

לְשׁוֹנֵנוּ

דבעון לשכלול הלשון העברית
בהוצאת ועד הלשון העברית
בארץ ישראל

נערך תרס"ח — תרצ"ג עלידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

העורך:

נ"ה טורטשינר

כרך י"א חוברת א'

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שזל יד הטכנות היהודית לארץ ישראל

$^{\circ} V 4107_G$
11

ח ק י ר ו ת ב ל ש ו ן

לזכרו של רש"י ז"ל

יעקב בניאל

I

עוללות בכרם שלמה

לזכר אחי מנחם ברלינר, מחלוצי העליה השנייה.
לידתו בזגירד' — פולניה (תרנ"א), מנוחתו בזכרון
יעקב (תרע"ה).

(חידושים הנמצאים בלשונו של רש"י, בפירושו על המקרא, ואינם מובאים במלוננו
הגדול של אליעזר בן־יהודה — אותיות א — ע).

מובאים כאן חידושי־צורה, חידושי־הוראה ולפעמים גם חידושי־צירוף, הנמצאים ברש"י ואינם נזכרים במלונים התלמודיים — ראה שהם שייכים לספרות המאוחרת. אפשר שכמה מן החידושים האלה מובאים במלונים החדשים בשם רש"י, או בשם ספרים אחרים או סתם, בלי להזכיר את המקור. אבל לא חקרתי בנידון זה, משום שאני מתכוון בעיקר: מצד אחד למלאות את החסר אצל ב"י ומצד אחר — לחשוף את מטמוני הלשון של רש"י. לא כללתי בזה את החידושים הנמצאים אמנם ברש"י על המקרא, וב"י מביאם בשם רש"י על הגמרא או בשם אחרים (חוץ מכמה מקרים אפייניים).

שיטתו של רש"י בדקדוק היא, כידוע, שיטתו של מנחם בן סרוק, שיש מלים „משולשות, שנויות ונאחדות“, ז. א. מלים שיסודן שלוש אותיות, או שתיים או אחת. ויש לפעמים ברש"י חידושי לשון המוצדקים רק לפי שיטה זו, שבה מתיחסים לפעמים לשורש יסודי אחד כמה מלים, אשר לפי שיטתנו הן שייכות לשרשים שונים. יש גם שהחידוש מוצדק רק לפי הביאור שרש"י נותן לאיזו מלה מקראית או תלמודית. בכל המקרים האלה לא נמנעתי מלהביא את החידושים — והלכתי בזה בדרכי ב"י.

הבאתי את החידושים מפירושי רש"י על כל ספרי המקרא, חוץ מהפירוש על ספר דברי הימים, המיוחס בטעות לרש"י. לעומת זה לא נכנסתי בחקירה בדבר ההוספות לרש"י, ולא נמנעתי מלהביא את החידוש, אפילו במקום שיש לחשוש שהקטע שבו החידוש נמצא הוא תוספת לדברי רש"י.

השתמשתי במקראות גדולות דפוס ורשה תר"כ ובכמה דפוסים ישנים אחרים, ובמקום שראיתי צורך הבאתי את חילופי הגירסאות. מלבד זה היו לנגד

עיני ההוצאות המדעיות של רש"י: על התורה מאת ר' אברהם ברלינר, מהדורה שניה; ועל ישעיה, תרי עשר ותהלים מאת הרב יצחק מאהרשען.

לפעמים מצאתי לנחוך להוסיף הערות מבארות, כגון: על דרכי פירושו של רש"י, חילופי גירסאות, שינוי או חסר שיש אצל ב"י וכיוצא בזה.

הפסוקים או קטעי הפסוקים מן המקרא שמוסבים עליהם דברי רש"י המובאים כאן נתונים ככתבם במקרא, מלא או חסר, אע"פ שבספרים הנדפסים הם נתונים ברש"י בכתב המלא. מלבד זה מובאים פסוקים אלה כאן לפעמים בצורה יותר מלאה מכפי שמובאים בדפוסים. לא כן הפסוקים שרש"י מביאם ממקומות אחרים במקרא: הם ניתנים ככתבם ברש"י.

אַחֲלִיּוֹת, השתקקות לדבר: אַחֲלִי יִפְנוּ דְרָכַי (תהל' קיט, ה) – ולשון אַחֲלִיּוֹת שוהי"ט souhait בלעז, כאדם האומר הלואי ואהיה עשיר וחכם.

ב"י מביא בשם רש"י כאן אַחֲלִיּוֹת, באשר הוא קורא אַחֲלִיּוֹת במ"ר. אולם מסתבר יותר שרש"י מוציא משמעות מופשטת בלשון יחיד, והמלה הלועזית ביחיד מוכיחה. לעומת זה במל"ב ה, ג (אַחֲלִי אֲדִנִּי לִפְנֵי הַנְּבִיאַ), ששם מחליף רש"י את השם אַחֲלִי ברבים (לפי דעתו, ועיין בפירוש רד"ק ובספר השרשים שלו) בשם בקשות, גם כן ברבים, שם הוא מתרגם שוהיידמנס souhaitements.

אַחֲלִיּוֹת, למוד: פֶּאֱלֶף (זכרי' ט, ז) – לשון אלוף ולמוד.
(אמן) הַאֲמִין, קִים, אִמַּת, אִמֵּן: צִדְקַת ה' עֲשֶׂה (דבר' לג, כא) – שֶׁהָאֲמִינוּ (בני גד) דבריהם ושִׁמְרוּ הַבְּטָחָתָם לַעֲבוֹר אֶת הַיַּרְדֵּן עַד שֶׁכִּבְּשׁוּ וַחֲלָקוּ. וַתִּשְׁמְרֵלּוּ אֶת־הַחֲסֵד (מל"א ג, ו) – הָאֲמִנָּה דְּבִרְיָךְ לִקִּים לוֹ אֶת הַחֲסֵד אֲשֶׁר הַבְּטַחְתּוּ עַל יְדֵי נָתָן הַנְּבִיאַ. וְעַד דָּר וְדָר קִיַּמְתָּ אֶמּוּנָתְךָ (תהל' ק, ה) – כֹּל לִשְׁוֹן אִמַּת וְאִמּוֹנָה – אִמּוֹנַת הַבְּטָחָה, שֶׁמֵּאֲמִין וּמִבְטִיחַ הַבְּטָחָתוֹ. בְּאֶמְנָתְךָ (תהל' קמג, א) – לֵהֲאֲמִין הַבְּטָחָה שֶׁהַבְּטָחָתָנוּ.
(אמן) הַתְּאֲמִין, הִיעֲשׂוֹת קֶשֶׁה וּכְבֹד עַל פְּלוּנִי: כִּנְגֵד ד' מַלְכוּיּוֹת, לִפִּי שְׁנֵתֵאמְצָה מִמִּשְׁלַחַן עַל יִשְׂרָאֵל (משלי ל, לא).

אַנְיָנוּת, צַעַר מַחֲמַת קִנְאָה. ר' למטה ערך התאונן.
(אנן) הַתְּאֲוֵנוּ, הַתְּעַצֵּב וְהַצְטַעַר מַחֲמַת קִנְאָה: אֲזֻ נִבְהִלּוּ אֲלֹפֵי אֲדָוָה אֵילֵי מִזְּבֵּחַ יִאֲחֲזֻמוּ רָעַד (שמות טו, טו) – וְהָלֹא לֹא הָיָה לָהֶם לִירָא כְּלוּם, שֶׁהָיָה לֹא עֲלֵיהֶם הַוֹּלָכִים (בני ישראל), אֲלֵא מִפְּנֵי אֲנִינּוֹת, שֶׁהָיוּ מִתְּאֲוֹנִים וּמִצְטַעְרִים עַל כְּבוֹדָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

אַסִּיר, קִישׁוֹר: תְּרַצְבוֹת (יש' נח, ו) – לִשְׁוֹן קִישׁוֹר וְאִסּוֹר.
אַפֵּל, מִצְטַעַר וְאוֹמֵלֵל: בָּצַר לִי (כנסת ישראל), שִׁישְׁבִּיתִי אֶפִּילָה כֹל שְׁלִשִּׁים וּשְׁמוֹנֶה שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נִזּוּפִים (שה"ש ג, א), ר' למטה בערך חשון אֲרִיבָה, שֶׁה"פ מִן אֲרֵב: נִמְרָ שֶׁקָּד (ירמ' ה, ו) – יִתָּ לִשְׁוֹן אֲרִיבָה.

(אֶרֶךְ) הָאֶרֶךְ, מִתַּחַם: מִהַשְׁתַּרְעַ (יֵשׁ כַּה, כ) – מִהַשְׁתַּחֲסָה, לֵה אֶרֶךְ אֲבָרִי
אִישְׁטַנְדִּלִּיִּיר בִּלְעַז de s'y étendre.
אֶרֶךְ, אֶרְכָּה, הָאֶרְכָּה זֶמֶן: וְשֵׁר מְלָכוֹת פָּרַס עֲמֵד לְנִגְדִי (דְּנִי, י, יג) – נִלְחַם עֲמָדִי
בִּרְקִיעַ כֶּשֶׁשׂוּאֵל אֶרֶךְ מְלוּכָה לִפְרַס.

הַשׁוּה רִשִּׁי דְנִי, ז, יב: וְאֶרְכָּה בַּחֲיִין יְהִיבַת לַהּוֹן, אֶרְכָּה – הַמִּתְנָה.
בִּרְשִׁי יֵשׁ טו, יד: לֶאֱרָכָה וּזְמַן (זו אַחַת הַגִּירְסָאוֹת הַמּוֹבָאוֹת שֶׁם
אַצֵּל מֵאֶהֱרַשְׁעֵן. אוֹלָם הַשׁוּה דְבָרִי רִשִּׁי לִישְׁעִיה מִשֵּׁל דְּנִיָּאל
בְּמִלּוּאָם וּתְמַצָּא שׁוֹז הִיא הַגִּרְסָה הַנְּכוֹנָה).

(בֶּאֱרִ) הַבְּאֵר: הִיָּה לוֹ לִינְקֵד וּפְעֵלוֹ, חֲטָף קִמֵּץ, וְיִהְיֶה נִבְאֵר לְשׁוֹן פְּעוּל, עֲכָשִׁי
שֶׁהוּא נִקֹּד וּפְעֵלוֹ נִבְאֵר לְשׁוֹן פּוּעֵל (יֵשׁ א, לא). וְאֵל תִּתְמָה עַל יְהֵל
הַנִּבְאֵר כֵּאלוֹ הִיתָה בּוֹ אֵלֶף (יֵאֱהֵל), כִּי הִרְבָּה מְקוֹמוֹת יֵשׁ שֶׁהִבְרַת קוֹל
הָאוֹת בְּמִקּוֹם הָאוֹת (יֵשׁ יג, כ).

(בִּדֵּל) בִּדְלָה, הַבְּדִל וְהַפְּרִשׁ: וְאֵל תִּצַּל מִפִּי דְבַר אֱמֶת (תַּהֲלִי קִיט, מג) – וְאֵל
תִּבְדֵּל מִפִּי דְבַר אֱמֶת, כִּמוֹ וִיצַל אֱלֹהִים אֶת מִקְנֵה אֲבִיכֶם (בִּר' לא, ט).

בַּפְּסוֹק הָאֲחֵרוֹן מִרְמֵז רִשִּׁי לַת"א הַמִּתְרַגֵּם וִיצַל – וְאַפְרָשׁ, וּבִכֵּל
מִקּוֹם שֶׁנִּמְצָא בַּתּוֹרָה הַפְּעֵל בִּדֵּל מִתְרַגֵּם אוֹתוֹ אוֹיִנְקִלוֹס גַּם־כֵּן בַּפְּעֵל
הָאֲרָמִי פִּרְשׁ. הַשׁוּה: שִׁמ' כו, לג; בִּמְד' ח, יד; שִׁם טו, ט; דְּבַר
י, ח; שִׁם כט, כ. הַשׁוּה גַּם רִשִּׁי נִזִּיר מִג, ע"ב: כִּזִּית נִצַּל, נִצַּל –
לִיחָה הַיּוֹצֵאָה מִן הַמֵּת שְׁפוּרֶשׁ מִמֶּנָּה, וְאֵין נִצַּל אֵלָּא לְשׁוֹן הַפְּרִשָּׁה,
כִּמוֹ שֶׁמִּתְרַגְּמִין וִיצַל אֱלֹהִים – וְאַפְרָשׁ.

בּוֹז, פִּעַ, הִיָּה נִקְלָה וּבִלְתִּי חֲשׁוֹב: וְהָיָה מְרַב עֲשׂוֹת חֶלֶב (יֵשׁ ז, כב) – שִׁיעֵשׁוּ
שְׁתֵּי הַצָּאן הַלָּלוּ יִבּוּז בְּעִינֵיהֶם הַחֵלֶב וְיֹאכְלוּ הַחֲמָאָה.

יֵשׁ דְּפוּסִים הַגּוֹרְסִים: יְבּוּזוּ אוֹ יְבּוּזוּ (יְבּוּזוּ אוֹ יְבּוּזוּ) בְּעִינֵיהֶם הַחֵלֶב.
אוֹלָם יֵשׁ סִמֶּךְ וּסְעָד לְגִירְסָה שֶׁלֵּנוּ בַּפְּסוֹק וְיְבּוּז בְּעִינֵינוּ לְשַׁלַּח יָד
בְּמִרְדְּכִי לִבְדּוֹ (אִסְת' ג, י), שִׁבּוּ הַפְּעֵל וְיְבּוּז (מִשׁוּרֶשׁ בּוּזָה) הוּא
עוֹמֵד – הִיָּה נְבוּזָה וְנִקְלָה בְּעִינֵינוּ לְשַׁלּוּחַ יָד, ע"ד: וְיִטֵּב בְּעִינֵי פִרְעָה
(בִּר' מה, טו), וְיִרְעַע בְּעִינֵינוּ (בִּר' מח, יז), אוֹלִי יִישֶׁר בְּעִינֵי אֱלֹהִים
בִּמְד' כג, כז), ר' בַּעֲרִכִּים יֵטֵב, יֵשׁ אֲצִל בִּי.

בִּי מְבִיא אֶת הַפְּעִילִים בּוּז, בּוּזָה רַק כִּיּוֹצֵאִים, אוֹלָם בֵּין הַדּוּגְמָאוֹת
הוּא מְבִיא אֶת הַפְּסוֹק הַנִּלְמָד מֵאִסְתֵּר בִּיחָד עִם הַפְּסוֹק וְיְבּוּז עָשׂוּ אֶת
הַבְּכוּרָה (בִּר' כה, לד) בְּלִי לְהַבְחִין בִּינֵיהֶם. לֹא כֵן הַתְּרַגּוּמִים הָאֲרָמִיִּים:
וְיְבּוּז עָשׂוּ אֶת הַבְּכוּרָה – וְשֵׁט עָשׂוּ יֵת בְּכֻרְתָּא (ת"א וּת"י); וְיְבּוּז
בְּעִינֵינוּ לְשַׁלּוּחַ יָד – וְהוּא חוּף קִדְמוּי. הַשׁוּה ת"א בִּר' לח, כג: פֶּן
נִהְיָ לְבּוּז – דְּלִמָּא נִהְיָ לַחוּף. הַבְּחִנָּה כִּזּוֹ אֲנוּ מוֹצֵאִים גַּם בַּתְּרַגּוּמִים
הַלּוֹעֲזִיִּים.

(בוך) הַבּוֹךְ: דרכים מסותרים ונבוכים שאין פתח לצאת מהם (יש' ט, טו).
ב"י מביא נבוך רק ביחס לאדם, וביחס לדרך (בע' נבוך) הוא מביא
משמעות זו רק במובן מושאל – דרך נבוכה, דרך של טעות: דרך
הפילוסופים הנבוכה.

(בוס) הַתְּבֻסָּה, התבסס: וְיָפְנוּ מִחֻשְׁבֵּתֶיךָ – יתבוססו ויתקיימו (משלי טז, ג).
שורש בוס בא כאן במקום השורש בסס. אולם בכמה דפוסים הגרסה
היא: יתבססו.

הפעל התלמודי בסס נגזר כידוע מן השם בסיס – שם יוני-רומאי
Basis, גם קרויס בספרו (Lehnwörter) ערך (בסס) מביא בשם
המדרשים את הצורות: בוסס, התבוסס.

(בלג) הַבֶּלֶג, פ"י כבש, השקט: אֶעֱזֹבָה עָלַי שִׁיחִי (איוב י, א) – צרתי, לזעוק
ולקבול, ולא אוכל לְשַׁבְּחוֹ וְלִהְיוֹת.

ב"י מביא דוגמה יחידה של הבלג כפ"י – את הפסוק המבליג שד
על עז (עמוס ה, ט) שיש מחלוקת בפירושו.

לְשַׁבְּחוֹ = לְשַׁבַּח את שיחי, ע"ד: בשוא גליו אתה תְּשַׁבַּחֵם (תהל'
פט, י). ומה הסכילו כמה מדפיסים ששבשו וכתבו: לשכחו.

בְּלוּעַ, שה"פ מן בָּלַע: וּמֵאֲשָׁרֵיו מְבַלְעִים (יש' ט, טו) – ... ולשון בילוע נופל
על הדרך, כענין שנאמר במקום אחר (יש' ג, יב): מאשריך מתעים ודרך
אורחותיך בלעו.

בְּלִיעָה, הסתרה: פֶּן יִבְלַע לְפָנָי (שמ"ב יז, טז) – יאמר לו בסתר ובבליעה.
השוה את הדוגמאות אצל ב"י בערך בָּלוּעַ.

(בער) הַבְּעָרָה, הפנה: כִּי כָל יְמֵינוּ פָּנוּ בְּעִבְרָתְךָ (תהל' צ, ט) נפנו ונבערו
והלכו להם בעברתך.

בְּרוּר, זוך, טוהר, בהירות האור: וְאַרְחַ צִּדִּיקִים פָּאוֹר נִגְהַ הוֹלֵךְ וְאוֹר עֵד נָכוֹן
הַיּוֹם (משלי ד, יח) – עד חצות היום, שהוא בירורו של יום.

ב"י מביא משמעות זו במובן מושאל, ביחס לעניני דיבור ומחשבה.
בְּרִידוֹת, מן בָּרַד: וּבָרַד בְּרִידַת הַיָּעַר (יש' לב, יט) – ויברוד את ברידות היער.
ב"י מביא בְּרִידָה ע"פ גרסה אחרת ברש"י: ויברוד ברידת היער.
רש"י סובר שהבית בתיבת "ברדת" היא שרשית כמו בתיבת
"וברד", בניגוד לדעת אחרים הסוברים שכאן השורש ירד עם ב"ת
השימוש.

(בשל) בִּשְׁלָה, התבשל (הפרי): פְּתָאנִי הַבְּפִרוֹת – שבישלו כל צרכן בתחילת
בכורי תאנים (ירמ' כד, ב). גמר בישול התבואה כשבישלה כל צרכה
(איוב ה, כו).

ב"י מביא את המשנה (כלא' ז, ז): ענבים שבשלו כל צרכן, והוא
מנקד שְׁפָשְׁלוּ בקל, וכן מנקד ח. נ. ביאליק, וכן הוא בקונקורדנציה

של הרב קאסובסקי. אולם יש דפוסים שבהם מנוקד שְׁבִישְׁלוּ בבנין פיעל כמו כאן ברש"י. וכן הוא בפירוש במשנה המנוקדת כ"י קויפמן שְׁבִישְׁלוּ – מלא יו"ד.

(גבל) הַגְבֵּל, מלשון גָּבול קמח או עפר: שהיה הטיט מוגבל בהם (בבארות) – (ברא' יד, י').

ב"י מביא במשמעות זו את ההפעיל הַגְבֵּל. אולם יש גורסים כאן ברש"י מגובל בפועל, וכן הוא בגמרא תענית יט, ע"ב: והטיט מגובל יפה.

(גדל) הַגְדֵּל, כמו גָּדַל בקל: קָמְלוּ (יש' יט, ו) – כשיבשו היאורים עמדו הקנים מלגדל עוד והם מתיבשים.

חסרון וי"ו אחרי הדל"ת בתיבת „מלגדל" מוכיח שיש כאן לקרוא כאלו היה כתוב: מליגדל = מלהגדל. וברש"י איוב טו לב: בלא יומו תעמוד תמורתו על מליאתה מליגדל ומלהצליח עוד. וכן הוא ברש"י חולין ס ע"ב: ומה אילנות שאין דרכן לצאת בערבוביה, שהרי גדולים הם וענפיהן מרובים ואין ראויים ליגדל רצופים.

גָּזִית, סיתות: גָּזִית (שמות כ, כב) – לשון גזיזה, שפוסלן ומסתתן (את האבנים) בברזל.

המדקדקים מפולגים בקביעת שורש המלה גזית: גזז, גוז או גזה. רש"י גוזר אותה משורש גזז, שהיסוד שלו, לפי שיטת רש"י, הוא גז (כמו היסוד של גוז וגזה). ר' במ"מ* ע' גוז.

(גלה) הַגְלָה, מלשון גלוי: להגלות קלונם וראו שונאיהם בניוולם (חבק' ב, טו). גָּלוּחַ כמו גָּלַח: ומנחם חבר תֵּעַר הַגְלָכִים – תֵּעַר הַגּוֹלְחִים (יחז' ה, א).

במ"מ הגירסה היא: תֵּעַר הַגְלָחִים. גָּלַח ע"מ פָּעַל הנהוג לציון בעלי מלאכה (ב"י אינו מביא את השם הזה). ואולי היתה גם כאן ברש"י הגירסה מעיקרה: הגלחים.

(גמל) הַגְמֵל, כמו גמל (הפרי): וּבָסַר גָּמַל (יש' יח, ה) – נגמל (הגפן) להיות (הענבים) גסים כפול הלבן.

גָּמֹר, פָּלָה, השמד: וּבָשַׁר הַבְּרִיאָה יֹאכֵל – את העשירים, יגמור ממונן (זכר' יא, טו). והוא הרועה סכין של שחיטה נושא בידו לשחוט את השמינה ואת הבריאה, שנתן עין ימינו בהם לדעת מי העשירים לבזו ולגמור נכסיהם (שם יא, יז).

השוה רש"י תהל' ז' י: יִגְמַר נא רע רשעים – לשון כליון. וכן פתר מנחם: גָּמַר חסיד (תהל' יב, ב), גמר אומר (שם עז, ט) וכן כולם. הוראה זו של השורש גמר מצויה בארמית. ר' במלון הארמי של לוי.

(געל) געל, כמו גאל: ויגאלו מן הכהנה (עז' ב, סב) – שהיו מגואלים ומגועלים שלא יעבדו עוד עם שאר הכהנים.

(גרר) גרר, כמו גרר או גרר במובן גרד: פמסס נסס (יש' י, יח) – כמגור המגורר, כמסוס של נוסס שהוא נטחן דק דק שהתולעת טוחן... מסוס הוא הנטחן ונופל על ידי תולעת, נוסס הוא התולעת.
המגורר=הנוסס, הטוחן, כלומר התולעת הגוררת והטוחנת. ר' למטה בערך מגור.

דבקות, דביות, סמיכות (בדקדוק): ושבע ימים (איוב מב, יז) – מן שבע יאמר שבע בדביות. ר' גם בתהלי נח, ט.

דן, בן דוד: אורחות דננים (יש' כא, יג) בני דוד כם.

רש"י מפרש דודן – בן דוד על פי הדרש בתנחומא (פרש' יתרו ה') על הפסוק הזה. דרש זה מיוסד כנראה מעיקרו על בר' י, ד, ששם הניקוד הוא דננים, ועל זה נאמר בבר"ר: שהם בני דודיהן של ישראל. דומיה, תמונה, דמיון: וביד הנביאים אדמה – נראיתי להם בכמה דומיות (הושע יב, יא).

רש"י גזור כאן דומיה מן דמה כמו דומיה מן דום (נאלמתי דומיה – תהלי' לט, ג), וזה לשיטתו של מנחם שלשניהם יסוד אחד: דם *). אולם יש לציין שמאחרשען מביא גירסה: דמיונות, ובפסיקתא רבתי (הו' מאיר איש שלום), ששם המקור לדברי רש"י הנ"ל, כתוב: דמויות.

(דחק) הדחק, היה צר: המקום אשר אנחנו יושבים שם לפניך צר ממנו (מל"ב ו, א) – רבותינו אמרו מכאן שהיה גיחוי דוחה התלמידים מלפניו, וכשנטרד (גיחוי) באו תלמידים רבים ונדחק המקום מהם.

פשט זה מיוסד על הגמרא בסוטה מז"א, ושם נאמר: צר ממנו – מכלל דעד האידנא לא הוה דחיק. והנה כאן משתמש רש"י במקום התואר הארמי דחיק בנפעל העברי נדחק. באותו מובן משמש בתלמוד הפעול דחוק (ר' ב"י).

(דכא) הדכא: לא דכאו (ירמ' מד, י) – לא נדכא לבם מרעתם.

רש"י מבאר כאן את הפעל בנפעל.

ב"י כותב בערך דכא: נפעל, נדכא, נדכאים, ע"י ערך נדכא. אולם הערך נדכא חסר במלוננו של ב"י, וכנראה הוא התכוון לתיבת נדכאים (יש' נז, טו) שאין לה ריע במקרא והמשמשת כשם.

(דלג) דלג, עם כינוי או שם ביחס ישר, במובן דלג ממעל לו (איבערשפרינגען): פסח הוא לה' (שמות יב, יא) – הקרבן קרוי פסח על שם הדלוג והפסיחה,

(*) אולי יש לקרוא כאן דומקה כמו דומיא בארמית – בקידושין יט, ע"א: בנו דומיא ידידה.

שהקב"ה היה מדלג בתי ישראל מבין בתי מצרים וקופץ ממצרי למצרי
וישראל אמצעי נמלט; ופסחתי (שם, שם, יג) — כל פסיחה לשון דלוג
וקפיצה. ופסחתי — מדלג היה מבתי ישראל לבתי מצרים, שהיו שרויים
זה בתוך זה, וכן: פוסחים על שתי הסעיפים (מל"א יח, כא), וכן כל
הפסחים (נקראים כך מפני שהם) הולכים כקופצים, וכן: פסוח והמליט
(יש' לא, ה) — מדלגו וממלטו מן המומתים.

במקרא נמצא רק פעם אחת הפיעל דלג עם יחס ישר: באלהי
אדלג שור (שמ"ב כב, ל, —תהל' יח, ל), ונראה שגם שם נותן לו
רש"י הוראה זו (עי' שם בתהל'), וכמו שמתרגם הרמבמ"ן: זעטצע
איך איבער מויער (ר' גם רד"ק ורלב"ג), ר' גם גם בפירושו של
ר' יוסף קרא ביש' לא, ה: כאדם שמכה את זה וחומל על זה
שיצילו ומעבירו (=ועובר עליו*).

דלף: דלף עיני (איוב טז, כ) — דומעת וזולפת דמעת, לשון דלוף.
דליקה, רדיפה: לדלקים (תהל' ז, יד) — לרודפים כמו: כי דלקת אחרי (ברא'
לא, לו). כל דליקה לשון רדיפה היא.

דמות, פסל, אליל: בימי דמות מיכה (יה' יט, מז); דמות של מיכה (שופ'
יז, א); דגון — דמות (אליל) עשוי בדמות (בצורת) דג (שמ"א ה, ב),
ועוד בהרבה מקומות.

דרס: יכופר עון ישראל לבטל גזרת מדרסן ומרפסן (דניאל ח, יד).
לפי רש"י מכוונים הפסוקים ט — יד למלכות רומי (ר' פסוק ט),
ולכן הוא משתמש בלשון דריסה ורפיסה ע"ד שכתוב למעלה בענין
המכוון גם הוא למלכות רומי: אכלה ומדקה ושאר ברגליה רפסה
(לעיל ז, ז — ור' שם ברש"י). השוה גם ברש"י תהל' מד, ו: נבוס
קמינו — נרמוס ונרפוס אויבינו.

רש"י מוציא את השורש הארמי דקק בלשון דריסה או רמיסה
בעברית, שכן השורש רמס מתורגם על פי רוב לארמית בשורש
דוש, וגם בעברית דוש נרדף לדקק — תדוש הרים ותדוק (יש' מא, טו).
לשורש רפס (=רפש) נותן רש"י בקל את ההוראה שיש לו בארמית
בפסוק הנ"ל בדניאל, כי בעברית איננו נמצא בהוראה זו במקרא.

הארכה, הארכת הזמן, דחיה למועד יותר מאוחר: יַעֲבֹר הַחֹדֶשׁ (עמוס ח, ה) —
ת"י מתי תתעבר השנה ויבא חודש העיבור, ולשון הארכה הוא, כמו
העביר המועד (ירמ' מו, יז), ולפי שדוהין את הקרבת העומר, השנה נמשכת
והישן מתייקר.

(*) כמובן ברש"י לאסתר ח, יד: שהיה להם (לרצים האחרונים) להקדים רצים הראשונים
ולהעבירם (=לעבור עליהם).

הַיָּהּ, הַתְּהוּת, מֵאוּרֶעַ: הָהָה עַל הָהָה (יחז' ז, כו) – מֵאוּרֶעַ עַל מֵאוּרֶעַ, הוּיָה אַחֲרֵי הוּיָה.

הַזְקָה, הַרְחָקָה, הַסְרָה: פֶּן תִּקַּע בְּפִשִּׁי מִמֶּךָ (ירמ' ו, ח) – פֶּן תִּנְתַּק. הוֹקָעָה לְשׁוֹן חִיבוּר, וְהוֹקָע אוֹתָם (במד' כה, ד), ויש לשון הסרת החיבור, והרבה תיבות משמשות כן.

וְתִקַּע בְּפִשָּׁה מֵהֶם (יחז' כג, יז) – כִּמוּ וְתִקַּע כִּף יֶרֶךְ יַעֲקֹב (בר' לב כו). הוֹקָעָה לְשׁוֹן חִיבוּר וְתִקִּיעַת עֵץ בָּאֶרֶץ הוּא, וְכֵן בַּהֲשִׁלְפוֹ מִן הָאֶרֶץ נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן קַעֲיָה. כֹּאשֶׁר תֹּאמַר: וְתִשְׁרַשׁ שְׂרָשִׁיָּה (תהל' פ, י) – לְשׁוֹן קִלְיָתָהּ, וּבְכָל תְּבוּאָתִי תִשְׁרַשׁ (איוב לא, יב) – לְשׁוֹן עֲקוּר. וְכֵן: בִּסְעִיפָהּ פּוּרִיָּה (יש' יז, ו) – לְשׁוֹן עֲנָפִים, וּמִסְעָף פֶּאֶרָה (שם י, לג) – לְשׁוֹן קוֹצֵץ עֲנָפֵי הָעֵץ וּפִאֲרוֹתָיו.

לְפִי שִׁיטַּתְנוּ יֵשׁ כֹּאֵן שׁוֹרֵשׁ לְחוּד לְכָל אַחַת מִשְׁתֵּי הַהוֹרָאוֹת: וְהוֹקַע – מִן יַקַּע. תִּקַּע – מִן קַעַע אוֹ קוּעַ. אוֹלָם לְפִי שִׁיטַת רִשְׁיָי יֵשׁ כֹּאֵן רֶק שׁוֹרֵשׁ יִסּוּדִי אֶחָד „קַע“, וְהַשׁוֹרֵשׁ הַמִּלָּא (בִּיחַד עִם „הִיסּוּד הַנוּפֵל מִמֶּנּוּ“) יִכּוֹל לִהְיוֹת לְכָל הַפְּעֻלִּים הַנּוֹזְכִּים: יַקַּע, קַעַע אוֹ קַעָה. וְלִכְּן גּוֹזֵר רִשְׁיָי גַּם מִן תִּקַּע אֶת הַשֵּׁם הוֹקַעָה (מִן יַקַּע) וְאֶת הַשֵּׁם קַעֲיָה (מִן קַעָה). וְהוֹקַע (במד' כה, ד) וְהוֹקַעְנוּם (שׁמ"ב כא, ו) מִפְּרֶשׁ רִשְׁיָי – תְּלִיָּה, ע"פ הַתְּלָמוּד (סנה' לד, ע"ב), וּבויקרא יט, כח מִבָּאֵר רִשְׁיָי מִשּׁוּם מֵה לְשׁוֹן חִיבוּר וְתַחֲבִיבָה מִשְׁמַשׁ לְתִלְיָה. ב"י מִבְּיֵא רֶק הוֹקַעָה – תְּלִיָּה, ע"פ הַגִּמְרָא הַנִּלְ.

הוֹשָׁבָה, שֶׁה"פ מִן הוֹשֵׁב: שְׁנֵינּוּ אֶחָד שׁוֹפֵת אֶת הַקְּדֵרָה וְאֶחָד נוֹתֵן לְתוֹכָהּ מִים וְאֶחָד נוֹתֵן לְתוֹכָהּ תְּבִלִּין, לְמַדְנוּ שֶׁהַשְׁפִּיתָהּ הִיא הוֹשֵׁבָתָה עַל פִּי הַכִּירָה (יחזק' כד, ג). ר' גַּם בְּרִשְׁיָי בִּיצָה לֵב, ע"ב: כָּל הוֹשֵׁבֶת קְדֵרָה עַל הָאוֹר קָרִי שְׁפִיתָהּ.

הוֹעָקָה, שֶׁה"פ מִן הוֹעִיק: אֵינּוּ הוּא אֶלָּא לְשׁוֹן הַכְּרוּזָה וְהוֹעִיקָתָה קִיבוּץ (זכר' ב, י). הוֹקָה, שֶׁה"פ מִן הוֹיָק: אֲזוּדָהּ בּוֹ מֵהוֹזָקָתָה אֶדָם (דְּנִיָּאל ו, יח). הַחֲנֻטָּה, שֶׁה"פ מִן הַחֲנִיט: וְעַץ הָאֶרֶץ לֹא יִתֵּן פְּרִיָּו – אִפִּילוֹ מִן הָעֵץ יֵהָא לְקוּי שֶׁלֹּא יַחֲנִיט פִּירוֹתָיו בְּשַׁעַת הַחֲנֻטָּה (ויק' כו, כ). (אוֹלִי חֲנֻטָּה, בַּה"א הִידִיעָה).

הִיל, זִרְיַחַת אוֹר חֲזֹק: אִם אֶרְאָה אוֹר פִּי יִהְיֶה (איוב לא, כו) – חֲמָה בְּתוֹקֶפֶת גְּבוּרָתָהּ וְהִילָהּ. [צ"ל הֵל – הֵלָה. = ט']

הַשׁוּה רִשְׁיָי אִיּוֹב כֹּט, ג: בְּהִלּוֹ נָרוּ – לְשׁוֹן אוֹר וּשְׁמַחָה, עֲכ"ל בְּהִלּוֹ כֹּאֵן הוּא מִקּוּר מִן הַפְּעֻל הַלֵּל (לְפִי שִׁיטַת רִשְׁיָי וּמִנַּחֵם: מִן הַשׁוֹרֵשׁ הֵל), וּמִמֶּנּוּ גּוֹזֵר רִשְׁיָי אֶת הַשֵּׁם הֵיל ע"מ חֵין, מִין, שִׁיר וְכדוּמָה. ב"י מִבְּיֵא בַּשֵּׁם פִּיּוּטִים: הֵיל ע"מ חֵין.

הַכְּרוּז, הַכְּרוּזָה: וַיַּעֲבֵר קוֹל בְּכָל מַלְכוּתוֹ וְגַם בְּמִקְרָבָהּ לֵאמֹר (עזרא א, א) – קוֹל –

כרוז הכריז בכל מלכותו, וגם במכתב-ואף מכתב שלח בכל מלכותו על דבר זה, לאמר - וכה אמר להם בהכרוז הכרוז אשר הכריז ובאגרת מכתבו אשר שלח בכל מלכותו.

אולי יש לקרוא כאן: בהכרוז (נפעל) או בהכרוז (הפעל) - שני בנינים אלה אינם אצל ב"י - אולם יותר מסתבר שיש כאן השם הַכְּרוֹז - „הַכְּרוֹז הכרוז” בדומה לביטוי „ובאגרת מכתבו” המובא אחריו. ר' למטה בערך כרוז.

הַכְּבִידָה, טאוט: כָּבֵד מִפֶּל פְּלִי חֻמְדָּה (נחום ב, י) - לשון הכבדה, כמו התכבדי כילק (נחום ג, טו). לשון מכבד הבית - לכבד אותם מכל כלי חמדה. ר' ברש"י יש' ח, כג: והאחרון הכביד - טיאט את הכל כמכבד את הבית.

הַמְרָאוֹת: מִרְת רוח (ברא' כו, לה) - לשון המראות רוח, כמו ממרים הייתם (דברי' ט, ז).

הַסֵּת, הסתה: בְּנֵי אֲמִי נִחְרוּ בִי (שה"ש א, ו) - הם בני מצרים שגדלתי בהם ועלו עמי בערב רב הם נחרו בי בהסתם ופתוים.

יש רוצים לגרוס בהסתתם, ואמנם בשה"ש ג, ה כתוב ברש"י: על ידי פתוי והסתה, אבל יש לקיים את הגרסה „בהסתם”, כמו שהיא בהרבה דפוסים, וכמו שמוכח מרש"י ב"מ ח, ע"ב: שבועת הסת - שבועה... להסיתו להודות. השוה גם רש"י איוב ב, ג: כל לשון הסתה אינו אלא לשון המשכה, שממשיך את האדם לעצתו.

הָנָה, פ"ע, היה נעים: וַתֵּרָא הָאִשָּׁה (בר' ג, ו) - ראתה דבריו של נחש, והנאו (הדברים) לה והאמינתו.

„ראתה” הוראתה כמו בביטוי התלמודי (כתוב' קט, ע"א): רואה אני את דברי אדמון. ראתה דבריו וכו' הם דברי בר"ר, ורש"י מבאר אותם: והנאו וכו', כדרכו של רש"י לקשור את המבואר עם המבאר בוי"ו החיבור.

ב"י מביא „הנה” כפ"י ע"פ דוגמאות מהתלמוד (הנאך, הנאני). ומביא כדוגמה לפ"י גם את דברי רש"י הנ"ל. אם לקבל את זה צריך לדחוק ולפרש ש„הנאו לה” הוא כמו „הנאו אותה”, דבר האפשרי ע"פ סגנונו של רש"י.

הַפְּרָחָה, שה"פ מן הפריח (איוב יד, ט): בְּפֶרֶחַ רִשְׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׂב (תהל' צב ח) - אינם יודעים שהפרחתם אינה אלא להשמידם.

הַקֶּשֶׁשׁ, הקשה, דפיקה: מִתְּפֹפֹת עַל לִבְיָהֶן (נחום ב, ח) - מקישות ידיהן על לבן כהיקש בתופים. אולם י"ג: כהקשת תופים.

(הרה) הוֹרָה, בנין פועל, גרום להריון, עֲבָר: הוֹרִי (בר' מט, כו) - לשון הריון. שהורוני במעי אמי, כמו: הוֹרָה גבר (איוב ג, ב).

באיוב שם כותב רש"י: הורה גבר – שעובר אבי את אמי. בנקבה נוהג לומר הורתה (=קרתה), ובזכר נוהג לומר הורה את הנקבה. לפי רש"י תיבת הורה היא מבנין פועל, הנדיר מאד במקרא ובתלמוד בפעלים שאינם מנחי ע"ו (ר') מאמרו של צבי הר זהב „הבנינים בפעל העברי“ בלשוננו כרך ב), בניגוד למפרשים המייחסים את המלה לבנין פועל או לבנין קל. ולפי פירושו זה באיוב כותב רש"י כאן בבראשית: הורי – שהורוני. (ר' בראב"ע שם באיוב, בספר השרשים לריב"ג ובספר השרשים לרד"ק). [וראה בפירושי. ט'] עיין גם ברש"י איוב יב, יז: ושופטים יהלל – ישופטה, לשון הוללות וסכלות. כלומר גם כאן גזור רש"י מפעל שטה בגזרת נחי ל"ה בנין פועל, ישופטה במקום ישטה, כדי לתת למלה המבארת (שטה) את צורת הפועל המבואר (הלל).

הַרְעָמָה, שה"פ מן הרעים: וַיָּהֶם (שמות יד, כד) – לשון מהומה... כל מקום שנאמר בו מהומה הרעמת קול הוא.

הַשְׁמָעָה, שה"פ מן השמיע: וְלֹא יָדָה הָרִים (יחז' ז, ז) – והד לשון צעקה, הכרזה לקום לברוח אל ראשי ההרים, כמו: הידד השבתי (יש' טז, י), וענו עליך הידד (ירמ' נא, יד) – השמעת קול נושא משא ענבים או הגת וטועני הקורה. – אֶבְחַת חֶרֶב (יחז' כא, כ) – לשון השמעת קול הרוגי חרב, לשון נביחה. ר' גם ברש"י: יואל ב, ט; שם, שם, כד; נחום ב, ה; צפניה ב, ט; זכר' ד, ז.

הַתְּגֵרוֹת: הַחֶרֶב אֲשֶׁר אֶנְכִּי שֹׁלַח (ירמ' כה, כז) – התגרות של המלחמה. בכל הדפוסים שראיתי, ישנים וחדשים, כתוב: התגר, כאלו היה כאן שם במשקל הפעל מפועל תגר בבנין הפעיל, כמו הסגר, הבער וכדומה. אולם התיו כאן אינה מן היסוד, והפעל הוא גרה, ולכן אין לנו אלא להניח שמעיקרו היה כתוב כאן התגר (=התגרות) וסימן הקיצור נשמט ויצא התגר.

משורש זה מוצאים אנו בעברית את השם תגרה (תהלי' לט, יא) ובארמית את השם תגרא שבא בספרות התלמודית בצורה עברית: תגר או תיגר (כקורא תיגר על מדותיו של הקב"ה ועוד – עיין במלונים), ואנו מוצאים אותו גם ברש"י: ואם תאמר למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי (בר' מד, לב), ועמך אין להם תגר (מל"א כב, ל), בתגר וחירום (יש' ג, ה), במלחמות ותגר (תהלי' קמ, יא). ובתהלים שם (מתגרת ידך אני כלתי) מבואר ברש"י באריכות שהתיו של תגרה הוא יסוד נופל, והיסוד העיקרי הוא גר (לפי שיטת מנחם), ותגרה היא מן השורש המלא גרה (וכן פירושו: ממכת ידך אשר אתה מגרה עלי אני כליתי). וכן הוא בת"י משלי טו, יח:

איש חמה יגרה מדון – מגרא תגרא .

אולי אפשר בדוחק לקיים גם כאן בירמיהו את הגרסה התגר ולקרוא: החרב – התיגר, של המלחמה.

יש שמנקדים בטעות ברש"י לפסוק הנ"ל בבראשית לתגר, כלומר בנין פיעל של פועל תגר. כמו־כן יש ספרים שבהם כתוב בפסוק הנ"ל בישעיה: בתיגור – שם הפעולה מבנין פיעל.

יש עוד להעיר שבהרבה מקומות מבאר רש"י שחרב ענינה מלחמה וגייסות, על פי הכלל שהוא קובע בויקרא כו, כה: והבאתי עליכם חרב – כל הבאת חרב שבמקרא היא מלחמת חיילות האויבים. וזהו על פי ת"א ות"י, המתרגמים את תיבת חרב הבאה במובן זה „דקטלין בחרבא“. ב"י מביא התגרות בשם רמב"ם.

וַיִּבֶחַ הַתּוֹכַח: אִם יִחַלְף וַיִּסְגֵּיר וַיִּקְהֵל (איוב יא, י) – כל פמליאות שלו לוֹוֹכֵחַ על שהסגיר.

נמצא גם בשה"ש רבה על פסוק ה, טז: היאך הן יכולין להתוכח עם בוראן, ומי יוכל לוֹוֹכֵחַ עם בוראו (מובא אצל לוי). ב"י מביא בשם הר"מ אלשיך מהמאה ה-16.

(והר) הַתְּנִיחַ, הַתּוֹסֵף: פָּקַדְתִּי יָתֵר שְׁנוֹתַי (יש' לח, י) – יונתן תרגם על דוכרני לטב איתוספו על שני, נפקדתי לטובה ונתותרו שנותי. י"ג: נתייתרו (ר' למטה ע' יתר).

וְהוֹרִירוּ, בֶּרֶק: לְמַעַן הָיָה לָהּ בֶּרֶק (יחז' כא, טו) – להיות לה ברק, זהורירות. י"ג: וְהוֹרִירוּ. תיבה זו מובאת אצל ב"י בשם רש"י יומא לו.

וְהוֹרִיית, תה"פ: שְׁנֵי תוֹלַעַת (ויק' יד, ד) – לשון של צמר צבוע זהורית. המלונים מביאים זהורית רק כשם עצם.

(והר) הַוְהִיר, פ"י, עשה בהיר וברור: מִי יִסְפֹּר שְׁחָקִים בְּחָכְמָה (איוב לח, לז) – ידבר ויזהיר תפקידם.

(והר) הַוְהִיר, מלשון זהירות: אִזְדַּהֵר בּוֹ מֵהִזָּקַת אָדָם (דניאל ו, יח).

וּרְ בִרְשִׁי ב"ק ס, ע"א: אֵין בְּנֵי אָדָם מוֹדְהִין בָּהֶם.

וַיִּיָּחַ, חריטה, וַיִּחַ, חרט: וַיִּצַּר אוֹתוֹ בַּחֲרָט (שמות לב, ד) – ויצר, לשון צורה; בחרט, כלי אומנות הצורפין שחורצין וחורטין בו צורות בזהב, כעט סופר חחורט אותיות בלוחות ופנקסין. כמו: וכתוב עליו בחרט אנוש (יש' ח, א). וזהו שתרגם אוינקלוס וצר יתיה בויפא, לשון זיוף, הוא כלי אומנות שחורצין בו בזהב אותיות ושקדים, שקורין בלעז miel, ומזייפין על ידו חותמות.

רש"י מפרש את המלה הארמית זיפא – כלי לחריטה, ויסודה היא „זף“ כמו של הפועל העברי זיף, ומשום זה סובר רש"י שהוראתו היסודית של הפעל זיף הוא חרט (כדרכו לבאר שרשים עבריים

מתוך ארמיים), ועל סמך זה הוא משתמש במלים זיוף-זיוף בהוראת חריטה. אולם יש פלוגתא בביאור המלה זיפא, וע' על זה בערוך השלם ובמלנו התרגומי של לוי.

(זנה) הַזֶּנֶה: לא זונה (יחו' טז, לד) – לא נזנה לכל זונה כזנותיך. זקופה, עמוד זקוף: הַמְּזוּזָה (שמות יב, ז) – הם הזקופות, אחת מכאן לפתח ואחת מכאן.

שד"ל בפירושו לתורה: מה שכתב רש"י „הזקופות” נראה שהוא לקוח מלשון לעז, כי כן בלשון ויניציאה קורין למוזות erte שענינו זקופות.

חֶבְרָבוּרִית: פל אשר לבן בו (ברא' ל, לה) – כל אשר היתה בו חברבורית לבנה.

וברדים (שם לא, י) – חוט של לבן מקיף את גופו סביב, חברבורית שלו פתוחה ומפולשת מזו אל זו.

חֶדְלָה: חֶדְלוּ הָרַע (יש' א, טז) – חדלו ממעשים הרעים. הרע כמו להרע, וא"צ לכתוב מלהרע שכן לשון המקרא נופל על לשון חדלה: וחדל לעשות הפסח (במד' ט, יג), עד כי חדל לספור (ברא' מא, מט), כלומר חדלה הספירה חדלה העשיה, אף כאן: תחדלו הרעה.

בסנהדרין סד ע"ב ברש"י: אָפֶס (כי לא יהיה בך אביון – דברים טז, ד) – לאזהרה אתא, כלומר אָפֶס וחדל וכלה עניות ממך. אפס – לשון חדלה וכליה, כמו כי אפס כסף (בראשית מז, טז).

חֹיֵב בפלוני, תבוע מפלוני (ההפך מן „חוב לפלוני” – היות חייב): כִּי תִשֶּׂה בְרַעְךָ (דבר' כד, י) – תחוב בחברך.

רש"י מבאר ומחליף את הפעל נשה בפעל חוב ונותן לפעל המבאָר אותה הצורה ואותה מלת היחס שיש לפעל המבואר, כדרכו בהרבה מקומות. וע' אצל שד"ל שתמה על זה.

חֹזֶק הַחֹזֶק, העשה חזק: גדל האילן והוחזק ועצם (דניאל ד, ח). חֹזֶר (חזר) פ"י: קָשָׁה עָרַף (שמות לב, ט) – מחזירין קשי ערפם לנגד מוכיחיהם וממאנים לשמוע. יש גם גרסה: מחזירין, בהפעיל, אצל ברלינר: מחזירין.

חִלּוּד, מלשון חלודה: תִּאָּזְנוּ כָּל יִשְׂרָאֵל חִלּוּד (תהל' מט, ב) – היא הארץ, על שם שהיא נושנת וחלודה.

חֶלֶק (חלק) חֶלֶק עַם, כמו חֶלֶק עַל: ומה ראה קרח לחלוק עם משה? (במד' טז, א). להלן באותו פסוק: הריני חולק עליך.

חֶלֶק (חלק) הַחֶלֶק, היעשה חלק וקהה: לְמוֹרֵג חֶרֶץ חֶדֶשׁ (יש' מא, טו) – כשהוא חדש עד שלא הוחלקו פיות חריציו, הוא הוחלק, אבל משנתייטשן הוחלקו פיות חריציו. כלומר: הפיות נשחקים, וחריצים שביניהם כאלו

נעלמים והלהב נעשה חלק.

(חלש) הַחֲלָשׁ: כְּאֵילִים אשר לא מצאו מרעה, שאין להם כח לברוח שהוחלש כחם ברעב (איכה א, ו). ר' גם ברש"י פסחים עה, ע"א: שהוחלש מאליו. חֲמִימָה: חום; וְאֵין נִסְתָּר מִחֲמָתוֹ (תהל' יט, ז) – אלמלי נתנו (את השמש) ברקיע התחתון לא היה אדם נסתר מפניו מפני חמימותו.

י"ג: חמימותו. „חמימות” מובאת אצל ב"י בשם רש"י בגמרא ובשם אחרים. ב"י מביא גם „חמימה” בשם ספר מימי ההשכלה („דביר” של מא"ג).

חֲקִירִי (חסר ?) חלש, נצרך: כִּי כְשֶׁלָה יְרוּשָׁלַיִם וַיהוּדָה נָפַל (יש' ג, ח) – כולם חסירים ונפילים, ואין עוזר זה לזה. ע' ערך נָפַל.

(חסה) הַחֲסָה: יָרָטָבו (איוב כד, ח) – יתלחחו אותן הערומים, לפי שמבלי כסוי אין מחסה להחסות בו.

(חסר) הַחֲסָר: וְלֹא נִפְקַד (במד' לא, מט) – לא נחסר. וכן: ויפקד מקום דוד (שמ"א כ, כה) – נחסר מקומו. ר' גם ברש"י: יש' לח, י; ירמ' כג, כד; איוב מב, ב.

חֲצִיָּה, שה"פ מן חצה: גדולה חציית אלישע (שחצה את מי הירדן) כפליים כשל אליהו (מל"ב ב, יד).

רש"י מביא את המאמר בשם ברייתא דל"ב מדות (בלשונו של רש"י: פרקי רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי), אבל שם הוא מובא בלשון אחר, בלי המלה חציה. ר' גם ברש"י שם ג, א.

חֲקוּיָה, שה"פ מן חָקָה בהוראת חק (ר' יחו' ח, י: מְחַקָּה): מְחַקָּה ראשו (שופ' ה, כו) – לשון חקוי.

רש"י מבאר כאן שלפועל מחק ישנו המובן היסודי של הפועל חקה – חקק.

וְחִיק הָאָמָה (יחו' מג, יג) – חיק לשון חיקוי, קביעות והוא היסוד (של המזבח) השווה רש"י ויקרא יט, כח: כתב מחוקה ושקוע... ונמצאו מחוקין ותחובין בקרקע. ר' גם ברש"י: איוב יג, כז; עירובין ד, ע"א.

(חקר) חֲחֻקָּר: כשם שהם (השמים) לא יִמְדוּ ולא יוֹחֲקֵרוּ כֵּן יִשְׂרָאֵל לֹא יִמָּאֲסוּ (ירמ' לא, לו). י"ג: יִחַקְרוּ, כמו בפסוק שם.

(חרך) הַחֲרָךְ: המפוח נחר ונחרך מכח האש (ירמ' ו, כט); ושער ראשיהן לא נחרך (דניאל ג, כז).

חֲרָץ, קצב, מדה: אִם חֲרוּצִים יָמָיו (איוב יד, ה"ו) – שחרוצים וקצובים (ימיו של אדם) ליום קבוע ומיועד למיתה. שְׁעָה מַעֲלִיו – באותו מיעוט חרץ הימים ויחדל לו ממכאובו.

ר' ב"י בערך חרץ א' שמפרש ג"כ את הפעל חרץ כאן מלשון מידה. בדניאל ט, כו מביא רש"י את השם חרץ במשמעות כליה והשמדה:

נִחְרָצֶת שְׁמֹמֹת – חרץ של שוממות. ב"י מביא אותו בשם אחרים.
 חֲשׂוֹף, נרדף אל שחור במובן מושאל – אדם מלא צער ויגון: וְתָהִי כְּאוֹד (עמוס
 ד, יא) – שחורים וחשוכים וקדרים. ב"י מביא חשיך במובן אָפֵל, חֲשֵׁךְ
 הוא מביא במשמעות שחור רק את העבר חֲשֵׁךְ.
 ר', למעלה בהוראה מושאלת זו את המלה אפל.

(חשך) חֲשֵׁךְ: תִּשֶׁת חֲשֵׁךְ וְהִיא לַיְלָה (תהל' קד, כ) – בכל יום אתה מחשך
 ומערב את השמש והווה לילה. י"ג: מחשיך ומעריב. לפי גרסה זו בא
 כאן ההפעיל מחשיך כפ"י. ב"י מביא אותו רק כפ"ע. ברש"י פסחים צד
 ע"א: שמחשיכן (בני אדם) ליכנס אחר צאת הכוכבים.

(חתם) הִחָתֵם, הסתר, התכסה: וגם מיכה אמר בנבואה (מיכה ג, ו): חשכה להם
 מקסום – לימד כי ביום מחשיך יִחָתְמוּ הכוכבים ולא יוכלו (הקוסמים)
 לקסום (יש. מז, יג).

טוב, שכלול מלא של איזה דבר: ודבר שלא נגמר אינו במלואו ובטובו
 (בר' א, ז).

in seiner vollen Güte; at its best ור' למטה בערך מליאות.

טָחָה, יריה (בהשאלה): מִחָלָקֶת לְשׁוֹן נִכְרִיָּה (משלי ו, כד) – מטחות עינים
 של לשון נכריה. וצ"ל טחות מלשון "כי טח מראות עיניהם" (ישעיה מד.
 יח) ט"ז.

משמעו של השם טחוח כאן הוא כמו של השם מִטְחָה בביטוי
 „כמטחוי קשת" (בר' כא, טז) לפי פירושו של רש"י שם ולפי
 מ"מ (בערך „טח"): וכה פתרון „כמטחוי קשת" – נתרחה הגר מן
 הילד כמידת משך הקשת, כזריקת חץ. אולם שם מבאר רש"י את
 המלה מטחוח במלה טיחה (כמטחוי קשת – כשתי טיחות). גם מלה
 זו (במשמעות יריה) אינה אצל ב"י. לעומת זה הוא מביא טָחוּ,
 בשם ספר „ברית מנוחה".

יש להעיר שפירושו של רש"י „בשתי טיחות" מקורו בבראשית
 רבה, אולם שם כתוב: שני טוחים (ר', טוח אצל ב"י).
 ע"י באריכות על הפסוק הזה ב„מנחת יהודה" על בר"ר הוצאת
 טהעאדאר-אלבק.

טִיֵּלָן, איש פנוי: איש פנוי וטיילן, העושה תורתו עתים, מפר ברית, שאדם
 פנוי צריך להיות יגע בתורה כל שעות היום (תהל' קיט, קכו).

לפי רש"י הוצאת מאהרשען המלים „איש פנוי וטיילן" הן תוספת.
 טָמוּן, מ"ר טמונות, סוד, דבר סתר: והלא אין אדם יודע טמונותיו של
 חברו? אין אני מעניש אתכם על הנסתרות (דבר' כט, כח).

(טרף) הִטְרַף: יִנְגַּשׁ נוֹשָׂה לְכָל אֲשֶׁר לוֹ (תהל' קט, יא) – אדם הטורח, מחזר

ולחוט לעשות דבר נופל בו לשון מתנקש – כלומר: מוטרף ומתלבט
יְיָיָהּ, שה"פ מן יגב: כרמ'ם ויגבים (ירמ' לט, י) – שדות לעבדם. כל יגיבה
לשון חפירה.

יְד, חלק, מן ידות ברבים: והשלישית היא תרומת המשכן... ולא היתה יד
כולם שוה בה (שמות ל, טו). ב"י מביא רק ידות ברבים, ויד ביחיד
בהוראת חלק הוא מביא רק בצירופים מסוימים.

יָדַע. ידיעה: כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה – הרי הוא אומר –
למען יברכך וגו' (דבר' כה, יט), קבע הכתוב ברכה למי שבאת על ידו
מצוה בלא ידע (ויק' ה, יז).

„בלא ידע" – כך היא הגרסה בכל הדפוסים, ואם רוצים אנו
לקיים גרסה זו, יש להניח שצריך לקרוא כאן יָדַע. הלומדים
רגילים לקרוא בְּלֹא יָדַע, וכך הוא בהוצאות המנוקדות, אבל אין
זה מדרך העברית לומר כך.

המאמר הנ"ל מקורו בספרא, ושם כחוב „בלא ידיעה". באותו מובן
משתמש הספרא גם בביטוי „שאינו יודע", והתוספתא (פאה ג')
משתמשת בביטויים „שלא לדעת", „שלא נתכוון", וקשה להניח שרש"י
פסל את כל הביטויים האלה ובחר בביטוי זר „בלא יָדַע".

אולי צריך לתקן ברש"י ולנסח: „בלא ידיעה", כמו בספרא או „ולא
יָדַע", כמו שכתוב בתורה, בפסוק שלפנינו, ובספרא – בדברי רבי.

אגב: השם יָדַע חודש בזמננו כמונח פילוסופי למושג Bewusstsein
על ידי יעקב קלאצקין (ומוטב תודעה).

יְיָיָהּ, יחידות: הרי הוא (אדם הראשון) יחיד בתחתונים כשם שאני יחיד
בעליונים. ומה היא יחידות? לדעת טוב ורע (בר' ג, כב).

(יפֵע) הוֹפֵעַ: וְתַפֵּעַ כְּמוֹ אֶפֶל (איוב י, כב) – מקום מופע שבה כמו אופל הוא.
יְקוֹד, פ"י: כִּי אֵשׁ קִדְחָתָם בְּאֶפֶי (ירמ' יז, ד) – יקדתם באפי.

רש"י נותן כאן לפועל המבאר יקד (הנמצא במקרא רק כפעל עומד)
את המושג של יוצא כמו הפעל המבואר קדה. וזו היא דרכו
בהרבה מקומות.

(יתר) הִתְיַתֵּר: פָּקַדְתִּי יְתֵר שְׁנוֹתַי (יש' לח, י) – נפקדתי לטובה ונתית רוע
שנותי. י"ג: נתתו – ר' למעלה ערך ותר.

כְּבִישוֹת: קָדוּ (יואל ד, יג) – לשון כבישות ורדוי.

ב"י מביא כבישות רק במובן כבישת התאוות. י"ג כאן: כבישה.

כָּהֵה, ביחס לגוף, לצבע: שאין לופן שלהן (של הבהרות) עז אלא כוהה
(ויק' יג, לט). (ב"י מביא במובן זה את שה"ת פָּהֵה).

(כהה) כָּהֵה, פ"י: לֹא עֲמָמָהּ (יחז' לא, ח) – לא כהה תארו.

על הפסוק וְכִתְּבָהּ כָּל רוּחַ (יחז' כא, יב) יש פלוגתא אם יש כאן פעל יוצא או עומד. ב"י מביאו כעומד.

(כלל) הַכָּלִל, הכנס לכלילות, לחופה: כי זכרתי לך חסד נעורִיךְ אהבת כלולתיך, חופתך – שהכל לתיך לחופה (ירמ' ב, ב).

כָּלִל, מספר כולל (של יחידות, עשרות, מאות וכו'): וַיְהִי חַיִּי שָׁרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשִׁבְעֵי שָׁנִים (בר, כג, א) – לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו.

ברש"י בראשית לא, ז: עשרת מונים – אין מונים פחות מעשרה, לשון סכום, כלל החשבון והן עשיריות. וברש"י זבחים עג, ע"א: כל דבר שיש בו מנין – כל שדרכו לימנות כלל, כגון ליטראות של קציעות שרוב בני אדם אין מוכרין במנין אלא דורסין אותו בעיגול ומוכר כל העיגול יחד.

כְּמוֹשׁ, כמישה: לא יבול (תהל' א, ג) – לשון כמוש. בשמות יח, יח: נבל תבל – כתרגומו (מילאה תילאי), ולשונו לשון כמישה. עיין גם ברש"י ויקרא יט, יט ובהו' ברלינר מהדורה א' בלקוטים בסוף הספר. (גם במהד' ב' רשום „עיין בלקוטים" אבל שם חסר ענין זה).

כְּנוֹם, במשמעות הכנס: הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת (בר' ג, כד) – ולה להט לאיים עליו (על האדם) מלכנוס עוד לגן.

„מלכנוס" – כך היא הגרסה במק"ג ובדפוסים אחרים וגם ברש"י הוצ' ברלינר. אולם בכמה דפוסים (הוצ' רוו"ה; תיקון סופרים אמסטרדם ועוד) כתוב: מליכנס (=מלהכנס), כלומר בנפעל.

כְּנוֹם, פ"ע במובן התקצר והיכנס לצד, שקוע פנימה: במקום שחוט של גבול בולט אל החוץ או כונס לצד פנים, שאינו הולך מכוון (יה' טו, ג). כנס במשמעות זו נמצא במשנה (מדות ג, א), ומביאו יאסטרוב: המזבח היה שלשים ושתים על שלשים ושתים, עלה אמה וכנס אמה... עלה חמש וכנס אמה. גם ב"י מביא משנה זו, אבל כדוגמה של פ"י, וטעות היא (ר' במפרשים שם).

כְּנֻסִיּוֹת כמו כנסיה: וּבֶן כְּסִיל תֹּגַת אָמוּ (משלי י, א) – ולפי המשל בן כסיל כמו ירבעם בן נבט. תוגת אמו – תוגת כניסיותו.

(כנע) הַתְּכַנְנֵעַ: ובהתכנעם (בני ישראל) לפניך ירגזון יריעות ארץ מדין (חבקוק ג, ז); יָעֲנוּ – יתכנעו (זכר' י, ב).

רש"י מפרש יענו בקל כמו יָעֲנוּ בנפעל. ור' ברש"י שמות י, ג וישעיה לא, ד.

(כרו) הַכְּרוֹ: בְּרֹאשׁ הַמִּיּוֹת תִּקְרָא – במקום שהיא נשמעת ונכרזת (משלי א, כא).

ברש"י עזרא א, א: וכה אמר להם ב ה כ ר ז הכרוז אשר הכריז

אולם ר' למעלה בערך הכרוז.

כְּרִיָּה או כְּרִיָּה, כמו כְּרִי: נֶעְרְמו (שמות טו, ח) – ממוקד רוח שיצא מאפך יבשו
המים והם נעשו כמין גלים וכריות של ערמה.

בתלמוד נמצא השם כריה מאותו שורש בהוראת חפירה. כרי

בתלמוד ברבים: כריים. אולי רש"י משנה רק את הרבים, והיחיד

הוא כרי.

כְּרִיתוֹת, השמדה: וְקָטַב מְרִירִי (דבר' לב, כד) – וכריתות שד ששמו מרירי.

קטב – כריתה, כמו אהי קטבך שאול (הושע יג, יד).

(להט) לְהַטֵּי הַבָּרֶק, פ"י: קָלַקַל בְּחָצִים (יחז' כא, כו). – ליהט בלהט חצים...

חברו מנחם עם נחשת קלל (יחז' א, ז).

על הפסוק האחרון אומר רש"י: נחשת קלל – מזוקק ומאיר.

לְוִי, חבור: הַעֲמִידִים עוֹרֵר לְוִיתָן (איוב ג, ז) – להיות ערירים במחברתם

ליחד ליווי שלהם, מחברת איש ואשתו מאין בנים.

רש"י מפרש: עורר = להיות ערירים = לְיַחַד (להיות יחידים);

ליתן = ליתם = מחברתם = ליווי שלהם.

מָאֵס (מאס) עשה דבר למאוס: מ מ א ס אני מטתי בדמעות (תהי' ו, ז);

וְנִחַמְתוּ חֵיתוֹ לָחֶם – מ מ א ס ת ו נ פ ש ו וחיתו של חולה כל מאכל (איוב

לג, כ).

מֵאָרֶב, במובן מושאל – ערמה, שקר: לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב (ברא' לה, י) –

לשון אדם הבא במארב ועקבה.

מְגוֹר, החומר הנופל ונוצר ע"י גרירה ושחיקה, משורש גרר, במובן גרר, שחק:

כָּלֶסֶס נָסַס (יש' י, יח) – לפי שדימה אותם לעצי יער דומה פורענותם

לתולעת הנוסר בפיו וטוחן העץ, וקורהו סס, כמו: וכצמר יאכלם סס

(יש' נא, ח). כמסוס נוסס – כמגור המגורר, כְּמָסוֹס נוסס – כְּמָסוֹס של

נוסס שהוא נטחן דק דק שהתולעת טוחן... מָסוֹס הוא הנטחן ונופל ע"י

התולעת. נוסס הוא התולעת.

רש"י מבאר את השרש נסס-סס בשורש גרר, והוא גזור מהשורש

המבאר את השם מְגוֹר במשקל השם מָסוֹס של השורש המבואר

(כְּמָסוֹס נוסס = כְּמָגוֹר המגורר = כְּמָגוֹר של המגורר = כְּמָסוֹס

של הנוסס), כדרכו בהרבה מקומות.

מְדוֹד, נדידה, נדודים, משורש נדד ע"מ מְפַעֵל בחסרון הנו"ן, דוגמת מָטָה

במקום מְנַטָה במשקל מְפַעֵל: אִם שָׁכַבְתִּי וְאָמַרְתִּי מְתִי אָקוּם וּמְדַד עָרַב

(איוב ז, ד) – מתי יאיר ויבוא עת קימה ועת מידוד הנשף, לשון:

ותדד שנתי (בר' לא, מ), והמ"ם הוא עיקר נופל, כמו: מאמר, משמר.

רש"י מבאר שתיבת ומְדַד כאן אינה מלשון מידה (כדעת הראב"ע),

אלא שם במ"ם התחלתית משורש נדד, כלומר: מִדָּד=מָדָד=מָנָדָד, ע"ד: מָטָה=מָנָטָה, מָקָח=מָלָקָח. ודרך אגב גזור רש"י מאותו שורש שם ע"מ מַפְעוּל-מָדוּד. (אולי היתה הגרסה העיקרית ברש"י מִידָד=מָדָד, כלומר השם המקראי לפי פירוש).

באיוב יא, ט: אָרְכָה מֶאֱרָץ מָדָה - אומר רש"י: מָדָה - מָדָה שלה, וכאן הזכיר מידוד בלשון זכר.

כאן מבאר רש"י ש.מ.ד-מָדָה הוא כמו „מָדָה-מָדָתָה“, ודרך אגב הוא גזור מן מדד שה"פ מָדוּד. את השם הזה מביא ב"י בשם רש"י והוא כורך אותו עם השם מדוד בפסוק הנ"ל. ולא היא: המדוד השני הוא משורש מדד ויש לנקדו מָדוּד, המדוד הראשון הוא משורש נדד ויש לנקדו מָדוּד.

מָחוּשׁ, חששה, חשש, ענין באיזה דבר: וְתֹאמְרִי - על דברי הנביאים - נֹאֲשׁ - אין מי חוש, נואשתי בדבריכם נוקליי"ר בלע"ז (ירמ' ב, כה).

בעל „מרפא לשון“ מבאר את הלעז: nonchalant (ניכט דאראן געלעגען זיין). ר' גם ביאורו לרש"י איוב כא, כא (מה הוא חושש וחפץ). השוה רש"י ירמ' יח, יב: וְאָמְרוּ נֹאֲשׁ - וידעתי שהם יאמרו לך על דבריך שאין חוששין להם. כמובן השוה רש"י באסתר: ג, ה; ה, יג; ו, א; ז, ד („איננו חושש בנוק המלך“).

ב"י מביא (בערך מָחַשׁ) לפי התלמוד במובן חשש (בהוראתה המוגבלת) רק את הצירוף בֵּית מִיחֻשׁ.

מְלִיאוֹת: יַעַר פְּרָמְלוֹ (מל"ב יט, כג) - מ ל י א ו ת א ר צ ו ו י ו פ י ה ד ר ו . א ו ל ם י ש ג ם ג ר ס ה : מ ל י א ת .

לפי רש"י כרמל הוא מלשון מליאות. והשוה לכאן רש"י ויקרא ב, יד: כרמל - בעוד הכרמלא, שהתבואה לחה ומלאה בקשין שלה (לפי שבת קה ע"א). ביש' לז, כד: יער כרמלו - טוב שבחו וכובד חזקו. ור' למעלה בערך טוב.

(מלך) הַמֶּלֶךְ, הפעיל מן מלך בהוראת יעץ: פֶּאֶשֶׁר יִדְבַּר ה' אֵלַי (במד' כב, ח) - אם ימליכני ללכת עם בני אדם כמותכם אלך עמכם.

ב"י מביא רק בנין נפעל מהספרות המקראית והתלמודית. בארמית נמצא משורש זה בנין אפעל השוה להפעיל העברי: אברך את ה' אשר יעצני (תהל' טז, ז) - בת"י: דאמליכניני (ר') במלון לתרגומים של לוי).

מְמוֹנִי, יין מוזג: מְמֻסָּךְ (משלי כג, ל) - מ מ ז ג, והוא שם דבר כמו ממכר.

השוה רש"י יש' סה, יא: ממסך - יין מוזג במים.

מְסַפֵּר, מְסַפְּרוֹת ברבים; מפקד, מנין: וְכָל פְּקָדֵיכֶם לְכָל מְסַפְּרֵכֶם (במד' יד, כט) - כל הנמנה לכל מספר שאתם נמנים בו, כגון לצאת ולבוא ולתת

שקלים, כל המנויים לכל אותן המספרות ימותו.
מִפְּרָח, דבר הניתק ונפרח משרשו: וְכַגְלָל לְפָנַי סֹפֶה (יש' יז, יג) – הוא מפרח של קוצים שקורין קרדינ"ש (chardons) בלע"ז הדומים לאותן שגוררים בהם בגדי צמר ואינן קשין, ובהגיע סמוך לסוף הקיץ הם מתנפצין מאליהן והרוח מפוזר ואתו הנפוץ עשוי כמין גלגל עגולה (צ"ל עֲגֻלָּה ?) כמין העין באמצע וחמש זרועותיה סביב לה.

השוה רש"י תה"ל פג, יד: שיתמו כגלגל כקש – הנדפים מפני רוח ומהו גלגל? הוא ראשי קוצי השדה הקרויים קרדוני"ש בלע"ז, וכשמגיעין ימי החורף ניתקים ונשחתין מאליהם ופורחין מעט מעט, ודומה אותו הניתק מהם כמין גלגלי אופן העגלה והרוח מוליכתן. מאהרשען מביא גם גרסה: פרח (במקום: מפרח), אולם היא אינה הולמת את דברי רש"י.

מִקְדָּח, קדיחה: וְשִׁעְרֵיךָ לְאַבְנֵי אֶקְדָּח (יש' נד, יב) – לשון מקדח, אבנים גדולות שכל חלל הפתח קדוח בתוכו, והמזוזות והמפתן והסף כולן מתוך האבן הם. השוה רש"י ב"ב עה ע"א דה"מ וחוקק עשר: אקדח לשון קודח, שחוקק בהם.

מאהרשען קורא כאן: מִקְדָּח, אולם נראה יותר שרש"י רוצה לומר שתיבת אקדח שבמקרא הוא כמו מקדח.

מִרְגְּלוֹת הַהַר, כמו רגלי ההר: מלוא שהיה בעיר דוד הוא תל גבוה ונלחמים בה, שעל ראשה מגדל בנוי ושיפועו משפע לצדדין, וסביבות מרגלותיו חומת נמוכה להחזיק העפר מליפול (חבק' א, י).

מִרְקָד, רקוד: בְּלֵהֹט (יחז' כו, כא) – והפותרים אומרים: לשון מקום מרקד שעירים ומזיקים.

מִשְׁחָק, תשמיש, הזדווגות מינית: מִצְהָלוֹת אֲבִירָיו (ירמ' ח, טז) – צהלות משחק סוסיו. השוה ברש"י: בר' כו, ח; שמות לב, ו; ירמ' ה, ח. (משך) מִשְׁוֹךְ: ב (דבר), ההפך מן משוך מ (דבר): אף-על-פי שהוא (דוד המלך) קרוב לכם, אני משוך בו יותר ממך (שמ"ב יט, מד).

נְבִיחָה, נביחה: אֲגִלִּי טַל (איוב לח, כח) – גלי טל, והאלף יתירה, כמו: ואחותי באזניכם (לעיל יג, יז), ואלף יתירה בראש התיבה להיות שם דבר: אבחת חרב (יחז' כא, כ) – כמו ניבוח חרב, צעקת חרב. השוה רש"י יחז' כא, כ: אבחת חרב – השמעת קול הורגי חרב, לשון נביחה.

נְבִיחָה: (יחז' כא, כ), ר' למעלה ערך נבוה. ב"י מביאה בשם הרד"ק. (נגע) הַנֶּעֱ, פ"י בהוראת הַבָּא אֲשֶׁר הִבָּאת לָךְ (ברא' לג, יא) – לא טרחת בה, ואני יגעתי להגיעה (= להביאה) עד שבאה לידך.

ב"י מביא משמעות דומה: והגיענו לזמן הזה, יגיענו למועדים טובים. אולם יש ספרים שבהם הגרסה ברש"י כאן היא: להגיע.

. יש להעיר על רש"י בר' לו, י: „הבוא נבוא – והלא אמך כבר מתה! והוא לא היה יודע שהדברים מגיעין לבלהה שגדלתו כאמו“.

תיבת „מגיעין“ (= נוגעים, משתייכים, מרמזים) מקורה בבר"ר ומובאת אצל יאסטרוב. ב"י איננו מביא הוראה זו של הגעצ.

נִגְרָה או נִגְרָה, זיבה (של מים, ליחה וכדומה): יָדִי לִלְלָה נִגְרָה וְלֹא תַפּוּג (תהלי עז, ג) – ידי – מכותי... נגרה ליחה ומרה; ולא תפוג – ולא תדמה נגרתה. השובה ברש"י: מיכה א, ד; איוב כ, כח. ב"י מביא נִגְרָה בהוראת גל אבנים לפי איוב שם (נִגְרָוֹת ביום אפ), אולם רש"י מפרש את התיבה מלשון מים נגרים.

(נוח) הִנָּח מן פלוני את הדבר: זֶה יִנָּחֵמֵנו (בר' ה, כט) – יָנַח ממנו את עצבון ידינו.

הביטוי הרגיל הוא: הנח לפלוני מן הצרה (ר' אצל ב"י). ור' ברש"י לאסתר ב, יח: הניח להם מן המס.

נִזְלָה, נזילה: הִרְעִיפוּ שָׁמַיִם מִמַּעַל וּשְׁחָקִים יָזְלוּ צֶדֶק (יש' מה, ח) – צדק האמור במקרא מוסב על הנזל ועל הרעיפה – הרעיפו שמים צדק ושחקים יזלו צדק. ב"י מביא נזל בתור כנוי לגשם לפי פיוטים, ובמשמעות נזילה – לגבי מחלות.

(נחל) הִנָּחַל, התנחל: וְהִתְנַחֲלוּם (יש' יד, ב) – יהיו ננחלים מהם, וכן: והתנחלתם אותם (ויק' כה, מ). השובה רש"י ויקרא שם.

נִטְיָפָה, שה"פ מן נטף: יַעֲרֹף פִּמָּטָר לְקָחִי (דבר' לב, ב) – לשון נטיפה. נִסְוֹךְ, פ"ע, היות נסוך, מלך: וְאֲנִי נִסְכָּתִי מִלְּפִי (תהלי' ב, ו) – למה רגשתם ואני מניתי לי את זה לנסוך ולמלוך על ציון הר קדשי.

רש"י מבאר „נסכתי“ של המקרא כפ"י – מניתי לנסוך, ודרך אגב הוא משתמש בפעל זה כפ"ע.

(נסך) הִסָּךְ, כמו נִסַּךְ במשמעות אָרַג, מלשון מסכת האָרַג: וְקוֹרֵי עֲכָבִישׁ יֵאָרְגוּ (יש' נט, ה) – קורי הם כלי האורג שהשתי מוסך בהן, ומנחם חברו במחברת קורות על שם שהעכביש מסיך אריגותיו בקורות.

ב"י מביא הִסָּךְ לפי המשנה (שבת ז, ב – וְהִמָּסִיף), והוא חושב את הנוסחה הזאת לנכונה, ולא את הנוסחה הִמָּסִיף משורש סך. גם כאן ברש"י י"ג מָסִיף וי"ג מִסָּךְ, ויש גם גרסה בלי המלה הזאת בכלל (שהעכביש אריגותיו בקורות).

(נסך) הִסָּךְ: (יש' נט, ה), ר' למעלה ערך הִסָּךְ. ב"י אינו מביא את ההפעל במשמעות זו.

(נפח) הִנָּפַח, היות מובדל ומוסר מאיזה דבר ע"י הפחה: פִּיחַ כְּבָשָׁן (שמות ט, ח) – דבר הַנָּפַח מן הגחלים, עמומים הנשרפים בכבשן. פִּיחַ לשון הפרחה, שהרוח מפִּיחַן ומפריחן.

נפיל, חלש, ירוד: פִּי כְּשֶׁלָה יְרוּשָׁלַם וְיִהוּדָה נָפַל (יש' ג, ח) – כולם חסירים ונפילים. ב"י מביא נפול, וכן הוא הגרסה כאן בכמה דפוסים. אולם יותר נראית הגרסה נפילים ע"מ חסירים.

נְצִיחַ, שה"פ מן נֶצַח בשירה ובזמרה: לְנֶצַח (עזרא ג, ח-ט) – שתי נציחות הללו הן ניצוחי שירה, כמו: למנצח מזמור לדוד (תהל' יג, א).

נְצִיחָה, שה"פ מן נֶצַח בשירה ובזמרה: (עזרא ג, ח-ט). ר' למעלה ערך נצוח.

נְתוּר, קפיצה, שה"פ מן נָתַר: דַּעְכוּ פָּאָשׁ קוֹצִים (תהל' קיח, יב) – כל לשון דעיכה נופל על לשון קפיצה ונתור, ממחר להיות נתר ונתק ממקומו.

נְתוּךְ, פ"י כמו הִתְךְ: וּמָקוֹם (לְזֶהָב יִזְקוּ) – יש לזהב שמשם יזקו ויתכו אותו (איוב כח, א). במקרא נמצא רק כפ"ע.

נְתִיכָה, שה"פ מן נָתַךְ: וַיִּתְּכוּ בַמִּים שְׁאֵגְתִּי (איוב ג, כז) – לשון נתך ארצה (שמות ט, לג), נגרים ויורדים כמים, ויש לפרש נתיכה לשון רבייה.

עֲדָשָׁה בהרת שש על הפנים: כאיש ערשן שבין עדשה לעדשה מבהיק הבשר בלובן צח (ויק, יג, לט). קטע זה מובא אצל ב"י בערך עדשן.

עוֹעַ (עוֹעַ): מִסֶּךָ בְּקִרְבָּה רֹחַ עוֹעִים (יש' יט, יד) – משקה מזג להם בתוכה שעיֹע את רוחם. עוֹעִים – שם חולי של טירוף הדעת.

שעיֹע – כך היא הגרסה בכמה דפוסים. בדפוסים אחרים: שעויה. גם פירשט (ערך עוה) גורס שעויע, אולם הוא חולק על רש"י ואומר כי מעולם לא נמצא פעל בדמיון פ' ול' אם לא שיהיה כפול. רד"ק וראב"ע גוזרים עוֹעִים מן עוה. גם מנחם מחבר עוֹעִים עם עוה.

עָמוֹד לפלוני, יצא, השתלשל ממנו: ראה (קורח) שלשלת גדולה (של דורות) יוצא ממנו... וכ"ד משמרות עומדות לבני בניו (במד' טז, ז).

בתנחומא (שרש"י מציין אותן כמקור לדבריו) כתוב: עומדות מבני בניו (במ"ם!), וכן להלן באותו פסוק ברש"י גופא (וגם בתנחומא): אפשר כל הגדולה הזאת עתידה לעמוד ממני (גם בפסקה הנ"ל מביא ברלינר גרסה: מבני בניו). ב"י מביא עָמוֹד מן «בקש משה שיעמדו ממנו כהנים ומלכים» בין הדוגמאות של משמעות קָם.

הַעֲנֵק את הצואר בדבר-מה: כָּפִי כְּתָנִיתִי יֵאֻרְנִי (איוב ל, יח) – שאזור ומעניק צוארי.

אצל ב"י: הַעֲנֵק דבר על הצואר. ר' גם רש"י דבר' טו, יד: הַעֲנֵק תַעֲנִיק – ... ויש מפרשים לשון הטענה על צוארו.

הַעֲצֵם, פ"ע, כמו: עָצַם, הַעֲצֵם: וְאֵיבֵי חַיִּים עֲצָמוּ (תהל' לח, כ) – מעצימים חיים בשלום ובטובה. מעצימים חיים = חיים חיי עוצם, חיים עצומים; מעצימים לחיות; מתעצמים בחיים.

(עקש) עֲקַשׁ פלוני מהדרך, הטה אותו מהדרך: וְלֵב כָּסִיל לְשֹׁמְאֵלוֹ (קהלת י, ב) — לעקשו מן הדרך המיומנת שהיא תפארת ונוחה לו.
ב"י מביא דוגמאות של עֲקַשׁ את הדרך.

(ערב) עֶרֶב, בנין פיעל, כמו הָעֶרֶב: (תהלים קד, כ). ר' למעלה ערך חֲשָׁף.
(ערם) הִתְעַרֵם, התפשט ערם: פִּשְׁטָה וְעָרָה וְחִגְרָה עַל חֲלָצִים (יש' לב, יא) — פשטה, כמו לפשוט; וחגורה, כמו לחגור, וכן ת"י: "שלחו ואתערטלו ואסרו על חרצין", מתוך שיפשיטו ויתערמו מבגדיהם, לא יחגרו על בגדיהם אלא על מתניהם.

רש"י מחליף את האתפעל הארמי "אתערטל" בהתפעל העברי "התערם".
מאהרשען מביא "ויתערמו", מבלי לציין שום גרסה אחרת, ולפי גרסה זו מביא בן-יהודה את הפועל הִתְעַרְמָם.

(עשב) הָעֵשֶׂב, הוצא, הצמח עשב: תִּדְשָׁא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב (בר' א, יא) — לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא, ולא היה לשון המקרא לומר: תעשיב הארץ.

עשוי, עסוי, מעוץ, שה"פ מן עסה: הִנְנִי עוֹשֶׂה אֶת כָּל מַעֲשֵׂיךָ (צפניה ג, יט) — לשון עישוי, כמו ועסותם רשעים (מלאכי ג, כא). ב"י מביא עיסוי בשם אחרים מן עסה, ואת תיבת עישוי איננו מביא במשמעות זו.

לפי רש"י תיבת עוֹשֶׂה כאן היא כמו עוֹסֶה (בקל, שלפי ב"י איננו נמצא בספרות), וכמו: בַּעֲשׂוֹת ממצרים דדיך (יחז' כג, כא) — מובא אצל ב"י בערך עשה ב', וברש"י שם: בעשות — לשון כבישה.

עשוק: וְאֵת מִי עֲשָׂקְתִּי אֵת מִי רִצּוֹתִי (שמ"א יב, ג) — כל לשון מרוצה הסמוך לעושק לשון עשוק ורצוץ הוא, חומס דלים ורצוץ.

"לשון מרוצה הסמוך לעושק" ר' עוד: שם, שם ד; דבר' כח, לג (והיית רק עשוק ורצוץ); ירמ' כב, יז (ועל העושק ועל המרוצה); הושע ה, יא; עמוס ד, א (העושקות דלים הרוצצות אביונים).

רש"י מבאר שבכל הביטויים הללו מביעים שני השרשים, אפילו כשהם נפרדים אחד מהשני, מושג אחד; והוא מוסיף ומבאר (על פי הפסוק בעמוס): (עושק=) חומס דלים ורצוץ (אותם ביסורים).

ר' ברש"י הושע שם: רצוץ משפט-מיוסר ביסורים. השה גם רש"י בירמ' שם: המרוצה — ריצוץ דלים, ועושק יוכיח עליו, כי עשוק ורצוץ תמיד סמוכין בלשון המקרא.

עֲשָׂתָנוֹת מן עֲשָׂתוֹן — עֲשָׂתָנוֹת: לְפִיד בּוֹז לְעֲשָׂתוֹת שְׁאָנָן (איוב יב, ה) — אש של גיהנם עומד למי ששאנן בעֲשָׂתָנוֹתוֹ, לומר שלום יהיה לי.

רש"י מבאר את המלה עֲשָׂתוֹת שהיא כמו עֲשָׂתָנוֹת, מלשון עֲשָׂתוֹן = מחשבה. י"ג: ששאנן בעֲשָׂתוֹתוֹ, כלומר אותה המלה הכתובה בפסוק, אולם הגרסה הראשונה נראית יותר.

בהערות שלמעלה נזכרו כמה פעמים דרכי רש"י בביאוריו ובסגנון לשונו.

בנידון זה יש להעיר:

רש"י הכניס בפירושו למקרא מכל מכמני הלשון של ספרותנו העתיקה — מקרא, משנה, תלמוד ומדרשים — והסגנונות של הספרות הרחבה ההיא נתמזגו אצלו למוזיגה תמימה שאין לקרוא לה בשם אחר מאשר „שפת רש"י". יש בשפה זו דרכי ביטוי שבמקורות הם נדירים ורש"י נתן להם שימוש רחב, ויש שהוא יצר ביטויים ודרכי לשון משלו. דרכי יצירה זו, מלבד מה שהם מענינים לכשעצמם, צריך לדעתם מי שרוצה לעמוד על התפתחות לשונו ועל חלקם של פירושי רש"י בהתפתחות זו. אולם בהרבה מקרים נחוץ להכיר דרכי לשונו של רש"י כדי לעמוד על הנוסח הנכון של פירושו והבנתם הנכונה.

אבל עד עכשיו לא הושם לב לזה במידה מספיקה, ולכן רבו בפירושי למקרא (פירושי לתלמוד אינם מעניננו כאן!) חילופי נוסחאות, נוסחאות משובשות ושיבושי קריאה, ניקוד ופיסוק. — נסתפק כאן בארבע דוגמאות:

(א) ש מ ג ת ז, י ט. רש"י מבאר שם את ההבדל בין נהר, יאור ואגם. והוא אומר: נהרתם — הם הנהרות המושכים, כמו נהרות שלנו; יאריהם — הם בריכות — נגרים — העשויות בידי אדם משפת הנהר לשדות...; אגמיהם — קבוצת מים שאינן נובעין ואינן מושכין, אלא עומדים במקום אחד. עכ"ל.

התיבה המוסגרת „נגרים” היא מלה תלמודית-ארמית „ניגרא-ניגריך”, שבה רש"י מבאר את המלה המקראית „ברכה”. מלה זו אנו מוצאים בתלמוד (ב"מ קז, ע"ב), ושם מגדיר אותה רש"י כמו כאן את השם בריכה: ניגרא — אמת המים שהמשיכה מן הנהר הגדול אל השדות על פני הבקעה כולה¹. אולם כאן נתן רש"י לשם הארמי צורה עברית (כמנהגו גם במקומות אחרים): נגרים — נגר, כמו שמוכח מרש"י שבת יח, ע"א „עושין נגר קטן משפת המעין לגנה” — מובא אצל ב"י².

תיבות מוסגרות כאלה, ואפילו ביטויים ומאמרים מוסגרים מצויים ברש"י לרוב. נראה איזו צורה ניתנת לביאורו הנ"ל של רש"י בדפוסים: (1) ברלינר מהדורה ב' גורס כנ"ל (וזו היא גם הגרסה במ"ג ורשה). הוא גם מציין את שני המקומות הנ"ל בתלמוד, אבל איננו מעמיד שום סימני הפסק, לא לפני תיבת נגרים ולא לאחריה³. (2) ברש"י מנוקד פעסט תרכ"ה (עם תרגום גרמני) כתוב: הם בריכות נגרים (כלומר: שם תואר) מבריכות העשויות וכו'; ובתרגום שם:

1 ע' גם ברש"י ביצה כד, ע"ב, דה"מ: שוחטין מן הנגריין.

2 ב"י, כדרכו, אינו מביא מן התלמוד את הצורה הארמית ניגרא, אלא את הצורה נגריין, והוא קורא אותה נגריין, כלומר רבים מן נגר. לפי דעה זו מקורה של הצורה העברית הוא בתלמוד.

3 ברלינר מביא עוד גרסה: יאריהם — הם נגרים ובריכות העשויות וכו'. גם גרסה זו מתאימה לדרכי סגנונו של רש"י, הרגיל לקשור את השם המבואר עם השם המבאר בו"י.

פארטלויפענדע פאן מענשענהענדען געמאכטע קאנעלע. (3 באותו ספר מנוקד הוצ' שניה מתורגם Die durch Menschenhände gegrabene Kanäle (המלה נגרים לא תורגמה לגמרי). (4 בתרגומו הגרמני של רש"י מאת במברגר (פרנקפורט 1935): Das sind fließende Kanäle, Kanäle, die von Menschenhand hergestellt sind הוא קורא אפוא: הם בריכות נגרים, בריכות העשויות בידי אדם. (5 ברש"י מנוקד לונדון תרצ"א (עם תרגום אנגלי) כתוב: הם בריכות נגרים, העשויות וכו'. ובתרגום שם: These are canals which convey (water) being made by human agency. הוא מפרש ברכות נגרים — ברכות מעבירות (מים). ביאורים אלו מזוויגים ש"נ בריכות עם ש"ת נגרים לזכר, מסרסים דברי רש"י ועושים את פירושו לחסר הגיון בעוד אשר דבריו פשוטים וברורים.

(ב) דברים א. כט. לא תערצון — לשון שבירה, כתרגומו (לא תתברון), ודומה לו: פֶּעֶרֶץ נחלים לשכון (איוב, ל, ו) — פֶּשְׁבוֹר נחלים. רש"י מבאר (לפי ת"א) שהפועל ערץ הוא כמו הפועל תבר בארמית, שתמורתו בעברית הוא שבר, ולפי זה הוא מפרש שתיבת פֶּעֶרֶץ הוא בינוני פעול בסמיכות מן ערץ, וכאלו היה כתוב פֶּשְׁבוֹר 4, ז. א. הוא נותן לשורש המבאר אותה צורה שיש בפסוק לשורש המבואר. דוגמאות כאלה מצויות ברש"י הרבה. ההוצאות המנוקדות שנזכרו למעלה מנקדות פֶּשְׁבוֹר, ובזה הפכו את דברי רש"י לפירוש מגומגם. יש ספרים (גם אצל ברלינר!) שבהם כתוב לשבור נחלים — צרוף מלים שאין לו שחר.

(ג) תהלים פג, ב. אל דמי לך — אל שתיקה לעותותינו (או: לעותותינו) שאויבינו מריעים לנו.

רש"י משתמש כאן בשם עותה הנמצא פעם אחת במקרא (איכה ג, נט. ראיתה ה' עותתי), ובאותו מובן שהוא מפרש אותו שם: בצרה הזאת שעוותו בי אויבי. רש"י בחר כאן בתהלים במלה עותה מאיכה משום ששני הפסוקים דומים בתכנם. וזה הוא דרכו של רש"י — להשתמש במלים וביטויים הלקוחים ממקום אחר, המדבר באותו ענין או בענין דומה לזה שהוא מפרש. מאהרשען גורס: לעותותינו, כמו במ"ג ובכמה דפוסים אחרים. גרסה זו היא תערוכת של יחיד ורבים ומשובשת היא. ספרים אחרים תיקנו וכתבו: לצרותינו. תיקון זה קלקול הוא.

(ד) תהלים צד, ט. הנטע און הלא ישמע (אם יצר עין הלא יביט) — שמא הקב"ה שנטע און לא ישמע צעקת עמו, וְעֵינֵי (לא יביט היוצר עין)? לביאור הפסוק כאן משתמש רש"י בלשונו של הפסוק בשמות ג, ז, הדומה לו בתכנו והמשמש לו כעין תשובה: ראה ראיתי את עֵינֵי עמי אשר במצרים, ואח צעקתם שמעתי מפני נוגשיו. החצי הראשון של הפסוק בתהלים מקביל לחצי השני של הפסוק בשמות, ולהיפך. אולם רש"י מקצר בלשונו ואיננו משלים את

המלים המובנות מאליהן, כדרכו בהרבה מקומות.

יש דפוסים שבהם הגרסה: ועיניו יי, וכך גורס גם הרב מאהרשען, והוא איננו מביא אפילו שום גרסה אחרת, אע"פ שבמ"ג ("הנדפס" שבו הוא השתמש) הגרסה היא: ועניו.

בדומה לארבע דוגמאות שהובאו כאן אפשר לקבוע הרבה כללים בדרכי לשונו וסגנונו של רש"י, ובעזרת כללים אלו נוכל לבחון יותר את יפי לשונו ונטעם יותר את טעם פירושו.

* * *

טרם נגמר המאמר בדפוס יצא "היכל רש"י" של יצחק אבינרי, כך ראשון המכיל חידושי לשון מכל ספרי רש"י. בדקתי את הרשימה במאמרי ומצאתי בה כששים ערכים שאינם מובאים בהיכל רש"י. כמו כן מצאתי שחסרים שם חידושים הנמצאים ברש"י על המקרא ובמאמרי אינם מפני שהם מובאים אצל ב"י, בשם רש"י או בשם ספרים אחרים. ואלה הם:

בגידות (איוב ו, טו), גלילה – גלילת ספר (יש' לד, ד – ב"י בשם ס"א), חמשי' (במד' ז, כג – ב"י בשם ס"א), חנט – החנט, מלשון צמיחה (ויק' כו, כ – ב"י בשם ס"א), קריף, מהיר, חריף להתבשל (בר' ח, כב – ב"י בשם ס"א), טיסה, מן טוס (דניאל ט, כא – ב"י בשם ס"א), טריה (2) – ליחה (שופ' טו, טו), נדיבות (תהי' נא, יד – ב"י בשם ס"א), נוב – צמוח (דבר' לב, יג), נחום – חרטה (בר' ו, ו – ב"י בשם ס"א), הנתק, נפעל מן נתק, במובן מפשט (במד' יד, יד – ב"י לפי פירוש מפוקפק באיוב), סבוך (ירמ' ד, כט – ב"י בשם ס"א).

יש עוד להעיר:

זקיפה. זקיפת מלוה, מובא אצל ב"י בשם רש"י בתלמוד, וכך הוא בהיכל רש"י – נמצא גם ברש"י עמוס ה, יא.

חבוא, בה"ר לפי רש"י בתלמוד, אצל ב"י גם לפי פיוטים – נמצא גם ברש"י עמוס ו, ו (לפי כמה כ"י ודפוסים) – עיין אצל מאהרשען.

חניפות, אצל ב"י לפי ס"א, בה"ר לפי גרסה מפוקפקת ברש"י יש' כד, ה – נמצא גם ברש"י תהי' לה, טז (במקראות גדולות ובדפוסים אחרים).

לבסוף יש להעיר על כמה ענינים שבהם שגה מר אבינרי:

הבלג: ולא אוכל לשבחו ולהבליגו (איוב י, א) – אין כאן הכוונה להבליג עליו, אלא להבליג אותו, פ"י, כמו לשבחו שלפניו. הגרסה לשכחו מוטעית היא. ר' בפרטות למעלה ערך בלג.

הדחק: שהוא (האופה) אופה בו (בתנור) כשהוא נדחק (משנה כלים ה, ה) – אין נדחק מוסב על התנור (שהוא צר) אלא על האופה: כשהוא נדחק.

(1) שלש חמשות. אולם אפשר לקרוא גם חמשות.

(2) ברש"י: וראיתי בספר רפואות שקורא לקחה שיוצא מן המכה טריה. ב"י מביא את המלה בשם אסף הרופא.

שיש לו אוכלוסין מרובין וצריך לפת מרובה (ר"ע מברטנורה שם).
לְכָח: לזכר על שהסגיר (איוב יא, י) – לזכר במובן להתוכח (פיעל במובן התפעל), והרבה דומים לזה יש בספרות המדרשית, ואין צורך לשבש דברי רש"י.

וְהָרָה כמו זהר: זהרתי ותבנית צורתי (תהלי' קלט, טז) – אין למלה זהרתי כאן שום מובן ופשר. הגרסה הנכונה היא רקמתי, כמו במחברת מנחם (בערך אחד), שמשם העתיק רש"י כמעט מלה במלה. רקמתי היא לפי הפסוק שם: **רָקַמְתִּי בַתְּחִיתוֹת אֶרֶץ**.

חָרַץ: באותו מיעוט חרץ הימים (איוב יד, ו) – השורש חרץ אינו כאן לפי רש"י מלשון קביעה מוחלטת, אלא קביעת קצב ומידה, כמו שרש"י אומר בפסוק הקודם: „שחרוצים וקצובים (ימיו) ליום קבוע.” גם כאן: חרץ הימים – קצב, מידת הימים.

טְמוֹנוֹת: אין אדם יודע טמונותיו של חברו (דב' כט, כח) – אין כאן ל"נ מן טמונה אלא ל"ז מן טמון, כמו נסתרות מן נסתר באותו פסוק, ורבים כמוהם. **מָגוּר**: כמסוס נוסס – כמגור המגורר (יש' י, יח) – אין מגור כאן נסור, טחינה (שם הפעולה), אלא החומר הנופל מהגוף על ידי טחינה. עיין למעלה בערך גרר ובערך מגור.

מֶרְקֵד: בְּלֹהוֹת (אֶתְנֵן וְאֵינֵן) – לשון מקום מרקד שעירים (יחז' כו, כא) – אין מובנו של מרקד מקום רקודים אלא רקודים גופא. בלהות אתנך – אתנך למקום מרקד שעירים כלומר אעשך שממה והשעירים יערכו שם את מרקדם – לפי ישעיה יג, כא: ושעירים ירקדו שם (בשממות בבל).

נְכִלּוּת: וינס מגידו – מוכה בנכליות (מל"ב ט, כז) – ברור לכל מי שמעיין שם בפסוקים גופא (כא, כד, כז) וברש"י ורד"ק שמוכה בנכליות הוא כמו מוכה בחצים, וצורת נכליות כאן היא אחת הצורות המסורסות המרובות של המלה היונית לונכויות=חצים (ר' ב"לעהווערטער של קרויס). וכן יוצא ברור מגמרא גטין ע, ע"א, ומרש"י שם, כמו שמשער בסוף בעל „היכל רש"י” בעצמו. ולחינם טרח טורח רב להסמיק נכליות כאן לדברי רש"י בבראשית לו, יח (ויתנכלו אותו להמיתו–נתמלאו נכלים וערמומיות) ולברר את צורתו הנכונה של חידוש זה מלשון נכלים וערמה.

תִּגְרוֹר: בתיגור וחירום (יש' ג, ה) – תיגור הוא אמנם מלשון ריב ושנאה, אבל הגרסה הנכונה היא (לפי כמה דפוסים) ב ת ג ר, כמו תיגרא בארמית, כי התיו אינה מן היסוד והפעל הוא גרה. עיין למעלה ערך התגרות.

השמטה (לערך הרה)

אפשר גם להניח שאין כאן בנין קל עם שבוש של הא חלומה במקום הא הנקראת בקמץ גדול, אלא „הורתה” היא בנין פועל, הסביל מן פועל.

אבל קשה לשונו של רש"י „בנוקה נוהג לומר הורתה”, כי במקרא אין צורה זו, אלא רק בנין קל הרתה (בראשית טז, ד–ה).

מלונו המקראי של רש"י

(המשך)

ח

חָרַשׁ שנים אנשים מרגלים חרש (יהו' ב-1) ברו... עשו... כחרשים... ד"א חרס... הטעינו... קדרות...

חרש תַּחֲרַשׁ: אל תחרש על רעך רעה (מש, ג-29) תחשוב... (מ).

— חָרוּשָׁה: חרושה על לוח לבם (יר, יז-א) חקוקה. (מ. חרות).

— וַיִּתְחַרְשׁוּ: ויתחרשו כל הלילה (ש"א, טז-2) נהגו עצמן בשתיקה.

חָרַשְׁתָּ וּבִתְחַרְשְׁתָּ: ובחרשת אבן למלאת... (שם, לא-5) לשון אומנות...

חָרַשְׁתָּ חָרַשְׁתָּ: עד השאיר אבניה בקיר חרשת (מ"ב, ג-25) חרסית שלהן היא הטיט...

חרת חָרוּת: חרות על הלחת (שם, לב-16) לשון חרת וחרט אחד הוא שניהם לשון חיקוק אנטלייגר בלעז.

חשה תַּחֲשֶׁה: תחשה ותעננו עד מאד (יש, סד-11) תחריש...

— מַחֲשִׁים: ואתם מחשים (שו, יח-9) מתעצלים.

— מַחֲשִׁים: ואנחנו מחשים מקחת אותה (מ"א, כב-3) מתעצלים סיאמו

פיגרי בלעז [עצלים אנו = siamo pigri].

חָשׁוֹק חָשַׁק וַחֲשָׁקֵיהֶם: ווי העמודים וחשקיהם כסף (שם, כז-10) יודע אני שחשוק לשון חגורה.

חָשִׁיק וַחֲשָׁקֵיהֶם: ידותם וגביהם וחשקיהם (מ"א, ז-33) הם עגולים סביב שהם קישורין...

חָשִׁיף חָשִׁיפִי: כשני חשיפי עזים (מ"א, כ-27) קבוצי...

חֲשָׁמֶל תַּחֲשָׁמֶל: כעין החשמל מתוך האש (יה, א-4) מלאך ששמו כך ובעין גוון שלו ראה מתוך האש... ויתכן שיהיה ח' שם העין שהוא קרוב לעין האש...

חֲשָׁמַן חֲשָׁמָנִים: יאתיו חשמנים (תה, סח-32) דורונות.

חֲשָׁף לַחֲשָׁף: לחשף חמשים פורה (חג, ב-16) לשאוב... למלאות.

— וַלְחָשָׁף: ולחשף מים מגבא (יש, ל-14) לדלות... אשפויישנ"ט בלעז

[לשאוב = espuy-espour puiser].

חֲשָׁרִים וַחֲשָׁרֵיהֶם: וחשקיהם וחשריהם (מ"א, ז-33) זרועות האופנים התחובים

מגביהם לחשוקיהם שקורין ריי"ש בלעז [rajjs-bras].

חֲשֶׁרָה חֲשֶׁרֶת: חשרת מים עבי שחקים (ש"ב, כב-12) לשון כברה שהוא נופל על הארץ דק דק... ויש לפתור... לשון קשר שמתקשרין השמים בעבים ע"י המים.

חֲשֶׁשׁ תהרו חשש (יש, לג-11) מין מוץ דבר שנוח לידלק (מ).
- וְחֲשֶׁשׁ: וחשש להבה ירפה (יש, ה-24) תרגם יונתן עמירא קשין של שבולין.

חַתָּה לחתות: לחתות אש מיקוד (יש, ל-14) לשאב אש מן ההסק.

- יַחְתֹּף: יחתך ויסחך (תה, נב-7) לשון שבירה.

- הַיַּחְתָּה: היחתה איש אש בחקו (מש, ו-27) הישאב.

- חֲתָה: כי גחלים אתה חתה (מש, כה-22) שאיבת גחלים.

חֲתוּל לשים חתול (יה, ל-21) מעשה בגדים ורטייה.

חֲתַחַת וְחַתְחָתִים: וחחתים בדרך (קה, יב-5) אימות...

חֲתִית אשר נתנו חתית בארץ חיים (יה, לב-23) שבר.

חֲתָם: ובעד כוכבים יחתם (אי, ט-7) יסגיר.

חֲתָף: הן יחתף מי ישיבנו (אי, ט-12) יכה פתאום.

חֲתָףָּ פִתְחָף: אף הוא כחתף תארב (מש, כג-28) פתאום.

חֲתָו: וחתו גבוריך (עו, א-9) יחתו ויפחדו.

- יַחַת: יחת אפלים מעם (יש, ז-8) תרוצץ ויתרוצץ.

- חָתוּ: רעו עמים וחתו (יש, ח-9) ישתברו.

- חֲתַתָּה: החתת כיום מדין (יש, ט-3) שברת.

ט

טֹאטֹא וְטֹאטֹאטִיָּה: וטאטאטיה במטאטא השמד (יש, יד-23) לשון כיבוד

אשקובי"ר בלעז ולטאטא = [eskober - balayer].

טָבֹול טְבֹולִים: סרוחי טבולים בראשיהם (יה, כג-15) כובעים גדולים...

טָבוֹר יִשְׁבִי על טבור הארץ (יה, לח-12) על גובה וחוזק הארץ כטבור זה

שהוא אמצעי של אדם ומשופע מכל צדדיו.

טָבַח הַטְּבָחִים: סרים פרעה שר הטבחים (בר, לו-26) שוחטי בהמות המלך (מ).

טָהַר מִטְהָרָו: השבת מטהרו (תה, פט-45) זריחתו...

טוֹב טוֹבְתָיו: גם טובתיו היו אומרים (נח, ו-19) שאש פרואיצ"ט בלעז [גבורות

. [Sésproçies - ses exploits].

טוֹחֲנוֹת הַטְּחָנוֹת: ובטלו הטחנות (קה, יב-3) ...השינים.

טוֹר וְטוֹר כֶּרֶת אֲרוֹזִים (מ"א, ו-36) נדבך של קירות מחוטבות עשה בחומה.

- וְטוֹר: וטור סביב בהם (יה, מו-23) שורת נדבך חומת אבנים בולט

מן החומה...

טָחָה בְּטָחוֹת: הן אמת חפצת בטחות (תה, נא-8) כליות שהן חלקות.

— בַּטָּחוֹת: מי שת בטחות חכמה (אי, לח—36) כליות.
 טָחָרִים בַּטָּחָרִים: ויך אתם בטחרים (ש"ב, ה—6) לחולת כרכשא מכת־הנגב
 עכברים נכנסין בנקביהם ושומטין בני מעיהן ויוצאין.
 טִירָה טִירָתָם: ...ואת כל טירתם (במד, לא—10) מקום פלטרין שלהם שהוא
 לשון מושב כומרים יודעי חוקיהם. ד"א לשון מושב שריהם...
 — טִירָת: נבנה עליה טירת כסף (שה"ש, ח—9) ...עיר מבצר.
 טָלוּא כל שה נקד וטלוא (בר, ל—32) לשון טלאים חברבורות רחבות.
 — טָלָאוֹת: ותעשי לך במות טלאות (יח, טז—16) מכוסות בבגדים מנומרין
 של מיני צבעונין פלטר־א"ש בלעז [palatrées-tochele = מנומר].
 טָלָל וַיִּטְלָלוּ: הוא יבננו ויטללנו (נח, ג—16) ...היה מסכך... (מל' צל הוא).
 טָמָא ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא (יח, ד—13) לשון מאוס.
 טָמָן (רש"י: טמא) נָטְמִינוּ: נטמינו בעיניכם (אי, יח—3) ...סתמום... טמונים...
 טָנָא טָנָאָךְ: ברוך טנאך ומשארתך (דב, כח—7) פירותיך ד"א דבר לח שאתה
 מסנן בסלים.
 טַעַן מְטַעֵנִי: מטעני חרב (יש, יד—19) מדוקרין...
 טַפַּח טַפְּחָתִי: אשר טפחתי ורבייתי (איכ, י—22) גדלתי...
 טַפְּחָה טַפְּחוֹת: הנה טפחות נתת ימי (שה, לט—6) מדודים ...קצובים
 — נְטַפְּחוֹת: וממסד עד הטפחות (מ"א, ז—9) שמי קורה.
 טַפְּכָר־טַפְּכָר טַפְּכָר: פקדו עליה טפסר (יר, נא—27) לשון חיל...
 — וַטַּפְּכָרִיךְ: וטפסריך כגוב גובי (נח, ג—17) הממונים שלך.
 טַפְּלוּ: טפלו עלי שקר (תה, קיט—69) חברו עלי.
 — וַתַּטְּפֵל: ותטפל על עוני (אי, יד—17) נתחברת...
 — טַפְּלִי: ואולם אתם טפלי שקר (אי, יג—4) מחברין...
 טַפְּףָּה טַפְּפָּה: הלוך וטפוף תלכנה (יש, ג—16) לשון דבר צף על גבי חברו...
 ...היתה... מהלכת... כדי שתהא נראית צפה למעלה.
 טָרִי טָרִיָּה: וימצאו לחי־חמור טריה (שו, טו—15) לחה... (מ)
 — טָרִיָּה: ומכה טריה (יש, א—6) מרססא כתותה ומרוססת דמגיצייד"א
 בלעז לחה ורטובה תמיד נובעת מיישט"א בלעז (מ). [פצע ומוגלה =
 [demaçejjre - plaie suppurane] [לח = imuyte - humida].
 טָרָם וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ (בר, ב—5) כל טרם שבמקרא לשון
 עד־לא הוא ואינו לשון קודם...
 טָרַף והנה עלה זית טרף בפיה (בר, ח—11) חטף... (מ)
 — טָרְפִי: ויבש כל טרפי צמחה (יח, יז—9) פוייליי"א בלעז [עלים =
 [les foyles].

יֵאל נֹאֲלָתִי: אשר נואלנו ואשר חטאנו (במד, יב—11) כתרגומו לשון אויל.

[וכן נפעל בשאר המקומות].

— הוֹאִיל: כי הוֹאִיל ה' לעשות אתכם לו לעם (ש"א יב-22) נשבע.
 — הוֹאִלְנוּ: ולו הוֹאִלְנוּ ונשב בעבר הירדן (יהו' ז-7) נמלכנו.
 — וַיֵּאָל: ויאל שאול את העם (ש"א יז-39) לשון אלה...
 — הוֹאִיל: הוֹאִיל משה באר את התורה... (דב, א-5) התחיל.
 — הוֹאִלְתִּי: הנה נא הוֹאִלְתִּי לדבר אל אדני (בר, יח-27) רציתי.
 — הוֹאִילוּ: ועתה הוֹאִילוּ פנו בי (אי, ו-28) התרצו... [וכן הפעיל בשאר המקומות].

יֹאֵר יֹאֵרִיהֶם: על יֹאֵרִיהֶם ועל אגמיהם (שמ, ז-19) הם בריכות, נגרים, העשויות בידי אדם. [ר' לעיל עמ' 25].

יֹאֵשׁ נֹאֵשׁ: ולרוח אמרי נואש (אי, ו-26) שאין בהם ממש.
 — נֹאֵשׁ: ותאמרי נואש (יר, ב-26) נוקליי"ר בלעז [דבר שאינו נוגע לי = nokalajjr - point ne me chaut].

יִכַּב וְתִיַּכַּב: ותיכב אם סיסרא (שו, ה-28) לשון דבור... ורבותינו פירשוהו לשון גניחה... ואני אומר לשון ראייה.

יִגְבִּים: ויתן להם כרמים ויגבים (יר, לט-10) שדות לעבדם...
 יִגָּה נֹגִי: נוגי ממועד אספתי ממך (צפ, ג-18) לשון הוצאה.
 — מֹגִיף: ושמתי ביד מוגיך (יש, נא-23) מניעך ומטלטליך קרושלי"ה בלעז [הרס = krosler - detruire].

— הֹגָה: כי אם הוגה (אי, ג-32) לשון תוגה [וכן הפעיל בשאר המקומות].
 יִגַּע מְשִׁיב יָגַע וְלֹא יִבְלַע (אי, כ-18) הגול שגול.

יָד־: כל יד נחל יבק וערי ההר... (דב, ב-37) ...אצל...
 — והנה מציב לו יד (ש"א, טו-12) ...מזבח...
 — אהבת משכבם יד חזית (יש, נז-8) ...מקום... אויש'ו בלעז [מקום = ajjse - endroit].

— יָדָךְ: סחרת ידך... (יח, כז-15) מקומך.
 — יָדוֹ: ...איש את ידו (יר, ו-3) את מקומו סביביו.
 — יָדִים: והעיר רחבת ידים (נח, ג-4) רחבת מקום וגדולה.
 — יָדִים: וישימו לה ידים (מ"ב, א-16) מקום אשטנצ"א בלעז [מקום = ajjances - place].

— בִּידֵי רָמָה: והנפש אשר תעשה ביד רמה... (במד, טו-30) במזיד.
 — בִּידוֹ: וחצרות התרועה בידו (במד, לא-6) ברשותו.
 — מִיד: מיד שני מלכי האמרי (דב, ג-8) מרשות.
 — וַיִּדְּיָהֶם: וידיהם וכנפיהם (יח, י-12) של אופנים הם החור שהמרכבה מתגוללת בתוכו שקורין בווי"ל [בלעז = bojjl - main].
 — תִּידוֹת: ותשע הידות בערים (נח, יא-1) חלקים.

- וַיֵּדֶת: וידת מזה ומזה (מ"ב, י-19) לסמוך זרועותיו עליה כמין מקלות
זהב מפאה לפאה פשוטין לימין ולשמאל.
- וַיֵּדוּת: וידות האפנים במכונה (מ"א, ז-32) עץ התחוב באופנים וקורין
איישי"ל [ajjssel-essieux = ציר].
- יְדוּתוֹן לִידוּתוֹן: למנצח לידותון (תה, לט-1) שם אדם... וגם כלי שיר...
— למנצח על ידותון (תה, סב-1) שם כלי שיר...
— למנצח על ידותון (תה, עז-1) על הדתות ועל הדינים שנת מעיניו
לִידִידוֹ: כן יתן לידידו שנא (תה, קכו-2) למנדד שנת מעיניו.
- יִדְעָ: ידע: וגבה ממרחק יידע (תה, קלח-6) ייסר...
— יִדְעָ: ומעקש דרכיו יודע (מש, י-9) ישבר ויתיסר.
- יִדְעֵנִי הִידְעֵנִי: ...אל האבת ואל הידענים (ויק, יט-31) המכניס עצם חיה ירוע
לתוך פיו והעצם מדבר (ע"פ המשנה).
- יִהְבּוּ: אהבו הבו קלון מגניה (הו, ד-18) הזמינו להם.
— יִהְבּוּ: הבו לה' כבוד ועז (תה, כט-1) הכינו.
- יִהְבֶּךָ: השלך על ה' יהבך (תה, נה-23) משאך.
יִהְיֶה: וזי יהיר לץ שמו (מש, כא-24) גס רוח.
- יִלְיֹגְבִים: לכרמים וליוגבים (מ"ב, כה-12) חופרי הארץ ל' יקבים שהם
חפירות בקרקע.
- וַיִּלְיֹגְבִים: לכרמים וליגבים (יר' נב-16) חופרין בארץ...
יִוִּם: יומם: חנחיתם יומם (נח, ט-12) בכל יום ויום.
- יָמִים: תשב הנערה אתנו ימים או עשור (בר, כד-55) שנה.
— מִיָּמִים: יחיינו מימים (הו, ו-2) משתי עתים שעברו עלינו.
- לְיָמִים: ואנכי אתן לך כסף לימים (שו, יז-10) לסוף השנה.
מִיָּמִים יָמִימָה: (ש"א, א-3) מזמן מועד למועד...
יִהְיוּ: מטיט היון (תה, מ-3) רפש פיינ"ש בלעז [fanjjas = פניי"ש-ש]
- יָיָהּ: [à une mer de fauge].
- בִּיּוֹן: טבעתי ביון מצולה (תה, סט-2) בבוך, טיט...
יָיָהּ: לא יחגרו ביוע (ית, מד-18) מקום זיעה אנלאשויר"א בלעז...
...ל"א... צמר מזיע הגוף ומזיע את הבשר (מ). [בית השחי = aisselle]
- [la esèle].
- יִחַל (לפי רש"י: חל) נוֹחַלָה: ותרא כי נוחלה אבדה תקותה (ית, יט-5) לשון חולי.
— וַיִּחַל: ויחלו לקיים דבר (ית, יג-6) לשון תוחלת וי"א איקוירירא"ט
בלעז לשון אחר לשון המתנה [ויקו = i épèreront-et esperont].
- אִחִילָה: לא כן אחילה לפניך (ש"ב, יח-14) אבקש בקשה.
— תוֹחַל: שבעת ימים תוחל (ש"א, י-8) תמתין.
- וַיִּוֹחַל: ויוחל שבעת ימים (ש"א, יג-8) המתין.

- הוֹחִילִי: הוֹחִילִי לֵאלֹהִים (תה, מב-6) הַמְתִּינִי וְצַפִּי.
 — אֶיֶחָל: מַה כָּחוּ כִּי אֶיֶחָל (אי, ו-11) אַמְתִּינִי.
 יכח הָכִיחַ: אֲשֶׁר הָכִיחַ ה' לִבְנֵי אֲדָנִי (בר, כד-44) בִּירַר וְהוֹדִיעַ וְכֵן כָּל הוֹכָחָה שֶׁבִּמְקָרָא בְּרוּר דְּבַר.
 יכל וְתוֹכֵל: חֻזְקָתִי וְתוֹכֵל (יר, ב-7) וְנִצָּחַת.
 ילד וְיִתְּלִדוּ: וְיִתְּלִדוּ עַל מִשְׁפַּחָתָם לְבֵית אֲבֹתָם (במד, א-18) הֵבִיאוּ סִפְרֵי יְחוּסֵיהֶם וְעַדִּי חֻזְקַת לִידָתָם כָּל א' וְא' לְהִתְיַחֵס עַל הַשִּׁבְט.
 ילל הִלְלִלוּ: הִלְלוּ הָרַעִים (יר, כה-34) לִשְׁוֹן יִלְלָה.
 — יְהִלְלוּ: מִשְׁלִי יִהְיֶה לִּי (יש, נב-5) מִתְּפָאֲרִים לֵאמֹר יִדְּנִי רַמָּה.
 — וְהִלְלִי: זַעַק וְהִלְל בֶּן-אָדָם (יה, כא-17) לִשְׁוֹן יִלְלָה.
 יִלְפֶּת או גֵּרֵב או יִלְפֶּת... (ויק, כא-20) מִינִי שָׁחִין הֵם, יִלְפֶּת הִיא חֻזְזִית הַמְּצָרִית וְלִמָּה נִקְרָאת יִלְפֶּת שֶׁמִּלְפַּת וְהוֹלֶכֶת עַד יוֹם הַמִּיתָה וְהוּא לֹחַ מִבְּחוּץ וִיבֹשׁ מִבְּפָנִים...
 — או גֵּרֵב או יִלְפֶּת (ויק, כב-22) מִן חֻזְזִית... שֶׁאֲחֻזָּה בּוֹ עַד יוֹם הַמִּיתָה שֶׁאֵין לָהּ רְפוּאָה.
 ימר הִתְיַמְּרוּ: וּבִכְבוֹדָם הִתְיַמְּרוּ (יש, סא-6) אֲתֵם תִּכְנְסוּ תַּחְתֵּיהֶם בִּכְבוֹד...
 ינה הִיוֹנָה: מִפְּנֵי חֲרוֹן הַיּוֹנָה (יר, כה-38) מִשְׁתַּכְרַת בֵּינִי ד"א לִשְׁוֹן אֹנָא.
 הִיוֹנָה: מִפְּנֵי חֲרָב הַיּוֹנָה (יר, מו-16) לִשְׁוֹן יִין ל"א לִשְׁוֹן אֹנָא.
 יִנְיָקָה יִנְיָקוּתִיו: אֶת רֹאשׁ יִנְיָקוּתִיו קִטֵּף (יה, ז-4) עֲנַפְיוֹ...
 יִנְשׁוּרָה... וְאֵת הַיִּנְשׁוּרָה (ויק, יא-17) הֵם צִיאִיטִי"ש הַצּוֹעֲקִים בְּלִילָה וְיֵשׁ לָהֶם לִסְתוֹת כְּאֵדָם וְעוֹד אַחֵר דּוֹמָה לוֹ יִב"ו [chouettes=Nachteulen]
 [hihou=Uhu=ייב"ו].
 יִסָּף: קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יִסָּף (דב, ה-19) מִתְּרַגְמִינֵן וְלֹא פִּסֵּק כִּי קוֹלוֹ חֻזַּק וְקִיִּים לְעוֹלָם. ד"א... לֹא הוֹסִיף לְהִרְאוֹת בְּאוֹתוֹ פּוֹמְבִּי.
 — תִּסָּף: תִּסָּף רוּחַם יִגּוּעוֹן (תה, קד-29) לִשְׁוֹן כְּלִיּוֹן.
 יעָה וְיַעָה: וְיַעָה בְּרַד מַחֲסֵה כֹזֵב (יש, כח-17) וְיִטְאָטְאֵנוּ... לִשְׁוֹן טִיאוֹט.
 יַעִים וְיַעִיו: וְיַעִיו וְיִמְרָקְתִּיו (שם, כז-3) כְּתִרְגוֹמוֹ מִגְּרָפוֹת שְׁנוּטֵל בָּהֶם הַדָּשֵׁן וּבִלְעוּ וּדוֹדִיל [badil=Schaufel=מִגְרַפָּה] וְכֵן בְּשֶׁאֵר הַמְּקוֹמוֹת.
 יעִלּוּ: לְהוֹתִי יַעִלּוּ (אי, ל-13) מוֹסִיפִין.
 יַעֲרָף: מַעַף בִּיעָף (רנ, ט-21) בְּפִרְיָהּ וּבִטְסִיָּה.
 יַעֲרָף: אֵינֶנּוּ: אֵינֶנּוּ עֲלִיךְ עֵינִי (תה, לב-8) אֲרָמוֹ לךְ... לִשְׁוֹן קְרִיצַת עֵינִים...
 יַעֲרָף: אֲכַלְתִּי יַעֲרִי עִם דְּבָשִׁי (שה"ש, ה-1) דְּבַשׁ... לִשְׁוֹן קִנְיָה...
 יַעֲרָף: בְּעֶרְתָּ: וְיִטְבֵּל אוֹתָהּ בִּיעֶרֶת הַדְּבַשׁ (ש"א, יד-27) בִּקְנָה...
 יַפָּח: תִּתְּיַפֵּחַ: בְּתִצְיוֹן תִּתְּיַפֵּחַ (יר, ד-21) תִּיִּלִּיל וְתַצְעַק גְּנוּחוֹת קוֹנְפְּלִינִי"ט בִּלְעוּ [הַתְּעַרְעֵם-konpljant].
 יַפָּח: עַדִּי שָׁקֵר וְיַפָּח חֲמֵס (תה, כז-12) דּוֹבְרֵי רַעָה ל"א לִשְׁוֹן מוֹקֵשׁ.

- יִפְעָה יִפְעָתָךְ: ... יחללו יפעתך (יח, כח-7) הופעתך לשון תואר פנים.
 יִצָּב: נָצַב לְרִיב ה' (יש, ג-13) עמידה זו ל' עכבה.
 - נָצַב: כל אדם נצב סלה (תה, לט-6) ... מצבו.
 - הִנָּצְבָה: הנצבה לא יכלכל (זכ, יא-16) שיש לה כח קצת לעמוד על רגליה וצריכה סיוע לנהלה לאט.
 - וְהָצַב: והצב גלתה העלתה (נח, ב-8) המלכה הנצבת לימין המלך...
 - לְהַמְצִיב: ויבואו בני האלהים להתיצב... (אי, א-6) לריב עמו שאין להתיצב אלא לדין שנאמר (יש, ג) נצב לריב ה'.
 יִצִיעַ ויבן על קיר הבית יציע (מ"א, ו-5) אפנטי"ץ בלעז תאי צלע... בבבא בתרא [גוזוטרס = lapnec-galerie].
 יִצָּק ויצקו: ויצקו את ארון האלהים (ש"ב, טו-24) ... ויציוגו...
 יִצַת וְנִצְתָה: ונצתה מאין יושב (יר, מו-19) לשון ציה.
 - נִצְתוּ: כי נצתו (יר, ט-9) לשון ציה.
 - נִצְתוּ: נצתו באש (נחמ, א-3) כמו נוצתו... שרופים.
 יִקָּה יִקָּה: ולו יקתה עמים (בר, מט-10) אספת העמים שהיוד עיקר... כמו יפעתך...
 - לִיקָה: ותבו ליקתה אם (מש, ל-17) לקמטים הנקבצים.
 יִקַע וְתַקַע: ותקע כף (בר, לב-26) נתקעקה מקום מחברתה... לשון הסרה.
 - תַקַע: פן תקע נפשי (יר, ו-8) תנתק.
 - וְתַקַע: ותקע נפשה (יח, כג-17) אשלוקי"ר בלעז והתרחק- [ésloked-éloignée].
 יִקֵר וְקִרְתִי: יקרתי מעליהם (זכ, יא-13) הפשטתי מעליהם. מהיות להם יקר.. לשון הסרת כבוד.
 - וְקִרֵר: ויקר פדיון נפשם (תה, מט-9) וימנע (מ).
 - וְקִרֵר: הקר רגלך (מש, כה-17) מנע מלבוא.
 יִקֵר ודבר ה' היה יקר (ש"א, ג-1) מנוע.
 - יִקֵר מחכמה (קה, י-1) לשון כובד. הוא כבד ושקול יותר...
 - יִקְרוֹת: אבנים יקרות (מ"א ה-31) כבדות.
 יִקֵר וְקִיר: כיקר כרים (תה, לו-20) לשון אור יקרות (זכ, יד). ויש פותרין כיקר כרים ככבוד כבשים שמפטמין אותו לטבח.
 יִרֵד וְרִדָּת: עד רדת חמתך (דב, כח-52) לשון רדוי וכבוש (ת).
 - וְיִרְדָּתִי: וירדתי על ההרים (שו, יא-37) לשון יללה היא ודוגמתו יורד בבכי (יש, טו)...

- יָרַד: כי ירד (זכ, יא–2) נשבר.
- יָרַד: ירד בבכי (יש, טו 3) גונח ונוהג בבכי כמו וירדתי על ההרים (שו' יא) וכן (איכה ג) זכר עניי ומרודי.
- תָּרַד: כבהמה בבקעה תרד (יש, סג–14) תתפשט.
- וַיֵּרַד: ויט שמים וירד (תה, יח–10) כמשמעו לִיָּא איאנטי"ש בלעז [רקוע, שטוח = *li atonvil – et aplati*].
- יוֹרִידוּ: יורידו אתו (במ, א–5) כתרגומו יפרקון היו מפרקין.
- יֵרֶה הֶרְנִי: הרני לחמר (אי, ל–19) ילמדני, לִיָּא השליכני.
- יֵרַט (רטט) קָרַט: כי ירט הדרך לנגדי (במ, כב–32) חרד... לשון רטט... לישנא אחרינא לשון רצון וכן על ידי רשעים ירטני מפייס ומנחם אותי.
- יֵרֶךְ על ירך המשכן (שמ, מ–22) כתרגומו צידא.
- יֵרֶכֶה: המנורה ירכה וקנה (שם, כה–31) הרגל שלמטה.
- יֵרֶכֶה: עד ירכה (במ, ח–4) היא השידה (ת) שעל הרגלים חלול כדרך מנורות כסף שלפני השרים.
- יֵרֶכֶה יִרְכָּתִי: ירכתי צפון (תה, מח–3) אנגל"ש בלעז [זווית = *angles*].
- מִיִּרְכָּתִי: מירכתי ארץ (יר, כה–32) מסיפי (ת).
- בִּיִּרְכָּתִי: בירכתי בור (יח, לב–23) במעמקי... בתוך עמקו.
- וַיִּרְכְּתוּ: וירכתו על צידן (בר, מט–13) סוף גבולו.
- יֵרֶק ואביה ירק ירק בפניה (במ, יב–14) הראה... פנים זועפות (ת): מנוף נוף בה).
- יִרְקוֹן שדפון ירקון (מ"א, ח–37) שהתבואה אינה עולה בקנה לעשות שיבולת.
- וַיִּרְקוּן: ובשדפון ובירקון (דב, כח–22) מכת תבואה אשר בשדות... יובש ופני התבואה מכסיפין ונהפכין לירקון קמ"א בלעז [צהוב = *jaune*].
- יִרְקֶרֶק ירקרק או אדמדם (ויק, יג–49) ירוק שבירוקין.
- יֵשֵׁב וְאַשְׁבּ: ואשב בהר (דב, ט–9) אין ישיבה אלא לשון עכבה.
- תָּשֵׁב: ושלשת ימים תשב (ויק, יב–4) לשון עכבה.
- יֵשֵׁב: ישב בה (אי, כב–8) יאריך.
- וַיֵּשְׁבוּ: וישבו שרי מואב (במ, כב–8) לשון עכבה.
- יֵשֶׁח וַיִּשְׁחֶךְ: וישחך בקרבך (מש, ו–14) מארה בתוך המעים (ת) יגרום לך חולי שתהא חולה והולך שחוח.
- יֵתֵר נֹתֵרָה: נותרה בה פליטה (יח, יד–22) איורטראמי"ש בלעז [היה מושב למקומו = *letre remis*].
- תֵּיתֵר: אל תותר (בר, מט–4) תרבה ליטול כל היתרות (ת).
- הֵתֵר: הותר בני תמותה (תה, עט–11) פתח אסירים ממסגר שלהם כמו מתיר אסורים (שם, קמו).
- יֵתֵר שפתי יתר (מש, יז–7) דברי גאווה.

ומשלם על יתר (תה, לא-24) מדה במדה... חבל כנגד חבל קו כנגד קו.
ד"א לשון גאווה.

— יִתְּרִי. יתרי פתח (אי, ל-11) יתר קשתי כלומר כחי.

— יִתְּרָם: נסע יתרים במ (אי, ד-21) גאותם וחכמתם.

— וַיִּתְּרָם: ויתרם אכלה אש (אי, כב-20) גאותם.

— יִתְּרִים: יתרים לחים (שו, טז-7) חבלים דקים.

יִתְּרָה יִתְּרָת: יתרת עשה (יר, מח-36) גאווה.

יִתְּרָת הַיִּתְּרָת: ואת היתרת (שם, כט-13) טרפשא דכבדא שקורין איבר"ש
[יותרת=fibrea].

— הַיִּתְּרָת: ואת היתרת (ויק, ג-4) דופן המסך שקורין איבר"ש ובלשון
ארמי נקרא חצרא דכבדא (ת).

אהרן קמינאק

שימוש בנין הקל אצל ישעיהו

ככל המשוררים והמליציים הגדולים השולטים בכל מכמני לשונם ויכולים להרשות להם לנתק את כבלי הדקדוק הרגיל בצורות הפעלים, ובמידה שהם מתרוממים בדעותיהם מעל לשטח השגת ההמון הם שואפים לכתחילה לביטויים לשוניים שלא נשמעו עדיין, כן גם ישעיהו פורק כפעם בפעם את עול הצורות המקובלות והמשומשות בבנין הפעלים ונוטה ביחוד להפתיע את השומעים ביצירת בנין הקל מתוך שרש, אשר אחרים משתמשים בו רק בנפעל, פיעל או הפעיל. אפשר כי פריצה זו של גדרי הדקדוק היא שהשפיעה גם אחרי הרבה דורות בתקופת תחית הלשון על ידי הפייטנים, שחיבבו גם הם יצירת בנינים קלים כאלה, כמו הקליר: „נחשב כצג באיתון“, „גל אבן“ (במקום: גולל), „על הסלע הך“. לגבי ישעיהו, הכרתנו בחוק הזה של שימוש לשונו מועילה לנו בהרבה מקומות להבין דברים סתומים, אשר רבים חשבו למשובשים והציעו להם הגהות ותיקונים. מצד אחר כשנמצא את החוק הזה בשני חלקי הספר הוא נעשה לראיה נוספת לאחדות כל ספרו של הנביא.

ו, יא. עד אשר אם שָׁאוּ ערים — קל אשר לא נמצא במקום אחר, וישעיהו בעצמו אומר אח"כ בנפעל: תִּשְׁאָה, ולזו, כו, בהפעיל: לְתִשְׁאָה.

ח, רעו עמים נִחְתּוּ — במקום הָרָעוּ וְנִחְתּוּ (השוה משלי יג, כ, ירמ' יד, יז, אסיריו לא פָּתַח ביתה — במקום פיעל פָּתַח).

יד, כה, אבוסנו — תחת אבוסנו, כמו בוססו, סג, יח. וכן סג, ו: וְאָבּוּס עמים.
יח, י, וְקָץ עליו העיט — עליו תִּהְרָף, יבלו את הקיץ והחרף, רק כאן,
אין עוד בתנ"ך.

כו, טו, יִסְפָּת לגוי, תחת הוספת, וכן לו, לא, וְיִסְפָּה פליטת בית יהודה;
לח, ה, הַנְּנִי יוֹסִיף על ימין. כן גם כט, יד; כט, יט. כמו שביארתי

ומשלם על יתר (תה, לא-24) מדה במדה... חבל כנגד חבל קו כנגד קו.
ד"א לשון גאווה.

— יִתְּרִי. יתרי פתח (אי, ל-11) יתר קשתי כלומר כחי.

— יִתְּרָם: נסע יתרים במ (אי, ד-21) גאותם וחכמתם.

— וַיִּתְּרָם: ויתרם אכלה אש (אי, כב-20) גאותם.

— יִתְּרִים: יתרים לחים (שו, טז-7) חבלים דקים.

יִתְּרָה יִתְּרָת: יתרת עשה (יר, מח-36) גאווה.

יִתְּרָת הַיִּתְּרָת: ואת היתרת (שם, כט-13) טרפשא דכבדא שקורין איבר"ש
[יותרת=fibrea].

— הַיִּתְּרָת: ואת היתרת (ויק, ג-4) דופן המסך שקורין איבר"ש ובלשון
ארמי נקרא חצרא דכבדא (ת).

אהרן קמינאק

שימוש בנין הקל אצל ישעיהו

ככל המשוררים והמליציים הגדולים השולטים בכל מכמני לשונם ויכולים להרשות להם לנתק את כבלי הדקדוק הרגיל בצורות הפעלים, ובמידה שהם מתרוממים בדעותיהם מעל לשטח השגת ההמון הם שואפים לכתחילה לביטויים לשוניים שלא נשמעו עדיין, כן גם ישעיהו פורק כפעם בפעם את עול הצורות המקובלות והמשומשות בבנין הפעלים ונוטה ביחוד להפתיע את השומעים ביצירת בנין הקל מתוך שרש, אשר אחרים משתמשים בו רק בנפעל, פיעל או הפעיל. אפשר כי פריצה זו של גדרי הדקדוק היא שהשפיעה גם אחרי הרבה דורות בתקופת תחית הלשון על ידי הפייטנים, שחיבבו גם הם יצירת בנינים קלים כאלה, כמו הקליר: „נחשב כצג באיתון“, „גל אבן“ (במקום: גולל), „על הסלע הך“. לגבי ישעיהו, הכרתנו בחוק הזה של שימוש לשונו מועילה לנו בהרבה מקומות להבין דברים סתומים, אשר רבים חשבו למשובשים והציעו להם הגהות ותיקונים. מצד אחר כשנמצא את החוק הזה בשני חלקי הספר הוא נעשה לראיה נוספת לאחדות כל ספרו של הנביא.

ו, יא. עד אשר אם שָׁאוּ ערים — קל אשר לא נמצא במקום אחר, וישעיהו בעצמו אומר אח"כ בנפעל: תִּשְׁאָה, ולזו, כו, בהפעיל: לְתִשְׁאָה.

ח, רעו עמים נִחְתּוּ — במקום הָרָעוּ וְנִחְתּוּ (השוה משלי יג, כ, ירמ' יד, יז, אסיריו לא פָּתַח ביתה — במקום פיעל פָּתַח).

יד, כה, אבוסנו — תחת אבוסנו, כמו בוססו, סג, יח. וכן סג, ו: וְאָבּוּס עמים.
יח, י, וְקָץ עליו העיט — עליו תִּהְרָף, יבלו את הקיץ והחרף, רק כאן,
אין עוד בתנ"ך.

כו, טו, יִסְפָּת לגוי, תחת הוספת, וכן לו, לא, וְיִסְפָּה פליטת בית יהודה;
לח, ה, הַנְּנִי יוֹסִיף על ימין. כן גם כט, יד; כט, יט. כמו שביארתי

בספרי „מחקרים“ במקרא ותלמוד“ זה אחד מן הסימנים המובהקים לסגנון ישעיהו וגם שהסיפור לו—לח יסודו בספרו. ולא כמו שסברו מבארים חדשים כי ישעיהו שאל את הסיפור מס' מלכים (הבאתי בספרי עוד ראיות אחרות).

כו, טו, צָקוֹן לַחֲשׁ—יָצָקוּ לַחֲשׁ תַּפְלָתָם בַּתְּקוּף אוֹתָם מוֹסֵרָךְ.
כו, ח, הָגָה בְּרוּחוֹ הַקֶּשֶׁה, הוּא בַּמָּקוֹם הַזֶּה, הֵבִיא יִגוֹן בְּרוּחוֹ הַקֶּשֶׁה, אֲבָל מִתְכוּיִן גַּם לַמִּשְׁמָעוֹת כְּפֹלָה שֶׁל הָגָה וּשְׁל רֹחַ, וְאוֹמֵר גַּם: ה' חָשַׁב בְּרוּחוֹ כִּי בִזְאֵת יְכוּפֵר עוֹן יַעֲקֹב.

כח, ז, פָּקֹד פְּלִילִיָּה (נַעֲשֶׂה לָהֶם לַפּוֹקָה הַיּוֹתֵם פְּלִילִים), יִצִּירָה לְשׁוֹנִית חֲדָשָׁה, רַק כֹּאן.

כט, ז, וְכָל צוֹבִיָּה—בְּנִין קָל חֲדָשׁ מִכוּוֹן בַּמָּקוֹם הַנּוֹצְבִים אוֹ מוֹצְבִים (חֵיל הַמַּצֵּב) לַתְּכֵלִית שׁוּוֹי צִלְצוֹל הַהִבְרָה (אֲלֵלִיטְרִצִיָּה) עִם: הַצּוֹבָאִים, מִצּוֹדְתָהּ, הַמִּצִּיקִים. רַק כֹּאן!

כט, ט, הַשְׁתַּעֲשְׂעוּ וְשַׁעַזוּ (ג"כ אֲלֵלִיטְרִצִיָּה), מִלִּי וְעִינֵי הָשַׁע (כְּמוֹ ח, ח, רָעוּ).
כט, כד, וְרוֹגְגִים, קָל תַּחַת „וִנְרִגְגִים“ רַק אֲצִל יִשְׁעֵיהֶו.

ל, יח, חוֹכֵי לוֹ, תַּחַת פִּיעֵל חֲפָה שֶׁהוּא בַּעֲצָמוֹ מִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ ח, יז, לֹא, יח; מַד, ג).

לא, ה, גָּנוֹן וְהִצִּיל, בַּמָּקוֹם הַגֵּן.

לב, ז, וְלֹא תִשְׁעִינָה, כְּמוֹ כט, ט, מִלִּי הָשַׁע.

מ, יב, וְכָל בְּשִׁלִּישׁ, רַק אֲצִל יִשְׁעֵיהֶו, בַּמָּקוֹם מְכִיל אוֹ כּוֹלֵל (מִזֶּה: מְכִילָתָא—מִידָה).

מ, טו, כִּדְקִיטוֹל, תַּחַת יִנְטֵל (סג, ט) אוֹ יִטִּיל (לִמְרַחֵק).

מו, ו, הַזֹּלִים זֹהָב, ת' הַמְזִילִים, (כְּמוֹ מַח, כֹּא).

מח, ט, אַחֲסֵם לָךְ, בְּנִין קָל חֲדָשׁ מִן חוּטֵם כְּדִי לִכְפּוֹל הַמְלִיצָה: אֲאִירָךְ אִפִּי.

נ, ד, לַעֲוֹת—דָּבַר, בְּנִין קָל חֲדָשׁ מִן „עַת“, לַהֲגִיד דָּבָר בַּעֲתוֹ.

נ, יא, קוֹדְחֵי אֵשׁ, ת' מְקַדִּיחֵי אֵשׁ, כְּמוֹ מֵאוּרֵי זִיקוֹת. בְּשִׁירַת הָאוֹיֵנו „אֵשׁ קִדְחָה“ הוּא פּוֹעֵל עוֹמֵד, וּמִזֶּה גַם יִרְמִיָּה טו, יד, אֲבָל שִׁמּוֹשׁ הַלְשׁוֹן יִרְמִיָּה טו, ד, „אֵשׁ קִדְחָתָם“ הוּא שֹׁאֵל מִשְׁעִיהֶו, אֲשֶׁר אֲצִלוֹ גַם סד, א, כְּקִדּוֹחַ אֵשׁ הַמָּסִים הוּא פּוֹעֵל יוֹצֵא.

נא, יד, צָעָה—הַקְּשׁוֹר לִיצִיעוֹ, לַמַּצֵּעַ, אֲדָם חוֹלָה וְנוֹטָה לְמוֹת—בִּלְעַג עַל סִנְחָרִיב, אֲשֶׁר עַל מִלְחָמָתוֹ וְכִשְׁלוֹנוֹ בְּדֶרֶךְ מִצְרַיִם מֵאִפְסֵם מִזּוֹן („וְלֹא יִחְסֹר לַחֲמוֹ“) וּמִפְּלַת חֵילוֹ מִדְּבָרָתָה כֹּל הַנְּבוּאָה הַזֹּאת. לִפִּי זֶה גַם יִרְמִיָּה מַח, יב, צוֹעִים וְצוּעוֹהוּ: אֲנָשִׁים שֶׁהֵם בַּעֲצָמָם חוֹלִים וְהֵם יִטִּילוּ אוֹתוֹ לַמִּשְׁכָּב, כְּמוֹ יִרְמִיָּה לוֹ, י, „וְנִשְׁאָרוּ בָם אֲנָשִׁים מְדוֹקְרִים—יָקוּמוּ וְשִׁרְפוּ אֶת הָעִיר.“ (וְכֵן: „צוּעָה זֹנָה“ וּבִישְׁעֵיהֶו „סג, א, צוּעָה בִּרְבַּח כָּחוֹ—מִשְׁתַּרְע בַּמְנוּחָה עַל כִּסְאוֹ אַחֲרֵי הַנִּצְחָן).

נא, טו, רוֹגֵעַ הֵים. בַּמָּקוֹם מְרַגֵּעַ, מִשְׁקִיט אוֹתוֹ אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֵמוּ גִלְיוֹ; וְיִהְיֶה—ו' שֶׁל פִּעֵל מוֹקֵדִם כְּמוֹ: קִצְפַּת וְנַחֲטָא—אַחֲרֵי אֲשֶׁר חֲטָאנוּ; שׁוֹפְטִים ד, כֹּא, נִרְדָּם וִיעָף—אַחֲרֵי אֲשֶׁר יַעָף.

נח, יא, וְנַחֵךְ—וְהִנָּחֵךְ.

סג, י, מָרוּ, ת' הִמְרוּ. סד, ו, וְתִמּוּגְנוּ, ת' וְתִמּוּגְנוּ.

גמזיות

לדוד זכאי — לשיעוריו באגדה

יש חלקים בשקמה ובחרוב, בעצים הטיפוסיים שלנו, שאין - אנו יודעים לכנותם בשם, לא בשם עתיק ולא בשם חדיש, ועומדים לפניהם כאלמים. ויש שם לחלקים הללו, החורב במשנה, בגמרא, בבבלי, בירושלמי ובתוספתא, ואין אנו יודעים את פירושו. כוונתנו לגמזיות.

במשנה בפסחים ד', ח', שנינו: "ששה דברים עשו אנשי יריחו, וכו', ואלו שמיחו בידם: מתירין גמזיות של הקדש". ובגמרא שם, נו, ע"ב: "ומתירין גמזיות של הקדש של חרוב ושל שקמה". ושם נו, ע"א, מפורש הענין: "תנא אבא שאול אומר קורות של שקמה היו ביריחו, והיו בעלי זרועות נוטלין אותן בזרוע עמדו בעלים והקדישום לשמים". ושם נו, ע"ב, וכן בתוספתא, מנחות, יג, מבואר עוד, שהיורשים של בעלי השקמים שהקדישון לשמים טענו, שאבותיהם לא הקדישו אלא את הקורות, ולא את הגמזיות, ולכן מותר להם ליהנות מן הגמזיות.

ומה הן הגמזיות הללו? לוי במילונו מתרגם: "גמזה (סובר הוא שהיחיד מגמזיות הוא גמזה) Zweig, Trieb des Baumes ומצטט את הגמזיות של הקדש, שבפסחים ד' ח. בן-יהודה מפרש במלונו בערך גמזית: "נצרים פרים מן השרשים" וזהו כפירושו של הר"ח בפסחים נה, ע"ב. ובן-יהודה מוסיף משלו: "ובפרט ענפים של חרוב ושקמה".

אך מה-טעם לכנות את הנצרים הפרים מן השרשים של חרוב ושקמה בשם מיוחד, בשם אחר מאשר לנצרים של עצים אחרים, של הזית. למשל? כי במה ייבדלו מהם שיכנום בשם מיוחד? ותמיהני אף לפירושו של ר"ח. הרי לנצרים הפרים מן השרשים של השקמה וכן של הזית ושל שאר העצים יש מונח אחר בתלמוד, המונח גרופית².

רש"י מפרש במשנה הנ"ל בפסחים: "גמזיות: גידולין ענפים שגדלו בחרובין ושקמין וכו' דרך חרוב ושקמה לקצצן לשבע שנים והן חוררין וגדלין ומתוספין וכו'".

¹ מהתנ"ך ידועה לנו השקמה אך בשפלה (מלכים א', יז), ומדברי חז"ל כאן אף ביריחו. ועוד כיום יש שקמים יפות ביריחו. ועמוס, שהיה מתקוע, ייתכן שהיה בולס השקמים שבסביבות יריחו.

² ומכאן ראה שהר"ח, כמו בעל הערוך אח"כ לא ידע הגרופית מהי. ועיין במאמרנו "הגחופית והיתור", "לשונונו" כרך ו', חוב' א.

והקדישום מתחלה כשהן מקוצצין, ונתוסף לאחר מכן גמזיות³. ובן-יהודה חשב כנראה שפירושו של רש"י ור"ח הם היינו הך. ואחרי שפירש תחילה כדברי ר"ח, כמובא לעיל, הנו תומך אחר כך, בהערה ב', בערך הנ"ל בפירושו של רש"י, הוא כותב שם: "וכן נראה מכל הטענות שהיו בין אנשי יריחו והחכמים, וכו'. עכ"פ לא נתברר מקור מלה זו". דלמן במלונו מנקד גמזיות, ומפרש, שהגמזיות היא ענף או פרי שמשמשים בו להפראה, או הפרי שבשל ע"י ההפראה³.

בגלל אי הבנת פירוש המלה גמזיות הכניסו בה שינוי גרסאות, כרגיל במקרים כאלה. ור"ח גורס (בפסחים נה, ב) "גואזיות". י' קוטובסקי, באוצרו החשוב "אוצר לשון המשנה" מפרש את הגמזיות, שהן "מיני ענפים יבשים". כנראה על יסוד גרסת הר"ח, וכפירושו של הערוך בערך גז לגוזאה שבבבא קמא: "פי' גוזאה עצים יבשים". ובערך גמזיות מפרש הערוך את הגמזיות, שהן "הפרחים שעולים סביב האילן". והפרחים כאן בלשוננו של הערוך אינם פרחים ממש, אלא הלולבים, הענפים הצעירים, כפי שאנו מוצאים בדברי הערוך בערך לולב: "לולבא דקרא, פי' לולבין, הפרחים שעולין בשרש האילן". ופירוש זה של הגמזיות מתאים לפירושו של ר"ח, שהבאנו לעיל: "נצרים פרים מן השרשים". ובערך גז מבאר הערוך את הגמזיות בדרך אחרת, מלשון שרף. ובערך זה הוא גורס לא גמזיות אלא גואזות: "בקטפא דגזא, פי' שרף של גוף העץ של אילן מלשון גואזות של הקדש". לפי פירושו זה של הערוך יוצא שאנשי יריחו חפצו להשתמש רק בשרף של השקמה.

לשם חקירת מהות הגמזיות והבנת טענת אנשי יריחו יש לצאת אל השקמה ואל החרוב לראות אילו חלקים יש בהם שאינם נראים כך בעצים אחרים, והמשותפים לשני אלה יחדיו.

והנה בסעיפיה ובענפיה של השקמה — ויש גם בקורתה מסביב — נמצאות קבוצות ענפים קטנים מיוחדים במינם, שאינם עושים עלים כלל, וכל תפקידם הוא לשאת את הפירות. בתצלום הנתון בזה מראה היד על אחד הענפים האלה שבקורת השקמה. והענפים האלה, נושאי הפירות בשקמה, הם הם הגמזיות. ועל שם מה נקראו גמזיות? — על שם פירות השקמה, הנקראים גמזוזין⁴: במ"ר איכה, לפסוק "היו צריה לראש", אמרו: דהוה אכיל חד גמזין. ויש גורסים גמזון.

ועכשיו מתברר יפה כל טעם טענותיהם של אנשי יריחו, שטענו כי אבותיהם הקדישו רק את הקורות, שהן לבנין, ולא את הענפים הקטנים הרכים הללו נושאי הפירות. והנה, בירושלמי ד, הלכה טז, נאמר בפירוש, שהגמזיות הללו עניין פירות הן: "מה רבנן סברין מימר קורות ופירות הקדישו?" אמנם יש רוצים לפרש את הפירות כאן במובן גידולי העץ בעלמא, אבל מן האמור מתברר, שבאמת טענו

³ ובערך גמז כותב בן יהודה במלונו שהיתה לו גם שיחה עם הפרופ' דלמן בענין זה.

⁴ וכן בערבית גומי.

אנשי יריחו על הפירות. שחפצו ליהנות מהם, ולא מן השרף של העץ, ולא מן הענפים היבשים, ולא מן הנצרים הפרים ועולים מסביב. כאן יכולה להתעורר שאלה, אם בשם גמזיות קראו לענפים נושאי הפירות או אולי לפירות גופא. והנה, הביטוי "גמזיות של שקמה" מלמדנו, כי לא בפירות כי אם בענפים עסקינו, כי הרי בחרוב לא יתכן לומר, שקראו בשם גמזיות לפירותיו. ועל שם מה קראו בשם גמזיות ל"ענפים" נושאי הפירות בעץ החרוב? — על שם דמיונם של "הענפים" הללו שבחרוב לאותם הענפים שבשקמה, שהם נושאים בחרוב את הפירות כמו בשקמה⁵.

⁵ סימנו את "הענפים" הללו שבחרוב במירכאות, כי במובן התפתחותם אינם דומים לענפי הפירות שבשקמים.

מלפפון - מה פירושו ?

בנידון זה נטושה מלחמה כיום בין בלשנים לבין בני היישוב בארץ. הבלשנים נוקטים במסורת של רוב המפרשים הקדומים וגורסים: קישואים — Cucumis Sativus, באידיש „אוגערקע“, בערבית — „כיאר“, מלפפונים — Cucumis Melo באידיש „מילון“, בערבית „משאמי“, בטיח אצפר.

אולם לפני שלוש עשרות שנים שונו באי מונחים אלה, והציבור החל להשתמש במלה מלפפונים — אוגערקעס; קישואים — Cucurbita Pepo „כוסה“ בערבית. שני המונחים האלה השתרשו בארצנו בצורתם החדשה — בספרות ובדיבור ודחקו לגמרי את פירושם הקדום.

בזמן האחרון החליט ועד הלשון לשרש את המקובל כיום בנידון זה ולהחזיר לשני השמות הנ"ל את פירושם העתיק¹, אולם מסתבר שבפלוגתא זו ההלכה כבני היישוב בארץ, כי אמנם מלפפון אינו מילון אלא אוגערקע.

נעבור נא ונבדוק את כל המקורות הקדומים בנוגע למלה זו. נעיין במקרא שבו נזכר לראשונה השם קישוא: „זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, את הקישואים ואת האבטיחים“ (במדבר יא, ה). אונקלוס מתרגם: „ית בוציניה וית אבטיחיה“. מה זאת בוציניה? — בוצין, בוצינה מפרש הערוך „יונגע ארביזע“, (אבטיח צעיר). את המימרה של אביי: „בוצינא טב מקרא“, (למשל בכתובות, פג ע"ב) מפרש רש"י: „בוצינא — דלעת קטנה, קרא — דלעת גדולה“.

גם מהפתח הנזכר פעמים אחדות בתלמוד: „היינו דאמרי אינשי — איהו בי קרא (יש גרסאות קריי, קארי) ואיתתיה בי בוציני“ (סוטה י ע"א, מגילה יב ע"א) מסתבר שבוצינה היא מין „כוסה“ או דלעת קטנה².

את המקרא הנ"ל — במדבר יא — מתרגם יונתן: „ית קיטיה וית מלפפניה“; ותרגום ירושלמי — „ית קטיה וית מלפניה“, זאת אומרת אבטיח הוא מלפפון... נמצא שמכל שלושת התרגומים הנ"ל אין אנו יכולים להסיק כל מסקנה ודאית משום שכל אחד מהתרגומים נקט בלשון ובמין הצמח שהיה מצוי בתקופתו ובסביבתו. כי הן ברור שצריך להביא בחשבון את המקורות של חילופי המונחים בתקופות ידועות, כפי שאנו רואים בזמננו, ששינוי את המקובל וקוראים קישוא ל„כוסה“ ומלפפון ל„אוגערקע“³.

וכדי להגיע לחקר הדבר נוכל להסתייע בהלכות שנזכרו במשנה, כי התנאים היו בקיאים עד מאד בענפי החקלאות השונים, וכל ההלכות שדנו בהן אנו מוצאים דיקנות מדעית ממש, (ור' יהודה הנשיא, כידוע, הקפיד מאד על טהרת

¹ ב„מלון למונחי המטבח“ של ועד הלשון העברית, שהופיע אשתקד, ישנה הערה למונח קישוא: „ולא מלפפון, כל המשתמש בשם זה לצמח זה — אינו אלא טועה“.

² על כל פנים נראה לי, שהחלטתו של ועד הלשון לקרוא בוצינה למין מיוחד של אוגערקע — כפי שקבע ב„מלון למונחי המטבח“ — אין לה יסודות מבוססים.

³ ואף בין העתיקה היתה כידוע ערבוביה במונחים שונים ואת הקישוא ואת האבטיח — הצהוב היו מכנים בשם אחד — סיקוס, סיקואוס.

הלשון העברית וצחותה) וגם בסוגיות ידועות בגמרא. אולם האמוראים לא הצטיינו כבר באותה בקיאות שהיתה לחכמי המשנה.

המקור העיקרי שעל פיו נקבע מלפפון — מילון, הוא תלמוד ירושלמי: למשנה ב' בפרק א' שבמסכת כלאים: "הקישות והמלפפון אינם כלאים זה בזה, רבי יהודה אומר כלאים", באה בגמרא הסברתו של ר' יודין בר מנשה, מהו בעצם תוכן המחלוקת שבמשנה זו: "אדם נוטל מעה אחת מפטימה של קישות ונוטעה והיא נעשית אבטיח; אדם נוטל מעה אחת מפטימה של אבטיח ונוטעה והיא נעשית מלפפון". רבי יהודה אומר — עיקרו כלאים: אדם נוטל מעה אחת מפטימה של אבטיח ומעה אחת מפטימה של תפוח ונותנו לתוך גומה אחת והן נתאחין ונעשין כלאים; לפום כן צווחין ליה בלישנא יונה מלפפון.

מכאן הסיקו רוב המפרשים והבלשנים, שהמלפפון שבמשנה הוא אבטיח צהוב (מילון). ובפירוש זה נקטו כמעט כולם — מרש"י ואילך ועד ביאליק; כך נקבע גם ב"לקוט הצמחים" ובספרו של ב' צ'יזיק "צמחי הדלועים בא"י", וזוהי אף החלטתו של ועד הלשון העברית ב"מלון למונחי המטבח".

אולם מפרשים בודדים — אבל בני-סמך גדולים — כהרמב"ם והברטנורה לא נקטו בפירוש הנ"ל, ועובדה זו אומרת דרשני: אם הרמב"ם, המפרש הגאון הזה שהיתה לו ידיעה רבה גם בחכמת הרפואה והטבע ואשר גר במצרים והכיר בודאי את צמחית הארצות של מזרח הקרוב וא"י בתוכו, פירש: קשוא "פאקוס" בערבית; מלפפון "כייאר" בערבית; ואם הברטנורה שחי בא"י נוקט בפירוש הרמב"ם, אם אלה החליטו לנטות מפירושו של ר' יודין ורש"י — בודאי היו להם נימוקים מכריעים וודאיים. שאם לא כן — לא היו פורשים מהמסורת.

לא ידוע לנו מי הוא ה"נעלם" הזה, שהכניס בא"י את הפירוש החדש מלפפון — "אוגערקע", אולם הלה השכיל לעשות, כי אמנם יש אי אלו ראיות ואסמכתאות שפירושו של הרמב"ם הוא הנכון.

לשם בירור הדבר נבדוק נא היטב את הסוגיה הנ"ל של ר' יודין. — מבחינה חקלאית אין דבריו נשמעים, כי מזרעון של אבטיח לא יצמח מלפפון, ומזרעון של קישוא לא יגדל אבטיח. הוא הדבר לא יתאחו לעולם זרעונים של אבטיח ותפוח ולא יצמח מהם איזה מין פרי כלאים, ששמו ביונית מלפפון. מהדברים האלה של ר' יודין אין אפוא להביא כל ראיה.

יתר על כן: מאותה סוגיה בירושלמי מסתבר, שר' יודין אינו מזהה את המלפפון שבמשנה למלפפון שבלשון יונה: כי הלא לדבריו זורעים מעה של אבטיח ויוצא המלפפון שבמשנה, ואילו מלפפון זה שבלשון יונה הוא מין כלאים היוצא מזרעונים של תפוח ואבטיח המתאחין יחדיו בגומה אחת.

ברור אפוא שאין להסיק כל מסקנה מהסוגיה הנ"ל.

נפנה על כן למשנה ולמקורות אחרים ונראה מלפפון — מהו?

(1) חז"ל מצאו שהקישואים והמלפפונים הם מין אחד, ואמרו שאינם כלאים זה בזה⁴: חכמי המשנה היו בקיאים להפליא בכל הלכה שדנו בה. הם מונים

⁴ אמנם בצורת הצמח — בצעירותו — יש דמיון-מה בין המילון לקישוא (אוגערקע).

אבל הפרי שונה מאד, ואין ספק שחז"ל סמכו הרבה על צורת הפרי בהגדירם את הווגות שאינם כלאים, ומבחינת הדמיון בפרי רואים עמים שונים את המילון ואת האבטיח כ"זוג";

באותה משנה שורה שלמה של סוגי בעלי חיים וצמחים שאינם כלאים, מתוך הגדרה מדויקת בוטנית או זואולוגית, ולא יתקבל ועל הדעת שיאמרו שהקישוא והמילון אינם כלאים, בה בשעה, שהם שונים מאד בצורתם ובטעמם. והלא בתרומה (ב', ו) נאמר בפירושו: "הקישות והמלפפון מין אחד".

(2) ב"למדנו וישמע יתרו" אנו מוצאים: "אפילו צנון בתמוז ומלפפון בניסן לא היה שולחנו של שלמה חסר". צנון וקישוא (אוגערקע) הגם ירקות שמעלים אותם תמיד בצותא לשולחן כפתיחה לסעודה, מה שאין כן המילון.

וראיה ניצחת בנידון זה תשמש אותה מימרא הנמצאת בתלמוד בצורה אחרת: "...אלה אנטוניוס ורבי, שלא פסק משלחנם לא צנון ולא חזרת ולא קשואין — לא בימות החמה ולא בימות הגשמים" (ברכות נז, ע"ב). ואותה מימרא חוזרת בעבודה זרה (יא, א) בנוסחה זו: "...שלא פסקו מעל שולחנם לא חזרת ולא קישות ולא צנון..."

(3) יש אילו מקומות במשנה שנזכרים בהם רק הקישואים, הדלועים והאבטיחים, למשל: "איזהו גרנן למעשרות — הקשואים והדלועים משיפסו, ואם אינו מפס — משיעמיד, ערימה; אבטיח משישלך, ואם אינו משלק — עד שיעשה מוקצה" (מעשרות א, ה). כאן אין מונים כלל את המלפפון, ואלמלי היה זה אבטיח צהוב — פרי חשוב מאד ויקר-מחיר, היו ודאי מונים את סימניו למעשרות. אולם מלפפון הוא אחד מזני הקישואים ודינו כקשוא ולכן אין מונים אותו במשנה לחוד.

מכל אלה ברור, שעלינו לקבל את פירושם של הרמב"ם, הברטנורה ופני משה שהקישוא — פאקוס, מלפפון — כיאר. והאומר ל"אוגערקע" "מלפפון", וכל השר את הפזמון העממי "מלפפון חמוץ" — כהלכה הוא עושה. נראה לי, שלאור כל הנימוקים שצינתי, כדאי שועד הלשון ידון מחדש במונח זה, שמא יודה ויאמר כדברי חז"ל: "הנח להם לבני ישראל אם לא נביאים הם — בני נביאים הם", והלכה כמותם במונח מלפפון...

נשאלת השאלה: איך נכנה "כוסה"? ועד הלשון מציע (ב"מלון למונחי המטבח") קישות. אולם בתלמוד משמשים קישות — לשון יחיד, קשואים — לשון רבים. ואם נרגיל את הקהל לקרוא לקישות "כוסה" ולקשוא "אוגערקע" הננו מביאים תקלה גדולה, כי המעיינים בספרות התלמודית יעמדו תוהים ומבולבלים, בראותם, ששם משמשים מונחים אלה לצמח אחד.

מוטב אפוא שנשאיר למלה קישוא את המובן "כוסה", כפי שמקובל בציבור.

תל-אביב, ניסן הת"ש.

לטכנולוגיה ולטראינולוגיה של עיבוד העורות אצל היהודים הקדמונים

בתנ"ך נזכרים לעתים קרובות בגדים וכלים שונים עשויים עור¹, אבל אין אנו מוצאים שם שום רמז לאומנות עיבוד העור². לעומת זה מוצאים אנו לפי הערך הרבה על הבורסקאות במשנה ובתלמודים. אמנם הידיעות על הנושא שלנו במקומות הנזכרים אינן באות במישרים אלא בעקיפין, בקשר עם עניני הלכה, אבל אפשר לקבל מהן מושג על האומנות הזאת אצל היהודים הקדמונים, כשם שנראה להלן.

התנ"ך, המשנה והתלמוד משתמשים בפועל "פשוט" להסרת העור הגלמי מגוף הבהמה³, מלבד זאת משתמש התלמוד לעיתים קרובות גם במלה הארמית "נטוש"⁴.

קשה לומר בבירור אם היו בזמן המשנה והתלמוד פושטי-עור מיוחדים, שאומנותם בכך, אולי יש לראות רמז לכך במאמרים: "נטוש נבילתא בשקול ושקול אגרא וכו'"⁵.

בארץ-ישראל העשירה בצאן בודאי לא היה מחסור בעורות גלמיים, למרות זה נזכרים גם עורות הבאים מחו"ל. מקור חשוב לעורות גלמיים היו הקרבנות המרובים שעורותיהם היו מחלקים לכהנים, עובדי העבודה. יוסיפוס פלביוס⁶ מפרט בודאי באמרו שמספר קרבנות הפסח עלה ל-256,500, אבל מהפרזה זו יש להסיק שמספרם היה גדול.

עורות הקרבנות היו אוכיקט בעל ערך הגון, ובחלוקתם היו לעיתים חיכוכים בין הכהנים. כך מסופר⁷ "בראשונה היו מכניסין עורות קדשים ללשכת בית הפרה והיו מחלקין אותן בערבים לכל בית אב שבאותו היום והיו גדולי כהונה באים ונוטלין אותם בזרוע. התקינו שיהיו מחלקין אותן בערבי שבתות לכל משמר ומשמר

1 ויקרא יג, מח—מט—נא. 2 (אך "עורות... מאצמים, כדעת צ' ל עף "rotgegerbt". ט')

3 מיכה ג; משנה זכאים יב ד; משנה שבת ז ז ועוד.

4 סנהדרין ק ב; ב"ב קי א. לפי גרסת הערוך קורא בעל התוספות שם במקום "נטוש"

5 "נטוש". 6 בפסחים קיג א קצת בשינוי נוסחא: "פשוט נבילתא ושקול אגרא וכו'".

7 מלחמת היהודים ו ט ג.

8 תוספתא מנחות יג ד; תוספתא קרבנות יא ז.

אותו הדבר בעורות קרבנות היחיד. כך מסופר⁷ בעולי הרגל שהיו מקבלים בירושלים אכסניה חנם ובשל זה היו נוהגים מכניסי האורחים לקחת מאורחיהם בחזקה את עורות הקרבנות שהיו מקריבים, כדי לבוא על שכרם באופן חלקי. משום כך הנהיגו שהאורחים ישאירו למאכסניהם את עורות הבהמות השחוטות ואת כלי-היין הריקים («אורח ארעא למשבק גולפא ומשכא לאושפזיה»).

קרו גם מקרים שהדרישה לעורות היתה כל כך גדולה שמחיר העור הגלמי עלה אפילו על מחיר הבשר⁸. מספר הבהמות והחיות שעורותיהן היו מעבדים היה גדול, ביניהם גם של חיות ובהמות שאינן שכיחות ביותר.

בתנ"ך נזכרים עורות «אילים מאדמים» ו«עורות תחשים»⁹ ששימשו לבנין המשכן, חוץ מזה «עורות גדיי העזים»¹⁰ ששימשו לצרכי הלבשה. הרבה יותר עשירה הנה רשימת הבהמות והחיות, שאת עורותיהן היו מעבדים, במשנה ובתלמוד. כך למשל עור חזיר הישוב, עור חזיר הבר, עור חטטרת הגמל, עור האנקה (= ילא = שְׁמָמִית = *Ptyodactylus Hasselquistii*), עור הלָטָאָה (*Eumeces Schneideri*), עור הפֶּחַ (*Chamaeleo vulgaris*) ועור החֶמֶט (*Chalcides sepsoides*)¹¹.

להלן אנו מוצאים שהיו מעבדים את עור הנחשים («משך דחיוי»)¹², עורות של עופות¹³, עורות חיות שבים ודגים טהורין וטמאים¹⁴, בעיקר היה חביב עור הצבי, «משכא דטביא»¹⁵.

אין בעברית שמות מיוחדים לעור הנפשט, הבלתי מעובד, ולעור המבורסק. המשנה והתלמוד משתמשים משום כך בביטויים «עורות ועבודין» ו«עורות שאינן עבודין»¹⁶, עור מבורסק היה נקרא גם בשם «עור מבורסינון»¹⁷ ז"א העור מבית הבורסקי.

יחד עם השם העברי «עור» אנו מוצאים במשנה ובתלמוד עוד שמות אחרים, לא עבריים, לעור הבלתי מעובד והמעובד: כגון: צלא, צלאא¹⁸, אדר, אדרא, אדורה¹⁹; שילחא, שלחא; שלח (רבים שלחיה, שלחין)²⁰, משך משכא, מושכא²¹.

7 יומא יב א. 8 משנה מעשר שני א, ג.

9 שמות כה, ה; לה ז, כא; לט לד; במדבר ד ח—יד.

10 בראשית כו, טז.

11 משנה חולין ט ב. שם אמור בפירושו: «וכלן שעובדן או שהלך בהן כדי עבודה».

זאת אומרת שאת העורות הנ"ל היו מעבדים לפי כללי הבורסקאות.

12 ירוש' נדרים ג ב.

13 שבת קח א: «כותבין תפילין על גבי עור של עוף טהור».

14 משנה נגעים יא א; משנה כלים כ א; תוספתא כלים ז ז: החמת מעור הדג;

שבת קח ב: מהו לכתב תפילין על גבי עור של דג טהור?

15 משנה שבת ז ב; כתובות קג; ב"מ פה ב; כתובות קיב א; גיטין נז א ועוד.

16 משנה בכורות ד ז; שבת מט ב.

17 ירוש' שבת פה ב. הנוסחא הרגילה «עור מכורסינון», לפי לוי יש לקרא «עור מכורסינון».

18 נדרים נו ב; ב"ב ה א. 19 ב"ק יא א; ירוש' שביעית ה ג.

20 משנה מכשירין ה ו; משנה שבת ה ו; משנה שבת ד ב; תוספתא כלים ב"ב א ד;

שבת מט, ב; מנחות לה; נדרים ירוש' ז ג.

21 ב"ק סו ב; כתובות קג ב; פסחים קיב ב; יומא יב א; סנהדרין ק ב; ירוש' נדרים ג ב;

מחיר עורות הנבלות היה נמוך ממחיר עורות בהמות שחוטות, מכיון שנותנים עור מעובד בעל איכות יותר גרועה²². עור מעובד מבהמה שמתה על ידי נשיכת נחש, נחשב בחזקת סכנה מכיון שהאמינו שאין הרעל יוצא בעת העיבוד ונשאר בעור גם אחריו²³.

אם היו סוחרים מיוחדים בעורות גלמיים, קשה להגיד בודאות. לפי דעת לוי וקרואס²⁴ היה ה"גילדאי"²⁵ סוחר בעורות גלמיים, בניגוד לרש"י²⁶ שמפרש "גילדאי" "רצענין" או (בנדרים נו, ב) "מעבדי עורות". מעבד העור עיבוד מלא נקרא בשם היווני בורסי (רבים בורסיים), והתלמוד מבדיל בין "בורסי גדול" ו"בורסי קטן"²⁷. לעתים אין המעתיק מדייק וקורא למעבד העור בשם "בורסקי"²⁸ שפירושו "בית ועבוד העור". המלה העברית למעבד העור היא "עבדן"²⁹, שאינה מסמנת את הבורסי במובן הצר, אלא את מעבד העור בכלל, במובן הרחב. במקורה מסמנת המלה הזאת כל עובד, כל מעבד איזה דבר שהוא, אבל המשנה והתלמוד משתמשים בשם הזה אך ורק לגבי העורות³⁰.

מלבד שני השמות הנ"ל מוצאים אנו בספרות המשנה והתלמוד עוד שמות אלה למעבדי העורות: שלחא³¹, צלעה, צלאה או צללא, רבים צלעי או צלעין³². הדעות בנוגע להוראת המלה האחרונה הן מחולקות. רש"י, הר"ן, וכן לוי מפרשים אותה "מעבד עורות", "עבדן". אבל נוסף על דעה זו מזכיר רש"י (לב"ב ה, א) עוד דעה, שלפיה פירוש צלא: רצען. בלתי מוצדקת לגמרי היא השערת קרואס³³, שהצלעין היו אולי עוסקים בדרגה מסוימת של עיבוד העורות, כגון שורין את העורות במים: קודם כל אין לנו שום הוכחה ברורה שהיהודים הקדמונים היו שורין את העורות במים לצרכי עיבודם. שנית אין הצלעה נזכר אף פעם בקשר עם מים. והעיקר, שאין שום יסוד להניח שבתקופה ההיא היתה נהוגה דיפרנציאציה שכזאת שאיננה גם בימינו.

אבל קים הבדל ניכר בין הבורסי ובין העבדן: הבורסי היה מעבד את עורותיו בבית-מלאכה מיוחד, בבית-הבורסקי, והיה עובד על חשבוננו, או בעיקר על חשבוננו, מכיון שלא מדובר בשום מקום על עורות בעל הבית, שהבורסי היה מקבל לעבוד; לעומת זה היה העבדן בעיקר שכיר-יום והיה מקבל עורות מאנשים פרטים לעבד

גם במכתבי אמרנה מוצאים אנו הרבה פעמים את השם משכו masku לעור מעובד (ראה Knudtzon A 22 47; 86 19; 22 21; 10 34).

22 חולין צד א; גם בימינו כך.

23 חולין צד א: לא ימכר אדם לחברו סנדל של מתה בכלל של חיה שחוטה מפני שני דברים: אחד מפני שמתערה ואחד מפני הסכנה.

24 Talmudische Archäologie II 259.

25 חולין מח; ב"מ כד ב. 26 למקורות הרשומים בהערה 25.

27 כתובות עז, א. 28 ב"ב כא, ב; קידושין סב, א.

29 כגון משנה שבת א ח; משנה כלים כו ח; ב"ק סו ב, קיט ב ועוד.

30 ראה כמקבילה את המלה הגרמנית gerben שפירושה בעצם בשלל הכן, עבה,

גמור, אבל משתמשים בה כעת רק לעיבוד העור.

31 שבת מט ב. 32 נדרים נו, ב; מסכים קיב ב; ב"ב ה א.

33 שם 260, II.

אותם אצל בעל העורות או אצלו בבית בשכר קבוע³⁴. גם באופן העיבוד היו נבדלים: לעבדן לא היה בית-מלאכה מיוחד ואת העורות היה מעבד באופן מיכני ושטחי בלבד.

עיבוד העור נעשה בודאי באופנים שונים, הכל לפי חומר-המוצא וטיב העור הנדרש, אבל אין אנו מוצאים תיאור מלא אפילו מאופן אחד, אנו נתקלים בתהליכים חלקיים, השייכים בודאי גם לאופנים שונים. על סמך המקורות רוצה אני לעמוד על אופני-עיבוד אחדים.

העור הגלמי הנפשט נקרא בתלמוד בשם "מצה"³⁵. כדי שלא ירקב היו מולחים אותו, והעור המלוח נקרא בתלמוד בשם "חופה"³⁶. את עורות הקרבנות היו מולחים בלשכה מיוחדת, "לשכת המלח"³⁷ או לפי דעה אחרת ב"לשכת הפרה"³⁸. את העורות, את הירוקים ואת המלוחים, היו מדיחים לפני העיבוד במים כדי למסמס את הדם הקרוש ולנקות מהלכלוך הנדבק. אין לנו הוכחות ישירות לכך, אבל המסיבות הבאות יכולות היו לאשר את הנחתנו זו: קודם כל העובדה שבתי-הבורסקי היו על חופי הנהרות או הים, המסייעת בזכות ההנחה הנ"ל. בתוספתא ב"ק יא ה (גם ב"ק קיט, ב) מדובר על חתיכות עור היוצאות "עם שטף המים", ויש לשער שהמדובר הוא על שטיפת העורות לפני העיבוד. אם נניח שהכונה כאן לשטיפת העורות במים לפני העיבוד, יש להסיק מזה שהשריה היתה נעשית במים זורמים, כלומר בנהר או במים, כפי שהיה נהוג ברוב המקרים בזמן העתיק.

³⁴ תוספתא ב"ק יא ה; משנה שבת א יח; ב"ק קיט ב.

³⁵ שבת עט א: מצה כמשמעה: דלא מליח ולא קמיח ודלא עפיץ. קרויס (שם II, 261). טועה באמרו, שהמצה הנה העור שגרדו ממנו את השערות אבל עדיין לא ברסקו, מכיון שבתלמוד כתוב בפירוש שזהו העור שעדיין לא מלחו, והמליחה נעשית כידוע אחרי הפשט העור, כשהשערות עודן עליו.

³⁶ שבת עט א וגיטין כב א: "חפה דמליח ולא קמיח ולא עפיץ" קרויס (שם) שוב טועה בחשבו את המלח למין צריך, מפני שאין מלח הבישול לבד יכול לשמש צריך לעיבוד העור. במלה מלח היו היהודים מסמנים רק את מלח הבישול. וחזן מזה יוצא מביצה יא א בביור שהכונה רק למלח בישול: שם מדובר אם מותר למלוח בשר מעל לגבי עור, מכיון שהמלח הנשפך מולח אותו.

³⁷ מנחות כא ב: "בלשכת המלח ששם מולחים עורות קדשים".

³⁸ יומא יט א: "לשכת הפרה — ששם היו מולחין עורות קדשים".

³⁹ לפי Blümner, Technologie u. Terminol. d. Gewerbe u. Künste b. d. Griechen usw. I 266 (2. Aufl.)

לא בטוח שהיוונים והרומאים הקדמונים היו שורים את העורות לפני העיבוד. ללא כל יסוד כותב קרויס (שם ע' 261) בודאות, שהיהודים הקדמונים היו שורים את העורות לפני העיבוד ומוסיף: "באופן יותר יסודי נעשה הדבר בעריבה, עריבת העבדנין". אבל גם בזה טועה קרויס בהחלט: במשנה כלים טו, א נזכרת "עריבת העבדנין" ללא שום הודעה על תכליתה, לעומת זה מדבר התלמוד (פסחים מה ב) בפירוש על עריכת העבדנין, שהיתה משמשת לעיבוד העור ב"ק מ, אבל לא לשרות בה את העורות במים ("עריבת העבדנין שנתן לתוכה קמח... במה דברים אמורים שלא נתן לתוכה עורות...").

במשנה מכשירין ה ו כתוב: "החובט על השלח חוץ למים בכי יותן לתוך המים... מפני שהוא מתכוין שיצאו עם הצואה". מקור זה יכול היה אולי לשמש הוכחה לשריה במים,

אחרי ההכנה הזאת היו שמים את העורות לתוך צריבת-קמח בעריבות⁴⁰. כאן היה הקמח מחמיץ, וע"י הפירוק הפרמנטטיבי של העור האפידרמיס היו גם השערות מתרופפות, באופן שקל היה להסירן. אופן דומה לזה עוד נהוג כעת ברוסיה והוא נותן מין עור מבורסק הנקרא "סירומיאט", המשמש לכלי-רתימה ולרצועות-תפירה. כמה זמן נמשך העיבוד בצריבת-הקמח לא נאמר. העור שהיו מקבלים אחרי עיבוד שכזה, ללא שום ספק מנקה מהשערות, נקרא לפי טרמינולוגיה התלמוד בשם "דיפתרא"⁴¹. רוב העור המעובד שהשתמשו בו, היה כנראה ממין הדיפתרא, רק לכתובת תעודות כגון גטין ואחרות לא התאים, משום שלא היה מעופץ, והדיו של הקדמונים, העשויה קנקנתום הנחושת שהכילה בתוכה כמויות מה של קנקנתום הברזל, היתה משאירה עליו כתב שאפשר היה בנקל למחוק ולזייפו⁴².

היהודים הקדמונים הכירו יפה גם עיבוד עור צמחי, בעיקר בעפצים (עפץ, אפץ, רביס עפצין, אפצי, גם מילין, מהמלה היונית מילון=עפץ)⁴³ שהיו גדלים בא". לסימון הפעולה הזאת היו משתמשים בפועל המיוחד עפץ⁴⁴, איך היה נעשה העיבוד הזה וכמה זמן נמשך, אין אנו יודעים.

במשנה נזכר לעיתים "אוג", שהנהו לפי כל הסימנים⁴⁵ אוג הבורסקים (*Rhus Coriaria* L.), המשמש עוד כעת במזרח לעיבוד עורות, ויש להניח שהיהודים הקדמונים השתמשו בו בין שאר הדברים גם לעיבוד העורות, אבל המקורות הנ"ל אינם מוכיחים זאת. מלבד זה היו היהודים מעבדים עורות גם בצואת אנשים, צואת כלבים וצואת חזירים⁴⁶. את הצואה הנחוצה לתכלית זו היה מאסף "המקמץ", שהיה בזוי על הקהל כבורסי, בשל הרית הרע שהיה דבק בו. לעיתים קרובות היה הבורסי, בעיקר הבורסי הקטן, בכבודו ובעצמו מאסף את הצואה ומשום כך היה מזדהה לפעמים אתו⁴⁷. היונים והרומאים היו משתמשים לצורך

אבל יתכן שהכונה כאן לשריה במים אחרי העיבוד בצואה, ולא לשרית העורות במים לפני העיבוד.

40 משנה דמאי א ג: "הלוקח... קמח לעורות"; תוספתא דמאי א יט; פסחים מה ב.

41 שבת עט א; גיטין כב א; מגילה יט א; "דיפתרא דמליה וקמיה ודלא עפין" לפי בלימגר (שם בהערה על עמ' 270) סימנו היונים בדיפתרא את הקלף ומאידך גיסא גם את העור הבלתי מבורסק וכמו כן את העור המבורסק.

42 משנה גיטין ב ד: "אין כותבין (גט) על הדיפתרא מפני שהוא יכול להזויף", השהה גם משנה סוטה ב ד.

43 שבויעות מא א; מב ב ועוד הרבה פעמים. פסחים נג א: "סימן להרים מילין" ראה גם גיטין יט, א.

44 שבת עט א; גיטין כב א; מנחות לא ב.

45 משנה דמאי א, א; משנה מעשרות א ב; משנה כלים כו, ג; השהה גם אצל לעף Flora der Judea, I 200. שיח אוג הבורסקים גדל עוד כעת בהרי יהודה, בעיקר בסביבות חברון (ראה ויץ, "היער בא"י" ע' 45).

46 ברכות כה, א.

47 כתובות עז א: תוספתא כתובות ז, י: "איזהו מקמץ? זהו בורסי ויש אומרים זה המקמץ צואה"; ראה גם ירוש' כתובות ז ט בסדר הפוך; קרויס (שם ע' 261) רואה במקמץ גם את "מגרד השערות" וגורר מהמלה הזאת פועל קמץ=קמט=גרד, הסיר את השערות.

הנ"ל גם בשתן⁴⁸, שאינו נזכר במקורות העבריים. היוונים והרומאים השתמשו גם באלום לצרכי עיבוד העור. התלמוד אמנם מזכיר פעמים אחדות את האלום (צריף, גביא)⁴⁹, אבל לא בקשר עם עיבוד עורות. אופני העיבוד הנ"ל המבוססים על מומחיות הם פרי תקופה יותר מאוחרת. בתקופות יותר קדומות לא היו מברסקים את העורות במובן הצר של המלה כלל וכלל, אלא הם היו נעבדים עיבוד מיכני ושטחי וע"י בעל העורות בעצמו. אופן עיבוד פרימיטיבי זה נשתמר גם בתקופות יותר מאוחרות ולפיו היו מעבדים גם חלק גדול של העורות, אלא שכעת העבודה נתונה בידי ה"עבדן", העוסק בעיבוד זה בתור מומחה.

לתכלית זו היו מיבשים קודם את העורות בשמש⁵⁰, ואחרי שהיו משמנים אותם⁵¹, היו מרככים אותם ע"י "דריסה" — גם "הילוך"⁵² — שהיתה נעשית ע"י פועל מיוחד, "הדורסן"⁵³. לפעמים היו גם שוטחים את העורות ברחוב ונותנים לקהל שיעבור עליהם. לא נזכר במקורות העבריים אם היו מסירים לפני הדריסה את השערות. דעתו של קרויס⁵⁴, שהדריסה ברגלים נדחקה במשך הזמן ע"י אופן יותר טוב, חבוט במקלות, כפי שהיה מקובל אצל היוונים והרומאים — מחוסרת הוכחות. ולמעשה היו העמים הקלסיים חובטים את העורות לא לצרכי עיבוד, כי אם כדי להקל את ספיגת חומר הבירסוק או הצבע⁵⁵. מלבד זה מזכירה המשנה בפירוש את חבוט העורות בקשר עם הנקוי במים בתור הכנה לעיבוד העור, אבל לא כדי לרככו⁵⁶. העיבוד המיכני הזה לא היה דורש זמן רב ויכול היה להיגמר ביום אחד בלבד⁵⁷.

את העור המעובד לפי אופן זה או אחר היו נוהגים לרכך ולהחליק ע"י זה שהיו מושכים אותו משוך וחוזר על גבי עמוד עץ, פעולה המסומנת בפועל "מחק"⁵⁸. יתכן שהיו סכין את העור המעובד בשמן, בכדי לעשותו יותר גמיש⁵⁹.

אבל כל ההנחה הזאת מוטעית, ראשית נזכר המקמץ בקשר עם הצואה, ושנית לא מדובר בשום מקום בפירוש על גירוד השערות.

48 ראה בלימנר שם ע' 266.

49 כתובות עט, ב; שבת קי, א.

50 יומא כב, ב: "יומא דעיב או כוליה שמשא למאי נפקא מינה? לשטחי עורות".

51 במשנה שביעית ח' ט' כתוב: "עור שסכו בשמן של שביעית". אבל מכיון ש"עור"

מסמן בשפת המשנה גם עור מעובד, יתכן שהכוונה לא לשימון העור המיובש לפני הדריסה, כי אם לעור, המעובד, בכדי לעשותו יותר גמיש.

52 משנה חולין ט, ב; נדה נה, א.

53 משנה ביצה א, ה. לפי נוסחא אחרת יש לקרוא שם במקום "הדורסן", "בית הדריסה".

54 שם. 55 ראה בלימנר שם ע' 270.

56 משנה מכשירין ה ו: "החובט על השלה חוץ למים בכי יותן לתוך המים אינן .

בכי יותן. 57 משנה שבת א, ח: "אין נותנין עורות לעבדן אלא שיעשו מעבוד יום".

58 משנה שבת ז, ב; ירוש' שבת ז, ב: השף בין העמודים חייב משום ממחק; מה

מחיקה היתה במשכן? היו שפין את העור על גבי העמוד, השף את העור על גבי העמוד חייב משום ממחק. העורן, רש"י (לשבת עג, א), הרמב"ם (הלכות שבת יא, ה) וכמו כן לוי מפרשים את המלה ממחק — במובן גרד, הסר את השערות, מה שאינו נראה לי. קודם כל לא נזכרת בשום מקום בפירוש פעולה שכזאת, שנית יוצא ממשנה שבת ז, ב: "הצר

את העור המעובד באופן זה או אחר צריכים היו ליישר ולחתוך לגודל ולצורה הדרושה, ולתכלית זו היו משתמשים באזמל⁶⁰, גם ב"חרבא דאושכפי"⁶¹, מינים רכים ביותר היו קורעים גם ביד⁶².

היהודים הקדמונים ידעו גם את מלאכת צביעת העורות. העור הצבוע היה בעיקרו בעל צבע שחור והיו מקבלים אותו ע"י צביעה ב"חרת" או "חרתא דאושכפא", שחור-הסנדלרים (Atramentum Sutorum)⁶². חוץ מהגוון השחור ידעו עוד עורות בעלי גוון ירוק ואדום⁶³, אבל לא נזכר שם הצבע שבו היו צובעים.

את העורות היה הבורסי מעבד בבית-מלאכה מיוחד, "בורסקי", בית הבורסקי⁶⁴ גם "בורסינין"⁶⁵ (רבים בורסקיות)⁶⁶. בשל הריח הרע שהיה נודף מהבורסקיות מוכרחים היו להרחיק אותן, כמו הנבלות והקברות, חמישים אמה מן העיר ולכונן אותם רק במזרח העיר שמשם אין רוחות באות. ר' עקיבא, שהנהו ותרן יותר ומרשה לבנות בורסקיות גם שלא בצד מזרח, אוסר בכל זאת במערב, שמשם הרוחות באות⁶⁷.

מכיון שמי השופכין המסריחים, שהיו יוצאים מהבורסקי דרך ביב, "ביב של בורסקי"⁶⁸, היו יכולים לגרום נזק, כגון לקלקל את מי הבארות והנהרות ולהזיק לצמחים, מוכרחים היו להרחיק את הבורסקי מהבארות ומן השיחין ומן המערות חמישים אמה⁶⁹.

מפני סרחון הצואה שהיו לעיתים מעבדים בה את העורות ובשל עורות הנבלות והטריפות והחיות הטמאות שהיו נמצאים בו פטור היה בית הבורסקי ממוזה⁷⁰, בדיוק כמו בית הכסא. מאותו הטעם אסור היה לאדם להכנס לבורסקי כשספרים קדושים או תפילין בידו⁷¹. מאותן הסיבות אסור היה למכור בית כנסת לבורסקי, כשם שאסור היה למכור אותו לבית-מרחץ ולבית-השתנה וטבילה⁷². מכיון שלעיבוד העור יש צורך בהרבה מים, משום כך היו מקימים בורסקיות בארץ-ישראל העניה במים על חופי הים, כגון יפו⁷³, לבנת (לבונה, לבנה)

את הצבי, השוחטו והמפשיט את עורו והמעבד את עורו והממחקו והמחטכו, שהמחיקה הנה הפעולה אחר עיבוד העור ולפני נתינת הצורה הסופית, ולא יתכן שהכוונה להסרת השער, שהיא אחת מהפעולות החלקיות של עיבוד העור.

⁵⁹ משנה שביעית ח ט: "עור סכו בשמן של שביעית", אבל מכיון ש"עור" יכול להיות מעובד ובלתי מעובד, יתכן שהכוונה לעור הבלתי מעובד המיובש, שהיו מרככים בשמן לפני הדריסה (ראה לעיל).

60 משנה כלים כו, ט. 61 שבת כבג, ב.

61 ירוש' שבת ז ב: "קריעה בעורות באילין רככיא".

62 ירוש' נדה ב/ ז. 63 מנחות לה, א.

64 משנה בב ב, ט; משנה מגילה ג ב; תוספתא ב"ב א, ז; יומא יא, א ועוד הרבה פעמים.

62 ירוש' שבת ז ב: "קריעה בעורות באילין רככיא".

66 מסכת מוזהו א. 67 משנה בב ב/ ט; בב כ"ה, א.

68 אבות דרכי נתן יט. 69 תוספתא ב"ב א, ז.

70 יומא יא א; מסכת מוזהו א.

71 ספרי לפרשה תצא, פרק קכד. 72 משנה מגילה ג, ב.

73 בבית החדשה מדובר על שמעון הבורסי שגר על שפת הים ביפו.

שעל חוף הים בין עכו ובין צור ובציידון⁷⁴ שעל שפת ים־כנרת מצד צפון. בכדי שלא ילכלך הבורסי את בגדיו היה לובש בבית הבורסקי בגדי עבודה מיוחדים⁷⁵, שהיה קושר לו בין כתפיו⁷⁶. הבורסי היה מעבד כל מיני עורות, ביניהם גם עורות בהמות טמאות, טריפות ונבילות; ובהביאנו בחשבון את הרגישות המיוחדת של היהודים הקדמונים לענייני טומאה וטהרה, נבין את יחסם השלילי למלאכת הבורסי ולבא־כוחה הבורסי. לזה נוסף עוד צד אחד דוחה: הריח הרע שהיה נודף מהבורסי ומבית מלאכתו מסרחון העורות הנפשטים ואופן עיבודם בצואה — אין פלא שהוא ומלאכתו היו בזויים בעיני הקהל. אבל מצד אחר הכירו יפה, שבלעדי הבורסי אי־אפשר להתקיים.

התלמוד נותן ביטוי להשקפה זו במאמרו: „אי־אפשר לעולם בלא בסם ובלא בורסי. אשרי מי שאומנתו בסם, אוי לו מי שאומנתו בורסי“⁷⁷. בשל הריח הרע הנודף מהבורסי אסור היה לו להיכנס לבית המקדש ופטור היה מלעלות לירושלים לרגל⁷⁸.

גם בחיי הפרטים־המשפחתיים מוכרח היה הבורסי המסכן לסבול לא מעט. בנוהג שבעולם אין האשה יכולה לדרוש מבעלה שיגרש אותה, מה שאין כן אשת הבורסי: זו יכולה, אם נשאה לבורסי מבלי לדעת את מלאכתו, לכפות על ידי בית הדין את בעלה שיוציאה, מכיון שאינה יכולה לסבול את ריחו הרע. ר' מאיר עוד מרחיק ללכת ופוסק שאפילו אם ידעה לפני הנשואין שהוא בורסי, יכולה היא בכל זאת לדרוש שיגרש אותה, מפני שיכולה לטעון, שחשבה קודם שתוכל לסבול את הריח ועכשיו נוכחה לדעת שאינה יכולה בשום אופן לשאת אותו⁷⁹.

לבורסי יצא גם שם רע במובן הצניעות, כמו לכל האומנים שהיו להם הרבה עסקים עם נשים⁸⁰. שלבורסי היו עסקים עם נשים אפשר לבאר ע"י ההנחה שבעצמו היה גם תופר ומוכר נעלים וצריך היה להנעיל את הנעלים לנשים, דוגמת הספור על ר' חנינא ור' אושעיה (פסחים ק"ג ב) שרצו להתאמן בכיבוש ייצר הרע. מה עשו? למדו את מלאכת הרצענות, ישבו בשוק של זונות והכינו עבורן נעלים וכשהיו מביאין אותן להן, „אינהו מסתכלי בהו ואינהו לא מדלן עיניהו לאיסתכלי בהו“.

הבורסי לא היה מקובל על הבריות ובדעתו לא התחשבו, ומלבד זה כנראה

⁷⁴ תוספתא אהלות יח, א; אמר ר' שמעון: „יכול אני להאכיל את הכהנים טהרות בבורסקי שבציידון ושבבעירות שבלבנון, מפני שסמוכין לים או לנהר“; נוסחא אחרת: „בבורסקי שבציידון ושבבעדירות ושבבלבב“; משנה כתובות ז, ו: „מעשה בציידון בבורסי“; ירוש' עבודה זרה מ, א: „כגון בורסקי שבציידון“.

⁷⁵ ירוש' שבת א, ב: משיתלבש (העובד בבורסקי) בגדי אומנותו.

⁷⁶ שבת ט, ב: התחלת הבורסקי משיקשור בין כתפיו.

⁷⁷ פסחים סה, א; קידושין פב, ב; ב"ב טז, ב.

⁷⁸ חגיגה ד, א: המקמץ והמצרף נחשת והבורסי פטורין מן הראייה.

⁷⁹ משנה כתובות ז, י.

⁸⁰ קידושין פב, א: „כל שעסקיו עם הנשים סורו רע, כגון הצורפים... והבלן והבורסקי. אין מעמידים מהם לא מלך ולא כהן גדול. מאי טעמא? לא משום דפסילי אלא משום דזיל אומנותייהו“.

לא היה מהימן גם בעניני כספים, ומטעמים אלה לא היו שמים אותו לא לפרנס על הציבור ולא לאפיטרופוס.⁸¹

למרות היות מלאכת הבורסי בזויה, מוצאים אנו שגם מלומדים היו לפעמים עוסקים בה.⁸²

עוד מלים אחדות על עור כחומר לכתיבה, שהיה מעובד עיבוד מיכני בלבד, על הקלף (גם קילפא⁸³) והגויל. הקלף היה מעובד ומוכן לכתיבה רק מהצד הפנימי, מצד הברש⁸⁴ והגויל — מצד הצלקות, ז"א מצד השערות.⁸⁵ הקלף המעובד משני הצדדים נקרא לפי טרמינולוגיה התלמוד בשם דוכסוסטוס *ixestos* והיו כותבים עליו על צד הצלקות, צד השערות.⁸⁶

מענין, שהיו נוהגים לעפץ את הקלף לגיטין בעפצים, כדי שתוצר עם הדיו, שהכילה בתוכה כמות ידועה של קנקנתום הברזל, כתב שחור ויציב של דיו הברזל שאי אפשר לזייף.⁸⁷ למיני הקלף הבלתי עפוצים קורא התלמוד בשם "פרסיים".⁸⁸

81 דרך ארץ זוטא י.

82 שבת מט, א. ומדרש רבה שיר השירים ד, יט: "אמר ר' ישמעאל בר' יוסי אבא שלחא הוה". גולדשמיט (התלמוד בתרגום הגרמני) מתרגם "אבא" — אבי, ז"א, שאביו של ר' ישמעאל ר' יוסי, היה שלחא. ר' ישמעאל היה בן ר' יוסי בן חלפתא, שהיה בן דורו של ר' מאיר. אבל אין זה מתקבל על הדעת שר' יוסי בן חלפתא, שהיה אחד התנאים המפורסמים, עסק במלאכת הבורסקאות, הגוזלת הרבה זמן והבזויה על הקהל. מלבד זה לא נזכר בשום מקום אחר שר' יוסי בן חלפתא היה בורסי, למרות ששמו נזכר הרבה פעמים. לוי (ערך שלח) חושב, שאבא הנהו שם פרטי ומפרש את הכתוב שם כדלקמן: אמר ר' ישמעאל בר' יוסי אבא השלח היה אומר...

83 מנחות לה א: קילפא דתפילין.

84 מנחות לב, א ומסכת סופרים א, ד: קלף במקום בשר; ראה גם ירוש' מגילה א ט.

85 ירוש' מגילה א, ט: "וצריך שיהא כותב (ס"ת) על הגויל במקום השיער ועל הקלף במקום נחושת"; מסכת סופרים א, ד: כותבין על הקלף במקום בשר ועל הגויל במקום שער.

86 שבת עת, ב; דוכסוסטוס נקלף ונגרד משני הצדדים; מנחות לב, א: דוכסוסטוס

במקום שער.

87 גיטין יט, א. 88 גיטין יא, א.

לשימושי הלשון בשירה הספרדית

כבר אמר החכם: "ההרגל על כל דבר שלטון" ואכן, יש והרגילות שהרגלנו בה בהוראת מלים ידועות לנו מקשה עלינו את הבנת הדברים במקום שבאו מלים אלו בהוראה אחרת בחשבנו כי גם כאן באו בהוראתן הרגילה — ואינו כן. כדבר הזה קרה גם בשירה הספרדית. ככל שירה אוהבת גם היא להשתמש במלים בלתי רגילות או בהוראות בלתי רגילות, ויש שלא נחתו לזה ותיקנו — ושיבשו את הדברים.

לשני סוגים אפשר לחלק את המלים האלה: (א) מלים שהוראתן לקוחה מפירוש מסויים להן במקרא, (ב) מלים שהוראתן מושפעת מן הלשון הערבית, שהשפיעה לא רק על צורת השירה הערבית, תכניה ורעיונותיה, כי אם גם על אוצר מליה.

כמובן דורש הענין מחקר מיוחד, ודומה כי יתגלו כמה וכמה ביאורים חדשים — ונכונים — ל"בתים" ידועים, ואור יופץ על בתים סתומים וחתומים, ובודאי יבואו גדולים וטובים ממני וירחיבו ויעמיקו סוגיה זו. אני מסתפק לעת עתה בשתי דוגמאות. הדוגמאות הן מהסוג השני — ואולי גם מהראשון. על כמה דוגמאות מהסוג השני עמד כבר ב' קלאר בקונטרסים לילון שנה א' ק' ב' עמ' 50 ואילך.

(א) אך

כידוע הורחבה הוראת המלה "אבל" בשירה הספרדית — בהשפעת המלה הערבית הדומה לה בהוראתה ¹ — ללא רק זה אלא יותר מזה" (דוגמאות לזה ימצא כל מעיין בשירה הספרדית וא"צ להביאן).

ונראה כי בהשפעת "אבל" הורחבה הוראה זו גם על מלה דומה לה אשר גם היא כ"אבל" מלת הבדלה, הבאה בכמה מקומות בהוראה חדשה זו: הכוונה למלה "אך".

הרחבה זו לא מצאתיה אצל שמואל הנגיד, וכמדומה שאיננה גם אצל רשב"ג — אף כי אינני קובע בזה מסמרות. הנני רושם אפוא מראב"ע ואילך.

(א) ראב"ע, שירי החול, מהדורת בראדי, סי' כד ל "חרותים הם עלי לחות לבבי ואף מזה ומזה הם כתבים". יש שחשבו כי מלת ואך באה כאן כ"יתיר"², אולם

¹ ראה תרביץ שנה ז' עמ' 330 א' = כתבים נבחרים ב' 344 א. קשה לפרש כאן מלה

זו בהוראת ואכן; כמו ברוב המקומות שבתרביץ שם חשבם בראדי ליתיר (דוגמאות להוראה זו

לפי הנאמר הכוונה היא: לא רק שהם חרותים על הלב אל יותר מזה: הם חרותים מזה ומזה.

(ב) ריה"ל. מהדורת בראדי ב' 175 שורה 7—8 „ביני ובין מות כפשע אך בינו וביני מעבה לחות“ (=לא רק כפשע אלא יותר מזה רק מעבה לחות). הנ"ל. שם בשיר „הם הם ימי תבל“ עמ' 222, שורה 35—36 „לא העלימה כלי שהם אך הבאו תחת מעיליה“ (=לא רק שהמאורות לא העיבו זהרה, אלא יותר מזה: זהרם הועב מחמת זהרה).²

(ג) טדרוס אבו אל עאפיה בגן המשלים והחידות מהדורת ילין כ"ב ח"א סי' תקכב לו „ואם יום תתנה אך תאמרה: קח ולך ושוב ומחר אתנה לך“ (=לא רק שאתה נותן כשמבקשים ממך, אלא יותר מזה: אתה מבקש שיבואו אליך גם למחר, בניגוד לאלה שאינם נותנים אלא דוחים בלך ושוב).³ הנ"ל. שם, תקפד ו' „בפניו זרחה שמש יקר אך לנגהה חפרה שמש מעונה“ (=מתחילה מדמה את זוהר פניו לשמש, אך אח"כ הוא מוסיף יותר מזה: השמש אשר בשמים חפרה לנוגה שמשו של המהולל).⁴

(ב) עדי

אם על יסוד פירוש במקרא⁵ או בהשפעת השפה הערבית, אשר מלה משותפת לה להוראת „עד“ ו„אפילו“, היא המלה حتى השתמשו המשוררים במלת עד, עדי בהוראת אפילו.

(א) המב"ע. שירי החול, בראדי, צג ד „ולא יבלו ימי בכיו עדי יבלו כעשן כוכבי שמים“ (=אפילו יבלו כוכבי השמים — בכיו לא יבלו). ועיין במבארים. וכוה אני מפרש גם את דברי טדרוס כב ח"א תמו טז „עדי כי זמן כילי יהי שב שוע“ (=אפילו אם הזמן הכילי, כרגיל, יהפך לשוע, גם אז לא יימצא גביר כמותך). בשני המקומות מראה הפירוש על הפלגה מרובה על דרך „ההגזמה“ הידועה בשירה הספרדית.

הנ"ל. שם, סי' קכד ב „הבגדו בי עדי אבי ואמי“ (=אפילו אבי ואמי).

(ב) ריה"ל, בראדי, ב בשיר „התרדף נערות אחר חמשים“ עמ' 160, שורה: 73—74 „פני מים ושמים עדי ים עדי ליל מטהרים לטושים“. הבית הזה הוא מן הבתים שהרבו לעמעם בהם. (ראה בראדי בהערותיו), הלפר בהתקופה כרך

בתנ"ך מובאות אצל ר"י בן־בלעם „אותיות הענינים“ ערך אך ואצל הפרחון. ביאור זה אינו מצטרף כאן.

² ואולי באה בהוראה זו גם שם שורה 31.

³ וכבר הרגיש המבאר בגן המשלים על השמוש המשונה במלה זו אצל טדרוס והעיר בשיר כא 3 כי כמה פעמים משתמש המשורר במלה זו בהוראת „אף“ שהיא להוסיף על הקודם. אבל לפי האמור כאן הדברים מתפרשים כהלכה.

⁴ ואולי באה בהוראה זו גם שם תקלב א' „אך גור ארי“ כלומר: הטורף את הצאן.

⁵ ראה הראב"ע בפירושו לשמות יד כח: לא נשאר בהם עד אחד — אפילו אחד ע"ש ראיותיו.

כ עמ' 278 מביא נוסח: „עדיים עלי ליל. שאול יוסף ב„גבעת שאול“ בפירושו לשיר לז חרוז ו מנסח: עדיים עדי ליל (כדרכו להבליע את תיקוניו בתוך הציטטות שהוא מביא) וראה לכל אלה את דברי בראדי ב„מחברת משירי החל“ הערות עמוד 178, ויש שנהגו בשיר כבשלהם ופעם אחת תיקנו עדיים עדי ליל, ופעם שניה תקנו: עדי יום (! עדי ליל). אבל לפי הנ"ל נראה לפרש את הבית בפשטות וא"צ לשנות לא את נוסח המלים ולא את גיקודן.

המלים „עדי יום עדי ליל“ אינן אלא מאמר מוסגר ור"ל: המים והשמים הם מטהרים ולטושים, ובמאמר מוסגר הוא אומר: אפילו הים שתמיד הוא לא לטוש מחמת משבריו ואפילו הלילה השחור — כעת הם מטהרים ולטושים. שיעור הבית הוא איפוא כזה:

פני מים ושמים — עדיים! עדי ליל! — מטהרים לטושים.

הנ"ל. שם, עמ' 245 שורה 37 „לא יכלאו דמעה עדי יכלו ועד יתבוססו בדם ויתגוללו“ (= אפילו אם יתבוססו לא יפסקו מלבכות עד שיכלו כליל). על השימוש הזה אצל טדרוס כבר עמד הפרופ' ילין בביאורו לכ"ב ח"א סי' תרפה ב (וראה דברי לעיל א). אולם הוא לא הראה שהשימוש נמצא כבר בתנ"ך וחשב שרק בהשפעת הערבית השתמש טדרוס בהוראה זו.⁶

(ג) עדי, עד = בשעה ש...

מלת עדי, עד, בהוראה: בשעה ש... נמצאת כבר במקרא וכבר עמד על זה ר"ש פרחון במחברתו בערכה⁷ וכמובן השתמשו בה גם המשוררים. וגם כאן יש והרגילות מעבירה אותנו על דעת כוונת הדברים. והנה דוגמאות מעטות. (א) רשב"ג (א נח 43): אמרתם דם והתאפק עדי כי בארך הנדד כל רגעיו. כוונת הדברים: אתם אומרים לי להתאפק בשעה שהנדוד כלה את רגעיו. — שם יג 13—14) ולא היה גביענו כים סוף עדי היו יגונינו הנסִים. אפשר לפרש כאן: עדי=אפילו, כלומר: אפילו אם היו יגוני כמצרים שרצו לתוך הים להטבע — אבל גביעי אינו כים סוף ואין בכוחו להטביע את רב יגוני. אבל נראה שאפשר לפרש גם בהוראת בשעה ש... והכוונה: בשעה שיגוני הם כמצרים שרצים להטבע בים סוף — אין גביעי וכו' כנ"ל. ועל פי זה מתבאר גם המשך דבריו: ואולם העלו וכו'.⁸

⁶ אצל ט' מסתבר לומר שהושפע כבר מפירושו של הראב"ע אבל אצל הקודמים ספק הוא.

⁷ וכן עמד על זה ר"ד ילין בחקרי מקרא לאיוב א' יח ו„בלשוננו“ כרך א' 18—19.

(גם בהוראה השניה עד=אצל הרגיש כבר הפרחון (שם) והביא אותה הדוגמה (במדבר כא ל אשר עד מידבא = אצל מידבא).

⁸ בביאורים נוספים בסוף ספר ז פירשו: שתי אלה באו לי כאחת וכו', אבל קשה ליישב את זה עם רוח השיר הכללית. והדוגמאות שם הכוונה בהן היא: לא היה דבר זה עד שלא היה זה. ורעיון זה באותן המלים מצוי הרבה אצל רמב"ע בדיואן.

(ב) במחברת של אבן צקבל "נאום אשר בן יהודה", מהדורת שירמן⁹, שורה קכו: וחלילה להמשילה לאור חמה בשמים עדי תהיה לשבעתים. (= בשעה שהיא יותר יפה מהחמה).

(ג) טדרוס אבו אל עאפיה כרך ב' חלק ב' טור א עד טור ג "עד בוא לשטן לי זמן קום, אך כך הנה לשטן לזמן יצאתי". בהערות בשם בראדי תיקן עת במקום עד, אבל אין צורך בתיקון זה כי גם עד הוראתה עת. אבל ב"שירי האזור" להנ"ל סי' כה טור כד: "עד השביעני ממרור איך תאמרו האנק דם" תיקן צמח (הובא בהערות במהדורת ילין) עת במקום עד ובראדי בהערותיו שם בסוף הספר הרגיש לנכון כי עד הוראתה גם בשעה ש... אגב הרעיון מקביל בדיוק לרעיון שהובע על ידי הרשב"ג (א נח 43) שהובא לעיל: אין תאמרו התאפק בשעה ש... וכו'). ואולי נמצאת הוראה זו גם בבית שם שצו 6.

כל איש יגלה סוד פאתו ואני עד דברו כלם חשות אויתי
= בשעה שכולם דברו אני החשיתי.

⁹ ידיעות המכון לחקר השירה העברית כרך ב' עמ' קנב ואילך.

בקורת וביבליוגרפיה *

בנ"ם

אליעזר בן יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, המבוא הגדול, בעריכת פרופ' נ"ה טורטשינר, בן יהודה הוצאה לאור, ירושלים כג להצהרת בלפור (ת"ש).

עדיין לא נסתיימה הוצאת כל המלון — הכרכים הנותרים מקצתם כתבי-יד ומקצתם כרטיסים שלא הספיק המחבר לצרפם לספר — וכבר נזדרזה ההוצאה לאור ע"ש בן-יהודה וניכתה אותנו במבוא למלון, שהוא ספר רחב היקף ומלא עניין.

חמישה פרקים בספר — הקדמה, המקורות, הלשונות השמיות, הלשון העברית ורשימת הספרים שהשתמש בהם המחבר — וחלק מהם כבר ראה אור קודם לכן. הפרק הרביעי, התופס למעלה מחצי הספר, נתפרסם בשנת תרע"ט, אמנם בצורה עממית ובהשמטת המקורות, כמחברת מיוחדת בשם "עד אימתי דברו עברית", וארבעת הסעיפים הראשונים של הפרק "הקדמה" נדפסו ב"לשוננו" כרך ט'. אבל כשהם נתונים כאן בשלמות ובמסגרתם הטבעית שיעד להם המחבר, משולבים עם הפרקים הקודמים להם ועם הבאים אחריהם, מצטרפים הם ליסוד חדש להערכת האיש בן-יהודה ומפעלו. ומבחינה זו מעניינים ביותר וחשובים מאוד שני הפרקים הראשונים, שהמחבר דן בהם על מהותו של המלון וסידורו ועל תחומי החומר הנכלל בו. המחבר מרצה בהם על הבעיות והקשיים הכרוכים בחיבור מלון עברי בכלל, וביחוד בחיבור מלון אחד לכל תקופותיה של הלשון וסוגי יצירותיה, מלון שאליו נשא את נפשו ולהכנתו הקדיש את כל ימי חייו. ומכיון שלא היה קודם לו במלאכה הזאת בלשון העברית, הוכרח בן-יהודה לבדו להתלבט בהסרת המכשולים מדרכו, להתחבט בפתרון הבעיות ולבור לו את הדרך הטובה שילך בה. ומן הפרקים הללו אנו למדים ששום פרט מן הפרטים הנוגעים לחיבור מלון לא נעלם מעיני בן-יהודה. החל באופנים השונים שבסידור הערכים (ע"פ השרשים או ע"פ אות מתחלת, קביעת כתיבם של הערכים וניקודם במקומות מסופקים ובמלים שאינן מקראיות) וכלה באופן הבאת המקורות (סדרם, ציטטות שלמות או מקוטעות). בערכים בעלי הוראות אחדות קבע לעצמו כלל לסדרן בסדר כרונולוגי, לפי בואן במקורות, ולא בסדר הגיוני-אטימולוגי. ואע"פ שייתכן לחלוק על העקרון הזה, השם לעיתים קרובות ריוח בין הדבקים, הרי צריך להודות שטיבם המיוחד של

• מחסור מקום לא הובאה הפעם רשימת הספרים שנתקבלו במערכת ותפורסם בחוברת הבאה הערוכה לדפוס.
ה מ ע ר כ ת

מקורותינו העבריים מקשה מאוד את הסידור ההגיוני-האטימולוגי. כי בתקופות מסוימות מושפעת לשון מקורותינו מן הארמית או הערבית, שבהן מצויים גם השרשים הנוהגים בעברית, ושוב אינך יודע אם הוראה מסוימת תתפרש כמסתעפת ממקור עברי או מזולתו. כגבול אחרון לכינוס החומר הלשוני קבע לעצמו את יל"ג ובני דורו.

הפרק השלישי והרביעי שייכותם למלון רחוקה יותר. אלה הם מחקרים בפני עצמם, שיחד עם אחרים, שלא זכה המתבר לסיימם, כפי שאנו למדים בהתכנית המצורפת למלון, נועדו להיות מחקר מקיף על הלשון העברית ותולדות חקירתה. הפרקים האלה — ככל הספר — נכתבו לפני עשרים שנה ומעלה, בעת מלחמת העולם הקודמת, ומובן מאליו שעלינו להעריכם רק מתוך הפרספקטיבה ההיסטורית. המחבר מתוודה שבגשתו למלאכה זו לא היתה לו הכרה ברורה בדבר הקשיים העצומים, האובייקטיביים, המותנים בטיב החומר, והוביקטים (ומן פנוי לעבודה ועזרה מדעית לכינוס החומר) שעמיד הוא להיתקל בהם במשך עבודתו, ואילו ידעם, ספק אם היה מתחיל בה. ואנו נאמר כמחבר „אשרי שכך קרה“.

יצוין במיוחד חלקו של העורך שסידר בעזרתם של ר' כנעני ומ' מרן כמה וכמה פרקים ע"פ רשימות בשולי הגליון ובכרטיסים בודדים. סקירה על פעולתו נמסרה בהקדמתו.

דב נוימן

לקורות חיבורי רפואה

לרשימת החיבורים הרפואיים שנדפסו בעברית (ראה „לשוננו“ י', 309—314) רצוני להוסיף כמה הערות והארות ולהעמיד את הטעויות והשיבושים שברשימה הזאת על תיקונם.

לעמ' 309: „הספרים הרפואיים בעברית שנדפסו לראשונה היו חיבוריהם של ר' יצחק ישראלי ושל הרמב"ם. — כל חיבורי הרפואה של הרמב"ם ראו אור רק במאה הי"ט: „פרקי משה" ב' 1804, „הנהגת הבריאות" ב' 1838 (כרם חמד" ג' 9—31) ו„ספר רפואות" ב' 1900. החיבור הרפואי היחידי של ר' יצחק ישראלי — „מוסר טוב" (= „מנהג הרופאים") נדפס רק בשנת 1884 ב„אוצר טוב“.

„רפואות הגויה" י"ל בשנת 1519.

שם ספרו של ר' מנחם ב"ר זרח שיצא לאור בפיראה בשנת 1554 הוא „צדה לדרך". השם „צדה לדרך חוודין לאורחא" ניתן להוצאה השניה של הספר הזה (סביבות 1557), שבה נוספו לוחות העיבור. בין „פסקי דינים, מנהגים, עניני משיח וכו'" מכיל הספר אמנם גם הלכות הנהגת הבריאות (כרוב המכריע של ספרי פסקים, הלכות, דינים ומנהגים הנוגעים דרך אגב גם בשמירת הבריאות), אבל לחיבור רפואי לא יוכל להיחשב.

מקורותינו העבריים מקשה מאוד את הסידור ההגיוני-האטימולוגי. כי בתקופות מסוימות מושפעת לשון מקורותינו מן הארמית או הערבית, שבהן מצויים גם השרשים הנוהגים בעברית, ושוב אינך יודע אם הוראה מסוימת תתפרש כמסתעפת ממקור עברי או מזולתו. כגבול אחרון לכינוס החומר הלשוני קבע לעצמו את יל"ג ובני דורו.

הפרק השלישי והרביעי שייכותם למלון רחוקה יותר. אלה הם מחקרים בפני עצמם, שיחד עם אחרים, שלא זכה המחבר לסיימם, כפי שאנו למדים בהתכנית המצורפת למלון, נועדו להיות מחקר מקיף על הלשון העברית ותולדות חקירתה. הפרקים האלה — ככל הספר — נכתבו לפני עשרים שנה ומעלה, בעת מלחמת העולם הקודמת, ומובן מאלי שעלינו להעריכם רק מתוך הפרספקטיבה ההיסטורית. המחבר מתוודה שבגשתו למלאכה זו לא היתה לו הכרה ברורה בדבר הקשיים העצומים, האוביקטיבים, המותנים בטיב החומר, והוביקטים (זמן פנוי לעבודה ועזרה מדעית לכינוס החומר) שעתיד הוא להיתקל בהם במשך עבודתו, ואילו ידעם, ספק אם היה מתחיל בה. ואנו נאמר כמחבר „אשרי שכך קרה“.

יצויין במיוחד חלקו של העורך שסידר בעזרתם של ר' כנעני ומ' מדן כמה וכמה פרקים ע"פ רשימות בשולי הגליון ובכרטיסים בודדים. סקירה על פעולתו נמסרה בהקדמתו.

דב נוימן

לקורות חיבורי רפואה

לרשימת החיבורים הרפואיים שנדפסו בעברית (ראה „לשוננו“ י', 309—314) רצוני להוסיף כמה הערות והארות ולהעמיד את הטעויות והשיבושים שברשימה הזאת על תיקונם.

לעמ' 309: „הספרים הרפואיים בעברית שנדפסו לראשונה היו חיבוריהם של ר' יצחק ישראלי ושל הרמב"ם. — כל חיבורי הרפואה של הרמב"ם ראו אור רק במאה ה"ט: „פרקי משה“ ב' 1804, „הנהגת הבריאות“ ב' 1838 („כרם חמד“ ג' 9—31) ו„ספר רפואות“ ב' 1900. החיבור הרפואי היחידי של ר' יצחק ישראלי — „מוסר טוב“ (= „מנהג הרופאים“) נדפס רק בשנת 1884 ב„אוצר טוב“.

„רפואות הגויה“ י"ל בשנת 1519.

שם ספרו של ר' מנחם ב"ר זרח שיצא לאור בפיראה בשנת 1554 הוא „צדה לדרך“. השם „צדה לדרך וזורדין לאורחא“ ניתן להוצאה השניה של הספר הזה (סבינויטה 1557), שבה נוספו לוחות העיבור. בין „פסקי דינים, מנהגים, עניני משיח וכו'“ מכיל הספר אמנם גם הלכות הנהגת הבריאות (כרוב המכריע של ספרי פסקים, הלכות, דינים ומנהגים הנוגעים דרך אגב גם בשמירת הבריאות), אבל לחיבור רפואי לא יוכל להיחשב.

לעמ' 310: "ספר הנמצא", הנושא ונותן בניתוח איברי האדם, י"ל בשאלוניקי ע"י דון סלומון אבן אקרא.

לעמ' 311: "ספר באר מים חיים" לר' יששכר בער בן ר' יהודה ליב טעלער, ש"ל בפראג בשנת ת"י, מכיל סגולות ורפואות בשפת יהודית אשכנזית, ואין מקומו ברשימת חיבורים בעברית. מאותה הסיבה יש למחוק מרשימת "המחברים הרפואיים העברים מתקופת ההשכלה" את ר' חיים מליסא (עמ' 313). הספר "עצירת המגפה", שהוא ליקטו, מכיל "סגולות ורפואות וויא מאן זאל נזהר זיין בעת החשש"...

"רופא אלמוני בפראג כתב בפראג שנת 1669 ספר חשוב" — שמו של הרופא — ר' רפאל. בשנת 1669 נדפס הספר בקראקא. בפראג י"ל בשנת 1708. יש גם דפוס קראקא מלפני 1669.

הספר המפורסם "אוצר החיים" [= Thesaurus vitae] לר' יעקב בן יצחק צהלון י"ל בוויניציה בשנת 1683.

לעמ' 312: "החיבור הענקי [=פחד יצחק]" יצא לאור משנת 1756 — 1679. אלה שנות חיי המחבר — ר' יצחק לאמפרונטי. האותיות א'ט' של האנציקלופדיה הגדולה נדפסו בוויניציה 1750—1798, י"ל' בריגיו 1813, מ' בליוורנו 1840, נ'ת' בליק 1864—1886. הספר "מעשה טוביה", יצא שנית בשנת 1721.

לעמ' 313: "אלמוני חיבר את ס' "תולדות האדם" על הטבע האנושי (זולקוב 1720) ספר זה מכיל הרבה רפואות וסגולות מאת ר' אליהו בעש"ט... אלמוני כתב גם את הספר "מפעלות אלהים", ספר המכיל מונחים רפואיים לרוב, בשנת 1724 אף הוא בזולקוב. — את שני הספרים הנזכרים חיבר ר' יואל בן אורי היילפרין מזאמושטש. הוא כינס לתוכם את תורת הרפואה והסגולות של זקנו — ר' יואל ב"ר יצחק היילפרין, המכונה "בעל שם", ושל "בעלי שם" אחרים. "ספר גדול בנים" למשה מאהל נדפס בשנת 1797 בברונא וב-1820 מקראקא. בשנת 1821 נדפס בלמברג בפעם שלישית.

"מרפא לעם" תורגם ע"י ר' בצלאל ב"ר זאב עליאשבערג (על פי פויליצקי). שגי החלקים הראשונים י"ל בוויילנא 1834—1842, השלישי — בז'יטומיר 1869. את "רפואת העם" לטיטוס תירגם מנחם מענדל לעפין. התרגום י"ל עוד בשנת 1794 בזאלקווא.

מרשימת "החיבורים הרפואיים העברים מתקופת ההשכלה" (עמ' 313—314) יש להוציא את "ראשית לימודים" לברוך לינדא (= "לימודי הטבע ושבילי העולם"). את "תולדות הארץ" ליוסף שינהאק (= "תולדות הצמחים ושמות מיני בעלי חיים"), את "מערכת הדומם ליהושע סירקין" (= "מינרלוגיה ביחוסה אל המסחר וחרושת המעשה"), את "חוקות הטבע" לחיים שמואל שניידר (= "למודים מתולדות השמים והארץ") ואת "ספר הברית" לר' פנחס אליהו בן ר' מאיר (= "תורת רקיעים

וגלגלים). „ספר הברית“ נדפס ראשונה בברונא 1796. בשנת 1876 יצא בפעם תשיעית.

לרשימה הנזכרת הנני מוסיף את החיבורים הבאים (לפי הסדר הכרונולוגי של דפוסם הראשון):

ר' יעקב ב"ר פלטיאל: „רפואות נגד חולי הנשים והילדים“. ווילנא 1804.

ר' משה שמואל ניימאן מקיצע: „אגרת תרופה. לפקוח עיני הבחורים לבל ישחיתו זרעם“. וויען 1814.

אברהם שטרן: „מזור ותרופה“ (= „דעת חכמי הרופאים על אלה המתגאלים בעון אונן“). ברלין 1817.

ר' משה מרדכי יאוועל (על פי הופלאנד): „רוח חיים“ (= „על סדרי החיים ההנהגה ושמירת הבריאות“). לובן 1831.

ב. רוזנבלום: „אונני“. וורשא 1841.

ראובן קולישר (על פי ג. ה. ליוה): „הרעב והצמא“. אודיסא 1868.

ר' משה דוב שלעזינגער: „טוב עיין“ (= „על שמירת העינים“). ירושלים 1869.

ר' יונה דוד רבינוביץ: „עץ חיים. איך להנצל מחלאים רעים“. וארשא 1883.

אהרן פוריס: „תורת הבריאות“. 1884—1889.

אברהם שפירא (על פי צ' רקלם): נתיבות חיים. תורת ההיגיינה ואיך להנצל מכל מחלה“. ווארשא 1887.

נחום שלושיץ (על פי פ' מנטגנצה): „מה יעשה האדם ולא יחלה“. ירושלים 1890.

ר' יהושע נתאנזאהן: „הלכות בקור חולים“. ורשה 1890.

ר' דוד פארטאן: „בסתר רעם“ (= „על דבר מוציא החזיונים והרעמים ותחבולות להנפצעים מהם“). ברדיטשוב 1891.

פרופ' אלכסנדר מרכס

הערות למאמר „לקורות הלשון העברית כשפת הלימוד בחכמת הרפואה“¹

החכם פרופ' אלכסנדר מרכס העיר במכתב פרטי אלי את תשומת לבי על כמה טעויות שנפלו במאמרי הנ"ל, והנני מביא את התיקונים בשם אומרם. הוא כתב את מכתבו בשעת שהותו במקום מרגוע, כלומר במקום שלא היו ספרים ברשותו, ומה שהעיר, העיר ע"פ זכרונו בלבד.

עמ' 136: צ"ל במקום חמשה עשר אלף כ"י של ספרי רפואה בלשון העברית — חמשה עשר אלף כ"י בלשון העברית (דהיינו בכל המקצועות). אגב

¹ „לשונונו כרך י', 135—149; 300—317.

וגלגלים). „ספר הברית“ נדפס ראשונה בברונא 1796. בשנת 1876 יצא בפעם תשיעית.

לרשימה הנזכרת הנני מוסיף את החיבורים הבאים (לפי הסדר הכרונולוגי של דפוסם הראשון):

ר' יעקב ב"ר פלטיאל: „רפואות נגד חולי הנשים והילדים“. ווילנא 1804.

ר' משה שמואל ניימאן מקיצע: „אגרת תרופה. לפקוח עיני הבחורים לבל ישחיתו זרעם“. וויען 1814.

אברהם שטרן: „מזור ותרופה“ (= „דעת חכמי הרופאים על אלה המתגאלים בעון אונן“). ברלין 1817.

ר' משה מרדכי יאוועל (על פי הופלאנד): „רוח חיים“ (= „על סדרי החיים ההנהגה ושמירת הבריאות“). לובן 1831.

ב. רוזנבלום: „אונני“. וורשא 1841.

ראובן קולישר (על פי ג. ה. ליוה): „הרעב והצמא“. אודיסא 1868.

ר' משה דוב שלעזינגער: „טוב עיין“ (= „על שמירת העינים“). ירושלים 1869.

ר' יונה דוד רבינוביץ: „עץ חיים. איך להנצל מחלאים רעים“. וארשא 1883.

אהרן פוריס: „תורת הבריאות“. 1884—1889.

אברהם שפירא (על פי צ' רקלם): נתיבות חיים. תורת ההיגיינה ואיך להנצל מכל מחלה“. ווארשא 1887.

נחום שלושץ (על פי פ' מנטגנצה): „מה יעשה האדם ולא יחלה“. ירושלים 1890.

ר' יהושע נתאנזאהן: „הלכות בקור חולים“. ורשה 1890.

ר' דוד פארטאן: „בסתר רעם“ (= „על דבר מוציא החזיונים והרעמים ותחבולות להנפצעים מהם“). ברדיטשוב 1891.

פרופ' אלכסנדר מרכס

הערות למאמר „לקורות הלשון העברית כשפת הלימוד בחכמת הרפואה“¹

החכם פרופ' אלכסנדר מרכס העיר במכתב פרטי אלי את תשומת לבי על כמה טעויות שנפלו במאמרי הנ"ל, והנני מביא את התיקונים בשם אומרם. הוא כתב את מכתבו בשעת שהותו במקום מרגוע, כלומר במקום שלא היו ספרים ברשותו, ומה שהעיר, העיר ע"פ זכרונו בלבד.

עמ' 136: צ"ל במקום חמשה עשר אלף כ"י של ספרי רפואה בלשון העברית — חמשה עשר אלף כ"י בלשון העברית (דהיינו בכל המקצועות). אגב

¹ „לשונונו כרך י', 135—149; 300—317.

הוא מציין, ש-7800 העתקות וכתבי יד מקוריים נמצאים בספריה של בית המדרש לרבנים בניו-יורק אשר בה הוא משמש מנהל. ביניהם יש גם יותר ממאה כ"י עבריים ממקצוע הרפואה.

לעמ' 142 (סוף): הוא מציין, שספר העצמים אמנם מיוחס לראב"ע, ויש ספק אם הוא באמת שלו, כן אין הספר הזה מכיל עניינים רפואיים גרידא. הוא הדין אף בספר הנולד, הכתוב לדעתו בעברית לכתחילה. את שאר הספרים הנזכרים שם אינו מכיר.

לעמ' 146: המאמר המפורסם של שטיינשניידר "קורות הספרות העברית" לא נכתב לפני כשבעים שנה, אלא לפני "כתשעים שנה ויותר".
עמ' 301 שו' 7: השם המדויק של הספר הכתוב בידי פילוניוס מידיקוס, שהוא לפי דעתו הספר הרפואי הראשון הנדפס בעברית, אינו "הנהגה בימי הדבר" אלא "הנהגת הדבר". שו' 14: בספר של נתן פלקירה אין ארבעה פרקים, כי אם ארבעה חלקים וכמה וכמה פרקים. בין החיבורים האנציקלופדיים, הנזכרים בעמוד זה, יש להזכיר אל נכון גם את ספרו של ר' משה בן יהושע נרבוני "אורח חיים", שהזכרתי במקום אחר (עמ' 307). דרך אגב מציין מרכס שרוב הפרקים בספר זה, המתחילים ב"אמר משה", ראויים לבדיקה וחקירה מפורטת בגלל ידיעות הרפואה העמוקות המושקעות בהם להלכה ולמעשה. הספר, "פרקי משה" שלו אינו אלא מאמר פילוסופי קצר כפי שהראה מרכס בתוצאות חקירותיו שנתפרסמו לפני כשנתיים ב *Seminary Register*.

עמ' 302 שו' 12: צ"ל "רפואות הגויה" (של אלחריזי) שנדפס לראשונה יחד עם הספר ההלכתי "לקוטי הפרדס", אולם אין להם שום צד שווה, (כפי שצינתי בעמוד 309). שו' 18: "ספר השמוש" ו"ספר חפץ השלם" רק שמות שונים של שני תרגומים מתחרים לחיבור האחד של זהראוי. שו' 27: צ"ל ר' שם-טוב שפרוט, שכתב ביאור לחלק הראשון (בלבד) של הקאנון לאבן סינא.

לעמ' 309 שו' 8: במונחים העבריים הולך וויסאליזם בעקבות התרגומים העבריים שנעשו לקאנון של אבן סינא, וכפי שוויסאליזם בעצמו מדגיש, נערכו והוגחו בשבילי ע"י רופא עברי. שו' 32: צ"ל ר' מנחם בן זרח, אשר חי במאה הארבע-עשרה, יצא לאור, במקום הוציא לאור.

עמ' 310 שו' 1: "המשלים והמליצות" יצאו לפי דעתו של מרכס בזמן מאוחר יותר בעיר קושטא.

עמ' 311 שו' 11: חיבורו של הישר מקנדיה "תעלומות חכמה" (י"ל לראשונה בבזיליה 1629) דן בעיקר על עניני קבלה, מרכס מתאונן מרה על הטרנסקריפציה הבלתי נכונה והבלתי אחידה לשמות הערביים והלועזיים בכלל. להבא אשתדל לתקן את הפגם הזה כדרישתו הצודקת בהחלט. אני מודה לפרופ' מרכס במקום הזה על הערותיו החשובות.

מפעולות ועד הלשון

מונחי הרפואה

(רשימה ד')¹

בי"ט בכסלו תרצ"ט הגיש הדר' סדובסקי, חבר הועדה למונחי הרפואה של ועד הלשון², רשימת הצעות למונחים במילדות לשם דיונה בועדה הנזכרת. הרשימה הכילה את המונחים שהשתמש בהם בשיעוריו בבית-הספר לאחיות של "הדסה" ושלקט אותם במשך שנים מן הספרות המקצועית, מלונים ורשימות מונחים, ומהם יצוין במיוחד ספר המונחים לרפואה ומדעי הטבע של מוזיאון-טשרניחובסקי. מלבד ההצעות למונחים הובאו ברשימה הזאת גם מונחים לוועזים שלא נמצאו להם כלל מקבילים עבריים. הועדה העבירה את הרשימה לעיונה של ועדת המונחים מטעם ההסתדרות הרפואית העברית בארץ-ישראל, המתכנסת בתל-אביב³, שהתחילה עוד קודם לכן לעסוק במונחי הגניקולוגיה.

בטבת ת"ש החזירה הועדה הזאת את הרשימה לוועד הלשון וצירפה לה הצעות משלה למונחים שונים. כדי להקל מעל מהלך העבודה ולהחיש את סיומה בחרה הועדה למונחי הרפואה של ועד הלשון בועדת משנה מתוכה והטילה עליה לברר את ההצעות המוצעות. לבדקן לאור מקורותינו ולהכין הצעות למונחים חדשים אם תמצא שאין לקיים את המונחים המוצעים או הנוהגים עד עתה. חברי ועדת המשנה היו: דר' א' פורת ודר' י"י רבלין מטעם ועד הלשון, דר' א' סדובסקי ודר' א' רבינוביץ כמומחים ודר' ז' בן-חיים מזכיר. בתשע ישיבות, מיום ה' בשבט ת"ש עד כ"ט אדר ב' בה, עסקה ועדת המשנה בחומר הזה וסיכמה את הצעותיה לדיון במליאת הועדה. 14 ישיבות, מיום י"ט באייר ת"ש עד י"ח באדר ת"ש, הקדישה הועדה לטיפול במונחים הללו תוך שיתוף פעולה עם ועדת המונחים של ההסתדרות הרפואית, ותוצאות העבודה מוגשות בזאת לקהל המעוניינים.

המעין ברשימה הזאת יראה שלעיתים הובאו בה מונחים השונים מן המקובלים או המצויים בספרות הרפואית, אע"פ שהועדה שאפה לא לשנות מן הנהוג באין סיבה מוכרחת. כי נתברר תוך כדי הדיונים שבמקרים מסוימים

1 עיין ב"לשוננו", כרך י', 89—91; 262—266; 369—372.

2 כחברי הועדה נזכרו ברשימות הקודמות: פרופ' טורשנינר, ה' יוסף בר"ג מיוחס, דר' א' פורת, דר' י"י ריבלין מטעם ועד הלשון, דר' פ' אפרתי, דר' מ' ברכיהו, דר' ל' היילפרין, דר' זיסמן מונטגר, דר' א' סדובסקי, פרופ' א' פיינגבאום, דר' ח' קלר, דר' א' רבינוביץ, ודר' י"ל רוקח בתור רופאים. חברי ועד הלשון דר' ש' אינהורן ודר' ש' טשרניחובסקי, היושבים בת"א, אף הם חברי הועדה ומשתתפים בעבודתה בכתב. דר' פ' אפרתי חדל מלהשתתף בועדה לאחר שנתמנה מנהל בית החולים ע"ש שויצר בטבריה. דר' ח' קלר לא השתתף בעיבוד הרשימה הזאת מחמת חליו.

3 חברה הם: דר' מ' בן-עמי, דר' ב' בן-רענן, דר' א' גולדשטיין, דר' ש' טשרניחובסקי, דר' א' פרידמן ודר' מ' שכטר.

יכולה הועדה להציע מונח עברי מקורי יותר או נאה יותר לפי דעתה (כמו מחתלה במקום חתולה fascia, הפלה צפויה במקום ה' קרבה, הלת הפטמה במקום טבעת הפטמה וכדומה), או שהמונח המקובל עד כה אינו מכוון היטב למושג הנידון ודורש תיקון, כמו למשל למלה dysmenorrhoea שתורגמה לעברית עד עתה: הפרעת הוסת, אולם כיום פירושה באמת "וסת מכאיבה)". בכגון אלה לא ראתה הועדה צורך לציין את סיבת השינויים. לעומת זאת ניתנו הסברות ונימוקים למונחים שונים המשקפים במידה ידועה את דרך עבודתה של הועדה.

המונחים העבריים מבוארים ברשימה הזאת במונחים לטיניים ואנגליים, ושלא כמנהגנו ברשימות הקודמות ויתרנו הפעם מטעמי חסכון על המונחים הגרמניים; לפיכך הרבינו במונחים הלטיניים בכל מקום שאפשר.

הרשימה מחולקת לשני פרקים, שהראשון מהם כולל מונחים שאינם מיוחדים למקצוע המילדות, אבל רובם ככולם משמשים גם בו. מובן מאליו שאין במונחים הללו אחדות עניינית כבפרק השני: מונחי מילדות.

קווים (=) בחלק הלועזי מרמזים שהמונח העברי הובא על-יד המונח הלועזי הנרדף עם המסומן בהם. האות "ו" פירושה vide (=ראה) — על יד מלה פלונית מציינת שהמלה היא חלק ממונח מורכב, ותרגומה העברי יימצא במונח הנזכר.

א. מונחים כלליים

amnesia	שִׁכְחוֹן	Abdomen	בֶּטֶן
ampulla	אִמְפֵּלָה	lower abdomen	שְׁפּוֹלֵי-הַגּוֹף, שְׁפּוֹלִים
anaemia	חֶסֶר-דָּם ¹	(Unterleib)	
anaesthesia (מקומית) הִקְהָיָה	הִרְדָּמָה (כללית); הִקְהָיָה	abdominal	בֶּטְנִי
anatomia	אֲנָטוֹמִיָּה	ablactation	גְּמִילָה
anemia = anaemia		abnormal	לֹא-תָקִין, לֹא-כְשׁוּרָה
anemic	חֶסֶר-דָּם	acetone	אֶצֶטוֹן
anencephalus	חֶסֶר-מֶח	acid	חֲמֶצָה; שֵׁת חֲמוץ
anesthesia = anaesthesia		acidic	חֲמָצִי
anesthetic	(סם) מְרַדֵּם (כללי); (סם) מְקַהֶה (מקומי)	adolescence	בְּחֻרָה
anesthetist	מְמַחֵה לְהִרְדָּמָה	agalactia	הַעֲדֵר-חֶלֶב
anterior	קִדְמִי, קִדָּם	air-hunger	רָעֵב לְאֵוִיר
antiseptic	מַחֲטֵא	ala ossis ilei	כֶּנֶף עֲצָם-הַכֶּסֶל
anuria	הַעֲדֵר-שֵׁתָן	albumen	חֶלְבּוֹן
anus	פִּי-הַטֶּבֶעַת	albuminuria	אֲלֻבוֹמִינורִיָּה, חֶלְבּוֹן בְּשֵׁתָן
aorta	אֲבִ-עֵיזִיקִים	alimentation	הִזְנָה
apertura pelvis inferior	מוֹצֵא-הָאֲגֵן	rectal alimentation	הִזְנָה דְּרָךְ הַחֲלֹחֶלֶת
		alkaline; basic	אֲלֵקָלִי; בְּסִיסִי

¹ ולא חֶסֶר-דָּם. הצורה חֶסֶר יוחדה לציון הלקוי בחסרון, כי הצורה חוסר משמשת ביום בעיקר כשם נרדף עם העדר.

belch (to)	גָּסָה, גִּהָק	apertura pelvis superior	מְבוּא־הָאֵגוֹן
bimanual	בִּשְׁתֵּי-יָדַיִם, דו־יָדִי	apnoea	הַעֲדָר-נְשִׁימָה
bisacromial v. diameter		appendicitis	דִּלְקַת-הַתּוֹסֶפֶתָן
blood count	סְפִירַת-הַדָּם	areola mammae	הַלַת-הַפֶּטֶמָה
Blutsturz	פְּרִצְדָּם	arterial	עוֹרָקִי
bregma	קֶדְקֵד, גִּבְחַת	articulatio	פֶּרֶק
		artificial	מְלֻאכּוּתִי
Cachexia	תְּשִׁישׁוּת	arythmia	אִי-קָצֵב
calcium	סִידָן	ascites	מִימַת-הַבֶּטֶן
calorie	קְלוֹרִיָּה	aseptic	לֹא-אַלּוּחַ
capillary	נִימָה, ר' נִימִים, נִימוֹת	asphyxia	תְּשִׁנָּה
care	טְפוּלָה, פֶּקֶחַ	aspiration	שְׁאִיפָה
caries	עֲשִׂשֶׁת	asymmetry	לֹא-תֵאִימוֹת, לֹא-סִמֶּטְרִיּוֹת
caries dentis	עֲשִׂשֶׁת-הַשֵּׁן	atelectasis	צְמִיקַת-הָרְאָה
cartilago	חֲסִחוּס ¹	atonia	אַטוֹנִיָּה ²
caseosus	גִּבְנִי	atresia	אַטְרִיָּה
catgut	גִּידֵי-תַפְרִיָּה	atrophia	דִּלְדוּל ³ , אֶטְרוֹפִיָּה
cepalohaematoma	צְרִירַת-דָּם בְּרֹאשׁ	atrophic	מְדִלְדֵּל ³
cerebrospinal	שֶׁל הַמֶּחֱ הַשִּׁדְרָה	atrophy = atrophica	
cervical	שֶׁל הַצְּוֹאר, צְוֹאֲרִי	acute yellow atrophy	דִּלְדוּל מְצָהִיב חֹדֶרֶף
chill	צִמְרֻמָּת		(חֲרִיף) שֶׁל הַכֶּבֶד
circumcision	מִלָּה	auscultation	הֶאֱזִנָּה
clamps	מְלַחְצִים ⁵	autoclave	אַבְטוֹקְלָב
clinical	קְלִינִי	autotransfusio	עֲרוּי (דָּם) עֲצָמִי
clips v. Michaelis		axilla	בֵּית-הַשְּׁחִי
clonic v. contraction, spasms		axis	צִיר
coccyx = os coccygeum		Bacillus coli	מֶתַג הַמַּעֲי הַגָּס הַמַּצוִי
coitus	בִּיאָה, תְּשִׁמִּישׁ	communis	
colostrum	חֶלֶב-בֶּטֶר	bacteriaemia	בַּקְטֵרִיאֵמִיָּה
coma	קוֹמָא ⁶	bacterium	חִידָק
comatose	נִגּוּעַ בְּקוֹמָא	belch	גָּסִיָּה, גִּהָק
comedo (Mittesser)	חֲטִיט		

2 כשם שמתח אינו טונוס שברפואה, כך אין „אימתח“, „רפיון“ — אטוניה.

3 אעפ"ש שהביטויים „אבר המדולדל(ת)“ (כריתות פ"ג מ"ח), צפורן המדולדלת (מקואות פ"ט מ"ד) דלדול (חולין מו ע"א) מכוונים למצב מורפולוגי, סבורה הועדה שמותר להשתמש בהם גם להגדיר מצב פונקציונלי שהרי שניהם בiskודם דבר אחד.

4 ולא סחוס, שזאת צורה משובשת, וכן בסורית חסחוסא. וכך פרסם ועד הלשון במונחי ההיגוי, „לשונונו“ כרך ח עמ' 228/9.

5 צבת היא המושג הכולל; מלחצים, מלקחים סוגי צבת הם.

6 הועדה דחתה תרגומת וכן את ההצעה רָדַם, כי השורש מתאים יותר למושג somnolence. גם ההצעה עלפון לא נמצאה מכוונת כל צרכה, וגם בלשונות אחרות משמש השם המדעי.

diastasis	הַתְּפָרְדוּת	contagious	מִדְבֵּק
diathesis	דִּיאָתֶזִיס (כושר לקבל מחלה)	contraction	הַתְּכַוְצוֹת
diet	דִּיאֵטָה	clonic contraction	הַתְּכַוְצוֹת קְלוֹנִית
dietetic	דִּיאֵטִי	tonic contraction	הַתְּכַוְצוֹת טוֹנִית
differential v. diagnosis		contraindication	הוֹרָאָה נִגְדִית
dilatatio	הַרְחָבָה, פאסיביט: הַתְּרַחְבוֹת	convulsion	פְּרִכּוּס
dilator, dilatator	מְרַחֵב	corpus ossis ilei	גוֹף עֲצָם-הַכֶּסֶל
dimension	מִמְד	cranium	גִּלְגּוֹלֶת
discharge = fluor		crista	רֶכֶס
disproportion	אִי-הַתְאָמָה	cutaneus	שֶׁל עוֹר, עוֹרִי
diuresis	שִׁתִּינָה ⁷	cyanosis	כְּחָלוֹן
diuretic	מִשְׁתֵּן	cyanotic	חוֹלֶה-כְּחָלוֹן
dolor (es)	כְּאַב(ים), מְכַאֵב(ים), מְחוֹשׁ(ים), צִירִים (בלידה)	cyst	כִּיס, שֶׁל־פּוֹחִית
dorsal	גְּבִי	cystitis	דִּלְקַת כִּיס-הַשֶּׁתֵּן
dysuria	קְשִׁי-הַהִשְׁתַּנָּה	cystoscope	דִּלְקַת שֶׁל־פּוֹחִית-הַשֶּׁתֵּן רְאִי-הַשֶּׁל־פּוֹחִית
Embolism	תְּסִיחָף	Deformation	עוֹת
embolus	סִיחָף	degenerative	מִתְגַּנֵּן
endocrine v. glands		decubitus	פְּחֻסָּת
epidemic	שֶׁל מַגֵּפָה, מַגֵּפִית	diabetes mellitus	מַחֲלַת-הַסֶּכֶר
epilepsia	נִכְפּוֹת ⁸	diagnosis	אֲבַחְנָה
epileptic	נִכְפֵּה (חולה); שֶׁל נִכְפּוֹת (מתייחס למחלה)	differential diagnosis	אֲבַחְנָה הַבְּדִלִית
epileptiform	דְּמוּי-נִכְפּוֹת	diagnostic	שֶׁל אֲבַחְנָה
epithelium	אֶפִּיטֵל	diagonalis	מִלְקָסֵן
ether	אֶתֶר	diameter	קֶטֶר שְׁנֵי זִיזֵי הַשִּׁיא
etiology	אֶטיולוגיה, (תּוֹרַת) סְבוֹת הַמַּחֲלָה	bisacromialis	
evisceration	הוֹצָאת-הַקְּרָבִים	diameter obliquus	קֶטֶר מִלְקָסֵן
examinatio	בְּדִיקָה	diameter transversalis	קֶטֶר רָחְבִי
Fascia	מַחֲתָלָה	diaphragma	סְרַעְפָּת
febrile	שֶׁל קִדְחָת, קִדְחִית	diaphragma pelvis	מַחֲצִיט-הָאֵגָן
feeding	הֹנָה, הָאֵקָלָה	diaphragma	מַחֲצִיט אֵיבְרֵי הַמֵּין וְהַשֶּׁתֵּן
artificial feeding	הֹנָה מְלֻאָכוֹתִית	urogenitalis	
		diaphoresis	הוֹעָה יִתְרָה
		diarrhoea	שֶׁל־שׁוֹל

⁷ הביטוי „הפרשת שתן יתרה“ אינו מכון משום שהמושג diuresis אינו כולל שום הגדרה כמותית, אלא מגדיר הוא את התהוות השתן.

⁸ המלה כפיה הבאה בקאנון (ע' בספר המונחים של מויא-טשרניחובסקי עמ' 262) רחוקה מן המונח נִכְפָּה (בכורות פ"ז מ"ה), וכיום אינה עוד פנויה לעניין זה. היא תשמש אנלי בכמה מונחים המורכבים במושג Zwang. המלים: „מחלת-נופלים“, „חלי נפל“ הן עממיות, אבל אינן נוחות לשימוש מקצועי.

gonococcus	נִקְדַּת-הַזִּיבָה	feel (to) pains	חוש ב' (איבר מסוים).
gonorrhoea	זִיבָה		חוש מכאובים
Haematemesis	הִקְאַת-דָּם	fissura	סִדֵּק
haematocele	קֶלֶת-דָּם ⁹	fistula vesiculae (vesicae)	נִצּוֹר שֶׁלְפִוְחִית-הַשֶּׁתָּן
haematoma	צִרִית-דָּם ¹⁰	flexio	כְּפִיפָה
haematuria	דָּם בַּשֶּׁתָּן	fluctuatio	גְּלִישָׁה
haemophilia	הֶמוֹפִילִיָּה	fluor	זִיב
haemorrhagia	זִיב-דָּם ¹¹	folliculus	זָקִיק
	קְלוֹת-דָּם זִיבִים בְּעֶצְמָה וּלְמַרְחָק	fontanella	מֶרְפֶּס
	שֶׁת־דָּם זִיבִים חֲלָשׁ וּבִסְמוֹךְ לְמָקוֹם הַפָּעֵז	fontanella magna	מֶרְפֶּס גָּדוֹל
haemorrhagia cerebialis	זִיב-דָּם בְּמִחְ	fontanella parva	מֶרְפֶּס קָטָן
haemorrhagia externa	זִיב-דָּם חִיצוֹן	foramen ovale	נֶקֶב סֶגֶלָל
haemorrhagia interna	זִיב-דָּם פְּנִימִי	forceps	מְלָקְחִים ⁸
haemorrhoides	טְחוּרִים	to apply forceps	שִׁים מְלָקְחִים
haemostasis	מַעְצָר-הַדָּם	frigiditas	קָרִירוּת (מִינִית)
haemostatic	עוֹצָר-דָּם	frontal	שֶׁל הַמִּצָּח
hemorrhage = haemorrhagia			
accidental	זִיב-דָּם שְׁמֵתָאוֹנָה, -מִקְרִי	Galactorrhoea	זִיבֶת-חֵלָב
hemorrhage [73 'abruptio pr. pl.]	(ר' גם 73 'abruptio pr. pl.)	gangrene	מִקְ חֲרוֹי
cerebral hemorrhage = haemorrhagia cerebialis		gingivitis	דִּלְקַת-הַתְּנִיכִים
intracranial	זִיב-דָּם בְּתוֹךְ הַגִּלְגּוֹלָת	gland = glandula	בִּלּוֹטָה
hemorrhage		endocrine glands	בִּלּוֹטוֹת (שֶׁל) הַפֶּרֶשָׁה
sudden hemorrhage = Blutsturz			פְּנִימִית
hiccup, hiccough	שֶׁהוֹק	glandulae areolae	בִּלּוֹטוֹת הַלֵּת-הַפֶּטֶמָה
hicup (to)	שֶׁהָק	Montgomery sebaceae	שֶׁל מֶנְטְגוֹמֶרִי
hormon	הוֹרְמוֹן	glandular	בִּלּוֹטִי
		glucose	סֶכֶר-עֲנָבִים, גְּלּוֹקוֹזָה

⁸ עֵיין לְעִיל הָעֵרָה 5.

⁹ הַמִּלָּה שֶׁבֶר כִּמְקַבִּילָה אֶל cele בהרכבים שונים עשויה להגדיל מבוכה כיוון ששבר כבר נוהג ל־fractura. וכן אין להשתמש בשורש "פקע" שהונח על ruptura. ¹⁰ הוועדה העדיפה להביע את המושג haematoma בביטוי המקורי (עין למשל שבת קז ע"ב) מאשר בחידוש "גידול דמי". בראשונה היו הדעות חלוקות בנוגע להוראתו הרפואית של הביטוי הזה. מי שסובר שהוא מתאים רק לצרירת דם ברקמות ולא בחלל ריק, סמך על פירוש רש"י בשמות כא כה ("היא מכה שהדם נצרך בה ואינו יוצא אלא שמאדים הבשר כנגדו"), ומי שחשב שמותר להעבירו על התאספות כל נוול בכל מקום שהוא — לרבות חלל — סמך על הכתוב ו"מי צרר מים בשמלה" (משלי ל, ד). לבסוף הוסכם כנ"ל, ואין גם הטרימינולוגיה הלועזית מבחינה בין שני המושגים.

¹¹ החידוש דָּמָם (ע"פ bleeding, Blutung) יכול להיגזר רק משורש דמס שפירושו שתק, שקט וכיו"ב. המונח' הניתן כאן אף הוא קצר ונוח בשימוש. בלשונו נוכל להבחין בין שני אופני זיב-דם: קילוח ושתת, וע"ש.

instrumental	במכשיר (ים) (כגון): לידה במכשירים	hormon partis	הורמון האנה הקדמית
internal	פנימי	anterioris hypophysis cerebri	של יתרת-המח
intracranial v. hemorrhage		hydatidiform	דמוי-הידטידה
intravenous infusion = infusio intravenosa		hygiēna	היגיינה
ischium	עצם-השת	hygienic	היגייני
ischuria paradoxa	עצירת-שתן פרדוקסית	hypersecretio	הפרשה יתרה
isolation	בדוד	hypertonia	הפרטוניה
isotonic	איסוטוני	hypertrophia	הפרטרופיה, גדול יתר
Laceration	קריעה	hypnotic	סם-שנה, מישן
lactation	הנקה	hypodermic = subcutaneous	
lactiferous ducts	צנורות-החלב	hypodermoclysis	זריקה שמתחת לעור, זריקה תת-עורית
lactose	סכר-חלב	hypophysis cerebri	יתרת-המח
lambdoidea v. sutura		hypoplasia	מעוט-עצוב
late v. abortion		hypoplastic	שלא עצב כל-צרכו
laparotomia	חתוך-הבטן	hysteria	היסטריה
latent	חבוי 14	Icterus	צהבת
latency	חביון 14	ileum = os ilei	
lateral	צדי 15	iliac	של הפסל, פסלי
laxative	משלשל	incontinentia urinae	דליפת-השתן 12
lesion	פצע, חבורה	incubator	מדגרה
leucocytosis	לבקוציטוסיס	indentation (Zacke)	שגית
leucopenia	לבקפניה	infant mortality rate	שעור תמותת הילדים
ligamentum	רצועה	infarct	נחסם 18
linea	קו	infectio	זהום
linea alba	קו לבן	infectious = contagious	
linea innominata	קו בלי-שם	inflammatio	דלקת
linea terminalis	קו סופי 1	infusio intravenosa	הזלה לוריד
livid	כחל	intravenous drop	הזלת-טפין לוריד
lobulus mammae	אגנית-השד	infusion	
lobus mammae	אגנת-השד	insommia	נדודים (נדודי-שנה)
lues	עגבת	inspiration	שאפה
lymph	לימפה		

12 ולא אי עצירת השתן. המושג מציין אי-יכולת לעצור בשתן שלא יתפרץ מאליו, והעצירה היא retentio. הועדה מצאה שבעברית טוב יותר להביע את המושג בדרך החיוב כמו בלשון הגרמנית.

13 המונחים סכר, פקק מוטעים משום שהכוונה לא לחוסם אלא לחלק הנחסם.

14 גם המלים טמיר, כמוס, סמוי, טובות לכך, אבל נחויז מונח גם לש"ע latency ואין צורך בגזירה חדשה בשעה שהמלה חביון מתאימה יפה; לפי זה נבחרה המלה חבוי.

15 ולא צדרי (עיי' גם ב"לשוננו" כרך ח' עמ' 232) שיש בו הערכה, כלומר: טפל.

Obliquus	מִלְכָּסֵן	lysis	הַמְסוּת (הדם) ; תְּמוּגָה (של מחלה)
occipital	עֶרְפִי	lysol	לִיזוֹל
occipito-anterior;	הָעֶרֶךְ קְדִימָה ;	Mamma	שָׁד
-posterior	— אַחֲרָה •	mamilla	פִּטְמָה
occiput	עֶרֶךְ	manometer	מִדְלִמָּה
oedema	בִּצְקָה	manual	בְּיָדִים, שֶׁל הַיָּד
operativus	נְתוּחִי, שֶׁל נְתוּחַ	massage	עֶסוּי
organ	אֵיבָר ¹⁶	mastitis	דִּלְקַת-הַשָּׁד
orificium urethrae	פִּי-הַשְּׁפָכָה הַחִיצוֹן	medianus	אֲמָצְעִי, תִּכּוֹן
externum		membrana	קְרוֹם
os coccygeum	עֲצָם-הָעֶקֶץ	membrana mucosa	רִירִית, קְרוֹם רִירִי
os coxae	עֲצָם-הַחֲלָצִים	mento-anterior;	הַסָּנֶטֶר קְדִימָה ;
os frontale	עֲצָם-הַמִּצָּח	-posterior	— אַחֲרָה
os ilei	עֲצָם-הַכֶּסֶל	meteorismus	הַתְנַפְחוּת
os innominatum = os coxae		Michel's clips	הַדְּקִי-מִישָׁל
os ischii	עֲצָם-הַשֵּׁת	microbe = bacterium	
os parietale	עֲצָם-הָעֶרֶךְ	microorganismus = bacterium	
os occipitale	עֲצָם-הַקֶּדְקֶד	microscope	מִקְרוֹסְקוֹפ
os pubis	עֲצָם-הַחִיק	morbid	שֶׁל מַחְלָה ¹⁶
os sacrum	עֲצָם-הָעֲצָה	morbidity	תַּחֲלוּאָה
os temporale	עֲצָם-הַצֹּדַע	mortalitas, mortality	תְּמוּתָה
ossification	הַתְגַּרְמוּת	mucous	רִירִי
oxygen	חֲמָצוֹן	mummification	הַתְחַנְטוּת
oxygen cylinder	גָּלִיל-חֲמָצוֹן	musculus levator ani	שְׂרִיר מְרִים-פִּי-הַטֶּבַעֲתִים
		musculus ischio-	שְׂרִיר הָעֶקֶץ וְהַשֵּׁת
Palpatio	מְשׁוּשׁ	coccygeus	
palpatio bimanualis	מְשׁוּשׁ בִּשְׁתֵּי יָדִים, — דו־יָדִי	myoma	גְּדוֹל שְׂרִירִי
papyraceus	דְּמוּי-נֶיֶר	myomectomy	כְּרִיתַת גְּדוֹל שְׂרִירִי
paralysis	שְׁתוּק	Narcose	הִרְדָּמָה
parasite	טֶפִיל	narcotic	(סָם) מְרַדֵּם (ר' גם anesthetic)
pathogenic	מַחֲלֵל-מַחְלָה	nausea	בִּחִילָה
pathologic, pathological	פַּתוֹלוֹגִי	necrosis	מָק
pathologia	תּוֹרַת-הַמַּחֲלּוֹת; פַּתוֹלוֹגְיָה	necrotic	מָקִי •
pelvic floor	קַרְקָעִית-הָאֵגוֹן	nephritis	דִּלְקַת-הַכְּלִיָּה
pelviperitonitis	דִּלְקַת צִפְקֵת-הָאֵגוֹן	neutral	סְתָמִי
(pelveoperitonitis)		normal	תָּקִין, כְּשׁוּרָה
perforatio	נְקוּב	nourishment	תְּזוּנָה
periphria	הֶקֶף	nutrition	הִזְנָה

¹⁶ המשתמש במלה תחלואי שוגה. הרי אין morbid מתייחס על morbiditas (ע"ש) אלא על morbus. ¹⁶א הועד המרכזי של ועד הלשון החליט בישיבתו ביום כ"ב בסיון תרצ"ח לקבוע צורה זו ע"פ המבטא המקובל של "איברים" שבספרות התלמודית כדי להבחין בינה לבין אבר במשמעות כנה.

psychosis	פְּסִיכוֹזָה	peristalsis	פֶּרִיסְטַלְטִיקָה ¹⁷
ptyalism	רְבוּי־רֶק ¹⁹	peritoneal	שֶׁל הַצֶּפֶק, צֶפְקִי
pubertas	בְּגִירוּת	peritoneum	צֶפֶק
pubes = os pubis		peritonitis	דִּלְקַת־הַצֶּפֶק
pubic	שֶׁל הַחִיק, חִיקִי	peritonitis septica	דִּלְקַת־הַצֶּפֶק הָאֻלּוּחָה
punctio	דְּקוּר	phlebitis	דִּלְקַת־הַנְּרִידִים
purulent	מְגִלְתִּי	physical	גּוֹפְנִי
pus	מְגִלָּה	physiologic	פִּיסיולוֹגִי
pyaemia	פִּיאֵמִיָּה ²⁰	physiologia	פִּיסיולוֹגִיָּה
pyelitis	דִּלְקַת אֲגֹן־הַפְּלִיָּה	pigment	פְּגַמָּנוֹס, צִבְעוֹן
pyuria	מְגִלָּה בַּשֶּׁתָּן	pigmentation	צִבְעוֹנוּת
Rachitis	רַכִּית ²¹	pincette	מִלְקֵט, מִלְקֶטֶת
reaction	תְּגוּבָה	pipette	פִּיפִית
acid reaction	תְּגוּבָה חֲמוּצָה	polarity	קְטִבִּיּוּת
alkaline reaction	תְּגוּבָה אֱלֵקְלִית	pole	קֶטֶב
neutral reaction	תְּגוּבָה סְתָמִית	posterior	אַחֲרִי
recidive	הַתְּחַדָּשׁוּת ²²	prodromal	מְבַשֵּׁר
rectal v. alimentation, tube		prognosis	סְכּוּי
rectum	חִלְחוּלֶת	promontorium sacri	כֶּף־הָעֶצֶה
reflex	רֶפְלֶקס ²³	prophylactic	מוֹנֵעַ־מַּחֲלָה
		prophylaxis	מְנִיעַת־מַחֲלָה ¹⁸

¹⁷ לא כל "תנועת־מעים" (כך נוהגים אחדים) כידוע היא פריסטליטיקה וכן אין הפריסטליטיקה מיוחדת למעים בלבד. השורש "פתל" הונח על tortuosity; Schlängelung (עיי' ב' לשונו' י' עמ' 91).

¹⁸ המונח "קידום־מחלה" יובן כפיתוח המחלה, ונכון "קידום פני מחלה" (ע' ברשימה קודמת ב' לשונו' כרך י עמ' 266). לפיכך נוח יותר המונח המובא כאן.

¹⁹ "נוזילת־הרוק" אינה מדגישה כלל את הכמות ומלבד זה עלולה להתפרש כהפרשת הרוק מחוץ לגוף, בעוד שיתכן ptyalism בלי כל הפרשה מחוץ לגוף.

²⁰ קשה למצוא מונח עברי מתאים למושג מסובך זה ומוטב להשתמש בשם המדעי. על כל פנים "מיגולדם" וכן ההצעה "מגלדם" הם תרגום מילולי בלבד ואינם מציינים שהדם נתמלא גורמי מוגלה.

²¹ בראשונה היו משתמשים במלה רַכִּית, אבל כשנתברר שמלה זו מתאימה יותר ל־osteomalacia הקרובה ל־rachitis, כינו את האחרונה בשם שֶׁרֶת. אבל שדרת תִּיגוֹם מילולי בלבד שבימינו אין לא על מה שיסמוך מפני שאין רואים עוד את גורמי המחלה בחוט השדרה. המלה רכית מתארת את תכונת־המחלה והיא גזורה בהקבלה אל שֶׁתִּית.

²² לועדה לא נראתה המלה השְׁנוּת (א) מפני שהמחלה עלולה לחזור יותר משתי פעמים (ב) ומשום שנחוץ להדגיש שגורמי המחלה המחודשת הם הגורמים של המחלה הראשונה שלא סולקו עדיין. ואולם הישנות של מחלה יכולה לבוא כעבור זמן רב ובלי זיקה לאותה המחלה שקדמה לה.

²³ המלה העברית "החזרה" (לשונו כרך ד' עמ' 188, כרך ט' עמ' 144), הנוהגת כמונח פיסיקלי ומתאימה לזה, לא תצלח כמונח רפואי.

sneeze (to)	עֲטָשׁ	relaxation	רַפְיוֹן, הֶרְפוּת
solution	תַּמְסָה	renal	שֶׁל הַכְּלִיָּה
sonde	מַחְדָּר	resectio	קְדִידָה
permanent sonde	מַחְדָּר (שֶׁל) קָבַע	respiratio (n)	נְשִׁימָה
spasm	עֲוִית	artificial respiration	נְשִׁימָה מְלֻאכּוֹתִית
clonic spasm	עֲוִית-רִתֶּת, עֲוִית-קְלוֹנִית	respiratio thoracica	נְשִׁימַת-חֲזִיָּה
tonic spasm	עֲוִית טוֹנִית	resuscitation	הַחְיָאָה
speculum	מִרְאָה	rhagades	בִּקְעִיעִים
sperma	זֶרַע	rhomboid of Michaelis	מַקְבִּילִית שֶׁל מִיכָאֵלִיס
spermatozoid	תַּאֲהוֹרֶעַ	rhythm	קָצָב
sphincter ani	סוֹגֵר פִּי-הַשֶּׁבַעַת	rotation	סְבִיב
spina	קוֹץ	rudiment	גִּמְד 24
spina iliaca anterior-superior	קוֹץ-הַפֶּסֶל הַקֶּדְמִי הָעֶלְיוֹן	rudimentary, zwerghaft	גִּמְדוֹ 24
spina ischiadica	קוֹץ-הַשֵּׁת	ruptura	קֶרַע, פְּקִיעָה
spinal anesthesia	הַקְהִיָּה כְּלִלִית דֶּרֶךְ הַשְּׁדָרָה	Sac	כִּיס, שֶׁק
spiral	לְלִינִי	sacrum = os sacrum	
stadium	תַּקּוּפָה; מָצָב	sagittal suture = sutura sagittalis	
stage = stadium		saline	מִי-מֶלַח (פִּיסְיוֹלוֹגִיָּים)
staphylococcus aureus	נֶקְד־הָאֶשְׁכֵּל הַזָּהָב	saliva	רֶק
stenosis	צָרוֹת	salivation = ptyalism	
Stenosing	הַצָּרוֹת	scapula	עֲצֵם-הַשֶּׁכָּם
stethoscope	סִטוֹסְקוֹפ	scopolamin	סְקוֹפּוֹלָמִין
stimulant	מְעוֹרֵר, מְמַרֵּץ	scorbutus	צַפְדִּינָה, סְקָרְבוּט
stimulate (to)	עוֹרֵר, הַמְרִץ	scrotum	כִּיס-הָאֶשְׁפִּים
streptococcus	נֶקְד־הַשְּׂרָשְׁרֶת	sebaceous	שֶׁל חֵלֶב
streptococcus hemolyticus	נֶקְד־הַשְּׂרָשְׁרֶת מִמֵּס דָם	sebum	חֵלֶב
streptococcus nonhemolyticus	נֶקְד־הַשְּׂרָשְׁרֶת לֹא-מִמֵּס דָם	secretion	הַפְרָשָׁה
streptococcus pyogenes	נֶקְד־הַשְּׂרָשְׁרֶת הַמִּמְגֵּל	semen = sperma	
subcutaneous	שְׂמַתַּחַת לְעוֹר, תַּת-עוֹרִי	sepsis	אֵלַח
submucous	שְׂמַתַּחַת לְרִירִית	septic	אֵלוֹחַ, שֶׁל אֵלַח
suction, pump out	שָׁאִיבָה	septicaemia	סֶפְטִיִּצֵמִיָּה
suppositorium	פְּתִילָה	serous	נְסִיבִי
suppuratio	מְגוֹל	serum	נְסִיב
		sex	מִין
		sexual	מִינִי
		sneeze	עֲטוּשׁ, עֲטִישָׁה

24 המלים: "נבט, צמיח, התחלה, יסוד" אינן מכוונות כל צרכן למושג המכוון: איבר

שעמד בהתפתחותו ולא הגיע לדרגה הנורמלית והוא בבחינת גִּמְד. להוראה זו אין אחיזה

במלים הנ"ל, ומשום כך חודשו המלים גִּמְד, גִּמְדוֹ.

tuberosity of the ischium	גִּבְשֵׁשֶׁת עֲצָם-הַשֵּׁת	sutura	תִּפְרָר 25
tumor	גִּדּוּל	sutura coronalis	תִּפְרָר-הַכֶּתֶר
Umbilical	שֶׁל טֶבוּר	sutura frontalis	תִּפְרָר-הַמִּצָּח
umbilicus	טֶבוּר	sutura lambdoidea	תִּפְרָר-הַלְמִבְדָּא
uraemia	שִׁנֵּית-הַדָּם	sutura sagitalis	תִּפְרָר-הַחֵץ
urea	שִׁינָן	symphysis	מֵאָחָה
urethra	שִׁפְכָה	syphilis = lues	
urethral	שֶׁל הַשִּׁפְכָה	Tampon, tamponade	סִתָּם
urethritis	דִּלְקַת-הַשִּׁפְכָה	tenesmus	דִּחְקָה, דְּחִיקָה
urina	שִׁתָּן	tetanus	צִפְרָת
urticaria	סִרְפָּדַת 27	thoracic	שֶׁל חֹזה
Varices	דְּלִיּוֹת	thorax	(בֵּית-) חֹזה
varicose	שֶׁל דְּלִיּוֹת, דְּלִיתִי	thrombophlebitis	דִּלְקַת פְּקָקִית שֶׁל הוֹרִיד
vascular	שֶׁל כָּל־הַדָּם	thrombosis	פְּקָקֶת 26
vena cava inferior	וִרִיד חָלוּל תַּחְתּוֹן	thrombotic	שֶׁל פְּקָקֶת
vena cava superior	וִרִיד חָלוּל עֲלִיוֹן	thrombus	פְּקָק
venesection	חֲתוּךְ-הַוִּירִיד	tonic v. contraction, spasm	
venous, venose	שֶׁל הַוִּירִיד, וִרִידִי	tonus (tone, tonicity)	טוֹנוּס
venous blood	דָּם וִרִידִי	toxaemia	הַרְעֵלַת-הַדָּם
venter propendens	בֶּטֶן תְּלוּיָה	toxicosis	רַעֲלָת
vertex	קֶדְקֶד	trachea	קֶנָה (שֶׁל הַנְּשִׁימָה)
vesica urinaria	שֶׁלפּוֹחִית-הַשִּׁתָּן. פִּיס-הַשִּׁתָּן	tracheal catheter	קַתֶּטֶר שֶׁל הַקֶּנָה
vesical	שֶׁל הַשִּׁלְפּוֹחִית	traction	מְשִׁיכָה
virulent	אֲרָסִי	transfusion	עֲרוּי
vital	חַיּוֹנִי	transversus	רָחֶבִי
vitality	חַיּוּת	trauma	חֲבָלָה
vitamin	וִיטָמִין	tube	שְׁפוּפָרֶת
vitellus	חֵלְמוֹן	rectal tube	שְׁפוּפֶרֶת-הַחֲלֹחֹלֶת
vomitus perniciosus	הַקָּאָה מִמָּאֶרֶת 28	tuberculosis	שַׁחֲפֶת
Yawn	פָּהוּק	tuberculum	גִּבְשׁוּשִׁית
yawn (to)	פָּהַק	tuberculum ossis	גִּבְשׁוּשִׁית שֶׁל עֲצָם-הַחֵיק
		pubis	
		tuberositas (tuberosity)	גִּבְשֵׁשֶׁת

25 הועדה סבורה שגם בעברית לא כדאי לקיים הבחנה בין תפר (ממשי) לבין שֶׁלֵב (תפר מדומה, כגון בעצמות).

26 במשקל המחלות, ולא פְּקָקֶת.

27 ולא חֲרָלָת, כי הצמח urtica מכונה סִרְפֶּד, ואילו חרול הוא כינוי ל-lathyrus ochrus.

28 מסוכנות אינה מביעה את דרגת החומרה שבהקאה זו ומתאימה למושג periculosus.

„אנושה“, שיש מציעים אותה, מדגישה את הפסיביות. לפיכך סברה הועדה שכדאי להעביר לעניין זה את המושג ממאיר (malignant; böseartig) מנגעים.

ב. מונחי מילדות

after-pains	צירים שלאחר הלידה	Ablatio praecox placentae = abruptio	
amenorrhoea	העדר-רִסָּת	praecox placentae	
amnion	שפיר 32	abortion	הפלה
liquor amnii v. liquor		early abortion	הפלה מקדמת
amniotic	שפירי	late abortion	הפלה מאחרת
amniotic sac	כיס (מי) השפיר	missed abortion	הפלה נדחית 29
anteflexio	כפיפה קדימה	abortus	הפלה
ante-natal care	טיפול שלפני הלידה	abortus artificialis	הפלה מלאכותית
ante partum	לפני הלידה	abortus completus	הפלה שלמה, גמורה
ante partum hemorrhage = haemorrhagia ante partum		abortus criminalis	הפלה פלילית
anteversion	פניה קדימה 33	abortus habitualis	הפלה שמנטיה, הפלה נסחית 30
arrest v. transverse		abortus imminens	הפלה צפויה
asphyxia livida	תשיניק כחל	abortus incipiens	הפלה מתחילה
asphyxia neonatorum	תשיניק-הילודים, הילודים	abortus incompletus	הפלה לא-שלמה, הפלה לא-גמורה
asphyxia pallida	תשיניק חור	abortus septicus	הפלה אלוכה
atonia uteri	אטוניה של הרחם, -האם	abortus spontaneus	הפלה מאליה
axis of the pelvis	ציר-האגן	abortus therapeuticus	הפלה רפואית, הפלה רפויית 31
Bag of membrans	שק-הקרומים	abrasio	גורוד
bag of waters	שק מי-השפיר	abruptio praecox	הפרדות מקדמת של
Bartholinitis	דלקת הבלוטה ע"ש ברטולין	placentae	השליה, נתוק מקדם -
Bartholin's glands = glandulae Bartholini		accidental v. hemorrhage p. 67	
basiotribe	מריסק-הבסיס	accoucheur, accoucheuse	מילד, מילדת
basiotripsia	רסוק-הבסיס	accreta v. placenta	
Blasensprung, Blasensprung, v. ruptura membranae		adhaerens v. placenta	
breech presentation v. presentation		adnexa uteri	טפולות-הרחם, -האם
Braxton-Hix	(הפניה של) ברכסטון-הקס	after-birth	שלאחר הלידה
(version)			

29 ולא מאוחרת שהונחה ל- late abortion.

30 "רגילות להפיל", או "הפלה הרגלית" אינן מגדירות את נטיית (Anlage)

האורגניסמוס להפיל, וזה עיקר כאן.

31 ולא רפואית, שהרי כל הפלה מלאכותית היא פעולה רפואית, אך לא כל הפלה

תכליתה ריפוי.

32 אין ראיה מוחלטת מן המקורות ששפיר הוא דווקא הקרום. אבל הועדה ראתה

תועלת לייחד לשפיר הוראה מוגדרת זו. כך נהג ועד הלשון גם במקרים אחרים, ועיין במבוא של ביאליק למלון למונחי התכניקה של ועד הלשון.

33 הועדה העדיפה את המלה קדימה על המלה לפנים, כדי להימנע מטעות ומערבוב

במלה לפנים בכתיב חסר-ניקוד.

conjugata diagonalis	קֶטֶב מִלְכָּסֶן שֶׁל הָאֵגֶן	brow presentation v. presentation	
conjugata externa	קֶטֶר חִיצוֹן שֶׁל הָאֵגֶן		
conjugata vera	קֶטֶר אֲמִתִּי שֶׁל הָאֵגֶן	Caput succedaneum	תַּפּוּחַ-הָרֹאשׁ ³⁴
cord v. coiling, umbilical		cavum uteri	חֶלֶל-הָרֶחֱם, - הָאֵם
coronalis v. sutura		cephalotribe	מְרִסֵּק-הַגְּלָגֶלֶת
corpus albicans	גּוֹף לְבָנָבִן	cephalotripsia	רְסוּק-הַגְּלָגֶלֶת
corpus luteum	גּוֹף צָהָב	cerebral v. hemorrhage	
corpus luteum	גּוֹף צָהָב שֶׁל הַהֶרִיוֹן	cervix uteri	צוּאר-הָרֶחֱם, -הָאֵם
graviditatis		caesarean section = sectio caesarea	
corpus uteri	גּוֹף-הָרֶחֱם, - הָאֵם	chloasma gravidarum	בַּהֲרוֹת-הַהֶרִיוֹן
cotyledones placentae	חֶלְקוֹת-הַשְּׁלִיָּה ³⁷	chorion	סִיסִית
cranioclasia = cephalotripsia		chorion frondosum	סִיסִית שְׁעִירָה
cranioclast = cephalotribe		chorion laeve	סִיסִית חֶלְקָה
craniotomia	חֲתוּךְ-הַגְּלָגֶלֶת	chorionepithelioma	גִּדּוֹל סִיסִי מִמָּאִיר
Credè (method of...)	(שִׁיסִית) קֶרְדֶּה	climacterium, climax	בְּלוֹת ³⁵
curettage = abrasio		clitoris	קְלִיטוֹרִיס ³⁶
curette	מְגִרָד	coiling of the cord	צְנִיפַת חֶבֶל-הַטֶּבּוֹר
cyclus menstruationis	מְחֻזֵּר-הַיּוֹסֵת	colpeurynter	מְרַחֵב-הַנְּרִתִּיק
		colpeuryse	הַרְחַבַת-הַנְּרִתִּיק
Decapitatio	כְּרִיתַת-הָרֹאשׁ	combined v. version	
decidua	נוֹשֶׁרֶת ³⁸	commissura anterior	שְׁלִיבָה קִדְמִית
decidua basalis	נוֹשֶׁרֶת בְּסִיסִית	commissura posterior	שְׁלִיבָה אַחֲרִית
decidua reflexa	נוֹשֶׁרֶת חִזּוּרֶת	conception	עֲבוּר, הִתְעַבְרוּת
decidua vera	נוֹשֶׁרֶת אֲמִתִּית	configuratio	הִתְאָמַת-הַצּוּרָה
deflexio capitis	זְקִיפַת-הָרֹאשׁ ³⁹	congenital	מֵלְדָה

³⁴ „צבות הראש“ או „בצקת הראש“ תתפרשנה כאילו כל הראש צבה, בשעה שהמדובר הוא במקום אחד שבראש. חודש ע"פ ההיקש אל „תפוח היד“.

³⁵ ע"פ „אחרי בלוֹת י היתה לי עדנה“ (בר' יח יב).

³⁶ הועדה דחתה את המונחים המקובלים: דִּגְדָּגָן, חֲמֹד מִפְנֵי שִׁלְדֶּתָהּ לֹא רְצוּי מִטַּעֲמִים חִינוּכִיִּים (בספרות ההסברה לבני הנעורים) להניח מלים שיש בהן ריח של גסות-לשון, ומוטב להשתמש בשם המדעי. גם ההצעה „בטר“ (מִן עֲרִבִית: بَطَر نظر) לא נראתה לה.

³⁷ המונחים המקובלים „פסיגי השליה“, „כפתורי השליה“ הם אמנם תרגומים של cotyledones אבל אינם מתאימים למדי, משום שאין הכוונה לגושים בולטים מן השליה בצורת כפתורים או פסיגים אלא לחלקי השליה המורכבת כביכול מחלקות שונות שרמתן בערך שווה.

³⁸ המלה „נִשְׁרִית“ תיחשב כגזורה מלשון נשר; המלה נִשְׁרִית — ע"פ נְסוּרֶת — תצוין את חלק הקרום שכבר נשר. אולם הכוונה כאן לקרום העשוי לנשור. השימוש בבינוני פועל לתכלית זו הוא ע"פ: חולבת, גוזזת וכיו"ב. צורת הנקבה לציון קרום מקובלת מכבר כגון: רירית, סיסית וכדומה.

³⁹ המלה „הטייה“ מתאימה להבעת תנועה בכיוון לצדדים או למטה אבל לא למעלה, והרי כאן מדובר בזקיפת ראש הולד כלפי מעלה.

extrauterina v. graviditas	צניחת הנרתיק	descensus vaginae
extrauterine v. pregnancy	רחק שבין רכסי-	distantia cristarum
	הכסלים	ossis ilei
Face presentation v. presentation	רחק שבין קוצי הכסלים	distantia spinarum
febris puerperalis של שכוכת הילדה	הקדמיים העליונים	anteriorum superio-
fecundatio הפריה	rum ossis ilei	
fertilization = fecundatio	רחק שבין תלי-	distantia trochanterica
fibroid, fibromyoma גדול ליפי, גדול ליפי-שרירי	הזרף	
fimbriae ציציות (יחידה: ציצית)	dry v. labour	
fimbriated, fringed עשוי ציציות	dysmenorrhoea וסת מכאיב(ה) ³⁹	
flexion stage=	dyspareunia ביאה מכאיבה; ביאה תפלה	
stadium flexionis	dystocia קשיי הילדה	
fluor albus זיב לבן	Early v. abortion	
foetus עובר	eclampsia אקלמפסיה ⁴⁰	
folliculus Graafi זקיק של גרף	ectopic v. gestation, pregnancy	
forceps obstetrica מלקחי-המילד	embryo עובר	
fornix vaginae כפה הנרתיק	embryotomia חתוך-העובר	
fornix anterior של הנרתיק	emesis gravidarum הקאת-ההרות	
vaginae	endometritis דלקת רירית-הרחם, - האם	
fornix lateralis כפה צדית של הנרתיק	endometrium = mucosa uteri	
vaginae	episiotomia חתוך-הסיץ	
fornix posterior כפה אחורית של הנרתיק	ergot ארגוט, קרני-שיפון	
vaginae	examinatio externa בדיקה חיצונית	
fore-waters מים ראשונים	(abdominalis) (דרך הבטן)	
fossa navicularis גומת-הסירה	examinatio interna בדיקה פנימית	
fundus uteri קרקעית-הרחם, -האם	(rectalis, vaginalis) (דרך החלחולת, - הנרתיק)	
funiculus umbilicalis חבל-הטבור	expression סחיטה (בשיטת קרהה)	
Gemelli תאומים	expulsion המלטת ⁴¹	
genital של איברי-המין	externa conjugata קטר חיצון	
genitalia איברי-המין	external v. version	
germ נבט	externalia מבושים	
germinativa v. macula	extractio infantis הוצאת-הגולד	

³⁹ ראה הערה 44.

⁴⁰ המלה כִּוְצָת אינה מביעה את המושג בשלמותו, יש כאן התכווצויות וגם פרכוסים. ההצעה "כוצת-פרכסת" אינה קלה בשימוש; התכווצויות ופרכוסים הם גם נחלת מחלות אחרות, וטוב להשתמש לענין זה בשם המדעי המקובל גם בשאר לשונות.

⁴¹ המלה המלטת מתאימה יותר מהנוהגת "ציאה" מפני שהיא מדגישה את פעילותו של הרחם בתקופה הזאת — השנייה — של הלידה. במקרא היא נזכרת בתיאור הלידה, "בטרם יבוא חבל לה והמליטה זכר" (ישעיהו סו ד).

hysterectomy	כְּרִיתַת-הָרֶחֱם, -הָאֵם	gestation	הָרִיוֹן, עָבוֹר
Icterus gravis	צִהָבַת חֲמוּרָה שֶׁל הַהֵרֹת	ectopic gestation	הָרִיוֹן שֶׁלֹּא בְּמָקוֹמוֹ
gravidarum (acute yellow atrophy	(ר' גס) צִהָבַת הֵלִידִים	girdle of contact	מַעֲגַל-הַמָּגָע
icterus neonatorum	צִהָבַת הֵלִידִים, - הֵלִידִים	glandula Bartholini	בִּלְוֹטָה שֶׁל בֶּרְתוּלִין
ileus	חֲסִימַת-הַמַּעֲיִים	gonadotropic	הוֹרְמוֹן הַמְנִיעַ (הַמַּפְעִיל)
implantatio	הַשְׂרָשָׁה (שֶׁל הַבִּיצָה הַמוֹפֵרִית) ⁴¹	hormon	אֶת בִּלְוֹטוֹת הַמִּין
impregnatio	הַפְרָיָה	Graafian follicle = folliculus Graafi	הָרָה, מַעֲבָרַת
incarceratio uteri	הַכְּלָאוֹת-הָרֶחֱם, -הָאֵם	gravida	הָרִיוֹן, עָבוֹר
inclinatio pelvis	נִטְיַת-הָאָגָן	graviditas	הָרִיוֹן שֶׁמַּחוּץ לָרֶחֱם,
increta v. placenta		graviditas	- חוּצֵי-רֶחֱמִי
induced v. labour		extrauterina	הָרִיוֹן בַּחֲצוּצָרָה
induction of abortion	גְּרִימַת-הַפְּלָה	gravidatis tubaria	גִּינְקוֹלוֹגְיָה
induction of labour	גְּרִימַת-לֵדָה	gynaecologia	חֲזוֹת
inertia uteri v. atonia uteri		Habitus	צָרִית-דָּם בְּנֶרְתִּיק
infectio puerperalis	זָהוּם שֶׁל מִשְׁכַּב-הַלֵּדָה	haematocolopos	צָרִית-דָּם בְּרֶחֱם, -בָּאֵם
insertio centralis	חֲבוּר מְרָכְזִי	haematometra	צָרִית-דָּם בַּחֲצוּצָרָה
insertio marginalis	חֲבוּר שֶׁבֶהֱקָף ⁴²	haematosalpinx	זוּב-דָּם שֶׁלִּפְנֵי הַלֵּדָה
insertio velamentosa	חֲבוּר וִילּוֹנִי	haemorrhagia ante partum	זוּב-דָּם שֶׁלֹּאֲחֵר הַלֵּדָה
inspectio cavi uteri	בִּקְרַת חֲלִל-הָרֶחֱם, -הָאֵם	haemorrhagia post partum	
insufflation of the tubes	הַפְּחַת-הַחֲצוּצְרוֹת	Hegar (signum)	(סִימָן שֶׁל) הָגֵר
interruption of pregnancy	הַפְּסַקַת-הָרִיוֹן	hormon corporis lutei	הוֹרְמוֹן הַגּוֹף הַצֹּהֵב
intervillous blood spaces = spatia		hormon folliculi	הוֹרְמוֹן-הַזִּיקִיק
intervillosa		hydramnion	הִידְרָקוֹן-הַשִּׁפְרִי
intrauterine	בְּחוּד-הָרֶחֱם, -הָאֵם	hydrorrhoea	יִבְתָּ-מַיִם שֶׁל הַהֵרֹת
introitus vaginae	מְבוֹא-הַנֶּרְתִּיק	gravidarum	
inversio uteri	הַפּוֹךְ-הָרֶחֱם	hydrocephalus	הִידְרָקוֹן-הָרֹאשׁ שֶׁמֶלֶדָה
involutio uteri	הַתְּכַסּוּת-הָרֶחֱם, ⁴³ שְׁבוֹת-הָרֶחֱם	congenitus	צָרִית-מַיִם ⁴⁴ בַּחֲצוּצָרָה
Knot-false	קֶשֶׁר מְדֻמָּה	hydrosalpinx	בְּתוּלִים
knot-true	קֶשֶׁר אֲמִתִּי	hymen	הַקָּאָה יְתָרָה
		hyperemesis	

⁴¹ ראה הערה 10.

⁴¹ ב "השריש" הוא פועל עומד. ההפעיל מתאים כאן יותר מן ההתפעל הנוהג בעם

בהוראה: העמק שרשים חזקים.

⁴² הועדה העדיפה את המונח הזה על "חיבור שולי", "חיבור שבפאה" מחמת ההקבלה ל"חיבור מרכזי" (ע"ש). הצירוף "חיבור היקפי" אינו נוח כאן משום שלא דווקא הכוונה לחיבור בכל ההיקף אלא אפילו לנקודה מסוימת שבו.

⁴³ המלה עָטוּף תוכן כאלו מתעטפת האם בגוף זר, ואילו הכוונה במונח זה לשיבת האם מיד אחר הלידה במשך זמן מסוים (ששה שבועות בערך) מגדולה המופלג, שיש לה תו"מ אחר הלידה, למצבה הטבעי. המלה התכווצות אינה מתאימה מפני שהיא מציינת פעולת השרירים

lochia cruenta	זוב־לֶדֶה דָּמִי	Kristeller (method of...)	קְרִיסְטֶלֶר (שיטת)
lochia rubra	זוב־לֶדֶה אֶדֶם	Labium majus	שִׁפָּה גְדוֹלָה
lochia sanguinolenta	זוב־לֶדֶה דָּמִי וְנִסְיוּבִי	labium minus	שִׁפָּה קְטַנָּה
lochia serosa	זוב־לֶדֶה נִסְיוּבִי	labour	לֶדֶה
lochial	שֶׁל זוב־לֶדֶה	dry labour	לֶדֶה יְבֵשָׁה
Maceratio	מִקְמוֹם	induced labour	לֶדֶה נִגְרָמֶת
macerated	מִמְקָמָם	mechanism of labour	מְכַנְסֵמוֹס־הֶלֶדֶה
macula germinativa	כֶּתֶם־הַנֶּבֶט	precipitate labour	לֶדֶה חֲטוּפָה
maternal	שֶׁל הָאִם, אִמָּהּ	(Sturzgeburt)	
maternity	אִמָּהוּת; בֵּית־חֹלִים לְיֹלְדוֹת	trial labour	נִסְיוֹן־יֵלֹד
mature	בָּשָׁל	lanugo	שַׁעֲרוֹת־כִּפְשׁוֹת
mechanism v. labour		late v. abortion	
meconium	צֹאֵת־הַעֲבָר	leucorrhoea	זוב־לֶכָן
menarche	פְּרִס־הַנְּסָה	levator ani	מְרִים פִּי־הַטֶּבֶעַת
menopause = climax		ligamentum latum	רִצּוּעָה רַחְבָּה
menorrhoea	שִׁטְף־הַנְּסָה	ligamentum ovarii	רִצּוּעָה מִיַּחְדָּת שֶׁל
menses	נְסָה (זו"ג) 44	proprium	הַשִּׁחָלָה
menstrual	שֶׁל הַנְּסָה, וְסָחִי	ligamentum rotundum	רִצּוּעָה עֲגֻלָּה
menstruatio = menses		ligamentum sacro-uterinum	רִצּוּעַת הָרֶחֱם וְהַעֲצָה
cyclus menstruationis v. cyclus		ligamentum suspen-	רִצּוּעַת תְּלִי־הַשִּׁחָלָה
metreuynter	מִרְחַב־הָרֶחֱם, - הָאִם	sorium ovarii	
metritis	דִּלְקַת־הָרֶחֱם, - הָאִם	linea nigra	קו שָׁחֹר
metrorrhagia	זוב־דָּם מִן הָרֶחֱם, - הָאִם	liquor amnii	מִי־הַשִּׁפִּיר
midwife	מִילְדָּה	liquor folliculi	מִי־הַזִּקִּיק
missed v. abortion		lithopoedion	עֲבָר מְאָבָן
mola	מוֹלָה 45 בּוֹעִית, מוֹלָה הִידַטִידוֹנָה	lochia	זוב־לֶדֶה
hydatidiformis, mola hydatidosa		lochia alba	זוב־לֶדֶה לֶבָן
mons veneris	כֶּף־הַעֲרֹה		

שהיא היא עושה את צירי הלידה. "צמק" הונח על מצב פתולוגי. כידוע י"מ את המלה "כהתכנס" (ישעיה כה, כ) במובן קטון, מה שמתאים כאן.

44 כלשון נקבה: גידה פ"ט מ": "שאינ אשה קובעת לה וסת עד שתקבענה שלוש פעמים ואינה מטהרת מן הוסת עד שתעקר ממנה שלוש פעמים"; תוספתא גידה פ"ט (הוצ' צוקרמנדל 650:); "סירגה לה ארבעה ימים אינה ווסת"; ירושלמי יומא לה, ע"ג: "וכל ווסת טובה היתה בהן"; ירושלמי גידה מט, ע"ג: "ווסת ארוכה", "נקבעה ווסתה". לשימוש המלה וסת בלשון זכר אין ראיה מכריעה מן המקורות התלמודיים, שהרי ביטויים כמו "הרי זה וסת" (גידה פ"ט, מ"ח), (לעומת "הרי זו וסת", תוספתא שם), "כך הוא וסתו של פלוני" בקצת ספרים (לעומת "כך היא וסתו של פלוני" בס"א) אינם שקולים כנגד השימוש בלשון נקבה בפעלים ותארים. אולם יש מפרשים ופוסקים חשובים המזכירים את המלה וסת, כגון רש"י (עיין למשל גידה סד, ע"א ועוד "וסת קבוע" לעומת הרמב"ם באיסורי ביאה ה, יא: וסת קבועה), בעלי התוספות (שם סג, ע"ב), הראב"ד ואחרים.

45 התרגום "רחים" (שלפוחיות) הוא נכון ע"פ האטימולוגיה בלבד ואינו הולם כלל

ovum	ביצה	mucosa uteri	ריירת־הרחם, -האם
Parametritis	דלקת מצד־הרחם, -האם	multigravida	הרנית
parametrium	מצד־הרחם, -האם	multipara	ולדנית
partus	לדה	neonatus	ילוד, ילוד ^{45א}
partus operativus	לדת ⁴⁷ ־נתוח	nullipara	(אשה) שלא ילדה
partus praematurus	לדה מקדמת	Obstetric(al)	של מילדות, (כגון ספרים וכד'); (כגון מלקחים וכד')
partus serotinus	לדה מאחרת	obstetrician	מילד
partus spontaneus	לדה מאליה	oestrin	אסטריין
pelvimeter	מדאגן	oligohydramnion	מעוט מ־השפיר
pelvimetry	מידת־האגן	oligomenorrhoea	מעוט־הוסת
pelvis	אגן	orificium uteri	פ־הרחם (האם) החיצון
axis of the pelvis v. axis		externum	
contracted pelvis	אגן צר ^{47א}	orificium uteri	פ־הרחם (האם) הפנימי
osteomalatic pelvis	אגן רכוב־העצמות	internum	
planes of the pelvis	תחומי־האגן	os uteri externum=orificium uteri	
rachitic pelvis	אגן של רכית	externum	
reduced pelvis	אגן מקטן	os uteri internum=orificium uteri	
pelvis infantilis	אגן ילדותי	internum	
pelvis nana	אגן ננסי	osteomalacia	רכבת־העצמות ^{45ב}
pelvis parva	אגן קטן	osteomalatic v. pelvis...	
pelvis plana	אגן שטוח	ostium abdominale	פ־תצוצרה בטני
pendulous abdomen = venter propendens		tubae uteri	
perforatio capitis	נקוב־הראש	ovarian	של השחלה
perforation of after- ⁴⁸	נקוב הראש העוקב	ovariotomy	חתוך־השחלה
coming head		ovarium	שחלה
peforator	מקב	oviduct=tuba Fallopii	
perimetritis	דלקת מסב־הרחם, -האם	ovulatio	חריגת־הביצה ⁴⁶
perimetrium	מסב־הרחם, -האם		

את המושג. ^{45א} אין "ילוד" אלא תואר = נולד, אבל "ילוד" הוא ש"ע, ר' מלכים א ג, כו; דה"א יד, ד; איוב יד, א; טו, יד; כה, ד. — העורר. ^{45ב} ראה הערה 21.

⁴⁶ המלה "ביוץ" אינה מבטת כלל את התהליך הביולוגי הזה. אגב, ועד הלשון קבע ביץ במשמעות ערב מרק, חמיצה וכדומה בביצה (עיין במלון למונחי המטבח של ועד הלשון עמ' 42).

⁴⁷ ניקוד צורת סמיכות זו היא ע"פ זעת, צאת, וכבר הרד"ק קבע כך ניקודה (עיין במלון של ב"י ערך זה).

^{47א} המונח "צר" טוב מן המונח "מצומצם", כי הוא כולל את כל האפשרויות של תופעה זו, כגון: א' מקטן, — גנסי וכיו"ב; לכך מתכוון גם המונח האנגלי.

⁴⁸ ולא נה"ר המאחר, משום שאינו מאחר בזמן, אלא בא באחרונה. בדבר עוקב עיין במלון למונחי מתמטיקה של ועד הלשון עמ' 56.

podalic version=versio in pedum	תפירת היץ-הנקבים	perineorrhaphia
polyhydramnion רבוי מי-שפיר	היץ-הנקבים ⁴⁹	perineum
polymenorrhoea תכיפות-הנקה	protection of perineum v. protection	
polypus cervicis פולפוס-הצוואר	הקאה מתמדת	persistent vomiting
portio vaginalis uteri חלק הנרתיק של הרחם, -האם	טבעת-הרחם, -האם	pessary
positio(n) מצב	phantom v. pregnancy	
dorsal position מצב-גב	phlegmasia alba לבנה מכאיבה	
postmaturity (Uebertragung) הריון עודף	dolens	
postnatal של-אחר הלידה	pituitrin פיתואטרין	
post partum (ש)לאחר הלידה	placenta שלייה	
post partum hemorrhage=haemorrhagia	retentio placentae v. retentio	
post partum	separatio artificialis p. v. separatio	
praeclampsia מבשר-אקלמפסיה	separatio praecox p. v. separatio	
praematurus פג ⁵⁰	placenta accreta שלייה נעוצה	
praevia v. placenta	placenta adhaerens שלייה נסרבת	
precipitate v. labour	placenta praevia שליית-פתח	
pregnancy = graviditas	placenta praevia שליית-פתח מרכזית	
ectopic pregnancy = ectopic gestation	centralis	
extrauterine pregnancy = graviditas	placenta praevia שליית-פתח בצוואר	
extrauterina	cervicalis	
phantom pregnancy הריון מדמה	placenta praevia שליית-פתח צדית	
pregnant=gravida	lateralis	
premature labour=partus praematurus	placenta praevia שליית-פתח קצוית	
prenatal שלפני הלידה	marginalis	
presentatio(n) מצב ⁵¹	placenta succenturiata שליית-לואי	
breech presentation מצב-עכוז	placental של השלייה, שליית	
	planes of the pelvis v. pelvis	

⁴⁹ המלה חיץ לבדה אינה מספיקה.

⁵⁰ המלה בכיר אינה טובה לעניין זה, משום שהיא מציינת פרי ב של שבשל בתקופת זמן מסוימת, אבל כאן צריך להגדיר דרגה מסוימת בהתפתחות הפרי, היא הדרגה של פני גמר בישולו (ולא בוסר!). ולפיכך גם המלה מוקדם לא תסכון לעניין זה. לעומת זאת מכוונות לכך היטב המלים פג, פגה, ועיין למשל "פגי תמרה" ברכות נו ע"ב; שבת קכג, ע"א: "ת"ר פגה שטמנה בתבן וכו' פירש"י, "תאנה שלא בשלה כל צרכה וטומנה בתבן להתבשל". אף כאן מדובר בולד שגולד לפני זמנו שעוטפים אותו בצמר גפן או טומנים אותו במדגרה לחממו עד גמר בישולו. ההשאלה מן הצמח לאדם אף היא אינה חידוש הועדה, ועיין על כך במשנה גידה פ"ה, מ"ז: "משל משלו חכמים באשה פגה צמל ובוחל פגה עודה תינוקת וכו'". סנהדרין קו, ע"א: "ראויה היתה לדוד בת שבע בת אליעם אלא שאכלה פגה". ואל יטען הטוען כי "פג" מצוין דרגה בהתפתחות גורמלית ולו עניין כאן בעובדה פתולוגית, כי אמנם לידה מוקדמת היא פתולוגית אבל הולד בלידה כזאת, שמציינים אותו בשם "פג", אינו פתולוגי כלל.

⁵¹ שלושת המושגים הקשורים זכ"ו positio, presentatio, situs הובעו במשקל אחד: מצב — מצב — מנה. השם "תנוחה" יכול לכלול את שלשתם.

retroplacental	מֵאחֲזֵרֵי-הַשְּׁלִיָּה	brow presentation	מַצְג־גִּבּוֹת, - מַצַּח
retroversio	פְּנִיָּה אַחֲזֵרָה	face presentation	מַצְג־פָּנִים
revisio cavi uteri v. inspectio cavi uteri	פְּקִיעַת-הַשְּׁלֻפּוֹתִית ;	presenting part	חֶלֶק קִידָם
ruptura membranae	פְּקִיעַת-הַשְּׁלֻפּוֹתִית	primarily weak pains	חֲלֻשַׁת-צִירִים
Blasensprengung	פְּקִיעַת-הַשְּׁלֻפּוֹתִית		רֶאשׁוֹנִית
Blasensprung	פְּקִיעַת-הַשְּׁלֻפּוֹתִית	primigravida	הָרָה לְרֵאשׁוֹנָה
rupture of the membranes in pregnancy	פְּקִיעַת-הַשְּׁלֻפּוֹתִית	primipara	מִבְּרִיָּה
rupture of the membranes too early	פְּקִיעַת-הַשְּׁלֻפּוֹתִית	produce (to) abortion	גָּרוּם הַפְּלָה
in labour	מִקְדָּמָה (בְּלִידָה)	progesterone	פְּרוֹגֶסְטֵרוֹן
rupture of the membranes too late	מִקְדָּמָה (בְּלִידָה)	prolactin	פְּרוֹלַקְטִין
in labour		prolan	פְּרוֹלָן
		prolapse of the cord = prolapsus funiculi	
		umbilicalis	
		prolapsus funiculi	שֶׁמֶט חֶבֶל-הַטֶּבוֹר
		umbilicalis	
		prolapsus manus	שֶׁמֶט-הַיָּד
		prolapsus uteri	שֶׁמֶט-הָרֶחֱם, - הָאֵם
		protection of the	הַגִּנָּת-הַיָּד-הַנִּזְקָבִים
		perineum	
		pruritus vulvae	אֶפּוֹל-הַפֶּת
		pudenda = externalia	
		puerpera	שְׂכּוּבַת-לֶדָה
		puerperal	שֶׁל שְׂכּוּבַת-לֶדָה, שֶׁל מִשְׁכַּב-לֶדָה
		puerperal fever = febris puerperalis	
		puerperal state = puerperium	
		puerperium	מִשְׁכַּב-לֶדָה
		pyosalpinx	צִירִית-מְגֵלָה ⁵¹ בְּחֻצוֹצָרָה
		Reduced v. pelvis	
		repositio manus	הַחֲזָרַת-הַיָּד
		residual waters	מִים אֲחֵרוֹנִים
		retentio placenta	עֲצִירַת-הַשְּׁלִיָּה
		retention of urine	עֲצִירַת-הַשֶּׁתָּן
		retraction ring	טֶבַעַת-הַהֲתַכּוּצוֹת
		retroflexio uteri	כְּפִיפַת-הָרֶחֱם (הָאֵם) לְאַחֲזֵר

⁵¹ ראה הערה 10.

52 הועדה דחתה את המונח "חיתוך-קיסרי" משום שהוא תרגום המיוסד באטימולוגיה מוטעית. הוכח כי אך אגדה מאוחרת פירשה את המלה caesarea מן השם (יוליוס) קיסר, אבל לאמיתו של הדבר מתייחסת היא על caedo = חתוך. המונח הלועזי הוא אפוא טאוטולוגיה. גם בספרות המקצועית הגרמנית של השנים האחרונות יש משתמשים במונח Schnittentbin-
dung במקום Kaiserschnitt.

deep transverse arrest (of head)	מַעֲמַד רָחְבִּי עֶמֶק (שֶׁל הָרֹאשׁ)	situs	מָנַח ⁵²
traumatic	שֶׁל חֲבִלָּה	situs longitudinalis	מָנַח בְּאֶרֶךְ, - אֶרְכִּי
Trendelenburg position	מַצְב־טְרֵנְדֶּלֶנְבּוּרְג	situs obliquus	מָנַח מִלְכָּסֵן
trial v. labour		situs transversus	מָנַח בְּרָחֵב, - רָחְבִּי
trophoblast	טְרוֹפּוֹבְלַסְט	smegma	חֶלֶב
tuba (Fallopian)	חֲצוּצָרָה	smegma clitoridis	חֶלֶב-הַקְּלִיטוֹרִיס
umbilical cord = funiculus umbilici		stadium dilatationis	תְּקוּפַת-הַתְּרַחֲבוּת, - הַפְּתִיחָה
urogenitalis v. diaphragma		stadium expulsionis	תְּקוּפַת-הַתְּמַלְטָה
uterine	שֶׁל הָרֵחָם, רָחֵמִי, שֶׁל הָאֵם	stadium flexionis	מַצְב־כְּפִיפָה
uterine atony = atonia uteri		stadium placentae	תְּקוּפַת-הַשְּׁלִיָּה
uterine inertia = inertia uteri		spatia intervillosa	רְחִים שְׂבִין הַסִּיסִים
uterine involution = involutio uteri		Stein (method of)	שִׁטַּת-שְׁטֵיין
uterus	רָחֵם, אֵם ⁵⁵	sterilitas	עֲקָרוּת
Vagina	נְרִיתִיק	still-birth	לְדַת-מַת
vaginal	שֶׁל הַנְּרִיתִיק, נְרִיתִיקִי	still-born	מֵת-לֵדָה ⁵³
vaginismus	עוֹיַת-הַנְּרִיתִיק	Stillstandgeburt	שְׂבִיתַת-הַלֵּדָה
vaginitis	דִּלְקַת-הַנְּרִיתִיק	striae gravidarum	פְּסִי-הַהָרוֹת
velamentous v. insertio		subinvolutio	הַתְּכַנְסוֹת פְּחוּתָה ⁵⁴ שֶׁל הָרֵחָם, - הָאֵם
ventrofixation	חֲבוּר אֶל דְּפִן הַבֶּטֶן	succedaneum v. caput	
vernix caseosa	לֶכָּה גְּבִינִית	succenturiata v. placenta	
versio(n)	הַפְּנִיָּה	symphysis ossis pubis	מַאֲחָה עֲצָם-הַחִיק
combined version	הַפְּנִיָּה מְרֻכָּכָה	syncytium	סִנְקִיטִיּוֹן
external version	הַפְּנִיָּה חִיצוֹנִית	Tetanus uteri	צִפְרַת-הָרֵחָם, - הָאֵם
internal version	הַפְּנִיָּה פְּנִימִית	transverse = transversus p. 72	

⁵² א ראה הערה 51.

⁵³ ולא "נולד מת" משום ש"נולד מת" כולל גם את המושג prenatal mortality כלומר מיתת העובר שלפני הלידה, בעוד שהמונח still born מצוין אך ורק מיתת הולד תוך כדי הלידה גם בהיפוך למיתת הילוד = neonatal mortality. להבחנה מדויקת בין שלושת המושגים יש ערך רב בסטטיסטיקה הרפואית. בהקבלה לכך: "מת לפני הלידה", "מת אחר הלידה".

⁵⁴ המלה "פחותה" רומזת שההתכנסות עדיין אינה שלמה ושמן הראוי שתהא שלמה. אף המלים חסרה, פגומה מתאימות, אלא ששתיהן עלולות להתפרש גם באופן אחר. למשל במשפט "הרי ההתכנסות חסרה" יחשוב החושב שאין כאן כלל התכנסות, וכן תובן התכנסות פגומה לאו דוקא כחסרה אלא כפגומה מצד אחר.

⁵⁵ אמנם ברי שלהגדרת איבר אנטומי זה משמשת במקורותינו התלמודיים המלה אם, ואילו למלה המקראית רחם אין תוכן מסוים ומוגדר בהחלט. אע"פ כן נוהגים היום להשתמש גם בה, ועל כל פנים אין זאת טעות, ויש לו לשימוש זה על מה לסמוך.

vulva	פת ⁵⁷	versio in pedum	הפניה ברגל; הפניה לרגל ⁵⁶
vulvitis	דלקת-הפת	vesicula germinativa	בועת-הגבט
Waters v. fore, residual		vestibulum vaginae	פרוזדור-הנרתיק
		villus	סיס
Zona pellucida	אזור שקוף	vomitum gravidarum	הקאת-ההרות
		vomitum matutinus	הקאת-שחרית

56 ברגל — כשהיא מכשיר ההפניה, לרגל — כשהיא כיוון ההפניה.

57 המלה ערוה אינה מיוחדת דוקא לערוות אשה. הועדה ייחדה לעניין זה את המלה פות המשמשת עד כה בחלק מן הספרות הרפואית במובן vagina (בוודאי ע"פ פותה שבלשון חכמים) שהניחה לה הועדה גרתיק וע"ש.

לשוננו

רבעון לשכלול הלשון העברית
בהוצאת ועד הלשון העברית
בארץ ישראל

בערך תרפ"ח — תרצ"ג על-ידי ד"ר א' צפרוני ז"ל

העורך:

נ"ה טורטשינר

כרך י"א חוברת ב'

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד הסוכנות היהודית לארץ ישראל

!

עם חתימת החוברת הגיעתנו הבשורה שלחברנו
בוועד הלשון ובוועד המרכזי שלו, למשורר הנערץ.

הדר"ר יעקב כהן

מלאו ששים שנה.

ראוי הוא חתן-היובל שתוקדש הערכה מקיפה וממצה
למפעלו הספרותי והלשוני, אבל לא כאן המקום לכך.
אנו רק נציין שגם רבה השפעתו של הדר' יעקב כהן
בטיפוח לשוננו המתחדשת ובהכשרתה לשימוש כלשון
מדוברת ע"י השתתפותו הפעילה בכל עבודותיו של ועד
הלשון ושל ועדותיו המקצועיות.

אנו מאחלים לו עוד הרבה שנים של יצירה פוריה
בספרותנו ובלשוננו. מי יתן ויזכה לראות בגאולה
השלמה של עמנו, בשגשוג לשונו ותרבותו במולדתו.

ועד הלשון העברית

מערכת „לשוננו“

וראוי ליתן את הדעת על עדות זו ביוחד מפני שמשנתו של רס"ג שם בנוגע לשווא אינה ברורה כל צרכה. נסתייע גם בעובדה שאין רס"ג מזכיר את השווא בדבריו על התנועות (עמ' 42) ושדורש הוא — לפעמים כנגד המסורה שלנו — קישוי בגדמכ"ת (עמ' 44 ואילך). הבאות

עד מאוד (Murmelvokal). בלשון המדקדקים הראשון נח והשני נע. ואמנם מתוך ההתבוננות לא בגופו של ההגה, המסומן בשווא, אלא בתופעות, שהשווא כביכול מעיד עליהן, הגיעו מדקדקים מסוימים לכלל דעה, שיש עוד מין שלישי של שווא, שאינו נע ואינו נח, הוא השווא המרחף (או הבינוני). במלים אחרות: הללו מבחינים „הברה קלה“ שאינה לא פתוחה ולא סתומה. ואע"פ שכיום אין עוד חוקרי לשון ומחברי דקדוק חשובים, המניחים אפשרות שלישית זו, שאין לה הסבר פוניטי, באשר אין תנועה קצרה מן השווא הנע, והשווא שאינו נע, על כרחו הוא נח ולהיפך – בכל זאת לא סולק עדיין המושג „שווא מרחף“ מן הדקדוק העברי, אלא יתגלה לפעמים בצורה מחודשת בין בהעלמת שמו ובין בפירוש.

כל קיומו של השווא המרחף יכול להתייחס רק על שלוש הנחות אלו:

(א) ההגאים בגדכפ"ת, הנרפים בעברית אחר הברה פתוחה והנשארים קשים אחר הברה סתומה, רפים במשקלים מיוחדים אחר שווא. שלפי מבנה ההברה העברית מן הדין שייחשב לשווא נח, כדוגמת מִלְכִּי, מַלְכוּת, נְדָבָת.

(ב) במקרים מסוימים חסרה הכפלה במקום שראוי לה כי תימצא ע"פ חוקי הלשון, כמו יָקָחוּ, פָּסְאוּת, הִמְבָּקְשִׁים, הִלְלוּ תַּחַת יָקָחוּ, *פָּסְאוּת, *הִמְבָּקְשִׁים, *הִלְלוּ. וכיוון שבצורות המוכפלות כדין השווא נע, מסתבר שאינו נח אף במקרים הנזכרים. ובאחדים מן המקרים יבוא מתג לפני השווא המעיד כביכול על נעומו.

(ג) יש מספר מלים וצורות לשון בנות שני קונסוננטים שווים זל"ז, שהראשון מהם מסומן בשווא והתנועה הקודמת לו קצרה, כגון עֲמָמִי, צִלְלִי, רִנְנָת וכיו"ב. וכאן כביכול היסוד להניח שהשווא נע, כי אילו היה נח, כפי שמחייב זאת מבנה ההברה העברית, הרי יש בכך הכפלה, ואין בעברית סימן להכפלה אלא אות אחת דגושה. וסעד להנחה זו יימצא לא רק במתג, הבא במקרים אחדים מסוג זה, אלא גם בחטף הנוהג אף הוא במקרים אחדים, והלא החטף ודאי שאינו מורה על נחות השווא.

נבדוק נא את ההנחות הנ"ל אחת לאחת ונראה היש בהן כדי לבסס את קיומו של השווא המרחף; ביתר דיוק: אם נעות השווא במקרים הנ"ל היא על דעת המסורה.

אשר להנחה הראשונה כבר הוכיח E. Sievers², הפוניטיקן הנודע, בראיות מכריעות, שריפוי הגה מן הגאי בגדכפ"ת יכול להתקיים גם אחר הברה סתומה אם קדמה לו בתקופה מסוימת תנועה, והיא היא

אחר מלה המסתיימת בתנועה, אם ע"י הריפוי עלולים להיווצר שני קונסוננטים דומים בזה אחר זה, כגון „ויהי בְּבֹאם“, „קטנה בְּכַף איש“, „נשכבה בְּבִשְׁתָּנוּ“. השאיפה להימנע במבטא של צירופים אלו מקונסוננטים דומים רצופים, תנאי קודם לה אי-הנעת השווא. לפיכך לא נהיר לי, מנין לו ללאמברט (צמ' IX) שבשווא מתכוון רס"ג לשווא הנע.

שגרמה לריפוי. בידוע שתופעת הריפוי אינה מיוחדת לעברית ולארמית בלבד, אדרבה היא שכיחה בלשונות רבות³, ומה שנוהג ומקובל בהן, אינו נמנע אף לגבי העברית. וכיוון שלצורות כמו מִלְכִי, מַלְכִי, נִדְבַת קדמו הצורות *מִלְכִי (ה a בריבוי מלכים!) *מַלְכִי (בקוראן מַלְכִי, השאולה מן הארמית), *נִדְבַת (ה a בנפרד נִדְבָה!), נשארו הכ"ף והבי"ת רפויות גם במִלְכִי וכו' שהן בנות שתי הברות⁴. ונוסף על כך אפשר לומר – אם נניח קיומו של חוק הריפוי לכל תקופת חייה של הלשון העברית⁵ – לא חזרו ונתקשו, אחר השמטת התנועה, הכ"ף והבי"ת במלים הללו ובדומיהן מחמת השפעת הצורות מַלְכִי, נִדְבָה שבהן הן רפות. משל למה הדבר דומה? ל"שיבוש" שמשמשים ילדינו בהגיית המלים אֶתֶפֶס, יִפְּס, ברפותם את הטעון קישוי ובקשותם את הטעון ריפוי מתוך אסמכתא לצורות המלים בעבר. נמצא שאין בגדכפ"ת מעידות שההברה הקודמת להן פתוחה, וממילא אינן מוציאות את השווא מחזקת נחותו. ומכיוון שכך, אין גם שום סיבה להניח שהתנועה המקורית לא הושמטה כלל אלא צומצמה (reduced), ועל כל פנים מן המסורה אין ראייה לכך, ונדמה לי שהנחה זו נולדה אך ורק כדי "להציל" רפיון בגדכפ"ת במסיבות אלו.

ואם כי לא היה Sievers הראשון בביאור הנכון של רפיון בגדכפ"ת במקרים הנ"ל⁶, דומה אני שהיה ראשון, שהעיר (שם 292) כי בכל מקום שהפך קונסוננט מוכפל לפשוט נשמט קונסוננט עם תנועת השווא שלו, כלומר: מצורת המַלְכִי (כביכול תֶּם-מַלְכִי) נוצר תֶּם-לְכִי ולא תֶם-לְכִי. ואין צורך להאריך כאן בהוכחה זו, המיוסדת על הסתכלות חודרת בדרכי הפוניטיקה בלשונות חיות, והמתעניין יעיין במקור. לפי זה הוכח שיש במלים המובאות כדוגמאות להנחה השנייה שתי הברות שהראשונה מהן סתומה, כמו תֶם-חו וכו'. ודבר זה מוכח גם מן המסורה הבבלית כפי שנראה להלן. כידוע אין

3 צ"ש ובספרו Grundzüge der Lautphysiologie 1876 (מהדורה מאוחרת יותר בשם Gr. d. Phonetik אינה תחת ידי) צמ' 70. כידוע לא בכל לשון מהלשונות היודעות ריפוי כולל הוא את כל המערכת בגדכפ"ת דווקא.

4 השווא הנצ הוא כמובן הברה בפני עצמה!

5 לא מענייני כאן לדון בשאלת ריפיון של בגדכפ"ת, אם מקורי הוא בעברית, או הוכנס בה בהשפעת הארמית, בין בעוד שהעברית מדוברת ובין צ"י הנקדנים. סברות שונות נשמעו בדבר, ולאחרונה דנו בכך ג"ה טורטשינר, ב"לשוננו" כרך ח' צמ' 297 ואילך, ומ' בראפמן ב"קריית ספר", שנה י"ז צמ' 377–378, התהליך הפוניטי הזה נפוץ; ומה שקיים בארמית או בלשון העברית המאוחרת, עשוי היה גם להתקיים באיטליה קדומה של הלשון העברית. יאה הדבר מה שיהיה, עכ"פ אין לטעון כנגד הביאור הנ"ל בנוגע לרפיון בגדכפ"ת אחר שווא נח – מתוך הנחה, שלא הוכחה אמיתית – כי הריפוי הוא תופעה מאוחרת בעברית, שקדמה לה ההתפתחות: *מִלְכִי < מַלְכִי, ושמשום כך לא ייתכן רפיון הכ"ף וכי"ב אם נשמטה התנועה לחלוטין (כנגד טענת ברגשטריסר בהוצאה ה-29 של הדקדוק העברי לגיזיוס צמ' 121).

6 בראפמן שם מעיר שקדם לו Zimmern, Vergleichende Grammatik usw. צמ' 33.

המתג (במקרים כמו המִבְקָשִׁים) מורה על פתחונה של ההברה אלא על טעם הלוואי שבה, וב־נִפְתָּלִי לשיטתו קובע אותו במקומות שאין שום סיבה היסטורית להנחת הברה פתוחה; כדבר הזה יקרה גם במסורת שלנו כגון וְקָרַעְהָ אֶנְא. ובאמת, כיצד יעלה על הדעת לומר שההברה הראשונה של יָהִיו פתוחה בעוד שהיא סתומה ב־יִשְׁמְרוּ? למדנו איפוא שאין המסורה מסייעת במשהו להנחת שווא נע במקרים אלו, וההסתכלות הפוניטית בחומר החי לא כל שכן.

ואמנם שתי הדעות הללו מצאו להן מהלכים, וחשובי החוקרים קיבלו אותן כמושכל ראשון, וכבר נדמה שלא ימצאו עוררים עליהן וטוענים לשווא המרחף, כלומר לנעותו של זה. אבל תקלה אחת היתה בדרך של דעות אלו – זו ההנחה השלישית, שהיא עשויה לקעקע את כל הבניין שנבנה בעמל רב ובחריפות נועזה. הילכך מי שמקבל את הדעות הנ"ל, הסותרות את שתי ההנחות הראשונות והקובעות שהשווא המרחף הוא לאמיתו של דבר נח, מחויב מתוך עקיבות לראות הכפלה גם בצורות עֲמָמִי, צִלְלִי ובדומיהן. ובאמת זו היתה דרישתו של Sievers שם, עמ' 305, בלי שיהא לו סעד במסורה, ואחריו הלכו Bauer – Leander⁷. אבל כיצד נפרנס את העובדה שהכפלה זו אינה מובעת כרגיל באות אחת דגושה? אחרים לא בחרו משום כך בדרך העקיבות והניחו רק במקרה של איתיות דומות שווא נע, וכך ביטלו את עצם היסוד להנחותיהם הם בדבר נחות השווא בשתי הקבוצות הראשונות. כנראה מטעם זה העדיפו אחרים, כגון Z. S. Harris, *Development of the Canaanite dialects*, עמ' 67, לקיים את נעותו של השווא הבינוני בכל המקרים המוזכרים⁸, אע"פ שההשקפות המדעיות בנות זמננו וההסתכלויות הפוניטיות אינן בעוזריה. הם שנאלצו להניח צמצום התנועה המקורית במקום השמטתה הגמורה ולשוות בדוחק לשווא הבינוני צורה מדעית.

מכאן ברי שאילו יכולנו להוכיח, כי מן המסורה, שמפיה אנו חיים, אין יסוד להנחת שווא נע גם בקבוצה השלישית, אלא אדרבה, זו באה ללמדנו בפירוש על נחות השווא – כי אז נפתרה השאלה לחלוטין.

חפץ אני להוכיח כאן הוכחה זו ולתרום ע"י כך תרומה לאותה ההשקפה הקובעת שדרכם של חוקים פוניטיים לחול על תופעות לשוניות בנות תנאים פוניטיים שווים – בקביעות וללא יוצא מן הכלל.

כבר רמזתי לעיל, שמסתבר כי הניקוד הטברני אינו מכיר כלל שווא נע. אם כן ברי שאין ללמוד ממנו על נעותו של השווא בשלושת הסוגים הנזכרים, כשם שאין זו מוכחת מן הניקוד הארץ-ישראלי שאין בו סימן מיוחד לשווא.

7 Historische Grammatik des Hebräischen עמ' 551.

8 אמנם במקפת-ביניים בלבד; בשיטה מיוחדת מצטיין ברגשטריסר שם המייחס לשווא הבינוני נעות או נחות באופן אינדיבידואלי לפי כל צורה וצורה.

לפיכך אין כל מניעה להניח על יסוד הניקוד הטברני, שהמלים כמו מְלִי, מְלָכוֹת, נְדָבָת הן בנות שתי הברות. ואכן כשאנו דנים בשני מיני השווא על יסוד הניקוד, ולא ע"פ השקפת המדקדקים, – הרי יש לנו לכך רק מקור אחד, הוא הניקוד הבבלי, ומפיו אפוא נגבה עדות על תכונת השווא בקבוצות הנזכרות.

ראשית כל אזכיר, שהקטעים מהתנ"ך (בעברית ובתרגום הארמי) שבידינו, המנוקדים ניקוד בבלי, שייכים לשכבות שונות. והוכח⁹ שבעיקרו של הניקוד הזה לא היה כל סימן לשווא כמו בניקוד הא"י, ובשכבה אחרת, אף היא מקורית, צוין השווא במקום שייחשב ע"פ כל השיקולים הדקדוקיים לנע. אך בכתבי יד מאוחרים לערך בא סימן השווא גם במקום שהוא מסמן חוסר תנועה בהשפעת הניקוד הטברני שאותותיו ניכרים גם בפרטים אחרים. עדות מובהקת להשפעת האסכולה הטברנית על הניקוד הבבלי הוא הניקוד העליון של התימנים, שבמהותו הוא טברני ובסימניו בבלי. ומכיוון שאינו מקורי, ושיטתו בסימון השווא מטושטשת למדי, אין לנו לסמוך עליו. מכאן שבהבאת העדויות עלינו להצטמצם בהכרח באותה השכבה המקורית המסמנת שווא נע בלבד; וכיוון שהחומר המקראי המנוקד בניקוד הבבלי אשר בידינו הוא קטוע ומקוטע, ומפני שמתוכו ביררתי רק אלה המקרים המקבילים ללא שום ספק לניקוד הטברני – לא ייפלא שמעטות העדויות. אבל כולן בחזקת ודאי.

ועתה, לפני שאביא את העדויות עצמן, עלינו להתעכב במקצת בנקודה האחרת החשובה להערכת טיבן של אלו. המעיין במקורות הנזכרים, שמסומן בהם השווא, הנע, יופתע לכאורה מחוסר העקיבות ויטיל ספק-מה באפשרות ללמוד מהם דבר ברור. פה ופה תסומן אות בסימן השווא בעוד שחוקי הלשון מחייבים נח, כמו: וְאֶת־פָּלֶל דְּבָרִים ט, כו (ק' 19 a, עמ' 12), אֶת־כֶּם שם שם כה (שם), לֹהֶשְׁמִיד, שם (שם), תִּקְרִיב שִׁמ' מ, יד (ק' 11, עמ' 6) ועוד באילו מקומות. ויתר על כן, לעיתים קרובות לא יסומן בשום סימן הקונסוננט המחויב להיות מונע בשווא. לסטייה הראשונה אין לשים לב, כי המקרים נדירים מאוד ונראים כולם טעויות סופרים¹⁰; לעומת זאת לא

9 ע'י למשל S. Landauer, Studien zu Merx' Chrestomathia Targumica (מכאן ואילך בקיצור: ZA III p. 266 ו P. Kahle, Masoreten d. Ostens, Leipzig 1913); עמ' 169.

10 ברי לי שכך הדבר במלת תִּקְרִיב, שהרי בתרגום שם מובע ההפעיל העברי בַּעַל ולמלה הנ"ל מקבילה הארמית תִּקְרִיב, שהשווא נע בה כדין ובטעות הוכנס – בשינוי מקום – במלה העברית. אבל מה שנוגע למלים וְאֶת־פָּלֶל, אֶת־כֶּם ייתכן שהוכנה לסימן הרפה שצורתו בטכסוסים שונים כצורת השווא, ואמנם בזה עדיין משמשת לכך האות ק (טעה ק' 111 באמרו שאין הרפה מסומן בטכסט חת).

מן הראוי הוא להניח הנחה זו לגבי ה"מסטייה" השנייה. כי צורות כמו נפלא־תִּיר, ירמ' כא, ב (ק' 29, עמ' 40), מַפְלָאוֹת, איוב ד, טו (ק' 39 b, עמ' 63), וְתִתְנֶהוּ, שופטים יז, ד (ק' 22 a, עמ' 23), וְתִתְנֶהוּ יחזק' יז, ה (ק' 32, עמ' 45), המלכֶה, שמ"א י, כה (ק' 22 b, עמ' 25) הַמְלִיכָה, יחזק' יז, יג (ק' 32, עמ' 46), הַמְלִיכָה, תהלים כב, כט (ק' 35, עמ' 50), וְמַלְטִי, מ"א א, יב (ק' 23, עמ' 27) שכיחות למדי. ואמנם בכל המקרים הללו עלינו להניח שהניקוד הבבלי מתכוון באמת לשווא נח, ואין הצורות הנ"ל אי־דנטיות עם הצורות המקבילות להן בניקוד הטברני. הלא ראינו בקבוצה השנייה, שגם הניקוד הטברני מוסר – אם כי לעיתים רחוקות ובמקרים מסוימים – קונסוננט פשוט במקום המוכפל (יָקֻחוּ), והוכח שבתהליך הזה נשמט הקונסוננט עם השווא שלו; ועתה מה שהוכח ע"פ שיקולים מדעיים גרידא, מתקיים במלואו מן הניקוד הבבלי. אנו למדים אפוא מן המבטא כמו הַמְ–לֹכָה, וְתִתְנֶהוּ, וּמַלְטִי, שהניקוד הבבלי מכליל את התהליך הזה ומיחסו לחוג רחב יותר. מסורה זו לדעתי עממית יותר ובלתי למדנית, בעוד שהניקוד הטברני שומר על המבטא האטימולוגי, ואך בכגון יִבְקְשׁוּ, הַמְסַלָּה וכיו"ב יגלה טפח של מבטא אחר. הרוצה יכול לראות במבטא הבבלי השפעה יתרה של הארמית, כי בסורית תופעה זו כלל הוא, ועיין למשל בדקדוקו של נילדיקי, § 22, עמ' 14: רְגָתָא תחת רְגָתָא, מְתַנְשָׁא תחת מְתַנְשָׁא (אבל הכתיב עדיין בשתי שינויים). צורות עממיות יותר בניקוד הבבלי נראה למשל בציווי אֲמֹר (= אמר) במקום אֲמֹר (= אמר) המצוי אף הוא, ובמקור דֹּאמֶר (= דֹּאמֶר) במקום דֹּאמֶר (= לאמר)¹¹, שאינם שיבושי מעתיקים, אלא גזירות-היקש מן העתיד יֵאמֶר, ואח להן בלשון החכמים: לומר, התאמת הציווי או המקור לעתיד מצויה כידוע גם בניקוד הטברני בכגון לְשָׁכַב.

אשר לצורות נפלא־תִּיר, מַפְלָאוֹת סבורני שהניקוד הבבלי מתכוון להגייה ל-ma(e)flôth, niflôthâw ולא ל-ma(e)flôth, niflôthâw, ואין האליף בתיבה זו אלא שריד אטימולוגי בכתיב כדוגמת ראש, פְּלָאי בניקוד הטברני. נחזור נא לעיקר ענייננו. מקווה אני שביאורי אלו מסבירים למדי, שאין המקרים הנ"ל מעידים על חוסר עקיבות בנוגע לשימוש בסימן השווא (הנע) אלא על מסורת אחרת, ודבר זה אינו גורע מערכן של העדויות, המובאות להלן, המתאימות גם למסורה הטברנית.

על נחות השווא מעידים:

בקבוצה א': קֶרְנָת, ויק' ז, יח (ק' 12, עמ' 7), גשמי, יחזק' ד, כו (ק' 24, עמ' 31), דְּבִרֵי, ירמ' ה, כח (ק' 30, עמ' 42), אדמתם, יחזק' ד, כו (ק' 24, עמ' 31).

b 24, עמ' 31), ובנב־לָחֶם, דב' יד, ח (ק' c 19, עמ' 17), ובתרגום: דמ־לָחֶם יחזק' יז, יג (ק' 32 עמ' 46) ועוד ועוד.

בקבוצה ב) מלבד מה שהזכרתי לפני כן בניגוד לניקוד הטברני : יב־קָשׁוּ מ־א א, ב (ק' 23, עמ' 26) ויב־קָשׁוּ, שם שם ג (שם).

בקבוצה ג) : צִלָּי, ירמ' ו, ד (ק' 30, עמ' 43) חֲלָי, יחזק' לה, ח (ק' 24, עמ' 32) לִשְׁמָמָה, שם ז (שם) שְׁמָמוֹת, שם ט (שם) ובכן הכתיב : צִלָּי חֲלָי לִשְׁמָמָה שְׁמָמוֹת והקרי : צִלִּי, חֲלִי, לִשְׁמָמָה, שְׁמָמוֹת¹². למלים האחרונות נדמה גם את הצורה שְׁמָה שבניקודנו.

הואיל והניקוד הבבלי המסמן שווא נע מורה כאן על הכפלה (אין אפשרות פוניטית אחרת!), דבר שהוא מחויב המציאות ע"פ שיקולים עיוניים, ודאי שגם ע"פ הניקוד הטברני יש להניח הכפלה, והכתיב כמו עֲמָמִי, צִלָּי הנני הוא אטימולוגי בלבד ומתכוון להגייה עֲמִי, צִלִּי, הֲנִי...¹⁸

מצב אינדנטי נמצא גם מחוץ לעברית, ופליאה שלא נתנו המדקדקים את דעתם על כך. בסורית כתובות מלים כמו סממי, גללי, עממי בשתי אותיות דומות, ואולם הגויות הן כהגה מוכפל, כלומר סַמִּי, גַלִּי, עַמִּי. ולא מכללא איתמר, אלא בפירוש איתמר¹⁴. המסורה הסורית מסמנת אחת האותיות הדומות בקו

12 ייזכר שבניקוד הבבלי כולל הפתח גם סגול.

13 ראויים לציון הדברים המובאים להלן מתוך חיבור דקדוקי שבלשון הערבית (מאה

עשירית ?) שהוציא Kurt Levy במחקרו *Zur masoretischen Grammatik*, Bonner Orientalistische Studien, Heft 15, Stuttgart 1936. בשער העוסק באותיות הדומות (כך צריך להבין, חרשין מתראדפין פי וסט אלכלמה", ולא כהמ"ל: שתי אותיות הבאות זו אחר זו) עמ' 10 נאמר: "זה למוד תנאם (של האותיות הדומות) ויופיי טעמם אם געיה קדומה לאות ראשון בנאימה (= במבטא) בשפה נעימה ת פ ת ח התיבה בשפה עריבה ישע שאובה. ואם אין געיה עם אות ראשון חנויה ועמה לא שרויה ולא אצלה בנויה לא תפתח בשפה כי אם מאולפה (= מחוברת) קפוצה שדופה במהרה נתופפה (= חטופה) כמות ועתה הננו בידך. כי הנני בא. כי רגנת רשעים ועל זה הדרך כל המקרא אם געיה קשורה לא ינתק במהרה ואם געיה בתיבה [לא] אסורה בשפה ברורה בלי פתחה אמורה..."

הואיל ובכל המקומות קובע המחבר מבטא השווא הנע בפתח, נראה לי שאנו למדים כי באין געיה צריך להגות בחיבור, וז"א למעשה בהכפלה, חוץ מן 5 מקרים : ישחורוני ימצאוני, יקראוני וכו' שבהם באמת השווא אחר תנועה ארוכה ! וע' גם הערה 18.

14 מעניינת כאן במיוחד עדותו של בר עבריא בכתבא דצמחא" (ספר הקרניים), מאמר רביעי, ססקה חמישית (בהוצאת L'abbé Martin פאריס 1872, עמ' קצו ואילך). והרי זה לשונו : "כל אתותא שלייתא בהיכדנהינתא דיולתא דבתרה מתחפא. סביסאית מן איך למד קדמיתא בתריגיתא במחבל חוזה מן גברא וקבללה מן דבנינשא. מפרשאית דין אכמא דבעל לה לשוניה לה שאלו. בה בזנא ושרכא דכלהין אתותא... רשינא. אן אתותא שלייתא בדיולתא אחינתא דבתרה מתחפא אידאיה ארא שלייתא כפ דבשם פכא בדיולתא אחינתא צוביא מחפא. ומן איכא לה דלגון יחידיתא בשם חנא איך

המכונה מרהטנא. שמציין אות כתובה שאינה הגויה, ז"א שהאות הבא אחריה קרויה כהגה מוכפל, כמו למשל: כתיב גנבא, קרי גנבא. כן גם כתיב עממי, קרי עמי. כתיב שתי אותיות לקונסוננט מוכפל מרמז שגם בסורית היתה בתקופה קודמת תנועה בין האותיות הדומות, היא התנועה a שלא נשתמרה בצורות האחרות (מלכין בניגוד לעברית: מלכים). אבל בדיאלקט הארמי של המנדאים, עדיין נמצאת תנועה זו בשמות, כמו ואצאצע = נחצצי (נילדיקי בדקדוקו המנדאי עמ' 5), אמאמיא = עממיא, יאמאמיא (שם) = יממיא (שם 31, 163).

וכך ראינו שההכפלה יכולה להיות מסומנת גם בשמית בשתי אותיות, כפי שנהוג בלשונות הרבה מחוץ למשפחה השמית, אם אין ההכפלה מקורית, אלא נתהוותה במשך זמן בצירוף מסיבות מיוחד. המלים כמו גלי, עמי לא היתה בהן שום סיבה לסטות מן הדרך המקובלת לסמן קונסוננט מוכפל באות אחת, ואילו המלים כמו הללו, אלה אי אפשר להן שתיכתבנה באות אחת בלי לחתחשב בשאר הצורות שבנטייה, שהרי קיימות גם הצורות כמו הללו, הללי שבהן מופרדים שני הקונסוננטים בתנועה. אין הכתב העברי, הארמי והערבי, ואפשר לומר כל כתב, מתחשב בצורות מיוחדות וקובע להן דפוסים שונים משאר הצורות. כן למשל בערבית לא נכתוב *ارت במקום اردت בגלל اردنا וכיו"ב. "מסיבה מיוחדת" היא גם במקרה שבצירוף-

נך דעסיפא בשם פננא בכתבא דשמואל, גרתום בחבצא. ומים יחידיתא דעמא איך מים אעיפתא דעממא.

ובעברית: "כל אות נחה מסתתרת בדומה לה נעה (בעלת תנועה) שלאחריה. בתוך מלה כמו הלמד הראשונה בשניה, במחבל חוזה מן גברא וקובללה מן דבנישא" (משחת מאיש מראהו ותארו מבני אדם, ישע"י נב, יד). בפירוד כמו בעל לה לשנוהי לה שאלו" (בא לו בימיו) = בא בימים שאלו אותו). ובאותו אופן כל שאר האותיות... השגה: אם תיסתר אות נחה בנעה שקרובה לה ושל אחריה, היכן היא הנחה כ"ף שבשם "פנא" מבליע אותה הצובי (= הסורי המזרחי) בנעה הקרובה לה? ומיכן לו שהנו"ן האחת בשם "חנא" (חנה) נבטא בחוץ כנו"ן הכפולה בשם "פננא" (פנינה) בספר שמואל? והמ"ם האחת של "עמא" כמ"ם הכפולה של "עממא". אשר למלה "קובללה" הכוונה לקרי מעין קובלה, וזו צורה נוספת לקובללה שמביאה גם נילדיקי בדקדוקו 122§, ועל לה" קרי עליה. ובהמשך הדברים מתווכח בר עבריא, הסורי המערבי, עם המזרחיים וחולק על דיגוש פנא ופנא ושאר הצורות מסוג זה – שהמזרחיים מבטאים כראוי (מבחינה אטימולוגית), בעוד שהמערביים הוניתו בה את ההכפלה (עי' למשל נילדיקי שם § 21) – מפני שלא נתבררה לו באלה ההכפלה מחוסר שתי אותיות דומות ככתיב. אבל מתוך כך אנו למדים על הכפלה בכגון עממא (ריבוי), פננא (= עמא, פנא).

ומין הדין להעיר שבהוצאת הספר נוקד פננא כמקובל – ע"פ השבעים Φεννα – בפשיטתא, אע"פ שאין הניקוד הזה מתאים כלל לדברי בר עבריא. A. Moberg בתרגומו הגרמני של הספר, נרך שני עמ' 15, כותב Pannēa, וגם הוא אינו מכוון לדברי המחבר שהרי אין כל צד שווה בין המבטא הזה ובין פנא. כפי שעולה מדברי המחבר הכוונה אך לניקוד פנא, והוא מתאים למבטא השם הזה בתרגום הערבי: ﴿فنا﴾. למלה "בחבצא" אין כאן הוראה של תנועה מסוימת אלא: לחץ וחוזק כפי שתירגם בדין תנ"ל.

מלים תתחיל מלה בקונסוננט, שמסתיימת בו מלה קודמת, כמו בכל-לבי, עם-מרעיתו, בן-נון. צירוף מלים כזה הגוי בכל לשון כאילו הקונסוננט מוכפל, כלומר, כְּכִלְבִּי, עֲמְרֵעִיתוֹ, בְּנוֹן בין שהכתב מסמן זאת במפורש¹⁵ ובין שאינו מסמן. רק בכתיב של שמות עצם, ש"לחץ הנטייה" לא הורגש בהם באותה המידה שבפעלים, תקרינה תנודות כגון עֲמָמִי-עֲמִי, צִלְלִי-צִלְלִי, תְּרִי-תְּרִי (מן תְּרִי רִי"ש דגושה), וכיו"ב, אבל גם בהם הנורמה: כתיבת קונסוננט אחד.

מעתה, ע"י ההוכחה שבצורות כמו עממי יש הכפלה, נוכל להבין אל נכון את יצירת הריבוי במשקלים קט, קט, קט (עם, צל, רב). משקלים אלו הם לאמיתו של דבר סגוליים ועשו להם הריבוי קטשים. ריבוי תקין זה אינו מצוי, פרט למקרים כמו עֲמָמִים, ומקובל שהוא סיקונדרי ונולד מתוך היקש ליחיד. אבל נראה ברור שהצורה היסודית והתקינה הזאת נמצאת במחצית הנסיות של הריבוי. כי הצורות כמו עֲמִי, עֲמִיכֶם, עֲמִיכֶן, עֲמִיָּהֶם, עֲמִיָּהֶן הן המקוריות כדוגמת מֶלְכִּי, מֶלְכֶּיכֶם וכו' וכתובות בכתיב התקין, ז"א כאות אחת תחת שתיים. מציאות הכפלה ביחיד ובחציו של הריבוי גררה יצירות-היקש כמו עֲמִינִי, עֲמִיָּה, עֲמִיָּה, עֲמִיָּה, עֲמִיָּה, במקום *עֲמָמִינוּ וכו'. ביתר בירור נראה זאת במשקל קטָה, שכל הצורות בו חוץ מן הריבוי הנפרד הן המקוריות. גִּנּוֹת, גִּנּוֹתִי מן *גִּנּוֹתִי, *גִּנּוֹתֵי (כמו אֲרָצוֹת אֲרָצוֹתִי מן אֲרָצוֹת), ומתוך היקש אליהן באה הצורה גִּנּוֹת גם בנפרד במקום *גִּנּוֹת. לפי זה רשאים אנו לייחס צורה כמו רִנָּה לרִנָּה ולרִנָּה, והשווה לעיל שמות שבניקוד הבבלי (כתיב שממות) סמיכות של שְׁמָמוֹת.

לכאורה נתקל ביאור זה במכשול, שלעיתים תנוקד האות הראשונה של שתיים דומות זל"ו בחטף כפי שהזכרתי לעיל, ואי אפשר לו לחטף שיבוא במקום שהכוונה לקונסוננט מוכפל. ואמנם ידוע שבעניין זה חלוקים מדקדקים וכתבי-יד, מהם מנקדים בשווא ומהם בחטף. ע"פ הניקוד הטברני — ועל פיו בלבד — יש יסוד לסימון האות הראשונה של הדומות זל"ו בחטף, אם היא באה אחר הברה פתוחה, ז"א במקום שמבחינה היסטורית מותר להניח שווא נע, כמו מְקִמְמִי, מְרִמְמִי וכדומה. שהרי אם מסמן הניקוד הטברני בשווא חוסר כל תנועה, מתכוון

15 בכ"י שונים יבוא דגש בצירופים מסוג זה, כגון כְּכִלְבִּי (תהלי' ט' ב'), צל לְחָיָה (איכה א' ב'), עם מְרַעִיתו (תהלי' צ"ה ז'), על לֵב (ישעי' ג' א') ובדומיהם. בין שהצדק עם הסוברים כי הדגש מורה על קריאת הגה מוכפל, ובין שהדין עם החושבים שהוא מרמז על ההכרח להפריד בין המלים, כמו הפסק שיבוא להפריד בין מלים שסופן של האחת שווה לתחילת חברתה — למעשה היתה הכפלה במבטא. נראה לי שבעטייה של ההכפלה נשתמרה התנועה i במלת בן בצירוף בן-נון (בכ"י שונים בן-נון) ובצירופים דבקים אחרים כמו בן-לֵילָה; כי הלא נו"ן תידמה לכלל קונסוננט הפותח מלה שלאחריה — כבמלת מן. בעניין זה כדאי להעיר על כללי "ההסתרה" שמוסר בר עבריא בפרק הנזכר לעיל ועל כללי אֲדָגָם בערבית שצריכים אנו ללמוד מהם הרבה בנוגע למבטא העברית. גם בצירוף כגון בן פְּנוֹת אניח שלמעשה היה המבטא בְּפְנוֹת, ודמה לו שְׁפְרָתוֹ מן שְׁפְרָתָהּ, מִנִּין מן מִן-אֵין.

הוא להגייה כמו קֹטְלִים=qô-tlim הנוהגת כידועה בסורית. אבל הגייה זו אינה אפשרית במלים שיש בהן שתי אותיות דומות זל"ז¹⁶, שמבטאן כהגה מוכפל, מפני שלא ייתכן בשום לשון לפתוח הברה בהגה מוכפל. מכאן הנחיצות לסימן מיוחד להבעת תנועת השווא. הוא החטף למיניו¹⁷. וממקרים כאלה הועבר הכלל¹⁸ באופן מיכני לכל מקום שנפגשות שתי אותיות דומות אפילו כשהן רק סמל להגה מוכפל. ובאמת בכתבי היד המדויקים לא יבוא חטף במלים כמו רִנְנַת¹⁹.

ולבסוף כאן המקום לעורר עוד שאלה שגם לה יימצא פתרון במסגרת זו. ההברה בעלת תנועה קצרה הקודמת לשווא נח—מהי, פתוחה או סתומה? שאלה זו מוזרה היא למראית עין: שווא נח והברה פתוחה קודמת לו — מושגים הסותרים זא"ז כביכול. אולם אם קובעים אנו שלמשל הניקוד הטברני מכיר רק שווא נח, אין זה מחייב להניח חלוקת הברה מעין mal-chê, אלא תיתכן גם ma-lehê (ולא ma-le-chê!) חלוקה הקיימת אחר תנועה ארוכה כפי שראינו לעיל.

כנגד אפשרות זו אין לטעון, שלפי חוקי ההטעמה העברית היתה צריכה להתפתח צורת *מְלָכִי תחת מַלְכִי, מפני שעדיין לא גלויים לפנינו חוקי ההטעמה

16 מן הראוי להזכיר כאן מקרה מעניין במבטא השומרוני, שתבוא בו תנועה בין שני קונסוננטים דומים בעוד שתחסר במקרים אנאלוגיים בין קונסוננטים שאינם דומים. אותיות השימוש בכל ומי"ם שוואית של בינוני הגויות במבטא הזה בתנועה שלפניהן כמו emdabber = קַדְבָּר, elmalek למֶלֶךְ, ebyed בְּיָד; לעומת זאת babátnek בְּבָטֶנֶךְ, babet בְּבֵית, leledet (ג"א) leledet (ללדת ועוד. אילו נשארה התנועה לפני אות השימוש, נוצרה הכפלה שבמקרים מרובים עלולה לשוות למלה את צורתה בה"א הידיעה: (ebbet = הבית!)

17 כדאי להעיר שצ"פ מרדקדים עבריים קדמונים הגוי השווא הנע כפתח, ז"א כחטף פתח. ע"י למשל חיוג (Dukes, Beiträge zu Geschichte der ältesten Auslegung d. A. T. Leipzig 1844) עמ' 5): "יש שווא נע שיניעו אותו בפתח והם רבים אם לא היה אחריו אחת מאותיות שהם אהח"צ והיורד והיה משאר האותיות כמו ברכה, קללה, רשעים, שמנים, נדודים וכו' תנועת השווא לעולם בפתח". ודמה לכך את החיבור הדקדוקי בערבית הנ"ל עמ' ח' וזה לשונו: "ואלטבראנין יקרוה סאכנה ולא יפתחונהא והי הד' שְׁתִּי שְׁתִּיהֶן שְׁתִּים פֶּאן ה'ה לא יקרוה שְׁתִּי כמא יקרון שְׁנִי ולא יקרון שְׁתִּים ולא יקרון שְׁתִּיהֶן ולא שְׁתִּיהֶן כמא יקרון שְׁגִיהֶם", ז"א: "הטברנים יקראו אותן (כלומר אותן המלים היוצאות מהכלל) נחות ולא יפתחו אותן (כלומר יניעו בפתח כדרך כל שווא נע ככתוב לפני כן). ואלה הן: שְׁתִּי, שְׁתִּיהֶן שְׁתִּים כי זאת לא יקראו שְׁתִּי כמו שקוראים שְׁנִי ולא יקראו שְׁתִּים ולא יקראו שְׁתִּיהֶם ולא שְׁתִּיהֶן כמו שקוראים שְׁגִיהֶם". (בניקוד יש כמה ט"ס אבל הכוונה ברורה).

18 "הדומות", אות ה' שבסימן לנעות השווא אבגד"ה. לעומת זאת עיין מה שכתב חיוג ("שלשה ספרי דקדוק" בהוצאת יוחנן ביליאם נוס' עמ' 130) וז"ל: "הרביעי (כל' מכללי השווא הנע) אם היו שני אותיות נחברים יפתח השווא כמו ויתגודרו ויעללוהו... ואם היה שבור (כל' חירק) לא יתנועע כן כמו כי רגנת רשעים ושרדו את בני קדם" (ירמי' מ"ט, כ"ח; ציווי כמו שְׁדָד). הוא איפוא מבחין בין דומות לדומות.

העברית המקורית, ולא מן הנמנע שנתאר לעצמנו מערכות חוקים, כפי שהן מובאות בדקדוקו של גיזיניוס-ברגשטריסר עמ' 116–119, ובזמן האחרון ב"תורת ההגה" לי' בורשטין (הוצ' ר' מס ירושלים תש"א) עמ' 39, שלפיהן אין הכרח להתפתחות צורת *מְלָכִי.

הראייה לסתור תבוא רק מצד הצורות בנות קונסוננט מוכפל. אם הוכח שע"פ כל שיטות הניקוד שלנו צריך להגות צְלִי אף כשהמלה כתובה צְלִלִי, ואין להגות צ–ל–לִי, ברי שכן גם סתומה ההברה הראשונה של הצורה מְלָכִי (מְל–כִי).

ה ש מ ט ה

(א) לעמ' 91 והערה 15 שם.

בעניין ההכפלה בצירופי מלים כדאי להעיר שחלק מן ההאפּלוגראפיות שבמקרא ושבתוכות עתיקות יתבאר מתוך הנטייה לכתוב קונסוננט אחד במקום שהוא מוכפל בהגייה: "שלח מעל פני ויצאו" (ירמ' טו, א) צריך — קרוב לודאי — לקרוא: שְׁלַח־מַעַל וכו' (=שלחם מעל) והוא הדין ב"השמרו לכם עלות" (שמ' יט, יב) — השמרו לַכְמַעְלוֹת (=לכם מעלות). וכן מצאנו למשל בתעודה ג' מתעודות לכיש (הוציאן נ"ה טורטשינר ע"י החברה לחקירת א"י ועתיקותיה בשנת ת"ש), "כיאמר" שפירושו "כי יאמר" והגייתו כנראה פִּיאֻמֶר. כשבאו אנשי המסורה להפריד בין צירופי מלים כאלה בכתב, מצאו את הטכסט לקוי בחסר קונסוננט.

כמו כן ראוי להזכיר שבזכותה של ההכפלה במבטא נשמר הדיפתונג ay בשבועה: חִי־יְהוֹה, בעוד שנתכוון ל־e בחי-פרעה ובכיו"ב, כיוון שאין בו תנאי להכפלה, ובכתובת לכיש שם נכתב כל הצירוף י ח ד: חִיְהוֹה. (ועי' עוד מש"כ Sievers, שם 296).

(ב) לעמ' 92 הערה 17.

פרופ' טורטשינר מעירני על האפשרות שהמדקדים מתכוונים ל־ä בציינם את מבטא השוא הנע בפתח כדוגמת הנקדנים הבבלים וכנוהג בלשון הערבית.

הילל בן-שחר (ישעיה יד, יב)

שם עצם פרטי של שר צבא בבל: Ellil-banâ-ishur

מאז ומקדם ראו במלים „הילל בן שחר“ בדברי הלעג של הנביא על „שרו“ של בבל, שם כוכב, בדרך כלל כוכב השחר, כי על כן נאמר עליו „איך נפלת משמים“. בכינוי זה, בתמונת כוכב שנפל משמים, דובר לפי פירוש זה אך בתמונה ובסמל על „האיש מרגיו הארץ מרעיש ממלכות“ (טז). אבל אם נשווה את כל הפסקה שבפסוקים יב—יח, נראה שאין כל צורך לחשוב כאן על תמונת כוכב, ואין תמונה זאת מתאימה כאן:

הילל בן-שחר	איך נפלת משמים
חולש על-גויים	נגדעת לארץ
השמים אעלה	ואתה אמרת בלבבך
ארים כסאי	ממעל לכוכבי אל
בירכתי צפון	ואשב בהר מועד
אדמה לעליון	אעלה על-במתי עב
אל-ירכתי בור	אך אל שאול תורד

לא על כוכב מדובר כאן, אלא על אדם, החולש על גוים, על אדם שעלה בדמיונו לשמים עד מעל לכוכבים, הרים שם כסאו, עד שבסוף נפל משמים ארצה. ועל כן אי אפשר היה למצוא כל יסוד נכון לפירוש המלים כשם כוכב. אבל אם נשכח פירוש זה, המיוסד על הבנת המלים שלפנינו בעברית, ונזכור כי אל איש בבל מדובר כאן, נכיר כי כאן, בראש הפרשה, מקומו הטבעי של שם האיש שהנביא פונה אליו, וששם זה צריך להיות שם אכדי, בבלי, ולא עברי. ושמות אכדיים אלו, דוגמת „נבו-כדר-אצר“ = Nabû-kudurri-usur, סנחריב, בכתיב תעודות יב „סנחאריב, שנחאריב“ = Sin - ahhê - iriba, וכדומה, כרגיל מורכבים הם משלוש מלים המהוות משפט שלם. וכדוגמה זו מתפרש גם השם „הילל-בן-שחר“ כשם בבלי משולש Ellil - banâ - ishur שפירושו: האל Ellil (הילל) הסב חסד!

האל Ellil, Enlil, שמקום פולחנו המרכזי היה בניפור (נופר) בבבל הדרומית, הוא אחד האלים הגדולים בבבל ששמו מופיע בשמות פרטיים לרוב. כתיב השם „הילל“, הוא המקביל לכתיב העברי „היכל“ במקום êkallu, המלה השומרית-אכדית שעברה ללשון המקרא¹. — הפועל והתואר banû (היה) טוב, של חסד, וכן נוהג מושג זה בכמה שמות כגון Banâ - sha-ili, Sha - ilu Ellil - banâ, כלו של האל החסד, של הילל, ועוד, שמות המקבילים אל אחרים

1 על האפשרות ש„הילל“ הוא Ellil חשב גם A. T. Clay, בעתון AYSL 23, 278, אלא

שראה כאן פניה אל האל עצמו, ובמלים „בן שחר“ תואר לאל.

כגון *Shā - ilu - Ashur - Tubbu*² כלומר: של האל אשור הוא להיטיב, ועוד, או *Shā - ilima - damqā*⁸ שגם פירושו: של האל החסד. כמלה נרדפת אל *damqu* (=טוב, של חסד) בא השורש *banû*, בפיעל *bunnû* גם במזמורים אכדיים, כגון בפנייה אל האל מחדוך: *bunnû dummuqu kummu* (ר' במלונים): לעשות טוב וחסד הוא שלך, וכשם שבשימוש עם *damqu* מצוי הפועל *sahâru* בביטוי *sâhiru* *damqâti* = מסובב חסד (בגלילת סנחריב המשושה, א. 6), עושה חסד, כך היה אפשר לומר: *sahâru banû*: סובב טובה, עשה חסד, ומכאן השם: *Ellil-banâ-ishur* הילל-בן שחר, האל "הילל" עשה חסד. הכתיב "שחר" ת' *shr* (סחר בעברית), מתאים לחילוף המבטא בין שי"ן לסמ"ך במלים שבאו דרך אשור לא"י, אבל גם באכדית מצוי מאד הכתיב *ish-hur*, ועוד ת' *is-hur*.

אין מלך בבבל, כובש ארצות, חולש על גוים ידוע לנו בשם זה, ואינו נזכר ברשימות מלכי בבל שנמצאו עד כה, על כן יש לראות ב"הילל-בן-שחר" זה את שר-הצבא שכבש ארצות בשמו של מלך בבל. גם התקופה שנבואת הנביא מכוונת לה, לא נקבעה עדיין כל צרכה. אבל כדאי שחוקרי אשור ובבל ישימו לבם לשם זה כשימצא, כי בזיהויו נוכל לקבוע גם את זמן הפרק המעניין הזה בס' ישעיה שפירושו היום תלוי בהשערה.

"איך נפלת משמים הילל בן-שחר"! לא כוכב מכוכבי מעלה, אלא בן אדם, שר צבא מלך בבל.

2 כך צ"ל כמוכ"ן ת' *du-ub-bu* אצל Tallquist, Assyrian Personal Names, עמ' 278 ועוד

3 ר' את הצרתי לשם זה ZDMG 67 (1913), עמ' 758.

הערות להתפתחות הדיפתונגים בעברית

ריק < רק, בית < בת.

במאמרי Some aspects of the development of Semitic diphthongs שפירסמתי לפני שנתיים בכ"ע Orientalia, VIII (1939)¹, דנתי גם בהתפתחות הדיפתונגים ay, aw בעברית וארמית. לגבי העברית הנחת, כי התכווצות הדיפתונגים ay < (ai), aw < (au) חל בדרך כלל ובחוקיות מסוימת כבר בלשון הכנענית העתיקה, בין שהיו הדיפתונגים האלה מוטעמים ובין שלא היו מוטעמים, בין שהיו בהברה פתוחה ובין שהיו בהברה סתומה². ואת היוצאים מכלל-ההתכווצות הזה, היינו הצורות כמו בֵּית, מֶנֶת³ מצד אחד, גֵּיָא, שָׁא⁴ מצד אחר, ניסיתי לבארם באופן זה:

בֵּית, מֶנֶת לא נשתיירו בהם הדיפתונגים המקוריים. בתקופה קדומה מאוד של הכנענית העתיקה, לפני שחל בה חוק ההתכווצות הנזכר, היתה להם לדיפתונגים, ששרדו מן השמית הקדומה, אפשרות להתפתח בכיוונים שונים. יכול שיישארו דיפתונגים אמיתיים⁵, ז"א *בֵּית, ויכול שיהפכו לצירופים בעלי שתי הברות⁶, כלומר בֵּית, bayit > *ba-it > bayt, ובהקבלה לכך mawt

1 בעיקר בעמ' 244–250, בעמ' 250–253 תיארתי את גורלם של הדיפתונגים ay, aw בסופי מלים בלשון הערבית הספרותית. בהמשכו של המאמר כך IX (1940) עמ' 60–45 נידונה שאלת התכווצות הדיפתונגים ya, wa < ô, é בדיאלקטים הערביים החדשים ובלשונות השמיות העתיקות. 2 כבר בכתובות הכנעניות העתיקות ביותר אנו מוצאים התכווצות הדיפתונגים, ועי' שם עמ' 244 שבו הובאה גם הספרות לכך.

3 הקמץ בִּמֶנֶת, שָׁא מביע כידוע תנועה קצרה (בהקבלה אל בֵּית, גֵּיָא). קמץ זה אינו מציין אפוא a ארוכה הנהוגה בהברה שלפני הטעם אלא שינוי איותי של ה המקורית הקצרה בהשפעת סמיכותה של w. אני מדגיש את העובדה הזאת (עיין גם Sievers, Metrische Studien, I p. 282, 286) משום שלא הושם לב לה גם בספרי דקדוק חדשים ללשון העברית. באופן דומה משתנה wa בדיאלקטים ערביים חדשים שבצפון אפריקה, ועי' Orientalia IX p. 50.

4 לאלף אין כאן שום ערך פונטי שאבד עם השמטת סיומי הקאזוס. 5 דיפתונגים אמיתיים מתהווים מן תנועה והגה מעבר (סוגנט וקונסוננט). הגה מעבר (glide) יכול להפוך תנועה מלאה בלי שיאבד האפי הדיפתונגי, כלומר בלי שיתהווה צירוף בעל שתי הברות (עיין Orientalia VIII, 246).

6 ע"י הארכת הקונסוננט y לסוגנט i וע"י תיווך של הגה מעבר y.

7 we > wu ע"י היבדלות (דיסימילציה).

מָוֶט > *mawet > *mawut > *ma-ut >. ומסתבר להניח – הבאתי לכך במאמרי הנזכר עדויות מלשונות אחרות – שבצירופי תנועות אלה היה התחום שבין הברה אחת (היינו דיפתונג) לבין שתי הברות מטושטש למדי. מבטאם היה בלתי קבוע ותלוי בקצב הדיבור ובהטעמה בשיעור כזה, שבאותה מלה עצמה היה לפעמים צירוף התנועות הנזכר דיפתונג, ופעמים הפך לשתי הברות. הרי דיפתונגים הם מתחילת בריאתם יצורים רגישים מאוד. מכאן שהשתלשלות דיפתונגים אמיתיים, בעלי הברה אחת, לצירופי תנועות בעלי שתי הברות לא היתה מוכרחת ונובעת מחוק מסוים, אלא אדרבא, היתה מקרית ומותנית בגורמים פוניטיים אשר למשפט בלבד. מלים כמו: שֹׁר, חֵיק הן בבחינת צורות אֶלְגֶּרוֹ לעומת המלים כמו: בֵּית, מָוֶט, שהן צורות לְנִטוּ⁸. ועתה כשחל כלל ההתכווצות, חל הוא על כל הדיפתונגים המקוריים, ששרדו מן הפרוטושמית, בלי שינויים ובלא יוצא מן הכלל, כדרכו של כל חוק פוניטי, ואילו אלה שהפכו לצירופי תנועות בעלי שתי הברות – ברי שלא חל עליהם הכלל המדובר. אשר לִמְלִים גֵּיא, שָׁא, המכילות את הדיפתונג המקורי ללא שינוי, ציינתי שהן בנות הברה אחת ומסתיימות בדיפתונגים, והסמכתי להן ראיות מן הדיאלקטים הערביים החדשים, שאף בהן דרכים מיוחדות לצורות אלה. ברוב הדיאלקטים, שבהם חל חוק התכווצות הדיפתונגים לתנועות, אין הדיפתונגים מתכווצים במלים בנות הברה אחת המסתיימות בהם, כמו: "רע", 'shay' "דבר", לעומת "תנומה" bet "בית". לפי כללי التجويد⁹ מסתיימות מלים כמו سوء, شيء, הבאות בסוף פסוק, כלומר כשלא יחולו בהן סיומי היחסות (קאזוס), בדיפתונגים שחלקם השני טעון הארכה בביטוי (مد). ובלשון הפוניטיקה: החלק השני של הדיפתונגים האלה, הקונסוננט, הופך לסונננט⁵. מתוך הכלל הזה רשאים אנו ללמוד שהוא הדין גם במלים הנדונות בלשון העברית ובדיאלקטים הערביים, לפיכך לא יוכל לחול כאן חוק ההתכווצות לא בעברית ולא בדיאלקטים הערביים, כי תנאי קודם להתכווצות קצרו הקונסוננטי המוחלט (מעין הגה מעבר) של החלק השני אשר לדיפתונג, והוא – כפי שראינו – נעדר מן המקרים הללו.

חפץ אני לעמוד כאן על שתי מלים עבריות שהדיפתונג הפרוטו־שמי ay

8 שם כרך 8 עמ' 244–55 רמזתי על מקרים דומים בדיאלקטים חיים, שמיים ולא־שמיים, שבהם אפשר למצוא באופן רגיל אותם הגורמים שהנחתים כסיבה לתופעה זו. ועוד אעיר שאותו המעבר קיים גם בדיאלקט הערבי שבצפון אפריקה, שתיארו G. S. Colin במחקרו Notes sur le parler arabe du nord de la région de Taza (Bull. de l'Institut français d'archéologie orientale du Caire, tome VIII. 1921 pp. 36,58). אני מדגיש במיוחד שבדיאלקט זה מקבילה הסופית של המספר הוגוי בכל לסופית שבלשון העברית (ayen : ayim).

9 כלומר תורת קריאת הקוראן. כל זה חל על הערבית הספרותית, שבה לא ישתנו בדרך כלל הדיפתונגים aw, ay, אשר ליזאיים מן הכלל עיין במאמרי שם 250, וביחוד 251.

מופיע בהן כתנועה a. אותה תנועת $ay > a$ נתהוותה ע"י דיחוי y, ומן הדין שתחול התהוותה בתקופה קדומה מאוד, לפני התגבשותו של חוק ההתכווצות. עתיקת aw, ay ל a או â מצויה בתולדות הלשונות השמיות לענפיהן ולתקופותיהן השונות, ולא כאן המקום להביא את כל העדויות ולעקוב בפרטות אחר התהליכים הפוניטיים המסובכים הגלומים בהן. רק אעיר שבדיאלקטים הערביים שבתמן ושבלבנון שכיחה אותה תופעה בתנאים מסויימים. ועיין בספרו של ש"ד גויטיין Jemenica עמ' XVII, סעיף 9b: *ay wird gelegentlich zu a*; verkürzt: *shakh = shaykh-(w)an = (w)ayn, mâilak = ilayk* Le parler de Kfar-Feghali בספרו "was geht's dich an",... "aw et ay passent à a bref : 85" (Liban-Syrie), (Paris 1919) en syllabe fermée par suite d'une prononciation rapide: *bat-hánna* "la maison de Jean" < cl. *báytu hánnâ; monghár shárr* "sans mal" < cl. *min + ghayri + sharrin; khar mönnék* "il vaut mieux que toi", cf. cl. *khayrun minka; 'antûra* (village libanais) < syr. *'aynâ* "source" + *tûrâ* "montagne"; *ma'láksh* "cela ne te regarde pas" < cl. *mâ + 'alayka (+sh)* ... *bteddîn* (nom d'un village libanais...) < **bateddîn* < cl. Syntaxe des *báytu-d-dîni* "la maison de la justice" ובספרו *parlers arabes actuels du Liban* (Paris 1928) עמ' 391, בנוגע למלה *'alaksh*: "Ici la diphtongue -ay- est reduite -a-, à cause du groupe consonantique qui suit et parce qu'il s'agit d'un mot secondaire et monosyllabique". והרי הם אותם הגורמים הפועלים בשתי המלים העבריות¹⁰.

המלה „ריק“ נמצאת במלונים גזורה מן השורש „רקק“ בהוראה „היה דליל“. אבל גזירה זו אינה מפרנסת את הסתעפות ההוראה במידה המניחה את הדעת. רואה אני לגזרה מן השורש „ריק“ בהוראה המקובלת ומן המשקל *ריק שאין ביניהם אלא דיחוי ה-y. גזירה זו מתקיימת גם ממקום אחר. אותה המלה עצמה נמצאת בהוראה הנוהגת בלשון העברית גם בדיאלקט הערבי בעומאן שבדרום-מערב ערב, אלא שבו היא מופיעה בצורת ריק בהתאם לחוק ההתכווצות המקובל לגבי דיפתונג ay, בלא שום תופעה פוניטית מיוחדת. בספרו של C.Reinhardt *Ein arab. Dialekt, gesprochen in 'Oman und Zanzibar* (1894) עמ' 116 *hene ghalîl mistûi shéger rêq* "hier ist ein Wald, nur Bäume sind da"; *f. tâni qáhwe rêqa* "N. hat mir nur Kaffee gegeben"; *hâdhi qahwâshi mé rêq* "dieses ist kein

10 ועיין עוד הרטמן OLZ 1909, 28 המעיד עלצורות כמו *bât, shâkh, yâm* (בא אריכה

כמו עברית ובארמית: בָּתִּים בְּתִין) הנוהגות בלבנון במקום *bayt, shaykh, yawm*.

Kaffee, nur Wasser ist es" וראוי לשים לב שבדיאלקט הזה נשמרת הקונסטרוקציה המקורית של "ריק" המשמש עדיין תואר מלווה (אטריבוטיבי) 11 למרות שינוי ההוראה, והילכך קיים אפילו יחס של התאם במין בין המלה הזאת לבין שם העצם שהיא מצטרפת אליו (qáhwe rêqa).

ודוגמא נוספת למעבר $a < ay$ בכנענית מוצא אני במלה הידועה ואף מתמיהה "בַת" בצירופים כגון: בת-ציון, בת-בבל, בת-אדום, בת-מצרים, בת-עמי, ולפעמים גם בתוספת "בתולה" כגון: בתולת בת צידון, ב"ב ציון, ב"ב יהודה, ב"ב מצרים, כלומר כינויי עמים. מלת "בת" זו שווה בעיני ל"בית" (וזה גם הכתיב בישעיהו' לב, כפי שמעירני חברי הד"ר נח בראון). ואין הצירופים הנ"ל שונים במאומה מן: בית-ישראל, בית-יעקב או באכדית Bît Khumrî (= בית עמרי) "בית ישראל", Bît Ammānu "בני עמון". וראייה לכך גם הדיאלקט הערבי שבלבנון, שנמצא בו bayt-Hannâ < bat-Hannâ "בית-יוחנן". למעבר הפוניטי העתיק של "בית" ל"בת" מתאים בדיוק תיאור כל הגורמים ההופכים "בַית" ל"בַת" בדיאלקט הערבי שבלבנון כפי שהיטיב לראות Feghali¹². "בית" נעשה בשם פרטי לחלק לא עיקרי, "mot secondaire", שנתמוג ברהיטות הדיבור עם שם העם לחטיבה אחת. לפיכך הועמד הדיפתונג לפני קונסוננט כפול ועל כרחו התקצר. ע"י התהליך הזה נעדרה לפתע כל הוראה ברורה ממלה זו, ואין תימה שהובנה במרוצת הימים כ"בת", נקבה ל"בן". ומכאן יצא הצירוף הנזכר לשמש בלשון נקבה, והמליצים היו מוסיפים עליו את המלה "בתולה" להפלגת המליצה.

11 ותן דעתך ל- خبز رقيق בערבית הספרותית שלמי הגדרתו של Lane 1203a ערך رقيق מירושו "dry bread, i. e. bread without seasoning or condiment..."

12 והשווה לכך גם את צורת הריבוי מן בית: בתים בעברית ובתין בארמית מן baytīm שוודאי היתה קיימת כבר בלשון השמית הצפונית המשותפת לכנענית ולארמית לפני התפצלותה. אך ראוי להעיר שתנועת a כאן ארוכה, וכן העדר ריפוי הת' מצריך בירור. לתוספה הנ"ל מקבילה גם התוספה: ימים מן יום < yawm וכאן תנועת ה a במקורה קצרה כיוצא מן הסמיכות ימי (ע') לעת צתה את הערתי ב"קריית-סטר", שנה י"ז עמ' 378-377).

להרחבת הלשון ולתיקונה

פרופסור ד"ר יוסף קלוזנר

עניות מתוך עשירות

(לשאלה בדבר הרחבת-הלשון וצימצומה)

1. אין הקובלנות פוסקות במאמרים ובנאומים על העובדה העגומה, שאף חצי-המיליון של היהודים שבארץ-ישראל כיום קונים וקוראים ספרים בלשונות לועזיות הרבה יותר משהם קונים וקוראים ספרים בעברית. והרי אנו — כל אלה שהטיפו לציונות בגולה — קוינו — לא, היינו בטוחים! — שלכל הפחות בדבר זה יהיו יהודי-ארץ-ישראל שונים מיהודי-הגולה. תקותנו ובטחוננו רימו אותנו גם בזה כמו בהרבה תקוות וסיכויים אחרים...

ודאי, הסיבות, שגרמו להתפעה מעצבת זו, מרובות הן ומורכבות. הרבה הרגילות הגלותית עושה, הרבה עושה השפלות הגלותית, ה"עבדות בתוך חירות", שלא ניצלנו ממנה גם בארץ גיבורינו ונביאינו: עדים הם השמות-הפרטיים הלועזיים, שתחתיהם מסתירים מאות ואלפים של יהודים גרמניים, אנגליים, פולניים, רוסיים, ואפילו תורכיים וסוריים, את שמותיהם העבריים הנאים; עדות הן ההתהדרות בדיבור האנגלי והגרמני, הריצה אחר כל "מפורסם" הבא לכאן מחוץ-לארץ, הקידה וההשתחוויה לפני כל "גוי" קטן, וכיוצא באלו ה"מידות המשובחות", שהבאנו עמנו מכל הגלויות שבעולם וחלילה לנו להסתלק מהן גם ב"בית הלאומי", בארץ ההיסטורית שלנו.

ויש גם סיבה רצינית וממשית אחת: עניותה של ספרותנו בסיפורים, בספרות מדעית ובספרים שימושיים לעומת עשירותה של הספרות הלועזית בכל ענפי הספרות והמדע.

כל הסיבות הללו ודאי הן גורמים חשובים למיעוט הקניה והקריאה של ספרים עבריים בהשתוות אל קניה וקריאה של ספרים לועזיים אף בארץ-ישראל העברית. וכל הסיבות הללו תלויות במצב המיוחד של האומה הישראלית וספרותה הלאומית. ולא בידינו לבטל את כולן.

ואולם יש עוד סיבה אחת חשובה, שהיא תלויה במצב המשונה של הלשון העברית. וסיבה זו בידינו לבטלה.

2. לעתים קרובות אתה מוצא יהודים לאומיים טובים, וביחוד יהודיות לאומיות טובות, שמדברים עברית חיה ושוטפת ואפילו קוראים עתונים עבריים וסיפורים עבריים קלים, אבל אינם קוראים לא ספרי-מדע — ואני מדבר בבני-אדם, שמתעניינים במדע — ולא ספרי-שירים אף לא סיפורים "מקוריים", שהם —

בהפך מן התרגומים, שלשונם טבעית יותר ויותר קלה — עשירים במלות יקרות-מציאות ובניבים וביטויים בלתי-רגילים. וכשאתה מדבר עמהם ומוכיח אותם על שאינם קוראים משוררים כביאליק וטשרניחובסקי ומספרים כמנדלי ופרץ, הם משיבים, שהלשון הקשה גורמת. הם מבינים את העברית הפשוטה, שהיא קרובה ללשון-הדיבור, אבל אינם מבינים את הלשון התנ"כית-המדרשית המורכבת שבספרי-שירים, בסיפורים "עמוקים" ובספרי-מדע "חדשים". הרבה אמת יש בתשובה פשוטה וגלויה זו.

כי כדי לקרוא את שירי ביאליק וטשרניחובסקי ואת סיפורי מנדלי ופרץ לא די לדעת בפשטות את הלשון העברית. לשם כך צריך להיות "בקי בכל חדרי-תורה": להיות בקי בתנ"ך, בקי בתלמוד ומדרש ובקי אפילו בלשון ארמית. ובקיאות כזו לא כל אדם פשוט זוכה לה — ואף לא כל אדם מלומד, שלא הביא את ידיעותיו העבריות מן ה"חדר" וה"השיבה" ומבית-המדרש הישן.

בכל הלשונות יש השתלשלות של התפתחות: במרוצת-הדורות באה מלה חדשה במקום מלה שנתישנה, ביטוי, שעבר זמנו, מתחלף בביטוי חדש, והלשון כולה תמיד היא פושטת צורה ולובשת צורה: היא נמצאת תמיד במצב דוֹנֶאֱמִי. בעברית אין הדבר כך. לשוננו העתיקה-החדשה, עם כל ה"דוֹנֶאֱמִיּוֹת" שבה, ביחוד בשנים האחרונות, שמרגנית היא מצד אחד אף אם "מהפכנית" היא מצד אחר. כל השכבות הלשוניות שלנו, שנצטברו, נתערמו ונתגבבו במשך אלפי-שנים, נשארו בעינן בשימוש הספרותי, ואף אותם המלות והביטויים, שיצאו מן השימוש בדיבור, לא נעשו "מיושנים" (מה שקורין בלועזית obsolete) בכתב. הישן והחדש משמשים כאן בערבוביה משונה: אין התדרגות ואין התחלפות, ועל-כן אין גם התחדשות אמיתית. כל לשוננו כיום אינה אלא כבית-משכנות (לומבארד) זה, שיש בו כל מיני כלים ישנים וחדשים צבורים ומגובבים זה בצד זה בלא הבחנה ובלא סידור: גרוטאות-של־זהב וכל מיני "עתיקות", שאין עוד אפשרות להשתמש בהן וכל חשיבותן אינה אלא שויה של מתכת או רוב-עתיקותן, מתגלגלות כאן ביחד עם כלים חדשים שבחדשים ממתכת פשוטה שבפשוטות, שכל חשיבותם היא נחיתותם לשימוש. וכיצד יתפוס הקורא הפשוט — וביחוד כיצד תתפוס הקוראת הפשוטה — את כל המוני המלות והביטויים השונים והמשונים, מתקופות שונות ומשכבות לשוניות שונות, אפילו מלשון זרה כהארמית, מלות וביטויים, שבאמת אין משתמשים עוד בהם בדיבור החי? — מלות עבריות מיושנות למאות יצאו מכלל-שימוש לפני מאות בשנים — ופתאום תקף "החשק" את סופרינו בשנים האחרונות דוקה לחדש את השימוש בהן לשם "נוי" והתהדרות בעתיקות או לשם "סיגנון נשגב". ולא עולה על דעתם של הסופרים הללו, שעלידי כך הם עושים את לשונם בלתי-טבעית ובלתי-מוכנת כאחת.

הרי דוגמאות אחדות:

בלשון העברית מימי-המשנה ועד היום השתמשו לסימון-הסיביות במלות "מפני ש...", "משום ש...", "מאחר", "מחמת", ואפילו "בסיבת" ו"מפאת". והנה פתאום נזכרו סופרינו, שבתנ"ך יש פעמים אחדות המלה "עקב", — והתחיל שימוש בלתי-פוסק במלת "עקב". והראדיו העברי, שלשונו בעצם היא טובה ונאה ושהיא צריכה

¹ "עקב אשר שמעת בקולי" (בראשית, כ"ב, י"ח); "עקב תשמעון את המשפטים האלה" (דברים ז', י"ב), ועוד.

להיות פשוטה ועממית ביותר, הוא דוקה משתמש במלה זו בתור תחליף למלות הרגילות והמאוזרחות בלשוננו כמשך אלפי-שנים כ"מפני ש" ו"משום ש", שאתה מהן — "מחמת" — נכנסה אפילו ללשון-הדיבור של המונינו, לאשכנזית-יהודית. בדיבור העברי החי לא שמעתי אף פעם, שמישהו ישתמש במלת "עקב". וכל קורא פשוט וכל קוראת פשוטה יש להם רשות לשאול: לשם מה להחליף מלות רגילות ומושרשות בחיים ובספרות במלה ארכאיסטית, שהיא מצויה פעמים אחדות בתנ"ך ויצאה מכלל שימוש עוד בימי המשנה והתלמוד? —

אותו הדבר בנוגע למלה "למען" או למלה "עבור" במקום המלות "לשם", "כדי" ו"בשביל", שמשמשות בדיבור החי ובכל הספרות שאחר התנ"ך. ומשונה ביותר הוא לשמוע בראדיו או לקרוא במאמרים וסיפורים ביטוי מעין "למען אפשר" (במקום "כדי לאפשר"). כאן לפנינו תרכובת של מלה עתיקה שבעתיקת בפועל חדש שבחדשים. זהו מה שקורין בלועזית: *hybride Bildung* ("יצירה ממזרית") ובעברית: "מין בשאינו מינו". הרי אין זה אלא "כלאיים" ו"שעטנז" לשוניים.

ותחיה בלתי-טבעית ובלתי-נצרכת של מלה עתיקה במקום מלה מאוחרת, שבאה על מקומה לפני אלפי-שנים, היא גם השימוש במלה "יתר" במקום "שאר". היכן תמצא בספרות שאחר התנ"ך: "ויתר הספרים" או "ובין היתר" במקום "ושאר הספרים" או "ובין השאר"? — ואני שואל: מה אנו מרוויחים בהחלפתה של מלה מיושנת זו, שאין לה אלא עתיקות? — אילו היתה איוו "נואנסה" חדשה במלה "יתר" לעומת המלה "שאר", הייתי מבין אפילו החלפה מלאכותית של מלה מתה זו. אבל אין גון חדש כזה ב"יתר". וכלום אין בשימושה "מהומה של עשירות", שאינה אלא סימן-דלות?

ו"עניות מתוך עשירות" היא, לדעתי, גם השימוש הכפול במלות "מאומה" ו"כלום", "כי" ו"ש", "הלא" ו"הרי", "לכן" ו"על-כן", שהראשונות שבהן יצאו מכלל-שימוש עוד בימי המשנה, וכפילות-שימושן אינה מעשרת את לשוננו אף במשהו ורק עושה אותה טלאי מקראי על גבי טלאי תלמודי-מדרשי. ולמה נשתמש במלות "טרם" ו"האם" (לשאלה). בעוד שכל הספרות שאחר התנ"ך משתמשת במלות "קודם ש" ו"עדיין לא" ובמלות "וכי" ו"כלום" (לשאלה)? ומה עשירות יש כאן אם אנו אומרים וכותבים: "קראתי את הספר הנאה והחשוב הזה" במקום "קראתי ספר נאה וחשוב זה", בעוד שהמלה "זה" הרי עושה את ה"א הידיעה מיותרת?

3. והרי "עשירות" ממין אחר.

יש מלות מקראיות, שהן מצויות בתנ"ך רק פעם אחת (*ἀπαξ λεγόμενα*) ובספרות שאחר התנ"ך שוב אין זכר להן, או מלות, שהן מצויות בתנ"ך יותר מפעם אחת, אבל נשארו "מלות עקרות", כלומר, לא נבנו מהן שום צורה לשונית חדשה, שום שם, פועל או מלה אחרת, ובלשון העברית שאחר התנ"ך נתחלפו במלות יותר רגילות או ב"מלות פוריות", כלומר במלות שנגזרו מהן כל מיני צורות חדשות. והנה באו סופרינו כיום הזה ומתוך שמרנות משונה או מתוך חיבת-עתיקות שלא במקומה (חיבת-עתיקות היא דבר גדול, אבל רק — במקום הראוי לה) אחזו במלה התנ"כית הארכאיסטית והעקרה דוקה, ואת המלה הרוחות והענפה, שנסתעפה לכמה וכמה צורות של שמות, פעלים ומלות ועל-ידי כך הוכיחה את חיוניותה, הם משתדלים להשכיח.

הרי שתי דוגמאות:

בכל התנ"ך מצוי רק פעם אחת הפועל "אלץ": "ותאלצוהו"². הן אמנם בסורית יש הפועל "אלץ" ובארמית היהודית — אפילו השם "אולצנא". אבל אף בתנ"ך אין פועל זה מצוי בשום מקום אחר זולת במקום הנזכר ובשום צורה אחרת זולת בפיעול; ובתלמוד ומדרש ובספרות שאחריהם כמעט אין זכר לו. והוא פועל עקר: לא נבנו ממנו בעברית לא שם ולא פועל אחר. ולעומת זה יש בעברית פועל "הכריח", שכל הספרות שאחר התלמוד מלאה וממולאה בו. הוא נבנה מן הביטוי המצוי הרבה בתלמוד "על כרחו" (שאמנם בסורית יסודו "כרה" בה"א ולא בחי"ת) וממנו נבנו השמות "הכרח", "הכרחי", "הכרחיות" והצורות "מכריח", "מוכרח" (בעוד שאין שום אדם אומר בדיבור "מאלץ" ו"מאולץ"). והנה פתאום מצא הפועל הארכאיסטי והעקר חן בעיני סופרינו, ובמקום "הוכרחתי", "מוכרח" התחילו אומרים וכותבים: "נאלצתי", "נאלץ". מובן, שגם "הוכרחתי" ו"מוכרח" משמשות בספרות ובדיבור. והרי לפנינו דוגמה מופתית של "עניות מתוך עשירות": הלשון העברית לא נתעשרה בשום גזן חדש, בשום מובן יותר דק על-ידי הפועל "אלץ", ועל-ידי השימוש בכפל-מלות לצורך אחד רק באה "מהומה של עשירות" לתוך לשוננו: המדברים הקוראים בה מוכרחים להכיר שתי מלות לצורך שימושי אחד במקום מלה אחת לצורך זה.

והדוגמה המופתית השניה הן המלות "אניה" ו"מלח".

המלה "אניה" באה מן "אני"³, שהוראתה הראשונה הוא "כלי" כמו בערבית (א. — אַנָּא רבים א. — אניה) ובאשורית (אַנַּת תַּחַן — כלי־מלחמה), שהרי הספינה הראשונה, הפרימיטיבית, לא היתה אלא "כלי פשוט, מעין "סיר" או קדירה גדולה⁴, בלא מכסה מלמעלה ("סיפון"). ואולם לאחר שנשתכללו ה"אניות" — ה"סירות" ונעשו מכוסות ו"ספונות" מלמעלה, יצאה מכלל־שימוש המלה "אניה" ובאה תחתיה ה"ספינה", שכבר יש לה "סיפון". ולפיכך לא רק בספרות שאחר התנ"ך שוב אין כמעט זכר ל"אניה": אף בספרים המאוחרים של התנ"ך עצמו באה ה"ספינה" במקום ה"אניה"⁵. ובעוד שהמלה "אניה" נשארה עקרה — לא נבנה ממנה שום שם אחר — יש לנו מן "ספינה" כמה וכמה מלות נגזרות ממנה או קרובות לה בשרשן: "סיפון", "ספן", "ספנות"; ובשנים האחרונות נבנתה משורש זה אפילו "מספנה" שיש לה חברה במלה כנענית עתיקה "ומספנתה"⁶. והנה באו סופרינו ה"חדשים" והתחילו משתמשים במלה העקרה והמיושנת "אניה" דוקה!

וכמו־כן אין סופרינו כיום אומרים וכותבים "ספן", כמו בתלמוד ומדרש, אלא "מלח", כמו בתנ"ך, — מלה, שכנראה היא שאולה מן הלשון השומרית ובאה לעברים הקדמונים דרך הלשון האשורית, ודבר אין לה למלת "מלח" עם המלה השמית "מלח", כמו שחשבו החוקרים של הדורות הקודמים⁷. ובכן, במקום

² שופטים, ט"ז, ט"ז.

³ "אני שיש" (ישעיה, ל"ג, כ"א).

⁴ "סיר־תדונה" (עמוס, ד', ב'). ⁵ "אל ירכתי הספינה" (יונה, א', ה').

⁶ עיין הכתובת של יחזמלך מלך גבל, שורה 6 (עיין: G. A. Cooke,

(A Text Book of North-Semitic Inscriptions, Oxford, 1903, p. 18 et p. 23

Th. Nöldeke, ZDMG., LVII, 419; Gesenius-Buhl, Hand- עיין: ⁷

להשתמש בשתי מלות משורש אחד, שהן רגילות בכל הספרות העברית המאוחרת (והאחת מהן — עוד מימי ספריונה) ושנסתעפו מהן עוד כמה וכמה מלות עבריות, הנהיגו סופרינו ה"חדישים" דוקה להשתמש בשתי מלות עקרות, שהאחת מהן אף אין יסודה ותחילתה בלשונות-שם. "פילולוגים ילידי-בית" ניסו אמנם להבדיל בשימוש בין "אניה" ל"ספינה". אבל "הבדלה" זו אין בה "דעה" ואינה אלא מלאכותית.

4. וכך נוהגים לא רק במלות אלא גם בצורות לשוניות.

ה"בינוני" של הפועל העברי ("ההוה") יש לו בתנ"ך שתי צורות: "פועלה" ו"פועלת". הספרות שאחר התנ"ך יודעת רק צורה אחת — השניה שבהן: "בתולה נישאת", "במה בהמה יוצאת", "סעודה מספקת", "סעודה מפסקת", "מחלה מתהלכת", "הלכה נשנית", ולא "נישאה", "יוצאה", "מספיקה", "מפסיקה", "מתהלכה", "נשנה"; וכיוצא באלו. ונשאלת השאלה: מפני מה משתמשים בזמננו בכתב ובדיבור מחדש בצורה הראשונה, הארכאיסטית, ומרגילים את הילדות שלנו לכתוב ולומר: "אני מרגישה" (במקום "מרגשת"), "אני מפסיקה" (במקום "מפסקת")? מפני מה אנו מוצאים כיום בעתונינו "מלחמה מכריעה" ו"מלחמה מכרעת", "סברה מותנה" ו"סברה מותנית"? כלום יש צורך בשתי הצורות הללו (זולת כשיש מקום לטעות, למשל: "מועילה" ו"מועלת"), שהאחת מהן עבר זמנה לפני אלפיים שנה? וכלום אין "עשירות" זו של צורות מכבדת על קוראנו וקוראותינו הפשוטים? —

ולעומת זה מוציאים מכלל-שימוש מלות מתאימות לתכלית-מובניהן, שנשתרשו בספרות העברית לפני מאה שנה ויותר. מה עוול מצאו סופרינו למשל במלה "למרות" שהתחילו מחליפים אותה במלה "על אף"? — ודאי, "למרות" הוא מקור עם בכל"ם מן הפועל "מרה"⁸ — ומה בכך? כלום אין לגרמנים מן הפעלים *trotzen, danken* מלות מעין "למרות": *trotz, dank*? וכלום אין המלה "על אף" ביטוי פרימיטיבי ואנתרופומורפי, שעדיין מורגש בו המוצא החלשני של המושג המופשט?⁹

אפשר הדבר, שהמלה "בתור" היא קיצור מן "בתואר"¹⁰; ואף-על-פי-כן קשה לי להבין, מפני-מה מואסים כיום לומר "רנ"ק בתור חוקר" ואומרים: "רנ"ק החוקר" דוקה? — הרי אין שני ביטויים אלה בעלי מובן שוה כלל וכלל. כאן באה עניות ממש במקום עשירות.

ולעומת זה עדיין אנו מוצאים בעברית של עכשיו, בעברית החדשה ו"החדישה", את כל הצורות הארכאיסטיות מעין "אזי" (במקום "אז"), "אחרי" (במקום "אחר"), "אשר ל—" (במקום "בנוגע ל—"), "עליו לעשות" (במקום "היא צריך או חייב לעשות"), וכיוצא באלו, שאין זכר להן עוד בספרות שאחר התנ"ך, ויש יסוד לחשוב שאף בימי-התנ"ך היו משמשות רק בשירה ולא בפרוזה פשוטה.

⁸ Wörterbuch über das Alte Testament, 17. Aufl., S. 427, s. v.

⁹ "למרות עיני-כבודו" (ישעיה, ג', ח').

¹⁰ עיין על זה: י. קלוזנר, יהדות ואנושיות, הוצאה ג', ירושלים תש"א, עמ' 126—130, וביחוד ההערה לעמ' 130.

¹⁰ F. Perles, *Analekten* (דבריהימים א', יו, יז), עיין: *zur Textkritik des Alten Testaments*, München 1895, SS. 68—69.

ועל־ידי השימוש בארכאיסמים ו"פיוטיסמים" כאלה מוכרחים הקוראים הפשיטים שלנו להכיר שתי צורות של מלות עבריות במקום צורה אחת. מובן, שדבר זה גורם בלבול בשימוש של כמה מלות עבריות. ואף כאן לפנינו עניות מתוך עשירות.

גם מה שמשמשות בדיבורנו ובספרינו ועתונינו "אשר" ו"ש" בערבוביה אינו גורם לעשירות לשונית. כבר הגיעה השעה להשתמש ב"ש" בלבד, כהמשנה והברייתות ורוב מבחר הספרות העברית בימי־הביניים.

בשירה התנ"כית והספרדית העברית נבלעת לפעמים המלה "אשר" ("ש—") לשם הרהיטות, המשקל או "החתף" (הציוורה). והנה התחילו משמיטים בראדיו העברי, שאין כמותו מסייע להפצתו של הדיבור העברי הנאה, את האות "ש—" לשם קיצור או נוי ואומרים: "הספר, בו נכתבו הדברים הללו", במקום "הספר שבו נכתבו". ועתונינו יצאו בדבר זה בעקבותיו של הראדיו. בכל הספרות הפרוזאית שאחר התנ"ך אין זכר להשמטה זו של אות "ש—". וקשה לראות, מה צורך ותועלת יש בהבלעה זו בפרוזה: מה קיצור יש בהבלעה של אות אחת? ובנוגע לנוי, אין לך ספר נאה מ"שיר־השירים", ובו דוקה יש הפסוק: "אל תראוני, שאני שחרחורת, ששופתני השמש"¹¹. ובמזמור נאה אחד, שבוודאי היה מושר במקלה, אנו מוצאים: "שבשפלנו זכר לנו, כי לעולם חסדו"¹². על כל פנים, כלום לא מן הראוי להניח הבלעה זו למשוררים בלבד? ולעומת זה אפשר וראוי להשמיט יו"ד יתרה במספר־רבים של שמות־תואר הרבה.

כי כדי שלא לערבב את היו"ד, שהיא תוספת של הכינוי למדבר־בעדו, ביו"ד, שהיא תוספת של שם־תואר, הורגלנו בצדק לכתוב בסופו של שם־התואר שתי יודים במקום יו"ד אחת: "בשר" הוא הבשר שלי, אבל "בשרי" הוא שם־תואר של "בשר" (fleischlich); וכן ברבים אנו כותבים בצדק "בשריים" כדי להבדיל שם־תואר זה משם־העצם במספר־רבים "בשרים". — ואולם בשמות־תואר, שכבר יש להם תוספת אחרת זולת היו"ד, למה אין אנו כותבים אלא יו"ד אחת רק במספר־יחיד, ואילו במספר־רבים אנו כותבים שתי יודים? — הרי כאן, במספר־רבים של שמות־תואר מורחבים, אין מקום לטעות כלל וכלל! — למשל: משם־העצם "רוח" נבנה שם־תואר "רוחני"; ובכן למה צריך לכתוב ברבים "רוחניים", בשתי יודים, ולא "רוחנים", ביו"ד אחת? — והוא הדין בשאר שמות־התואר המורחבים: "קיצונים", "חיצונים", "חלונים" (או "חלונים" על־פי הארמית), "קיצונים", "סתונים", "ריחנים", "חננים", ועוד, — את כל אלה צריך לכתוב ברבים ביו"ד אחת, שהרי העשירות של שתי היודים באה מתוך "עניות" עניות־דעת: העדר מחשבה, מנין באו שתי היודים במקום יו"ד אחת.

5. כבר העירוחי כמה פעמים, שאין שום יסוד למנהגו לעשות מספר־רבים מן "מזלג", למשל, "מזלגות" דוקה, ולא "מזלגות" או "מזלגים", מפני שבמקרה יש בתנ"ך רק היחיד "מזלג" והרבים מן "מזלגה"¹³. ודאי יש בתנ"ך "אותף" ו"עמך" לנקבה נוכחת, בעוד שהכינוי הרגיל

11 שיר־השירים, א', ו. 12 תהלים, קל"ו, כ"ג.

13 עיין: י. קלוזנר, עברית עתיקה ועברית חדשה, לשוננו, ב' (תרס"ט), 19.

לנקבה נוכחת היא „ך“ („נפשך“ ולא „נפשי“, על-פי הארמית). וכלום לא הגיוני הוא לבטל בעברית החיה יוצאים מן הכלל ממין זה כדי שלא להכביד על המדברים והכותבים ביוצאים, שהם מצויים רק בתנך, ואילו בספרות שאחר התנך אין עוד זכר להם?

ואני חושב, שלמרות העובדה שהאות תי"ו בפועל „שרת“ היא מן השורש, ראוי לומר „שרות טובה“ ולא „שרות טוב“, כמו שנשתרש בעתונינו זה רק 20 שנה, מפני שכל שמות-העצם המסתיימים ב-ות נחשבים עכשיו על מין-נקבה (היה זמן, שהיו אומרים „הגלות המר“ והזכות יגן עלינו, על-פי הכתוב „גבהות אדם שפל“)¹⁴. דבר זה ראוי לעשות על דרך-הקש (או זיווג-המלות, per analogiam), שהרי אנו אומרים: „סוכה שחמתה מרובה מצלתה“¹⁵, אף-על-פי שאין מלה „צלה“ ויש רק מלה „צל“, או „לא מעוקצך ולא מדובשך“¹⁶, אף-על-פי שיש בעברית (לא בארמית!) רק „דבשי“ ולא „דובשי“; כמו שהגרמני אומר des Nachts על דרך ההקש אל des Tags. והרי גם בתלמוד אנו מוצאים: „שני כלים ושירות אחת“¹⁷. אף על-ידי כך יתמעטו יוצאים מן הכלל ולא תביא „העשירות“ ביוצאים לידי עניות במספר המדברים והקוראים עברית.

וכמו-כן חושבני לטעות גמורה מה שגזרו המדקדקים הקפדנים שלנו, שאסור לומר „תמיה“ ו„כמיה“ וצריך לומר „תמיהה“ ו„כמיהה“ דוקה, מפני שהה"א של „תמה“ ו„כמה“ היא יסודית ונשמעת במבטא. כי דרכה של הה"א להשתחק ולהבלע בשימוש המרובה כמטבע, שנתרבה השימוש בו¹⁸ ונעשה „אסימון“. כבר בתנך יש לנו „לראות“ במקום „להראות“¹⁹, ובתלמוד אנו מוצאים „ליהנות“ במקום „להנהנות“, „ליהרג“ במקום „לההרג“, והרבה כיוצא בזה. ולפיכך לא רק מותר, אלא גם ראוי לכתוב „תמיה“ ו„כמיה“ בהבלעת-הה"א, ולא בטעות ולא מחמת קו של קיצור (בתמ') היו קדמונינו כותבים „בתמיה“ ולא „בתמיהה“.

ושוב לפנינו הופעה לשונית שיש לראות בה עשירות מדומה:

כבר הטעים חברי הרב פרופ' מ"צ סגל, שמבנין-פועל „נשתמר (בלשון-המשנה) בצורה חיה (כלומר, שאפשר ליצור אותה מכל פעל ופעל) רק הבינוני. משאר חלקי הפעל נמצאים רק שרידים מועטים“²⁰. ואמנם, בספרות העברית החדשה, כמו במשנה, במדרש ובספרות הפילוסופית של ימי-הביניים, הרבו להשתמש בהתפעל במקום פועל: „נתמנה“, „נתפרסם“, „נתוסף“, וכיוצא באלו. ואולם בשנים האחרונות דוקה (ואף כאן, אם איני טועה, קדם הראדיו לעתונות ולספרים) התחילו מחיים את הפועל במקום ההתפעל והתחילו כותבים: „פורסם“ במקום „נתפרסם“, „מונה“ במקום „נתמנה“, „פונה“ במקום „נתפנה“, וכיוצא באלו. ודאי, יש פעלים מועטים, שיש בהם הבדל בין פועל להתפעל: „פוטט“ ו„התפטר“, „סולק“ ו„נסתלק“ יש להם מובנים שונים. אבל מכאן עדיין אינו יוצא,

14 ישעיה, ב', י"א.

15 משנה, סוכה, פ"ב, מ"ב.

16 במדבר רבה, פ"ב: תנחומא הקדום, בלק, ט'—מ"ד, הוצאת-כ"ב, עמ' 136.

17 יומא, פ"ח ע"א.

18 דרך אגב: אני חושב, שאין יסוד מוצק לעשות את המלות „מטבע“ ו„קרקע“ למין-

נקבה למרות מה שהן כך על-פי רוב בתלמוד.

19 ישעיה, א', י"ב. 20 מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 116.

שצריך ואפשר ליצור כמעט מכל פועל בניין-פועל ולתחיות בניין, שהלך ונתבטל עוד בימי-המשנה, בלא צורך חיוני לכך. אף בלא זה קשים הבניינים המרובים שבלשוננו (ובעברית יש בניינים "מיושנים" יותר ויותר) למי שבא אל העברית מלשונות אירופיות. והר גם זהו "מהומה של עשירות", ש"עניות" ידועה טובה ממנה בשביל המוני לומדים לדבר ולקרוא עברית.

6. אבל אם יש לך דבר, שמרחיק את הקוראים והקוראות הפשוטים מן הספרות העברית, הרי זה — המלות והביטויים הארמיים. מכיון שחלק מן התלמוד (והחלק החשוב פחות דוק, שהרי המשנה והברייתות ומאמרי-התנאים הם רובם ככולם בעברית) נתחבר בארמית, הרי טבעי הדבר, שהספרות העברית הדתית והלמדנית תהא מלאה ארמיסמים. ואולם מה מקום יש לארמיסמים בספרות החדשה? למה צריך קורא פשוט לדעת, שהמלות "בלאו הכי" פירושו "בלא כך" או "קמחא דפסחא" הוא "מעות-חיסים" (מלה קיימת גם בדיבור באשכנזית-יהודית)? למה צריך הוא לומר "מאיך גיסא" או "מאיך" (מלה בלתי-מתאמת להוראה של "ואיך" בתלמוד) במקום "מצד אחר"? למה הוא צריך לדעת, ש"אליבא דאמת" פירושה "על צד האמת" וש"היינו הך" הוא "אותו הדבר", ולמה צריך הוא לומר "לעיל" במקום "למעלה" ו"כדלקמן" בארמית במקום "כלהלך" בעברית, שהרי "להלך" היא מן "הלאה" בהשמטת האלף וכתוספת של נון, שהיא מצויה ביחוד במדרש במלות "למטן" ו"למעלן" במקום "למטה" ו"למעלה"? —

ודאי, אין המלות הארמיות גרועות ממלות להעזות בודדות, שלשון אחת שואלת מחברתה; ומה שחלק קטן מן התנ"ך, חלק גדול מן התלמוד ומן התפילות ("קדיש", "יקום פורקן") ומתשובות-הגאונים, ה"כתובה", "הזוהר", ועוד, כתובים ארמית, וכן גם מה שבכלל הארמית קרובה לעברית, — כל זה נותן רשות להשתמש במלה ארמית או בביטוי ארמי בשעת-הדחק, כשאין מלה או ביטוי עבריים במקומם, או לשם חידוד והלצה. אבל כשאין צורך בדבר וכשאין המלה או הביטוי הארמיים מעשירים את הלשון העברית כלל, כמו בדוגמאות הנזכרות, — למה להעמיס על יודעי-עברית ידיעה של עוד לשון שניה — הלשון הארמית הזרה להם? והרי זוהי הכפדה גדולה, שמכבידים על הקורא והקוראת הפשוטים כשהם ניגשים לקרוא בעברית ספר או עתון. ואף כאן גורמת העשירות הלשונית לעניות — לעניות של ידיעה בספרות העברית.

ודאי, אם המלה העתיקה והמלה המאוחרת יש בהן גוונים (נראנסות) שונים והשימוש בשתייהן מעשיר את הלשון העברית באמת, אין אני נוטה להסתלק מן המלות הישנות לשם הקלה בלבד. וכן אין המשורר העברי יכול להתקיים בלא ארכאיסמים ופיזיסימים ידועים. ומובן שלשון-הספרות אחרת היא ושונה מלשון-הדיבור, ובפרט לשון-השירה, מצד אחד, ולשון המדע והפילוסופיה, מצד שני. אף בלשונות החיות יש הבדל ניכר בין לשון-הדיבור ובין לשון הספרות והמדע. ואולם בעברית הרי יש בין זו וזו לא רק הבדל אלא תהום ממש. ודבר זה צריך לפסוק אם אין אנו רוצים, שמתוך "עשירות של מהומה", עשירות מדומה, בלשון תבוא עניות ממש בכל הנוגע להתפשטותם של הספרות והמדע העבריים.

* * *

מה שאמרתי כאן אינו אלא ראשי-פרקים של חיבור ראוי להיכתב על עניין

גדול וחשוב, שחיי-לשוננו תלויים בו²¹. וידעתי גם ידעתי, שהשמרנות הנוקשית של רוב המדקדקים הנוקדנים והקפדנים שלנו לא תשלים עם השקפות כאלו עד מהרה. אבל רוצה הייתי, שיצאו כל השמרנים הללו מבית-מדרשם וחדר-עבודתם אל שוק-החיים ויראו, מה עוללה הלשון ה"מדוקדקת" וה"עשירה" לספרותנו החדשה, כמה הרחיקה מזו האחרונה אף יודעי-עברית במידה הגונה ומחבבי-עברית בכל לבם; שיצאו ויראו, שלשוננו הלאומית היפה והברורה באמת, שיש בה מן השקיפות והבהירות של הלשון הצרפתית, נעשתה על-ידי השימוש בישן וחדש בערבוביה בלילה משונה אחת של כל מיני שִׁכְבוֹת לשוניות, ואפילו של שתי לשונות שונות (של העברית והארמית). — ואז אפשר שיבינו, שהגיעה השעה לבער אחר "היינו הך" שלהם, מצד אחד, ואחר הפסקנות על-פי דוגמאות עתיקות בל בד, בלא תשומת-לב להתפתחות וההשתנות החיוניות, מצד אחר.

חלילה לי לשאוף לכך, שלשוננו תהא נעשית "עיר פרוצה אין חומה", מדרס לכל מיני בורים וחדשנים קלי-דעת. והשינויים המשוניים בלשון, שנעשו בה מתוך עס-ארצות, מתוך אי-הבנה ברוח-הלשון ומתוך השפעות קיצוניות של לשונות זרות (בלא השפעות כאלו לגמרי אי-אפשר בשום לשון שבעולם), צריכים תיקון ושיפור, ותבוא ברכה על המדקדקים שלנו, שמעירים על כל מיני סטיות לשוניות בלתי-רצויות, שבאו מתוך בורות וקלות-ראש. ואולם חלילה לנו להגיע לידי קיצוניות אחרת ולשמור ולשמר כל מיני צורות לשוניות עתיקות ומיושנות ועל כל מיני מלות וביטויים; שעבר זמנם: על-ידי זה אין לשוננו מתעשרת, אלא היא מתרוששת והולכת, וזהו אחד מן הגורמים החשובים, שהמוני-קוראינו וקוראותינו הולכים ומתרחקים ממנה ומן הספרות היפה והמדעית, שנוצרה והולכת ונוצרת בה. והרי תיקונו של דבר זה גדול וחשוב הוא, לכל הפחות, כתיקונים בלשון של המחמירים שבמדקדקים ובבלשנים העבריים הישנים והחדשים כאחד.

ירושלים-תלפיות, ט"ז בסיון, תש"א.

²¹ הרחבתי הדיבור על זה בשלושת מאמרי: "האנארכיה הלשונית" (השלח, כרך מ"ג, עמ' 385—395), "עברית עתיקה ועברית חדשה" (לשוננו, כרך ב', עמ' 3—21) ו"לשון חיה או גל של דוגמאות?" (שם, כרך ו', עמ' 352—357). ולזה מכון גם ה"דקדוק הקצר של העברית החדשה" שלי, הוצאה שנייה, תל-אביב תרצ"ח.

שמות מקומות ארץ־ישראלים כמלים וביטויים בשפה העברית

השפעתה של ארץ־ישראל, טבעה העשיר, מזג אוריה המתחלף ותולדותיה רבות־המאורעות, ניכרים הרבה על השפה העברית ועל הרבה מליה וסגנון ביטוייה. הודות למצבם הגיאוגרפי המיוחד של מקומות שונים בארץ וערכם בתולדותיה משמשים שמותיהם גם להבעת מושגים מסוימים בשפה העברית. בהרבה מקרים היו — מסבות שונות — שמות מקומות בעלי הוראה ידועה או חסרי כל הוראה, פסוקים תנכיים שונים, שבהם נזכרו שמות מקומות, לביטויים מיוחדים או לפתגמים ולאמרות בקרב הספרות או בפי דוברי העברית החיה.

היות וים התיכון נמצא לכל מערבה של הארץ, לפיכך המלה ים פירושה בעברית גם: מערב. בכתבי־הקודש משמשת המלה: ים או ימה, בהוראה זו לעיתים קרובות מאד. דרומה של ארץ־ישראל נקרא בשם: נגב, ובא מלשון נגב — יבש, כי זהו האזור היבש ביותר בכל עבר־הירדן המערבי. חכמים דרשו על „ארץ הנגב... בית שמנוגב מכל טובה“¹ אמנם הפועל נגב לא נמצא בתנך אלא בספרות התלמוד. חכמים מספרים על ימי הבנין של בית־המקדש בימי הורדוס המלך „נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ונתנגבה הארץ“². מזה חודשה גם המלה: מגבת בעברית החדשה. היות וארץ הנגב נמצאת בדרום, לפיכך הוראתו של השם נגב גם דרום. וכך נזכר כבר בכתבי הקודש. אל אברהם נאמר: „שא נא עיניך וראה... צפונה ונגבה וקדמה וימה“³. ובתיאור נחלתו של שבט יהודה „והיה תצאות הגבול ימה זה יהיה לכם גבול נגב“⁴. וכמו כן בתיאור נחלותיהם של שבטים אחרים. השער הדרומי בירושלים נקרא ע״י יחזקאל שער הנגב „יצא דרך שער נגב“⁵. ובתיאור בית־המקדש מספר הנביא: „והמים יורדים.. מנגב למזבח“⁶. מן המלה נגב—דרום נוצר הפועל: הנגיב, היינו: הלך דרומה או הדרים⁷. נגב במובן דרום עבר בצרוף שמות שונים אל ארצות אחרות. לדרומה של רוסיה קראו: נגב רוסיה. לפוגרומים שם קראו: „סופות בנגב“, על יסוד דברי ישעיה הנביא: כסופות בנגב לחלוף“⁸. כן יקראו לדרום אפריקה — נגב אפריקה, אם כי אין הארצות הללו יבשות ודווקא...

בקצה הדרומי המזרחי של ארץ־ישראל, בגבול ארץ אדום, השתרעה ארץ

1 בבלי, תמורה טז, א, וראה רש"י שופטים א, טו. 2 ירושלמי, תעניות, ג, י.
3 בראשית, יג, יד. 4 יהושע טו, ד. 5 יחזקאל טו, ט. 6 שם מז, א.
7 בבלי, עירובין נג, ב. 8 ישעיה כא, א.

שנקראה בשם: תימן, השם הזה בא מהמלה: ימין שפירושו גם: דרום. המשורר בספר תהלים קורא: "צפון וימין אתה בראתם"⁹. השם תימן עבר אחר כך לארץ אחרת בקצה ערב הנקראה בערבית: ימן, וממנה באים היהודים התימנים. היות וארץ תימן התנכית היתה בצידה הדרומי של ארץ-ישראל, לפיכך משמש השם תימן גם במובן של הכיוון הדרומי של הארץ. וכך נזכר בהוראה זו בכתבי-הקודש. אל משה רבנו נאמר: "עלה ראש הפסגה ושם עיניך ימה וצפנה ותימנה ומזרחת"¹⁰. בתיאור הארץ שנכבשה ע"י יהושע מסופר על הגבול שעבר: "ומתימן תחת אשדות הפסגה"¹¹. המשורר בשיר-השירים קורא אל רוחות השמים: "עורי צפון ובואי תימן"¹². אמנם לפעמים משמשת המלה תימן יותר לכיוון הדרומי-מזרחי של ארץ יהודה, וזהו באמת הכיוון הנכון ממנה אל ארץ תימן. יחזקאל הנביא מתאר את גבול הארץ: "ופאת נגב תימנה"¹³ היינו בכיוון הדרומי-מזרחי של הארץ.

מהפכת סדום ועמורה ותושביה הרעים משמשים משל ושנינה בספרות העברית. הנביא ישעיה מתאר את ישראל "לולי ה' צבאות הותיר לנו שריה, כמעט כסדם היינו לעמרה דמינו"¹⁴. הנביא עמוס קורא אל עם ישראל: "הפכתי בכסם כמהפכת אלהים את סדם ואת עמרה"¹⁵. מגילת איכה מביעה את צער חטאת העם וחרבנו "ויגדל עון בת עמי מחטאת סדם ההפוכה כמו רגע"¹⁶. הנביא צפניה קורא בנבואתו על מואב: "כי מואב כסדם תהיה"¹⁷. הנביא ישעיה בנבואתו על בבל מדמה את חרבנה: "כמהפכת אלהים את סדם ואת עמרה"¹⁸. כל עיר שתושביה ומעשיה רעים יקראו: סדום. אמרו חכמים: "אין לך מן הכרכין רע יותר מסדום, שכל זמן שאדם רע קורין אותו: סדומי. ואין לך בכל העממין קשה יותר מן האמורי. שכל זמן שאדם קשה קורין אותו אמורי"¹⁹. כן נוצר הביטוי: מידת סדום — לאהבה עצמית גדולה. אמרו חכמים: "שלי — שלי, ושליך — שליך זו מידה בינונית וי"א זו מידת סדום"²⁰. חכמים מחליטים לצאת בכוח נגד מידה זו: "כופין על מידת סדום"²¹. בדיבור מצוי גם הביטוי: מיטת-סדום, הלכות מדברי האגדה המספרת על אנשי סדום "מטה היתה להם שבה היו משכיבים את האורחים. אם היה האורח ארוך — קצצו את רגליו ואם היה קצר — מתחווהו"²². לכותל אטום חסר כל חלונות אל רשות הרבים קראו: "כותל-סדומין" (סדומין)²³. הביטוי סדום ועמורה (Sodom and Gomorrah) היה ידוע כבר לרומאים הקדמונים ונזכר בכתובת עתיקה שנגלתה בחרבותיה של העיר פומפיה באיטליה²⁴. עמי אירופה יקראו בשם סודומי (באנגלית: Sodomy, בצרפתית: Sodomic) למעשה רשע בפשעי מין.

שמות מקומות אחדים היו לביטויים מיוחדים בדיבור העברי. בקרבת חופו של ים המלח, בסביבות סדום, היה: עמק שוה. מסופר "ויצא מלך סדם לקראתו (לקראת אברהם אבינו)... אל עמק שוה היא עמק המלך"²⁵. המדרש אומר: "עמק שוה — ששם הושו כל אומות העולם"²⁶. כנראה פירושה של שוה הוא שטוח

9 ה'הלים פט, יג. 10 דברים ג, כז.
11 יהושע יב, ג. 12 שיר השירים ד, טז.
14 ישעיה א, ט. 15 עמוס ד, יא. 13 יחזקאל מז, יט.
18 ישעיה יג, יט, (ראה ירמיה מט, יח, כ, מ). 16 איכה ד, ו. 17 צפניה ב, ט.
20 משנה, אבות, ה. 21 בבלי בבא-בבא-בבא יב, ב. 19 תוספתא שבת ז (ח) כג.
23 ירושלמי, בבא-בבא-בבא ב, ד. 22 בבלי, סנהדרין קט, ב.
24 Engelmann, Führer durch Pompeii S. 4, Friedländer
25 בראשית יד, יז. 26 בראשית רבה מב, ט.

וישר, וכן שם אחר של עיר: שזה קריתים, בעבר הירדן המזרחי. שוות (בפיעל) פירושו עשות את האדמה שטוחה וחלקה. הנביא ישעיה מתאר את עבודת האיכר בשדה: ויפתח וישדד אדמתו... שזה פניה²⁷. לפי זה עמק שוה — עמק שטוח וישר. השם עמק שוה, חדר בדיבור כביטוי מיוחד. שני בני אדם הנושאים ונותנים באיזה ענין ומשתדלים להשתוות ביניהם אומרים „לבוא לעמק שוה“.

כאשר עבר יעקב אבינו את הירדן אמר: „במקלי עברתי את הירדן“²⁸. הפסוק הזה משמש ביטוי מיוחד. כך יגיד אדם אשר עלה לגדולה מחוסר כל ורק במאמציו הרבים ובהשתדלותו השיג את מטרתו, קצת דומה לביטוי האנגלי *self made man*. הירדן זורם בשפע מימיו אל ים המלח. בדבריו אל איוב מתאר האל בעל-חי גדול אשר לפי דבריו: „יגיה ירדן אל פיהו“²⁹. כך יגידו גם על אדם שיכור הלהוט אחרי שתיה רבה. בשנים האחרונות התחילו להשתמש בביטוי „עוד מים רבים ישטפו מהירדן אל ים המלח“ כאשר ירצו לומר על דבר מה שיצריך עוד הרבה זמן עד אשר יתגשם או יקרה...

בני ישראל יצאו ממצרים ועברו את ים סוף. קריעת הים היה מעשה כביר בגאולת ישראל. לפי האגדה: „קריעת ים סוף נשמעה מסוף העולם ועד סופו“. לפיכך יאמרו כאשר ירצו להגיד על דבר שקשה להוציאו לפועל: „קריעת ים סוף“. חכמים אמרו: „קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף“³⁰. בני ישראל נדדו על פני מדבר סיני וחנו במקומות שונים. הם חנו גם במקום בשם: מתקה, היינו: מקום המים המתוקים, ובמקום אחר בשם: מרה — מקום המים המרים³¹. כאשר ירצו לתאר אדם שהיה חי בריוח ובעושר רב, ומסיבות שונות ירד מנכסיו, והפך מצבו רע ודחוק, יאמרו עליו: „ויסעו ממתקה ויחנו במרה“.

השם סיני משמש סמל התורה והלימוד במסורת ישראל. לחכם הבקי בתורה ובלימודה ניתן התואר: סיני, ולחכם חריף — עוקר הרים. שנו חכמים: „סיני... עוקר הרים... סיני עדיף“ או „סיני ועוקר הרים איזה מהם קודם?... סיני קודם“³². התואר סיני רגיל מאד בחליפת מכתבים בין רבנים. „הלכה למשה מסיני“ מונח ידוע הוא בספרות התלמוד. כאשר רצו להבליט את ערכה של איזו אמונה או מסורת הקבועה משנים רבות, אמרו: „מושבע ועומד מהר סיני הוא“³³. ואם מי שהוא מקל באיזו אמונה או מצוה הוא טוען: „אין זו תורה מסיני“. בתיאור המצוות השונות בתורה לא נזכר השם סיני אלא בראש פרשת השמיטה, וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר... רש"י מתחיל את פירושו לויקרא, בעקבותיו של הספרא, „מה ענין שמיטה אצל הר סיני והלא כל המצוות נאמרו מסיני“³⁴. הפסוק הזה היה לביטוי עממי רגיל מאד. כאשר יספר אדם על שני ענינים שונים ורחוקים זה מזה, יאמרו לו: „מה ענין שמיטה אצל הר סיני“, רצונם לומר: מדוע דוקא חיבר וצירף יחד שני ענינים אלה ולא אחרים...

אחת המלחמות של בני ישראל הנודדים במדבר עם הכנענים, היתה בדרומה של הארץ בסביבות עיר צפת שנקראה אחר כך חרמה. „וירד העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא ויכוּם ויכתום עד החרמה“³⁵. ומה בא הביטוי „עד חרמה“

27 ישעיה כח, כה. 28 בראשית לב, יא.

29 איוב מ, כג. 30 בבלי פסחים קיה, א. 31 בבלי שבת, כב, ב, וכו'.

32 בבלי, הוריות יד, א. ברכות סד, א. 33 במדבר לג, כח. שם שם ח.

34 ויקרא כה, א. ספרא, דברים, פרשת בהר. 35 במדבר יד, מה, כא, ג.

כאשר ירצו לומר מלחמה סופית והשמדה גמורה. בסביבתה של חרמה היה מקום בשם מעלה עקריים, הנזכר בתיאור גבולה הדרומי של הארץ³⁶. אולי נקרא על שם העקריים הרבים השורצים על מעלה ההר הזה. השם הזה קיבל גם היראה של צרות ההולכות ורבות, ומובא ביחוד במכתבים שנשלחו מהארץ לבקש את עזרת בני הגולה. בעל חרבות ירושלים כותב בשנת שפו (1627) על צרותיהם של תושביה היהודים „ועלו החובות למעלה עקריים“³⁷. במכתב שנשלח מירושלים, בשנת תקל, מתאוננים הכותבים על מצבם הקשה: „תקף הצער הגדול... עול החובות במעלה עקריים“. ובאגרת שנשלחה מחברון בשנת תקנב נאמר: „ויאכלו את ישראל בכל פה זו היא סיבה שעלו החובות במעלה עקריים“³⁸.

בני ישראל נדדו על פני הרי עבר הירדן. בהרי מואב חנו במקומות שונים: „ומתנה — נחליאל“³⁹. כך יאמרו גם אל אדם ששאל דבר מה, איזה כלי או ספר, לזמן קצר, ואחר-כך אינו מחזירו ועושה אותו לרכושו הוא כאילו היתה נחלתו... במלחמות ישראל בהרי מואב התפרסמה העיר חשבון — בירת סיחון מלך האמורי. בשיר נצחון קדום נאמר: „אש יצאה מחשבון“. גם ירמיה מזכיר אותה: „אין עוד תהלת מואב, בחשבון חשבו עליה רעה, כי אש יצא מחשבון“. חכמי התלמוד דרשו על השם הזה „בואו ונחשב חשבוננו של עולם“⁴⁰. בשעה שאנשים נגשים לסדר ביניהם חשבון של איזה ענין ופורצת מריבה יאמרו: אש יצאה מחשבון! ברכות המים היפות של העיר חשבון שמשו משל בשירת התנך. המשורר בשיר השירים מדמה את עיני אהובתו: „עיניך ברכות בחשבון על שער בת-רבים“⁴¹. אמנם רש"י מבאר „בחשבון על שער בת-רבים“ — „חכמים כשהם יושבים בשערי ירושלים העיר בת רבת עם. ועסוקים בחשבון תקופות ומזלות חכמתם ובינתם לעיני העמים“. אולם ירושלים יותר מדי רחוקה מחשבון. יתכן לחשוב שבמלה רבים, חבייה שם העיר רבת בני-עמון הסמוכה לחשבון, ונקראת גם בשם רבה⁴². המשורר נתן לה את הצורה הפיוטית רבים (כמו חרמון — חרמונים, נמרה — נמרים וכדומה), והוסיף לתפארת המליצה את המלה בת (כמו ציון — בת ציון, גלים — בת גלים וכדומה). בספרות קיבלו המלים „שער בת רבים“ הוראה מיוחדת למקום פומבי ובו אנשים רבים. האמוריים ששכנו גם הם על פני הרי מואב היו עובדי עבודה זרה ולהם מנהגים ואמונות תפלות רבות ושונות. לפיכך קראו חכמי התלמוד לאמונות תפלות: „מדרכי האמורי“⁴³. על פני ארץ סיחון מלך האמורי, בקרבתה של רבת-עמון וחשבון מתרומם הר נבו. משה רבנו עלה על ראש הר נבו, אל הפסגה. פסגה הוא שם המקום ובא מלשון: פסג — עלות מעלה. המשורר קורא אל המבקרים בירושלים: „סבו ציון והקיפוה... פסגו ארמנותיה“⁴⁴. בדורות הבאים עשו מהשם פסגה מלה שמובנה: ראש הר. עכשיו יקראו לכל ראש הר: פסגה: פסגת החרמון, פסגת התבור וכו'.

בני ישראל עברו את הירדן אל מול יריחו. מסופר: „ויעמדו המים הירדים מלמעלה, כמו נד אחד הרחק מאד באדם (קרי מאדם) העיר אשר מצד צרתן“⁴⁵.

36 במדבר לה, ד. וכו'. 37 חרבות ירושלים עמ' 7.

38 ירושלים לכבוד לונץ (תרפח) עמ' צב, קמב. במכתב משנת תקטב מירושלים, א. דינארד שבלים בודדות (תרעה) עמ' 35. במכתב משנת תקפו ראה: תרביץ. תרצה עמ' 119.

39 במדבר כא, יט. 40 במדבר כא, כח. ירמיהו מת, ב—מה. בבלי, בבא-בבא עה, ב.

41 שיר השירים ז, ה. 42 דברים ג, יא וכו'. יהושע יג, כה וכו'. 43 בבלי, שבת, סז, א—ב.

44 תהלים מה, יד. 45 יהושע ג, סז.

אדם במקרה זה הוא שם עיר על גדות הירדן. "אמר רבי יוחנן: אדם — קרייה וצרתן — קרייה. שנים עשר מיל מזו לזו" ⁴⁶. עד היום נשאר שמה בצורה: דאמיה לתל קדום ולמעבר הירדן צפונה ליריחו. אולם בספרות נוצר הביטוי "הרחק מאדם העיר" כאשר יספרו על איזה ישוב בודד ונדה רחוק מכל שאון בני אדם.

יריתו היתה העיר הראשונה שנכבשה ע"י שבטי בני-ישראל בעבר הירדן המערבי. יהושע בן-נון קילל אותה לעולם: "ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת" ⁴⁷. מסופר על דוד המלך שאמר אל האנשים הנכלמים שנתפסו ע"י מלך עמון ואנשיו גלחו את חצי זקנם וכרתו את בגדיהם: "שבו בירחו עד יצמח זקנכם ושבבתם" ⁴⁸. לפיכך קיבל השם יריחו בשפה האנגלית הוראה של מקום מקולל, נידח ורחוק. האנגלים יאמרו: לך אל יריחו Go to Jericho כאשר ירצו לאמר: לך לעזאזל או להרי חושך. ביטוי זה מתחיל להופיע בספרות האנגלית בערך מראשית המאה השבע-עשרה. לפי זה נוצר גם הביטוי: שב ביריחו — Stay in Jericho כאשר ירצו לומר למי שהוא שישאר במקומו לתמיד ואל יתערב בעניני אחרים. האנגלים יאמרו: מיריחו עזי יוני (במלון ט.) — From Jericho to June כאשר ירצו לומר, בלעג, זמן או מרחק ממושך מאד ⁴⁹. לפעמים אפשר לשמוע מבין היהודים הספרדים את הביטוי הדומה: "לך לאשקלון" במקום לעזאזל. כנראה נוצר הביטוי הזה מסיבת הנבואות הקשות על העיר הזאת ששימשה מרכז השנאה לישראל בימי פלשתים והפכה לתל חרבות עד היום הזה.

גם המלה המצויה עזאזל הוא שם מקום במדבר יהודה. התורה מספרת על "השעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל יעמד חי לפני ה' לכפר עליו לשלח אתו לעזאזל המדברה" ⁵⁰. כבר התרגום הארמי על התורה, ירושלמי א', הבין זאת בתור שם מקום "באתר תקיף וקשי דבמדברה דצוק דהוא בית חדורי" וצריך כנראה להיות: בית חדודי, וזהו שם גבעה תלולה מאד על גבול ערבות יריחו הנקראת עד היום: בית חידודון. גם חכמי התלמוד ביארו: "עזאזל... עז וקשה... קשה שבהרים" ⁵¹. לפי דעת החכמים השם מורכב משתי המלים: עז — קשה ואל — חזק אמנם רד"ק מיחס את מוצא השם עזאזל משתי המלים: עז ואזל — הלך: "ונקרא ההר כך כי לפי שהעז היה הולך לשם" ⁵².

בתקופת התנך היה רגיל הביטוי "מדן ועד באר שבע" כשרצו לציין את כל הארץ מהצפון לדרום ⁵³. אמנם הביטוי הזה ציין יותר את האזור של עובדי האדמה. דרומה לבאר-שבע התגוררו רבים מבני שבט שמעון כרועי צאן נודדים. בתקופה יותר מאוחרת כאשר צומצם האזור העברי לאורך השפלה בסביבות לוד, בני-ברק ויבנה באותו החלק הנקרא: דרום, קבעו את נקודותי הקיצוניות אנטיפטרוס או אנטיפטרוס בצפון וגבת בדרום. בתקופה זו של המשנה והתלמוד השתמשו בביטוי: "מגבת ועד אנטיפטרוס" כאשר רצו לציין את תחומי הישוב היהודי. חכמים מספרים על דורו החסיד של חזקיהו המלך: "בדקו מדן ועד באר-שבע ולא מצאו עם הארץ מגבת ועד אנטיפטרוס ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה" ⁵⁴. כאשר רצו להראות על תלמידיו הרבים

⁴⁶ ירושלמי, סוטה ז, ה.

⁴⁷ יהושע ו, כו. ⁴⁸ שמו"ב ב, י, ה. J. A. H. Murray, Oxford Dictionary. Ar. Jericho ⁴⁹

⁵⁰ ויקרא ט, ז, י. ⁵¹ בבלי, יומא סז, ב ⁵² רד"ק ספר השרשים, ערך: עז.

⁵³ שמואל א, ג, כ וכו'. ⁵⁴ בבלי, סנהדרין צד, ב.

של רבי עקיבא שבאו אליו מכל קצוות הארץ, אמרו: "שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת ועד אנטיפטרס" ⁵⁵. וכן אמרו: "מגבת ועד אנטיפטרס ששים עיירות והיו מוציאות כפלים כיוצאי מצרים" ⁵⁶. בימינו נוצר הביטוי "מרוחמה ועד מטולה" הבא לציין את אזורי הישובים העברים...

בארץ יהודה היתה העיר: יקבצאל או קבצאל סמוכה לערים: עדר ויגור ⁵⁷. השם יקבצאל או קבצאל בא מהמלה קבץ — אולי רמז לאסוף העדר. אמנם חכמים דרשו על שלושת השמות הנזכרים: "כל המקבץ עדרים לתורה יגור במחיצת אל" ⁵⁸. קבצאל היתה מולדתו של אחד מגבורי דוד המלך שהיה אחר-כך שר צבאו של שלמה והוא: "בניהו בן יהוידע בן איש חיל רב פעלים מקבצאל" ⁵⁹. הביטוי "רב-פעלים מקבצאל" נכנס לספרות הרבנית. כך היה חותם איזה רב להבליט בזה את מעשיו הרבים והוא בא ממקום צנוע ועלוב, כאלו השם קבצאל בא מלשון קבצן. בגבול דרומה של ארץ יהודה, נקרא חלק של הנגב בשם: נגב או ערי הירחמאלי ⁶⁰, על שמו של ירחמאל אחיו של כלב, מבני שבט יהודה ⁶¹. בספרות הרבנית יקראו לפעמים בשם: ערי "הירחמאלי", לערים בגולה שתושביהן היהודים סבלו ועוררו רחמים עליהם או היו רחמנים לאחרים. מסופר על "שליח מצוה... סובב הולך בערי הירחמאלי. ערי אשכנז... על פתחי נדיבים להעלות ארוכה למחלותינו" ⁶².

בקרב דוברי עברית נפוץ מאד הביטוי "להדריך מנוחה" ומעטים מאד יודעים שבמקרה זה מנוחה הוא שם מקום בארץ-ישראל, בסביבותיה של ירושלים. במלחמה אשר התלקחה בין שבט בנימין ושבטי ישראל מסופר על בני בנימין שנסוגו אחור ויפנו לפני איש ישראל אל דרך המדבר... (ויאמר איש ישראל) כתרו את בנימין הרדיפוהו מנוחה הדריכוהו עד נכח הגבעה ממזרח שמש" ⁶³. מזה נוצר הביטוי להדריך מנוחה. אולם מנוחה במקרה זה הוא שם מקום, וכך הבינו כבר בעלי תרגום השבעים (נוסח ב') המביעים את השם: מנוחה, בצורה היונית: Noua — (מ)נוחה. גם ממקורות אחרים ברור לנו שהיה מקום בשם זה. ירמיהו הנביא מזכיר את: "שריה שר מנוחה" שהיה בימי צדקיהו המלך ⁶⁴. ואולי מנוחה זו היא מנחת (אלה — אילת, גבעה — גבעת, תמנה — תמנת וכו') ונוכרת יחד עם גבע "ראש אבות ליושבי גבע ויגלום אל מנחת" ומזה גם שם המשפחה: המנחת ⁶⁵.

כאשר ירצו להדגיש איזה דבר שאין להטיל בו ספק, יאמרו "אל נכון" על יסוד דבריו של שאול המלך לאנשיו שרדפו אחרי דוד "וראו ודעו מכל המחבאים אשר יתחבא שם ושבתם אלי אל נכון והלכתי אתכם", ואחר-כך מסופר: "וישלח דוד מרגלים וידע כי בא שאול אל נכון. ויקם דוד ויבוא אל

55 בבלי, יבמות סב, ב.

56 פתיחתא לרות רבה. 57 נחמיה, יא, כה. יהושע טו, כא.

58 אמנם בתלמוד הנדפס אין מובא דרוש זה. אולם היה מובא בתלמוד שהיה לפני בעל הערוך ומקומו כנראה בבבלי, גיטין ז, א. וראה הערוך השלם, ערך: קבץ.

59 שמואל ב' כג, כ. דברי הימים א' יא, כב. 60 שמואל א' כז, י. שם ל, כט.

61 דברי הימים א' ב' ט, מב. 62 נתן מנהיגים בהקדמה לספרו: מאורות נתן — תסט.

63 שופטים כ, מג. 64 ירמיהו נא, נט. 65 דברי הימים א' ב, נב, ה, ו.

65 דברי הימים א' ב, נב, ה, ו. דברי הימים ב' כו, ז.

המקום אשר חנה שם שאול⁶⁶. נראה שנכון במקרה זה היה שם מקום בסביבות העיר זיף, בהרי חברון של ימינו. מקום אחר בירושלים על הר המוריה נקרא: גרן נכון⁶⁷. בתיאור רדיפתו של שאול המלך אחרי דוד הרועה נזכר מקום בשם: סלע המחלקות שהיה בהרי יהודה: „וישב שאול מרדוף אחרי דוד וילך לקראת פלשתים על-כן קראו למקום ההוא: סלע המחלקות“⁶⁸. אולי נקרא הסלע כך משום שהיה חלק מאד וקשה היה לעלות עליו. דומה לשם: הר החלק, או למלה: חלקלקה — שטח חלק („והיה דרכם להם כחלקלקות“). המדרש שואל: ולמה נקרא שמה סלע המחלקות? — אמר רבי שמואל בר נחמני: ששם נחלקו גבורי שאול וגבורי דוד. מהם היו אומרים: עד שבן ישי בדינו לא נפנה ממנו. מהם היו אומרים: מלחמת ישראל קודמת, אבל בן ישי מצוי אצלנו בכל שעה. רבי אליעזר אומר: נחלק הסלע מכאן ומכאן ונמצא שאול וגיבורי עומדים מצד אחד ודוד ואנשיו מצד אחד... דבר אחר: סלע המחלקות — בשעה שהיה דוד וחילותיו עוברים על אותו מקום... היה מתחלק מחילותיו, הוא ושש מאות אנשים שהיו איתו. אותה שעה היו יורדין מעל סוסייהן ומשתחווין ונופלין על פניהם... וקצתן היו עומדים ואין מברכין... והיו מתחלקין זה מזה“...⁶⁹. השם סלע המחלקות חדר אל הדיבור העברי בשינוי הניקוד, סלע המחלוקת, ובא במקום לומר: סיבת המחלוקת באיזה ריב וסכסוך בין אנשים באיזה ענין שהוא.

מערת עדולם, אשר היתה בין הרי יהודה, שימשה מקלט לדוד ואנשיו הפוזזים שברחו מפני שאול המלך. „וימלט אל מערת עדולם.. ויתקבצו אליו כל איש מצוק וכל איש אשר לו נשא וכל איש מר-נפש ויהי עליהם לשר“⁷⁰. לפיכך נוצר באנגלית הביטוי מערת עדולם לחבורה של אנשים המתנגדים לחוק. לאחד מהם יקראו עדולמי Adullamite. נשיא ארה"ב אברהם לינקולן השתמש לראשונה, בשנת 1864, בביטוי זה לקבוצה של אנשים אשר התנגדו לתיקונים לאיזה חוק שהציע. כמו-כן השתמש בו, בשנת 1866, המדינאי הבריטי ג'ון בריט ממנהיגי הליברלים בנאומו נגד קבוצה של מדינאים שיצאו נגד חוק התיקון (רפורם ביל) אשר הציע בבית הנבחרים הבריטי. לפעמים משתמשים בקיצור רק במלה האנגלית: Cave — מערה, ומובן שהרמזו למערת עדולם⁷¹. מערת עדולם היתה בחברות הנקראות עכשיו בערבית בשיבוש השם עיד אלמא, ונמצאות בגבול הרי יהודה וארץ פלשתים. באנגלית (ראשונה ע"י M. Arnolt) ומכאן בשפות אחרות קיבלה המלה: פלשתי — Philistine את ההוראה של אדם בינוני מחוסר הבנה לדברים בלתי רגילים. ומה גם המושג הכללי פלשתיות — Philistinism היהודים קראו בימי הביניים בשם פלשתים לברברים שוכני אפריקה הצפונית, ובימינו יקראו היהודים הספרדים בשם זה לדרוזים שוכני הרי החרמון, הלבנון והחרון. כמובן אין כל קשר בינם ובין הפלשתים בתנך.

אחרי מותו של שאול המלך אמר דוד את קינתו המפורסמת המתחילה: „אל תגידו בגת“, בביטוי החזר בדברי מיכה הנביא: „בגת אל תגידו“⁷². גת היתה

⁶⁶ שמואל א' כג, שם כו, ד. וראה: מ. וואהלמאן — מחקרי הארץ (תרצט) ע' 185.

⁶⁷ שמואל ב' ו, ו. ⁶⁸ שמואל א' כג, כח.

⁶⁹ מדרש תהלים יח, ז. ילקוט שמעוני שמואל קלג. ⁷⁰ שמואל א' כב, א—ג.

⁷¹ Encyclopaedia Britannica Ar: Adullam. [ולהוראת השם עדולמי בעברית ר' דברי ב"י:

„מתוך בין גברים לנשים זוגות, מי שסוחר בזוגות כו, ט].

⁷² שמואל ב' א, כ. מיכה א, י.

עיר ידועה בארץ הפלשתים, אויבת לישראל במשך דורות רבים. כאשר קורה מקרה וצריך לשמרו בסוד פן תהיה שמחה לאיד, אומרים: אל תגידו בגת (בתברה) אשכנזית: גת — גס, ופרושו באידיש: רחוב). המלחמה בין דוד וגלית היתה במקום אחד בשם: אפס או פס דמים⁷³. אולי פס לשון רצועת אדמה שנקראה כך מסבת המלחמות הרבות אשר התלקחו עליה. אמנם רבי שמואל אומר על השם אפס-דמים „שמשם נפסקו דמים“. אולם רבי יוחנן מתרגם את השם לארמית: חקל סומקתה היינו: שדה אדום⁷⁴. אולם בספרות הוכנס הביטוי אפס-דמים והובן מלשון אפס — לא כלום, אפיסת דמים. הריב"ל כתב את ספרו הידוע „אפס-דמים — אגרת התנצלות נגד עלילת דם שנתחדשה בימינו“.

הנביא ישעיהו ואחריו מיכה קוראים: „מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים“⁷⁵. ביטוי זה ידוע גם במקרים אחרים בספרות העברית על ערים שונות בגולה ששימשו מרכזי תורה חשובים בתפוצות ישראל. כבר חכמי התלמוד השתמשו בביטוי זה והכניסו את שמות מרכזי התורה שהתפרסמו בארץ בבל. הם אמרו: כי מבבל תצא תורה ודבר ה' מנהר פקוד⁷⁶. רבינו תם, במאה השתים-עשרה, קורא פסוק זה בקשר עם שתי ערים באיטליה ששימשו מרכזי תורה חשובים: „מבארי תצא תורה ודבר ה' מאוטרנטו“⁷⁷. ברוסיה נהגו לאמר: „מקיוב תצא תורה ודבר ה' מסטארודוב“⁷⁸. לכל ישוב בגולה המשמש עיר ואם בישראל ותושביה רובם יהודים ומהם חכמים ולמדנים מפורסמים יקראו: ירושולים בתוספת שם הארץ. לעיר ליוורנו, אשר באיטליה קראו: ירושלים דאירופה⁷⁹, לולנא: ירושלים דליטא וכו'...

בצידה של ירושלים עובר גיא עמוק הנקרא בשם: גיא בן הנום או גיא הנום. בגיא הנום הקימו פסלי אלילים שונים ואנשי ירושלים עבדו את העבודה הזרה והיו גם שורפים לקרבנות את ילדיהם במדורות האש הלהטות. בגיא הנום היה מקום אחד הנקרא בשם: התופת. הנביא ירמיהו מדבר קשות על בני ירושלים „ובנו במות התפת אשר בגיא בן הנום לשרף את בניהם ואת בנותיהם באש“. פעם ירד ירמיהו אל התופת וגיא בן הנום וקרא אל האנשים שם: „הנה ימים באים, נאם ה', ולא יקרא למקום הזה עוד התפת וגיא בן-הנום כי אם גיא ההרגה... ובתפת יקברו מאין מקום לקבור. כן אעשה למקום הזה, נאם ה', וליושביו ולתת את העיר הזאת כתפת. והיו בתי ירושלים ובתי מלכי יהודה כמקום התפת הטמאים... ויבא ירמיהו מהתפת אשר שלחו ה' שם להנבא“⁷⁹. כנראה נקרא הגיא הזה גיא בן הנום כשם אדם שהיה בעל הגיא הזה. אמנם חכמי התלמוד דרשו על השמות גיא הנום ותופת: „גיהנם — גיא... שהכל יורד לה על עסקי הנום (עצירות)... והאיכא תפתה... שכל המתפתה ביצרו יפול שם“^{79א}. חכמי המדרש אמרו: „מקום היה למטה מירושלים ותופת שמו. רבי יהודה אומר: על שום תפתה דהוה ביה. רבי יוסף אומר: חלתא דבר הינום“^{79ב}. המפרש מבאר את המלה: תפתה — פתוי של עבודה זרה, רש"י מבאר בדרך האגדה את מקור השם

⁷³ שמואל א' יז, א. דברי-הימים א' יא, יג.

⁷⁴ ירושלמי, סנהדרין ב, ה. ⁷⁵ ישעיה ב, ג. מיכה ד, ב. ⁷⁶ ירושלמי, סנהדרין א, ג.

⁷⁷ רבנו תם: ספר הישר שאלה: תרכ.

⁷⁸ י. ת. טביוב — אוצר המשלים והפתגמים (תרעט) עמ' 184.

^{78א} בהקדמה לספר: מקרא קודש מאת אברהם ששון שנדפס בליוורנו בשנת תרכו. ⁷⁹ ירמיה ז, לא. יט, ו—יד. ^{79א} בבלי, עירובין יט, א. ^{79ב} איכה רבתי א, לה.

הנום ותפת: "ונקרא כך, כי היו מרקדים ומכים בתופים בשעת העבודה כדי שלא ישמע צעקת בנו כשהיו מעבירין אותו באש... הנום — שהיה התינוק מנהם וקול נהימותיו עולה" 80. בעל ילקוט שמעוני מספר: "ונוטלין את התינוק ונותנים אותו לתוך ידיו (של המולך) והיו מביאים תופים ומקישים בהם בקול גבוה, כדי שלא יהא קולו של נער יוצא ואביו שומע ומעיו הומים עליו. ולמה נקרא שמו בן הנם? — שקולו של תינוק היה נוהם מכוח האש. דבר אחר: שהיו העובדים נוהמים ואומרים: הנה לך! יערב לך! יבוסם לך!" 81. בתקופה יותר מאוחרת התמוזג השם גיא הנום למלה אחת: גיהנום, וקיבל הוראה מיוחדת — מקום הרשעים בעולם הבא, ההפך מגן עדן של הצדיקים. חכמי המשנה אמרו: "כל עז פנים לגיהנום" או "תלמידי חכמים אין אור של גיהנום שולטת בהן" 82. המלה גיהנום חדרה גם לשפות אירופיות שונות (באנגלית: Gehenna; בצרפתית: Géhenne בתקופה יותר מאוחרת התחילו גם להשתמש במקום גיהנום במלה תופת, המופיעה לפעמים בספרות העברית החדשה וגם חדרה לשפות אירופיות (באנגלית ובגרמנית: Tophet).

בנחל קדרון נובעים מי השלוח אשר הספיקו מים לאנשי ירושלים בימי קדם. מי השלוח שימשו סמל של מלך ירושלים, כמו שהיו מי נהר פרת הסמל של מלך אשור. הנביא ישעיהו קורא: "מאס העם הזה את מי השלח ההולכים לאט... ולכן הנה אדני מעלה עליהם את מי הנהר (פרת) העצומים והרבים" 83. האגדה מספרת: אמר ירמיהו לישראל: אלו זכיתם, הייתם יושבים בירושלים שותים מי השלוח, שמימיו נקיים ומתוקים! עכשיו שלא זכיתם, הרי אתם גולים לכבל ושותים מי פרת, שמימיו עכורים וסרוחים" 84. ליהודי, העובד לטובת עמים אחרים ואינו עוזר לעמו הסובל, יאמרו: "מאס העם הזה את מי השלח ההולכים לאט..."

בנחל קדרון היתה אבן שנקראה בשם: אבן הזוחלת 85. לפי דבריו של רש"י נקראה כך כי הבחורים היו מזיזים ומזחילים אותה ממקום למקום בשביל לנסות את כוחם. רד"ק אומר: "על שם המים הזוחלין אצל האבן". השם אבן זוחלת הושאל בתקופה יותר מאוחרת לכלי המגנט. "אבן הזוחלת אשר תניע הברזל" 86. כי אל המגנט הברזל זוחל...

בקרבת ירושלים השתרע עמק הרפאים. הנביא ישעיהו מתאר את דלותו של ישראל "והיה כמלקט שבילים בעמק רפאים" 87. כך יאמרו על אדם עני הנודד סביב ומחפש פרנסה ע"י אסיפת פרוטות בודדות... עמק אחר בסביבות ירושלים נקרא בשם: עמק הבכא והוא הוא כנראה המקום: בכאים 88. אולי נקרא על שם מין עץ שהיה גדל בו, ואולי בכא הוא השם התנכי של עץ התות. רד"ק אומר: "בכאים — פירושו אילנות הנקראים בדברי חז"ל: תותים". בדיבור העממי הבינו את המלה בכא מלשון: בכיה. עמק בכא יקראו לכל מקום שהיהודים סובלים בו צרות ורדיפות. ספר המתאר את צרות היהודים במאה ה-16 נקרא לפיכך: עמק הבכא — "ספור כל תלאות בני ישראל". המשורר ר'שלמה

80 רש"י לירמיה ז, לא. מלכים ב', כג, ו. 81 ילקוט שמעוני, ירמיה רעו.

82 משנה, עדויות ב, א. אבות ה, בבלי, חגיגה כז, א. 88 ישעיה ח, ו.

84 פתיחתא, איכה רבה יט. 85 מלכים א' ט.

86 אהרן בן אליהו הקראי בספרו: עץ חיים ה. 87 ישעיה יז, ה.

88 תהלים פד, ז. שמואל ב' ה; כג.

אלקבץ, במאה השש-עשרה, בצפת, שר במזמורו: "לכה דודי לקראת כלה. רב לך שבת בעמק הבכא והוא יחמול עליך חמלה". עמק עכור שהיה בסביבותיה של יריחו ולפי המסופר נקרא כך כפי דברי יהושע: "מה עכרתנו — יעכרך ה' ביום הזה... על כן קרא שם המקום ההוא: עמק עכור, עד היום הזה"⁸⁹. בשם עמק עכור ישתמשו לפעמים כביטוי המציין מקום רע ליהודים שהחיים בו עכורים ומכוערים.

אולי נופת צופים, הנזכר בדברי משורר תהלים, נקרא על שם מקום צופים, שממנו בא הדבש הזה. גם חכמי התלמוד שואלים: "מאי נופת צופים?... רבי יהושע בן לוי אמר: זה דבש הבא מן הציפא". רש"י בפירושו מביא את הנוסח: מן הצופים, ומבאר: "ההרים הגבוהים שמשם צופה למרחוק"⁹⁰. ייתכן שזהו הר הצופים הסמוך לירושלים, או ארץ צופים שבה היתה העיר רמתים צופים. דברי תהלים: "מתוקים מדבש ונופת צופים" רגיל בספרות העברית. הפיטן ינני קורא לתלמידי חכמים עוסקים בתורה: "הוגי נופת צופים"⁹¹.

הר הכרמל הצטיין בימי קדם בשפע יערות סבוכים שהוסיפו לו הדר ויופי ולפיכך שימש משל בימי קדם. המשורר בשיר-השירים מדמה את ראש אהובתו "ראשך עליך ככרמל"⁹². ראשו של הכרמל הבולט אל פני הים היא הנקודה הראשונה הנראית ליורדי הים בהתקרבם אל יבשת הארץ. גם ראשו של הבור המתרום בגבול הגליל ועמק יזרעאל מצטיין ביפי כיפתו העגולה הנשקפת מסביב. שני ראשי ההרים, התבור והכרמל, הם ברורים וגם ממרחק רב אפשר להכירם: מרמות החרמון, הגליל או הגלעד הרחוקים. אולי לפיכך אמר הנביא ירמיהו על בואו של מלך אשור אל הארץ: "כתבור בהרים וכרמל בים יבוא"⁹³, היינו כמו שההרים הללו ברורים ונראים מרחוק, כך גם בואו של האויב אל הארץ... לפיכך מדמה גם המשורר בזמר העממי למוצאי שבת את צדקתו של ה' כמו הר תבור הבולט הברור: "מבדיל בין קדש לחול חטאתינו הוא ימחל... צדקתך כהר תבור, עלי פשעי עבר תעבור".

בארץ הנגב עוברים אפיקים רבים היבשים וחרבים בימות הקיץ. רק בחירף בימות הגשמים, יורמים בהם המים המחיים את צמחיתם הרעננה. לפיכך משה המשורר את תחית ישראל אל האפיקים הללו: "שובה ה' את שבותנו כאפיקים בנגב"⁹⁴. בארץ הגלעד גדלו שיחים מיוחדים שנתנו את הצרי המפורסם ששימש מרפא חשוב בימי קדם. הנביא ירמיהו קורא אל ישראל: "עלי גלעד וקחי צרי" או "האין צרי בגלעד או רופא אין שם"⁹⁵. וכך יאמרו כאשר יחפשו תרופה לאדם חולה חסר תקווה או לאיזה מצב הטעון תיקון.

הר הלבנון המתרום בכיפותיו המשליגות ובמורדותיו התלולים, שימש סמל היופי והגודל בימי קדם. גם הארזים שגדלו עליו היו מפורסמים בחסנם הנהדר. הנביא הושע מתאר את שיבת ציון: "אהיה כטל לישראל... ויד שרשיו כלבנון... וריח לו כלבנון... זכרו כיין לבנון". המשורר בשיר-השירים מתאר את האהוב: "מראהו כלבנון בחור כארזים". בעיקר שימשו ארזי הלבנון, החסונים והחזקים למשל בשפה העברית. המשורר אומר: "צדיק כתמר יפרח כארז כלבנון

⁸⁹ "הושע ז, כה—כו.

⁹⁰ תהלים יט, יא. בבלי, סוטה מה, ב. ⁹¹ פיוט ינני, הוצאת ה. זולאי (תרצח) עמ' ט.

⁹² שיר השירים ז, ו. ⁹³ ירמיהו מ, יח. התרגום הארמי אומר על פסוק זה שהיה "מין פתגמא".

⁹⁴ תהלים קכו, ד. ⁹⁵ ירמיה מו, יא, ח, כב.

ישגה". הנביא יחזקאל מושה את פרעה מלך מצרים: "ארו הלבנון יפה ענף"⁹⁶. בימינו יאמרו על בחור גבוה וחסון: בחור כארו הלבנון...

מלים וביטויים בתלמוד הלקוחים משמות מקומות. בספרות נשארו ביטויים אחדים בנויים על שמה של ארץ-ישראל בכלל או מקומות שונים בה. על כל מקרה שקורה בארץ לרעתה אומרים: "גודעוזה ארץ-ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה"⁹⁷. ים התיכון נקרא בתלמוד בשמו התנכי: ים הגדול. כאשר ירצו חכמים לתאר אדם גדול בעל יכולת רבה יאמרו עליו: "הוא יודע למתק את הים הגדול"⁹⁸.

ארץ-ישראל הצטיינה בשפע תורתה, לפיכך אמרו: "אורא דארץ-ישראל מחכים"⁹⁹. מרכזי התורה: יבנה, לוד ובני ברק היו בדרום הארץ ומקום העושר היה בצפון. בהרי הגליל. לפיכך אמרו: "הרועה שיחכים — ידרים, ושיעשיר — יצפון"¹⁰⁰. הגליל היה עשיר בויתים עד שאמרו בדרך משל: "נוח לאדם לגדל לגיון זיתים בגליל, מלגדל תינוק אחד בארץ-ישראל"¹⁰¹.

האבן הגדולה שהיתה על פסגת הר-המוריה בבית-המקדש נקראה בשם אבן השתיה, "כי ממנה נשתת העולם"¹⁰². לפי אמונת הקדמונים היתה במרכז של העולם שהיה בעיניהם בצורת טבלה עגולה ושטוחה. בימינו כאשר רוצים להדגיש איזה יסוד חשוב בענין או בויכוח יאמרו: זהו אבן השתיה. בירושלים העתיקה עברה לכל אורך העיר בקעה צרה מהצפון לדרום ונקראה ביונית: טירופיאון שפירושו: עושי הגבינה. אמנם ייתכן למצוא בו את השם העברי: תורפה או תורף¹⁰³, היות והיתה בקעה זו גם בצפונה של ירושלים ולפיכך היה צידה זה החלש ביותר והעיר היתה נוחה להיכבש. אמרו חכמים על "תורפה של ירושלים היתה ונוחה היא ליכבש משם"¹⁰⁴. מתוך זה נוצר הביטוי: מקום תורפה, לצד החלש באיזה תופעה או ענין, דומה במקצת לביטוי הלועזי: עקב אכילס.

בתקופת המשנה והתלמוד היה ים המלח נידח ורחוק כאלו מעבר להרי חושך. לפיכך נוצר הביטוי בפי החכמים: "להוליד אל ים המלח" כאשר רצו לומר: להוביל דבר מה למקום נידח ורחוק, לעזאזל. כבר חכמי המשנה משתמשים בביטוי זה: "דמי חטאת ילכו לים המלח". חכמי התלמוד מרחיבים הדיבור: "המפריש מעות לחטאת ונאבד... ואחר כך נמצאו המעות ילכו לים המלח"¹⁰⁵. צוו חכמים: "המוצא כלים (של עבודה זרה) ועליהן צורת חמה, צורת לבנה... יוליכם לים המלח"¹⁰⁶. ביטוי זה רגיל גם במקרים אחרים. בימינו, הודות למפעלי התעשייה, אשר הוקמו על חופיו של ים המלח והודות לכביש המצוין המוביל אליו מירושלים, משמש ים המלח מקום נהדר לטיולים ולבילוי זמן. בחור הרועה לשמח את בחורתו יאמר: בואי ואובילך אל ים המלח..

בדיבור העברי רגיל מאד הביטוי: "גם זו לטובה" ומקורו בשם מקום. בקרבתה של לוד היתה העיר גמזו הידועה כבר בתקופת התנך¹⁰⁷. בימינו כפר

96 הושע יד, ו-ז. שיר-השירים ה, טו. תהלים צב, יג. יחזקאל לא, ג.

97 בבלי, מגילה ג, א. 98 ירושלמי עבודה זרה ב, ז.

99 בבלי, בבא-בבא קמח, ב. 100 בבלי, בבא-בבא קמח, כה, ב.

101 בראשית רבה, כ. 102 ירושלמי, יומא ה, ג. נתחומא קדושים, י.

103 G. Dalman, Orte und Wege Jesu (1924) S. 287. 104 בבלי, שבועות טו, א.

105 משנה גויר ז, ד. 106 ירושלמי, עבודה זרה ג, ו. 107 דברי הימים ב' כח, יח.

ערבי גדול: ג'מזו, בסביבותיה של בן-שמו העברית. בגמזו חי החכם רבי נחום שנקרא על שם עירו איש גמזו. אגדה חילקה את השם גמזו לשתי מלים: גם זו, ולפי זה גם ספרה כי נחום היה אומר על כל דבר שקרה לו: גם זו לטובה. מקום אחד היה בארץ בשם: עפרים, אולי היא העיר חפרים בנחלתו של שבט יששכר¹⁰⁸. ואולי היתה במקום הכפר הערבי כפרה או טייבה הסמוכה לה בגבול עמק יזרעאל המזרחי. עפרים הצטיינה בהרבה תבן ולפיכך אומרים על אדם שהביא איזו סחורה למקום שסחורה זו מצויה למכביר או חוזר על דברים ידועים היטב בקהל: "תבן אתה מכנים לעפרים", או "תבן לעפרים אתה מכנים"¹⁰⁹. ביונית: "ינשופים לאתונא", באנגלית: "פחם אל ניו קסל", ע"ה עשירה במכרות פחמים. אמרה דומה נוצרה בקשר עם כפר חנניה, בגליל העליון, שבה היתה תעשייה גדולה של קדרים וכלי חרס ולפיכך אמרו: "קדרים לכפר חנניה"¹¹⁰. בימינו נמצא במקומה הכפר הערבי: כפר ענן, בצד הכביש צפת-עכו. עכו הצטיינה בשפע דגיה. ולפיכך אמרו: "כלום מביאין... דגים לעכו"¹¹¹. כאשר רצו לאמר שלכל דבר תכונותיו וסגולותיו ואין לערבבן, אמרו: "אינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מצידון"¹¹².

הרבנים השתמשו, במקרה שרצו להבליט את שאיפתם למצוות, ולקמן לזמן ממושך כמה שאפשר, בביטוי התלמודי שגאמר ע"י רבי יוסי: "יהי חלקי עם מכניסי שבת בטבריה" — ובמוצאי שבת בצפורי¹¹³. מוצאו של ביטוי זה אפשר להבין בהכרת המצב הטופוגרפי של שתי הערים הללו. טבריה נמצאת במקום הנמוך ביותר בגליל (208 מ' מתחת לפני ים התיכון) מוקפת הרים, ולפיכך יעריב בה היום יותר מוקדם מאשר בצפורי היושבת על ראש הר (250 מ' מעל פני ים התיכון) משקיפה על פני הסביבה ואור היום נמשך בה יותר זמן, ולפיכך תושביה נהנים יותר מנוכחותה של שבת מלכה בעירם.

בסביבות טבריה היתה בתקופת התלמוד הישוב כפר ימא. בימינו נמצאת במקומה המושבה יבנאל. אולי השם ימא בא בביטוי רגיל בתלמוד. כשרצו לומר זמן קצר מאד "כמן ימא וטיגנא (או טיגני)" ביארו שטיגנא או טיגני הוא שם מקום סמוך מאד לימא הנזכרת; המפרש אומר: "שני מקומות הם וקרובים זה לזה". אמנם יש גם פירושים אחרים לשתי המלים הללו¹¹⁴: במלה ימא רמז לים כנרת והביטוי מציין זמן קצר כמן הוצאת הדג מים כנרת אל כלי הטיגון^{114א}. בגליל התחתון, על גבול עמק יזרעאל, היה ישוב בשם: חוריה, נקרא גם חבריה או חבריא, האותיות ו' וב' מתחלפות לפרקים גם בשמות מקומות: מכזור — מכבר¹¹⁵, גוולנה — גובלנה^{115א}, יוונה — יבנה^{115ב}, יונית — יבנית^{115ג} (וכו') השם חבריא התחלף במלה: חבריא, היינו חבורה של חכמים,

¹⁰⁸ יהושע יט, יט. ¹⁰⁹ בבלי, מנחות פה, א. ¹¹⁰ בראשית רבה פו, ג.

¹¹¹ שמות רבה ט.

¹¹² בראשית רבה ה. ¹¹³ בבלי, שבת קית, ב.

¹¹⁴ ירושלמי גטין ו, ב. ברכות ג, ה. קדושין ב, א. בבלי, קדושין מד, א. י"ז הורבין — ארץ ישראל ושכנותיה (תרפג) עמ' 323. הערוך השלם ערך: טגן.

^{114א} ש. קליין ספר הישוב (תרצט) עמ' 79.

¹¹⁵ ירושלמי שביעית ט, לה. תוספתא ראש השנה ב, ד.

^{115א} ירושלמי מגילה ג, ג. שם עבודה זרה ב, א. ^{115ב} בראשית רבה עו.

^{115ג} ברייתא של משמרות הכהנים ספר הישוב עמ' 164.

הנזכרת לפרקים בספרות התלמוד¹¹⁶. חכם אחד נקרא בשם רבי אושעיא זעירא דמן חבריא¹¹⁷. ומזה בא הביטוי שרבנים רגילים להוסיף אחר שמם, לאות עונה: זעירא דמן חבריא. אולם חבריא במקרה זה הוא שם המקום הנזכר. ר' אושעיא זה נקרא זעירא בשביל להבדילו מר' אושעיא רבה בקיסריה הנזכר לפרקים בספרות התלמוד. כמו־כן נקרא על שם עירו חבריא. להבדילו מחכם אחר אושעיא שאף הוא נקרא על שם עירו "איש טיריא"¹¹⁸. טיריא היתה בגליל העליון סמוכה לפקיעין של ימינו. עד היום נקרא מעין שבקרבתה: עין טיריה, בפי הערבים. ולרבי אושעיא זה קראו: דמן חבריא. גם בעל התוספות בארו: "דמן חבריא" — שם מקום. כדאמרינן בבבאשית רבה: אבימי חבריא¹¹⁹. ובנוסף אחר: אבמי דמן חבריה¹²⁰. אמנם העיירה חבריה או חוריה נזכרת ע"י החכמים ברשימה של שמות תנכיים ובהקבלה להם שמות שהיו ידועים בימיהם. בצד השם: ידאלה — עיר שנחלתו של שבט זבולון — מובא השם: חורייה¹²¹. הישוב נקרא כך כנראה על שם שכבות האדמה החורות אשר בסביבה. והיה כנראה באותו המקום הנקרא בערבית: חוארה, ופירושו דומה לפירושו של השם העברי. חרבת חוארה נמצאת בימינו בקרבתה של כפר נהלל, בגבול אדמתה של הקרן הקימת.

בעבר הירדן המזרחי היתה העיר עשתרת־קרנים שנקראה על שם האלילה עשתרת הידועה בפולחן הקדמונים. יש סוברים שהיתה עשתרת מיוחדת בעלת קרנים ולפיכך שמה. אמנם חכמי התלמוד הבינו בהוספה קרנים שני הרים גבוהים בצורת קרנים, והעיר שכנה ביניהם. לפיכך היה השם עשתרת־קרנים למושג מיוחד בתלמוד למקום החבוי עמוק בין שני הרים גבוהים. חכמים מספרים על "העושה סוכתו בעשתרת קרנים" ¹²²... רש"י מפרש: שני הרים גדולים והשפלה ביניהם ומתוך גובה ההרים אין חמה זורחת שם בשפלה.

על פני צפונה של הארץ מתרומם החרמון בכיפתו הלבנה המשקיפה למרחוק. הערבים קראו לו: ג'בל א־שיד — הר הזקן, השב, כי דומה החרמון בכיפתו הלבנה לזקן ערבי הנושא עטיפה לבנה על ראשו. החרמון נקרא בתלמוד גם בשם הר השלג בארמית: טור תלגא — הר השלג, דומה לשמו הערבי: ג'בל א־תלג'. מסופר על קיסר רומי שביקש מרבי יהושע בן חנניה, שיבוא להשתתף באסיפה של חכמי העמים השונים (בי־אידן) שהיו באים להתוכח בעניני דת. רבי יהושע סרב באמרו על עצמו בלשון מליצה: "טור תלגא"¹²³ היינו: רמז לזקנותו המופלגת ולראשו המכוסה שיבה, כמו הר השלג בכיפתו הלבנה...

בבבל היתה העיר נציבין, ובה ישב חכם חשוב יהודה בן בתירה. השפעתו היתה גדולה גם על ארץ־ישראל, לפיכך אמרו עליו: "אתה בנציבין ומצודתך פרושה בירושלים"¹²⁴. וכך יאמרו על אדם הגר בארץ נכריה והשפעתו גדולה על ארץ־ישראל. בשיחות חכמים על עופות כשרים הובא הפסוק: "עומד בבבל ורואה נבלה בארץ־ישראל"¹²⁵. כך יאמרו על אדם הגר, הרחק מהארץ ומחפש מומים וחסרונות בה.

W Bacher Monatsschrift 43 (1899) S. 345 116

117 בבלי, חולין יב, ב. שם תענית כד, א. נדה כו. 118 בראשית רבה נח, ב. קהלת רבה א.

119 תוספתות לחולין יב, ב. 120 בראשית רבה, סוף פרק יג.

122 בבלי, סוכה ב, א. 123 בבלי, סנהדרין קו, א. שבת קנב, א.

124 בבלי פסחים ג, ב. 125 בבלי חולין סג, ב.

שמות מקומות א"י כמלים וביטויים בשפות לועזיות: כבר ראינו ששמות מקומות כמו: סדום, יריחו, עדולם, גיהנום ותופת חדרו גם לשפות הלועזיות וקיבלו הוראות מיוחדות. גם שמה של העיר מגדו או מגדון קיבלה הוראה מיוחדת. מגדו שכנה בגבולה של עמק יזרעאל. בה התלקחו מלחמות מהתקופה הקדומה ביותר ועד המלחמה העולמית, בימי כיבוש הארץ ע"י צבאות בריטניה. לורד אלנבי המפקד של צבאות בריטניה כובשי הארץ, הוכתר בתואר לורד וצורף אל שמו: הר מגדו או בכתוב היוני: ארמגדון. יש חושבים למצא בשם מגדו את המלה גדוד, מגדו — מקום הגדודים. בימי הרומאים חנה פה לגיון-צבא, ועד ימינו נקרא הכפר הערבי הסמוך בשם: לג'ון, שבוש המלה לגיון. כמסורת הנוצרית התפרסמה מגדו או הר מגדון בתור מקום שבו תהיה מלחמת הטוב והרע באחרית הימים. בברית החדשה מסמלים מלאכי השלום את הטוב ורוחות השדים את הרע. "והנה הם באו יחד אל מלחמת היום שהוא הגדול אשר לאלהי הצבאות... ויאסף אותם אל מקום הנקרא בעברית: הר מגדון (ארמגדון)... ויהיו קולות ורעמים וברקים ויהי רעש גדול אשר כמותו לא היה מאז האנשים היו על הארץ"¹²⁶. לפיכך יאמרו באנגלית על מלחמה גדולה ומכרעת: ארמגדון — Armageddon ונזכרת לפעמים בספרות האנגלית¹²⁷. כך קראו גם למלחמה העולמית כי חשבו שזאת המלחמה האחרונה והמכרעת...

דוברי אנגלית משתמשים לפעמים במלה: בדלם — Bedlam למצב של מהומה ומבוכה להמון פרוץ ומטורף וגם לבית משוגעים. ומזה גם התואר: בדלמית — Bedlamite מטורף או תושב בבית משוגעים. מקורה של מלה זו הוא השם העברי: בית-לחם. בית המשוגעים הראשון באנגליה נפתח בצדה של כנסייה מפורסמת שנקראה בשמה של העיר בית-לחם יהודה, ומזה השתבשה המלה בדלם האנגלית. שם העיר אשקלון, שימש מקור לשם של מין בצל שהשתבש באנגלית Shallot או Shelot ובצרפתית: Eschalot. אשקלון התפרסמה כבר בימי קדם במין בצל מיוחד שהיה גדל בה. פליניוס הרומי קורא לו: Capae Ascaloniae. נושאי-הצלב הביאו את הבצל הזה אל אירופה והיה נקרא בשמה של אשקלון שהשתבש לצורות שונות ולפיכך נקרא הבצל גם במדע: Allium Ascalonium למין משי מיוחד, בעיקר רקום בתוכו ציורי פרחים, קראו באירופה: דמסק, על שם העיר דמשק שממנו הובא בתחילה. בצרפתית קראו למשי זה: דמסה ומזה הפועל: damasser — לרקום פרחים במשי והאומן נקרא: damasser והאומנות damasserie. כן קראו בשם: דמסקין, למין חרב שבתוך להבה משוכצים לשם קישוט חוטי כסף או זהב. ממלה זו נוצר הפועל בצרפתית damasquiner באנגלית: to damask, to damaskeen היינו עשות חריצים בפלדה ותחוב בתוכם חוטי כסף או זהב. האומן נקרא בצרפתית: damasquiner ובאנגלית: damaskeener והאומנות: damasquinerie, damaskeening. מדמשק הובא מין שזיף הנקרא על שמה בספרות התלמוד: דרמסקית, דורמסקנא, דורמסקין (רבים: דורמסיקות או דורמסקנין)¹²⁹. מין שזיף נקרא באנגלית: דמסון — damson וסוברים, שנגזר משמה של דמשק שממנה הובא.

126 הברית החדשה, התגלות טז, טז. P. Haupt Armageddon. Journal of the

American Oriental Society 34 (1915) p. 412 – 15

128 תולדות הטבע ה' יג. 129 בבלי ברכות לט, א. וכו'.

הכתיב שבמדרשי ההלכה*

(ע"פ כתבי־יד ודפוסים עתיקים)

פתיחה

עבודתי זו מכוונת לבדיקת הכתיב של הספרות שאחר התנ"ך בכלל. אך לפי שעה הצטמצמתי ובדקתי בעצת מורי ורבי, הפרו' ג"ה טורטשינר, את הכתיב של מדרשי ההלכה: ספרא וספרי וכו' בלבד**.

* ועדה מיוחדת מטעם ועד הלשון עוסקת זה למעלה משנתיים בקביעת כללים לכתיב שאינו מנוקד. שאיפתה של הוועדה להנהיג אחדות וקבע בכתיב בהתאם לצרכי לשוננו כיום ועל יסוד השימוש הנהוג במקורותינו המוסמכים. אבל עד עתה לא נחקרו כתבי־היד העתיקים של מקורותינו בנוגע לכתיבם, וכל הידיעות, שיש לנו בעניין זה, אינן מבוססות על הסתכלות שיטתית בדרכי הכתיב שבמקורות הללו. לפיכך יש בכך משום תועלת למעשה, שתיוחדנה מיוגראפיות לבירור הכתיב בכה"י ובדפוסים ראשונים, שתגלינה לפנינו את היסודות שהיו לנגד עיני אבותינו בהרחיבם את גבולות הכתיב המקראי. משפע הפרטים נלמד את הכלל.

ה מ ע ר כ ת

** קיצור המקורות וספרי העזר שהשתמשתי בהם בעבודתי זו.
ה מ ק ו ר ו ת :

- מא — מכילתא דרבי ישמעאל, כ"י אוכספורד
מה — מכילתא דר"י מאת חיים שאול' הורוביץ ואברהם ישראל רבין, פרנקפורט ע"מ, תרצ"א
מכ — מכילתא דר"י כ"י מינכן
מג — שני קטעים מכ"י המכילתא דרשב"י, שנמצא בגניזה בקהיר. האחד פורסם ע"י ד"ר רש"י שכתב ב J. Q. R. שנת 1904 ע' 443—445; והשני — ע"י לוי גינצבורג ב"גנזי שכתב" ח"א, ניוורק תרפ"ח, ע' 373—339
מר — מכילתא דר"י, צילום של כ"י הוותיקן, סימן Vat. ebraico 299
סאז — ספרא, דפוס ויניציא ש"ו, נדפס שנית בדפוס אופסיט, ברלין תרפ"ה
סבה — ספרי דבי רב על ספר במדבר מאת ח. ש. הורוביץ, לייפציג, תרע"ז
סבר — ספרי דבי רב על ספר במדבר, צילום של כ"י הוותיקן (רומי)
סדו — ספרי לדברים דפוס ויניציא ש"ו, נדפס שנית בדפוס אופסיט, ברלין תרפ"ה
סדר — ספרא לדברים, צילום של כ"י הוותיקן (רומי)
סז — ספרי זוטא פרשת פרה עפ"י צלום כ"י בלינגרד, מאת פרו' י. נ. אפשטיין, "תרביץ" שנה א' ספר א' ע' 77—57.

וכאן עלי להעיר הערה קצרה אשר למלת "כתיב", שהשתמשתי בה ואשתמש בה גם להלן פעמים רבות, והיא — שכוונתי למושג המצומצם של המלה, דהיינו: לכתיב של התנועות כאימות הקריאה אהו". כי ההוראה, שמלה זו קיבלה ב"דיבור העברי בארץ" והיא: "צורת המלים של הלשון כמו שהן צריכות להיכתב עפ"י הדקדוק Orthographie, Rechtschreibung"¹ מקיפה יותר וכוללת את כל אותיות המלה ולא רק אלו המסמנות את התנועות. בהוראה מצומצמת זו של המלה משתמשים כבר כמה מבעלי ההערות לשאלה הנידונה כאן, שעוד ייזכרו להלן.

שאלת הכתיב היא כידוע שאלה סבוכה ומסובכת, כבר מראשיתה של השפה העברית — וביתר דיוק: כבר מראשיתן של השפות הכנעניות — כפי שהיא מתגלה בכתובות השונות ובספרי התנ"ך.²

סביבות זו של השאלה לדעתי אינה חדלה לגמרי אף בשפה העברית שלאחר התנ"ך (שפת-הסופרים, התנאים וכו'), אף כי בדרך כלל קיבלה זו את הכתיב המלא של התנ"ך והוסיפה למלא אותו. כי גם ביחס אליה נשארות עדיין כמה שאלות כגון: מדוע אינה נהגת תמיד בכתיב מלא?³ מדוע לא השלימה את הכתיב, לאמור: למה לא ייחדה או לא המציאה אותיות לסמן בהן את שאר התנועות: פתח וקמץ? ובייחוד למה לא שיכללה את הכתיב הזה, שנוכל להבחין בין חולם, שורוק וקמץ קטן המסומנות כידוע ע"י אות אחת — וי"ו; ובין חירק וצירה המסומנות ע"י וי"ד? מהו מקור השימוש של וי"ו וי"ד כפולות בשביל העיצורים (קונסוננטים) האלה?

בעוד שבשאלת הכתיב של התנ"ך אין לך כמעט מדקדק או פילולוג (של השפות השמיות כמובן), החל בראשוני המדקדקים העבריים: אהרן בן משה בן אשר, מנחם בן סרוק וכו', וכלה באחרוני המדקדקים הנוצרים, שלא חקר בה, שיער השערות וניסה לפתרה פתרון שלם או חלקי,⁴ בשאלת הכתיב של הספרות שלאחר התנ"ך לא נעשתה אף חקירה אחת. כל מה שיש בנידון זה

ספרי העזר:

ב"י — "מלון הלשון העברית" מאת אליעזר בן יהודה, ירושלים—ברלין
ברדוביץ — Studien zur Geschichte der Orthographie des Althebräischen, von
Dr. L. Bardowicz, Fr. a. M. 1894.

דא"ב — דקדוק ארמית בבליה, מאת ק. לויאס, ניו יורק, תר"ץ
דלה"מ — דקדוק לשון המשנה, מאת משה צבי סגל, ת"א, תרצ"ו
דלמן — Grammatik des Jüdisch Palästinischen Aramäisch von Gustaf
Dalman, Leipzig, 1905.

יסטרוב — A Dictionary of the Targumim, the Talmud babli and Jerushalmi and
the Midrashic Literature, compiled by Marcus Yastrov 1903
לוי — Neuhebräisches und Chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und
Midraschim von Prof. Dr. Jacob Levy, Leipzig, 1876

עה"ש — "ספר ערוך השלם", וינה, תרפ"ו.

¹ מה שבתוך המרכאות מצוטט מתוך ב"י ערך "כתיב".

² עיין ספרי הדקדוק וביחוד בספרו של ברדוביץ, המקיף ומסכם שאלה זו מראשית
הופעתה ועד לפני כ-40 שנה, ע' 36—1.

³ ושאינה נהגת כך הצלחתי כמדומני להוכיח בעבודתי במידה מספקת. ראה להלן.

⁴ עיין ברדוביץ בעמודים שציינתי לעיל בהערה 2.

אינו אלא הערות כוללות המפורשות בספרי הדקדוק המעטים ללשון המשנה והתלמודים ובמקומות אחרים, הערות התופסות בכל ספר עמוד אחד או לכל היותר עמוד וחצי. ואלו הספרים שמצאתי בהם הערות כאלה:

(א) דלמן — בפרק "ציון התנועות", ע' 70—71.

(ב) דא"ב — ע' 26—27.

(ג) חלה"מ — בפרק "לכתיב של התנועות", ע' 31—32.

(ד) שתי הערות של נ"נ טאראשצאנסקי. האחת בשם "ברורי דברים" ב"אסיף", תרמ"ח, ספר רביעי ע' 141, 142 והשניה בתוך מאמרו "מקרא ותלמוד" במאסף הספרותי "תלפיות" ברדיטשוב, תרנ"ה, ע' 17 ואילך.

(ה) הערה קצרה של ד"ר ראובן גורדיס בשני מאמריו: "יחסי הכתיב והנקוד בלשון העברית, וזו הפרובלימה של הכתיב בעברית החדשה", בלשוננו כרך ו' ע' 202—214. לשאלתנו הוא מקדיש בס"ה 10 שורות בע' 207, ואין בהן אלא משום חזרה על דברי קודמו. לבסוף נוגעים בשאלה זו גם:

(ו) פרו' ד"ר י' קלוזנר במאמר: "כתיב מלא או חסר" בלשוננו כרך י' ע' 251—256. וי"ו מורי ורבי פרו' ד"ר נ"ה טורטשינר במאמר: "לשאלת הכתיב העברי", שם ע' 257—261⁵; אבל נגיעה זו היא רק מצד הפרובלימה של הכתיב בעברית המחודשת, ואין לה ולחקירת הכתיב שבספרות שלאחר התנ"ך ולא כלום. מכאן יוצא אפוא שחקירתי היתה הראשונה בשדה זה, ויודע אני שאין זו אלא התחלה צנועה ודוגמה לחקירה יותר מקיפה, שצריכה להתבסס על כ"י שלמים (ולא קטעים בלבד כמו שנאלצתי אני לבסס את חקירתי מחוסר כ"י) ודפוסים ראשונים. ולא זאת בלבד, אלא החקירה צריכה להסתעף לתקופות השונות של כה"י והדפוסים ולארצות מוצאן השונות, כי יש להניח, כפי שהניח ברדוביץ, שלא בכל הארצות ולא בכל התקופות היה הכתיב אחד.

* * *

הערבוביה של הכתיב הבלתי מנוקד בעברית המחודשת משכה זה מזמן את תשומת לבי ועוררה בקרבי כמה שאלות שאפשר לכוללן בשתיים הבאות:

(א) ערבוביה זו — האם מחייבת המציאות היא, או לא? האין לקבוע

שיטה אחת של כתיב שתחייב את הכל? וביחוד —

(ב) כידוע, אין כתיב זה המצאתה של העברית המחודשת; זו רק מחקה או ממשיכה את הכתיב שהיה מקובל — והוא מקובל גם כיום — בכל הספרות העברית העתיקה (תלמוד, זוהר, פרשנות, פילוסופיה, מסעות וכו') בכה"י שלה ובדפוסיה; אם כן נשאלת השאלה: הקיימת בכתיב של ספרות זו איזו שיטה או לא?

זו היתה השאלה העיקרית שנתעוררה אצלי, כי בפתרונה תלוי לדעתי במידה ידועה גם הפתרון של השאלה הראשונה.

אמנם לפי מה שהכרתי כבר קודם לכן את הספרות העתיקה עפ"י הדפוסים הרגילים הבלתי מדעיים, היה נראה לי — וסבורני שכך ייראה לכל מעיין בה, ואפילו עיון שטחי בלבד! — לענות בשלילה על השאלה, לאמור: שאין לגלות כל כלל בכתיב הנהוג בה; כיוון שאין לך כמעט מלה אחת בכל הספרות הזאת שלא תיכתב פעם מלא ופעם חסר. בכ"ז קיבלתי ברצון רב את הצעת מורי הפרו'

⁵ כ"כ יש להזכיר את הרצאותיו של פרופ' טורטשינר ברדיו הא"י ב־1940 על "הכתיב

נ"ה טורטשינר לחקור את הכתיב הבלתי מנוקד בספרות העתיקה שלאחר התנ"ך. כי סבור הייתי לתלות את קולר אי קביעות בכתיב בשיבושי הדפוס, שהם כה מרובים לא רק מבחינה זו אלא גם מכמה בחינות אחרות. וחשבתי כי יתור דיוק וגם קביעות ידועה בכתיב אמצא בהוצאות מדעיות של הספרות הזאת, ועל פיה אנסה לקבוע את הכללים. פניתי אפוא אל ההוצאה המדעית של מדרשי ההלכה — המכילתא והספרי — שהוציא ד"ר ח"ש הורוביץ וי"א רבין.¹

ברם גם בהוצאה מדעית זו מצאתי, לתמהוני הרב, אותה ערבוביה ואותה אי-קביעות המצויות בכתיב של הדפוסים הרגילים. לא רק שהרבה מלים נכתבות פה ושם בכתיבים שונים, מלא וחסר², אלא כתיבים שונים אלה מצויים בהרבה מקומות בשורות סמוכות בדף אחד ובכמה מקרים אפילו בשורה אחת.³ יתר על כן — ודבר זה התמיהני ביותר — בכמה מקרים מובאת מלה מסוימת בתוך הטקסט בכתיב אחד ובהערות לשינויי הנוסחאות והגרסאות מובאת אותה מלה בכתיב אחר.⁴

עובדות אלו כמו גם עובדות אחרות, שעליהן עוד אעמוד להלן, עוררו בי ספק במדעיותה של הוצאה מדעית זו, לפחות באשר לכתיב, והחלטתי לפנות לכה"י עצמם של המדרשים הנ"ל.

הנה גם בכתיב של אלה שוררת אותה אי קביעות; גם בהם נכתבות הרבה מלים בכתיבים שונים.⁵

וככה מאשרים גם הדפוסים⁶, גם ההוצאה המדעית וגם כה"י את ההשקפה הראשונה, בנוגע למלא וחסר, שאין כתיב קבוע בספרות העתיקה שלאחר התנ"ך.

עם כל זאת אשתדל לתאר להלן בפרוטרוט את הכתיב הזה על כל אי-קביעותו ולהסיק את המסקנות שאפשר להסיק ב-80%—90% של ודאות. לפני זה אקדיש מלים אחדות למקורות שהשתמשתי בהם בעבודתי והם: א) מכילתא דרבי ישמעאל, מאת חיים שאול הורוביץ ואברהם ישראל רבין, פרנקפורט ענ"מ, תרצא, שהוציאה עפ"י הדפוסים הראשונים כ"י וציטטים שיצוינו להלן באותם הסימנים שהם עצמם משתמשים בהם בהוצאתם.⁷

אשר להוצאה זו יש לומר: (1) מה שכבר הזכרתי לעיל, שמרובות מאד המלים שיש להן כתיבים שונים⁸, (2) בחילופי הנוסחאות שבשולי הטקסט אין אף חילוף נוסט אחד שיתייחס ישר לכתיב של איזו מלה. (3) בהשוואה לכה"י שבהם השתמשו המוציאים⁹ וביחוד בהשוואה לכ"י הוותיקן, שציטטו היה לפני¹⁰ — אפשר להחליט שהמוציאים לא דקדקו ללכת בכתיב אחר אחד מהם, אלא בחרו לעצמם איזה כתיב משלהם, שלעומת הכתיב שבה"י והדפוסים העתיקים חסר הוא במידה

1 להלן ידובר עליהם יותר בפרוטרוט.

2 ראה למשל להלן בעמודים 142—145. ³ ראה למשל עמ' 137 a.

4 ראה להלן ביו"ד קונסוננטית. ⁵ ראה למשל בעמ' 144, 3; 147 ועוד.

6 ראה למשל בעמ' 131, 133. ⁷ ראה שם ע' 371. ⁸ ראה למשל 144, 3; 144.

9 השוואה זו עשיתי רק עפ"י קטעי כה"י המובאים בחילופי הנוסחאות, כי הם עצמם

לא היו בידו. ¹⁰ עליו מדובר בעמוד 127.

ר ב ה¹¹. מן כל האמור יוצא לדעתי, שבאשר לכתיב — אין הוצאה זו בת סמך כלל וכלל.

(ב) ספרי דבי רב על ספר במדבר, מאת ח"ש הורוביץ, לייפציג, תרע"ז. אף זה הוצא עפ"י דפוס ראשון, כ"י וציטטים¹², אבל אשר לכתיב — אין אף הוא בר סמכא יותר מאשר המכילתא, בהיות גם הוא לקוי בליקויי הראשון. גם כאן רב מאד מספר המלים המופיעות בכתיבים שונים גם בריחוק מקום, ואף בעמוד אחד ואפילו בשורה אחת¹³. כ"כ מצויות גם כאן כמה מלים שבפנים הן נכתבות בכתיב אחד ובהערות — בכתיב אחר!¹⁴ וגם בחילופי הגרסאות לא הושם לב לחילופי הכתיב כלל וכלל. ולבסוף — הכתיב הוא במידה רבה חסר ואינו לא של כה"י ולא של הדפוסים הראשונים, כ"א של המוציא עצמו.

(ג) מכילתא דרבי ישמעאל, צילום כ"י הוותיקן, סימן 299 Vat. ebraico יש להעיר שהצילום, ולפי"ן גם כה"י עצמו, אינו שלם, הוא מכיל רק:

- (1) מסכתא דויהי (פרשה א' ותחילת פרשה ב' חסרות).
- (2) מסכתא דשירה עד אמצע פרשה ה'.
- (3) מסכתא דבחדש (קטע מפרשה א' חסר).
- (4) מסכתא דנויקין, (5) מסכתא דכספא, (6) מסכתא דשבתא.
- חסרות בו אפוא: (1) מסכתא דפסחא, (2) מסכתא דיוסע, (3) מסכתא דעמלק.
- הכתיב של כ"י זה הוא בדרך כלל מלא ודומה לזה שבכה"י א, כ, שהיו לפני ד"ר ח"ש הורוביץ בהוצאת המכילתא, אבל גם כאן יש מספר גדול של מלים בכתיבים שונים¹⁵.

(ד) קטע¹⁶ מצילום כ"י של הספרי לבמדבר, שנמצא בספרית הוותיקן. הכתיב שבכ"י זה הוא בדרך כלל מלא. ומבחינה זו, בחינת הכתיב, יחסו לסבה הוא כיחס מר ל-מה¹⁷.

(ה) קטע¹⁸ מצילום כ"י של הספרי לדברים שנמצא בספרית הוותיקן. הכתיב שבו דומה לזה שלעיל ושוה כמעט גם לזה שבספרי לדברים דפוס ויניציא¹⁸, כי בחלק הגון משתוים הכתיבים שבשניהם¹⁹. ולעומת מספר המלים, שכאן הן נכתבות בכתיב מלא ושם בכתיב חסר²⁰, נמצא מספר מלים אחרות, שכאן הן נכתבות בכתיב חסר ושם בכתיב מלא²¹. מה שמפליא הוא שגם בשני קטעים קטנים אלה שבדקתי נמצאים כתיבים שונים זה מזה²².

(ו) שני קטעים מכ"י המכילתא דרשב"י שנמצאת בגניזה בקהיר. הקטע הראשון הוא מפרשת משפטים («מסכתא דנויקין») שפרסם ד"ר שכטר ב- I. Q. R. שנת 1904 ע' 443—445, והקטע השני הוא חלק ממסכתא דשירה שפירסם לוי גינצבורג ב«גנזי שכטר» ח"א, ניוורק תרפ"ח, ע' 339—373.

¹¹ ראה ע' 143 ועוד. ¹² עיין שם, מבוא ע' XXI.

¹³ ראה למשל עמ' 143 33. ¹⁴ ראה הערה 4.

¹⁵ ראה למשל עמ' 141 (c; 146, 3).

¹⁶ צילום כל כה"י נמצא בידי הפר"י נ. אפשטיין שהראהו לי באדיבותו הרבה והנני מביע לו את תודתי העמוקה גם בזה. אך לא היה סיפק בידי לראות ולבדוק כ"א קטע ממנו.

¹⁷ ראה עמ' 145. ¹⁸ ידובר עליו להלן בע' 129. ¹⁹ עיין למשל בעמ' 155.

²⁰ ראה למשל עמ' 148. ²¹ ראה למשל עמ' 149. ²² ראה הערה 21.

בשני הקטעים נמצאים כרגיל כתיבים שונים²³. אך מזור ביותר מבחינת הכתיב הוא הקטע השני. מצד אחד נמצאות בו מלים בכתיב מלא שבמלא, כגון: הלוא — אבה, 21²⁴ ועוד; שלוש — בא, 27; נגלה — אב, 10, 11; איכנס — דב, 14—17; נפשכין—אא, 14; איפשר—אב, 21; כון—אב, 11, 20 ועוד; שומיע—בא, 2; שיני—דב, 11. ומצד שני נמצאות בו מלים בכתיב חסר כגון: ממתינ — אא, 19; תיתי, היתם — בב, 8—10; חיבתם — אב, 22 נתחיבו — אב, 12; ביצאתן—בא, 30; תחלת—פב, 1; נמוס—בב, 8.

נוסף לזה רב מאד מספר הטעויות ושגיאות שבדפים מעטים אלה, ואלו הן: ניסן — גא, 1 ת' ניסין; רוא — גא, 3 ת' רואה; בעלבן — גא, 3 ת' בעלבון; שקאורים — גא, 8 ת' שקוראים; ונחלם — גא, 21 ת' ונלחם; מלחמו — שם, ת' מלחמות עוש — גא, 22 ת' עושה; נהילת — גב, 8 ת' ניהלת; ובוזיון — גב, 18 ת' ובוזיון; כשיה—דא, 13, ת' כשהיה; כיויכול—הא, 21 ת' כוויכול²⁵. עובדות אלו עושות גם מקור זה לבר סמכא מפוקפק מאד באשר לכתיב. עכ"פ יש להשתמש בו בזהירות רבה מאד.

נמצאת אמנם בדפוס כל המכילתא דרשב"י "מלוקטת מתוך מדה"ג כ"י ברלין ומתוך ספרים וכי"י אחרים", מאת רד"צ הופמן, פתקפורט תרס"ה (1905), אך מאחר שהמוציא כותב בעצמו במבוא לספר ע' x כדברים הבאים: "ומפני שחשבתי כי שנויי דרכי הכתיבה (=הכתיב — מ"ט) רק מרעיון ורגילות המעתיק יצאו ולא מהמסדר מכדרשב"י ע"כ לא שמרתים בכ"מ ולא ציינתי שנויים כאלה רק בקצת מקומות", לא ראיתי עוד אפשרות להשתמש בו כבמקור לכתיב. (ז) ספרי זוטא פרשת פרה, עפ"י צילום כ"י בלינגרד, מאת פרו' י"נ אפשטיין, "תרביץ" שנה א', ספר א', ע' 57—77.

גם בכ"י זה כמו בקודמיו ובדפוסים נמצאות מלים בכתיבים שונים²⁶. אף הכתיב שלו מלא בדרך כלל ויש לסמוך עליו הרבה יותר מאשר על הקודם; כיוון שמספר השגיאות שבו קטן מאד. מלבד זה הוא מצטיין בכמה דברים מיוחדים: (1) בכמה מלים יש יו"ד כאם קריאה לשוא נע: ביחלל—בא, 18; דב, 26 מיטמא²⁷ — הא, 2; כיפור — דא, 11; מיסיטים — הא, 17. כתיב זה שכיח, לפי עדותו של דלמן²⁸, גם בארמית היהודית של א"י.

(2) שהי — בא, 13; בב, 25; הב, 14, 16 ת' שהיא. מאחר שזה נכתב כך 4 פעמים לעומת 2 פעמים בכתיב הרגיל: כשהיא אא, 6; היא, הב, 22, מסתבר שאין זו סתם שגיאה, אלא מנהג מיוחד של כתיב.

(3) לאיו—דב, 31; הא, 22. אליף או יו"ד כאימות הקריאה באות לפני יו"ד או וי"ו סופיות להורות שהאחרונות הינן עיצורים ולא אימות הקריאה. כגון: לאו, בנאי, גובאי (בנוסחא הירושלמית: בניי, גוביי) או ליו²⁹, עניי, עכשיו³⁰, אבל שתיהן יחד לא מצאתי רק כאן ובמ"ג, 1.

²³ עיין בעמ' 133, 139.

²⁴ האותיות העבריות מציינות את מספר הדף והעמוד והמספרים — את השורות.

²⁵ על מלה זו עיין עוד להלן ע' 141, הערה 5.

²⁶ ראה בעמ' 146, 152.

²⁷ לפי העניין אין זה כ"א הווה של פיעל

²⁸ דלמן ע' 71 γ.

²⁹ בסאו מצאתי פעם אחת לוחו—שם, קכב, 45, אבל נראה שזו ט"ד ת' לא, שכן פעמים

(4) "השוני שבתולעת" — אא. 4 ת' השני, כתיב זה של חולם מלא במקום קמץ פשוט משוך הנגינה נמצא, לפי הפרו' י"נ אפשטין³¹, לעתים קרובות בספרות הגאונים. גם בסב"ר מצאתי "קצורים" ת' "קצרים".
 (5) לבסוף יש לציין את הכתיב המלא תמיד של המלה "קול" — גא. 2, 9, 24, 30 ועוד. בביטוי "קול חומר", המראה שכך הוא באמת מבטאה המקורי של מלה זו³².

(ח) ספרא. דפוס ויניציא. ש"ה, נדפס שנית בדפוס אופסיט, ברלין תרפ"ה. ביכרתי דפוס זה, שהוא אחד הדפוסים הראשונים³³, על פני ההוצאה המדעית של אייזיק הירש ווייס, וזין 1862 למרות שהוא הוציאו "עפ"י כ"י שבאוספורד"³⁴; כיון שגם בהקדמה וגם במבוא שלו לספר לא מצאתי שום ערובה לכך ששמר גם על הכתיב של כ"י זה או אחר. ויש לחשוב שאף מוציא זה בחר לו כתיב משלו כשם שעשה אחריו ד"ר ח"ש הורוביץ.

הכתיב של מקור זה הוא בדרך כלל מלא ושוה לזה של חבירו שידובר עליו מיד בסמוך. גם בו רבות מאד המלים הנכתבות בכתיבים שונים³⁵.
 (ט) ספרי לדברים, דפוס ויניציאה ש"ו, נדפס שנית בדפוס אופסיט, ברלין תרפ"ה. גם בזה ביכרתי את הדפוס על פני הוצאתו המדעית של ד"ר ל' פינקלשטיין³⁶ מפני שהכתיב של הוצאה זו הוא לפי ביקרתו של הפרו' י"נ אפשטין³⁷ "מתעזה, כיון שלא צוין מקורו והוא בכלל חסר"³⁸. גם כאן רב מספר המלים הנכתבות בכתיבים שונים³⁹. אבל הכתיב הוא בדרך כלל מלא ומתקרב לכתיב שבכ"י שמנתי לעיל.

מלבד כל אלה יצא בדפוס גם "מדרש תנאים על ספר דברים מלוקט וכו'" מאת דוד צבי הופפמאנן, ברלין 1909, אבל גם זה לא יוכל לשמש מקור נאמן לכתיב מפני אותו הטעם שבגללו נפסל, מבחינת הכתיב, גם ספרו הראשון שהזכרנו — "מכילתא דרשב"י"⁴⁰.

רבות מתחלף למעתיקים ולמדפיסים יו"ד בוי"ו ולהפך (השוה דלמן ע' 71 למטה ולהלן בסוף מאמרי).

³⁰ השוה דלה"מ ע' 31 והערות. עיין גם סוף מאמרי פרק ז.
³¹ Adolf Schwarz ל Festschrift ברלין—זיין, 1917, ע' 322—320. שם הוא מביא את המלים: תנוא, תוני, בועי, קורו, תנווא, מור, לוקחות, אילון, זוגים — תמורת: תנא, תני, בעי, קרו, תנווא, מר, לקחות, אילן זגים (= ריבוי של זג המקראי). גם מורי ורבי הפרו' מ"צ סגל מוכיר בדלה"מ ע' 143 את הכתיב הזה של קמץ פשוט או גדול ורוצה להסביר על ידו את הצורות הדקדוקיות: יצולו, ת' יצלו, ישורו — ת' ישרו ואת הצורה הזרה נומיתית — ת' נמיתית משרש "נמה". ולי נראה שאת שתי הצורות הראשונות יש להסביר כתוצאה של הדמות לפועלי ע"ו כמו שהוקשו אליהם גם כמה מפועלי פ"נ אחרים, כגון: ניטוף, ניטופה; ניסוק, ניסוקת ועוד (השוה שם ע' 142).

³² שם, ע' 70 הערה 3.

³³ הדפוס הראשון, כפי שאמר לי פרו' אפשטין, הוא דפוס קושטא, אך לא מצאתי בשום מקום, אף לא בבית הספרים הלאומי.

³⁴ מתוך שער הספר.

³⁵ ראה 143, 3; 144, 3. ³⁶ ברסלו, 1935—1937.

³⁷ התרביץ שנה ח', ספר ג—ד ע' 375—392. ³⁸ שם, ע' 376 ואילך.

³⁹ ראה עמ' 131. ⁴⁰ ראה לעיל ע' 128.

מתוך תיאור כללי וקצר זה — ומבחינת הכתיב בלבד! — שנתתי בזה למקורות, שהשתמשתי בהם, נוכל להסיק את המסקנה המעשית הפשוטה, שבקביעת כללי הכתיב נוכל לסמוך רק על המקורות ג—ט, שהם כ"י ודפוסים עתיקים ולא על המקורות א—ב, שהם הוצאות מדעיות של זמננו. וכך אעשה אפוא בעבודתי.

א. הקיבוץ

תנועה זו מסומנת כמעט תמיד בוי"ו: הן כשהיא לפני עיצור פשוט כגון: משוחרר — סז, אא, 120; טומאה — שם, אא, 11; פורעניות — מג, בא, 3; כולם—שם, אא, 15. והן כשהיא לפני עיצור מוכפל, כגון: מנודין—מג, דב, 13; משונה — סז, אא, 5; הוזה — שם, גא, 18; סוכה — שם, דב, 29. ובפרוטרוט — תנועה זו מסומנת בוי"ו בכל הצורות של:

(א) פועל — מנודין—מג, דב, 13; משולשים—סז, בא, 4; ממועט—שם, הא, 3, 6; מחוברין—שם, בא, 23; דא, 3; מנוגע—שם, דא, 19, 20; מרובה—שם, הא, 7 ועוד.

(ב) הופעל — הוזה—סז, גא, 18; מונח—שם, אא, 26; מונחים—שם, בא, 11. במג נמצא פעמים אחדות מקדם — בא, 32—36; בב, 1, אבל כאמור² אין לסמוך על מקור זה שהוא משובש מאד.

(ג) בצורת הנקבה של השמות הסגוליים על משקל קטל, דהיינו: קטלה; טומאה — סז, אא, 11, 12, 17, 18 ועוד הרבה לעומת פעם אחת טמאת — שם, דב, 33.

(ד) בצורת הנקבה, הריבוי והנטיה של השמות הסגוליים משרשים עלולים: אומה — מג, דב, 3; סוכה — סז, דב, 29; חוליה — שם, גב, 15; אומות — מג, אא, 5, 14, 20; סוכתך — סז, דב, 30.

(ה) בצורת הנקבה, הריבוי והנטיה של השמות ע"מ קטל, קטל, דהיינו: קטלה, קטלים וכו'; כהונה — סז, אא, 7; מתוקין — מג, דא, 20; קדושתו — סז, גא, 24, 25, 33.

(ו) בשמות על משקל קטלן: שולחן — מר, 246, 6; שולחנות — שם, 165, 14; פורענות — מג, בא, 3 ועוד.

כתיב זה של הקיבוץ בצורות שמנתי הוא כה שכיח וקבוע גם בכה"י של הוותיקן ובדפוסים עד שמיותר היה בעיני להרבות דוגמאות גם משם. מתוך קביעות זו של כתיב התנועה הנידונה יש להסיק שצורת הריבוי הנפרד של השם טומאה הנכתבת גם בסז, בא, 3; גם בסדו, ר, 1, 3 וגם בסאו, עט, 8; פא, 6; צה, 33; קסא, 35, 42, 45; קלד, 37³ בלי וי"ו אחר הטית, לאמור: טמאות, היא טמאות ולא טמאות, כמו שמנקד בלי פקוק ב"י במילוננו ע' 1883 ושאר המילונים. כ"כ הריבוי הנפרד של השם חוליה הוא חליות מפני שגם זה נכתב בסז, גב, 24, בלי וי"ו.

לעומת זאת אין כתיב קבוע כל כך בצורות הנטיה של המלה כל. בכה"י הוא אמנם כמעט תמיד מלא:

¹ ציון המקומות הוא בראשי תיבות שפירושם תמצא בהערה לכותרת המאמר.

² עיין לעיל ע' 128.

³ לעומת שלש פעמים טומאות—סדו, קסא, 40; ק פד, 31, 35.

כול—מג, גב, 1; סז, בב, 6; גב, 24; כולנו—מג, בב, 3; כולכם—שם.
 אא, 15. כולה—מג, דב, 10; סז, אא, 14; סדר, קיג, 4. כולם—מג, בב, 3; 33;
 גב, 30; 6; סז, כא, 13; גב, 4; סדר, קיג, 31. ורק פעם אחת כלכם — מג, אא,
 16; אבל בדפוסים העתיקים המלאים והחסרים כמעט שקולים כמו שתראה הרשימה
 הבאה:

כולו — סאז, יא, 35; כט, 18; מח, 1, ועוד; סדו, קנו, 38; קנה, 33 ועוד.
 כלו — סאז, א, 7; ב, 15, 20; יט, 41 ועוד; סדו, קנו, 38 ועוד. כולה — סאז,
 ט, 21; יא, 13, 26, 37; כח, 10 ועוד; סדו, קיג, 4 ועוד. כלה — סאז, ח, 35;
 יא, 13; טו, 39 ועוד; סדו, קעד, 13 ועוד. כולם — סאז, יז, 33; מה, 47; מט,
 11 ועוד. כלם — סאז, ט, 2, 7; יא, 26; לב, 40, 42 ועוד. כ"כ בלתי קבוע הוא
 הכתיב של צורת הריבוי של השמות על משקל רשות, מלכות ולפי מה שתראה
 הרשימה הבאה, חסר הוא עפ"ר:

גליות — מר, 115, 11; סדו, קטו, 33. מלכיות — מר, 124, 2, 181, 5;
 סאז, רב, 42, 46, 47, 50, 52; סדו, קלד, 29, 31, 35, 40; ריג, 7; רכד, 26;
 מלכויות — מג, בא, 5, 7, 11. פורעניות — מר, 132, 13, 133, 6; מג, בא, 3; סאז,
 רכו, 46; סדו, קנה, 12; קמד, 15; קמו, 30. רשויות — מג, אב, 14; רשויות — מר,
 130, 1; 220, 3, 8. חנויות — סדו, קסה, 33.

הפר' מ"צ סגל מחליט בספרו דלה"מ ע' 92, שכל הצורות החסרות הללו
 סיומן הוא — יות ולא — יות ואולי הצדק אתו. עכ"פ נראה שהאפשרות של שני
 סיומים אלה היא שגרמה לאי הקביעות בכתיב הריבוי של השמות על משקל זה.

ב. החולם (החסר)

גם תנועה זו מסומנת כמעט תמיד בוי"ו.

ובפרטוטרות — וי"ו זו נכתבת בכל הצורות של:

(א) עתיד, ציווי ומקור נסמך של בנין קל:

ארדוף — מג, בב, 5; ילמוד — שם, דא, 6, 35; נרדוף — שם, בב, 7;
 ניטול — שם, בב, 13—11¹; נחלוק — סז, בב, 22; לעבור — מג, דב, 18; לבעול —
 שם, בב, 14; לכפור — שם, בב, 25; לעמוד — שם, דא, 25; סדו, קיג, 33;
 לטעון — סאז, ב, 22, 25².

(ב) בניין פועל בשרשים בעלי עין גרונית:

מזורזין — סבר, 1, 15; מצורע — שם, 2, 13, 14, 16; מצרעים — שם,

15, 4 ועוד.

(ג) השמות הסגוליים על משקל קטל:

קודם — סז, אא, 10, 12, 16; קודש — שם, אב, 32; סאז, ז, 51; כב, 8
 ועוד³; כותל — סז, גב, 33; חומר — שם, גא, 2, 9, 24, 30; גולגולת — שם,
 גב, 8 ועוד; עול — שם, גב, 17; רוק — שם, אא, 24; קול — שם, גא, 2, 9 ועוד;

1 אבל גם פ"א נטל—שם, בב, 12. 2 אבל גם לטעון—שם, ב, 29; א, 8, 9.

3 אבל לא פחות נכתבת מלה זו בספר זה בלי וי"ו למשל: ז, 48, 51 ועוד. וזה כנראה

מפני שכחותה הרבה של המלה.

4 בביטוי „קול ותומר“.

ורוב—שם גב, 9, 10. מפני כללותו וקביעותו של כלל זה לא ראיתי לאסוף הרבה דוגמאות המצויות לרוב בכל דף ובכל שורה של כה"י והדפוסים העתיקים. המעטות דלעיל לקוחות ביחוד מן כה"י. יותר כדאי לטפל במקרים המעטים היוצאים מכלל זה והם: (א) מלת כל (גם כשהיא בנפרד: עם הא הידיעה — הכל או עם אחת מאותיות השימוש כגון: בפל נכתבת תמיד בלי ו"ו, כגון: מר, 213, 7; סו, אב, 11; סאו, יה, 29 וכן בכל מקום).

את הכתיב החסר תמיד של מלה זו יש להסביר עפ"י הכלל הגדול של כל כתיב מלא והוא: שכל עצמו של הכתיב המלא אינו בא אלא כדי להקל על קריאתו של מלים שהן נדירות בשפה או שקל לערבן במלים אחרות. והמלה כל אינה לא מן הנדירות. ולהפך — היא שכיחה מאד בשפה. אף אין להחליפה במלה אחרת כי מלת כל בהוראת מדד, עבר נסתר (או הווה) מן כול הנמצא רק פעם אחת בתנ"ך⁶, אינו נמצא לגמרי בתלמוד ובמדרשים⁷, כ"א בפיוטים השואלים את הביטוי מן התנ"ך⁸. לעומת זאת הצורות הנטויות של מלה זו: כלי, כלו, כלה וכו', שהן עלולות להיות מוחלפות במלים אחרות כגון: כלי, כלי, כלו, כלו וכדומה — אלו נכתבו עפ"י מלאות⁹.

כלל זה בכתיב המלא שהזכרתי שימש כבר במקרא אחד הגורמים החשובים לכתיב המלא, באשר הוא שם. ובוזה הכירו כבר גדולי המדקדים העברים: ר' יהודה חיו"ג והראב"ע¹⁰. אבל אם במקרא שימש כלל זה רק אחד הגורמים למילוי הכתיב, נעשה הוא בספרות שלאחר המקרא לגורם ולמניע היחידי למילוי הכתיב המוסף והולך ביחס לשל המקרא. לכן נצטרך להזכירו כמה פעמים במשך חקירתנו, כי על ידו נוכל להסביר: (א) את הכתיב המלא בכללותו. ו-(ב) את המקרים היוצאים מן הכלל, כגון: מלת כל וכל מה שיבוא עוד להלן.

(ב) עפ"י כלל זה נוכל להסביר את הכתיב החסר כמעט תמיד של המלה שלשה — מר, 222, 6; מג, דא, 29; סו, אב, 3; הב, 27—33; סאו, ח, 34; כב, 15 וב"מ¹¹; סדו, קטו, 47; קיו, 33 וב"מ וכן גם בסדר במקומות הנזכרים¹². רק פעמים מצאתי את המלה בכתיב מלא: שלושה — מר, 95, 10; סו, הב, 31.

(ג) לעומת זאת רגיל הוא יותר הכתיב המלא של מלת שלוש — סבר, 3, 25; מג, בא, 27; סו, אא, 23; סדר, קיד, 16; סדו, קמו, 15, עם שרגיל ממנו הכתיב החסר, דהיינו: שלש — סבר, 3, 20; מג, בב, 11; סאו, א, 1; לב, 37 וב"מ; סדו, קיד, 16; קנג, 33 וב"מ זולת המקום היחידי שהזכרתי לעיל. גם שכיחות יתירה זו של הכתיב המלא בשלוש מבשלושה מסתברת לדעתי עפ"י הכלל הנ"ל. כי מלת שלש אפשר להחליף בשלש או שלש ושלשה רק בשלשה צורה נדירה מאד בלשון.

(ד) גם מלת שלשים נכתבת כמעט תמיד חסרה: סאו, יה, 21; צד, 30 וב"מ; סדו, קכו, 53 וב"מ. ורק פעם מצאתי שלשים — מג, 42, כי גם זאת אפשר להחליף רק במלה תנכית אחת בלתי שכיחה בספרות שאחר המקרא — שלשים.

⁶ ישע' מ, יב. ⁷ השוה לוי ויסטריב ערך כול.

⁸ עיין ב"ע 2286. ⁹ עיין לעיל ע' 131. ¹⁰ עיין ברדוביץ, ע' 16—13 וההערות.

¹¹ ראשי תיבות של: וכן בכל מקום.

¹² ביתר המקומות לא בדקתי, כאמור לעיל ע' 127, הערה 16.

ה) ומפני אותו הטעם שכיח גם הכתיב החסר של מלת כח — סבר, 4, 14; סאו, כד 6—8 וב"מ; סדו, קיו, 5; קמט, 48 ועוד הרבה — יותר מאשר הכתיב המלא: מר, 111, 10; סדר, קיו, 5; סדו, קמב, 1; רלה, 6. אבל הצורות הנטויות של מלה זו נכתבות בכל מקור גם חסרות וגם מלאות בהכרעה ידועה לצד האחרונות:

כוחי—סאו, פד, 10, 14, 21

כוחך—סאו, פד, 8, 9, 13, ועוד כחך—סאו, פד, 7

כחו—מג, אב, 18; סו, דא, 9; סדו, רמו, 8

כחו—מג, דב, 31; סו, דא, 18, 22; סדו,

רו, 11, 11, 12 ועוד; סאו, קכת, 9—11

כוחה—סאו, קעה, 20 כחה—סאו, קעה, 23; קעט, 40

וכן כתובה מלת כהנים תמיד חסרה: סבר, 4, 29; סו, אא, 8; סאו, יד, 17

וב"מ; סדו, קעז, 53 וב"מ; גם מלת כהן עפ"ר חסרה: מג, 28; סאו, יד, 17 וב"מ;

סדו, קטז, 11 וב"מ זולת פעם אחת כוהן—סו, אא, 19 מפני שאפשר להחליפה בכהן

ז) בכתיב מלא וגם חסר בהכרעה ידועה למלא כתובות:

1) צורת העתיד, הציווי והמקור של הפועל בוא:

כתיב חסר

כתיב מלא

תבוא—מג, בא, 20; סו, אב, 25; סאו, כב, 4, 49 תבא—סאו, יא, 31, 34; יט, 34 ועוד.

יבוא—סאו, כב, 18; כג, 53 ועוד; סדו, קיג, 30 יבא—מג, בא, 25; סאו, כב, 12, 14

נבוא—מג, אא, 21, 23

תבואו—סאו, מט, 13, 16, 19, 22, קפד, 4 תבאו—סאו, נ, 3

יבואו—סאו, ל, 34, 40 ועוד הרבה יבאו—מג, בא, 28; סאו, מה, 47

בוא—סבר, 4, 14; סו, בב, 23; סאו, נב, 14 ועוד בא—סאו, כב, 23 ועוד

בואו—מג, אא, 16

לבוא—מג, אא, 13; סאו, יב, 53, 51 ועוד לבא—סאו, יב, 33, 34 ועוד הרבה 12

2) במלת הלא:

הלוא—מג, אב, 21 ועוד; סדר, 78, 9 הלא—סדר, 79, 32, 33 וב"מ בדפוסים

3) במלת מלא ונטויותיה

מלוא—מג, גב, 15, 16 מלא—מג, דא, 29 ועוד ה"פ

מלואו—סאו, קה, 8, 13 מלאו—סאו, כג, 7, וב"מ

מלואם—שם, קה, 10

ג. קמץ חטוף וחטף קמץ

תנועות אלו מסומנות בדרך כלל בוי"ו, אבל יש כמה מקרים היוצאים מכלל

זה וכאלה שאין בהם הכרע. על כל אלה נדון בפרוטרוט להלן.

התנועות הללו מסומנות עפ"ר בוי"ו בצורות הבאות:

א) בצורות הנטויות של מקור נסמך של בנין קל:

לאוכלו—סאו, א, 47 וב"מ; סדו, קעג, ב, 3 וב"מ; למושכה—מר, 266, 1;

267, 5, זולת פעם אחת לאכלו—שם, קעב, 48; לעובדם—סאו, קעד, 34; לאוכלה—

12 במקרא שכיח ביותר הכתיב החסר של צורות אלו. מתוך 1130 (בערך) מקרים

750 (בערך) הם בכתיב חסר. עובדא זו היא היא אולי שהשפיעה על הכתיב של צורות אלו

גם בספרות שאחר המקרא, שיהא לפעמים לא רחוקות, כמו שרואים מן הרשימה דלעיל, חסר,

טא, ריב, 36; לאוכלן—סא, עב, 51; לאומרו—סא, קטו, 40; סדו, ר, 43; לאוסרם—סא, ק, 43; קיג, 15; להורגו—מא, מב, 170, 7; סא, קמה, 8; סדו, קצו, 49; רל, 3; לחותכה — סא, קפה, 34; לטוענו—סו, גא, 18; למוכרו, למוכרה—מר, 255, 3; למוכרם—מא, מר, 300, 4 ועוד ועוד.

(ב) בצורות הנטיות של השמות הסגוליים ע"מ קטל:—

אוכלי—סא, קצא, 43—45 וב"מ; אוכלך—סא, ריט, 17; סדו, רא, 17; אונסו—סא, קמו, 13; אורכו—סא, קמד, 24 וב"מ; אורכה—סדו, קיח, 16; בושתו—סא, קעז, 42; גובהה—סדו, רח, 36; גורנך—סא, רה, 39, 40; גורנו—סבר, 8, 9; סדו, ריז, 24; דופנותיהם—סא, קו, 27, 31; דושנה—סדו, רמד, 46 וב"מ; חוטמו—סא, צב, 5 וב"מ; חוטמה—סו, אב, 21; חופניו—סא, קלב, 22; חוררה—סו, אב, 1, 2; כופרו—סדו, רלב, 35 וכו' וכו'.

אבל בכמה מצורות אלו אין הכתיב קבוע: פעם הוא חסר ופעם הוא מלא.

(1) מהן בהכרעה מוחלטת למלא:

גודלו, גודלה—מא, מכ, מר 272, 1, 2; סדו, קכה, 37 ורק פ"א גדלך—סדו, קכה, 38; כורחך—מר, 232, 5; כורחו—מר, 303, 18; סא, קפה, 25, 27; וב"מ זולת פ"א כרחו—שם, יג, 10; כורחכם—סא, קיג, 39 וב"מ זולת פ"א; כרחכם—סא, קצו, 30; כורחם—סדו, קכט, 15 וב"מ זולת פ"א; כרחם—סדו, קכט, 17; כורחך—מר, 106, 18, 21; צורכי—סא, כט, 43; אבל: צרכי—שם, יז, 45; צורכך—סדו, קמד, 7; צורכו—סא, קעג, 44; סדו, קמד, 9 וב"מ; צורכה—סא, סו, 49; סדו, קצג, 13; צורכם—סדו, קמא, 17 וב"מ; צורכיכם—סא, קד, 18 וב"מ; צורכיהן—מר, 130, 21; קדשי—סא, פח, 46 ועוד; סדו, קמג, 2 ועוד; קדשי—סא, כ, 21 ועוד; סדו, קכו, 38 ועוד; רוחבו—סא, קמד, 28 וגם: רחבה—סדו, קיח, 17; שובעם—סדו, ריב, 23 וגם: שבען—שם, רכו, 12.

(2) ומהן בהכרעה מוחלטת לחסר:

אהלו—סא, רט, 33; אונך—סא, עז, 11; אונז—מג, 26; אונים—סא, קב, 27; אוניו—סדו, רל, 24; אוניהם—מר, 129, 14 ורק פ"א; אונזו—סא, רי, 40; נכרי—סא, קצג, 15, 42; סדו, קפ, 32 וב"מ; נכרית—סא, קצג, 45; סדו, קצ, 16; נכריות—סדו, רח, 7; ורק פ"א נוכרית—קצ, 36.

(3) ושתי מלים יש בין צורות אלו הנכתבות תמיד בכתיב חסר והן:

פל—(בסמיכות)—מג, 4, 12 ועוד; סו, אא, 3, 19 ועוד ובדפוסים ב"מ, על טעם הכתיב החסר של מלה זו עיין לעיל עמוד 132 ואילך.

מתניו—מר, 248, 8; סו, בא, 7; סדו, קצה, 38; ר, 22 וכן: מתניה—סא, ד, 11.

כתיב בלתי קבוע מוצאים בצורות הבאות:

(ג) בצורות הנקבה של השמות הסגוליים ע"מ קטל, דהיינו: קטלה:

טהרה—סו, גא, 6, 9; דא, 26; ערלה—סא, קפ, 2 וב"מ זולת פ"א עורלה—שם, קפ, 1; קרחה—מר, 155, 17; סא, קפו, 7, 8; סדו, קסג, 33 וב"מ זולת ב"פ; קורחה—שם, קסו, 7, 9; שופכה—סדו, קצח, 37, 39, 40.

(ד) בצורות הריבוי של השמות הסגוליים על משקל קטל בעל פ"א גרופית:

1 את השכיחות היתרה של הכתיב החסר בשתי מלים אלו יש להסביר לדעתי ע"י השפעת הכתיב המקראי שלהן, שהוא תמיד חסר.

אוכלים—סאו, נ 29 ובב"מ; סדו, קעה, 15; אבל גם: אכלים—סו, בא, 11 ועוד; אהלים—סאו, קו, 22 וב"מ זולת פ"א; אוהלים—שם, קו, 24; חדשים—סבר, 15, 7, 8; סאו, קסג, 40 וב"מ; עומרים—סדו, כה, 50; כו, 9, 11; עונשים—סדו, קה, 14, 18 וב"מ; מר, 210, 16 ענשים—שם, 210, 17; קדשים—סבר, 9, 1; סאו, ב, 17, 120 וב"מ; סדו, קעה, 17 וב"מ³.

ה) בצורות הנטויות של השמות על דרך הסגוליים:

פסולתו—סדו, קלג, 40; פסולתם—סאו, 3, 7—9; צפרינ—(או ציפריים) סאו, יט, 53 וב"מ; צפורניים—סאו, קד, 4 וב"מ; צפרניים—סדו, קמט, 39—42; צפרניו—סו, בא, 22; שיבולים—סאו, קיב, 1; שלשתן—מר, 95, 13 ועוד; סבר, 100, 9 ועוד; סאו, 3, 22 וב"מ וגם שלושתן—מר, 95, 14; שלשתם—סדו, ריד, 3; רכא, 4².

ו) ובשמות על משקל קטלן:

אובדן—סאו, רכה, 24—22; קרבן—מר, 200, 13; סבר, 13, 15; סאו, ו, 25—28 וב"מ; קרבנו—סאו, ד, 33—35; קלט, 49 וגם: קורבנו—שם, פו, 6; קרבנות—סאו, יו, 34 ועוד; סדו, קכט, 43 ועוד; קורבנות—מר, 240, 17—19; סאו, פב, 33 ועוד; סדו, קלט, 18 ועוד הרבה⁴.

נחזור ונסכם בקצרה את הדברים:

קמץ חטף וחטף קמץ מסומנות תמיד בוי"ו חוץ ממלים כל, מתנים (ונטיותיה) חדשים, קדשים, ציפריים. גם המלים: און, אונים (ונטיותיהן), אהל, אהלים (ונטיותיהן) נכרי (ונטיותיה), קרבנו (ושאר הנטיות) נכתבות כמעט תמיד בלי וי"ו.

ד. חירק (חסר)

לכתיב של תנועה זו קשה לקבוע איזה כלל שהוא, כי מצד אחד מסומנת היא ביו"ד לא רק כשהיא באה לפני עיצור מוכפל המונע בתנועה, כגון: חילפתי—מא, מכ, 282, 7; ביקש—מג, דב, 25; תיפתב—סדו, קכג, 36; היקיש—סאו, קטו, 29; תחילה—סבר, 18, 15; מג, בא, 33; סו, בא, 26; סאו, מד,

² כך צריך לנקד את האל"ף ואת העי"ן במלים הבאות למרות הימצא הוי"ו, כי הוי"ו היתה מסמנת גם חטף קמץ כמו שרואים מן הכתיב של המלים: שיבולים—סאו, קיב, 1; חולי, יופי, עובי וכו', כן סובר גם ק. לויאס בדא"ב ע' 27 וכן מודה גם הרב מ"צ סגל בדלה"מ ע' 90: "שאפשר שזה רק כתיב בעלמא ושבאמת לא הגו את התנועה כמו חולם אלא כקמץ חטוף" (=חטף קמץ—מ"ט), ומביא ראיה מן הנוסחה הירושלמית הכותבת עפ"ר ריבוי זה בלא וי"ו ובכ"י קויפמן מנוקדת פה"פ עפ"ר בשווא או בחטף: אכלים, אנסים, חמשים וכו', אמרתי שהרב סגל "מודה" כיון שבע' 72 שם ובהערה 1 הוא מחליט ואומר שבמלים חולי, יופי וכו' הוי"ו מסמנת חולם ולא חטף קמץ. דעה זו כבר סתר מ"ב שניידר במאמרו: "יחס הדקדוק המשנתי לדקדוק המקראי (בלשוננו כרך ג' ע' 15—26) במקום שהוא גם מסכים לדעה האמורה בדבר הקריאה של המלים אוכלים, עומרים וכיו"ב.

³ ראה הערה 1 בפרק זה.

⁴ את הכתיב החסר כמעט תמיד של מלה זו יש להסביר באותו אופן שהסברנו את

כתיבן החסר של שלש, שלשה (עיין ע' 132).

7; סדו, סדר קיד, 19; עיקר—מר, 218, 6; סז, הא, 11; גיבור—מר, 119, 14; עימי—מר, 128, 6, 129, 1; מג, אא, 30; אב, 10 ועוד.

ולא רק לפני עיצור מוכפל המונע בשווא, כגון:

ניתנו—סדו, קלו, 5; כיפרה—סבר, 7, 25; קידשו—מר, 231, 3, 4; דיברות—מר, 213, 10; סאו, פה, 19, 24; סדר, 79, 9; סדו, קבד, 10; אילמים—מא, מכ, 142, 8.

אלא אפילו לפני עיצור פשוט, כגון:

תימכור—מר, 255, 3; ליחיות—סז, בב, 23; לישכה—שם, גב, 16; ניכנס—שם, גא, 23; מיצטרף—שם, בב, 13, 14; פיתחון—210, מר, 2; ניכסי—סדו, קסה, 50, 51. ומצד אחר כל הצורות המנויות לעיל נכתבות באותם המקורות עצמם גם בלי יו"ד כגון:

(א) תכתב—סדו, קכג, 46; בקשתי—סדו, קכו, 11; בקש—מג, דב, 25; הקיש—מר, 231, 16; סאו, טו, 25; תחלה—מג, בב, 1 וכו'.

(ב) נתנו—סדו, קלה, 25; סאו, פד, 25; קדשו—מר, 231, 1 וכו'.

(ג) תמכור—מר, 255, 11; נכנס—מג, דב, 11; מצטרף—סז, בב, 12, 14 וכו'; מכיון שכך נראה לי שיש לדון על כתיבה של תנועה זו בפרוטרוט, לאמור: לפי צורות הפעלים והשמות לבנייניהם ומשקליהם, שמא עי"כ יעלה בידינו לראות, באי אלו צורות היו"ד נכתבת תמיד, ובאי אלו צורות אינה נכתבת כלל וכלל; באי אלו צורות היא נכתבת עפ"ר ובאי אלו צורות עפ"ר אינה נכתבת.

ב פועל

(א) בבניין קל.

עתיד, אחר האותיות אית"ן—שכיחה מאד היו"ד אבל רק בכהי"י, כגון:

תידחה—מר, 263, 14; תיטבול—סז, ה ב, 23; תיטרוף—סז, ה ב, 23; תיכפור—סז, הא, 8; תיכשר—מר, 252, 13; תימכור—מר, 255, 3; תיקרא—מר, 104, 17; תיתמה—סז, בב, 25.

בדפוסים העתיקים אין היו"ד שכיחה, כמו שתוכיח הרשימה הבאה:

תכשר—סאו, ל, 49 וב"מ; נלמד—סאו, רד, 26; תקדום—סאו, רה, 5; נראה—סאו, כח, 30; תשוה—סאו, כו, 13 וב"מ; תתמה—סאו, כב, 48.

חוץ משני הפעלים הארמיים:

תימצי—סדו, קסד, 48 וב"מ; תיקרי—סדו, קמה, 42 וב"מ.

ובפועל: תישרה—סדו, רמה, 19, 26, 28 אבל גם: תשרה—שם, רמה, 33.

בציווי לא מצאתי אלא פועל אחד אימרו—מר, 106, 14 והוא בכתיב מלא כרגיל בכהי"י. על הנוהג בסימון החירק תחת האותיות בכל"ם, המצטרפות למקור בקל, — ראה להלן ע' 141.

(ב) בבניין נפעל.

(1) העבר וההווה של (a) גזרת השלמים (או שהפ"א לפחות שלמה!)—אין כתיבם קבוע. אבל מתוך הרשימות שתבואנה אפשר להיווכח שעפ"ר הכתיב שלהם חסר:

1 אבל באותו עמוד שורה 11 נכתב גם תמכור בכתיב חסר.

(α) פעלים רק בכתיב חסר:

נבלל—סאו, כג, 4; נבללת—שם, כג, 5; נבנה—סאו, קמד, 29; סדו, קנד, 20; נבעלת—סדו, קצו, 25; נגורה—מג, דב, 13—17; נכרת—סדו, קלח, 38; נלחם—מג, אב, 10; נלחמים—שם, כא, 26; נלקחו—מר, 247, 8; נפרע—מג, דב, 4; נצרך—מר, 224, 2, 3; נקמץ—סאו, כג, 4; נקמצת—שם, כג, 5; נקרא, נקראו—מג, בב, 27—30; נרדף—מג, בב, 5; נרצע—מר, 251, 9; מג, 29, 41; נשבר—סז, הב, 8; נשחטה—סז, בא, 6; נתפס—מג, בב, 5.

(β) פעלים רק בכתיב מלא:

ניגאלו—מר, 220, 1; ניכווה—מר, 219, 15, 20; מג, אב, 10, 11; ניסמית—סדו, קכג, 49; קכד, 2; ניפדו—סדו, קנו, 22; ניפנה—מג, דא, 25; סבר, 16, 18; ניצפפו—מר, 219, 16; ניקרע—סאו, צח, 43; נישרפים—סז, אב, 31; ניתלש—מר, 214, 17; ניתקלים—סז, הא, 23.

(γ) פעלים בכתיב חסר וגם מלא:

כתיב חסר	כתיב מלא
נגלה—מג, בב, 29;	ניגלה—מג, אב, 10, 11
נטמא—סאו, נב, 7 ועוד;	ניטמא—סז, גב, 31; סאו, נב, 3 ועוד
נטמאו—סאו, קג, 2, 3, 7, 11, 16	ניטמאו—סז, בא, 5, 15; סאו, קג, 6, 11; קט, 5
נכנס—מג, דב, 11;	ניכנס—סז, גא, 23 וב"מ
נכנסין—סדו, סדר, קטז, 5	ניכנסין—סאו, קפו, 33
נלמדה—סאו, פו, 19	נילמדה—סאו, פו, 20
נמכר—מר, 247, 3; מג, 9, 42	נימכר—מג, 8
נמצא—מג, 28; סדו, קנד, 28	נימצא—סז, בב, 12
נמצאות—סאו, קמג, 10; נמצאו—סדו, קצו, 51	ניקלף—סאו, קא, 6, 8
נקלף—סאו, קא, 6, 8	ניקנית—סדו, רב, 6, 8—10, 12
נקנית—סדו, 7, 10, 8, 11, 13	ניראה—מג, אב, 10
נראה—סאו, קמב, 10	

(b) העבר זה הווה של פועלי פ"נ עו"י וע"ע — נכתבים

עפ"ר בכתיב מלא.

(α) פעלים רק בכתיב מלא:

ניצולים—סז, דא, 12—16; סדו, קלט, 6; ניקב—סז, דב, 10, 11; ניקבה—סז, דב, 13; ניקבו—סאו, סג, 48 וב"מ.

(β) פעלים רק בכתיב חסר:

נמוס—מג, בב, 8; נקף—סאו, קפ, 29; נשא—סאו, קפא, 10; נתזו—סז, בא, 7.

(γ) פעלים בכתיב מלא וגם חסר:

נידונו—סדו, קעז, 39, 41; קעג, 16	נידונו—סדו, קעז, 16
ניזוקים—סדו, קמה, 38	ניזוקים—סדו, קלח, 11
ניטל—סז, בב, 8, 10	ניטלים—סאו, קסג, 15

ניטלה—מכ, מר, 204, 6; 345, 7; נטלה—סאו, טו, 28

סאו, לו, 29

נטול—מג, בב, 12, 13

ניטול—מג, בב, 11, 12

(2) העתיד — נכתב עפ"ר בכתיב חסר כמו שתראה הרשימה הבאה:

(α) פעלים רק בכתיב חסר:

ידונו—סאו, ב, 22, 28, וב"מ; ידחו—סדו, קסג, 15; תדמה—סדו, קס, 33;
יורעו—סאו, מא, 48; ימחה—סבר, 18, 13 ועוד; ימכר—סאו, יט, 34 וב"מ;
תמכר—מג, 46, 47; ימכרו—סאו, יז, 45 וב"מ; ימשך—סז, הב, 5; תמשך—סדו,
קס, 33; ינתנו—סדו, קנט, 48 וב"מ; תפסל—סאו, יא, 10, 16; יפרע—מג, בא,
25; בב, 30; תפרע—מג, בא, 27; תקרא—סדו, קלה, 35; ירקבו—סדו, קסג, 6;
ישרת—סאו, מד, 44; ישרפו—סאו, מב, 45, 46.

(β) רק בכתיב מלא:

ייענש—סבר, 40, 5.

(γ) פעלים בכתיב חסר וגם מלא:

יכנס—מג, דב, 10; סאו, לג, 35; קסא, 6, 8 ייכנס—מר, 208, 3

תיכנס—סדו, קלח, 38

נכנס—סדו, קלג, 28

תיכתב—סדו, קכג, 36

תכתב—סדו, קכג, 46; ככד, 5

(3) המ קור — נכתב — בניגוד לעתיד — כמעט תמיד בכתיב מלא:

להיבקע—סז, אא, 5; להיזקק—סז, הא, 15; ליטמא—סדו, קלב, 16;
ליכנס—סדו, קכו, 44; להיכנס—מג, דב, 11 ופ"א גם: להכנס—סאו, 6, 8;
לימחות—סדו, רלד, 6, 8; להימנות—מא, 298, 14; להינתן—מג, דא, 20, 21;
ליקרע—סאו, רט, 48.

(ג) בבניין פיעל.

עבר — הכתיב מלא כמעט תמיד — בנסתר, נסתרת ונסתרים; ביתר
הצורות (מדבר, מדברים, נוכח, נוכחים) אין הכרע כמו שתראה הרשימה הבאה:

כתיב חסר

כתיב מלא

מדבר, יים

בקשתי—סדו, קכו, 11; ריו, 45

חילפתי—מא, מכ, 282, 7

דברתי—סאו, קכג, 39; ריו, 18;

טימאתיו—סז, בא, 9

סדו, קעו, 33

מעטתים—סאו, ט, 50 ועוד

מיעטתם²—סאו, יג, סד ועוד

קילקלתי—סדו, רטו, 11

ריביתי—מג, גב, 4

חיללנו—מא, מכ, 342, 5.

נוכח, יים

טבעת—מג, אב, 27

טמאתני—סז, אב, 30; בא, 17

² יתכן שזו ט"ד במקום מעטתים, אבל זה חוזר כמה פעמים.

- למדתני—סאו, יד, 44
גדלתם—סדו, קיט, 52
קבלתם—סדו, קיט, 30

נסתר, ת, יים

(a) פעלים רק בכתיב מלא

גילגל—סדו, קטו, 2; הירחר—סאו, צד, 22; זימנן—מר, 213, 16; טיבעו—
מג, דב, 1; כיבסו—מר, 213, 16; כיבש—מג, דב, 12; כיבשו—סדו, קלט, 21;
כינה—סדו, קיג, רט; כינסן—סדר, סדו, קיג, 29; כיפרה—סבר, 7, 25; כירסמוה—
סדו, רה, 32; ליבטוהו—מג, דב, 23; ליקטה—סדו, קבג, 30; מינה—סז, הא, 31;
ניהג—מג, אא, 30; ניסו—סדו, קטו, 13; סיבבן—סדו, קלג, 15; סילקן—סדו,
קנג, 38; סיפקו—סדו, קמג, 41; עיכבו—סבר, 4, 23; פירנס—סדו, רנא, 24—29;
פירסם—סדו, רלט, 40; קירטע—סדו, רכו, 41; קירסמוה—סדו, קעה, 10; קעזו, 29;
שיברו—מר, 233, 12; שימשו—מג, גב, 34; שיתפו—סדו, קמג, 51.

(b) פעלים רק בכתיב חסר:

אברו—מג, דב, 2; חלקם—מג, דב, 12; שעבד—מג, דב, 81; צוהו—מר, 209, 14.

(c) פעלים בכתיב מלא וגם חסר:

ביקש—מג, דב, 25, 26	בקש—מג, דב, 25
ביקשו—מר, 210, 20; סדו, קכד, 21	ביקשו—סדו, קכד, 13
דיבר—סדו, רכד, 10	דבר—סאו, ז, 22
טימא—סז, אא, 20; בא, 12	
טימאני—סז, בא, 8	טמא—סז, בא, 7
טימת—סז, בא, 10, 16	
טימתו—סז, בא, 8	
טימוני—סז, אב, 30; בא, 17	
טימוהו—סז, אב, 30; בא, 6	
לימד—סבר, 2, 14; מג, גא, 14, 17 וב"מ	למד—סדו, קל, 10
סדו, קל, 9 וב"מ	זולת פ"א
לימדו—סדו, קל, 10	
מיעט—סז, בא, 25, 29; סאו, כא, 25	מעט—סאו, יח, 47, 50; יט, 31
וב"מ	זולת ג"פ
קיבלה—סבר, 21, 16	
קיבלם—סדר, 130, קטו, 9	
קיבלו—מר, 209, 15; סאו, יד, 46	קבלו—מר, 138, 17; סאו, עט, 20
ועוד; סדו, קכח, 18	

3 שלשה הפעלים האחרונים הינם מן מג, שאין לסמוך עליו הרבה כאמור.

4 יש בצורה זו שני דברים: ראשית—חילוף ל"א בל"ה (ל"י) הרגיל מאד במשנית (השוה דלה"מ ע' 150, 152) ובייחוד בכ"י זה בפועל הנידון (השוה הצורות הבאות: טימוני, טימוהו, טימוה, טימתו); ושנית—התי"ו (ובלי הא !) כסיום לעבר נסתרת השכיחה אף היא במשנית וכה"י השוה להלן ריבת וולה"מ, שם.

קבלוהו—סדו, קנט, 17; קנח, 41

קיבלוהו—סדו, קנט, 15; קכח, 45

קידמו—מר, 237, 4

קדמוה—סדו, קל, 53

קידמום—סדו, קלא, 1, 42, 43

קדשו—מר, 231, 1, 2

קידשו—מר, 231, 3, 4

קלקלו—סדו, ריד, 46; רטו, 2

קילקלו—סדר, סדו, קטז, 2 ועוד

רבה—סאו, יח, 47

ריבה—סז, אא, 19 וב"מ

סאו, יח, 50 וב"מ זולת פ"א

רבו—מג, גב, 2

ריבת—סז, דב, 32, 33 וב"מ

(ד) בבניין הפעיל.

עבר — גם בפעלים מגזרת השלמים וגם בפועלי פ"נ הכתיב הוא חסר עפ"ר, כמו שתראינה הרשימות הבאות:

פעלים מגזרת השלמים

(a) רק בכתיב חסר:

הזמין—סדו, קנא, 43; הכחה—סאו, קמד, 8; הכניס—סאו, קמד, 30; סדו, קנג, 41; הסגיר—סאו, קמב, 17; הפסיק—סאו, קט, 21; הקדחתה, הקדיחה—סדו, קצו, 18, 19; השפילו—מג, בב, 16; התחלתה—מג, הב, 9; התחיל—מג, גא, 29; התחילו—מג, גב, 13, 25; התקנת—סדר, 78, 29; התקין—סאו, רו, 23.

(b) רק בכתיב מלא:

היתרו—מר, 254, 7; היטעם—סדו, רלב, 15.

(c) בכתיב חסר וגם מלא:

המרו—סדר, 79, 1 הימרו—סדו, סדר, קיד, 15, 17

פעלים מגזרת פ"נ

(a) פעלים רק בכתיב חסר:

הביט—מג, דב, 25; הגיע—סאו, רי, 40 וב"מ; סדו, קלא, 27 וב"מ; הגיעה—סדו, קצב, 7; הגיעתני—סאו, צב, 7; הגיעו—מר, 312, 13; סדו, קמג, 1, 2 וב"מ; הכיר—סדו, קכא, 12; הכירו—סדו, רמח, 28; הכירוהו—סדו, רמ, 8; הפלתי, הפלת—סאו, סא, 2, 3; הפיל—מר, 278, 8 וב"מ; סדר, סדו, קיו, 7; הפילה—סאו, קיו, 50; הפילו—סאו, עט, 26; הציל—סאו, קח, 5—7; 11—13; 17—19; הצילה—סאו, קז, 22, 23; סדו, רט, 38; הצילו—סאו, קז, 26, 30; הקיפוה—סאו, ריו, 32, 34; סדו, קפו, 47; השיאה—סאו, קפא, 11; השיק—סאו, רי, 44; השירו—סאו, ק, 37; קעז, 39, 40; התרתי—סאו, ק, 9, 10; התרת—סדו, קכה, 1; התיר—סאו, כד, 31—34 וב"מ; סדו, קכד, 43 וב"מ; התירו—סדו, קנח, 11.

(b) פעלים בכתיב חסר וגם מלא:

הניח—מג, גא, 30; סאו, קכג, 8 וב"מ;

סדו, קיט, 15 וב"מ

הנחנהו—סדו, קפט, 15

הנחתם—סדו, קלה, 33; קנב, 34

הניחו—מר, 102, 15 וב"מ; סאו, רי, 1;
סדו, קס, 48 וב"מ

הינחתה—סז, אב, 23
היטיתה—סאו, יד, 48; סדו, קלא, 31
היזיק—מג, דב, 2
היכה—מר, 261, 3, 4 ועוד;
מג, אב, 31
הטה—סדו, קלא, 38
הזיק—מר, 284, 11 וב"מ; סאו,
רלה, 30
הכה—סדו, קמה, 36
הכהו—מר, 269, 17; סאו, קעו, 4 וב"מ
הקשתיו—סאו, לו, 29, 33
הקיש—מר, 231, 16 ועוד; סאו,
טו, 25 ועוד 11'
היקיש—סאו, קטו, 23 ועוד 7 פעמים
היקישה—סדו, קלה, 43

(ה) בבניין התפעל או נתפעל.

עבר והווה — גם באלה הכתיב עפ"ר חסר, כמו שתראינה הרשימות
הבאות:

(a) פעלים רק בכתיב חסר:

נתארמלה, נתארסה, נתגרשה—סדו, קצח, 10, 29; נתנדב, מתנדבים—סאו,
כב, 40 וב"מ; מדבר—סדו, קלב, 44—46; נתחטא—סאו, כט, 26; נתחייבו—סאו,
רא, 47; נתחלקה—מג, דב, 29; נתנדב—סאו, כו, 38; התענה, נתענה—סאו,
רג, 31, 32; מתענה—סאו, רד, 3; נתערבו—סאו, רג, 52; נצטוו—סדו, קכה, 29.

(b) פעלים רק בכתיב מלא:

מיטפלת—סאו, קיו, 40; מיתיראין—מג, גב, 26; ניתוספו—סבר, 10, 8;
ניתפנה—סז, גב, 23, 26, 29, 31.

(c) פעלים בכתיב חסר וגם מלא:

מידבק—סדו, קל, 29 וב"מ זולת פ"א
מטלטל—סאו, קה, 8, 13, 18
מיטמאה—סאו, קטו, 16, 21
מידבק—סדו, קמג, 24
מיטלטלים—סאו, קה, 10
מיטמאה—סאו, קטו, 16, 19;
סדו, קג, 10
מתכוין—מר, 274, 14, 15 ועוד
מצטרף—סז, בב, 12, 14
מיתכון—מר, 274, 13
מיצטרף—סז, בב, 13, 14.

ב ש ם

(א) אחר אותיות השימוש בכל"ם המנוקדות בחירק לא תבוא כמעט לעולם
יו"ד, מלבד במקרים מעטים יוצאים מן הכלל.

ואלה המקרים המעטים היוצאים מן הכלל, שיש בהם גם כתיב מלא:
ביומן—סז, בא, 22, 23 ועוד ד"פ; כיויכול—מג, דא, 25⁵; לחיות—סז,
בב, 23; ליפרש—סדו, רו, 46; ליפנים—סז, דא, 26; ליקדום—מר, 246, 11;

⁵ אבל נראה לי שיש כאן שיבוש רגיל בכה"י: יו"ד במקום וי"ו ועיקרו: כוויכול והויו"ו
הכפולה באה במקום ב, שאף זו תופעה לא בלתי מצויה (עיי' דלמן ע' 104 למטה ואילך).

ליקרב—סאו, יג, 11 ועוד; סדו, קעא, 23, 24; 27, 29.
ובמונח התכני "מכאן" שמצאתי כמעט בכל מקור בשלשה כתיבים שונים:
מכאן—מר, 246, 9; סאו, כג, 51 ועוד; סדו, קנה, 15 ועוד; מיכאן—מר,
208, 8; סאו, מה, 32 ועוד; סדו, קסט, 10 ועוד; מיכנ—מג, גא, 3; דא, 5; סאו,
יד, 32 ועוד; סדו, קיח, 46 ועוד.

(ב) גם צורות הנטיה והריבוי של השמות על משקל קט, קט, נכתבות
עפ"ר בכתיב חסר כמו שתראה הרשימה הבאה:

כתיב מלא

כתיב חסר

אמו—מג, גב, 4; סאו, לה, 42 וב"מ;

סדו, קעו, 24 וב"מ

אמה—סאו, פז, 12 וב"מ

אמם—סדו, קצד, 1, 2

אימן—מר, 121, 2

אימהות—מג, דא, 27

אישים (= ריבוי מן אשה)—סדו,

קכט, 52

בתי—סבר, 18, 16

בתך—מר, 235, 5

בתו—מר, 235, 5; מג, 18; סאו, ל,

23 וב"מ; סדו, קעו, 16 וב"מ

בתה—מר, 155, 1; סאו, פז, 12 וב"מ

חצים—מר, 95, 6; 111, 5, 6

כיתים—מר, 96, 1; כיתי—סאו, ג, 16

כיתות—מג, בב, 11; סדו, קיח, 46

ליבי—מר, 243, 8

ליבך—סדו, קטז, 34; קכג, 18;

קכח, 52

ליבו—מג, בא, 22; סדו, דלד, 24

לבי—סאו, נד, 11

לבך—סאו, רכב, 21 ועוד; סדו,

קכח, 22 ועוד

לבו—מר, 138, 8; סאו, לב, 3;

פה, 35; סדר, 79 b, 13;

סדו, קעט, 6, 7 ועוד.

לבה—סבר, 15, 19;

לבנו—סדו, קפט, 14; קכח, 22

לבכם—סדו, קכח, 21

לבם—סאו, פה, 41; סדו, קנה, 38

מסים—סדו, קפו, 17

נסין—סאו, רכד, 34; סדו, קכג,

ועוד 28

עזים—סאו, מח, 15 וב"מ; סדו, קעב, 18

עמי—מג, אב, 9

עימי—מי, 128, 6; 129, 1; מג, אא

אב, 10

עימו—סז, אב, 29

עמו—מר, 205, 13 וב"מ; מג, אא,

23, 24; סאו, 3, 27 וב"מ;

סדו, קכג, 48 וב"מ

- עמה—סאו, א, 52 וב"מ; סדו, קסו, עימה—סבר, 19, 3
42 וב"מ
עמנו—מר, 127, 15 וב"מ; מג, גא, 23
עמכם—מר, 127, 17; מג, אא, 21
עמהן—מג, אא, 24 וב"מ; סאו, ז, עימהן—מר, 216, 4
22 וב"מ; סדו, קב, 36 וב"מ
עמם—סדו, קסו, 43
עתים—סאו, צג, 50 וב"מ;
סדו, קפא, 33
ששי—מר, 212, 6
ששית—סדו, קית, 51; קסו, 3
ששים—מר, 130, 5 וב"מ; מג,
אב, 19; סאו, רלב, 16.

(ג) צורות הנפרד, הנטיה והריבוי של השמות על משקל קטה, קטלה⁶, קטל נכתבות עפ"ר בכתיב מלא, כמו שתראינה הרשימות הבאות:

(1) שמות רק בכתיב מלא:

ביוז—מג, בב, 4; כיפה—מג, דא, 10; מגילה—מג, דב, 5, 6; מחילה—מג, דב, 16, 17; מיטה—מג, דא, 6; שמיטים—מא, מכ, מר, 343, 19 ועוד; סדו, קנח, 3.

(2) שמות רק בכתיב חסר:

אשה—מר, 208, 14 וב"מ; מג, אא, 33 וב"מ; סו, בא, 18 וב"מ; סאו, צד, 8 וב"מ; חמשה—מר, 230, 9 וב"מ; מג, כב, 16, וב"מ; סבר, 6, 11; סו, חב, 16; סאו, לו, 41 וב"מ; סדו, קיד, 13 וב"מ⁸; חמשים—מר, 114, 2, 7, 4 וב"מ; סאו, גה, 10; סדו, קכו, 46 וב"מ; ששה—מר, 234, 5, 6 וב"מ; סאו, א, 32 וב"מ; סדו, קכו, 53 וב"מ⁸.

(3) שמות בכתיב מלא וגם חסר:

חיבתן—מג, אב, 22; סאו, ט, 23 חבה—סאו, ח, 19
חיתה—סדו, קכד, 8 וב"מ חטים—סבר, 14, 5; סאו, י, 34, 37
ועוד; סדו, רכה, 7

חטים—סאו, כב, 30—33 ועוד; סדו,

קסו, 31 וב"מ זולת פ"א

מידה—מג, אב, 125 וב"מ; סאו, יג, 27 מדה—סדו, קכט, 8 ועוד; סאו, ט, 47
וב"מ זולת ב"פ; סבר 315, 4; סדו, קכט, 8, קפב, 7

מידת—סאו, סג, 46, 47; פב, 17, 18; מדת—סאו, ט, 47, 48 וב"מ זולת ד"פ
סדו, קכד, 51 ועוד הרבה המנויות; סדו, קכד, 52 ועוד

⁶ הכוונה בזה רק לצורה התחזונית של המשקל וע"כ לאו דווקא לשמות השרשיים אלא גם למורחבים כגון: מגלה, מחלה וכיו"ב.

⁷ כתיב חסר תמיד של מלה זו בא כפי הנראה להבדילה מן המלה אישה=בעלה.

⁸ השווה לזה את הכתיב החסר של שמות המספר שלש, שלשה שלשים בע' 132 ואילן ושל ששי, ששים לעיל.

מידתו—סאו, סד, 31, 19; סדו, קב, 37, 44

מדות—סאו, א, 1; ז, 23; סדו, קב, 19

נדה—סאו, לו, 3, 16 ועוד

נדות—סאו, לו, 33 וב"מ זולת פ"א

תחלה—מג, בב, 1; סדר, קי, 5;

סאו, צ, 41 ועוד

נידה—סאו, מד, 12, 18 ועוד

נידות—סאו, פ, 3

תחילה—מג, בא, 33, 34; סבר, 18, 15

סז, בא, 26; סאו, מד, 7 ועוד

סדו, קיד, 19 וב"מ; סדר, קיד, 19

תחילות—מר, 302, 3; 1, 336

תפילה—סדו, קכד, 24

תפלת—סדו, קכה, 11, 12

תפילי—סדו, קכה, 10; קכו, 14

חנם—מה 222, 17 ועוד; סאו, א, 19,

20; קפ, 17; סדו, קכד, 19 ועוד⁹

חינם—סדו, קמו, 51 ועוד

כיכר—סז, בא, 14, 16; סדו, קלט, 3, 5

כיכרי—סדו, קסז, 34

עקר—סז, גב, 1; סאו, לו, 23, 25

עיקר—מר, 218, 6; סז, בא, 11

עיקרן—סאו, קב, 5

ד) השמות על משקל קטול, קטול, קטלול, קטקוט וקטלון — כתובים עפ"ר

בכתיב מלא:

(1) שמות רק בכתיב מלא:

חטוי—סז, בב, 29 וב"מ; כיבוד—מר, 232, 6; מיתוחי—סז, בא, 6;

נידיו—סבר, 11, 4; עיבור—סדו, סדר, קטז, 18; ציחצוח—מר, 95, 6; שיחרור—

סאו, רכא, 27, 29; שיעבוד—סדו, קפו, 17; שיעור—סאו, עה, 24 וב"מ;

שיקוצים—מר, 332, 13; תיקון—מא, מכ, 330, 2; ניסיון—מג, גא, 33, 31.

(2) שמות רק בכתיב חסר:

זכרון—מג, בא, 20; צפויקן—סאו, יא, 1—8 ועוד; רחוק—סאו, לא, 29,

36; סדו, קנה, 20 וב"מ; שסוע—סאו, כא, 16, 19.

(3) שמות בכתיב מלא וגם חסר:

ביטוי—סאו, מז, 28 וב"מ זולת פ"א

ביכורים—מא, מר, 318, 9 ועוד;

סאו, עה, 27

בטוי—סאו, מא, 45

בכורים—סאו, נו, 44 ועוד; סדו,

קסז, 2, 3

בכוריו—סאו, כט, 3, 4

גבור—מר, 119, 13; סדו, קכא,

9 וב"מ

דבור—סאו, ז, 40—42 ועוד

דקדוקי—סאו, קפב, 1

דקדוקיהם—סאו, פה, 6; ריא, 20;

רכט, 28

חלופין—סאו, יב, 21, 22; לט, 17, 28

גיבור—מר, 119, 14

גיבורים—מג, אא, 16

דיבור—סאו, ז, 37 ועוד

דיקדוקין—סדר, 79, b, 20

דיקדוקיה—סדו, רלט, 20

דיקדוקיהם—סאו, פה, 8

חילוף—סז, בב, 14

חילופין—סאו, יג, 48 וב"מ זולת ד"פ

⁹ את השכיחות היתרה של הכתיב החסר במלה זו יש ג"כ להסביר בהשפעת הכתיב התנכ"י של המלה השכיחה בו מאוד.

- כיפורים—סבר, 2, 18; סאו, מר, 50 ועוד כפורים—סאו, יז, 32 ועוד
 כיפורי—סז, גב, 4
 מיעוט—סאו, עד, 45 ועוד מיעוטים—סאו, מו, 38, 44 וב"מ
 זולת ג"פ
 ניתוח—סאו, טו, 50 ועוד הרבה עירבוביא—סדו, קכב, 15
 פגול—סאו, כו, 45 וב"מ זולת פ"א ציבור—מר, 10, 9, 211; סאו, יא, 43 ועוד; סדו, רי, 40, 41
 ציווי—סאו, קמב, 28 ציפור—סבר, 16, 16; סז, אא, 2; סדו, קמז, 17 ועוד הרבה
 ריבוי—סאו, נא, 37, 38 ועוד הרבה; סדו, קלב, 53
 ריבוני—סאו, רכז, 20 רבוי—סאו, כג, 2 ועוד; סדו, קלב, 53
 רבונו—סאו, רכה, 7, 8; סדו, קכג, 35 וב"מ
 (ה) צורות הנפרד, הנקבה והריבוי של השמות ע"מ קטל—כתובות גם בכתיב מלא וגם בכתיב חסר ללא הכרעה:
 אילמים—מא, מכ, 142, 8 ועוד אילמים—מג, גא, 2
 גדם—סדו, קלב, 10 דבר—סאו, ז, 52 ועוד
 דברה—סדו, קיד, 29, 32 וב"מ זולת פ"א
 דיברות—מר, 213, 13 ועוד; סאו, פה, 19, 24; סדר, 79, b, 9;
 סדו, רכז, 10
 הליל—סאו, סב, 3 וב"מ; זולת ב"פ; סדו, קסט, 3 וב"מ
 טיבריה—סז, אב, 20 טיפש—מר, 119, 10 ועוד
 כסא—סאו, קו, 35 וב"מ; סדו, רד, 18.
 דברות—מר, 213, 10 ועוד; סאו, ז, 41 וב"מ זולת ב"פ; סדר 79, b, 9; סדו, קלא, 5, 7, 47
 הלל—סז, גב, 15 וב"מ; סאו, ז, 23; ריב, 33
 טפשים—סדו, קעה, 38
 כסא—סאו, קו, 35 וב"מ; סדו, רד, 18.

(ו) צורות הנקבה והנטייה של השמות הסגוליים על משקל קטל, קטל ושל השמות על דרך הסגוליים וכן צורות הנטייה של השמות על משקל קטלה—כתובות עפ"ר בכתיב מלא:

- (1) שמות רק בכתיב מלא:
 אימרות—סאו, קלג, 31; ביקעה—סז, ה, 3; גיבס—סז, דא, 26;
 גבירתה—מר, 208, 15; הילכות—סאו, רו, 18, 19; חילתית—סדו, קסו, 32; ליטרא—סדו, קסט, 15 וב"מ; ליטרים—סדו, רכו, 2; ניוקי—מר, 277, 2, 3; סידרן—סאו, פו, 11 וב"מ; סיקרא—סדו, רב, 42; עיסקי—סאו, רט, 39; פירדה—סדו, רמז, 26;
 פירדות—מכ, מר, 108, 22; פיריו—סאו, רו, 6; קיטנית—סאו, קעה, 22; סדו,

קלד, 22; קיטניות—סאז, קעה, 15 וב"מ; סדו, קסה, 19; קיללת—מר, 231, 18; סדו, ר, 33; קימעא—סאז, רכג, 28; סדו, קסג, 22; קינאה—מר, 216, 1, 2; 130, 12; ריגמא—מר, 205, 9; ריצפה—סדו, קפי, 3; רישען—מר, 133, 16; שיברי—סדו, קלו, 14; שיבתו—מר, 270, 15; שייגותיהם—סאז, קסג, 13; שיוזה—סז, גב, 7, 13, 14; שיחליים—סדו, קסה, 24; שיליא—סאז, עז, 8 וב"מ; שימשו—סז, גב, 3, 4.

(2) שמות רק בכתיב חסר:

כבשי—סאז, רב, 5; ברכת—סאז, רב, 53; סדו, קנד, 31; נגעו—סאז, קמא, 34; נדבת—סאז, ל, 40; שבחו—מג, אא, 16; שכחה—סאז, רב, 30; שמחה—סדו, קנה, 6 וב"מ; שנהא סדו, קצו, 31; תפלות—סדו, סדר, קיד, 20.

(3) שמות בכתיב מלא וגם בכתיב חסר:

בירייה—סדו, קיד, 32	בריה—סדר, קיד, 32
בירייתו—סאז, קב, 8	
בירייתה—סאז, קנב, 17	ברייתה—סאז, קנב, 18
לישכה—סז, גב, 16; סאז, ריח, 4	לשכה—סז, דא, 29
לישכת—סדו, רמד, 33	
ניכסי—סדו, קסב, 50, 51	נכסי—סדו, קסב, 52; קסג, 2
סיכני—סדו, רכה, 16	סכני—סדו, רכה, 15
פירצה—סאז, קכה, 32, 36	פרצה—סדו, קצו, 34
פיתחו—סז, דב, 21, 30; סדו, ריג, 28	פתחו—סדו, ריג, 27
פיתחיהם—סדו, קלג, 16	
שיחיו ¹⁰ —סאז, קפא, 28	שחיו ¹⁰ —סאז, קפד, 24; סדו, קפא, 53
שיקלי—סדו, רמה, 12	שקלי—סדו, רמה, 13, 14.

(ז) שמות על משקל קטלל, קטלל, קטלל, קטלל, קטלל וכיו"ב—נכתבים אף הם עפ"ר בכתיב מלא, כמו שתראינה הרשימות הבאות:

(1) שמות רק בכתיב מלא:

איזמל—מר, 108, 2; ליסטים—מר, 101, 7, 8 וב"מ; סאז, קעה, 19 וב"מ; סדר, סדו, קמה, 3; ליסטות—סדו, רכג, 44; רכד, 8; מניין—סז, גב, 9, 10; עיטרן—מר, 106, 10; פילפלים—סדו, קסה, 32; פינקס—סאז, קעג, 26; פיסיון—סאז, קיט, 52; שיריון—סאז, ק, 18.

(2) שמות רק בכתיב חסר:

מדרס—סז, דא, 20.

(3) שמות בכתיב מלא וגם בכתיב חסר:

בינימין—מר, 216, 3	בנימין—מר, 716, 4
בינימין—מר, 216, 3	בנימין—מר, 216, 4

¹⁰ הניקוד הוא של הטכסט עצמו, ניקוד זה יחד עם הכתיב המלא (יו"ד אחר השי"ן) מאשרים לדעתי את הניקוד של שטראק שחיו וסותרים את ניקודם של ש. קרויס וא. אברונין שחיו (עין "לשונו" כרך ט. ע' 255).

בנין—סז, גב, 9	בנין—מר, 268, 12
גזבר—סאז, רלג, 23 וב"מ זולת פ"א	גזבר—סאז, רו, 32
	גזברין—סאז, קפז, 9 וב"מ
מדרש—סאז, רכה, 5	מידרש—סאז, רכה, 2
מטחת ¹¹ —סז, בא, 8	מיטפתח—סז, בא, 7
עניין—סבר, 2, 22; סאז, עז, 14;	עניין—מר, 211, 14
סדו, קטז, 53	
ענין—מג, גא, 34; סאז, עז, 14;	ענין—מר, 209, 4; 207, 2
סדו, קטז, 43, 50 ועוד	סבר, 2, 3; סדר, קטז, 43
פדיון—סדו, קנו, 24	פידיון—סדו, קנו, 26 ועוד
פתחון—מג, אב, 13; סאז, י, 29.	פיתחון—מר, 220, 2
(ח) מלא הוא עפ"ר גם הכתיב של המלות אילו, כאילו:	
אלו—סאז, כט, 19 ועוד	אילו—מר, 205, 16; סאז, מח, 52
	ועוד: סדו, קיג, 26 וב"מ
כאלו—סאז, יד, 27; קפא, 39.	כאילו—סאז, כח, 47, 46

אם נרצה לסכם את הפרטים המרובים המובאים כאן בנוגע לכתיב של התנועה המסומנת בניקוד בחירק, נוכל לומר שבפועל שמרה ספרות זו בדרך כלל על הכתיב המקראי החסר, חוץ מן: (א) המקור של נפעל והעבר וההווה של בניין זה רק בפועלי פ"נ ועו"י (וב) העבר של בניין פיעל, שכתבים עפ"ר מלא. ובשם—להפך!—נוהג עפ"ר כתיב מלא חוץ מן: (א)אותיות השימוש בכל"ם (וב) השמות הקצרים של משקלים קט, קט, קט שכתבים עפ"ר חסר.

ה. צירה

- לכתיב של תנועה זו אפשר לכלול שני כללים.
- (א) בהברה פתוחה מסומן צירה עפ"ר ביו"ד, כגון:
- גניבה—מא, מכ, 250, 5; מר, 255, 6, 7; מג, 46, 48; חימה—מר, 119, 18 וב"מ; סדו, קנו, 12; מאיליו—סאז, קעט, 37 וב"מ; סדו, קמז, 43 וב"מ; שיני—מג, דב, 11; סז, הב, 15; סאז, עג, 15 וב"מ זולת פ"א¹; סדו, קלג, 41 וב"מ זולת ב"פ².
- (ב) בהברה סגורה היו"ד עפ"ר חסרה, והשווה זאת לעומת זאת:
- חסר—סדו, קכ, 11, 24 וב"מ
- חסירה—סאז, רא, 28 וב"מ
- חסירים—סאז, ק, 13 וב"מ; סדו, קסז, 24 וב"מ
- חסירות—סאז, קג, 43 וב"מ; סדו, קלד, 7 וב"מ

11 זו ט"ד במקום מטפתח.

1 שם, כה, 9.

2 שם, קמז, 48; קסז, 18. רשימה יותר מפורטת ראה להלן בעמודים הבאים.

למד—סאו, א, 12 וב"מ
למידו—סאו, ג, 16 וב"מ זולת פ"א²
למידין—מר, 341, 12; סבר, 23, 3;
סאו, קבו, 46 וב"מ; סדו, קמד,
22 וב"מ זולת פ"א⁴

ספק—סאו, נח, 29, 30 וב"מ
ספיקו—סאו, נח, 25, 28 וב"מ
ספיקותיהם—סאו, קסג, 13
שמינה—סדו, קלד, 7
שמינים—סדו, קלה, 2, 3; קלח, 44.

מובן שיש יוצאים גם מן הכלל הראשון וגם מן השני, על אלה ואף על הכללים עצמם נדון עתה בפרוטרוט:

1. התנועה צירה מסומנת עפ"ר ביו"ד בצורות הבאות:
(א) בצורות הנקבה, הנטיה של שמות העצם ושמות התואר על משקל קטל:
(1) שמות רק בכתיב מלא:

אפילה—מר, 101, 21 וב"מ; אשירה—סדו, קנג, 16, 31, 46; קעו, 3, 10;
אשירות—סדו, קנג, 34; בטילה—סאו, קס, 17; סדו, קסב, 40 וב"מ; בטילים—סדו,
קלו, 7 וב"מ; בטילות—סדו, רא, 26; בריכה—סדו, קמ, 20; גדילה—סאו, פח, 12;
גדילים—סדו, קמט, 41 וב"מ; גדירות—סאו, קמו, 28, 30; גזילה—סאו, סא, 11,
26; סדו, קסח, 13; גזילות—סבר, 20, 20; גזילו—סאו, רכא, 36; סדו, רמ, 50;
גניבה—מא, מכ, 250, 5; מר, 255, 6, 7, מג, 46, 48.

והרבה הרבה שכמותם ואין צורך להאריך בזה.

(2) שמות בהכרעה מוחלטת לכתיב מלא:

אבידה—מא, מכ, 305, 3—5, 11 ועוד
אבדה—סאו, נב, 16—21 ועוד
סבר, 4, 26; סאו, ס, 36;
סא, 26; סדו, קצב, 49 וב"מ
אבידות—סאו, ס, 32

גזירה—מר, 178, 16; מג, דב, 13—15,
גזרה—סאו, א, 2 ועוד; סדו, קלח, 14
43; סאו, א, 18 ועוד; סדו, קנו,
19 וב"מ זולת פ"א

גזירות—סדו, קכג, 11 וב"מ
גזירות—מר, 222, 13, 14 ועוד

זקינה—מר, 259, 2; סדו, רח, 46
זקינים—סאו, רה, 53; קפו, 50;
סדו, קכב, 17 ועוד

זקינות—סדו, קמג, 10
זקינות—סבר, 2, 15; 6, 1 ועוד; סז

זקינות—סבר, 2, 15; 6, 1 ועוד; סז
בא, 3; סאו, מח, 52 וב"מ;
סדר, קיט, 23; סדו, קטו, 1.

4 ועוד הרבה

חביריו—סדר, סדו, קיג, 7

טריפה—סאו, יא, 10 ועוד; סדו

קסד, 13 וב"מ

- טריפות—סאו, צח, 18
יריאים—סאו, רכג, 31; סדו, מט, 47 וב"מ יריאים—סבר, 4, 18
יריאי—סדו, רכג, 12; רל, 40
יתירה—מר, 245, 6—8; סאו, קא, 6, 8 יתרה—סדר, סדו, קטו, 2
וב"מ; סדו, קטו, 15; קסג, 33, 35
יתירות—סאו, לא, 26 וב"מ זולת פ"א יתרות—סאו, לא, 27
כשירה—סבר, 21, 17; סז, אא, 6 וב"מ; כשרה—סאו, יד, 33 ועוד
סדו, קסד, 23 וב"מ; סאו, יא, 11 ועוד
כשירים—סאו, סג, 40 ועוד; סדו, רכג, כשרים—סאו, יא, 11 ועוד הרבה
28 ועוד
כשירות—סאו, א, 9 ועוד
לבינה—סאו, קעא, 4
לבינים—סאו, קמג, 1
למידו—סאו, נ, 26 וב"מ זולת פ"א למדו—סאו, נ, 41
למידין—מר, 341, 12; סבר, 23, 3; למדין—סדו, רכט, 21
סאו, קכו, 46 וב"מ; סדו, קמד 22 וב"מ זולת פ"א
מליאה—סאו, נו, 32 וב"מ; סדו, קמא, מליאה⁵—סדו, קלו, 27; סז, בא, 13
33 וב"מ זולת פ"א מלאים—סדו, קפו, 34; רכא, 12
נבילות—סאו, צט, 31, 34 וב"מ זולת פ"א נבילות—סאו, נג, 21
נקיבה—סאו, מה, 24 וב"מ זולת ב"פ נקיבה—סאו, ב, 9, 10
נקיבות—סאו, קצו, 13, ועוד; נקיבות—סאו, יב, 36—42 ועוד; סדו, קפו, 25
עבירה—סבר, 4, 15, 14; סדו, קכג, עברה—סבר, 4, 14
36, 44 וב"מ
עבירות—מר, 240, 2 וב"מ; סאו, קסד 5; סדו, קכד, 18
פיאה—סאו, פח, 5; סדו, קלט, 22 וב"מ זולת פ"א
קריבה—סאו, יג, 21 וב"מ זולת פ"א קריבים—סאו, טו, 53 ועוד הרבה
סדו, קפה, 41
תאינים—סאו, מד, 33, 34 וב"מ תאינים—סדו, רא, 49
סדו, קכב, 46; רא, 48
(3) שמות בהכרעה מוחלטת לכתיב חסר:
אחרים—מג, דב, 19; סאו, יא, 24, 25 אחרים—סדו, קסב, 50 וב"מ
אחרות—סדו, קלא, 1 וב"מ
טמאה—סז, אא, 24 וב"מ; סאו, נ, טמיאה—סאו, קיב, 16 ועוד; סדו,

- 27 ועוד; סדו, קסד, 32, 29
טמאין—סז, בא, 7, 14 וב"מ; סבר, טמיאם—סאו, צד, 44 ועוד; סדו, קסד, 30, 38
16, 4 ועוד; סאו, א, 29—
32 ועוד
טמאי—סאו, פ, 6, 10
ערלים—סאו, עז, 13, 14
(4) שמות רק בכתיב חסר:
בהמה—סבר, 9, 3; 14, 7; סז, כב, 11; סאו, כ, 26 וב"מ; מאה—סאו, ו, 28 וב"מ; מאות—סאו, קנד, 19, 28 וב"מ.
את הכתיב החסר של השמות הכלולים ב"3 ו"4) יש להסביר בשכיחותן הרבה גם בתנ"ך וגם בספרות שאח"כ; כ"כ אי אפשר להחליפם כמעט באחרים.
(ב) בצורות שם הפעולה של הבניין פיעל (=קטול) משרשים בעלי עי"ן רי"ש:
אירוסין—סדו, קלה, 26 וב"מ; זירוז—סאו, ה, 19 וב"מ; עירובו—סאו, כה, 23, 27 וב"מ; פירוקו—סאו, פט, 7, 8; פירורים—סאו, כה, 30; פירוש—סז, הא, 21, 30; סאו, א, 12 וב"מ; צירופו—סאו, ג, 41; שירות—סאו, לא, 30; סדו, קנה, 20; קנט, 39.
(ג) בצורות הריבוי והנטיה של שם הפעולה מבניין הפעיל—הקטל:
החליטו—סאו, קלו, 16, 28
הכשירו—סאו, ככג, 48, 49 ועוד
הקדישה—סאו, רלב, ז, 6
הקדישן—סאו, לא, 2
הקדישות—סאו, רלב, 31, 32; סדו, רא, 34
היתירה—סאו, סא, 12
היסיטו—סאו, קנ, 28.
(ד) בשמות ממשקלים שונים:
איבוס—סאו, קמב, 20
איזוב—סז, הב, 23
אימורין—סאו, מו, 38 וב"מ זולת
פ"א; סדו, קסו, 1 ועוד
אימורי—סאו, נח, 15, 16 וב"מ
אימוריו—סאו, עז, 47, 50
איברין—מר, 7, 10, 13; סאו, יו, 43 ועוד; סד, קס, 21 וב"מ
איברי—סאו, 30, 34 וב"מ
הסיבו—מא, מכ, 7, 252
קסס—סז, הב, 19
שיני—מג, 3, 11; סז, הב, 15; סאו, עג, 15 וב"מ; זולת פ"א; סדו, קסו, 18
שני—סאו, כה, 9; סדו, קמז, 38;
קסו, 18

קלג, 41 וב"מ זולת ב"פ⁶

שינית—סדו, קלד, 30, וב"מ

שיער—סאו, צד, 31, 32 וב"מ זולת פ"א שער—סאו, קכח, 8

תיאבון—סדו, קנח, 14

דימוס—מר, 105, 16, 17

פידגוג—סדו, רטו, 24 וב"מ

(ה) בשמות ביחיד עם הכינויים לגוף ראשון רבים:

אצלינו—סדו, קמב, 31; ארצינו—סדו, קנא, 9; בנינו—סדו, קצא, 46, 52;

דעתינו—סדו, קיט, 35; הריני—סדר, 78, 20; הריהו—סדר, 78, 30 וכן בכל כה"י

והדפוסים; מדינתנו—סדו, קכד, 37; מיתתנו—מר, 96, 12; מלאכתנו—סאו, קמו, 23

וגם: מלאכתנו—שם, שם, 37; מראיהו—סדו, קכא, 24; סופינו—סדו, קסב, 39

וב"מ; סאו, קיט, 32 ועוד; סופנו—סאו, לט, 38 ועוד; קולינו—סדר, סדו, קיו, 31;

רבינו—מר, 96, 10 וב"מ; סדו, קכ, 7 ב"מ; שדיהו—סדו, קכ, 50.

(ו) בפעלים עם הכינויים למדבר, מדברים, ונסתר:

תדחיני—סאו, פד, 14, 21; לדחותני—סאו, פד, 13, 19; חוציהו—סאו,

סז, 17, 20, 24; ללמדנו—סאו, קלז, 2 ועוד; סדו, קנו, 12 ועוד; ללמדנו—סאו,

נד, 32 ועוד; סדו, קנו, 17 ועוד; תניהו—סאו, סד, 9 ועוד. פחות מזה: תנהו—סאו,

כו, 53 ועוד; פרנסינו—סדו, ריג, 39; פרשיהו—סאו, קנא, 32; צדקיהו—סדו, רו,

6; רואיהו—סדו, קטז, 3; בסדר, שם—רואה; הראיני—מג, דב, 10; תרשיני—

סאו, יד, 44; שניהו—סאו, קנא, 32; שותיהו—סאו, ריט, 13.

לעומת הנ"ל מעטים מאד אלה שמצאתי בלי יו"ד:

ישמשנו—סדו, קלה, 38, 41; עושהו—סדו, קמג, 42—45.

(ז) אחרי פה"פ של צורות פיעל בעבר, בשרשים בעלי עי"ן גרונית ורי"ש:

אירע—סבר, 18, 13; סאו, צג, 24; בירכן—סאו, צא, 21 וגם: ברכן—סאו,

צא, 20; צירף—סאו, נו, 22; דיהא—סאו, קכא, 1; פירקו—סאו, פט, 7, 8;

פירש—סאו, עג, 52, 53 וב"מ; שירת—סדו, קפ, 43.

היוצאים מן הכלל הראשון, דהיינו: צירה בהברה פתחה איננה מסומנת

ביו"ד הם:

(א) צורות העתיד והמקור של בניין נפעל משרשים בעלי פא גרונית —

הנכתבות גם בכתיב מלא וגם בכתיב חסר ללא הכרעה, כמו שתראה

הרשימה הבאה:

תיאכל—סאו, עז, 30, 32 תעלם—סאו, מא, 32, 34

להיאכל—סאו, עז, 19, 36 ועוד להרג—סז, בא, 18; דב, 23

תירקם—סאו, קד, 11 תעשה—סז, אא, 7, 8

ושני האחרונים הינם מכ"י כזה המקפיד בדרך כלל על כתיב מלא.

(ב) צורות העבר וההווה של בניין הפעיל משרשי עוי"ע— הכתובות

בהכרעה מוחלטת לכתיב חסר, כמו שתראה הרשימה הבאה:

מאיר—סדו, קכט, 51

הבאתי—סדו, קכט, 28

הביא—סז, גב, 4; סאו, י, 34

⁶ הכתיב המלא של מלה שכיחה זו בא כנראה להבדילה מן חברתה השכיחה יותר — שני.

- מביא—סאו, יא. 52; סדו, קיט, 41 וב"מ מביא—מר, 243, 4
הגיו—סדו, קיח, 29
- ממית—סדו, קכא, 4
ממית—מג, דא, 31
- מיסב—סאו, קמד, 49; סדו, קנא, 40
קעט, 22
- מיפר—סדו, קעו, 48
היסיט—סז, אב, 17
- הפרו—סאו, י, 20
הסיט—סז, הא, 10; סאו, קלב, 43
מסיט—סז, הא, 16
- מעיד—סדר, 79, 18, 21; סדו, קמה, 46
הקל—סאו, קיא, 22
השבתי—סאו, קלז, 27
השבת—סאו, יב, 17
משיב—סאו, ט, 29.
- כפי הנראה גם כאן שומרת הספרות שלאחר המקרא על הכתיב של הפועל כמו שהוא תמיד במקרא.⁸
- ג) צורות הנקבה הריבוי והנטיה של שמות העצם והתואר ע"מ קטל מן השרשים הנחשלים — נכתבות בכתיב חסר וגם מלא ללא הכרעה כמו שתוכנה הרשימות הבאות:
- (1) שמות הנכתבים רק בכתיב מלא:
גיאים—סאו, רכה, 24; פירות—סדו, קלד, 50 וב"מ⁹; פירותיה—סדו, קלד, 52 וב"מ⁹; ריעים—סדו, קכ, 18⁹; שידיים—סאו, קסח, 46⁹.
- (2) שמות רק בכתיב חסר:
גרים—סז, אב, 25; סאו, י, 13—20 וב"מ; סדו, קעז, 14 וב"מ; מתה—סאו, רלב, 2, 3; מתים—סז, 5 וב"מ; סאו, קפד, 30 וב"מ; סדו, קפז, 9 וב"מ; שמות—סדו, קלד, 39 וב"מ.
- (3) שמות בכתיב מלא וגם חסר:
נירות—סאו, סה, 4 וב"מ זולת פ"א
עידים—סדו, קצו, 41
עידיו—סדו, קצו, 52
עידות—סאו, קו, 39; עידותם—שם, קעז, 12
כלים—סז, דא, 19 ועוד
נרות—סאו, רח, 8; סדו, קמד, 3
עדים—סדו, קצג, 13, 42 וב"מ
עידו—סדו, קצו, 52
עדיי—מר, 234, 6; סדו, רטו, 8; רמא, 45
כלים—סז, דא, 13 ועוד; סבר, 16, 3—6; סאו, א, 24 וב"מ
עצים—סאו, יו, 25; סדו, קלג, 7
עציה—סאו, יו, 52.
- (3) השמות הסגוליים על משקל קטל — באים בכל מקום בכתיב חסר:

⁷ הניקוד של הטכסט ומוזר הדבר שנכתב גם מלא, השוה לעיל ע' 146 מלת שיחיו.

⁸ השוה לעיל ע' 147.

⁹ הכתיב המלא במלים אלה בא בודאי להבדיל מן פרות, רעים, שדים.

אבר—סבר, 14, 21, 22; סז, גב, 8, 12, 13; סאז, טז, 38; אפר—סז, אא, 7, 8, 22; אצל—סדז, קלב, 50 וב"מ; זכר—סדז, קלב, 50 וב"מ; חלב—סאז, יא, 12; סדז, קלד, 3; ספר—סאז, ב, 22 וב"מ; סדז, קלב, 42 וב"מ; מג, בא, 33, 34; עגל—סדז, קטז, 3, 12 וב"מ; עדר—סז, אב, 13; דא, 8; עזר—סדז, קיד, 24 וב"מ; שבט—סדז, קכה, 36 וב"מ.

בכתיב מלא מצאתי רק את המלה זיכר—סבר, 17, 3.

2. כאמור התנועה צירה אינה מסומנת ביו"ד בהברה סגורה.

(א) בצורות הפועל שהיא מופיעה, דהיינו:

(1) כבינוני פועל של קל על שני המשקלים: קוטל וקטל:

אוגר—סדז, קכא, 2; אומר—סאז, א, 1 וב"מ; סדז, קיג, 10 וב"מ; דורש—סז, אב, 20 וכן בדפוסים; הולך—סדז, קיז, 50 וב"מ; חוזר—סדז, קטז, 33 וב"מ; יושב—סז, אב, 20; סדז, קיה, 38 וב"מ; חסר—סדז, קכ, 11, 24 וב"מ; טהר—סז, גא, 21; טמא—סז, אב, 18, 27 וב"מ וכן בדפוסים; יתר—סדז, 79, 11 וכן סדז שם זכר וזכר.

שמות התואר יתר וקשר נכתבים ככה"י גם בכתיב מלא:

יתיר—מג, בא, 4; סדר, 78, 6, 24; כשיר—סז, אא, 2; סדר 79, b, 23.

כ"כ שכח ככה"י כתיב מלא גם בצורות קוטל וקטל וכיו"ב כשלמ"ד הפועל היא ח' או ע' ¹⁰. כתיב זה בצורות אלו נמצא גם בדפוסים, אבל לעיתים רחוקות מאד, כגון:

נוגיע—סז, גב, 26

פותח—סז, דב, 2, 3

למפרע—סדר, 79, b, 9

מקדיח—סז, גב, 15; דא, 29

רביע—מר, 146, 4

שומיע—מג, בא, 2

קמיע—סאז, קו, 11

תמיה—סאז, קז, 29; סדז, רטז, 35

(2) בעתיד קל של פועלי פו"י:

תלך—סדז, קטז, 31 וב"מ; אשב—סדז, קמט, 6; לישב—סדז, קיט, 47, 48.

(3) בעתיד ובמקור של הבניין נפעל:

יכנס—סדז, קכד, 37; תיכתב—סדז, קכו, 40, 49; להזהר—סדז, קמז, 1;

לזדקק—סז, זא, 15; ימשך—סז, הב, 5.

(4) בכל צורות הפיעל:

גילגל—סדז, קטז, 2; לימד—סז, גב, 6; מיעט—שם, בא, 25; שיגר—סדז,

קכד, 10; אבקש, יבקש—סדז, קכד, 23, 38; תגמגם—סדז, קל, 41; לקבל—סדז,

קיד, 1; סאז, יז, 1 וב"מ; לחבב—סדז, קכו, 1; ללמד—סאז, א, 6; לקדש—סז, אב,

26; מלמד—סדז, קיג, 5 וב"מ; סאז, ט, 10 וב"מ; מדבר—סאז, ט, 32; סדז, קיד,

30 וב"מ; מקבל—סאז, יד, 46; סדז, קטז, 18 וב"מ; סז, גא, 30; מבזבז, מחשב—

סדז, קיט, 13, 29; מנאץ—סדז, קכא, 26; מנטף—סז, בב, 12.

¹⁰ ומאחר שאלו מונעות בפתח גנוב נמצא כאילו שהצירה היא בהברה פתוחה ואז סימונה

ביו"ד היא ע"פ הכלל הראשון (לעיל ע' 147).

יוצא מכלל זה מצאתי רק אחד והוא: צורות הפיעל של השורש שלש הנכתבות בכתב מלא: שלש—מר, 246, 4; משליש—סאו, ע' 17; ושליש—שם, ער, 43 (כפי הנראה כדי להבדיל ממש המספר שלש).

(5) בצורות ההתפעל והנתפעל:

נתבשר—סדו, קכח, 14; נזדמן—סדו, קמב, 43; נסתלק—סז, דב, 31; נתערב—סאו, יג, 1; מתפרנס—סדו, קנא, 14; מצטרף—סז, בב, 12; מתרעם—סדו, קיד, 25; נתקנתר—סדו, קיד, 3.

גם כאן מצאתי יוצא מן הכלל וודאי רק אחד: מתכווין—סאו, קלא, 30; ואחד מפוקפק מאד: מתמסכין—מר, 119, 17, כיון שכל עצמה של המלה תלויה בגרסאות ונוסחאות שונות (עיין בחילופי נוסחאות של מה למקום זה); לעומת זאת מצאתי שתי צורות ציווי לנוכח של בניין הפעיל, אחד משורש ע"י:

הגיס—סאו, 3, 28, 31; והשני משורש ע"ע: הציין—סאו, רכ, 18.

זה יתבאר לדעתי או ככתיב מיוחד ומכוון להקל על קריאתו והבנתו של שתי מלים אלו שהן נדירות מאד בשימושן, או כמבטא בחירק: הגיס, הציין כמו ששגור מאד היום בפי ההמון הארצישראלי: הביט במקום הבט, הקשיב במקום הקשב העיז במקום העז וכיו"ב.

(ב) כמו"כ אין הצירה מסומנת ביו"ד ברובם ככולם של השמות, שבאחת מהברותיהם היא סגורה. אתן בזה רשימה קצרה של דוגמאות:

(1) שמות קצרים בעלי הברה אחת:

גר—סז, אא, 20; הם—סדו, קטו, 14 וב"מ; מת—סז, בא, 26; נר—סז, דא, 30; עד—סאו, י, 47 וב"מ; עץ—סדו, קיד, 26 וב"מ; עת—סדו, קטז, 22 וב"מ; שם—סז, אא, 1; סדו, קיח, 4 וב"מ.

ע"מ זה מצאתי רק שלש מלים הנכתבות ביו"ד והן:

a הין¹¹—סאו, ל, 1; לד, 31, 36; מט, 1; נא, 31, נח, 6 ועוד; סדו, קכב, 30; קמל, 1, 2.

אבל בכל מקום שכתובה כך הוראתה או כמלת "הלא" או כמלת ההסכמה "כן" (עיין הערה 11). מכאן ברור שזה כתיב מיוחד למלה המכוון להבדילה מן כינוי הגוף הן הנכתב באמת באותם המקורות בכתב חסר:

הן—סאו, ל, 39; לא, 2; ס, 32; בהן—סאו, לא, 25; שהן—סאו, לא, 31, 32. b כין—רק במג, אב, 20 ועוד 11 פ'12. אולם באותו כ"י עצמו נכתבת המלה גם בכתב חסר: כן—גא, 26; דב, 3. וכן הוא כתיב המלה גם בכתי"י האחרים ובדפוסים, כגון: סאו, ו, 12 וב"מ; סדו, קיד, 18, 20 וב"מ. ומלבד זה

¹¹ העה"ש כרך 3, ע' 202 מנקד הין או הן וכן לוי כ"א ע' 465, ואיני יודע מנין להם ניקוד זה? אם מלה זו על שתי הוראותיה העיקריות: (1) "כמלת הטעם... קצת במשמע הלא behold. siehe (וכו' ר-2) כמלת ההסכמה — "ya, yes" (ב"י ע' 1121 ואילך. מעניין שאת הדוראה השניה המצויה הרבה בספרא לא הביאו שני הראשונים!) כבר נמצאת לרוב בתנ"ך (עיין בדוגמאות שהביא שם ב"י) ושם היא מנוקדת בלי יוצא מן הכלל הן; אם כן — מה מניענו להחליט שמבטאה זה נשתנה בספרות התלמודית והמדרשית? ולפיכך נראה לי שצדקן יסטרוב (כ"א ע' 347) וב"י המנקדים מלה זו כבתנ"ך הן וכן ניקדתה.

אין לסמוך הרבה על כ"י משובש זה. עכ"פ יש לשער שמעתיק כה"י ביקש עי"כ להבדיל מלה זו מן המלה כן הנכתבת בו בכל מקום בלא אלף: דב, 12; 22, 26, 42¹³. שיד—סדו, רית, 7; רכז, 12. אבל גם: שד—שם, רכח, 42.

(2) שמות שונים בעלי יותר מהברה אחת:

יותר—סדו, קיד, 3 וב"מ; ממזר—סז, אא, 20; סאו, קפ, 52 וב"מ; מעשר—סאו, יב, 52; מקל—סז, הא, 24; סדו, קלט, 3; מתבן—סדו, קלג, 6; צונן—סדו, קמה, 37; הפסד—סדו, קלו, 15; הפסק—סאו, יג, 18; הפרש—סאו, יד, 45; סדו, קלב, 45; הפשט—סאו, טו, 43.

ורק שם אחד מצאתי גם בכתיב מלא:

היתר—סאו, סז, 11 וב"מ זולת פ"א; סדו, קנה, 24 וב"מ זולת ב"פ; היתיר—סדו, קמח, 37; קסד, 50.

ויתכן שגם פעמים אלו הינן ט"ד במקום היתר.

ה ע ר ה: הכתיב של המלה אֵילו הוא גם חסר וגם מלא, ללא הכרעה:

אלו—מג, גא, 8; גב, 25; סז, גב, 11; דא, 16, 29; סאו, ח, 25 ועוד; סדו, קלא, 6 ועוד; סדר, 79, 16.

אילו—מר, 217, 14 ועוד; מג, גא, 14, 23; סז, בא, 4; דא, 12; סאו, מו, 38 ועוד; סדר, קיג, 7, 26; קיד, 10, 79, 16; סדו, 7 ועוד.

(סוף יבוא)

¹³ כתיב זה של המלה הוא גם היחיד בסז, אא, 9, 11, 15, 17.

חידושי לשון

בכתבי ח"נ ביאליק, ספר חמישי

(מובאים כאן רק אותם החידושים שלא נזכרו עדיין במקום אחר)

נָרוֹז: וירא (המות) ארו חסן ויגְרֶנּוּ (בשיר „אלה אריה המת” – דף א) גרו כמו גזר בהיפוך אותיות וממנו נגזר השם גרון (ע' בספר השרשים לרד"ק). במקרא בא פועל זה רק פעם אחת בבנין נפעל: נִגְרַנְתִּי מנגד עיניך (תהל' לא, כג). גם משוררנו אומר למעלה באותו השיר: ארוי הלבנון, אדירי התורה, נופלים באדיר, נִגְרֶנּוּ נִגְרֶנּוּ. בשירו של ר' יהודה הלוי (ראה ערים) נמצא הבינוני פעול של גרו: ופְּנֹת עַם־יִי שָׁם גְּרוֹזֹת (מובא אצל בן־יהודה).

אֲשׁוּת־הַחֵיל (דף יב, בשיר „רחוב היהודים” – משנת תרנ"ד):

בין אשות החיל על מחצלת של קנים

ראיתי בת שוע היפה מלפנים

הצורה אשות נמצאת רק פעם אחת במקרא (יחז' כג, מד) בצירוף של גנאי (אשות הזמה), ואולם כאן היא באה לשבח. המשורר משתמש כאן בצורה „אשות” במקום הצורה הרגילה „נשי” אע"פ שעל ידי זה הופרע במעט משקל השיר. (12 תנועות בכל שורה). גם בשנים שאחרי־כן משתמש המשורר בצירוף אשות־החיל, בין בפרוזה ובין בשיר. כן, למשל, אנו קוראים באחת מאגרותיו משנת תרפ"ו (אגרות ביאליק מס' תצט): רשימה ארוכה של נשים גדולות, אשות חיל ורבות עלילה. ובשיר „אלמנות” (מאזנים תרצ"ד) אנו קוראים: אשות־חיל, כחולות שפתים.

טָאָא, בנין פֿעל מהפועל המרובע טאטא:

הרחובות שותקים מְטָאָאִים (בשיר „ישני עפר” – דף לט) בן יהודה מביא את הפעל מן טאטא ע"פ פיוט לפסח, אבל מנוקד בקבוץ: טאטאו קְמִיךְ בחרוגך. המשורר מנקד בחולם ע"ד הפעלים עם ע' פועל גרונית: מְבָרַךְ, מְתָאָר.

יש לציין כאן שלפי דעת חכמי הדקדוק בנוי הפועל המרובע טאטא מן טוא, אולם בספרות שלאחרי התלמוד מצוי הפועל המשולש טאט (מובא אצל בן-יהודה). כן, למשל, משתמש רש"י בפעל טאט גם בקל וגם בפיעל: דבר הטאט במטאטא (במד' כא, יא); הכביד, טיאט את הכל, כמכבד את הבית (ישע' ח, כג). קלוע, פעל מן קלע: ממנה שנית אל מטה רבודה יקלעו (בשיר הנ"ל – דף מב) גם בתרגום של „דון קישוט“ אנו קוראים: אשר קלע נושא כליו. משרץ שם שנגזר מן הפעל שרץ, ע"ד מרפץ מן רבץ, ומובנו מקום ששרצים שורצים בו (בשיר הנ"ל – דף מה). המשורר מדבר שם על נהר עפפון אשר על בצצה רפה משתרע במנוחה שלמה מתבטע

ומיחם אט את משרץ (קרי: משרץ) (1) רפשו

בהוצאה שלפנינו וגם ב„הצפירה“ משנת תרנ"ז ששם נדפס השיר ראשונה כתוב משרץ, אבל אין למלה זו כאן שום מובן. כנראה נפלה ב„הצפירה“ טעות הדפוס, והגרסה הנכונה היא משרץ. כלומר הנהר מיחם (מלשון בצעת יחם הציאן – בראש' לא, י) את השרצים השורצים ברפשו. המשורר משתמש במלה משרץ גם בשיר „אלמנות“ שנדפס במאזנים תרצ"ד: גרונן – משרץ עקריים.

(1) לפי דעתו של מר פ' לחובר (במכתבו אלי) נכונה הגרסה משרץ, והמשורר מתכוון למקומות הקבול (טורף) שבבצות, והוא מוצא לזה סימוכים בפירוש רש"י ליהושע יא, ח (משרפות מים – תירגם יונתן חריצי ימא, שעושין חריצין ומי חים יוצאין לתוכן ונשרפין מחום השמש ונעשים מלח), והחידוש של המשורר הוא בזה שהוא משנה ממקרקט למשרץ.

בקורת וביבליוגרפיה

ספרים שנתקבלו במערכת

איצקוביץ יעקב, בוטניקה חלק שני, השרש, העלה, הגבעול, בעריכת י' אביזהר ובהשתתפותו, הוצאת ראובן מס ירושלים.

אלבעק חנוך, מדרש בראשית רבתי, נוסד על ספרו של ר' משה הורשן (יוצא על פי כתב היד הנמצא בפרג עם תיקונים והערות ומבוא ומפתחות) ירושלים, "מקיצי נרדמים", בסיוע מוסד הרב קוק שעל ידי המזרחי העולמי, ת"ש.

אוליצור א', עשרים שנות קרן-היסוד, הוצאת הלשכה הראשית של קרן היסוד, ירושלים תשרי תש"א.

אמנות, רבעון לידיעות בית הנכות הלאומי בצלאל יוצא לאור על ידי אגודת ידידי בית-הנכות הלאומי בצלאל, שנה א', חוברת ג. שנה ב' חוברת א', ב'ג', ירושלים.

אסף מיכאל, הערבים תחת הצלבנים, הממלוכים והתורכים. מהסידרה תולדות הערבים בארץ ישראל. (הוצאת "דבר" בהשתתפות מוסד ביאליק, תש"א).

בולטין של המכון לחקר הכלכלה שע"י הסוכנות היהודית לארץ-ישראל, כרך ה', חוב' ו, חוב' 2, שנת 1941.

בורשטין ישראל, תורת ההגה בלשון העברית. כוללת גם "תורת הנקוד" עם הקדמה מאת יצחק אפשטיין (הוצאת ראובן מס, ירושלים).

בית השן, חברי המערכת: ד"ר ש' לוי קאפשטיין. ד"ר מ' גלזמן, ד"ר ש' צמח. יו"ל ע"י אגודת רופאי שנים ירושלים, אייר תש"א (הוצאה חדפעמית).

בן-יהודה חמדה, בן-יהודה, חייו ומפעלו. ירושלים, בן-יהודה — הוצאה לאור לזכר אליעזר בן-יהודה בערבון מוגבל.

בריל משה דר', התלמידים המפגרים והנשארים, ירושלים תרצ"ט.

— **ילדי הרחוב בירושלים**, חברה להוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"א.

גזית, במה ליצירה אמנותית-ספרותית, אחת לחודש, בעריכת גבריאל טלפיר, כרך רביעי, ניסן תש"א, בהוצאת "גזית" תל-אביב.

הומירוס, אודיסה, תרגם מיוונית שאול טשרניחובסקי (הוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית והוצאת שוקן).

המשק הזעיר, ירחון למשק החקלאי בארץ ישראל בעריכת עבר הדני, וה' שפטלוביץ, כרך א' חוברת יב. כרך ב' חוברות א'ו, תל-אביב תש"א.

הסתדרות מדיציניית הדסה, עשרים שנות שרות רפואי בארץ ישראל 1838—1918, ירושלים תרצ"ט.

הסתדרות מדיציניית "הדסה", דין וחשבון לשנת 1939, ירושלים 1940.

העצני עדינו, אידיאלים והשקפות עולם בכתבי הקדש, הוצאת "המאור" תל-אביב, ת"ש. ובה י' דר', הים התיכון (ספרית מרכז החבל הימי לישראל, תל-אביב חוב' ה' אייר ת"ש).

חבשוש, חיים י' יחיא י' סאלם אלפתחי, חזיון תימן (רואי אלימן) יוצא לאור ע"י שלמה דב גויטיין (חברה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה הערבית, ירושלים התש"א) ובו סיכום אנליטי וגלוסאר.

טורוב ניסן, הפסיכולוגיה בימינו, הפסיכולוגיה של הצבור (הוצאת מוסד ביאליק ע"י "דביר", תל-אביב תש"א).

טורטשינר נ"ה, ספר איוב מפורש ע"י... פרופיסור ללשון העברית באוניברסיטה העברית, ירושלים, חלק ראשון, הוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית, ירושלים ת"ש. טכניקה ומדע, ירחון למדע שמושי ולהשכלה, כרך ה' חוברות 26, 28, 29, 30, תל-אביב תש"א.

ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, חוברת א' תשרי-כסלו תש"א. חוברת ב' טבת-אדר תש"א. שנה ח'.

כתב, עתון סטודנטים, הוצאה חדפעמית (גוש א"י העובדת באוניברסיטה העברית ובבית המדרש למורים העברי, ירושלים תרצ"ט).

מימון שלמה, מסה על הפילוסופיה הטרוסצנדנטאלית מתורגם וערוך בידי שמואל הוגו ברגמן ונתן דוטשטרייך (חברה להוצאת ספרים על-יד האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"א).

סמבטיון מ', לשון-נופל-על-לשון, הוצאת "אבישם", תל-אביב תש"א. סעדיה גאון, סדור (כתאב גאמע אלצולות ולתסאביח), יוצא לאור על ידי ישראל דודון ז"ל, שמחה אסף, יששכר יואל, הוצאת "מקיצי גרדמים", ירושלים תש"א. פישר הא"ל, דברי ימי אירופה, ספר ראשון ושני. תרגם י' קופליביץ בעריכת א' הראובני ובהשתתפות פרופ' ר' קבנר וד' א' צ'ריקובר (הוצאת מוסד ביאליק ע"י "מסדה", תש"א).

פסיקות, חוברת לשאלות החנוך וההוראה בכתות נמוכות להורים ומורים, מופיעות אחת לחודשים, בעריכת: ל"י ריקליס. כרך ד', ירושלים ת"ש.

פראטו דוד הרב, ספר היובל, בהוצאת ועד היובל לכבוד הרב פרופ' פראטו שליט"א, תל-אביב ת"ש.

פרידמן צבי, תיאולוגיה של העץ, תורת העץ הגלמי, הכלים, המכשירים והמכונות עם 286 ציורים. הוצאת "החרש", כפר ילדים.

ציון, רבעון לחקר תולדות ישראל, י"ל ע"י החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה, בעריכת יצחק בער ובן-ציון דינבורג, שנה ששית ספרים א"ב, ג, ד', ירושלים תש"א.

צלילים, ירחון לעניני מוסיקה ואמנות לנוער, בעריכת יוכבד דוסטרובסקי ולי' י' ריקליס חוברות ד', ה', בהוצאת מחלקת החנוך לשכת הנוער והסתדרות המורים סניף ירושלים.

קבץ על יד, דברים שבכתב היוצאים לאור בפעם הראשונה ע"י חברת "מקיצי גרדמים", ירושלים תש"א.

קול החנוך, קובץ פדגוגי-פסיכולוגי, ערוך ע"י פרופ' ד"ר פ' שניאורסון, ד' לוי, דר' יעקב לוי, הוצאת הסתדרות המורים בא"י, תל-אביב תש"א.

קלוזנר יוסף, יהדות ואנושיות, קובת מאמרים מאת... פרופיסור באוניברסיטה העברית בירושלים, הוצאה שלישית מורחבת ומתוקנת (הוצאת "מסדה" תל-אביב, ירושלים תש"א).

קרוכמל אברהם בן נחמן (אב"ן), מאת פרופ' יוסף קלוזנר (תדפיס מתוך "כנסת", תש"א).

רופין ארטור, מלחמת היהודים לקיומם, הוצאת "מוסד ביאליק" ע"י "דביר", תל-אביב ת"ש.
ראובני אפרים וחנה, אוצר צמחי ארץ ישראל, פרשת החצץ והיבלית, ירושלים ת"ו
תש"א.

רות ח"י פרופ', מורה דרך בפילוסופיה החדשה מאת... פרופ' לפילוסופיה בקתדרא
ע"ש אחד-העם באוניברסיטה העברית (הוצאת ר' מס ירושלים) 1941.
שבילי החנוך, רבעון גערך בידי צבי שארפטיין, עורך ראשי, קלמן וויטמאן,
מרוכי הלווי, שנה ראשונה (סדרה שניה), חוברת שלישית התש"א.
ישעיהו, עם פירוש ומבוא בידי פרופ' משה צבי סגל, פרופיסור למקרא באוניברסיטה
העברית בירושלים (תש"א).

תרביץ למדעי הרוח, שנה יב, ספר אג, יוצא אחת לשלושה חדשים ערוך בידי י"ג
אפשטיין (חברה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה).

*Lachish II, The Fosse Temple (The Wellcome Marston Arch. Res. Exped.
to the Near East) Oxford University Press, London etc., 1940.*

Lachmann Robert, Jewish Cantillation and Song in the Isle of Djerba.

Archives of Oriental Music, the Hebrew University, Jerusalem, 1940.
The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Volume LVIII
Number 2, April 1941.

הערות והצעות

ללשון שירת ימֵי־הבינים

(א) ע ל כ ף ו ע ל א ף

בשיר „הציקתני תשוקתי לאל חי“ של רי”ה, הוצאת ברודי, ח”ב, עמ’ 173, יש בית אחד:

„וחדלתי הלוך על כף ועל אף ונתתי בלב ימים ארחי“
מאז הופיע השיר בדפוס ע”י שד”ל בבתולת בת יהודה (ליק, 1840, עמ’ 62), לא חדלו החכמים להציע לבית זה פירושים, ועדיין לא מצאו חוקרי שירת ספרד את הפירוש המתאים לו.

אפשר לחלק את המפרשים: (א) למפרשים ע”י תיקון הנוסח, (ב) למפרשי הנוסח הנתון בלי תיקון.

לראשונים שייכים שי”ר, גיגר ור”י ספיר. שי”ר בכ”ח (ח”ז, 1843, עמ’ 267) חשב: „כי צ”ל ועל סף. ר”ל שאיננו הלוך עוד ועל סף איזה בית“. בתיקון זה הדפיס גיגר את השיר ב„ציצים ופרחים“. ר”י ספיר כתב ב„המגיד“ (1864, עמ’ 374) כי מצא נוסח כזה בערך בכ”י שהיה ברשותו: „ועל סף או נוף כ”כ אצלי“.

בארבעת כתבי היד שהיו בידי ברודי היה הנוסח „ועל אף“ וכבר יש בהם להכריע כי זהו הנוסח הנכון. אפשר שראה ספיר מהרהורי לבו, מאחר שכבר ידע את תיקון שי”ר. גם מטעם המליצה אין לקבל „נוף“, כי בטל עי”כ הצמוד כף — אף. איננו מוצאים את הצירוף הלוך על נוף והוא גם מוזר. גם הצירוף „הלוך על סף“ איננו מצוי בלשוננו, כי חסר תוכן הוא, וע”כ אין ליחסו לרי”ה.

המפרשים בלי תיקון הם קמפף, ברודי ובן־יהודה. לפי קמפף בא ל”י במקום ל”ר וכאילו במאמר „הלוך על כפים ועל אפים“ סימן של הכנעה. ר”ל איננו רוצה ללכת עוד אפים ארצה בקידה, בכריעה ובהשתחויה לפני בשר ודם¹. ברודי קבל פירוש קמפף² והוסיף לפרש „וע”כ נתן ארחיו בלב ימים למען בוא למקום המקדש, שם ישפוך את נפשו ואת שיחו, שם יקוד על אפיו ויפרש את כפיו“ לד’ ולא לאנשים“. תוספת זו באה כדי לדחות ערעור הרכבי על פירוש קמפף, כמו שהוסיף לומר: „ואינני יודע מדוע תחסר לו להרכבי ההתנגדות השירית“.

1 Nicht-andalusische Poesie II, עמ’ 229.

2 הערות, ח’ ב’, עמ’ 129. ועיין מחברת שירי רי”ה, הו”ל ח’ ברודי, פילדפיה, תרפ”ה.

על יסוד שניהם הכניס בן-יהודה במלוננו ערך "אף": "ובמ"י אף במשמ' פנים במליצה, הלוך על כף ועל אף ר"ל על הידים והפנים..."

אולם התנגדותו של הרכבי לפירוש זה³ במקומה עומדת, ואין בדבריו ברודי לבטלה, כי "ההתנגדות השירית" נשלמת ע"י פירוש ברודי ואינה שלמה בתוך הבית והבתים הסמוכים לה. עיקר ההקבלה צריכה להיות בחיי ר"ה ובמעשיו "וחדלתי... ונתתי... ואשפכה" ולא רק בהשלמה לפני מי תהיה הכנעתו. לפי קמפף-ברודי הרי תהינה אצלו קידה, כריעה והשתחוויה, גם לפני האנשים וגם לפני ה' ואין יאמר וחדלתי מדרכי זו? מלבד הרכבי לא הסכימו לפירוש באלק ז"ל וחבריו בעריכת שירת ישראל⁴ ויבדל ממנו לחיים ארוכים מורי ורבי הפרופ' ילין⁵.

אם נתבונן לתוכן השיר, נמצא כי מציג הוא חיי האדם על הארץ בניגוד לתשוקתו לה' ומקום קדשו ולבטחונו בו. מונה הוא לפני אותו בית עניני בן האדם ותענוגיו: אהבת המשפחה, אהבת תלמידיו, אהבת בית מדרשו, תענוג השבת והחגים, כבודו, עשרו ומותרותיו, הוא מכריז בסוף, "וחדלתי הלוך על כף" ביחוד מכון ביטוי נגד הדברים האחרונים הסמוכים לביטוי זה, והם: כבוד, עושר ומותרות.

לפי השקפת ימי הבינים היתה נפש גם לבהמה ולחיה והיא הנפש הטבעית והנפש החיונית. האדם נבדל מן הבהמה ע"י הנפש המדברת, ואולם יש בו כמו בבהמה גם הנפש הטבעית וגם הנפש החיונית. ואת האיש שרדף רק אחרי מאכל ומשתה, תענוגות ומותרות, היו מדמים לבהמה.

מבין אלו שהשפיעו על ר"ה היה הפילוסוף הערבי אלגזאלי. פילוסוף זה כותב בספרו معكاة الأنوار⁶ על סוג אנשים מבין ההולכים בחושך: "כת אחת אומרת כי כלל המבקש בעולם למלאות החפצים והשגת התאוות הבהמיות כגון משגל ומטעם (=מאכל) ומשתה ומלבוש, ואלה הם עבדי התאוה יעבדה ויבקשה, והם סוברים כי השגתה היא תכלית הטובה, וראו בנפשותם להיות חשובים כבהמות, יותר נבילים מבהמות, ואיוז חשכה יותר גדולה מזו? הרעיון הזה נמצא גם בתהלים מ"ט: "נמשל כבהמות נדמו".

הביטוי "הלוך על כף" נמצא בתנ"ך רק פעם אחת ובקשר לבהמה וחיה דוקא, ויקרא, י"א, 26—27: "לכל הבהמה אשר היא מפרסת פרסה... וכל הולך על כפיו בכל החיה..."

אמנם כל המפרשים התקשו רק בביטוי "על אף"⁸, אולם לא נתקשו בביטוי

³ שירי ר"ה, ח"א, הערות, עמ' 174.

⁴ בעמ' 52 אחרי הביטוי "על כף ועל אף" הציג סימן שאלה.

⁵ המוכיר בשיחותיו הפרטיות כי אין הבית ברור.

⁶ בעברית — "משכית האורות בפרס הנציגים". עיין רמ"ש: § 196 Hebr. Uebers.

הקטע הניתן כאן לפי התרגום שנדפס ע"י דוקס בשירי-שלמה, חוב' א', הקדמה עברית, עמ' X, עמ' כ"י אוקספורד.

⁷ וכך אומר ר"ה, הכוזרי, ב', סעיף ס', "מי שהוא מבקש לזכות נפשו ומחשבתו בחכמות המופתיות או זכות נפשו לתחנה ותפלה מוצא נפשו למוזנות העבים ולתוספת המאכל והמשתה היוק". ראוי לתשומת לב הניגוד בין האוכל לתפלה כמו בשיירונו, והרי ניגוד זה בין הרדיפה אחרי הון ותענוגות לבין תשוקתו לציון מצוי ברוב שירי הציון לר"ה.

⁸ ש"ר בכ"ח, ח"ז, עמ' 267, אומר: "וזהו עד שאשמע דבר יותר קרוב במלה הקשה אף".

„הלוך על כף“, וכמעט כולם פירשו כמו שרשם בן־יהודה במלוננו, הלוך על הידים. עהרליך⁹ הוא היחיד שאצלו זוהי הליכה על רגלים. לפי הבריור שנתברר כאן אין זו הליכה על ידים או רגלים, אלא כוונת רי"ה היא: וחדלתי להיות כהולך על כפים, כלומר כבהמה, שכל תאוותה היא למזון ולמטעמים, וחדלתי להיות הולך על אפי, כלומר: וחדלתי להיות חיים שהם למרות רצוני ועל אפי ועל חמתי¹⁰ וע"כ אעזוב את ארץ ספרד ואתן בלב ימים דרכי כדי למלא תשוקתי לה' לשפוך את שיחי לפניו.

(ב) „לחידות לשון אצל יהודי תימן“

(א) „שירת ספרד הגיעה לתימן בתקופה קדומה מאד, במאות הטו. והטז“ אומר מבאר החידות (לשוננו, כרך י, חוב' ד), יהודה רצהבי, בראשית דבריו, אולם במאות אלו כבר הגיעה שירת תימן לפריחתה ולשיאה, ואין ספק כי הגיעה שירת ספרד לתימן כבר במאה השתים עשרה לכל המאוחר אם לא קרה הדבר כבר במאה שלפניה.

(ב) שירי הויכוח בשירת תימן הם חיקוי לר"י אלחריזי וביחוד לראב"ע (עיין „תורת השירה הספרדית“ לר' דויד ילזן עמ' 42). והחידות הן חיקוי לרי"ה, ראב"ע ור' אלעזר בן יעקב הבבלי. (עיין שם פרק יח).

(ג) משקל חידה ד' אינו מרובה קטוע ואף לא מרובה בכלל אלא הארוך: פעולים נפעלים (במקום מפעלים) ד"פ, וכל החידה היא רק בת בית אחד ובו ארבע צלעות ולו חרוז פנימי, וע"כ אין הצלע הרביעית צריכה לחרוז עם הקודמות לה. ואין מקום להערה: „בבית האחרון חרוז המשורר נ' עם ר', אולי משום שאתיות השפתים למנ"ר הן ממוצא משותף אחד“. בשתים לקוי המשפט הזה: (א) לא יחדו מדקדקי ימי הבינים לקבוצה זו מוצא מיוחד. (ב) מעולם לא חרוז משוררי ימה"ב נ' עם ר'.

(ד) בחידה ו' אין שני משקלים אלא משקל אחד והוא המשלים, וכמו שקיצרו פעולים „לנפעל“, כך קיצרו א"כ נפעל „לפעול“.

(ה) משקל חידה ח' אינו ידוע למבאר, אולם הוא המתקרב המקוצץ: פעולים פעולים פעולים, שכל אחד מעמודים אלה יכול להשתנות לנפעל. יש לנקד בשורה ב' אחריו במ' אחריו. הבית האחרון הוא שיבוץ (מלאכי א, 6) ואינו מוכרח להתאים בדיוק למשקל.

(ו) משקל חידה ט' הוא המשלים, ויש לנקד את המלה האחרונה בבית השני (יש בחידה זו רק שני בתים ולא כמו בנדפס ארבעה בתים) לחול. אולם המלה יכולה להישאר גם בניקודה לחול, כי זהו שיבוץ (יחז' מב 20).

(ז) משקל חידה י' הוא המרנין וגוסחו צ"ל:

הלא זה ראש שמו כף ואחריתו רביע כף

ואמצעו כף על כף ואם תבין ספוק כף על כף

הערה: ואולי אין צורך להוסיף בראש השיר את המלים „הלא זה“ ויש אולי לגרוס בסוגר האחרון: ואז תספוק כף על כף.

⁹ הערות לשירי רי"ה, חלק ב', עמ' 129.

¹⁰ יר', לב, 31, וכבר העיר עהרליך שם לתוכן זה של הביטוי „ועל אפי“.

- (ח) חידה י"א בנויה כולה יתדות עפ"י דוגמת שיר ראב"ע: אָנִי אָנִי בתוך אָנִי מלבד הבתים ג' וה'.
- (ט) כוונת הבית הראשון בחידה ב' היא פשוטה הרבה יותר ממה שביארה המבאר. סכום וו ודלת מהשם יוד עולה עשר=י, ואז יוצא כי חשבון יוד בלי יוד היא האות הראשונה של השם יהודה.
- (י) כוונת הבית השלישי בחידה ב' היא: ה=5+1=6+א=1=12. נמצא כי חצי "הוא" הוא $12/2 = 6 = ו$, וזוהי האות השלישית בשם יהודה.

ד"ר מ' גרונאוואלד

חידת-לשון מאיטליה

- בכתבי יד שלי נמצאת חידה אחת מאיטליה ממאה שעברה מעין החידות שהיו חדים שם בסעודות-נישואין, ובהן מפוארות, שהוציא לאור ר' יהודה ממודנא (עיין בלוי י. מ. 37). החידה שלנו מראה בראשה ציור של נס־רוח אחד ותחתיו רשומות המלים "סרבב סבב הולך הרוח" (קהלת א, ז). וזאת החידה:
- (א) מספר שמי קדוש, אך טמא אני,
ובירכתי צפון לי מידות תשע,
ראשון לכל שבעה בדבר כל פשע,
אברח לעת אפרוש כל איש יראני.
- (ב) מאז ברום קריה הגה שרתי,
יאירה בבן חמש יולדתי שכל,
קיסר לאום כיתים מתנכל נכל,
פרעה וראש אשור בני קראתי.
- (ג) אחד ואין שני בי משתבח,
עם דוברי כזב אותי תמצא,
בני פריצים הם דלים ישנאו,
לא יחזיק טובה וגמול רוקח.
- (ד) יושב עלי מגדול הט עתי,
ה מן ונין ישי גם שר צרוע,
אין דת אלוקים בי, ראשי פרוע,
פלג בן יצהר לתורה נקראתי.
- (ה) שפה בעם לועזי אדון הקשיבה,
לי אם בעיר יון קריתי רמה,
צדיק באמת המים יסתר שמה,
צדקה לאיש חסיד מהר השיבה.
- (ו) גמול בראש איל למצוא תשלחו,
לשאת בקול חדוה מנחה לגבר,
מספר נשיאי עם, תזכור בן עבר,
שמעו דבר שמשון, מוסר תקחו!

- (ח) חידה י"א בנויה כולה יתדות עפ"י דוגמת שיר ראב"ע: אָנִי אָנִי בתוך אָנִי מלבד הבתים ג' וה'.
- (ט) כוונת הבית הראשון בחידה ב' היא פשוטה הרבה יותר ממה שביארה המבאר. סכום וו ודלת מהשם יוד עולה עשר=י, ואז יוצא כי חשבון יוד בלי יוד היא האות הראשונה של השם יהודה.
- (י) כוונת הבית השלישי בחידה ב' היא: ה=5+1=6+א=1=12. נמצא כי חצי "הוא" הוא $12/2 = 6 = ו$, וזוהי האות השלישית בשם יהודה.

ד"ר מ' גרונאוואלד

חידת-לשון מאיטליה

- בכתבי יד שלי נמצאת חידה אחת מאיטליה ממאה שעברה מעין החידות שהיו חדים שם בסעודות-נישואין, ובהן מפוארות, שהוציא לאור ר' יהודה ממודנא (עיין בלוי י. מ. 37). החידה שלנו מראה בראשה ציור של נס־רוח אחד ותחתיו רשומות המלים "סרבב סבב הולך הרוח" (קהלת א, ז). וזאת החידה:
- (א) מספר שמי קדוש, אך טמא אני,
ובירכתי צפון לי מידות תשע,
ראשון לכל שבעה בדבר כל פשע,
אברח לעת אפרוש כל איש יראני.
- (ב) מאז ברום קריה הגה שרתי,
יאירה בבן חמש יולדתי שכל,
קיסר לאום כיתים מתנכל נכל,
פרעה וראש אשור בני קראתי.
- (ג) אחד ואין שני בי משתבח,
עם דוברי כזב אותי תמצא,
בני פריצים הם דלים ישנאו,
לא יחזיק טובה וגמול רוקח.
- (ד) יושב עלי מגדול הט עתי,
ה מן ונין ישי גם שר צרוע,
אין דת אלוקים בי, ראשי פרוע,
פלג בן יצהר לתורה נקראתי.
- (ה) שפה בעם לועזי אדון הקשיבה,
לי אם בעיר יון קריתי רמה,
צדיק באמת המים יסתר שמה,
צדקה לאיש חסיד מהר השיבה.
- (ו) גמול בראש איל למצוא תשלחו,
לשאת בקול חדוה מנחה לגבר,
מספר נשיאי עם, תזכור בן עבר,
שמעו דבר שמשון, מוסר תקחו!

פתרונה של החידה הזאת הוא לפי דעתי: "קורח" ושם המחבר: שמשון בן עבר צרוו. את הפרטים נראה לי לפרש כך: נס־הרוח זהו קו־ (=כוח) רח (=רוח). (א) "מספר שמי" (קורח) ז"א "ק" (ראש תיבת "קדוש"). "מדות תשע" הם תשע מדינות ששמותיהן מתחילים בהברה "קור" ז"א קורלנד, קורה, קוראה, קארא וכו'. "שבעה" ז"א שבעה שאין להם חלק לעה"ב (ע' אוצר מדרשים עמ' 103, אדר"נ פל"ו ה'). "אברח" ז"א אם הקרח בורח והאנשים הולכים בגילוי ראש ניכר הקרח.

(ב) "שרתי", ז"א קוריאה או קורונא. "בן חמש", ז"א חמש האותיות של קר־רח. "אמי", ז"א אהליבמה שהיא אמו של קורח בן עשו. "קיסר", זהו קורזאר. "בני", ז"א פרע (פרעה) ואסיר (שמות ו, כד).

(ג) "בי", ז"א על ידי בני (בני קורח). "דוברי כזב", ז"א קורח ועדתו (ועדותו עדי שקר). "דלים": משה ואהרן. "רוקח" משונה מ־"קורח".

(ד) "נין ישי": אבשלום. "שר צרוע": פרעה. "פלג": לקרוא "פלג".

(ה) "אדון": "קיריוס" ביוונית. "אם" ז"א שורש (קור). "קריתי רמה": אקר־קורינטוס. "צדיק": "קיפסלוס".

(ו) "בראש", כמו בשמות כ"ט, י: ועוד. "איל", זהו צרוו (?) שם משפחתו של המחבר. "עבר": שם אביו. שמשון: שמו הפרטי.

משמען הפשוט של התיבות בבית הרביעי "הטעתי המן" היא שרוחו של קורח מילאה גם את המן. אך אפשר גם לבאר אותן כמו שביאר חז"ל את הפסוק בשמות יז, ח: "ויבא עמלק וכו' ז"א: אם רוחו של קורח "בקרבו", יבוא מחוץ — המן.

מ"ז חסידה

מתוך מכתב אל העורך

"בעירובין צא ע"א: כל גגות העיר רשות אחת הן, שרב אמר הלכה כר"ש ודוקא כשלא עירבו. ושמואל אמר הלכה כר"ש בין עירבו ובין לא עירבו, וכן אמר ר' יוחנן מלחשך [כלומר ר' יוחנן שנולד מאשה שלחשו לה באזנה "יום הכפורים היום! ונחה שקטה בולמוסה כיומא פב ע"ב וכדברי התוס' ד"ה "מי־לחשך" ע"ש דגרסו: מלחשך] בין עירבו ובין לא עירבו; מתקיף לה רב חסדא לשמואל ולרבי יוחנן. יאמרו שני כלים בחצר אחת, זה מותר וזה אסור? רש"י לא גרס * כלל את הסימן מלחשך או מי־לחשך, ולדברי העטור הגירסא ברש"י "לא גרסינן ולא ידעתי מהו" ובדקדוק־סופרים מביא "לא שמעתי ולא גרסינן ליה". אולם בתוס' שם פירושים שונים, והא' מה שהבאתי שמפרשים רבים יוחנן מלחשך [כאילו היה נקרא ר' יוחנן המלחשך, כלומר שאמו נלחשה] מה שקשה לקבל ולהבין.

הנהגה בעל העטור האיר לנו, שמלת מלחשך הוא סימן־ההלכה כנזכר לעיל:

* ובה"ג סי' י' (דפוס חרשה כו, ד) כן גורס גירסא זו בהוספת: "וכן אמר ר' יוחנן מי־לחשך הלכה כר"ש בין עירבו ובין לא עירבו". וכן באו"ז ח"ב סי' (קצה) [לד] גורס מי־לחשך ומביא שרש"י ל"ג ומפרש כרבנו שמואל שבתוספתות.

פתרונה של החידה הזאת הוא לפי דעתי: "קורח" ושם המחבר: שמשון בן עבר צרוו. את הפרטים נראה לי לפרש כך: נס־הרוח זהו קו־ (=כוח) רח (=רוח). (א) "מספר שמי" (קורח) ז"א "ק" (ראש תיבת "קדוש"). "מדות תשע" הם תשע מדינות ששמותיהן מתחילים בהברה "קור" ז"א קורלנד, קורה, קוראה, קארא וכו'. "שבעה" ז"א שבעה שאין להם חלק לעה"ב (ע' אוצר מדרשים עמ' 103, אדר"נ פל"ו ה'). "אברח" ז"א אם הקרח בורח והאנשים הולכים בגילוי ראש ניכר הקרח.

(ב) "שרתי", ז"א קוריאה או קורונא. "בן חמש", ז"א חמש האותיות של קר־רח. "אמי", ז"א אהליבמה שהיא אמו של קורח בן עשו. "קיסר", זהו קורזאר. "בני", ז"א פרע (פרעה) ואסיר (שמות ו, כד).

(ג) "בי", ז"א על ידי בני (בני קורח). "דוברי כזב", ז"א קורח ועדתו (ועדותו עדי שקר). "דלים": משה ואהרן. "רוקח" משונה מ־"קורח".

(ד) "נין ישי": אבשלום. "שר צרוע": פרעה. "פלג": לקרוא "פלג".

(ה) "אדון": "קיריוס" ביונית. "אם" ז"א שורש (קור). "קריתי רמה": אקר־קורינטוס. "צדיק": "קיפסלוס".

(ו) "בראש", כמו בשמות כ"ט, י: ועוד. "איל", זהו צרוו (?) שם משפחתו של המחבר. "עבר": שם אביו. שמשון: שמו הפרטי.

משמען הפשוט של התיבות בבית הרביעי "הטעתי המן" היא שרוחו של קורח מילאה גם את המן. אך אפשר גם לבאר אותן כמו שביאר חז"ל את הפסוק בשמות יז, ח: "ויבא עמלק וכו' ז"א: אם רוחו של קורח "בקרבו", יבוא מחוץ — המן.

מ"ז חסידה

מתוך מכתב אל העורך

"בעירובין צא ע"א: כל גגות העיר רשות אחת הן, שרב אמר הלכה כר"ש ודוקא כשלא עירבו. ושמואל אמר הלכה כר"ש בין עירבו ובין לא עירבו, וכן אמר ר' יוחנן מלחשך [כלומר ר' יוחנן שנולד מאשה שלחשו לה באזנה "יום הכפורים היום! ונחה שקטה בולמוסה כיומא פב ע"ב וכדברי התוס' ד"ה "מי־לחשך" ע"ש דגרסו: מלחשך] בין עירבו ובין לא עירבו; מתקיף לה רב חסדא לשמואל ולרבי יוחנן. יאמרו שני כלים בחצר אחת, זה מותר וזה אסור? רש"י לא גרס * כלל את הסימן מלחשך או מי־לחשך, ולדברי העטור הגירסא ברש"י "לא גרסינן ולא ידעתי מהו" ובדקדוק־סופרים מביא "לא שמעתי ולא גרסינן ליה". אולם בתוס' שם פירושים שונים, והא' מה שהבאתי שמפרשים רבים יוחנן מלחשך [כאילו היה נקרא ר' יוחנן המלחשך, כלומר שאמו נלחשה] מה שקשה לקבל ולהבין.

הנה בעל העטור האיר לנו, שמלת מלחשך הוא סימן־ההלכה כנזכר לעיל:

* ובה"ג סי' י' (דפוס חרשה כו, ד) כן גורס גירסא זו בהוספת: "וכן אמר ר' יוחנן מי־לחשך הלכה כר"ש בין עירבו ובין לא עירבו". וכן באו"ז ח"ב סי' (קצה) [לד] גורס מי־לחשך ומביא שרש"י ל"ג ומפרש כרבנו שמואל שבתוספתות.

מ'תקיף ל'ה רב ח'סדה כו' יאמרו ש'ני כ'לים, והיות ויש דוגמה לזה בגיטין יח. ע"א: מתקיף לה רב נתן בר הושיעא לשמואל יאמרו שתי נשים בחצר אחת זו אסורה וזו מותרת: ג"כ קושיא לשמואל וג"כ באותו הסגנון: יאמרו כו' ובכדי שלא יטעו בהלכה זו עשו להם הסימן מ'לח'ש'ך להפריש בין שני כלים, לשתי נשים, והוא כפתור ופרח ומתקבל מאד על הדעת.

יחד עם זה מעיר בעל-העטור על עוד סימן אחד שטעו בו רבים והוא סימן: מערערב, או יותר נכון [מאיר-ערב] ונתהפך ג"כ ל"מאבל-ערב" והוא בפסחים עב, עא א: והתני ר' חייא [מאבל-ערב] א"ר מאיר לא-נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע על שהיו לו שני תינוקות אחד למול בערב שבת ואחד למול בשבת ושכח כו' שהי' שם סימן מאיר-ערב כלומר ר' מאיר אומר אומר לא נחלקו כו' אחד למול בערב שבת, ורש"י שם מפרש [מאבל-ערב: שם מקום] ולסוף הוא לדעת העטור סימן ההלכה שלא לטעות בדבר ר' שמעון שאמר ג"כ "לא נחלקו כו'" שם עב, ע"ב. ואם תרצה עוד לפקפק ע"ז, מביא בעל העטור: "שכן מצאתי בספר רומי [כלומר גמרא מכת"י רומי] בשבת [כי גמרא זו היא בשבת קלז, ע"א] ובפסח-שני [קורא לפרק אלו דברים בפסחים ע"ב, ע"א] שנמצאה בברצולינא בספר אלקורין" [אולי שהכת"י ה' מזמן הגאונים שהיו באלקרוואן, וכתב בספר אלקורין].

אגב רציתי לציין להר"כ מה שאמרתי לכ' בעל פה ע"ד הרבנו ירוחם שמתמש במלת "טלטל" במקום מטלטל, כמו שאומרים במקום מקרקע=קרקע, והוא בחלק "מי שרים" בדפוס ויניציא. (1) בהקדמה שם בג, "כאשר תאמר דיני ט ל ט ל אחד. (2) נתיב כ"ו ח"ג, עד ב: כאשר כתבתי בחזקת ט ל ט ל. (3) נתיב כו, ח"ג עו, ב: בין יש לו קרקע בין ט ל ט ל. (4) נתיב ל, ח"ב פד, ג: וכ' בן מאגש דאין דינן כ ט ל ט ל מאחר שאמר ליה לשמור אותם, שאם אמר לתלוש דינם כ ט ל ט ל, כמו שכתבתי בדיני ט ל ט ל (וכמו כן עוד הרבה כאלה)".

ג. ה. טורטשינר

א'

אווירון - אבירון

המזל, שבו תלוי הכל, הוא המכריע גם בגורלם של מלים וביטויים בלשון. כשבאו סופרים ובלשנים בארץ ליצור מלה למושג החדש aeroplane הלכו בעקבות המלה הזרה. והואיל והיסוד הראשון שבשם הזר, המלה היונית aer, בעיקר aer, משמשת גם בספרותנו מימי התלמוד באורה אויר, אויר, בנו את המלה "אווירון", דבר שבאוויר, ומלה זו השתרשה בדיבור ובכתב, אף על פי שאיננה מביעה את עיקר המושג, ואך ביאליק חידש גם את המלה השניה "מטוס", המשמשת על ידה והמביעה את המושג ביתר דיוק.

והנה בעיקר היה אפשר להגיע לאותו מושג גם בלכתנו אחרי צלצול המלה הראשונה. כי אמנם המלה "אוויר" נמצאת במקורות התלמודיים גם בכתב "אביר" בבב"א, ושורש "אבר" זה, אעפ"י שאין לו כל קשר אמיתי אל השם היווני aer הנגזר מן הפועל aemi, שפירושו: נשוב, נשוף, הוראתו למעשה: עוף, טוס בעברית עצמה. הרי לשורש זה שייכים לא רק שמות עצם כגון אברה, אבר, שפירושן: כנף, אלא ממנו גם הפועל המפורש: האבר=עוף. השווה איוב.

מ'תקיף ל'ה רב ח'סדה כו' יאמרו ש'ני כ'לים, והיות ויש דוגמה לזה בגיטין יח. ע"א: מתקיף לה רב נתן בר הושיעא לשמואל יאמרו שתי נשים בחצר אחת זו אסורה וזו חותרת: ג"כ קושיא לשמואל וג"כ באותו הסגנון: יאמרו כו' ובכדי שלא יטעו בהלכה זו עשו להם הסימן מ'לח'ש'ך להפריש בין שני כלים, לשתי נשים, והוא כפתור ופרח ומתקבל מאד על הדעת.

יחד עם זה מעיר בעל-העטור על עוד סימן אחד שטעו בו רבים והוא סימן: מערערב, או יותר נכון [מאיר-ערב] ונתהפך ג"כ ל"מאבל-ערב" והוא בפסחים עב, עא א: והתני ר' חייא [מאבל-ערב] א"ר מאיר לא-נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע על שהיו לו שני תינוקות אחד למול בערב שבת ואחד למול בשבת ושכח כו' שהי' שם סימן מאיר-ערב כלומר ר' מאיר אומר אומר לא נחלקו כו' אחד למול בערב שבת, ורש"י שם מפרש [מאבל-ערב: שם מקום] ולסוף הוא לדעת העטור סימן ההלכה שלא לטעות בדבר ר' שמעון שאמר ג"כ "לא נחלקו כו'" שם עב, ע"ב. ואם תרצה עוד לפקפק ע"ז, מביא בעל העטור: "שכן מצאתי בספר רומי [כלומר גמרא מכת"י רומי] בשבת [כי גמרא זו היא בשבת קלז, ע"א] ובפסח-שני [קורא לפרק אלו דברים בפסחים ע"ב, ע"א] שנמצאה בברצולינא בספר אלקורין" [אולי שהכת"י ה' מזמן הגאונים שהיו באלקוראן, וכתב בספר אלקורין].

אגב רציתי לציין להר"כ מה שאמרתי לכ' בעל פה ע"ד הרבנו ירוחם שמתמש במלת "טלטל" במקום מטלטל, כמו שאומרים במקום מקרקע=קרקע, והוא בחלק "מי שרים" בדפוס ויניציא. (1) בהקדמה שם בג, "כאשר תאמר דיני ט ל ט ל אחד. (2) נתיב כ"ו ח"ג, עד ב: כאשר כתבתי בחזקת ט ל ט ל. (3) נתיב כו, ח"ג עו, ב: בין יש לו קרקע בין ט ל ט ל. (4) נתיב ל, ח"ב פד, ג: וכ' בן מאגש דאין דינן כ ט ל ט ל מאחר שאמר ליה לשמור אותם, שאם אמר לתלוש דינם כ ט ל ט ל, כמו שכתבתי בדיני ט ל ט ל (וכמו כן עוד הרבה כאלה)".

ג. ה. טורטשינר

א'

אווירון - אבירון

המזל, שבו תלוי הכל, הוא המכריע גם בגורלם של מלים וביטויים בלשון. כשבאו סופרים ובלשנים בארץ ליצור מלה למושג החדש aeroplane הלכו בעקבות המלה הזרה. והואיל והיסוד הראשון שבשם הזר, המלה היונית aer, בעיקר aer, משמשת גם בספרותנו מימי התלמוד בצורה אויר, אוויר, בנו את המלה "אווירון", דבר שבאוויר, ומלה זו השתרשה בדיבור ובכתב, אף על פי שאיננה מביעה את עיקר המושג, ואך ביאליק חידש גם את המלה השניה "מטוס", המשמשת על ידה והמביעה את המושג ביתר דיוק.

והנה בעיקר היה אפשר להגיע לאותו מושג גם בלכתנו אחרי צלצול המלה הראשונה. כי אמנם המלה "אוויר" נמצאת במקורות התלמודיים גם בכתב "אביר" בבב"א, ושורש "אבר" זה, אעפ"י שאין לו כל קשר אמיתי אל השם היווני aer הנגזר מן הפועל aemi, שפירושו: נשוב, נשוף, הוראתו למעשה: עוף, טוס בעברית עצמה. הרי לשורש זה שייכים לא רק שמות עצם כגון אברה, אבר, שפירושן: כנף, אלא ממנו גם הפועל המפורש: האבר=עוף. השווה איוב.

לט, כו: „המבינתך יאבר בן יפרש כנפיו לתימן. ולדעתי נמצא משורש זה אף תואר הפועל „אביר“ בהוראה: בטיסה, במעוף, שם בפרק לד, כ: „רגע ימתו וחצות לילה יגעשו עם ויעברו ויסירו אביר לא ביד“ (ר' בפירושי), במקום שהמלה „אביר“ כשם עצם אינה מתאימה בהחלט. ואעיר עוד שאין גם הוראת השם והתואר אביר, אביר (יעקב) בעיקר אלא אדון, רם ונישא. לפי זאת קל לראות שאפשר היה ליצור „אבירון“ כמלה עברית ממש בהוראת מטוס, ולשמור בזה גם על הקשר בכתיב אל האויר, אביר, שממנו נגזר השם הור aeropolanc אלא כאמור, המזל הוא המכריע גם בגורלם של מלים וביטויים בלשון.

ב'

כופין אותו עד שיאמר — אינני רוצה.

כשפירסמתי (בלשונונו י' עמ' 197—213) את הוויכוח המפורט שהתנהל בסמינריון לבלשנות עברית באוניברסיטה בין תלמידי וביני על השאלה „המוצדק השימוש בלא לשלילת ההווה“, קיוויתי שהמעוניינים בדיוק לשונונו יעמדו על טיב השאלה ויעזרו לתקן שגיאה שנפוצה בה בהשפעת לשונות זרות. אבל גם בשאלה זו כבשאלות אחרות נוכחתי שאין רצון להכיר את הבעייתיות על בוריה. וכאילו לא נאמרו הדברים, נמשך בכתב ובעל פה ויכוח סרק של מחייבים ושוללים, המתירים מה שאינו טעון היתר ואוסרים מה שאינו ניתן לאסור, הראיל ואינם שמים את לבם למהות השאלה אשר עליה דנים. ועל כן אנסה כאן עוד הפעם להשיב במלים קצרות ופשוטות על השאלה: המותר לאמור „אני לא רוצה“ וכדומה או לא, ומה השגיאה בביטוי זה?

ולשם התשובה אין צורך לנו לדבר על ההבדל העיקרי בין מלות השלילה „אין“ ו„לא“. הרי הכל מודים כי מותר לאמור „אינני רוצה, אין אנו אומרים, אין מסיחין בסעודה“. כל השאלה היא בשימוש המלה „לא“ עצמה. והנה כל השאלה: מה נשלל במלה „לא“? רק מה שבא אחריה. במשפט כמו „לא אמרתי, לא ירד טל ומטר“, נשלל כל הרעיון, הראיל וכל המשפט בא אחרי „לא“. אבל כשנשנים „לא“ לתוך המשפט, לא נשלל אלא חלק, אותו החלק הבא אחרי „לא“ בלבד, ונוציא מזה כל מה שלפני מלת השלילה. שואלים: המותר לאמור „אני לא מלך, הוא לא שונא לו“? בוודאי מותר לאמור גם זאת; אבל מי לא ירגיש בדבר שכל השלילה כאן אינה מכוונת אלא לחלק האחרון של המשפט בלבד, כאילו אמרתי: „אני — לא מלך דווקא אלא עבד, והוא — לא שונא לו דווקא, אלא יש לו יחס אחר אליו“. במלים אחרות: מלת השלילה „לא“ איננה מלה בלתי תלויה, אלא כולה דבקה ודא לאשר אחריה; היא מפסיקה את המשפט ונותנת כל כוחה לאשר אחריה בלבד. בוודאי מותר אפוא לאמור „לא רוצה אני“, וגם „לא אני רוצה“, ובמובן ידוע אפילו „אני לא רוצה“; אבל כל זאת כשהכוונה להדגיש חלק ידוע במשפט, הבא אחרי „לא“. לשם הדגשה כזאת מותר לאמור „לא“ אפילו אחרי „אין“: „אין אנו לא נביאים ולא בני נביאים“. מותר לאמור „לא דובים ולא יער“, כשמילים אלו מודגשות הן, ואין לי צורך במשפט שלם עליהן, אבל במשפט רגיל,

לט, כו: „המבינתך יאבר בן יפרש כנפיו לתימן. ולדעתי נמצא משורש זה אף תואר הפועל „אביר“ בהוראה: בטיסה, במעוף, שם בפרק לד, כ: „רגע ימתו וחצות לילה יגעשו עם ויעברו ויסירו אביר לא ביד“ (ר' בפירושי), במקום שהמלה „אביר“ כשם עצם אינה מתאימה בהחלט. ואעיר עוד שאין גם הוראת השם והתואר אביר, אביר (יעקב) בעיקר אלא אדון, רם ונישא. לפי זאת קל לראות שאפשר היה ליצור „אבירון“ כמלה עברית ממש בהוראת מטוס, ולשמור בזה גם על הקשר בכתיב אל האויר, אביר, שממנו נגזר השם הור aeropolanc אלא כאמור, המזל הוא המכריע גם בגורלם של מלים וביטויים בלשון.

ב'

כופין אותו עד שיאמר — אינני רוצה.

כשפירסמתי (בלשונונו י' עמ' 197—213) את הוויכוח המפורט שהתנהל בסמינריון לבלשנות עברית באוניברסיטה בין תלמידי וביני על השאלה „המוצדק השימוש בלא לשלילת ההווה“, קיוויתי שהמעוניינים בדיוק לשונונו יעמדו על טיב השאלה ויעזרו לתקן שגיאה שנפוצה בה בהשפעת לשונות זרות. אבל גם בשאלה זו כבשאלות אחרות נוכחתי שאין רצון להכיר את הבעייתיות על בוריה. וכאילו לא נאמרו הדברים, נמשך בכתב ובעל פה ויכוח סרק של מחייבים ושוללים, המתירים מה שאינו טעון היתר ואוסרים מה שאינו ניתן לאסור, הראיל ואינם שמים את לבם למהות השאלה אשר עליה דנים. ועל כן אנסה כאן עוד הפעם להשיב במלים קצרות ופשוטות על השאלה: המותר לאמור „אני לא רוצה“ וכדומה או לא, ומה השגיאה בביטוי זה?

ולשם התשובה אין צורך לנו לדבר על ההבדל העיקרי בין מלות השלילה „אין“ ו„לא“. הרי הכל מודים כי מותר לאמור „אינני רוצה, אין אנו אומרים, אין מסיחין בסעודה“. כל השאלה היא בשימוש המלה „לא“ עצמה. והנה כל השאלה: מה נשלל במלה „לא“? רק מה שבא אחריה. במשפט כמו „לא אמרתי, לא ירד טל ומטר“, נשלל כל הרעיון, הראיל וכל המשפט בא אחרי „לא“. אבל כשנשנים „לא“ לתוך המשפט, לא נשלל אלא חלק, אותו החלק הבא אחרי „לא“ בלבד, ונוציא מזה כל מה שלפני מלת השלילה. שואלים: המותר לאמור „אני לא מלך, הוא לא שונא לו“? בוודאי מותר לאמור גם זאת; אבל מי לא ירגיש בדבר שכל השלילה כאן אינה מכוונת אלא לחלק האחרון של המשפט בלבד, כאילו אמרתי: „אני — לא מלך דווקא אלא עבד, והוא — לא שונא לו דווקא, אלא יש לו יחס אחר אליו“. במלים אחרות: מלת השלילה „לא“ איננה מלה בלתי תלויה, אלא כולה דבקה ודא לאשר אחריה; היא מפסיקה את המשפט ונותנת כל כוחה לאשר אחריה בלבד. בוודאי מותר אפוא לאמור „לא רוצה אני“, וגם „לא אני רוצה“, ובמובן ידוע אפילו „אני לא רוצה“; אבל כל זאת כשהכוונה להדגיש חלק ידוע במשפט, הבא אחרי „לא“. לשם הדגשה כזאת מותר לאמור „לא“ אפילו אחרי „אין“: „אין אנו לא נביאים ולא בני נביאים“. מותר לאמור „לא דובים ולא יער“, כשמילים אלו מודגשות הן, ואין לי צורך במשפט שלם עליהן, אבל במשפט רגיל,

הנאמר בלי הדגשת חלקו, אין לאמור: „אני לא הולך, אני לא רוצה“. בו ברגע שתאמר כך, הרי תדגיש אך חלק מן המשפט (רוצה, הולך) ותוציא את החלק הקודם לו משלילה זו. שכך הדבר, זאת תכיר מיד כשתהפוך ותאמר „לא אני רוצה“. כל מי שרגש לשונו לא נפגם בהשפעת לשון זרה, ירגיש בעיקום כוונתו על ידי הדגשה משונה זו.

אין אפוא השאלה אם מותר לאמור „אני לא רוצה“; מותר הוא, אלא לא במקום שמשתמשים בכך המשבשים, כשבדעתם לאמור פשוט: אינני רוצה. הרי כן לא נאמר במקרה כזה: „לא אני רוצה“. ואמנם מותר לאמור גם אז: „לא רוצה אני“; כי אע"פ שיש בזה הדגשה נוספת לפועל, בכל זאת גם „אני“ נכלל בשלילה, השוללת כל מה שיבוא אחרי „לא“.

ועוד שתי נקודות: א) מקור השימוש המוטעה הוא בלשונות האריות, בהן אפשר לאמור: Ich will nicht, I do not, Je ne veux pas וכן I do, Je veux, Ich will. הואיל וגם ההווה בלשונות האלה צורת פועל היא, מקבילה לצורת העבר והעתיד. בעברית אין הדבר כך; כאן מובע ההווה על ידי הבינוני, שאינו פועל ממש, ושאין להעביר עליו את דרכי הפועל.

ב) גם בפועל אין העברית נוהגת להקדים את שמות הגוף אלא בשעת הצורך, בהדגשה בלבד. לא יפה הוא לאמור בעברית: „אני אכלתי, אני אלך“ בעוד שדי לאמור: „אכלתי, אלך“. השפות האריות הן שגרמו גם כאן להוספת „אני“ שלא במקומו בראש המשפט, ומכאן למדו להבליט „אני“ זה גם בהווה, ונדמה לי שגם מנקודת ראות חינוכית ומוסרית יש להעדיף את דרך לשוננו המצניעה את ה„אני“: „רוצה אני, אין אני רוצה, אינני רוצה“. וכדאי ללמד גם הילד העברי ללכת בדרך צנועה זו, באיחור ה„אני“. ובמקום לאמור „אני לא רוצה“, כופין אותו עד שיאמר — „אינני רוצה“.

ד"ר זאב וילנאי

הוספה למאמר

„שמות מקומות ארץ-ישראליים כמלים וביטויים בשפה העברית“

יש סוברים שהמלה הצרפתית — Gaze, האנגלית Gauze והגרמנית — Gauze, היינו בד דק, שקוף ועשוי משי, לקוחה משם העיר עזה שנקראת ביונית או ברומית Ghaza, Gaza, דומה לשמה האנגלי בימינו. כנראה מעזה הובא לראשונה מין בד זה אל ארצות אירופה. נזכר לראשונה בשנת 1279 בהודעת הכנסיה הנוצרית בדבר לברש הנוזרים ונקרא Gazzatum ובניב העממי — Gazze, ראה Glossarium Domino du Cange 1885 IV P. 49. E. Litre Dictionnaire de la Langue Française 1887 Ar: Gaze.

וזה מזכיר את מוצא המלה הצרפתית — Mouselline והאנגלית Muslin, מין בד עשוי צמר עדין מאד, שהובא לראשונה מהעיר מוצול, בצפונה של ארם-נהריים, שגם בימינו קיימת בה תעשיית מטוה מצמר המצוי הרבה במחוזות.

הנאמר בלי הדגשת חלקו, אין לאמור: „אני לא הולך, אני לא רוצה“. בו ברגע שתאמר כך, הרי תדגיש אך חלק מן המשפט (רוצה, הולך) ותוציא את החלק הקודם לו משלילה זו. שכך הדבר, זאת תכיר מיד כשתהפוך ותאמר „לא אני רוצה“. כל מי שרגש לשונו לא נפגם בהשפעת לשון זרה, ירגיש בעיקום כוונתו על ידי הדגשה משונה זו.

אין אפוא השאלה אם מותר לאמור „אני לא רוצה“; מותר הוא, אלא לא במקום שמשתמשים בכך המשבשים, כשבדעתם לאמור פשוט: אינני רוצה. הרי כן לא נאמר במקרה כזה: „לא אני רוצה“. ואמנם מותר לאמור גם אז: „לא רוצה אני“; כי אע"פ שיש בזה הדגשה נוספת לפועל, בכל זאת גם „אני“ נכלל בשלילה, השוללת כל מה שיבוא אחרי „לא“.

ועוד שתי נקודות: א) מקור השימוש המוטעה הוא בלשונות האריות, בהן אפשר לאמור: Ich will nicht, I do not, Je ne veux pas וכן I do, Je veux, Ich will. הואיל וגם ההווה בלשונות האלה צורת פועל היא, מקבילה לצורת העבר והעתיד. בעברית אין הדבר כך; כאן מובע ההווה על ידי הבינוני, שאינו פועל ממש, ושאין להעביר עליו את דרכי הפועל.

ב) גם בפועל אין העברית נוהגת להקדים את שמות הגוף אלא בשעת הצורך, בהדגשה בלבד. לא יפה הוא לאמור בעברית: „אני אכלתי, אני אלך“ בעוד שדי לאמור: „אכלתי, אלך“. השפות האריות הן שגרמו גם כאן להוספת „אני“ שלא במקומו בראש המשפט, ומכאן למדו להבליט „אני“ זה גם בהווה, ונדמה לי שגם מנקודת ראות חינוכית ומוסרית יש להעדיף את דרך לשוננו המצניעה את ה„אני“: „רוצה אני, אין אני רוצה, אינני רוצה“. וכדאי ללמד גם הילד העברי ללכת בדרך צנועה זו, באיחור ה„אני“. ובמקום לאמור „אני לא רוצה“, כופין אותו עד שיאמר — „אינני רוצה“.

ד"ר זאב וילנאי

הוספה למאמר

„שמות מקומות ארץ-ישראליים כמלים וביטויים בשפה העברית“

יש סוברים שהמלה הצרפתית — Gaze, האנגלית Gauze והגרמנית — Gauze, היינו בד דק, שקוף ועשוי משי, לקוחה משם העיר עזה שנקראת ביונית או ברומית Ghaza, Gaza, דומה לשמה האנגלי בימינו. כנראה מעזה הובא לראשונה מין בד זה אל ארצות אירופה. נזכר לראשונה בשנת 1279 בהודעת הכנסיה הנוצרית בדבר לברש הנוזרים ונקרא Gazzatum ובניב העממי — Gazze, ראה Glossarium Domino du Cange 1885 IV P. 49. E. Litre Dictionnaire de la Langue Française 1887 Ar: Gaze.

וזה מזכיר את מוצא המלה הצרפתית — Mouselline והאנגלית Muslin, מין בד עשוי צמר עדין מאד, שהובא לראשונה מהעיר מוצול, בצפונה של ארם-נהריים, שגם בימינו קיימת בה תעשיית מטוה מצמר המצוי הרבה במחוזות.

נ' שפרה'ס

מִנְחֵי-כְּבִיסָה

כתוספת למונחי כביסה המתפרסמים בחוברת זו, מציע אני:

שָׁרָה — שים כבסים במים לזמן מסויים לפני התחלת עצם הכביסה.

פֶּסֶס — שפשף חלק מן המתכבס בחלקו האחר לשם הסרת הלכלוך שדבק בו.

וּעִי' בשבת קמ"א, ע"א: "טיט שעל גבי בגדו מ כ ס כ ס ו בפנים ואין

מ כ ס כ ס ו מבחוץ", וכן זבחים צ"ד, ע"ב: "כל כיבוס דלית ליה כ י ס כ ו ס

לא שמייה כבוס".

סָחוּט, זור — הוצא את המים מן הכביסה ע"י לחיצה ופיתול.

גִּגִּית 1 — כלי עגול שמכבסים בו (עפ"ר של פח או של נחושת).

פֶּסֶסוּסִית 2 — לוח שמכסכים עליו את הכבסים

יֹרָה 3 — דוד שמרתיחים בו מים לכביסה ואת הכבסים.

אָטָף 4, ר' אָטָפִים — הדק־עץ שמחזקים בו את הכבסים המתייבשים אל חבל

או אל תיל.

1] וכך הניח ועד הלשון (ע"י ב"מלון למונחי המטבח", עמ' 67).

2 ועהל"ש חידש שִׁפְשָׁפֶת (ב"מלון למונחי המטבח", עמ' 68); ומלה זו הונחה לפני

שנים רבות גם ל"סככת ברזל או שטיח נצרים קטן לשפשף בהם את הנעלים לנקותן" (זכרונות

ועד הלשון, מחברת ד', עמ' 83).

3 ב"מלון למונחי המטבח", עמ' 67: דוד washkettle עמ' 48: יֹרָה cooking kettle

4 ועד הלשון חידש הֶדֶק (ר' הֶדְקִים) וב"זכרונות ועד הלשון" שם הוגדר: "דבר שמהדקים

בו נירות רבים יחד או כבסים אל החבל שהם תלויים עליו".

ה מ ע ר כ ת.

ה ע ר ה

אולי כדאי להבדיל עתה: ש ש ש פ ת — ...לשפשף... את הנעלים לנקותן; כ ס כ ו ס י ת —

ש"י

לוח לכסכוס כבסים.

מפעולות ועד הלשון

מנחי-ספנות

(רשימה ב')

רשימת המונחים המתפרסמת להלן היא פרי המשך עבודתה של הוועדה למונחי ספנות שעל-יד לשכת ועד הלשון העברית בתל-אביב¹. גם הפעם נקבעו המונחים לאחר שיקול דעת ממושך ודיון בהערות שנתקבלו ממוסדות שונים, אשר לעיניהם היתה הצעת המונחים לפני התפרסמה בדפוס. יש לשים לב לכך כי לאחר כל טיפוס של סירת-מפרשים נזכרים רק המפרשים המיוחדים לה, ואילו מפרשים, שכמותם כבר מצויים בטיפוס קודם, אינם נזכרים מחדש.

פרסום רשימה של דרגות בצי המלחמה נדחה לעת-עתה עד אשר תהיה נדונה גם שאלת הדרגות בצבא ובחיל התעופה.

תל-אביב, 22.7.41.

א' סירות-מפרשים וספינות-מפרשים

SAILING BOATS AND SAILING-VESSELS

gaff sail	מפרש של גף, (12) מפרש-גף	sailing vessel	ספינת-מפרשים, (ספינה) מפרשית
Bermudian sail,	מפרש בֶּרְמוּדִי, מפרש	sailing boat	סירת-מפרשים, (סירה) מפרשית
Marconi sail	מקוֹנִי (13)		
Lateen sale	מפרש לִטִינִי (14)	hull	גוף
Four-Sided Sail:	מפרש מְרַבָּע: (15)	Rig:	מַעַטָּה:
head	ראש (16)	sails	מפרשים, תפרשת
luff	(שפה) קדמית (17)	spars	פְּלוֹנְסָאוֹת
leech	(שפה) אַחֲרִית (18)	rigging	חבל
foot	שֶׁבֶל (ה־מפרש), ר' שְׁבָלִים (19)	square rig	מַעַטָּה רְבֹועִי
clew	קֶרֶן (20)	fore and aft rig	מַעַטָּה לְאֶרֶךְ, מַעַטָּה-שְׁתִּי
throat	צוּר (21)	sprit sail	מפרש של מוט, מפרש-מוט (10)
peak	קֶדְקֵד (22)	yard sail	מפרש של אֶסְקֶרִיָה, מפרש-אֶסְקֶרִיָה
tack	פָּקֶם (23)		

* בתדפיס "מונחי הספנות" (תש"א) נכללו שתי הרשימות שנתפרסמו ב"לשוננו", כרך י', עמ' 378—382, ב"רשימה א'", מכאן השינוי בסדר המספרים.
(1) ר' "לשוננו" י', עמ' 378 ואילך. שם גם שמות חברי הוועדה. גם הפעם נתמכה הוועדה ע"י "החבל הימי לישראל".

heel	עֶקֶב (66)
tongue	יָד (67)
fid	פִּין (68)
upper cap	חֲשׂוּקִים עֲלִיִּים (69)
lower cap, yoke	חֲשׂוּקִים תַּחְתִּיִּים (70)
peak halliard block	מַגֵּל-מַגְלִי-נָף הַקֶּדֶקֶד (נִסְרֵד: מַגֵּל, ר' מַגְלִים), בְּלוֹק-נָף-הַקֶּדֶקֶד (71)
halliard	נָף
main halliard crane	וֶרְהֶנֶף (73)
Boom:	מֶנֶר : (74)
gooseneck	מִקּוּר (75)
shaffle	בֵּית-הַמִּקּוּר
Yard:	אֶסְקֶרֶה :
sling	צִנּוּר
quarter(s)	כֶּתֶף, ר' כֶּתִּיפִים
yard arm	זְרוֹעַ-הָאֶסְקֶרֶה
Gaff:	גָּף : (81)
jaws	קֶרְנִים (82)
parrel (on jaws),	מַחְסוֹם-הַקֶּרְנִים (83)
jaw rope	גָּלִים, גְּלִי-הַמַּחְסוֹם
parrel trucks	צִנּוּרֵי-הַגָּף (85)
throat	זִיז (86)
thumb cleat	קֶדֶד-הַגָּף (87)
peak	מִוֶּט-הַחֶרֶטוֹם : (88)
Bowsprit:	מֶרְכָּס (89)
cranse-iron	זָחִיחַ (90)
traveller	חֹלֶץ (91)
jib outhaul	בֵּית-הַמִּוֶּט (92)
gammoning iron	רֹאשׁ-הַקֶּנֶה
knighthead	זִקְפֵי-מִוֶּט-הַחֶרֶטוֹם (נִסְרֵד: זִקָּף, ר' זִקְפִים)
bowsprit bitts	עֶקֶב (95)
heel	נָקֵב (97)
hole	

Three-Sided Sail:	מִפְּרֵשׁ מִשְׁלֵשׁ : (24)
Sloop:	סְלוּף : (31)
main sail	מִפְּרֵשׁ רֶאשִׁי (32)
jib, fore sail	מִפְּרֵשׁ חֲלוּץ
Cutter:	קָטָר, ר' קִטְרִים: (34)
jib	(מִפְּרֵשׁ) חֲלוּץ רֶאשִׁי (36)
fore sail	(מִפְּרֵשׁ) חֲלוּץ שְׁנִי (37)
top sail	מִפְּרֵשׁ עֲלִי (38)
Ketch:	קֶטֶשׁ, ר' קִטְשִׁים: (39)
Yawl:	יָאָל, ר' יָאוּלוֹת: (40)
mizzen	(מִפְּרֵשׁ) מֵאֶסֶף (42)
fore sail	(מִפְּרֵשׁ) חֲלוּץ
Schooner:	סְכוּנֶר : (45)
fore sail	(מִפְּרֵשׁ) קִדְמִי (47)
fore stay sail	מִפְּרֵשׁ חֲלוּץ שְׁנִי (48)

ב' אֲבוֹזֵי מִפְּרֵשִׁים וְחֻלְקֵיהֶם

FITTINGS and PARTS OF SAILS

robands	פְּתִילִים
lacing	תְּשֻׁרָכַת
lacing-eyelets	עֵינֵי-תְשֻׁרָכַת (51)
bolt rope	חֶבֶל-שׁוּלָם (52)
reef-band	פֶּסֶם-צִמְצוּם (53)
reef-points	פְּתִילֵי-צִמְצוּם (54)
reef-pendant	תְּלוּיֵי-צִמְצוּם (55)
seam	תָּפֵר (56)
cloth	יִרְיעָה (57)
tabling	שׁוּלָם (58)
cringle	עֲזָקָה (59)
Spars:	כְּלוּנסֵי אוֹת :
lower mast	תֶּרֶן תַּחְתִּי (61)
top mast	תֶּרֶן עֲלִי (62)
truck	גִּלָּה (63)
hounding	גִּזָּע (64)
housing	שֶׁשׁ (65)

10

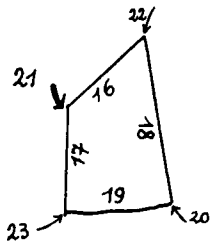
12

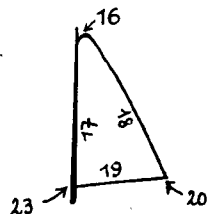
13

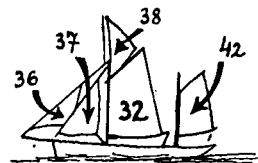
14

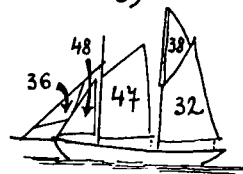
15

24

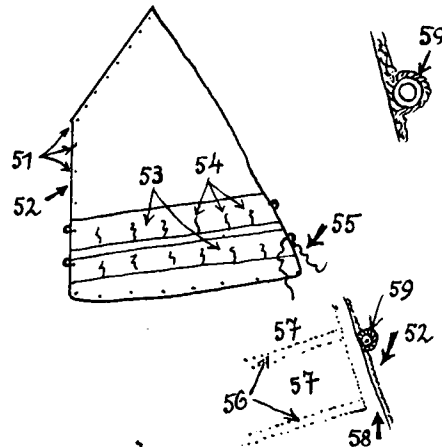

39

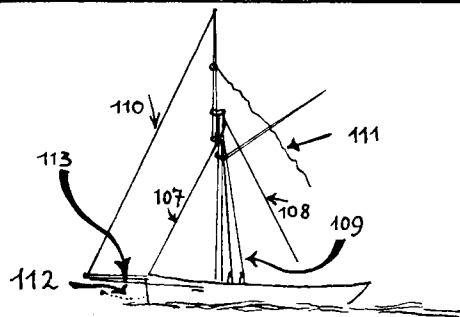

45

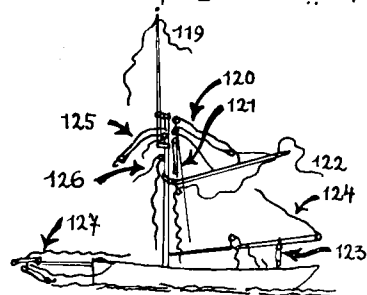
שמות מפרשים

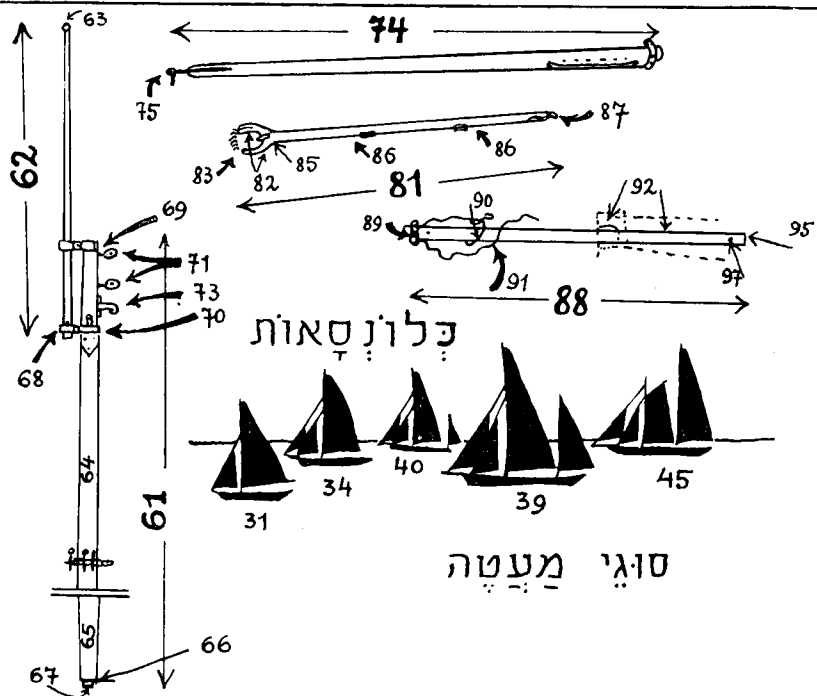
אבזרי מפרשים וחלקיהם

חבל נ"ח

חבל נ"ד

פלוניסאות

סוגי מעטה

VARIA שונות ג'

set of sails	חליפת־מפרשים
balloon jib	חלוצ בלוני
spinnaker	ספנקר
spinnaker boom	מנור־הספנקר
balloon canvas	מפרשי־בלון
press canvas	מפרשי־תחרות
crutch	חמור
drop keel, center-board (keel)	שדרית־חרב, חרב נדון (נדון־החרב)
cleat, kevel	ברון, ר' ברונים
jib boom	מנור־החלוצ
bumpkin	מוט־הינ־כתיים

WINDS רוחות ד'

	דרגת הרוח	(מהירותה במילים אנגליים לשעה)
calm	דממה, גליני	3
light air	רוח חרישית	8
light breeze	ברינה קלה	13
gentle breeze	ברינה רפה	18
moderate breeze	ברינה מתונה	23
fresh breeze	ברינה גאה	28
strong breeze	ברינה עזה	34
moderate gale	סערה מתונה	40
fresh gale	סערה גאה	48
strong gale	סערה עזה	56
whole gale	סערת־און	65
storm	סופה	75
hurricane	הורקן	90
cyclone	קיקלון, סחרחרת	
the wind freshens	הרוח גואה	

hound (on mast)	זיו (התרון)
mast hole	פ־הושט
jury mast	תרון־עראי
mast case	בית־התרון
cross trees	בד־ערב
lowering mast	תרון רכין
raking mast	תרון נטוי

Rigging:	חבל :
standing rigging	חבל נִיח :
fore stay (107)	סמוך קדמי, ר' סמוכות (107)
back stay	סמוך אחורי (108)
shroud	רכסה (109)
topmast stay (110)	סמוך־התרון העלי (110)
jackstay	סמוך־הגס (111)
bobstay	סמוך־מוט־התרטום (112)
bowsprit shroud(s)	רכסת־מוט־התרטום
collar of jackstay	קולר־סמוך־הגס
collar of shroud	קולר־הרכסה
hound	זיו
purchase	בלגלת

running rigging:	חבל נִיד :
topsail halliard (119)	גף־המפרש העלי (119)
peak halliard	גף־הקנקר (120)
throat or main halliard	גף־ראשי (121)
topsail sheet	מיתר־המפרש העלי (122)
main sheet	מיתר (ראשי) (123)
topping lift	מוקף (124)
jib halliard	גף־החלוצ הראשון (125)
jib outhaul	גף־החלוצ השני (126)
fore halliard	חולץ (127)
fall	סרה

steward	פִּלְפֵל
chief cook	טָבַח (רֹאשִׁי)
carpenter	מַחְזִיק-בֶּדֶק
able bodied	מֵלֶחַ פָּשִׁיר (מ"כ)
seaman (A.B.)	
ordinary	סֶתֶם-מֵלֶחַ (ס"מ)
seaman (O.S.)	
deck-boy	שׁוֹלֵית-מִלְחִים
apprentice	פָּרַח-חֹבְלִים (גִּפּוּר)
	פָּרַח, ר' פָּרָחִים
pilot	אֹבִיל
quartermaster	הַגָּאִי

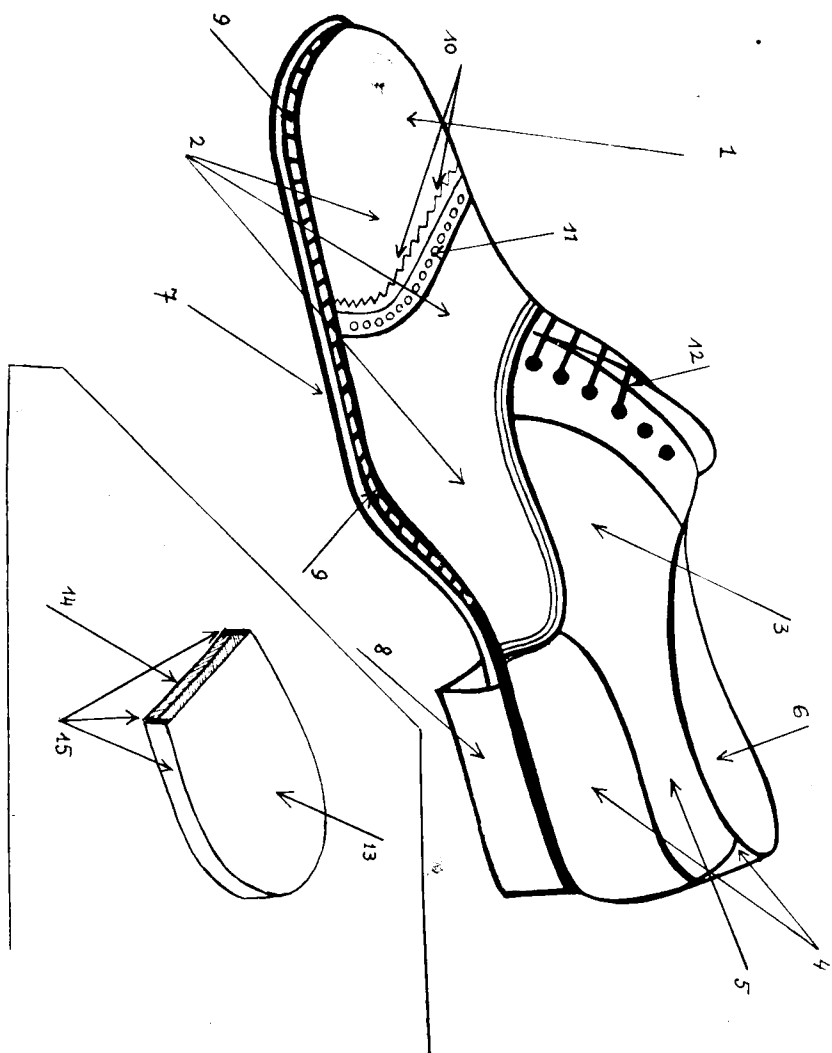
ה' הַדְּרָגוֹת בְּצִי

RANKS IN THE FLEET

הַדְּרָגוֹת בְּצִי-הַמִּסְחָר:

Ranks in the Merchant Fleet:

crew, ship's company	חֶבֶר-אֲנִיָּה
master	רֶב-חֹבֵל
mate (first, second, etc.)	חֹבֵל (חֹבֵל ראשון, שְׁנִי וכו')
chief officer	קָצִין רֹאשִׁי
petty officer	סָגֵן
boatswain (bo'sn)	רֶב-מִלְחִים
purser	גִּזְבֵּר (שֶׁל הָאֲנִיָּה)

מעבודתה של הוועדה לתקנת הלשון

שלוש רשימות המונחים, המתפרסמות להלן, הובאו לדיון בפני הוועדה לתקנת הלשון, היושבת בתל-אביב, לבקשתם של מעוניינים שונים. לאחר דיון מוקדם בוועדה זו נשלחו הרשימות לכך חברי ועד הלשון ולמומחים שונים (בחוזרים מיוחדים). לאור ההערות, שהעירו חברי ועד רבים, שבה הוועדה הנ"ל ודנה שנית ברשימות הבאות. בזה מתפרסמות מסקנותיה של הוועדה כהוראה מוקדמת, עד שתתמנינה ועדות מיוחדות לעיון ברשימות מלאות יותר של מונחים למקצועות אלה.

כמה מן המונחים מתורגמים רק לגרמנית, הואיל ומגישי הרשימות היו מעולי גרמניה, וכאן לא נמצאו מומחים יודעים את המונחים הנדונים באנגלית.

א' מְנָחִי-סִנְדָּלִיּוֹת¹

last	Schuhleisten	אָמום
uppers	Oberteil (e)	פֶּנֶת, ר' פְּנִחוֹת (3)
lining	Futter	בִּטָּנָה (6)
vamps	Vorfuss	חֶרְטוּם (2)
cap	Kappe	כֶּפֶה (1)
quarters	Stützel	אַחֲזֵרָה (5)
backstrap	Afterleder	מִקָּשָׁה (4)
sole	Sohle	סִלִּיָּה, ר' סִלִּיּוֹת (7), (14)
insole	Bransohle	סִלִּיָּה פְּנִימִית (13)
welt or band	Rahmen eines Schuhs	תְּחִבּוּר (15)
heel	Absatz	עֶקֶב (8)
notches	Stupfen	חֲרִיקוֹת (9)
pattern	Façon	צוּרָה
forme	Modell	תְּבִנִית
design	Zeichnung	תְּסָרִיט
to fold, to bag	bücken	עָשָׂה שִׁפָּה, שִׁפָּה
hole	Loch	חוֹר (11)
scollops	Zacken	שִׁנָּים (10)
holed	gelocht	מְחֻרָר
scolloped	gezackt	מְשֻׁן
shoe lace	Schnürsenkel, Schnürband	שֶׁרֶץ (12)
eyelet	Schnürloch	אֵבִיק

¹ אחדים מן המונחים האלה כבר נדפסו לפני שנים רבות בחוברת ה' של "זכרונות

ועד הלשון העברית" ירושלים, תרפ"א, לוח א' בסוף החוברת.

ב' מְנַחֵי-כְּבִיסָה²

laundry, washing	Wäsche	כְּבִיסִים, לְבָנִים
rinse	spülen	שְׂטוּף, הִדַּח
rinse about		שָׁשָׁף
to dress, to finish (cloth) appretieren		הִשְׁפֵּר (שוות ברק על הכבסים לאחר הכביסה)
to dissolve (v. tr.)	auflösen	הִמַּס
to starch	stärken	עֲמֵלָן
to stiffen (v. tr.)	steif machen	הִקְשֵׁה (מן הראוי לציין גם את ההצעה : הֶאָשָׁן)
blue	Blau	כָּחַל (מן הראוי לציין גם את ההצעה : כְּחָלָה)

ג' מְנַחִים בְּתִשְׁמִישֵׁי-רִחָצָה

bathing-articles	Badartikel	תִּשְׁמִישֵׁי-רִחָצָה
bathing bag	Badetasche	תִּיק־רִחָצָה
handbang, necessaire	Reiseneccessaire	תִּצְרִיךְ-מִסַּע
	Einlegesohle	מְצָעִית, ר' מְצָעִיּוֹת
	Kork-Einlegesohle	מְצָעִית-שַׁעִם
	Stroh-Einlegesohle	מְצָעִית-קָשׁ
	Loofah-Einlegesohle	מְצָעִית-לּוּפָה
	Suberit-Einlegesohle	מְצָעִית-סֻבֵּרִית (סוברית)
(rough) bath-glove	Froté	(בְּסִית-) חֲפִיפָה ³
sponge	Schwamm	סְפוֹג
	Schwammbeutel	כִּיס־סְפוֹגִים

² בין ההערות שקיבלה הוועדה בתשובה לחזור הון ברשימה ב' היתה רשימת מונחי כביסה מלאה יותר, שנתקבלה מחבר ועד הלשון מר ג' שפרה'ס. הוועדה החליטה לפרסם רשימה זו כהצעה נורטית של מר שפרה'ס (ע' לעיל עמ' 169).

³ מונח זה הותאם להחלטת הוועדה למונחי רפואה (בלגיאלוגיה), שקבעה : חפיפה —

לזכרו של פרופ' דוד ילין נ"ע

נשיא ועד הלשון

יוסף קלוזנר

מפעל-חייו של דוד ילין

(דברי-אזכרה בשם ועד-הלשון ובשם האיגוד-הרשמי העברית)

א.

לא כאן המקום ולא עכשיו הזמן לדבר על פעולתו הרחבה והענפה של פרופיסור דוד ילין בתור עסקן ציבורי¹). זוהי פרשת-חיים שלמה בפני עצמה שכוללת כמעט את כל שלבי-התקדמות של חיי-ישראל בארץ-ישראל בכלל ובירושלים בפרט. הרי לא היה מפעל ציבורי, לאומי ועממי חשוב בארץ, שדוד ילין לא עמד בראשו או, לכל הפחות, לא השתתף בו. המועצה הארצישראלית הממשלתית, אסיפת-הנבחרים והועד הלאומי, עיריית-ירושלים, ועד-העיר של יהודי ירושלים, „בני-ברית“, ועד-הלשון, החברה לחקירת-ארץ-ישראל, הסתדרות-המורים, ועוד ועוד — ככולם פעל ועשה הרבה, וכמעט ככולם עמד בראש במשך שנים מרובות ומבורכות. ולכולם הכניס מרוחו המיוחדת במינה — רוח של בינה יתרה, של סבלנות בדעות, של אומן למסורת, וביחד עם זה — של שאיפה להתקדמות ושכלול בהדרגה, אבל בלא הפסק. וכבר אמרתי במקום אחר, שאם אליעזר בן-יהודה היה הדוֹנָאמיקה של החיים העבריים בארץ-ישראל, היה דוד ילין הסטאטיקה שלהם. במדינות הדימוקראטיות יש לא רק בית-נבחרים אלא גם סינאט או בית-לורדים, שתכליתו להאט את הקצב הנחפו והנמהר של בית-הנבחרים, וההרמוניה בחיי המדינה באה על-ידי שני בתי-המחוקקים כאחד. דוד ילין היה אחד מן הסינאטורים או הלורדים מלידה של היהדות הארצישראלית. ואף במראו החיצוני הנהדר היה דומה לסינאטור או ללורד.

פרופיסור דוד ילין לא היה לוחם מאהבה. ואף-על-פי-כן הוא נלחם כשלא היתה ברירה אחרת, וכשדבר יקר ביותר היה בסכנה. הוא נלחם ב„חברת-העזרה“ („הילפספיראיי“) הגרמני בעד שלטונה הגמור של הלשון העברית בבתי-הספר בארץ, הוא נלחם בעד זכויותינו על הכותל המערבי, הוא נלחם בחלוקת-הארץ, הוא ורעייתו, תיבדל לחיים, היו היחידים בארץ שהתחזירו לממשלה אחר ה„ספר

¹ עיין מה שכתבתי על זה כשמלאו לילין שישים שנה, ב"א באור, תרפ"ד (השלח, כרך מ"א, עמ' 568—570).

הלבן" את אותות-הכבוד שהעניקה להם. ולא במקרה היה ילין חבר של "ברית הציונים הכלליים", מפלגת האפוזיציה הציונית. כמו בכל ציוני ותיק היתה חיה בו רוח-ההתנגדות להפליה המפלגתית השולטת בארץ, ופעם אף הלך למחות נגדה בקול רם בראש חבורה של אנשי-האפוזיציה.

ואולם כאן, באסיפת-אזכרה בשם ועד-הלשון והאוניברסיטה, ראוי יותר לדבר על פעולתו הספרותית-המדעית שהעמידה אותו בשורה הראשונה של הסופרים והחוקרים העבריים ושהעבירה אותו מגן-הילדים ובית-הספר העממי אל המוסד התרבותי העליון שעל מרומי-הר-הצופים.

ב.

דוד ילין היה אחד מן הראשונים שחידש את פני החינוך העברי כולו. ביחד עם אליעזר בן-יהודה הוציא בירושלים עוד בשנת תרמ"ז ותרמ"ט את "מקרא לילדי-בני-ישראל" ואת "מקרא לנערי-בני-ישראל", שהיו בשעתם חידוש גדול בספרות הפידגוגית העברית. וחידוש גדול יותר ויותר היו שתי המחברות, שערך ביחד עם המורה ח"ל זוטא בשם "לקט נבואות ומליצות" (ירושלים תרס"ה), מחברות, שבהן קדם ל"דברי-נביאים" של ביאליק ורבינו צקי. אבל רושם גדול ביותר עשו שני ספרי-הלימוד שלו "לפי הטף" ו"מקרא לפי הטף" (ווארשה תר"ס—תרס"א), שהיו ספרי-הלימוד הראשונים של "עברית בעברית", יצאו בכמה וכמה הוצאות וסללו דרך חדשה בהוראתה של הלשון העברית בתור לשון חיה ומדוברת.

כי דוד ילין היה מורה עברי מן המצויינים שבמורים הארצישראלים במשך שישים שנה רצופות (1882—1942).

עוד בשנת 1903 יסד גן-ילדים עברי שהיה הראשון בירושלים והשני בארץ-ישראל כולה. בשנות 1903—1905 היה ראש הסתדרות-המורים לאחר שהיה הנשיא של ועידת-היסוד שלה בזכרון-יעקב. ומשנת 1914 ועד סוף-ימיו הוא המנהל של בית-המדרש למורים בירושלים, עד שהגיע בשנת 1926 לדרגת מרצה באוניברסיטה העברית, ואחר-כך אף נעשה פרופיסור באוניברסיטה זו שכינה בה עד יומו האחרון.

וסופר עברי בעל שם ופירסום נעשה ילין עוד בשנת 1896. מי שזוכר עוד את הרושם החזק שעשו המכתבים מירושלים, שהיו חתומים "מן המודיעים" (או "מן המודיעים ולחוצ"), או תאורי-הארץ במאמרים "מסע בארץ-ישראל", "מדן ועד באר-שבע", "לארץ ירדן", "עיר-הפרדסים", "לג בעומר במוצא", "סובו ציון", ועוד, שנדפסו ב"המליץ" בשנות תרנ"ו—תרס"ד², לא יראה הפרזה בדבכּי, שאיזו רוח חדשה מנשבת מן המאמרים והתיאורים הללו. מצד אחד נודף מהם ריח-התנ"ך וריחו של המזרח הקדום, ומצד אחר מרחפת על פני-כולם רוח חדשה, רוח אירופית

² עכשיו: ד. ילין, כתבים נבחרים, כרך א', ירושלים תרצ"ו.

רעננה. העתיק והחדש, העבריי-המיוחד והאנושי-הכללי, כאילו נתאחדו ונתמזגו כהם בהרמוניה גמורה כמו שנתאחדו ונתמזגו בכל עבודתו הברוכה של דוד ילין. וכך הוא הדבר גם בתרגומיו: „המוכח מוקפילד“ של גולדסמית (וורשה תרנ"ז), „הגיטות האירופיות העתיקות“ של פיליפזון (שם תרס"ג), ומבחר הסיפורים של „אלף לילה ולילה“ מערבית (אודיסה תרע"ב ותל-אביב תר"ץ). וכך הוא הדבר גם בהרצאת תמציתו של הספר „חיי היהודים בימי-הביניים“ לאברהם (השלח, כרך ד'). בכל אלה לפנינו עברית חדשה, שהיא עתיקה-מחודשת, תנכית ואירופית כאחת. בלא הדגשה יתרה, בלא רעם ורעש, הכניס ילין רוח חדשה לתוך לשוננו וספרותנו.

ג.

וכאן הגענו לזכויותיו של ילין בתור חוקר-הלשון ומעשיר-הלשון. הרי לא לחינם היה, ביחד עם אליעזר בן-יהודה ויבדל לחיים יוסף מיוחס ועוד, ממסדיו של ועד הלשון ועמד בראשו, מתחילה ביחד עם בן-יהודה ולסוף ביחד עם ע"ד מ"ז א, ביאליק ויבדלו לחיים, פרופ' טורצ'ינר וכותב הטורים הללו, במשך יותר מחמישים שנה (1889—1942).

וקודם כל במאמריו ובתרגומיו לא רק הכניס רוח חדשה לתוך הסיגנון העברי, אלא גם חידש מלים כלאחר-יד או הכניס מלים מערבית — ואף כאן בלא רעם ורעש, ואף פעם לא חידש לשם החידוש. בזה הלך ילין בדרכו של חותנו רי"מ פינס, שלא היה להוט אחר חידושים לשוניים מפני שעשה לו לחוק את הפיתגם: „חפישו באורייתא שפיר“ (היטיבו לחפש בתורה): עד שאתם מחדשים חידושים חפשו ופשפשו, שמא תמצאו את מבוקשכם בספרותנו העתיקה ושאתה. אבל באין ברירה היה גם פינס מחדש. כך למשל צידד בזכות החידוש בלשון וחידש מונחים כימיים הרבה בספרו „הכח“ (ירושלים תרנ"ד). וממנו למד תלמידו-חתנו דוד ילין. מי יודע כיום, שהמלות „מנזר“ במובן „בית-נזירים“³, „עמיל“ במובן „קומיסיונר“ (ולא „סוכן“), „סיס“ במובן מדרך את הסוס⁴, ועוד הן חידושי של דוד ילין? — והרי מיטב החידושים בלשון הם אלה שנשתכח המחדש אותם... „המלון העברי“, שחיבר ילין ביחד עם יהודה גראצובסקי ושזכה לארבע הוצאות (תל-אביב תרע"ט, תרפ"ו, תרפ"ז, תרצ"ג), קלט הרבה מן החידושים ממין זה.

וכך הם גם מחקרי-הלשון של דוד ילין. הם אינם מרובים במספרם⁵, אבל מלשבת בהם רוח חדשה, רוח של חוקר, שהעברית והעברית שתיהן הן לו לשונות חיות. שהרי זהו יתרונו של דוד ילין: בשבילו, בשביל ילד-ירושלים ובנם

³ ולא כמוכנה של מלה זו בתנ"ך (נחום, ג', י"ז).

⁴ שתי המלות האחרונות על-פי הלשון הערבית.

⁵ רשימה טובה, אף אם לא שלמה, של ספריו ומאמריו העיקריים של ילין יש למצוא במאמרו של תלמיד-חבר מ. האק בשם „כתבי דוד ילין“, בראש הקובץ „מנחה לדוד“ (יצא למלאת שבעים שנה לדוד ילין, ירושלים תרצ"ה, עמ' XV—VII).

של אב אשכנזי ואם ספרדיה, לא היתה הלשון העברית 'מעולם לשון מתה, מרוחקת מאדמת-מטעה, שבאופן מלאכותי משתמשים בה בכתב ובאופן מלאכותי משתדלים אף לדבר בה. בשבילו היתה זו מילדותו לשון חיה, מושרשת בקרקע-מולדתה וקשורה בלשון השמית החיה, היחידה שנשארה לפליטה מלשונות-שם הגדולות והעשירות ששלטו פעם בקדמת-אסיה, ורישומיהן נשארו בה עד היום. ולפיכך מנסה ילין תמיד לפרש את השרשים העבריים הבלתי-ידועים על-פי שרשים ערביים ידועים.

ופשטות והגיגות יש בכל מחקריו בלשון. אין חריפות ואין פילפול. זכורני: כמה הפליא אותי ילין בפשטות-הגיגו כשהביע את ההשערה, שבכתוב: "הוא (ענה האדומי) מצא את הימים במדבר ברעותו את החמורים לצבעון אביו"⁶, צריך לקרוא: "את הימים במדבר", שהרי מים במדבר אינם דבר קטן כלל. אין אני אחראי לפירוש זה; אך השכל הישר מחייב אותו והוא מתקבל על הדעת הישרה והפשוטה.

ידוע לי שהולך ונדפס כיום ספר-דיקדוק גדול של ילין — גולת-הכותרת בחקרי-הלשון שלו. אני מקוה, שמשפחתו וחבריו לא יתנו לספר זה, שישאר "ספר יתום" — ספר בלתי-נגמר ובלתי-שלם.

ד.

וכמחקריו בלשון כך אף מחקריו בתנ"ך. אף כאן ידיעת-הערבית, הכרתם של חיי-התושבים בארץ והשכל הישר פועלים ביחד ומביאים לידי פירושים מתקבלים על הדעת שאין בהם לא חריפות ולא פילפול. כך הם "חקרי-מקרא" שלו על איוב וישעיה (ירושלים תרפ"ז ותרצ"ט) ומאמריו על ה"כתיב העברי" ועל ה"מבטא העברי", על השגיאות, שנשתרשו בלשון העברית החדשה ("עת לעקור נטוע") ועוד. אין מן ההכרח להסכים להשקפותיו של ילין על כמה וכמה משאלות-הלשון. לדעתי הוא שמרני יותר מדאי ברוב השאלות הללו. אבל תמיד יש להשקפותיו יסוד מדעי, ותמיד יש בהן בינה ישרה.

ואולם חשובה ממחקרים בודדים אלה היא עבודתו הגדולה: "לתורת המליצה

התנ"כית"⁷.

את השירה התנ"כית או, יותר נכון, את התנ"ך בתור שירה יכול להרגיש ולהבין רק מי שיש בו ארבע הסגולות הללו: (א) מי שחי בתנ"ך, כלומר, מי שהתנ"ך הוא ספר-החיים שלו; (ב) מי שמריח את ריח-הארץ, ריח האדמה, השדה והגן, שבתנ"ך; (ג) מי שמכיר את דרכי-חיהם של תושבי-הארץ במשך אלף ושלוש-מאות שנה: את מנהגיהם, את לשונם ואת שירתם, ועל-כל אלה; (ד) מי שיש לחלוותה של שירה בנפשו.

⁶ בראשית ל"ו, כ"ד.

⁷ כתבים נבחרים, כרך ב, ירושלים תרצ"ט, עמ' 1—149.

ודוד ילין היו לו כל ארבע הסגולות הללו.

מי ששמע חלק מאלפי-הנאומים, שנאם ר' דוד ילין במשך שנות-חייו הארוכות והמבורכות, יזכור בוודאי שלא היה לו נאום שלא יתבסס על פסוק מן התנ"ך. כי דוד ילין לא רק ידע את התנ"ך על-פה ולא רק עסק כל ימיו בפירושו, אלא גם חי עליו וחי בו. ומי יבין ומי יחוש את דרכי המליצה של התנ"ך יותר ממנו? — כי הוא, יליד-ירושלים, בן-הארץ ובן לאשה ספרדיה ממשפחה חשובה מבגדאד, הריח בכל פסוק ובכל ביטוי תנכ"י את ריח-האדמה, את "ריח-השדה, אשר ברכו ה'", ואף בזה היה לו יתרון על שאר חוקרי-התנ"ך בכל הנוגע ל"דרכי-המליצה", כלומר לאפני-ההבדל שבספר הקדוש והמקודש. ובתור יליד-הארץ ויודע את הערבית בתור לשון חיה ולא בתור לשון עתיקה, שהיא עניין לימודי בשביל חוקרי-לשונות-שם בלבד, ידע גם את מנהגיהם, את לשונם ואת שירתם של הערביים מ"כלי ראשון". ועל כל אלה היה מחונן חוש פיוטי, רגש חי וער לכל יופי ושגב: אילמלא כן לא היה מראשוני הלאומיים והציוניים בארץ, ראש וראשון למטיפי-התחיה מילידי-ירושלים. ודי לקרוא את תרגומו העברי לשירה הערבית של שמואל בן-עדיה⁸, כדי להכיר, שמתרגם-שירה כזה אף הוא עצמו משורר הוא.

וכל המעלות הטובות הללו סייעו לו לחדש לא-מעט בחיבורו "לתורת המליצה

התנ"כית".

בי"א פרקים גדולים וקטנים הוא מעביר לפנינו את "תפארת-המליצה" שבמקרא: את "תפארת הפתיחה" ואת "תפארת החתימה", את ה"רמיזה", את ה"חזרה" ואת ה"דימוי", את הדרך הקצרה ואת "משנה-ההוראה", את ה"צימוד" ואת ה"גיבוש" ואת ה"וידוכח", ולסוף — את "השם הפרטי בתור כללי או פועל". דוגמאות למאות מן התנ"ך הובאו בי"א הפרקים הללו, ולעתים קרובות אף כאן לפנינו באורים למליצות מקראיות, שעל-ידיהם נעשו התיקונים של מבקרי-המקרא מיותרים, בעוד שלפעמים אין באורים כאלה אלא רק תחליף לתיקונים כאלה גופם...

ה.

אך את השיא בעבודתו המדעית השיג ילין בתור חוקר של השירה

העברית-הספרדית.

כדי להבין שירה נפלאה ומורכבת זו יש גם-כן צורך בארבע סגולות:

(א) בידיעה מיוחדת וביחס מיוחד אל לשון-התנ"ך, (ב) בידיעת התלמוד והמדרש, (ג) בידיעת השירה הערבית (וד') בחוש פיוטי. וכל אלו הרי כבר מצאנו בדוד ילין. ונוסף על כל אלו הרי היה גם ספרדי מצד אמו. על-כן לא היה כמותו מוכשר לעסוק בשירה הספרדית.

ואמנם כרך שלם, שיצא זמן מועט קודם פטירתו, מוקדש ל"תורת השירה

הספרדית" (ירושלים ת"ש).

כי עוד מיום שפירסם את מאמרו "מליצת ישמעאל על אדמת ישראל"⁹, ברור היה, שהוא האיש, שנוצר להבין ולהסביר את השירה העברית-הספרדית. ששאבה משני מעיינות: מן המעיין הנצחי של יראת-ה' ואהבת-האדם שבתנ"ך ובאגדה התלמודית-המדרשית ומן השירה הערבית המיוחדת במינה. ואמנם, בשנותיו האחרונות פירסם שורה של מאמרים על "השפעת השירה הערבית על השירה העברית בספרד" ועל "ראשית השירה הספרדית", שלשה מאמרים על ר' שמואל הנגיד¹⁰, שני מאמרים על ר' שלמה בן גבירול, מאמר על ר' משה בן עזרא, ועוד¹¹. ועל ר' יהודה הלוי הוציא מחברת מיוחדת בהוצאת "לנוער" (תל-אביב תש"א). כמו-כן פירסם ספר מעניין על "רבנו משה בן מימון" (ווארשה תרנ"ח). ובמאמריו על גדולי-משוררינו בספרד יש לא רק כאַראַקטריסטיקות מצוינות של המשוררים הללו, אלא גם הבלטת המליצות המופלאות ודרכי-ההבעה המיוחדות לכל אחד מהם. וילין נתן רשימה שלמה ומפורטת מן המלות המיוחדות על-ידי רשב"ג¹², וכן גם רשימה שלמה של המשקלים המרובים ביותר, שמצטיינת בהם שירתו של ר' שמואל הנגיד¹³. והוא הוא שהוציא בהוצאה משוכללת, בצירוף מבוא, באור מפורט והערות חשובות, את "גן המשלים והחידות" של ר' טדרוס אבו-אל-עפיה (ירושלים תרצ"ב).

ואולם לידי השלמה הביא את עבודתו במקצוע זה בספרו האחרון: "תורת השירה הספרדית" שהזכרתי למעלה.

במבוא הגדול לספר זה ברר פרופ' ילין את כל הצורות של המשקל והחרוז בשירה העברית-הספרדית וכמעט לא השאיר צורה שלא דן עליה. ובגוף הספר הוא מפרט את כ"ט הקישוטים של השיר שקיבלו המשוררים העבריים מן הערביים. בפרקים הללו מוצא ילין הרבה קישוטים תנכיים שנתקבלו גם בשירה הספרדית. אבל בעיקר הוא מבליט את נקודות-המגע שבין השירה העברית והערבית. ומומחה בשירה העברית-הספרדית כד"ר ח' ברודי מעיד בפתיחה בשם "על הספר", שבאה בראשה של "תורת השירה הספרדית", שאף אחד מחוקריה של שירת-ספרד העברית, ואף ר' משה בן עזרא בכבודו ובעצמו, לא חדר למהותם של הקישוטים הפיוטיים הללו ולא דלה מן השירה הספרדית דוגמאות מרובות כדוד ילין. והרי ילין יצר גם טרמינולוגיה שלמה בשביל תורת השירה הספרדית. עבודה גדולה זו נעשתה אפשרית ביחוד מפני ששימש ר' דוד ילין בקתדרה של ספרות ימי-הביניים באוניברסיטה העברית במשך 15 שנים רצופות והעמיד במקצועו גם תלמידים הרבה.

⁹ השלח, כרך ה' עמ' 302—310; 517—523.

¹⁰ את "מבחר שירי ר' שמואל הנגיד" הוציא בשתי חוברות של "מגילות לבתי-הספר", תל-אביב תרצ"א.

¹¹ עכשיו מצויים כל המאמרים הללו ב"כתבים נבחרים" שלו, כרך ב', עמ' 165—352.

¹² כתבים נבחרים, שם, עמ' 319—330. ¹³ שם, שם, עמ' 340—352.

* * *

בקצרה עברתי על כל מפעל-חייו של דוד ילין שאפשר להאריך הרבה על כל פרט שבו. הרבה חידש גם בספרות וגם במדע והרבה דברים תיקן במה שנוצר לפניו או הוסיף על מה שנוצר בימיו. והשפעתו היתה קיימת גם במקום שאינה ניכרת ביותר. כי רק הלוחמים מאהבה, הבאים ברעם ורעש — השפעתם בולטת. כל אלה שפעולתם בנחת ושאינם לוחמים מאהבה, אין השפעתם גלויה לעין. אבל היא מצויה — ומצויה היא ביותר, אפשר, בה במידה שאין היא בולטת ביותר. היא נעשית „נכס-צאן-ברזל“ של האומה, של המדע ושל הספרות, וכך היא נעשית „דבר מובן מאליו“. „עשרה דורות מנח עד אברהם — בא אברהם ונטל שכר-כולם“. זה גורלם של העובדים הצנועים שמשרתים את האומה ואת הספרות והמדע שלה בתום ובענוה. אבל אף-על-פי שבא אחר ו„נטל שכר-כולם“, אף שכרם לא יקופח: ההכרה, שעשית מה שיכולת“ ומה שנתחייבת לעשות, היא השכר הגדול ביותר שאיש-היצירה יכול לבקש לעצמו. והכרה כזו היתה לר' דוד ילין. והרי הוא גם העמיד תלמידים הרבה בבתי-הספר, בבתי המדרש למורים ובאוניברסיטה, שימשיכו את פעולתו הברוכה.

ועוד דבר:

המתנגדים לתנועת-התחיה או המסופקים בהצלחתה היו מונים אותנו: ארץ-ישראל היא „קבצנית שניזונית על חשבון חוץ-לארץ“. והראיה: עדיין לא הוציאה מתוכה אישיות יהודית חדשה ומצוינת משלה. ר' דוד ילין הוא האישיות החדשה והמצוינת, שארץ-ישראל החדשה הוציאה מתוכה. הוא מזיגה של ארצישראליות ואירופיות, של מזרח ומערב, של ספרדיות ואשכנזיות. ומפני-כן הוא שייך לא לירושלים בלבד אלא לכל תנועת-התחיה: הוא — הסמל החדש והטיפוס החדש שלה. ובתור סמל וטיפוס כזה ישאר זכרו לברכה בתוכנו לדור-דורים!

ירושלים-תלפיות, י"ח בסבת, תש"ב.

ר' דוד ילין ז"ל

(קיום לדמותו)

במותו של ר' דוד ילין אבד לנו סופר נעים-סגנון ובהיר-הרצאה; בלשן מחונן בחוש לשוני דק; פרשן טוב טעם אשר אונזו צלילים תבחן, צלילי שירת התנ"ך וצלילי שירת ספרד; מורה רב כשרון לקטנים ולגדולים ועסקן ציבורי רב-פעלים. ואולם כל התארים האלה אינם ממצים את עיקר מהותו, את עצמותו המיוחדת במינה, את אישיותו. כי אישיותו מהווה חזון יקר, יקר בשני המובנים, גם במובן של רב ערך וגם במובן של נדיר, בלתי-מצוי, ביחוד בחיינו אנו, בחיי ציבורנו, הציבור היהודי. נדמה לי שהשם הקולע ביותר לתיאור טיבו של ר' דוד ילין הוא, "טוב-המזג", אך לא רק במובן המקובל, כי אם בעיקר באותו מובן, שהיה מחונן בסגולה מיוחדת למזג באישיותו תכונות שונות למשהו חדש וטוב, שלם והרמוני. נתמזגו בו תכונות שונות של שני שבטים בישראל, יותר נכון של שני נוסחאות, נוסח ספרד ונוסח אשכנז. ומזיגה זו היתה נוסח חדש, ישות חדשה, עצמות מקורית ומושכת לב בסגולותיה; שלווה אצילית אך ללא אדישות; מסירות ונאמנות, אך ללא קנאות; הליכה מתונה, עקב בצד אגודל, אך ללא פיגור ואיחור; התמדה ללא לאות, אך גם ללא עקשנות ועיקשות; חנינות וערות, אך ללא עצבנות ופזיזות מביהלת. כמו כן נתמזגו בו תרבות המזרח עם תרבות המערב, שכן רבי דוד ילין לא רק סיגל לעצמו נימוסי המזרח, חיצוניות המזרח, כי אם גם ספג לתוכו את רוח המזרח, ושירת ערב היתה קרובה לו עוד משחר נעוריו (כבר באחד מקבצי זאב יעבץ פירסם מאמר רב ענין "שירת ישראל על אדמת ישמעאל"). ואולם גם מתרבות המערב לא הניח את ידו, וממנה נחל את השיטתיות, את הסדר ואת הדיוק שבמשנתו ואת הדרך המדעית של המחקר. אך מלבד המזיגות הנזכרות אנו מוצאים בו עוד סינתזה נאה: בו התאחדו לאחדות הרמונית ירושלים אשר בתוך החומות עם זו שחרגה ממסגרותיה ותפרוץ למרחב; ארץ הקודש לוטת המסתורין ורווית ההזיות עם ארץ התחיה רבת היעודים וצמאת המפעל. אך את הסגולה הזאת של סינתזת מהותי, של מיזוג אורגני אין לראות בשום אופן כפשרנות חיצונית, כפסיחה על שתי הסעפים, "לא קריא ולא חמימא". סגולה זו, שבה נחן ר' דוד ילין היא סגולה של יצירה, אמנם לא יצירת יש מאין, כי אם יש מיש, אך ליש החדש אופי משלו ויופי משלו. המנוח איחד בתוכו את רבי דוד ילין ואת חווא"ה דאוד אפנדי ואת פרופיסור ילין לדמות אחת, דמות אצילית, קורנת, שופעת גוונים ובני גוונים, ואף על פי כן אחידה, שלמה, כלילת כבוד וחק. ואם דמות זו בלטה בנוי מקסים מתוך הרקע הסלעי והזהר של הנוף הירושלמי העתיק, הרי התלכדה יפה גם עם הנוף הרך והרענן של תל-אביב הצעירה.

על פעולותיו המרובות והברוכות של המנוח הדגול בכל שטחי החיים הציבוריים והתרבותיים של ישובנו עוד ידובר ויסופר; עוד ידובר ויסופר על המחנך-האמן, על מורה המורים, על המדקדק המצוין, על חוקר השירה הספרדית, על חבר ועד הלשון זה למעלה מיובל שנים, על בונה שכונות בירושלים, על מיסד חברות ומוסדות, על נשיא וועדים שונים, על הנציג המכובד של העם היושב בציון, ואולם אני התכוונתי לתת בקוים מעטים רק שרטוט ארעי של הדמות המצודדת, אשר לא תמוש מלב כל אלה שהכירו וידעו את רבי דוד ילין ז"ל.

אהרן קמינקא

ציון לזכר דוד ילין ע"ה

זכיתי לעמוד בקשר עם דוד ילין כבר לפני יותר מארבעים שנה. הארץ היתה עדיין רחוקה מרחק אגדי מן המציאות הישראלית במרכזי התפוצות. בני היישוב הישן ידועים היו בעולם רק כאנשי החלוקה מכוללים שונים המנצלים בכרוזיהם את תמימות חובבי ציון וזכרון המקמות הקדושים. יחידים ובודדים היו בירושלים אנשים שהיה אפשר לשמוע מהם דברי השכל ודעת או דברים של ממש לעניין המצב הכלכלי: "מ פינס, א"מ לונץ, נסים בכר, מנהל בתי הספר של חברת כ"ח, ד"ר ו' הרצברג. הצעיר בהם, ואשר עליו יכלו לסמוך ביותר, כי ידעו אותו כאיש אמונים, צופה בתבונה על המצב העלוב של היישוב ועמל לטובתו בהשכל — היה דוד ילין, שנמצא בקשרים גם עם חברת כ"ח ועם חברת העזרה הברלינית. כשעליתי בפעם הראשונה לארץ בתור תייר בראשית שנת תרע"ב, היו הוא ורא"מ לונץ ז"ל המוליכים אותי ומבארים לי חרבות העיר העתיקה ומתאמצים למחות מלבי את הרושם המדכא והמזעזע שעשתה עלי לא רק בתלי, החרבות, כי אם גם בשפלות החומר האנושי של היישוב בימים ההם, אשר בהתבונני בו פרצה מקרבי הקינה על ירושלים "למה נשארתי" ? — המנוח זכה לראות ואת ירושלים החדשה בבניינה ואת העם היושב בה בהתעלותו, והתעלה עמו ונעשה לאחד המאורות הגדולים בנתיבות התחיה. בלכתו מעמנו יאמר גם על דוד זה: ונפקדת כי יפקד מושבך.

על פעולותיו המרובות והברוכות של המנוח הדגול בכל שטחי החיים הציבוריים והתרבותיים של ישובנו עוד ידובר ויסופר; עוד ידובר ויסופר על המחנך-האמן, על מורה המורים, על המדקדק המצוין, על חוקר השירה הספרדית, על חבר ועד הלשון זה למעלה מיובל שנים, על בונה שכונות בירושלים, על מיסד חברות ומוסדות, על נשיא וועדים שונים, על הנציג המכובד של העם היושב בציון, ואולם אני התכוונתי לתת בקוים מעטים רק שרטוט ארעי של הדמות המצודדת, אשר לא תמוש מלב כל אלה שהכירו וידעו את רבי דוד ילין ז"ל.

אהרן קמינקא

ציון לזכר דוד ילין ע"ה

זכיתי לעמוד בקשר עם דוד ילין כבר לפני יותר מארבעים שנה. הארץ היתה עדיין רחוקה מרחק אגדי מן המציאות הישראלית במרכזי התפוצות. בני היישוב הישן ידועים היו בעולם רק כאנשי החלוקה מכוללים שונים המנצלים בכרוזיהם את תמימות חובבי ציון וזכרון המקמות הקדושים. יחידים ובודדים היו בירושלים אנשים שהיה אפשר לשמוע מהם דברי השכל ודעת או דברים של ממש לעניין המצב הכלכלי: "מ פינס, א"מ לונץ, נסים בכר, מנהל בתי הספר של חברת כ"ח, ד"ר ו' הרצברג. הצעיר בהם, ואשר עליו יכלו לסמוך ביותר, כי ידעו אותו כאיש אמונים, צופה בתבונה על המצב העלוב של היישוב ועמל לטובתו בהשכל — היה דוד ילין, שנמצא בקשרים גם עם חברת כ"ח ועם חברת העזרה הברלינית. כשעליתי בפעם הראשונה לארץ בתור תייר בראשית שנת תרע"ב, היו הוא ורא"מ לונץ ז"ל המוליכים אותי ומבארים לי חרבות העיר העתיקה ומתאמצים למחות מלבי את הרושם המדכא והמזעזע שעשתה עלי לא רק בתלי, החרבות, כי אם גם בשפלות החומר האנושי של היישוב בימים ההם, אשר בהתבונני בו פרצה מקרבי הקינה על ירושלים "למה נשארתי"? — המנוח זכה לראות ואת ירושלים החדשה בבניינה ואת העם היושב בה בהתעלותו, והתעלה עמו ונעשה לאחד המאורות הגדולים בנתיבות התחיה. בלכתו מעמנו יאמר גם על דוד זה: ונפקדת כי יפקד מושבך.

ספרו האחרון של דוד ילין ז"ל בחקר שירת ספרד

מעבודותיו הספרותיות הראשונות של מורי ורבי ז"ל היה מאמרו "שירת ישראל על אדמת בני ישמעאל" שנדפס ב"הארץ" לו' יעבץ שיצא בשנת תרנ"א. לאותו מאמר סיפח ארבע הערות הדנות בתורת השירה ודרכי המליצה. בהערות אלה ניכרת ידיעה יסודית בתורת השירה ותורת המליצה, דברים שהמשיך לדון בהם במשך כל ימיו, ואת סיכומם אנו מוצאים בספרו "תורת השירה הספרדית". נמצא אפוא כי בספרו האחרון עסק באותו נושא, שדן בו באחד ממאמריו הראשונים, והספר הוא עבודת חתימה באחד מן המקצועות שעסק בהם המחבר במשך חמישים שנה. המחבר עצמו מונה פחות מזה: "זה מה שהחלתי בו לפני יותר מארבעים שנה במאמרי 'מליצת ישמעאל בספרות ישראל' בהשלוח, כך ה'", שנתפרסם בשנת תרנ"ט. הסיבה לכך כי במאמרו זה הוא דן בדרכי השירה העברית, בשעה שבקודם דן במשורר יהודי שכתב ערבית, שמואל בן עדיה.

וכן מגדיר המחבר את תוכן הספר ("דברים אחדים", ועיין גם עמ' 4): "ספרי זה הוא מפתח לשירה הספרדית. כל הוגה בה וכל מתעניין בה ימצא לפניו את פתרון כל הקשויים אשר בהם קשטו המשוררים בְּכֹנֶה את שיריהם, בדעתו באפן ברור מה חשבו הם ליפה ולנעים לטעם הקורא של הימים ההם אשר גדל על ברכי השירה הערבית, ומה התאמצו להשיג". בראש הספר בא מבוא לשירת ספרד בחמישים ושבעה עמודים, ובו על החרוז, המשקל והרעיונות המיוחדים והתכנים החדשים בשירת ספרד. ועיקרו של הספר, כשלוש מאות עמוד, תופסים עשרים ושבעה פרקים מוקדשים לקישוטי השירה ודרכיה, כגון: תפארת הפתיחה, המעבר והרמיזה, השיבוץ וכדומה. למבוא קודמים "דברים אחדים" מאת המחבר ו"על הספר" מאת ח' בראדי ובסופו שני נספחים לפרק החרוז ב"מבוא" (א) החרוז הפנימי. (ב) התואמות, ורשימת ספרי בדיע' (= תורת המליצה) בערבית. בסך הכל ספר רב הכמות, ארבע מאות עמוד בערך.

המחבר כינה את הספר "תורת השירה הספרדית". נכון היה לקרוא לו "מליצת שירת ספרד" או "תורת המליצה הספרדית", ובאמת כינה כך ספר אחר, שהיה בתחילה חלק בלתי נפרד מספר זה, בשם "לתורת המליצה בתנ"ך והשירה העברית בספרד" שהוציא ועד היובל, למלאות חמש ושבעים שנה לר"ד ילין, בשנת תרצ"ט בירושלים. (כידוע כינה שלמה לויסון את ספרו "מליצת ישורון"). ואפשר כי בגלל אותו ספר לא רצה רד"י לכנות את עבודתו הגדולה הזאת בשם קרוב לו. הצדקה ידועה היתה לו לקרוא בשם זה את ספרו, כי המבוא בראש הספר מדבר על עניינים של תורת השירה ולא של תורת המליצה.

הפרק הראשון במבוא הוא החרוז. המלה "חרוז" יש לה הוראות שונות בספרות העברית, והיו חכמים שכינו את סופי השירים בשם "יציאה", אולם ועד הלשון ואף המחבר משתמשים במונח חרוז. כידוע אין בתנ"ך חרוז. רמב"ע (בשירת ישראל, עמ' נז) מביא רק שלושה פסוקים מאיוב כהוכחות למציאות החרוז בתנ"ך. היתה שאלה קשה, מאימתי החלו להשתמש בחרוזים בשירה העברית? היה מקובל לחשוב כי ינאי הוא הראשון שהשתמש בחרוז. המחבר הביא גם את דעת ביאליק ז"ל שבחושו הטבעי החזק מצא על פי שרידי שירים ב"ספר השרשים" לריב"ג כי קדם לו יוסי בן יוסי. בראדי התנגד לזה, אולם ע"י מר זולאי במאמרו "חרוזים ליוסי בן יוסי" (השעה, ה' אדר ב, ת"ש) נתאשר כי צדק ביאליק. השאלה כעת היא, אם לא היו קודמים אף ליוסי בן יוסי?

המחבר מחלק את החרוז ל א) חרוז עובר, כגון: נחמד, גלעד. ב) חרוז ראוי, כגון: גבולות, מסלות. ג) חרוז משובח כגון: עדניך, צפוניך. לפי המחבר חילקו חלוקה זו המשוררים הקדומים, אולם החלוקה הזאת היא רק מימי דוד ו' יחיאל ב"שקל הקודש". אף המונחים האלה הם חידושי ו' יחיאל ואין למצוא את הקבלתם בתורת השירה הערבית. רק במונח אחד אפשר למצוא השפעה ערבית: עובר = جائز וביחס לדרך זו בחריוזה אמר הראב"ע, "לא תחרוז בשור ובחמור / כי אם את החמור / העלה אל הר המור / ואת השור / שים בארץ המישור //". היחס הזה לחרוז. היה קיים במשך כל ימה"ב, ורק בתקופתנו החדשה ביטל את היחס הזה קינדרפריינד בספרו "שירים שונים" (למברג, 1834, עמ' 98). המחבר מבדיל גם מדרגות ביניים בין סוגי החרוז שכולן בנויות על תוספת שויון בתנועה או בשוא. ואין פלא שלא מנו אותן בימה"ב כי אז תפסו את האות בתנועה או בלי תנועה, ולא הפרידו בין האות לתנועה, ועל כן לא ראו בשויון תנועות בלבד מדרגה בחריוזה.

הפרק הזה מסיים בדרכי חריזה שהרשו לעצמם המשוררים בזכות חופש השירה. לפרק החרוז שייכים גם הנספחים בסוף הספר על החרוז הפנימי כשהמשורר חורז מלים בתוך הבית האחד, ואין חריזה זו בבית אחר שבאותו שיר, וכן על התואמות כשיש שני חרוזים ושני משקלים כשיר רש"ג:

וְמִן בּוֹגֵד אֶסְרֶנִּי - בְּפִידִי עֲדֵי אֶחָי הֶמֶר נִי - בְּבִגְדִי

על הדרכים האלה לא דיבר שום מחבר לפניו.

העניין השני במבוא הוא המשקל. אף הוא מחולק ונפרד, ומן הראוי היה שיבואו רצופים: המשקל (עמ' 13—18), משקלי השירים הרגילים ושירי האזור (עמ' 44—57). על נושא זה הרבו לכתוב חכמי ימה"ב מרי"ה בחיבורו הבלתי נדפס ועד עמנואל פרנשים ב"מתק שפתים", והרבו לדון חוקרי שירת ספרד משד"ל ועד הלפר. גם המחבר הקדיש לנושא זה עוד עבודה מיוחדת, "המשקלים בשירת שמואל הנגיד", שנדפסה ב"ידיעות המכון לחקר השירה העברית", ספר ה' (ירושלים, תרצ"ט), היכולה לשמש מפתח למשקלי השירה הספרדית, כי באה בה "רשימה מלאה

לכל המשקלים המתהווים ע"י השנויים" שאמר המחבר להביא בסוף ספרו ולא הביאה, ויוכל החוקר להשתמש בה. כאן בספר נתן דבריו למשכיל, והדברים נאמרו בבהירות רבה, ויוכל המשכיל לבוא בשערי הנושא הזה אף כי קשה הוא מאד. שיטת המשקלים שלו היא ע"פ סעדיה ׳ן דנאן ב"פרק בחרז", שהו"ל נבואיר בספר "מלאכת השיר" (פרנקפורט, 1865), בצירוף תיקונו של הלפר במאמרו על "קיצוב השירה העברית בימה"ב" (JQR), סדרה חדשה, כרך יד, עמ' 153 ואילך). מנויים כאן רק שנים עשר משקלים יסודיים, ומבוארים גם משקלי שירי אזור שלא ביארם איש לפניו.

ביחס למשקלים היסודיים אפשר לערער על שירים שונים, שאפשר לקצב את קיצובם בדרך אחרת משקיצב המחבר, ואף הכניס שני שירים "ארוממך כי נשגב כבוד שמך" (עמ' 46), "אהליבה עם בנותיה מתאוננה" (עמ' 52), שהם שירי אזור, לתוך המשקלים היסודיים שלא יכירם שם מקומם. כמשל למשקל הנמשך (עמ' 50) הביא את בית רשב"ג "אדרשה חסדך כי אני עבדך", והעיר כי "נמצא רק בית יחיד זה בכל השירה הספרדית" וע"פ "מהלך שבילי הדעת", אולם הוא נמצא גם ב"צחות" (ויניציאה, שו, דף קמב, ע"א) שקדם לקמחי, והפרק בשיר המובא ב"מהלך שבילי הדעת" לקוח מ"שקל הקודש" לדוד ׳ן יחייא שחי בסוף המאה החמש עשרה. אין זה גם הבית היחיד, כי יצרו אחרים על פיו (עיין ערוגת הברוש, דף קז, ע"ב; שרשות גבלות, דף מ, ע"א; מתק שפתים, עמ' 47).

העניין השלישי במבוא הם הרעיונות המיוחדים המנויים בשבעה עשר סעיפים כגון: הרוח נושאת שלומים, כבית רי"ה: "אומר לרוח עברה עלי / שלום שאי אל מחמד רוחי", או הידיד שוכן בחדרי לב ידידו, כבית רשב"ג: "מכין בצלעותי מכון שבתו ועל / לוחות לבבי אהלו תוקע", או העינים ההורגות במבטן, כבית רשה"נ: "התכין לך חצים שנונים בבבות / עלי קשתות עפעף ותורה לבבות" וכד'. רעיונות אלה, שהם שאולים מהשירה הערבית, והוסיפו עליהם מתוך עצמיותם וכוח יצירתם משוררי ספרד, לא דיבר עליהם איש בלשוננו. רק מאמר אחד בלשון הגרמנית נמצא על נושא זה, והוא של י' גולדציהר "הערות לשירה העברית" (JQR, כרך יד, עמ' 719—736), ובו דן המחבר רק על רעיונות אחדים מרעיונות הספר כאן ורק לשם חיפוש מקורם הערבי. ר"ד ילין ביאר תוכן כל רעיון, והביא משלים משירי המשוררים מרשה"נ ועד אחריו.

העניין הרביעי הוא התכנים, ובהם רק המיוחדים בשירת ספרד, והם: שירי התפארות, שירי תהילה, שירי תלונה, שירי פירוד ונדוד, שירי לימוד, שירי ויכוח ושירי היתול ולעג. בעניין זה לא קדם לו איש, ויש בדבריו פתח הבנה למשכיל הרוצה להבין את השירה הספרדית.

עשרים ושבעה הפרקים בנויים בניין אחיד. בראש כל אחד באה ביבליוגרפיה לאותו קישוט, אחר כך באה הגדרת הקישוט, ואחריה מובאים משלים רבים מהשירה הספרדית, החל בדונש ותלמידיו וכלה בטדרוס אבו אלעאפיה, ולפעמים גם ממשוררים

שבארצות האחרות, שהלכו בעקבות משוררי ספרד, עמנואל הרומי, ר"י נג'ארה וכד'. בביבליוגרפיה מובאים מהספרות הערבית הספרים של אבן אלמעתי, אבן אלאַת'יר, אבן חג'ה אלחמוי, עבד אלגאני אלנאבלסי וספרו של מהרן (Mehren) "הריטוריקה של הערבים" (וינה, 1853) ומהספרות העברית "שירת ישראל" לרמב"ע וספרי שאול יוסף "משבצת התרשיש" (לונדון—וינה, 1926) ו"גבעת שאול" (וינה, תרפ"ג). לביבליוגרפיה זו יש להעיר כי רחוקה היא מאד מהקיף את ספרות הריטוריקה הערבית, וכבר הביא המחבר בסוף הספר רשימה של שבעים ספר ובתוכה נזכרים רק שני הספרים הראשונים מהביבליוגרפיה של ספרנו. שני הספרים האחרים הם מהמאה הט"ו והט"ז, ונמצא כי הם מאוחרים למשוררינו בספרד, אולם בכ"ז יש להשתמש בהם ולהביא מדבריהם, כי הם מבוססים רק על הספרות הערבית הקלסית מימה"ב שקדמה לתקופת משוררינו בספרד או חיו בימיהם. ביחוד צמצם המחבר בספרות הריטוריקה העברית, ולא הזכיר אף את המעטים שטיפלו בה מבין החוקרים: קמפף בספרו "המקאמות הראשונות" (ברלין, 1845) ומאמר י' גולדציהר "הערות לשירה העברית בימה"ב" הנ"ל. אולם בהתאם לדרך הספר בכללו לא היה גם צורך לציין כל הביבליוגרפיה, ואפשר היה להסתפק בדברים מעטים ומצומצמים המספיקים לתת למשכיל מושג נכון מאותו עניין. המחבר מביא גם מן המקורות האלה את החשוב לדעתו להבנת הקישוט השירי ואף משל אחד או שנים כשיש בהם כדי לעורר עניין בקורא, והרוצה להמשיך בחקירה יוכל להשתמש בביבליוגרפיה בראש כל פרק וביחוד בסוף הספר, אף כי רוב הדברים המנויים בו אינם אלא בכתב יד או אבדו ואינם.

בראש קישוטי השירה הציג את שלושת הפרקים תפארת הפתיחה, המעבר והחתומה, ויש בהם כאילו השיר כולו: הבית הראשון הפותח את השיר, הבית האחרון המסיים את השיר ובית אמצעי המקשר את הנושא שבו פתח לנושא שבו יסיים את השיר. וכך נאמר על תפארת הפתיחה (עמ' 59): "בשירים הטובים צריך הבית הראשון להצטין בעוזו סגנונו, ביפיו וברוממותו. צריך שיתפש המשורר את לב השומע למן הרגע הראשון. שעי"ז הוא הולך אחריו שבי עד סוף דבריו", ואחרי הביאור מובאים שבעה תנאים שהתנו בו בעלי תורת המליצה הערבים: "א) שתהיינה המלים קלות ההבנה, והסגנון ברור ובלתי מסבך. ב) שלא תהיינה ביניהן מלים הבאות רק למלא חסרון הברה או הברות הדרושות מצד המשקל... ג) שיכלל הבית בפני עצמו רעיון שלם, ולא יהיה קשור אל הבית הבא אחריו. ד) שכל צלע תהיה דבר שלם בפני עצמו ולא ימשך רעיון הדלת בתוך הסוגר... ה) שיהיה יחס בין שני חלקי הבית בצורת הכפלה או באור או השלמה ולא יתחיל הסוגר ברעיון אחר לגמרי. ו) שיהיה בבית רמז לענין השיר כלו. ז) שישתוה חלקו הראשון לשני גם במשקלו גם בחרוזו, מה שאין כן ביתר הבתים שבהם אין חרוז בסוף הדלת, וגם משקל סוף הדלת שונה ע"פ רב ממשקל סוף הסוגר" וכל התנאים האלה אפשר למצוא בביתו של רשב"ג:

אָנִי הָאִישׁ – אֲשֶׁר שָׁנָם – אָזָרוּ וְלֹא יָרָף – עַדִּי יָקִים – אֶסְרוּ.

„התחלת הבית במלה „אני“ או בזוג המלים „אני האיש“ שנותנת כבר תקף ועז כלול. וגם חלוקת הבית למלים מצטינת בזה שבכלול באה מלה זעירה מיחדת ליתד ומלה מיחדת לשתי התנועות שאחריה“ (עמ' 64, ועיין שם עמ' 60).

בפירושים לשירה הספרדית השתמשו בקישוט שירי זה רק שאול יוסף בספרו „משבצת התרשיש“ (עמ' 1, 8, 203, ועוד) והמחבר בביאוריו לשירי הספרדים. הרמב"ע ב„שירת ישראל“ לא הביא בכלל את תפארת החתימה, ואת תפארת הפתיחה ותפארת המעבר איחד בשער אחד (עמ' קצ–קצה), ואמר: „הם לא ימצאו בספרינו הקדושים משום שכתבי הקדש נעלים ונשאים, וכל ההתחלות והחתימות שבהם יפות ונאות... (והקדיש מחברנו לקישוטי שירה אלה בתנ"ך למעלה מעשרים עמוד בספרו „לתורת המליצה בתנ"ך“, עמ' 1–21) ולפיכך צריכים אנו לבקש דוגמאות לשני השערים הללו במשוררים המאוחרים“. על זה העיר המחבר: „אך בכל הפרק הוא ממשיך לדבר רק על הענין השני, ואלו לענין „יפי ההתחלה“ איננו מביא אף דגמה אחת גם מהמשוררים האחרונים“ (עמ' 58), אולם הרמב"ע חי במאה השתים עשרה אחרי המהפכה בשירה הערבית ע"י המשוררים הגדולים בתקופת העבאסים, אבו אלעתאיה, אבו נואס והאחרונים, אלמותנבי ואבו אלעלא אלמערי, שאמרו כי אין צורך להאריך בראשית השיר בנושא כללי על האהבה או על היין כדי להגיע למטרת השיר והיא תהלת הידיד, ועל זה הלעיג אלמותנבי:

אִذَا كَانَ مَدَحٌ فَالْزَيْبُ الْمَقْدَمُ אִלְכֵּי פְּصִיחַ קָאֵל שְׁעֵרָא מְתִים

[אם זה שיר תהלה הרי שיר אהבים יקדמהו / האם כל מליץ אומר שיר עבד אהבה הוא?] (עיין י' גולדציהר I, Abhandlungen, כרך א', עמ' 156). משוררים מהפכנים אלו נהגו לפתוח את שיריהם בעניין עצמו, ועניין תפארת הפתיחה נתאחד עם תפארת המעבר. לזה נתכוון גם הרמב"ע בדבריו „ויש משוררים אחרים שיתנגדו אל ההקדמה בדברי אהבה, וטוענים שבאפן כזה יגמר חצי השיר קודם שהמשורר יגיע אל תאור האיש המהולל. עי"ז יבטל הסדר ההגיוני“ (כך תירגם הלפר, ואילו הנוסח הערבי קולע יותר: „לא תצל אלי ד'כר ממדוחה אלא וקד ד'הבת חלאוה אלשער“) והוא מביא שלושה בתים שהאחד מהם הוא של אבו אלעתאיה (עיין דיואן, הוצאת בירות, עמ' 597) והבית השני והבית השלישי הם מאת אלמותנבי (עיין דיואן, הוצ' צאדר, עמ' 305; 405). והרמב"ע ממשיך: „גם בין המשוררים העבריים יש אלה שפתחו דבריהם כרגע באיש המהולל ולא הקדימו בדברי אהבה“, והוא מביא שורה שלמה של בתים לתפארת הפתיחה, ותפארתם היא לפי דרכי המשוררים המהפכנים. הוכחה לכך יכולה לשמש העובדה כי באופן רגיל אין הרמב"ע מביא פתיחות השירים, וכאן יש עשרה בתים כמשלים וכולם פתיחות השירים, ובין הפתיחות גם הבית היפה לרשב"ג „בימי יקותיאל אשר נגמרו / אות כי שחקים לחלוף יצרו“, היכול לשמש דוגמה לכל תנאי תפארת הפתיחה שהתנו בעלי תורת המליצה. הוא לא הביא פתיחות השירים שאינם מדרכי המהפכנים, כי היו ידועים מאד בימיו,

ולא היו מכובדים על בעלי הטעם החדשים, שאליהם היה שייך גם הרמב"ע כמו שאפשר להכיר מדבריו. אם נכונה השערת הלפר כי חסר דף (עיין שם קצא. הערה 1), אז אפשר שהיו שם פתיחות ערביות גם של המשוררים הראשונים שנהגו לפתוח את שיריהם בנושא כללי.

לעומת זאת הכניס המחבר את דרך המשוררים המהפכנים לפרק תפארת המעבר (עיין עמ' 75), ואף הביא משל אחד של הרמב"ע (שירת ישראל, עמ' קצא) לתוך ספרו (עמ' 81), "עזוב הגיון במהלל כל סגנים". אולם מהפכתם היתה רק ביחס לפתיחה בשיר ולא ביחס לבית המעבר.

פרק ד' הוא הרמיזה (= التلميح), ולא כינה לויסון את הקישוט במונח אלא כתב: "העתות הראשונים וקורותיהם בין הענינים הנשגבים יחשבו" (דף טז, ע"א) כלומר המשורר רומז בשירו למאורע היסטורי ידוע או סיפור ידוע וזה נחשב ליפה כמו שמסביר יפה לויסון: "כי המרחק הרב אשר בינם ובינינו בזמן הוא ישיב אותם אל דמיוננו, כאשר ישגב לעינינו כל דבר הרחוק ממנו ברום רקיע". הרמב"ע לא הביא דרך זו בספרו, והמחבר אסף עשרות משלים משירת ספרד לקישוט זה, כבית רשב"ג: "אַכְּנִי מִדְּעִי וְנִחַתִּי מֵאֵד / עַד כִּי קָרְאֲתִיךָ אֲבִי זָנוֹחַ" או בבתי ראב"ע "שְׁעַר רֹאשִׁי הִפָּךְ לָכֵן / עַל כֵּן אֶקְרָא: רֹאשִׁי, רֹאשִׁי // הִנֵּה דָלֵק אֲחֵרִי לְכֵן / רָץ וְיַעֲבֹר אֶת הַפּוֹשִׁי".

פרק ה' מוקדש לשיבוץ (الاقباس) כלומר שילוב קטעי פסוקים מהתנ"ך בדברי המשורר, והוא הפרק הגדול ביותר בספר. בפרק זה עבר המחבר גם את גבולות התוכן של הספר וגם את גבולות הזמן של הספר, כי הכניס אליו משלים לא רק משירת ספרד אלא גם מהפרוזה החרוזה (= سجع) בספרד, בארצות ערב ואף בארצות אדום, וגם מהפרוזה בספרותנו בתקופה החדשה ועד ימינו: יהודה אריה ממודינה, ר' יהודה אלפכאר, הרשב"א, רי"ט צהלון, יל"ג, ממו"ס וש"י עגנון.

בראשית הפרק דן י' בשימוש בפסוקי התנ"ך בתלמוד ובפיוט, ונמצא כי הקיף בפרק זה את עניני השיבוץ כמעט מראשו ועד סופו בספרותנו בכל. מן הראוי לציין את העובדות המעניינות ביחס לשימוש בפסוקים. בתקופת התלמוד השתמשו פחות בשיבוצים מאשר בתקופת ספרד ובזו פחות מאשר בתקופת ההשכלה. כמו כן יש להבליט את העובדה כי שימוש בשיבוצים בשירה פחות מאשר בפרוזה, וכבלי המשקלים שחררו את המשוררים משעבוד לנוסחאות הפסוקים. כתוצאה מזה אנו מוצאים בשירת ספרד שימוש בשיבוצים פחות מאשר בשירת ההשכלה הגלחמת במשקלים הספרדים מלחמת השמד.

הפרקים ו', ז' ו'ח' נקראים "הדמוי", "הדמוי בחיוב ובשלילה" ו"ההבדלה בדמוי". קישוט זה ידוע ומובן גם לתלמידים מבית רבם. המשורר מדמה דבר לדבר ועפ"ר בהפלגה ובהגזמה. כדי לחזק את הדבר וליפתו מתוך התלהבות לדבר, כבית רשה"ג "שְׁמִים-בְּחִיל נָח בְּלִיל / וְכָל אִישׁ שָׁם לְעֶמֶת אֶהְלוּ קֵד". לקישוט שירי זה הקדיש המחבר גם פרק ב"תורת המליצה בתנ"ך" המשלים את הפרק בספרנו זה, וכתב גם

מאמר על "הדמויים המקוריים לרשה"נ" בספר היובל למגנס. גם לויסון הביא את הקישוט הזה (דף כג, ע"א), וקרא לו "הדמיון או המשל".

הפרקים האלה יכלו גם להיות מאוחדים, והפרקים ז' וח' כסעיפים מיוחדים בתוכו. המחבר חשב את "הדמוי בחיוב ובשלילה" לקישוט מיוחד למשוררים הספרדים (עמ' 182), שלא ידעוהו המשוררים הערבים, אולם הוא נמצא גם אצלם ונקרא "אלתשביה אלמשרוט" (= التشبيه المشرط, עיין מהרן, הריטוריקה, עמ' 29).

פרק ט' "החזרה" על מלה אחת פעמים או שלוש באותו בית כדי לעשות רושם על השומע, כבית רשב"ג: "שַׁעַר פֶּתַח דְּוִדִּי / קוֹמָה, פֶּתַח שַׁעַר", הוא קרוב בתכנון לפרק יא "הצמוד" שאינו אלא חזרה על מלה אחת או שורש אחד פעמים או יותר. ביחוד שוה לו "הצימוד השלם", שהוא חזרה מדויקת על מלה אחת. כבית רי"ה: "פִּנְפִּי דְרֹר פִּנְיָ, וְתִקְרָא לִי דְרֹר / וְכִמְר דְרֹר מִן הַצִּדֹר לְקוֹחַ". כאן יש מלבד הרושם על אוזן השומע גם משום הפתעה בפתרון ההוראות של המלה החוזרת. הפרקים ט ויא צריך היה אפוא להסמיך האחד לחברו.

בפרק האחרון נותן המחבר גם סעיפים רבים ובהם מינים שונים של צימודים, צימוד מורכב כבית עמנואל הרומי: "עַל מָה עֲלָמָה עַל מָה – עַל מָה / עַת יִשְׁקֹט דּוֹדֶךָ עַת יִדָּד?" וצימוד שונה תנועה, צימוד שונה כתיב, צימוד הפוך, צימוד נוסף, צימוד נפחת וצימוד נעלם. בסוג האחרון אין מביאים את המלה אלא רומזים לה ע"י שם עצם פרטי ומתכוונים להוראתה הכללית, כבית הראב"ע: "וְאַנְשֵׁי הַמִּקְדָּשׁ אֲחֵי קָדֹשׁ" שהוא הבל, וכוונתו שאנשי המקום שווים אפס. ויש שירים שלמים בנויים על הצימוד השלם כספרי הענק לרמב"ע ולאחריזי ולטדרוס אבו אלעאפיה, ועל הצימוד הנעלם, כשירים המובאים שם עמ' 242 ועמ' 351. וטוב עשה שהסמיך לפרק זה את הפרק יב "משנה הוראה", וזהו כשהמשורר מביא מלה ומתכוון לשתיה הוראותיה בבית אחת או להוראתה האחת הבלתי שכיחה כבית רי"ה: "וְהָיָה עֵץ הַסּוּעַר – כּוּעַס) וְנִפְשֵׁי תַעֲלֹזוּ בִּי / אֵלַי מְקַדֵּשׁ אֱלֹהֶיהָ קָרְבָּה".

בביבליוגרפיה של הצימוד לא הביא את הפרק אלתג'ניס בספר אבן אלמועז, ועליו דיברו גם חוקרי שירת ספרד אחרים, דוקס שירי שלמה (הקדמה לחוברת ב', עמ' xi) ובליטראטורבלט של האורינט (1843, עמ' 359; 1850, עמ' 522), קמפף בספרו הגרמני "השירה באנדלוסיה" (חלק ב, עמ' xxiii), אף שד"ל עסק בו וטעה לחשוב כי תג'ניס מהשורש הערבי غني במקום המלה جنس ששרשה הוא יוני.

פרק י' הוא הדרך הקצרה (= الالكفاء) והוא כשהמשורר אינו מביא את המלה או את הביטוי בשלמותו ובוטח כי יבין הקורא מאליו וישלים את החסר כבית רשב"ג: "אֶרֶץ יְרִיבֵי אֲחֵבֵי / תּוֹאֵר קַקְלֶלֶת בֶּן אָבִי" ויש להשלים את המלה האחרונה "אבינעם". בנושא זה טיפל י' גם במאמרים שונים והביאו גם "בתורת המליצה בתנ"ך", שבו מובאת בהערה ספרות מימי הביניים, המשלימה את הביבליוגרפיה כאן. פרק זה יש בו מלבד הצד האסתיטי וגירוי סקרנות הקורא בהשלמת החסר גם חשיבות רבה להבנת השירה הספרדית לקוראים ולחוקרים יחד.

במקום לתקן את המקור או לשנות את המלים בנוסח יכיר החוקר את הנוסח הנכון, גם אם חסר בו חלק של מלה או של ביטוי.

שנים עשר הפרקים האלה כוללים שלושת רבעי הספר אף כי אינם רוב קישוטי השירה המובאים בספר. יתר פרקיו הם:

(יג) „ההקבלה“ הידועה ביותר בשירת התנ״ך, ואינה שכיחה ביותר בשירת ספרד. (יד) „הגבוב“, הנמצא גם בתנ״ך, מלים דומות בסוגן זו אחרי זו, כבית רמב״ע: „אַחַד תִּשּׁוּ מִקְרָה אֲרִי נוֹהֵם, וְדָב / שׁוֹקֵק וְהַנְּשָׁר וְהַתְּנַשְּׁמַת“.

(טו) „ההגזמה“, כבית רשב״ג: „וְהֵם לוֹ אֶסְפוּ עַל פֶּה נִמְלָה / נִקְלִים לְהִיט שֶׁפֶק מְלוֹאוֹ“.

(טז) „השלילה והחיוב“ כבית רי״ה: „כְּתָב יָדָה – וְלֹא שָׁדָה וְשָׁדָה / וְהוֹד קוֹלָה – וְלֹא שָׁרִים וְשָׁרוֹת“.

(יז) „שם העצם הפרטי בתורת כללי או פעל“ כבית טדרוס על רמאי: „מְדַבֵּר שָׁוֵא בְּפִיהוּ אֵין נְכוּנָה / שָׁמוּ אַכְרָם וְהוּא יִצְחָק וְיִעֲקֹב“. וקרוב בעניין הוא פרק כו „מנחים מיוחדים בהוראתם הרגילה“ כבית אלחריזי: „עֲזַרְפָּנִי וְהִיוּ לָךְ שִׁבְעִי / כְּמוֹסָפִים, וְרַחֲמֶיךָ תְּמִידִים“.

(יח) החידה, (כג) ההתוכחות והשיחה, (כז) משלי מוסר, ברורים מאליהם והם מצויים בתנ״ך.

הפרקים יט „ההתממות“ וכ’ „הנמוק המדמה“ הם קרובים זה לזה גם בעניין. בשניהם מעמיד המשורר פני תם ושואל שאלות כאילו אינו יודע תשובות עליהן או שהוא נותן נימוק לאיזו תופעה שאינו אלא המצאתו מלכתחילה, כבית רי״ה: „סִבּוּ הַדְּסִים אֶת מִסְכָּתָה / כִּי תִמְדּוּ רֵיחַ שְׁמִנִית“. ושניהם באים כדי לענג את לב השומע.

פרק „הקפיצה“ (כא) צריך היה להיות סמוך לפרק „המאמר המוסגר“ (כד), שהרי אין המאמר המוסגר אלא קפיצת המדבר או הכותב לעניין צדדי. באמת נמצאים כמה משלים בפרק המאמר המוסגר והם שייכים ל„הקפיצה“ כגון: בית רשה״נ: „וְהַשְּׁמֶשׁ כָּמוֹ לִכִּי שְׁחֹרָה“ ובית רמב״ע: „רָאָה שִׁחַק כָּל כִּי סָר וְנָעָה“, המובאים פעמים בפרקים אלה, והבית של רי״ה: „אַשֶּׁר שָׁמָּה כָּמוֹ שָׁמָּה מְבוֹרָךְ“. מכיוון ששני השערים האלה קרובים זה לזה, מן הראוי להבדיל יותר בין שני הקישוטים האלה. קישוט הקפיצה יהיה הבא להעיר לאיזה עניין שהוא רחוק מהנושא של הבית ובא כדי לבטא רגש או יחס לאדם כבית רשב״ג: „וְצִנְתָּה כָּמוֹ שָׁלֵג שְׁנִיר אוֹ / כָּמוֹ שִׁיבַת שְׁמוּאֵל הַקָּהָתִי“, מה שאין כן המאמר המוסגר הבא רק לבטא עניין צדדי שאינו קשור לנושא כבית הרמב״ע: „וְנִשְׁלִימוּ מִתִּי-אָנוּ וְעָמַל / וְכִי יַעֲשׂוּ וְאֵין חוֹמֵל שְׁפָטִים“.

והפרק כב „ההנחמות“, היא שיא ההפתעה לקורא והבלתי צפוי לו כדי לתאר אכזבה גדולה, פותח המשורר בדברים של התפארות וגדולות לעצמו ומסיים במלים המראות כי זו רק לגדל אסונו ורעתו של המשורר כבית הרמב״ע: „וְנִחַשְׁבּ אוֹתָם כָּמוֹ חֲצִים / לָנוּ, וְכֵן הָיוּ, אֶבֶל – בָּנוּ“.

בכל המנוי כאן נעשה הנסיון לבאר במלים מעטות את קישוטי השירה ולהעיר מעט על תכנם וקשריהם זה לזה. אולם רחוקים אנו ממצות בזה את דברי המחבר רבי העניין, ומשליו המרובים בכל פרק ופרק נותנים לקורא ביאור מלא ומושג נכון מכל קישוט וקישוט. אם גם השאיר המחבר מקום לחכמים ולחוקרים להתגדר, אין ספק כי נתן בספרו בצורה רחבה ומלאה לכל משכיל המבקש להבין את שירת ספרד הבנה יסודית, ויוכלו להשתמש בו כל חוקרי שירת ספרד שאינם יודעים את הלשון הערבית; ואף מביני הלשון הערבית יקחו מספר זה לקח רב. גם ח' בראדי בביאורו לדיואן רמב"ע, שיצא זה מקרוב, לקח מספר זה והשתמש בו.

עלינו לדעת כי אין הריטוריקה רק עניין של שעשועים וצעצועים, אלא היא מיסודות האמנות של המשורר. רק מי שמבין את הקישוטים הריטוריים, יוכל להתענג התענגות מלאה ושלמה על אותה שירה. הקישוטים הריטוריים משתנים עם השתנות הזמנים לפי הטעם המשתנה מתקופה לתקופה. כל משורר נבדל מחברו גם בשימוש בקישוטים אלה, ויש בהם משום קנה מידה לחוקר כדי להכיר שייכות השיר למשורר, על פיהם יוכל כל משכיל להכיר את טעם המשורר, והמורה יוכל להסביר בעזרתם את טעם התקופה, ויקל על התלמידים השגת יפיה ונעימותה ואף לימודה בעל פה וזכירתה.

חידוש גדול חידש אפוא רד"י בחקירת שירת ספרד והבנתה. מאז החלה חקירה זו עברו למעלה ממאה שנה (הספר "בתולת בת יהודה" הופיע בפרג, 1840). ובתוך שלושת הדורות האלה מתייחד מקום מיוחד לחקירת שירת ספרד לרד"י. כל החוקרים עסקו בשירת ספרד רק מצד קביעת הנוסח של השירים ופירוש תכנם, ואף רד"י עסק לא מעט בדרך זו של החקירה. הוציא משירי רשה"נ, מגנוזי תימן ומשירי ר"י ג'ארה. הוא האחד מחוקרי השירה הספרדית שגם זכה להוציא בחייו הוצאה מדעית, דיואן שלם של משורר ספרדי, והוא "גן המשלים והחידות" לטדרוס בן יהודה אבו אלעאפיה. אף בביאור הדיואן הזה יש מאותו חידוש בשירת ספרד, והוא הגישה האסתטית. על כל החוקרים היה התפקיד להוציא לאור את השירים ממסדרי הספרות ומחשכי הזמנים, ועל רד"י היה התפקיד להחזיר לשירים את אורם וזיום ולהחזיר למשכילי ישראל את הטעם והתענוג עליהם. לא חיפושי הנוסחאות, לא בדיקת כתב-היד, לא בירור הרעיון ובירור מקורותיו אלא חיפוש הטעם בשיר ומציאות הנועם בו, הבנת היפי המיוחד וסיבת ההתפעלות ממנו. לא פעם רד"י נותן ניתוח של רגשות המשורר והתלבטות נפשו, והמקומות האלה הם מהיפים ביותר בספר: "באחד שיריו שבו הוא (רשה"נ נ"א) מתאר את השמים בלילות החשך וכוכביהם המזהירים הזוריים על פניהם הוא אומר:

וְשָׁמַיִם—פָּחִיל נָח פָּלִיל וְכָל אִישׁ שֶׁם לְעֶמֶת אֶהְלוּ קָד

המלה הזעירה "נח" מביעה יפה את השקט הבא אחרי סערת הקרב, והחרוץ הפנימי כחיל — בליל מוסיף חן לתאור" (עמ' 157), או ביאור הבית לרשב"ג:

יְשַׁלֵּם סִפְתּוֹ נִדְרוֹ, וְיָקִים דְּבָרוֹ לְחִבְצָלַת עֲמָקִים

„הסתו לא יכל עוד לראות בצער החבצלת האמללה אשר נבלה בתגרת יד חם הקיץ, ויבטיחנה כי יבוא וירטיב שפתיה הנצרבות בזרמי גשמו, והמשורר מתחנן לסתו כי יבוא וימלא אחרי נדרו. כל הרעיון הוא מקורי ומראה על השתתפותו של המשורר בצערה של חבצלת העמקים“ (עמ' 65, ועיין שם עמ' 64; 83—85; 85—86, ביאורים ארוכים ונפלאים לבתי שיר יפים של רי"ה). רק ספר אחד דומה לו בספרות תורת השירה והוא „מליצת ישורון“ לשלמה לויסון המוקדש בעיקרו לשירת התנ"ך.

גישה אסתטית כזאת לשירת ספרד היתה רק לעוד שני חכמים מחכמי ישראל, והאחד היה בן זמנו של המחבר, לשאול יוסף מהונגקונג (1849—1906) ולרמב"ע.

הראשון לא כתב באופן מיוחד על קישוטי השירה, אולם הוא עורר לעסוק בהם בתוך מאמריו „קול השירים תחת הסיר“ ב„הצפירה“ (תרמ"ז—תרנ"א) ובביאוריו לשירי רי"ה וה„ענק“ לרמב"ע הנ"ל. הוא יודע את תורת המליצה הספרדית, ובה הוא נעזר בביאוריו כדי לגלות יפי הבית והשיר, אולם לא ניגש אליה גישה איש המדע. כשבאו חכמים להוציא את ספריו הנ"ל, נאלצו לתת בראש הספרים רשימות מונחים של קישוטי השירה בלזית ביאורים, כי השתמש שאול יוסף במונחי השירה הערביים, ולא תמיד תירגמם לעברית ולא ביארם או ביארם במידה בלתי מספקת. בשנות פרסום מאמרו של שאול יוסף ב„הצפירה“ עסק רד"י בתורת המליצה באופן בלתי תלוי משאול יוסף ולא הושפע ממנו. שאול יוסף שלח מכתב לילין בשנת תרס"ד, שנשאר בלי תשובה, אולם כשבא רד"י להוציא את ספרו האחרון, הקדישו לחברו זה בתורת המליצה הספרדית.

הרמב"ע הוא היחיד מחכמי ימי הביניים שהקדיש ספר שלם לשירת ספרד וקראו אלמוחאצ'רה ואלמוד'אכרה, ספר שתירגמו הלפר בשם „שירת ישראל“ (ליפסיה, תרפ"ד), ובו הקדיש לקישוטי השירה את מחציתו של השער האחרון בספר. מאז עברו שמונה מאות שנה ולא כתב איש אחר על קישוטי השירה עד רד"י.

כמה וכמה הבדלים בין שער הרמב"ע לספר רד"י:

(1) הרמב"ע כתב לצעירים הרוצים ללמוד כתיבת שירים, ורד"י כתב למשכילים הרוצים להבין את השירה הספרדית. (עיין בראדי „על הספר“).

(2) הרמב"ע מראה מדרכי השירה המקובלים, ורד"י מסכם את דרכי השירה המשובחים.

(3) גישת הרמב"ע היא פדגוגית, וגישת רד"י היא מדעית, ומשום כך הביא הראשון רק משלים אחדים וביאר רק את הצורה היסודית של הקישוט. לעומת זאת אסף רד"י את כל דרכי הקישוטים לסוגיהם ומיניהם ובני מיניהם וסידרם משפחות משפחות.

(4) הרמב"ע חי בתקופת התפתחות השירה, ויכול היה להביא קישוטי שירה

הנמצאים רק אצל המשוררים שקדמו לו. מרשה"נ ועדין, אולם רד"י היה יכול להביא קישוטי השירה שהשתמשו בהם כל המשוררים הספרדים. הנה נמצאים עשרה קישוטי שירה אצל רד"י ואינם אצל הרמב"ע, והם: תפארת החתימה, הרמיזה, ההבדלה בדימוי, משנה הוראה, שם העצם הפרטי בתורת כללי או פועל, הנימוק המדומה, ההיתממות, ההינחמות, ההתוכחות ומונחים מיוחדים בהוראתם הרגילה. הסיבה לכך היא כי הם נמצאים רק אצל הרמב"ע והבאים אחריו. לעומת זאת נמצאים כמעט כל קישוטי השירה של הרמב"ע בספר ילין חוץ מן ההשאלה, הגילוי והרמז, העודף, ההשלמה ומלים מיותרות בשביל המשקל. שלושת השערים האחרונים הם שייכים, וביחוד הראשון והאחרון בהם, יותר לתורת המשקלים מאשר לקישוטי השירה, כי הם באים בעיקר לצורך המשקל, ואפשר לכנותם ביטויי סתימה ומלות סתימה (עיין להלן). גם המשלים המובאים אצל הרמב"ע הם רק מרשה"נ ועד הרמב"ע. כמאה וחמישים שנה, בעוד שאצל ילין מדונש ועד ר"י נג'ארה, כל תקופת שירת ספרד (900—1600).

קיצורו של דבר: ספר רד"י הוא בספרותנו המחקר הגדול ביותר בתורת המליצה של השירה העברית בספרד ובלשונו היצירה הראשונה במקצוע זה, ורק בו אפשר לדון גם על חידוש המונחים בתורת השירה ועל דרך המחבר בלשון העברית.

לא נהג רד"י לתרגם את המונחים תרגום מילולי אלא לפי העניין, כגון: حسن الابتداء (חוסן אלאבתדאת) שתרגומו המילולי: "יפי ההתחלות", וכן תירגם הלפר ב"שירת ישראל" (עמ' קצ), רד"י כינה יפה "תפארת הפתיחה" (עמ' 58); או (חוסן אלתכלין) حسن الخلق, שתרגומו המילולי: "יפי ההתחלצות", וכך תירגם הלפר (שם עמ' קצ), היטיב רד"י לכנותו "תפארת המעבר" (עמ' 73).

המונחים צריכים להיות קצרים עד כמה שאפשר, כדי להקל על הזכרון ואת השימוש בהם, וזה היה יסוד דרכו של רד"י. א) מונחים בני מלה אחת בערבית מתורגמים במלה אחת, כגון: المجاسة (אלמג'אנסה) הצימוד (עמ' 216) או المطابقة (אלמטאבקה) ההקבלה (עמ' 252). ב) מונחים בעלי שתי מלים בערבית מתורגמים לעברית בשתי מלים, כגון السلب والایجاب (אלסלב ואלאיג'אב) השלילה והחיוב (עמ' 270). ג) מונחים בני שתי מלים בערבית מתורגמים בעברית במלה אחת כגון: جاعل العارف (תג'אהול אלעארף) ההתממות (עמ' 288). ד) להיפך, כגון: التعليل (אלתעליל) הנמוק המדומה (עמ' 296), الاستخدام (אלאסתכ'דאם) משנה הוראה (עמ' 243). זה מראה על חופש המחבר בכינויים שכינה, וזוהי הדרך הנכונה. רק ארבעה פרקים יש להם שמות בני שלוש מלים ויותר. פרק ז' מכונה "הדימוי בחיוב ובשלילה", שחשב המחבר כי דרך זו מיחדת למשוררי ספרד, ואינה נמצאת כלל וכלל אצל המשוררים הערבים, אולם היא מצויה אצלם ויש לה שם מיוחד الشبيه الشرو (אלתשביה אלמשרוט), ויש לכנותה: "הדימוי המותנה", או "הדימוי

בתנאי; פרק כ"ה מכונה: חזוק התהלה בצורת הגנאי" והוא תרגום יפה של השם בערבית: تأكيد المدح بما يشبه الذم ותירגמו הלפר: "חזוק השבח בדבר הנראה לגנאי" (עמ' קפד), אולם אפשר לכנותו "הגיגיו המדומה". לפרק יז השם הארוך ביותר: "שם העצם הפרטי בתורת כללי או פרטי" ובערבית מכונה דרך זו רק במלה אחת الاشتقاق (אלאשתקאק), שיש לתרגמה התגזרות, וטוב עשה רד"י שלא תירגמה תרגום מילולי, אולם אפשר לכנותו בשם בן מלה אחת או שתיים, כגון: השם הפרטי כפשוטו.

ר"ד ילין היה גם החוקר היחיד בשירת ספרד, שהשתמש בשמות עבריים למשקלים הספרדיים, וקדם לו בזאת בימה"ב רק חכם אחד והוא סעדיה ׳ן דנאן בחיבורו "ספר השרשים" (עיין מלאכת השיר, הו"ל ניבואיר, פרנקפורט, 1865, עמ' 1—18). רק חלק מהשמות קיבל ילין מסעדיה ׳ן דנאן, ויתרם הם חידושי ויהם יפים ונעימים, כגון: השלם (׳ן דנאן: התמים), המרובח (׳ן דנאן: העודף), הקלוע (׳ן דנאן: החול. עיין דברי הלפר ביחס למונח זה של ׳ן דנאן במאמרו ב-JQR סדרה חדשה, כרך 14, עמ' 155). שמות העמודים השקולים עפ"י שורש פעל קיבל מסעדיה ׳ן דנאן.

לא השתמש המחבר במשקל שמות אחד למונחיו אלא במשקלים שונים, ורובם שמות הפעולה של הפועל. פעילה: חתימה, יציאה, פתיחה, קפיצה, רמיזה, שלילה. הפעולות: התלצות, הנחמות, התחבחות. פעול: גבוב, דמוי, צמוד, שבוע. הפעלה: הבדלה, הקבלה, השמטה. התפעלות: התוכחות, התפארות, התממות.

שמות עצם פרטיים וכן מלים ערביות מועתקות באותיות עבריות נוהג המחבר לנקד עפ"י הדקדוק ורוח הלשון העברית, כגון فتاب (= كتاب) עבד אלע'ני (= عبدالغني) قد'ע (= بديع). אולם יש שמשמש הוא בשתי צורות בבת אחת, כגון: الباس כתובה עפס (עמ' 19) עבאס (עמ' 58) או مديد כתובה מדיד; بسيط - פסיט (עמ' 51) או متدارك - מתדרך (עמ' 50), اقباس אקתבאס (עמ' 133). השמות הסגוליים נכתבים פעם בקמץ ופעם בפתח, כגון: وزن (עמ' 16), دهر - דהר (עמ' 40). ואם מעברים את צורת המלים הערביות, איך יתכן לכתוב חירק חסר בסוף המלה, כגון: ח'פף, פמל (עמ' 48—49)?¹ כן מעתיק המחבר את האות פ בראש המלה באות העברית "פ": فهد - פהד (עמ' 303). אם כך, יש לבטא: פרג', פג'ל במקום פרג', פג'ל וכד'. אולם יש להבדיל בין העתקת מלים מן הלשון הערבית באותיות עבריות ובין הכנסת מלים ערביות לתוך אוצר הלשון העברית. ביחס לראשונה צריך לנהוג בנאמנות ללשון הערבית ולכתוב בדיע, מתדארך, וביחס לאחרונה יש לנהוג עפ"י דרך המחבר.

¹ בעמ' 296 כתובה המלה החזאנה וצ"ל עפ"י כתיב המחבר ח'זאנה או ח'זנה. השם الذياني כתוב פעם "אלדיבני" (עמ' 265) ופעם "אלדיבני" (עמ' 324) וצ"ל אלדיביאני או אלדיביני, וכנראה אין זאת אלא טעות הדפוס.

גם תרגומי המלים הערביות הם לא מילוליים אלא לפי העניין ולפי רוח הלשון העברית, ומדויקים הם. רק לעתים רחוקות אפשר לבוא ולערער על תרגום מלה, כגון *الحشر* תירגם המחבר התחבובות, ויש לתרגמה מילוא או סתימה. גם לעצם העניין מתאים יותר תרגום זה, כי מכנים במונח זה את המלים שהמשורר מוסיפן בבית אך ורק לשם התאמה למשקל, והרי אין זה אלא סתימת פרצה במשקל או חור שמילאוהו.

כן גם תרגומי בתי השיר והפרוזה הערביים הם בלשון ברורה ובהירה מצד אחד ומצד אחר תרגום מדויק. אין המחבר משתדל להפכם לשירה עברית, אולם הוא נוהג בתרגומיו במנהגי השירה, כגון: השמטת מלות היחס וכד'. אין בתרגומיו לא חרוז ולא משקל, אלא ניסוח יפה ומובן.

רק במקומות בודדים נגרר התרגום אחרי הנוסח הערבי, ואז אין הלשון לשונו של ילין אלא לשון התיבונים כגון בעמ' 324: "ש מא ש ר ים לעצם תאר הלול, ואחרי כן באה מלת ההוצאה מן הכלל" ("אבל") שאחריה בא עוד תאר הלול לעצם זה". לא ברור הביטוי "תאר הלול", ומתברר הוא עפ"י הנוסח הערבי: "ان ثبت لشيء صفة مدح وتعجب ذلك بإداة استثناء يليها صفة مدح أخرى لذلك الشيء", ויש לתרגם: "אם יהללו דבר ואחרי תהילתו תבוא תהילה נוספת בשימוש במלות המיעוט". כך אין להבין את הבית: "אם חל כָּבֵד בתוך אדמת עם / אין לשכניה בלתי אם לנדד". (עמ' 105). כי רק בלשון הערבית כשמשת המלה *حل* במובן התישב, תפוס מקום. לבסוף עוד מלים מספר ללשון ילין. עם ראשית התפתחות הספרות העברית החדשה שלטה הלשון התנכית שליטה מלאה. בסוף תקופת ההשכלה ובתקופת התחיה החלו להשתמש בלשון המדרשים, ויש מצדדים לה גם כיום בביטוי "תפוס לשון אחרון", אולם לשון ילין יש בה מזיגה נאה מלשון התנ"ך ולשון המדרש ולשון הדיבור בארץ-ישראל. במזיגה זו יש מחן א"י ורוח א"י, כי החינוך בארץ מבוסס בעיקר על התנ"ך, ומן הראוי שלשון הדיבור ולשון הספרות תהיינה מושפעות ממנו. ואף כי בקי היה רד"י בכל מכמני הלשון וביחוד בלשון התנ"ך, אינו משתמש במלים נדירות וקשות, אלא באוצר מלים מובן, בהיר, ברור ומדויק. נקח רק קטע אחד למשל (עמ' 84): "אך בשירו זה (שיר רי"ה "לא העננים הם אשר נבקעו" נ"א) הננו רואים דבר נפלא, כי לבו מלא כל כך רעיוני תוגה ויאוש עד כי גם זכרון ידידו לא יוכל להפיג צער לגמרי, ומהבית הזה עד סוף השיר הולכים רגשי תוגה ונחמה יחד. והם מתנגשים ומתלכדים איש ברעהו, פעם יגבר זה ופעם אחיו, ומחזה כזה עושה רושם כביר בלב השומע. כל הרוצה לדעת את הערך המיוחד של ההופעה הזאת כד"י לו להתבונן בבתים האלה".

המלים ושימושי הלשון שאינם תנכיים (המפוזרים כאן) אינם מעטים כלל וכלל. ולא רק באוצר המלים מעורבות מלים לא תנכיות, אלא גם בנין המשפטים אינו תנכי. בקטע זה שני המשפטים אינם תנכיים, הראשון הוא לפי דרכי המודרניים, והשני הוא בעיקרו לפי דרך המשנה. אולם מה נעימה היא לשונו, ומה רב החן האצור

בקרבה! יש בה רוח פיוטית ותאורית, והיא מתאמת ליוצר הכותב על השירה, על תורת השירה ותורת המליצה.

גם לפני ארבעים שנה, כשיצא מאמרו הראשון המוקדש לתורת המליצה, הכירו מיד חכמי אירופה הגדולים בחידוש הגדול שהביא המחבר. הרב-ח' בראדי, מאבות חוקרי שירת ספרד, מעיד כי "בצאת מאמרי החכם הכולל והמעלה ר"ד ילין הראשונים במקצוע השירה העברית הספרדית... הרגיש כל קורא נבון: עלה השחר! קם גואל לשירת ישראל" (על הספר, עמ' viii). אף הפרופ' י' גולדציהר, גדול החכמים בפילולוגיה הערבית והאסלאם, הזכיר את המאמר של רד"י לשבח בתוך מאמרו "הערות לשירה העברית" JQR כרך יד). ובסוף ימיו זיכנו רד"י בספר על דרכי השירה הספרדית, והוא ערוך בטעם ובנוי ע"פ דרכי המדע המודרני וכתוב בלשוננו ובארצנו. ואין זה מקרה, כי ספר כזה יכול להיות כתוב רק ע"י אישיות כרד"י, בעלת התכונות הנפלאות והמיוחדות ויליד ארץ המזרח.

לבסוף כדאי להעיר כי יש בספר הרבה יותר מאשר נזכר במאמר הערכה זה, כי כולל הוא בתוכו אוצר חשוב לספרות העברית ומפתח רב ערך להבנת השירה הספרדית. בתים רבים, שהיו חתומים ונעולים בפני משכילי ישראל, נפתחו לרוחה בפני המשתמשים בספר זה.

חקירות בלשון

דוד ילין ז"ל

„תשובות“ דונש בן-לברט *

מנחם בן-סרוק, סופרו של הנשיא חסדי אבן-שפרוט, היה הראשון שעסק בקביעת שרשי הלשון העברית בעברית¹. הוא היה חוקר לשון אמתי, ממציא הרבה יש מאין בתורת הלשון, ופותח לרוחה את שערי חקירתה לבאים אחריו. אין מטרתי במאמרי זה לדבר על מנחם המדקדק האמתי הראשון ובעל הסגנון המצוין, וכן לא אדבר על דונש המשורר הפותח את תקופת שירת ספרד, והמכניס את המשקל הערבי אל השיירה העברית. אדבר רק על השגותיו על ה„מחברת“ של מנחם בן-סרוק בחלקי אותן לסוגיהן, ואברר כמה צדק המבקר השנון הזה וכמה שגה לפעמים בהנחותיו.

אמנם כבר חבר רבנו יעקב תם נכדו של רשי ספר „הכרעות“ לריב דקדוקי ופרשני זה, אך למן זמנו ועד היום הן צעד מדע זה כבר צעדי ענק, ועלינו לבחון את הדברים לאור מצב המדע בימינו אלה.

מה היא ה„מחברת“ של מנחם?

המחברת היא מלון לשרשי הלשון העברית התנכית והמלים הארמיות הנמצאות בו להוראותיהן השונות, ודרך אגב באורי מלים רבות שבתנך, וזכוכים עם חכמי ישראל שקדמו לו (בעקר: הרסג ואבן-קורישי שלפעמים איננו מזכיר שמם ומכנים „הפותרים“) כנגד שיטותיהם בבאורי מלים ובקביעת שרשיהן. ולספר „פתיחה“ בה חמשה דפים שבה מובאים עניני דקדוק אחדים, והוראות חלק מהאותיות השמשיות, בקפיצות מענין לענין בלי שיטה קבועה ובלי דבר א' שלם.

* מאמר זה הוא המחקר האחרון שעסק בו הפרופ' ילין ז"ל בחדשי חייו האחרונים, אף כי כנראה כתב אותו לפני שנים. את חציו מסר לספר הזכרון לפרופ' קליין, ומחציתו השניה אמר למסור ל„לשוננו“. המחצית הזאת לא נערכה על ידי עריכה סופית, והיא נמסרת לדפוס כפי שנמצאה בעזבונו.

המאמר כולו הכיל לראשונה ארבעה פרקים, ושמו היה כשם המאמר המתפרסם כאן. כאשר חילקו רד"י, קרא למחצית שמסר לספר הזכרון לפרופ' קליין בשם: „התאבקות דונש בן לברט“, והכניס בה את הפרקים ב' וג', במאמר המתפרסם כאן נשארו אפוא הפרקים א' וד'. „סוף דבר“ שבמאמר כאן לקוח מתוך המחצית שנדפסה בספר הזכרון הג"ל. את המשפטים הספורים שהוספנו, כדי שיהיו הדברים מובנים, שמנו בסוגרים מרובעים עם הצינון: המערכת. תיקנו בשנים שלושה מקומות פליטות קולמוס, כגון הכפלת תיבה בכ"י וכדומה. פרט לזאת לא שינינו דבר בכ"י המחבר, והקורא ישם לב לכך שאין כאן אלא כ"י שמחברו לא הספיק לעבור עליו בהבהנה. **המערכת**

1 להוציא את הרסג ובן-קורישי שכתבו דבריהם (האגרון והרסאלה) ערבית, ולהוציא את בן-אשר שבספרו „דקדוקי הטעמים“ אינו עוסק בשרשי הלשון, ומכיון שאת כל הנחים והחסרים והכפולים הוא מביא יחד בשרש אחד בצל שתי אותיות (או של אות אחת אם היא מהמרכבים, כגון: נ-ט-ה: ט) רבו עפ"י המחלקות בשרש אחד. בשרש „בל“ למשל, שבו עשה בלילה אחת מכל השרשים: יבל, גבל, בול, בלה, בלל — באות י"א מחלקות. והיתה דרושה הבחנה דקה לדעת לאיזו מחלקה צריך לחבר קטע פסוק מלוגי ופלוני. מזה נבע לדעתי השם „מחברת“ שנתן מנחם לספרו זה, וכן המבטא „מנחם חבר“ במקומות רבים בפרוש רשי לתנך.

ספר זה, הראשון במינו בעברית, עשה לו כנפים ועבר גבולות ארץ ספרד אל מרכזי היהדות שבאשכנז ובצרפת, וירבו דורשיו, וירבו מעתיקיו, ורבים הללוהו ושבחוהו.

הצלחה גדולה זו לא נתנה כנראה מנוחה לחכם צעיר בעל כשרונות גדולים אשר בא מארצות המזרח ספרדה, וקם וחבר ספר „תשובות“, ז"א: השגות, על מאה ושישים טעויות שבספר זה², כדי לשימו כלו לאל ולאפס.

את חפצו הכביר להכריע תחתיו את איש חרמו ולתתו לקלס בעיני קוראי ספרו, השיג דונש בכשרונותיו המציניים: שכל ישר וחודר, הבנה נכונה, והבחנה דקה בהבדלים שבעניני הלשון. רואים אנו את המבקר החריף אשר כל צד חלש שבדבריו מתנגדו איננו נעלם מנגד עיניו, והוא תוקפהו בלי חמלה. צעד אחרי צעד הוא עוקב אחריו בכוונה תחלה להראות כמה סר מהמסלה הישרה. הוא מתנהג עמו כרב עם תלמידו שסרה. הוא מדבר מגבוה, מתחכם במקומות רבים ללעג על מבקרו, מראה עצמו כאלו רק טובתו של מנחם הוא דורש, וחפץ הוא להדריכו. ובסוף כל השגה והשגה הוא מביא מאמרים קצרים בפרוזה חרוזה בפנותו ישר אל מנחם כאלו ללמדו בינה.

וכן נהג גם בשירו שלפני הקדמתו אשר התחלתו שיר תהלה וחנפה לחסדי בארבעים בתים, ואחרי כן הוא משתמש בצביעות להלל את מנחם:

אֲשֶׁר נִתְּבַּ אֶסֶף וּבִשְׁכָּל טוֹב יִסֵּף וְאֶת־סִדּוֹ חֲשַׁף עָלַי כְּלֵי־מַוְרִים...
וְטַעְמִי תִּתּוּרָה בְּקוֹל נְעִים קָרָא וְתוֹשִׁיָה הוֹרָה פְּתִיִּים נִמְהָרִים
וְעוֹד תִּהְיוּ כְּאֵלָה וְכֵאלָה בְּשִׁלְשָׁה עֶשֶׂר בָּתִּים. וּפְתָאם נִהְפֵּךְ מִנְחָם לְאִישׁ שׁוֹהֵב
שֶׁחַת בְּלִפְנוֹת הַיְצוּרִים, וְהִפָּךְ הַיְרָאָה, וְ... וְ... והוא מוכיח לו שגגותיו בשיר, ובסוף שיר זה הוא מחרפהו ומקללהו.

בחלק הגדול ביותר מהשגותיו הוא צודק. אך החפץ לתקף את מבקרו בעד כל מחיר הביאהו הוא בעצמו לפעמים, אמנם נדירות, לכלל טעות; כי סוף סוף הננו עומדים בדור של מגששים עדין בחקר הלשון, והשגיאה רובצת לפתח כל אחד מהם.

ונמצאו מקנאים למנחם, שלשה מתלמידיו שענו לדונש על השגותיו³,

2 מסוף שירו שהקדים להקדמתו יוצא כי כלל בשירו מאה ועשר שגיאות, ועוד מאה ועשרים „בלא שיר נסדרים“, ז"א בסך הכל מאתים ושלשים. בנוגע לשירתו הוא כותב „במאה ועשרה שמונים נקשרה“. אחרי שירתו הוא כותב: תמה השיחה... ועוד בדקתי ברב מליך מן הנשאים, וסדרתם עלי אלף-בית במאה ועשרים, להיות התשובות מאתים. מזה נראה כי המספר שמונים הוא עקר, אך מה כונתו באמרו „במאה ועשרה“?

ועוד דבר: אם נעין בשירתו היטב נמצא כי מספר השגיאות שהוא מראה עליהן בה הוא רק ששים, לא שמונים ולא מאה ועשרה! בכלל יש פה בלבול מספרים.

3 כנראה לא האריך מנחם עצמו ימים רבים אחרי התקפות דונש שגרמו כי איש חסדו אבן שפרוט הרחיקהו מביתו, וזכה ומלאכתו נעשתה ע"י אחרים.

ונמצא מקנא גם לכבודו של דונש שענה גם להם. והמרויח בכל הפולמוס המדעי הזה היה מדע הלשון העברית, כי בנפתים התבררו והתלבנו דברים רבים בו. ועתה נתבונן ב„תשובות“ עצמן:

לשתי השגותיו הראשונות (1, 2) אין שיכות לענינים העקריים של הספר, בהן הוא רק משתדל להוכיח כי מנחם מכניס בספרו דעות נפסדות בענין הבחירה החפשית של האדם במעשיו, ובענין קרי וכתוב, כדי להבאיש ריחו בעיני חסדי איש חסדו ובעיני הקהל בכלל.

השגתו השלישית (3) היא כנגד דעתו של מנחם ודעת קודמיו בענין מספר האותיות השמושיות שהוא (דונש) מוסיף עליהן את האותיות ט ו-ד הבאות במקום ת בבנין התפעל בשרשים שפה"פ שלהם היא צ או ד.

אחרי שלש ההשגות האלה מתחילות ההשגות העקריות בשלש הענינים האלה: א) ענין האותיות השרשיות של המלים; ב) ענין באורי המלים שהביא מנחם בספרו ושהוא חולק עליהם; ג) מלים שיש לשרשן הוראות שונות, ומנחם מביא קטע פסוק לדגמה להוראה אחת מהן בעוד שלפי דונש היה צריך להביאה עם הדגמות להוראה האחרת.⁴

נתבונן איפוא בכל חלק בפני עצמו.⁵

א. האותיות השרשיות במלים בכלל

לדעת יהודה חיוג, אבי המדקדים, הבנויה על יסוד דקדוק הלשון הערבית, ואשר בה הננו משתמשים עד היום, השרש העברי הוא בעקרו בעל שלש אותיות שרשיות,⁶ חוץ משרשים מעטים שבהם נוספו על שלש אלה עוד אות או שתיים. ואם בחלק מנשיות אחד השרשים תחסר אחת משלש אותיותיו והיא נמצאת בחלקים אחרים, עלינו לדעת כי יש פה חסרון אות או שתיים. כגון במלת „קָמַ-תִּי“ עלינו לאמר כי חסרה פה ו אחרי ק, מכיון שבנשיות אחרות אנו אומרים: אָ-קום, קום, ובמלת „ו-יָטַ חסרות הנון והיוד של נ-ט-י-תִי. עפ"י שיטה זו (ורק על פיה) נתפלגו בספרי הדקדוק הגזרות השונות: נפ"י, חפ"נ, נע"י, ני ל"א, נל"י והכפולים. ורק על פיה היה אפשר לדבר על: פא הפעל, עין הפעל, ולמד הפעל.

בימי מנחם לא דבר עדין איש על שלש אותיות השרש ועל גזרות שונות

4 בשרשים שיש להם הוראות שונות אומר מנחם אחרי הזכירו את אותיות השרש: מתחלק לכך וכך מחלקות. החלק הראשון (דגמות מקטעי פסוקים, ואחריהם עמ"ר באור קצר), החלק השני... וכן הלאה.

5 [במאמר זה דן המחבר רק על העניין הראשון: האותיות השרשיות של המלים. על יתר העניינים דיבר במאמרו בספר הזכרון לפרופ' קליין וגולאק, המערכת].

6 אף כי לדעת מדקדים אחרים (וזהו גם דעתי) יש שרשים רבים בעלי שתי אותיות, כאשר אני מבאר זאת בספרי דקדוק השפה העברית בפרק התפתחות השרשים (צד).

ועל פה"פ ועה"פ ולה"פ. מנחם חשב לאות שרשית רק את האות הנמצאת ב כ ל נטיותיו, ואם למשל נמצאת בתוך פעם אחת מלה כעין „נתפּהו“ (ש"א כח 24) שמכל אותיותיה נשארה רק האות פ כאות שרשית (ההברה „הו“ היא כנוי הפעול) אז מצטמצם כל שרש „אפה“ באות פ, והאלף וההא הן אותיות נוספות. והמחפש ב„מחברת“ אחרי שרש „נטה“ עליו לחפשו באות ט, ואת „ידע“ באות ד, ו„נפל“ באות פ.

ובזה לא היתה דעת דונש שונה מדעתו. ובמה נבדלו? בפרטים, ז"א: יש שרשים שמנחם חושבם לבני אות אחת או שתיים, והוא חושבם לבני שתי אותיות או שלש וכן הדבר בשלש או ארבע אותיות השרש, וגם להפך. ובמחלקתם נתנו מקום לעינינו להציץ בחרפי חדרי החשך שכסה עדין את שמי הדקדוק, ולהתבונן בדרכי יצירתו והתהוותו. וכמובן יהיה עלינו לדון על הענינים „לשיטתם“ ולא לשיטת חיוג והבאים אחריו, ועל פיה להחליט מי צדק. פרק זה של קביעת אותיות השרש מסתעף לשלשה סעיפים, ואדבר על כל אחד מהם בפני עצמו.

I. אם השרש הוא בן אות אחת או שתיים

מנחם מצא תשעה עשר שרשים בני אות אחת, ז"א: כל אותיות הא"ב חוץ מאותיות אמות הקריאה א"י. ובא דונש בבקרתו והרס בננינו בעשר מהן והשאיר לו רק תשע. ובסעיף זה הגנו מוצאים כי דונש משתדל לקבע שרשים בני שתי אותיות במקום שמנחם חושבם לבני אות אחת, ולא להפך.

ג, ד, ז.

את המלים: הָגָה (ישע' כז 8), הָדָה (שם יא 8), וְהָיִים (שם נו 10) מביא מנחם ברשימת השרשים בני אות אחת (מחברת צד 52, 62, 78). ובחלק אחד עם „הגה“ הוא מביא: „הִגָּה“ (איכה ג 33) ו„הִגּוֹן“ (ישע' לה 10). ועם „הָדָה“ מלת: „הִידו“, ועם הוֹיִים—הִיזו (שם סג 3).

ודונש (98) ⁷ חושב כי צדק רסג שקבע כי שרשיהם הם: הג, הד, והז. כי „לא תמצא [בתנך] מלה על משקל הגה [ש]יסור [ה]הא [הראשון] מיסודותיה, כמו [שלא יסור מן] גמול ידו הָדָה והזה מן: הוֹיִים שוכבים“.

ומה שמנחם מחבר (צד 40) את „הדה“ עם: הִידוּ אבן בי (איכה ג 53) ומסיק כי השרש הוא רק ד, אומר דונש (31) בצדק כי לשתי המלים האלה שתי הוראות שונות: „הדה“ ענינו: שלח ידו, ו—הִידו, הוראתה: וְשָׁלְכֵךְ. ושנית: אין „הָדָה“ העבר מן „הִידו“ כי „הִידו“ היא כמו: וְשָׁלַח, וְשָׁלַח, וְשָׁלַח.

⁷ ליד כל אחת מהשגות דונש הנזכרות להלן יבוא בסוגרים מספר המורה על מספרה בספר

בדפוס לא באו מספרים ליד ההשגות, רק הובאו בראשית הספר ב„שערי התשובות“ צד יד, טו.

„וכאשר לא יאמר מהן בעבר: הָטָה, הָנָה, הָכָה, כ"א: הָטָה, הָנָה, הָכָה, כן לא יאמר מן: וַיִּדּוּ הָדָה⁸.

ובנוגע למלת „הָהָה“ שמנחם חברה עם „וַיִּגָּה“ ו„גָּה“ וחשב כי „וַיִּגָּה“ ביגון נוספת כמו בשמות: פתרון, כשרון, שברון, חושב דונש כי נון „גָּה“ היא שרשית כמו ב-מָלוֹן, מָכוֹן, מָעוֹן, – ומשקל „וַיִּגָּה“ הוא כמו: וַיִּכָּה, וַיִּטָּה, וַיִּזָּה, וכשם שמהמלים האלה לא נוכל ליצר: יָכוֹן, יָטוֹן, יָזוֹן, כן א"א ליצר מן וַיִּגָּה יָגוֹן. ובכן הוא מחליט כי וַיִּגָּה ויגָּה הם בני שני שרשים נפרדים להוראה אחת, „יָגוֹן“ משרש „גן“ ו-וַיִּגָּה משרש „ג“!

ופה טעה דונש שתי שגיאות: דמה וַיִּגָּה ל-וַיִּכָּה ועוד בשעה שאלה הם מבנין הפעיל מגזרת חפ"נ ונל"י, ו-וַיִּגָּה הבאה במקום וַיִּכָּה⁹ היא מבנין פעל מגזרת נפ"י ונל"י. ודמה „יָגוֹן“ מנפ"י ונל"י ל-מָלוֹן, מָכוֹן, מָעוֹן שהם מגזרת נע"ו והגון בהן שרשית, ולא ל-תָּזוֹן, תָּרוֹן, ורָצוֹן ששרשם כשרשו. ומנחם צודק באמרו כי „וַיִּגָּה“ נוספים כמו בשמות: כשרון, ופתרון ושברון. ובנוגע למלת „הָהָה“ הוא אומר (32): והתשובה עליך בהזים כתשובה ב„הדה“...

ד.

את שרש המלה „נָד“ חושב מנחם לאות ד, בחברו עמה „וַיִּדְד“¹⁰ שאין בה הנון. ודונש (40) אומר כי נון „נָד“ היא כנון: נָע ונָח ונָס, שגם מנחם חושבה לשרשית, ומלת וַיִּדְד שרשה: „דד“⁽¹⁾.

ה, מ, צ.

את שרשי השמות: חַיִּים, מַיִם, צַיִים חושב מנחם (צד 40, 117, 152) לאותיות היחידות ח¹¹, מ, צ. ודונש (38, 45, 46) כי השרשים הם: ח, מ, צי. ואם דעת מנחם היא כי הם בני שרש של אות אחת מפני כי מצאנו: חַי פרעה (ברא' מב 15) מַי הים (שמות טו 19) והיוד היא יוד הסמיכות בל"ר, יש לענות כי היוד ממלאה פה שני תפקידים: אות שרשית וסמיכות יחד. וכן הדבר בנוגע ל-צַיִים שהננו מוצאים בַּצִּים (יחז' ל 9) וההברה „ים“ היא סימן הרבוי, משמשת היום לשרשית ולסימן הרבוי יחד.

כ, מ, פ.

את המלים: פָּה, פִּי, מָה, מִי, פֹּה, חושב מנחם לבנות שרשים של אות אחת¹². אך דונש (35, 39, 41) חושב כי מכיון שהן רק „תבות הענינים“ ואינן

8 דמיון „וַיִּדְד“ למלים: וַיִּטָּה, וַיִּזָּה, וַיִּכָּה, איננו נכון עפ"י ידיעתנו עתה, כי הן מבנין הפעיל בשעה שוַיִּדְד באה במקום „וַיִּכָּה“ מבנין פעל מנפ"י, ע"ד: וַיִּכָּשֶׁה (נחום א 4) ת': וַיִּכָּשֶׁהוּ, וַיִּשְׁרַם (דחי"ב לב 30) תחת: וַיִּשְׁרַם. 9 ר' לעיל בהערה ל„וַיִּדְד“.

10 עם הדגש החזק שבאות ד הראשונה הממלא מקום הנון לא התחשבו.

11 מענין הדבר כי מנחם במקום שהוא מדבר על שרשים בני אות אחת (צד 40) הוא מביא את הדגמה: וַיִּחִי (תהל' מט 10), ובצד 87 הוא מביא „ערך „ח“ ושם המלים: חיים, חַי, וַיִּחִי, ועוד! 12 מבחינה ידועה הוא צודק, כי ההא והיוד הן רק להורות על ה ת ג ו ע ה של האות שלטניהן.

באות בנשיות, והן נשואות תמיד בצורתן¹³, עלינו לחשב כל אותיותיהן לשרשיות.

ג.

את: מְנוּן (משלי כט 21) מחבר מנחם (צד 123) עם: ולא תִּזְנוּ (ויק' כה 17) ויוצא כי השרש הוא האות נ לבדה. ודונש (49) מדמה „תִּזְנוּ“ ל-תִּזְנוּ, תִּזְנוּ וכשם שִׁאֵל לאמר מן: תִּזְנוּ-מְדוּד, ומן: תִּזְנוּ-מְדוּד כן אִיא לאמר מן: תִּזְנוּ-מְנוּן.

ס.

בנוגע לפעל „נסה“ חושב מנחם (127) כי שרשו הוא רק ס בלבד, כי במלת „נִסְתֵּם“ (שמות יז 7) אין ההא, ובמלה „מִסָּה“ שבאותו פסוק אין הנון. אך דונש (22) חושב כי השרש הוא „נס“ מכיון שבתור פעל אין הנון חסרה אף פעם בשרש זה בתנך, ומה שם „מִסָּה“ אין הכרע על הפעל, כי „רבים מן השמות [ה]נבנים על [מן?] הפעלים נהפכים ונכפלים ויתרים וחסרים, ולכן לא נכרת, בעבורם [מ]שרשי הפעלים“.

כמובן שזוהי טענה שאיננה טענה.

בערך ס (127) מכניס מנחם גם את השם „מִסָּה“ (שמות לד 33) בחברו אליו את השם „סות“ (ברא' מט 11) בחשבו בנדי את הסימת „ות“ לנוספת בו. ודונש (37) טוען כי אלה הם שמות לשני דברים שונים. ובכן, מִסָּה הוא משרש „סו“ וסות משרש „סת“ [ע"מ: אוד].

פ.

כבר נזכר לעיל כי בגלל מלת: נִתְּפָהוּ (ש"א כח 24) החסרה א גזור מנחם, לפי דברי דונש¹⁴ (36) כי פעל שרש „אפה“ הוא האות פ בלבד. ובכן הוא מביא לו ראיה לסתור מתוך דבריו בעצמו בחשבו את א „אבה“ (דבר' כג 6) לאות שרשית אף כי היא חסרה במלת תִּבְא (משלי א 10).

ש.

את המלים: שְׁנִים ו-שְׁתֵּים חושב מנחם (182) לבנות שרש של אות אחת, ש. כי „בשתיים“ אין הנון וב-„שנים“ אין התו. ודונש (52) מוכיח כי ממלת „שנים“ יש הפעל: שְׁנוּ (מ"א יח 34) שהוא כמו: בְּנוּ, גָּלוּ. ובכן השרש הוא „שן“. אך בבואו למלת „שְׁתֵּים“ הוא בא למסקנה מוזרה, כי שרשה הוא „שת“! והפריד בין: שנים ו שתיים, שהשניה היא ל"ג מהראשונה, ושם את האות ת שהיא סימן לל"ג לשרשית.

ת.

העבדה שמנחם ודונש לא התחשבו עם הדגש החזק שבו נבלעת לפעמים האות נון, הביאה את דונש למסקנה מוזרה יותר בנוגע לשתי מלים שהן בלי כל

13 שכח את: מִזָּה (שמות ד 2) ו-מִלְכָּם (ישע' ג 15).

14 אמרתי „לפי דברי דונש“ מפני כי במחברת אין זאת, ולהפך: את „אפה“ הוא מביא

במחברתו לפי שיטתם בערך אף.

ספק לפי שיטתם בנות שרש אחד, והן: תת (יהוש' י 12) ו-תנה (משלי כג 26). מנחם (41, 186), עפ"י הוראתן ולפי שיטתו חושב את שרש שתיהן האות ת בלבדה. אך דונש (159) טוען כי מאחר שבכל הנטיות של: תת, שני¹⁵ התוים לעד נקשרים, והתו והנון ב-תן סלה נחברים¹⁶ יוצא כי יש שני שרשים בעלי הוראה אחת, והם: "ת ת" ו"תן"!

II. אם השרש הוא בן שתי אותיות או שלש

אותה ההתנגדות של דונש למנחם בנוגע לשרשים בני אות אחת ישנה גם בנוגע לשרשים אם הם בני שתי אותיות או שלש. רק פה הננו מוצאים את ההפך: שרשים שמנחם חושבם לבני שלש אותיות חושבם דונש לבני שתי אותיות. האותיות המספקות אם הן שרשיות או נוספות בתור שמושיות, או משקליות, או סימן ל"ג, או כנוי, הן השמושיות ב'כ'ל' לפני השמות, האותיות ה' י' מ' נ' הבאות במשקלים שונים, האות ת בסוף השמות שהיא סימן לל"ג, האות ך הכנוי לנוכח, והאות ע שאיננה שמושית ולא משקלית.

ב.

א. את המלה "בָּשָׁרִים" שבפסוק: אף כי לעבד מִשַׁל בָּשָׁרִים (משלי יט 10), אשר כל קוראו יבין כי הכונה היא ל"שָׂרִים", מביא מנחם בערך, "בשר" ודונש (5) תוקפהו כמובן, ומביא מאמר מקביל לזה ג"כ במשלי (ל 23): ושפחה כי תירש גברתה.

ב. "וּבְצֹק" שבמבטא: וּבְצֹק העתים (דני' ט 25), מביא מנחם בשרש "בצק"! איך באר את המבטא הזה? קשה לדעת. ודונש (150) אומר: "אין ענין לבצק בעתים ובימים", ומבאר לנכון: מלשון צרה וצוקה¹⁷.

ג. את המלה בָּנִס בפסוק: מלכא בָּנִס וקָצַף שגיא ואמר להובדה לכל חכימי בבל (דני' ב 12) מביא מנחם בערך, "בנס", ואומר: "לפי ענינו עצב וקצף". ודונש (4) חושב כי הבית היא שמושית, והכונה היא: בעברה ובזעף, כי כן מתרגם: והנם זועפים (ברא' מ 6): והא אינון נְסִיִּין. והווי שבמלת "וְאִמְרָה" שהיא לפי פרוש זה מיתרת, היא מן הווין המיתרות, כגון: ויקברוהו ברמה ובעירו (ש"א כח 18).

ד. את המלה "בֹּשֶׁסֶכֶם" בפסוק: יען בֹּשֶׁסֶכֶם על דל (עמוס ה 11)

15 הקדמונים השתמשו תמיד בשם "אות" של הא"ב בל"ו כמו שהוא בהוראתו העיקרית בתנך. וכן בשמות כל אות ואות, וגם ברבוי "אותיות".

16 לא הביא בחשבון את: נְתַתִּי, וכו', שהנון שהיתה צריכה לבוא אחרי התו הראשונה איננה!

17 שכת להעיר על עוד מלה שמנחם מביא בערך, "בצק", והיא: בְּצֻקַת עפר למוצק (איוב לח 38) שהיא מלשון יציקה.

18 המבארים החדשים (ר' גזניוס במלוגו הארמי שבסוף מלוגו העברי) מסכימים למנחם ומזכירים כי בארמית יהודית משתמשים בשרש, "בנס" - לכצט.

הביא מנחם בראשונה בשרש בשס, אך בבואו לבאר שרש זה הנמצא רק פ"א בתנך הוא אומר: יתכן להיות מגזרת משסה לפי ענינו.

ודונש (83) חושב כי נכון הדבר כי הבית היא שרשית והוראת השרש היא: רָמוּס¹⁹. וראיה לדבר מלת היחס „על“ הבאה אחרי מלה זו^{20א}.

כ.

א. את המלים „כָּךְ מִים“ בפסוק: לא יפנה דרך לרמים (איוב כד 18) מביא מנחם בשרש „רם“ יחד עם כי רם ה' ושפל יראה (תהי' קלח 6)²⁰. ודונש (114) מעיר כי פה ל"ר מהשם כרם, ומביא לראיה את השם „חֲלָקָה“ שלפני זה, והשגה זו נותנת לו מקום לעקץ את מנחם באמרו אליו: והודה לאמת... ואל תאמר עוד ל„כרמים“—רמים, ולא ל„בשרים“—שרים, ולא ל„אֲנָכִים“—נכים, ולא ל„מזחים“—זחים, ולא ל„בוששים“—ש(ו)סים, ולא ל„עלעים“—לעים, ולא ל„מקיפים“—תקיפים ולא ל„מציקים“—בצוקים, ולא ל„לקונים“—מתקנים, ולא ל„נסיסים“—בנסים. ולא ל„שוממים“—שתומים, ורבים כמו אלה אשר השרשת ענפיהם (= עשית אותיות שמושיהם לשרשיות) ושרשת שרשיהם (עקרת מהם אותיות שרשיות), התבונן בהם, והשיבם במחלקותיהם, פן תהיה כחכמים בעיניהם, הכסילים בעיני בוחניהם^{20א}.
ב. „כִּידוּדִי“ במאמר: כִּידוּדִי אש יתמלטו (איוב מא 11), היא לדעת מנחם משרש „דוד“, והכף היא כף הדמיון. ועפ"י דונש (9) הכף היא שרשית, והוראת המלה: להב אש.

ל.

את השם „לָשֶׁד“ במאמר: נהפך לְשָׁדִי (תהי' לב 4) מביא מנחם בערך „שד“, ואיננו מבאר מה היא הוראת האות ל פה. ודונש (10) מוצא לנכון כי הלמד היא שרשית.

א.

א. את השם „אָנָךְ“ (עמוס ז 7) גזור מנחם משרש „נך“, ומחברו עם „נכים“ (תהי' לה 15) ו„נָכְאִים“ (ישע' טז 7) שהוא מבאר מל' גִּפְץ וְהָרֶס; ו„חומת אנך“ היא: חומת-נפץ(?). „ובידו אנך“, ובידו מִפֶּץ לִשְׁחַת העיר. ודונש (6) אומר: לא יתכן (לנו) לדבר בחומת הרס ולא בחומת בנין, ו„אנך“ הוא בדיל, שממנו עושים משקלת הבנאים.

ב. אֲזַקִּים בערך „אזק“ מביא מנחם „אֲזַקִּים“ ואיננו מזכיר „בְּזַקִּים“ (תהי' קמט 8). ודונש (100) אומר: „ואין לנו בכל המקרא אֲזַקִּים כי האלף הכתוב בפסוק [מן הָאֲזַקִּים אשר על ידך—ירמ' מ 4]—לא יִקְרָא—אך ר"ת מעיר בצדק כי הזין במלת האזקים איננה דגושה בד"ח כדין כל אות הבאה אחרי הא הידיעה, ובכן צריך לחשב את האלף מן המלה אף אם איננה נבטאת.

19 אולי זה מענין: צרינו בִּסְסָה מְקֻדָּשׁ (ישע' סג 18) ובעקר: בִּשְׁסָם = בוססכם.

20 כנראה פתר מנחם כי אלה ש„חלקתם תקלל בחיים“ לא יפנו אל דרך המלך כאנשים

הרמים שאין להם ממה לפחד. [20א עניין זה מובא בכ"י המחבר בשני גוסיים והנוסח

הקצר כלול בשינויי לשון קלים בתוך הגדפס. המ ע ר כ ת].

וצריך להוסיף כי נקוד ההא ב ק מ ן מראה על האות שאחריה שהיתה צריכה להיות מבטאת.

ג. את "דָּשָׁא" במבטא "כעגלה דָּשָׁא" (ירמ' נ 11) מביא מנחם בצדק בערך "דש" ומחברה עם "דִּישׁ"²¹.

ודונש (94) בא בפרוש משנה ואומר כי מלה זו היא מלשון דָּשָׁא, והבהמה "האוכלת הדשא נקראת דָּשָׁא". ולא שם לב לזה שאם היתה המלה מל' דשא צריך להוסיף הא אחרי האלף ולאמר: דָּשָׁא, ע"מ: תִּזְקָה.

ה.

את המלה "הֶצֶן" במאמר: ובאו עליך הֶצֶן רכב... צָנָה ומגן וקובע (יחו' כג 24) מביא מנחם בערך "צן", ומחברו עם: צָנָה וסוחרה (תהל' צא 4), מה חשב על ההא שלפני "הֶצֶן" במלת "הֶצֶן" לא נוכל לדעת. כי איננה הא הידיעה ולא הא המשקל. ודונש (97) צודק באמרו כי אי אפשר שיהיה שם זה דומה ל"צָנָה" אחרי כי השם צנה נזכר אח"כ באותו משפט.

י.

א. ב, את המלים: יִגַּע, וַיִּבֶשׂ מביא מנחם בערכי "גע" ו"בש", ודונש (51, 50) חושב כי שרשן שלישי, ואם נמצא: הוֹגַעְתָּם (מלאכי ב 17) והיוד איננה, וַיִּבֹשׁ (חוש' יג 15) שיוּד השרש איננה, הנה הביא דונש בהקדמתו לתשובותיו את הכלל כי היוד מתחלפת בוּ (הוֹגַעְתָּם), וכן תוכל לשמש במקום שתיים (וַיִּבֶשׁ).

ג. את המלה "שְׁלִיָּה" (ובשְׁלִיָּתָה—דבר' כח 57) מביא מנחם בערך "של" ומחברה עם "יִשְׁל" (שם שם 40). ודונש (34) מוצא לנכון כי היוד שרשית כמו בשם "קְלִיזָה".

מ.

א. את השם "מְעִין" במבטא: מְעִין אריות (נחום ב 12) מביא מנחם בערך "ען" יחד עם: עֵין יעקב (דבר' לג 28). ודונש (132) טוען כי "מעון" הוא מהשניים בשעה ש"עין" היא מהשלישיים, והיוד מיסד בה יוד מן "אויב" כי במשקל אויב נאמר "עֵין" את דוד" (ש"א יח 9).

ובנוגע למשקל עֵין (פִּיל) בכלל יש ערובייה במחברתו של מנחם, חלק מהשמות שעל משקל זה (אֵיל, אֵין, פִּין, חֵיל, יֵין, לֵיל, פִּישׁ) הוא מביא בערכים של שרשים שלשיים שאותם השניה היא יוד, וחלק מהם (פִּיר, פִּית, גִּיא, דִּישׁ, עֵיט, עֵין, עֵישׁ, צִיד, קֵין, קֵץ, שֵׁית) הוא מביא בין השרשים השניים (בר, בת, וכו'). והשמות: יֵית, חֵץ, לֵישׁ, עֵיר, אינם נמצאים כלל בספר. כל זה צריך לזקף על חשבון "כל התחלות קשות" וחסר שיטה קבועה.

ב. את הבינוני "מְעָטָה", הנאמר על החרב במבטא: מְעָטָה לטבח (יחו' כא 20), מביא מנחם יחד עם המאמר הארמי: התיב עָטָה וטעם (דני' ב 14).

ודונש (128) טוען בצדק כי אלה הם שני דברים נפרדים, „עֲשֵׂה“ הארמית היא „עֲשֵׂה“ העברית, ו„מַעֲשֵׂה“ [ביוני מבנין פֻּעַל] היא מל': עֲשֵׂה אור כשלמה (תהי' קד 2), והכונה היא שהיא לִוְטָה בשמלה (עפ"י ש"א כא 10), והוא מוסיף: והדבר הזה הוא ידוע (?) כי כל חרב יקרה תולט ותוֹעֵט (?) בשמלה למען יעמד ברק לטישתה, ולא תועט עד עת הטבח ביום המלחמה.

ובכן, מפני כי במקרה היתה חרב גלית לוטה בשמלה נעשה כבר דבר ידוע כי את כל חרב יקרה עוטים או לוטים בשמלה 22 ולא בתער.

ג. את השם „מִיָּח“ (תהי' קט 19) מביא מנחם בערך „זח“ יחד עם: ולא יָיַח החשן (שמות כח 28). ודונש (99) מוכיח כי שם זה הוא ע"מ מִצָּח, והמם שרשית.

ד. את השם „שָׁפָם“ (ויק' יג 45) מחבר מנחם עם „שָׁפָה“, בחשבו בודי את המם כזו שבמלים: שלשום, ופתאם, וכיו"ב. ודונש (155) טוען כי לא יחכן לחברם, כי השפם הצומח על השפה איננו שפה כשם שהזקן איננו לחי, והגבות אינן המצח.

ה. בנוגע לשם „פָּחַם“ נפל דונש בפח פזיזותו כנראה. שם זה מביאה מנחם בערך „פחם“ בשתי דגמות: ופעל בפחם (ישע' מד 12), ופחם לגחלים (משלי כו 21). אך בערך „פח“ חלק ב. הוא מביא בין הדגמות: ויפח באפיו נשמת חיים (ברא' ב 7), נִפַּח באש פָּחַם (ישע' נד 16). ובא דונש (54) ואומר: „והבאת בחלק אחד בפעלים השניים: פחם לגחלים [צ"ל: נפח באש פחם 28] עם ויפח באפיו נשמת חיים, ופחם הוא מן השמות השלישיים, והמם בו מן היסוד... והחסיאך בו ראותך הדולק אש בפחם נופח עליו במפוח, ולכן זרית המ"ם לרות, ואפדת מ"ם פחם, כמו מ"ם שפם“.

ועל טעותו של דונש התנפלו תלמידי מנחם בארך דברים, באמרם לנכון כי לא היתה כונת מנחם למלת „פחם“ שבמאמר: נפח באש פחם, כ"א למלת „נִפַּח“ שהוא מחבר אותה לנכון עם: ויפח באפיו. הם מתחילים ב„דבור מפוצץ“: „שמעו חכמים מלי, והטו אזן אלי, והתמהו על שגיות דונש וטעותו אשר כמוה לא נהיתה וכמוה לא תוסיף...“, וגומרים: ואמנם כי כל אשר יחפץ להכזיב רעהו בפתרונו [צריך] לעמוד, טרם השיבו, על תוצאות הספר המושב עליו, ודקדוקי ענינו... ולא ימהר מבלי הבין פן יהיה לבו, וע"כ אמר שלמה: משיב דבר בטרם ישמע—אולת היא לו וכלמה (משלי יח 13).

ג.

א. במלה „נִעַר“ במאמר: נִעַר כפיו (ישע' לג 15) חושב מנחם את האות נ לשרשית, (כמו: גִּזְעַר ושוֹעַר).

22 ר' ב' לשוננו חוברת [א, כרך א, עמ' 17] שבארתי כי שרש „מעט“ מוריה בערבית

על שליפת חרב, ו„מַעֲשֵׂה“ היא ע"מ: נִבְדָּה.

23 כן הוא במחברת, וכן בתשובות תלמידי מנחם ובהכרעות ר"ת.

ודונש (33) אומר כי השרש הוא "ער" מל': וְתַעַר כדה (ברא' כד 20) ונון נוער הוא כנון: נוגע ונוסע [שמנחם מביאן בערכים גע וסע].
ור"ת מעיר בצדק כי "ותער" ענינה הרקה, ו"נוער" הוראתו נענוע [כנף הבגד] כמו: גם חצני נעיתי (נחמ' ה 13).

ב. במלים: קָטַן, סָאן (ישע' ט 4), ויִצְעֵן (שם לג 20) חושב מנחם את הנון נוספת על "קט", "סָאָה" – סא (2), ו"צֵעָה". ודונש (48) מוכיח כי הנונים הן שרשיות מפני כי הן נמצאות בנטיות הפעל וא"א להשמיטן כשם שא"א להשמיטן מן המלים: שוכן, ויבחן, ולהקטין. ומה שנוגע למלת "קט" – היא משרש מיחד, ויש לנו שני שרשים: קט וקטן.

ת.

את המלה "לְצַמֵּת" במאמר: כפלח הרמון רָקֶתֶךְ מבעד לְצַמֵּתֶךְ (שה"ש ד 3) מביא מנחם בשרש "צמת", ואומר כי "זה מענין עלף" [= עטיפה], ו"א: מבעד לצעיפק.

ודונש (145) טוען בצדק כי מלה זו דומה לגמרי למלת "רָקֶתֶךְ" שלפניה שמנחם מביאה בערך "רק".

ך.

מה היא האות ך במלת "חֲנִיךְ" בפסוק: פזר עצמות חֲנִיךְ (תהל' נג 6)? שרשית או כנוי נוכח?

מנחם מביאה בערך "חן" [= חנה] ומפרש: עצמות האויב החונה עליך. אך דונש (104) אומר כי לו היתה הכף כנוי הנוכח היתה המלה צריכה להנקד: "חֲנִיךְ" בהיותה בהפסק, והצורה ך היא ארמית, ולכן הוא חושב כי המלה היא מל': חֲנִיךְ לנער (משלי כב 6) וע"מ אוֹצֵר וגוֹזֵל, וגוֹזֵל. אך מה יהיה פרוש הכתוב עפ"י? על זה איננו מדבר.

ע.

את המלה "יַעֲלֵעוּ" (איוב לט 30) מביא מנחם בערך "לע" (עם: לָעו, לַע), ואת "עוֹעִים" (ישע' יט 14) בערך "עו" (עם: עוֹה, עוֹתָה, הַעוִינוּ). ודונש (140) טוען כי אם את העין הראשונה מהמלה "יעלעו" ואת העין השניה שבמלת "עוֹעִים" אין מנחם חושב על אותיות השרש אז צריך לחשבן כשמושיות, וצריך להוסיפה על הסימן שנתן להן מנחם: "שמלאכתו בינה", ועפ"י צריך לחבר סימן חדש והוא: "עוֹנֵבִים אֵכֵל וְשָׁתָהוּ"

III. אם השרש הוא בן שלש או ארבע אותיות

גם בענין זה יש חלוקי דעות בין מנחם ויריביו בנוגע לאותיות א' י' מ' ת' הנמנות בין השמושיות והנוספות במשקלים שונים.

א.

את המלה "אַשְׁמֵן" (ישע' נט 10) מביא מנחם בערך "אשמן" כהביאו

כל השמות המתחילים באלף נוספת באות א (אַצְעָדָה, אַרְבַּע, אֲשַׁמְרֶת, ועוד, ואפלו „אָתְמוֹל“ הבא בתנך גם בצורת „תְּמוֹל“), והוא מבאר מלה זו: במחשכים. ודונש (151) גזורה משרש „שמן“: ומבאר את המאמר: היינו בין החיים הַשְּׁמָנִים, בְּמֵתִים היבשים הישנים (?).

השם „יֶצֶה־ר“ מובא במחברת בשני מקומות: בערך „יצהר“ ובערך „צהר“ ביחד עם: יֶצֶה־ר (איוב כד 11). האם בשעה שכתב שרש „צהר“ שכח שהזכיר כבר „יצהר“ במקום אחר? בכל אופן, בנסחה שהיתה לעיני דונש לא הובא שם זה בערך „צהר“, כי הוא רק קובל (149) על אשר הביאהו במחברת י ולא צ.

מ. א. את מלת „מִסְכֵּן“ מביא מנחם בערך „מסכן“, בחשבו את המם לשרשית, כמו שהשתמשו בשרש זה בתלמוד, באמרו: כל העוסק בבנין מת מסכן (יבמות סג ע"א). ודונש (127) גזורה משרש „סכן“. ב. את הפעל „יִכְרְסְמָנָה“ (תהל' פ 14) מביא מנחם בערך „כרס“ (יחד עם: מלא כרשו מעדני – ירמ' נא 34). ודונש (57) אומר כי הם שני דברים: האחד פעל רבעי, והשני שם שלשי.

ת. את הפעל „תִּרְגְּלֹתִי“ (הושע יא 3) הביא מנחם, לפי דברי דונש (157) בערך „רגל“, והוא קובל על זה, ומרבה דברים על אי האפשרות לאמר מן תקוה – תִּקְוֹתִי, ומן רבץ – תִּרְבִּצָּתִי, וכו'. וכאשר מעינים במחברת מוצאים „תרגלתי“ בשרש „תרגל“ ולא „רגל“! וע"ז מעיר ר"ת.

ועוד שלש השגות על שרשים מרבעים אמתים:
א. את התאר „מִקְסָפָס“ מביא מנחם בערך „חסף“ מבלי התחשב עם האות ס שבסופו, ומחברו עם: מחשף הלבן (ברא' ל 37). ודונש (109) חושבו לנכון לבן שרש רבעי: חספס.
ב. וכן חושב מנחם את „כִּפְכֹּד“ לשניי וכן ערער, וצִנְצָנָה; אך לא: דרדר וסנסן!! ודונש (116) מתנגד להפליה בין השמות.
ג. את השם „כרכב“ מביא מנחם בערכים הרבעיים. ובא דונש (115) וטוען כנגדו בדברים ובטענות שקשה להבינם.
ובזה נגמרו ההשגות על מספר אותיות שרשים שונים, דברים שהם כנגד עקר מטרת ספרו של מנחם. (ועתה אדבר על ההשגות על ענינים שהם אמנם צדדיים, אך דוקה עליהם רב מספרן ^{23a}).

ב. שונות

מלבד שלשת הענינים העקריים של הספר שמדבר עליהם בשלשת הפרקים הקודמים [במאמר זה ובמאמר „התאבקות דונש בן לברט“. המערכת] יש עוד שש השגות בענינים אחרים.

א. מנחם בהקדמתו לספרו (צד 9) מביא שורה של מלים „שויים במראיהם ושוניים בנקודתם ופתרונם“, וז"א שאותיותיהן שוות, אך נקודן והוראתן שונות, בין אלה הוא מביא: **בָּא** אלי העבד (ברא' יט 17) ואני אנה אני **בָּא** (שם לו 30). ודונש (82) מעיר בצדק כי אין הבדל בין נקוד שתיהן.

ב. ג. ד. אחרי הפסקה הקודמת הוא מביא שורה של מלים „השויים במראיהם ושוניים בפתרונם, ובנקודתם יש עזר על הפתרון“, וז"א שע"י שני הנקוד אפשר לעמד ע"י שני ההוראה, כגון: **אֵל** אלהים ה' (יהוש' כב 22) **רָאָל** משה אמר שמות כד 1). ובין הדגמות הביא גם אלה: **בְּת־בבל** (תהל' קלו 8) **בְּת־עינן** איכה ב 18); **גַּל** נעול (שה"ש ד 12) **גַּל** עיני (תהל' קיט 18); וקראתם **דְּרֹר** (ויק' כה 10) **מֶר דְּרֹר** (שמות ל 23) ו**דְּרֹר** קן לה (תהל' פד 4). ודונש (81, 89, 95) מעיר בצדק כי בדגמות האלה אין שוני בנקוד בין המלים.

ה. בהקדמתו זאת (צד 8) הוא מביא תפקידים שונים לאות ה הבאה בסוף המלים. התפקיד הראשון הוא שהיא „יסוד נופל“ לפי שיטתם. ולזה הוא מביא דוגמות לשרשים אחדים עפ"י סדר א"ב: **אָנָה** לידו (שמות כא 13), **בָּנָה** כעש ביתו (איוב כז 18), **גָּלָה** עמי (ישע' ה 13). ובא דונש (85) ואומר שאי אפשר לחבר את הדגמה השלישית אל השתים הראשונות, והיה צריך להביא במקומה: **גָּלָה** את און שמואל (ש"א ט 15). במה נכונה דגמתו יותר מזו של מנחם? קשה לדעת.

ר"ת אמנם מבאר כי דונש חושב שהיה צריך להביא דגמות לפעלים שבא אחריהם פעול, כי: „בנה כעש ביתו“ הכונה היא: את ביתו, וכן היה צריך להביא: וה' גלה את און שמואל, ולא: גלה עמי, שאין תבת את משמשת אחריה. ועל זה הוא אומר: „יפה דקדק דונש“.

אבל מה יענה על „אָנָה לידו“ שגם שם אין פעול? ודונש אינו מעיר על זה. ושנית: בהבאת דגמות לשרשים מנל"ה, מה ענין אם הם באים ביחס הפעול או לא?

ו. בהשגתו האחרונה צודק דונש.

בערך „הי“ הנזכר לעיל מביא מנחם (צד 71) דגמות למלים הבאות בפסוק פעם אחת במקום שהיו צריכות לבוא פעמים ומה שהראב"ע קורא: מושך עצמו ואחר עמו, כגון: לא רבים יחכמו, וזקנים יבינו משפט (איוב לב 9) שהכוונה

היא: וזקנים לא יבינו משפט. בין הדגמות הוא מביא לפי דברי דונש (73) 24 גם את קטע הפסוק: אַל תאכלו ממנו נא בָּשֶׁל וּמִבֶּשֶׁל במים (שמות יב 9), ובא דונש וטוען כי צרך להוסיף פה מלת לא או אַל [כי הווי מחברת את מלת „ובשל“ אל „נא“].

סוף דבר :

אחרי עברנו על החלק החשוב מתשובות דונש (90 מתוך 160) נוכל להזכיר כי בחלק גדול מאד מתשובותיו הוא צודק לגמרי, ורק נחמה קטנה תוכל להיות לבעל דינו מנחם, והיא כי גם הוא יריבו שגה לפעמים. ועל שניהם יש לאמר מאמר חכמינו: חכמים, הזהרו בדבריכם.

תשובותיו בכלל פתחו לא רק שערי הדקדוק בלבד ביתר תשובותיו, כי אם גם שערי הבנת התנך והדיוק בהוראת מלי הלשון, שערי הוכחים לענינים ספרותיים ולשוניים המגדילים תורה ומאדירים אותה.

אך צריך להוסיף כי דונש כתב תשובותיו באקראי ו, כאשר יעלה המזלג. אין בתשובותיו סדר אלף-ביתי, ולא סדר עניני. הוא עבר על „מחברת“ מנחם כנראה פעמים רבות, ובכל פעם שמצא איזה דבר לתקן בו בעליה רשם לו מה שיש לו להעיר ואחרי כן אסף את הדברים עפ"י מה שנרשמו, דבר זה יוכל כל קורא מאמרי זה להזכיר בצדקתו בהעיפו עין על המספרים של „התשובות“ שמתי בסוגריים ועל סדרם ...

להרחבת הלשון ולתיקונה

מרדכי טרופר

הכתיב שבמדרשי ההלכה

(ע"ס כתבי"ד ודפוסים עתיקים)

(סוף)

ו. ס ג ו ל *

תנועה זו מסומנת עפ"ר ביו"ד בפעלים עם הכינויים לגוף שלישי זכר ונקבה:
אדינינו—סאו, עז, 45, קא, 48, 52; יהדרינו—סאו, קסא, 38; אזכינו—סדו,
קכא, 14, 17; יחללינו—סדו, קפו, 38; יטלינו—מר, 248, 8; יטהרינו—סאו, קי, 23;
תטהרינה—סאו, קב, 31 וב"מ; יכפתינו—סאו, רו, 8; ימלאינו—סאו, קלט, 13, 15;
יכינה—מר, 275, 11; אתנינה—סדו, קיח, 17; יתנינו—סאו, סא, 53; סב, 1;
להסיקינו—סאו, קט, 32; יתירינו—סאו, צט, 22; יעמידנה—סאו, קעח, 30;
יפדיה—מא, מר, 257, 7; ירצעינו—מר, 252, 12;
מצורות אלו בלי יו"ד מצאתי רק את הבאות:
יביאנה—סאו, כג, 14; יורנו—סאו, קמה, 28; יכניסנה—סדו, קצג, 5;
נלמדנו—סאו, לה, 13, 14; יקמצנה—סאו, רג, 22.
היו"ד שכוחה גם בצורות אחרות, אבל בלי קביעות, כמו שתראה הרשימה

הבאה:

אינינו—סדו, קיג, 24 וב"מ	
הימינה—סאו, צח, 31 וב"מ	
הימינו—סאו, פ, 20 וב"מ זולת פ"א	הימנו—סאו, רו, 53
סדו, קיד, 30 וב"מ	
איפשר—מג, אב, 21; סאו, כ, 34	אפשר—סז, גב, 28; סאו, כט, 19;
וב"מ זולת ב"פ; סדר, קיח, 27	ס, 35, סדו, קיח, 32
סדו, שם וב"מ זולת פ"א	
איפשי—סאו, קפד, 19	
היתר—סאו, סו, 11 וב"מ זולת ב"פ	התר—סאו, לה, 29, 43
סדו, קנה, 24 וב"מ זולת ב"פ	התיר—סדו, קמח, 37; קסד, 50
היתירה—סאו, סו, 12	
היכרת—סאו, קפג, 28	הכרת—סז, גב, 5
היסיטו—סאו, קנ, 28	

* [הדוגמאות שפרק זה אינן מחייבות להנכיח שהיו"ד מסמנת בהן את הסגול דווקא. אמנם בניקודנו דרכן של צורות אלו להינקד בסגול, אבל יש גם מסורות אחרות, פעמים חירק ופעמים צירה, כגון אָלָא, אָלָא במקום אָלָא, היתר במקום הִתֵּר, אִפְשֵׁר במקום אִפְשָׁר, מִמְּנו על יד מִמְּנו וכדומה. שמא לכך מכוונת היו"ד?]

- היעלם—סאו, נו, 14 וב"מ¹
 חברתה—סאו, סה, 52, 53; רכג, 5
 סדו, קכ, 1 וב"מ
 אילא—מג, דב, 18
 חישבון—סדר, 79 b, 27
 בלי יו"ד נכתבות תמיד המלים הבאות:
 השג—סאו, נד, 1, 19 וב"מ
 הפסד, הפסק, הפרש, הפשט².

ז. וי"ו קונסוננטית

כנראה גרם השימוש הרב באותיות וי"ו ויו"ד כסימנים לתנועות שונות לכך שראו בזה את תפקידן העיקרי והמהותי, ומשום כך לא יכלו עוד אותיות אלו כשהן לעצמן לשמש גם סימנים לעיצורים וי"ו ויו"ד כשם ששימשו מראשית השפה העברית ועד סוף תקופת התנ"ך, לפחות. הורגש צורך בסימון נוסף לעיצורים אלה כדי שייבדלו ויהיו ניכרים כעיצורים ולא כסימנים לתנועות. דבר זה נעשה ע"י הכפלת האותיות הללו עצמן, כגון: וודאי, חייב וכיו"ב. איך הגיעו לרעיון זה של סימון ומתי, אין אנו יודעים עדיין¹; אבל הואיל וסימון כזה אינו נמצא אף פעם אחת בכל התנ"ך כולו, נראה עכ"פ שמאוחר הוא בהרבה מן השימוש באותיות וי"ו כאימות הקריאה, השכיח בתנ"ך מאוד². ולפיכך לא התפשט ולא נפוץ השימוש בו"י כפולות כשימוש באימות הקריאה גם בספרות שלאחר התנ"ך. אפילו באותם כה"י או הדפוסים המרבים להשתמש באימות הקריאה, כמעט עד כדי קביעות, השימוש בו"י ויו"ד כפולות מצומצם ומחוסר כל קביעות, כמו שנראה להלן, בייחוד הדברים אמורים ביחס לו"י וקונסוננטית.

(א) בתחילת המלה:

וי"ו קונסוננטית נכתבת גם יחידה וגם כפולה בהכרעה ידועה לצד האחרונה, כמו שתראה הרשימה הבאה:

- וודאי—סאו, קיב 3 ועוד
 וודי—סז, אב, 23
 ודיי—סבר, 3, 4
 וודאות—סאו, קיח, 2, 3, 7
 וולד—סבר, 74, 26; סז, בא, 3;
 סאו, ל, 43 ועוד
 ולד—סאו, ל, 42 ועוד; סדו, קסד, 22, 27 ועוד
 ולדות—סאו, ב, 6, 7; וב"מ זולת
 ב"פ; סדו, קנו, 23 וב"מ זולת פ"א
 ודאי—מר, 216, 15; סאו, לב, 52
 ועוד תרבה; סדו, קפ, 46

¹ כתיב זה של חמש המלים האחרונות מכריע לדעתי נגד השקפתו של פרופ' י. קלוזנר המנקד בפתח: הַתֵּר, הַקֹּדֶשׁ וכיו"ב (בספרו "דקדוק קצר של העברית החדשה" ת"א, תרצ"ה, ע' 139).

² מראי מקומות בעמ' 155.

¹ עיינתי בספרי הדקדוק ללשון המשנה והתלמודים שהזכרתי בפתיחה (ע' 125) ולא מצאתי שום הסברה לתופעה זו מלבד ציון העובדה בלבד. ² עיין ברדוביץ.

וידוי—סאו, כג, 33—36 וב"מ זולת
פ"א; סדו, ריב, 28; 31
וידוי—סאו, כג; 33; קסו, 53
וידויין—סאו, לט, 29

וידוי—סאו, קסג, 8

וועד—מא; מכ, 332, 7
וותיק—סאו, מו, 51
וותיקים—סדו, קיט, 36
ווסתן—סדו, קטו, 9
(ה)וושט—סדו, קנת, 38.

(ב) בתוך המלה:

גם כאן נכתבת וי"ו קונסוננטית יחידה וכפולה בהכרעה מועטה לצד האחרונה, כמו שתראינה הרשימות הבאות:

(a) מלים כתובות רק בוי"ו כפולה:

אוחים—סאו, קע, 24; קפט, 5; סדו, קצג, 50; הליוני—סדו, קכא, 10;
ילוונו—סדו, רא, 24; הרווחה—סדו, רטו, 53; חוחים—סו, גב, 33; יחורו—סדו,
קצו, 44, 49; כוורת—סדו, קה, 2, 11; קו, 19; ועוד.

(b) מלים כתובות רק בוי"ו יחידה:

זועות—מר, 214, 16; כואו—מא, מכ, 278, 3; מות—סדו, קמג, 15 וב"מ;
מרחשון—סדו, קמא, 10 וב"מ; מתוכים—סדו, קיד, 23 ועוד.

(c) מלים כתובות גם בוי"ו כפולה וגם בוי"ו יחידה:

חנוני—סאו, קיז, 19 חנוני—סאו, קפב, 20

מתודה—סאו, קנט, 3, 10 וב"מ

מתודים—סאו, קכט, 16

מתודים—סאו, רכת, 32

תודע—סאו, קסא, 50

תודע—סאו, מד, 21

יודעו—סאו, מא, 48

יון—סדו, רכג, 1, 2

יון—סאו, רכט, 17

יולד—סאו, קלא, 31, 34

יולד—סאו, קכה, 50

נתועדו—סאו, ח, 49

נתועד—סאו, ח, 50

כוונו—סדו, קפב, 22

יכין—סאו, כא, 32

מכוין—סדו, קלט, 51; קמא, 7

מכונו—סדו, רכא, 34

מכונים—סדו, קכו, 38; קלט, 52

נתכון—סאו, מד, 33, 34

נתכוון—קפג, 24, סדא, וב"מ

נתכונו—סדו, קס, 45

מתכוין—מר, 281, 15, 16; סאו,

מתכוין—סאו, קלא, 30

מט, 21 וב"מ זולת פ"א; סדו,

קצט, 34; רט, 34

מעוית—סדר, קטו, 13

מעוות—סדו, קטו, 16, 24, 41

³ ייתכן שבשתי מלים אלו נתחלפה וי"ו ביו"ד כרגיל בכה"י והדפוסים, כך שמעיקרא היה כאן יכוון, מכון, כנהוג לגבי צירה בהברה סגורה (עיי' ע' 147).

⁴ ראה הערה 3.

- מעוּתִין—סְדוֹ, קְבוֹ, 20
 מְצוּת—סְבֵר, 17, 16; סֵאוּ, יֵד, 8, 32 וּב"מ
 מְצוּת—סֵאוּ, כֵּט, 31
 עוֹל—סְדוֹ, קֶצֶג, 45; רִי, 19
 עוֹר—סְדוֹ, קֶעֶא, 41
 צוּאָה—סֵאוּ, סֵג, 1 וּב"מ
 שְׁלוּתוֹ—סְדוֹ, רִמֵּט, 44, 47, 51
 שְׁלוּתוֹם—סְדוֹ, רִנֵּ, 3
 יתֵר עַל כֵּן: וַיֵּן קוֹנְסוֹנְטִית בְּתוֹךְ הַמִּלָּה נִכְתַּבְתָּ עִפְ"ר יַחֲדָה כְּשֶׁהִיא בֵּאָה
 לִפְנֵי אַחַת מֵאֵימּוֹת הַקְּרִיָּאָה אַהֲ"י כְּמוֹ שֶׁתִּרְאִינָה הַרְשִׁימוֹת הַבָּאוֹת:
 (1) לִפְנֵי אֱלֹ"ף כֹּאֵם קְרִיָּאָה.
 צוּאָר⁵—סֵאוּ, טוֹ, 21 וּב"מ זוּלַת פֿ"א⁶; סְדוֹ, קֶבֶג, 43; צוּאָרוֹ—סְדוֹ, קְבוֹ, 24; יִשׁוּא⁵—סְבֵר, 20, 17.
 (2) לִפְנֵי ה־א כֹּאֵם קְרִיָּאָה.
 (a) מִלִּים כְּתוּבוֹת רַק בּוּי"ו כְּפּוֹלָה:
 אֲנוּה—מֵר, 127, 5; קוּוֹה—סְדוֹ, קֶמ, 14.
 (b) מִלִּים כְּתוּבוֹת רַק בּוּי"ו יַחֲדָה:
 מִתְּאֹה—סֵאוּ, דִּכְבֵּ, 3, 11; סְדוֹ, קֶכָּה, 28; לֹוֹה—סְדוֹ, קֶכָּד, 8 וּב"מ; מִלֹּוֹה—
 סֵאוּ, סֵ, 16, 17; רִיט, 6; סְדוֹ, קֶסֶח, 21, 29; מִלֹּוֹה—סְדוֹ, קֶסֶז, 38 וּב"מ; צוּוֹה—סְדוֹ, קֶנֶב, 10; מִצְוֹה—סְדוֹ, קֶנֶג, 21; מִצְוֹה—מֵר, 208, 8 וּב"מ; סֵז, אֵא, 11, 12, 17, 18;
 סֵאוּ, יֵד, 21 וּב"מ; סְדוֹ, קֶכוֹ, 38 וּב"מ; מִרוּוֹה—סְדוֹ, קֶמֶא, 8; אִשׁוּוֹה—מֵא, מֵר, 89, 1;
 תְּשׁוּוֹה—סֵאוּ, כּוֹ, 13, 32; יִשׁוּוֹה—סֵאוּ, לֵט, 26 וּב"מ; סְדוֹ, קֶעֶט, 28; הִשׁוּוֹה—סְדוֹ, קֶפֶה, 20 וְעוֹד הַרְבֵּה.
 (c) מִלִּים כְּתוּבוֹת בּוּי"ו יַחֲדָה וְגַם כְּפּוֹלָה:
 נִכּוּה—סֵאוּ, קְבוֹ, 45
 פִּרוּוֹה—סֵאוּ, קֶסֶד, 42
 נִצְטוּוֹה—סֵאוּ, נַח, 37 וּב"מ; סְדוֹ, קֶבֶג, 37 וּב"מ
 יִצְטוּוֹה—סֵאוּ, קֶנֶג, 37
 שׁוּוֹה—מֵה, 213, 19, וְעוֹד; סְבֵר, 2, 3, 14 וְעוֹד; מֵג, 43; סֵאוּ, אֵ, 2, 18 וּב"מ זוּלַת פֿ"א; סְדוֹ, קֶכָּד, 6 וּב"מ.
 (3) לִפְנֵי וַיֵּן כֹּאֵם קְרִיָּאָה אוֹ אַחֲרֶיהָ:
 וְכֵאֵן יִקְרָה לִפְעָמִים — כְּמוֹ שֶׁיִּקְרָה בְּתֵנֶךְ עִפְ"ר — שֶׁבִּמְקוֹם שְׁתֵּי הַוּוּיִם תִּבּוֹא
 אַחַת, כְּמוֹ שֶׁתִּרְאֶה הַרְשִׁימָה הַבָּאָה:

⁵ אֲמַנֵּם, כִּידוּעַ אֵין הֶאֱלִיף בְּמִלִּים אֱלוֹ אִם קְרִיָּאָה מִלְּכַתְחִילָה, אִוֵּלֵם מֵאַחֵר שֶׁאֵבֵד עֲרֻכָּה

הַקּוֹנְסוֹנְטִי, הִפְכָּה לֹאֵם קְרִיָּאָה כְּמוֹ בְּמִלִּים רֹאשׁ, רֹאשִׁי וְכִי"ב.

⁶ שֵׁם, יֵג, 40. ⁷ הִשׁוּוֹה אֶת הַכְּתִיב הַמֵּלֵא שֶׁל מְצוּת (בְּעִמּוּד זֶה לְמַעַלְתָּ).

בשתי וי"וים
מצוות—סבר, 5, 20; סאו, לא, 26
ועוד; סדו, קלא, 42 ועוד
בוי"ו אחת
מצות—מר, 211, 12, 13; מג, 23;
סאו, לר, 25 ועוד; סדו, קלא,
43 ועוד
עון—סבר, 17, 18; סאו, יד, 13, 15
וב"מ

מחזורין—מר, 270, 10
תלוה—מג, אא, 12
לוח—סאו, 160, 71; סדו, קסה, 38;
רא, 12

מצוה—סדו, קסט, 2
מצוה—סדו, קכא, 14 וב"מ זולת פ"א
לפי זה לא תזדמנה לעולם שלוש וי"וים בזו אחר זו.

(4) לפני יו"ד כאם קריאה:
הוי—סדו, קמה, 13; אויר—סאו, פח, 13 וב"מ; אוירו—סו, בא, 4; אוירה—שם, דא,
24, 25; זוית—סדו, רכו, 10; לוי—סדו, קנו, 1, וב"מ; משתחויים—סאו, רכא, 47;
סדו, קכו, 13 וב"מ; מתאווין—מר, 240, 11; סדו, קכט, 35; רלד, 42, 44; ציויתי—
סדו, קנב, 13; שוין—מג, כב, 4; סדו, רב, 40 וב"מ; סאו, עה, 19 וב"מ זולת פ"א
שווין—שם, רו, 50.

(5) לפני יו"ד קונסוננטית או אחריה יש אחת מן האפשרויות הבאות:

(a) שכל אחת תיכתב יחידה, כמו בדוגמאות הבאות:

גויה—סו, גב, 10; הוי—מר, 240, 164 וב"מ; סבר, 15, 2; סאו, טו, 53 וב"מ;
סדו, קיד, 23 וב"מ; הויה—סאו, קלא, 19, 20; הויתה—מא, מר, 256, 7, 8; זויות—
סאו, קמד, 23, 34; לויה—סאו, פו, 1; סדו, רמח, 7—9; לויים—סדו, קנד, 23 וב"מ;
לויין—סאו, ק, 19; ציוי⁹—סבר, 1, 11; מר, 262, 15.

(b) שרק הוי"ו תיכפל:

הווייה—סאו, קלא, 19; סדו, קצ, 15, 16; הווייתה—סאו, קפה, 22; הוויין—
סאו, קכג, 6; לוויי—סאו, קח, 29—31 וב"מ; ציווי—סאו, קמב, 28.

(c) שרק היר"ד תיכפל:

גוייה—סו, גב, 10; סאו, קכ, 27; הוייה—סדו, קד, 36, 37; הווייתה—סדו,
רב, 21, 22.

אך שתיהן יחד לא תיכפלנה¹⁰, אלא אם כן מזדמנות יחד וי"ו ויו"ד קונסוננטיות
עם וי"ו ויו"ד כאימות הקריאה כגון:

צוויים—מא, מכ, 206, 11; 209, 11; צוויים—סאו, ח, 54.

(ג) בסוף המלה:

מעטות מאד המלים שבסופן וי"ו קונסוננטית. הידועה והשכיחה שבהן היא
מלת השלילה "לאו", שמצאתיה בשלושה כתיבים שונים:

(א) לאו—סאו, כז, 17 וב"מ וכן בשאר הדפוסים וכה"י. כתיב זה הוא
השכיח ביותר.

⁸ אפשר גם לנקד הויה ע"מ שם הפעולה של בניין קל משורש הוה.

⁹ ייתכן שמעיקרא המלה היא צווי ושבתעות נתחלפה הוי"ו ביו"ד, כרגיל בכה"י
ובדפוסים (השוה לעיל עמ' 128, הערה 29; עמ' 141, הערה 5).

¹⁰ השוה דא"ב ע' 27. ¹¹ נמצא גם צוויים—סדו, קכג, 6.

(ב) לאיו—מג, 1; סז, דב, 31; הא, 22 (ראה מה שאמרתי על כתיב זה בע' 128).
(ג) לוו—סאז, קכב, 45 שהוא כפי הנראה שיבוש במקום לוי (השוה מה שאמרתי
על מלה זו בע' 128 הערה 29)¹².

גם את המלה עכשיו, השניה בשכיחותה, מצאתי בכתיבים שונים:
עכשיו—מג, גב, 15; סז, אא, 19 עכשו—מג, בב, 8—10; גב, 16, 21.

* * *

סיכום: וי"ו קונסוננטית נכתבת גם בתחילת המלה וגם בתוכה יחידה
וגם כפולה בהכרעה ידועה לצד האחרונה ללא קביעות. לפני אחת מאימות הקריאה
אהו"י היא נכתבת עפ"ר מכריע יחידה. בסוף המלה, ואמנם מעטות המלים מסוג זה,
היא נכתבת תמיד יחידה, אבל אז תבוא לפניו אל"ף או יו"ד להראות על ערכה
הקונסוננטי.

ח. יו"ד קונסוננטית¹

(א) בתחילת המלה:

(1) יו"ד קונסוננטית נכתבת תמיד, שלא כוי"ו הקונסוננטית², יחידה. כמו
שנראה להלן:

ידו—מג, דא, 13, 19, 20, 21; ידים—סאז, קב, 27 וב"מ; סדו, קפה, 29 וב"מ;
ידי—מג, בב, 29; ידי, ידיך—סז, הא, 7; יחיד—סדו, קנד, 40; יכול—מג, 21, 32
ועוד; סדו, קכב, 4, 6 וב"מ; ילוד—סאז, צז, 53 וב"מ; ים—מג, בא, 23; ימין—סדו,
קלג, 12, 16 וב"מ; יסודו—סאז, מ, 13, 14; ידונו—סאז, ב, 22, 28 וב"מ; ידחו—
סדו, קסז, 15; יהיו—סדו, קנו, 22, 26 וב"מ; יוודעו—סאז, מא, 48; ימחה—סבר, 18,
13 ועוד; ימכר—סאז, יט, 34 וב"מ; ימכרו—סאז, יז, 45 וב"מ; ימשך—סז, הב, 5;
ינתנו—סדו, קנט, 48; קס, 53; יפרע—מג, בא, 25; בב, סד; ירקבו—סדו, קסג, 6;
ירקב—סאז, קד, 11; ישרף—סאז, מב, 44; ישרפו—שב, 45 ועוד.

(2) במקרה שאחר היו"ד הקונסוננטית תבוא תנועה המסומנת כרגיל ביו"ד,
יש שתיכתב במקום שתי היודין אחת, ויש שתיכתבנה שתיהן, כגון:

יכנס—מג, דב, 10; סאז, לג, 35 שייכנס—מר, 208, 3

קסא, 6, 8; מר, בכמה מקומות

יפה—סאז, עא, 51 וב"מ זולת פ"א ייפה—סאז, קכח, 10

סדו, קנא, 41, 42, 44

ייסורין—סדו, קכט, 34, 43 ועוד ייסורין—סאז, ריו, 6; סדו, קכט, 25

ועוד הרבה

ביסורין—סדו, קכט, 45 בייסורין—סדו, קכט, 27; קמד, 35

הייסורין—סדו, קכט, 27; קמד, 35 היסורין—סדו, קכט, 46

וייסורין—סדו, קכט, 47 וכן לייסורין

שם

שייסורין—מר, 239, 13; סדו, קכט,

³ 38

(3) אותיות השימוש, הבאות לפני יו"ד קונסוננטית, אינן גורמות להכפלת

¹² נדפסה שם בטעות לווז במקום לו.

1 עיין לעיל ע' 217. 2 השוה ע' 217 ואילך.

8 בכתיב של מלה זו יש ערבוביה רבה בכל מקום.

היו"ד, בניגוד למקובל לגבי יו"ד קונסוננטית בתוך מלה.

ביבנת—סדו, קיד, 4 וב"מ; היגיעה—סדו, קמט, 46; בידי—סדו, קבו, 27
וב"מ; מיד—סדו, קל, 42 וב"מ; סבר, 1, 16; היחיד—סאו, יט, 18, 30, 35 וב"מ;
בים—סדו, קנ, 22 וב"מ; הים—מג, אב, 26; בא, 16, 23; היסוד—סאו, כ, 413 וב"מ;
ועוד הרבה.

(ב) בתוך המלה:

יו"ד קונסוננטית נכתבת עפ"ר 4 — ושוב לא כיו"ו הקונסוננטית — כפולה,
אבל אם היא מזדמנת עם תנועה שדרכה להיות מסומנת ביו"ד, נכתבות שתי הן
יחד כרגיל ביו"ד כפולה, כמו שתראינה הרשימות הבאות:

(א) מלים כתובות רק ביו"ד כפולה:

זיפתם—סדו, קנב, 35; מטיל—סאו, רו, 38; מסיים—סאו, רח, 6;
מסיעתן—מר, 106, 8; מצויינין—סאו, צא, 25; סדו, ריא, 40 וב"מ; אליקים—סדו,
קר ה, 31; ברייתו—סאו, קב, 8; בירייתה—סאו, קנב, 17; דיך—מר, 112, 7,
11, 14 וב"מ; מג, דב, 12; דיין—מר, 101, 18 וב"מ; דייש—סדו, רו, 48, 44;
שייש—סז, בא, 3; סאו, קנט, 33; אחוריים—סאו, קו, 40; ארנביים—סאו, קלא, 49;
בירכיים—סדר, 79, 70; גביין—סאו, לא, 10; כוריים—סאו, קה, 4, 13, 18;
כיריים—סז, אא, 25, 26; סאו, צג, 20; כפליים—סאו, קיו, 36, 40; מספריים—סאו,
קלו, 42; קפ, 32; מעיים—סאו, קעא, 21, 23, 25; נהריים—סדו, קנ, 15, 21;
קרביים—סאו, יו, 32; שובעים—סאו, קיו, 33; שיחליים—סדו, קסה, 49; כנפיים—
סאו, ק, 41 וב"מ.

(ב) מלים כתובות רק ביו"ד יחידה:

מתיראין—מר, 264, 16 ועוד; מיתיראין—מג, גב, 26; איל—סאו, פג, 17, 18;
בית*—סאו, ז, 13, 14 וב"מ; סדו, קנד, 20 וב"מ; זית*—סז, בא, 26; סדו, קעב,
46 וב"מ; מאין*—סדר, סדו, קיו, 3; עין*—סדו, רו, 25; תחית—מר, 116, 7;
תישים—סאו, יו, 15; אזנים*—סאו, קב, 27 וב"מ; ידיים*—סאו, כק, 27 וב"מ;
סדו, קפה, 29 וב"מ; יומים*—מר, 279, 16; כלאים*—סאו, יו, 31 וב"מ; סדו,
קנב, 14 וב"מ; מאתים*—סאו, רכד, 49; מים*—סבר, 16, 13; סאו, יו, 11 וב"מ;
סדו, קנו, 45 וב"מ; סאתים—סאו, קו, 29; סדו, רו, 8—33; עינים*—סדו, קסג,
31 וב"מ; רגלים*—סאו, קב, 27 וב"מ; סדו, קפה 29 וב"מ; שינים*—סדו, קפה, 29;
שנים*—סז, הב, 31 וב"מ; סדו, קנא, 31 וב"מ; שטים*—סדו, קנא, 29 וב"מ.

אם נעיק היטב, נמצא שרוב המלים, מאלה הנכתבות ביו"ד אחת (סימנתי אותן
בכוכב — *) מקראיות הן, ושכיחותן גם בספרות שלאחר המקרא גדולה הרבה
יותר משל הנכתבות ביו"ד כפולה (רשימה 1) וזוהי אפוא הסיבה לכתיב זה. (השוה
לעיל (132) ההשפעה של הכתיב המקראי ניכרת גם בשימוש יו"ד אחת לקונסוננט
עם תנועה כגון ידים על יד כנפיים.

(ג) מלים כתובות גם ביו"ד כפולה וגם ביו"ד יחידה:

היתה—מג, 2, 3; סאו, כז, 18; עז, היתה—סבר, 15, 5; סאו, ח, 3, 6
וב"מ זולת ב"פ; סדר, קיו, 10 ועוד
סדו, קכג, 45 ועוד

חייב—סז, גא, 23, 24, 29, 30

חייבת—מג, דא, 33; סדו, קצו, 52 וב"מ

חייבים—סדו, סדר, קטו, 12; סאו, כו, 19	
מחוייב—סאו, רט, 36	
מחוייבין—סאו, לה, 50	נתחיבו—מג, אא, 29
מחוייב—סאו, קסא, 51 וב"מ	
יקיים—סאו, קמב, 35	
מקיים—סז, גא, 17 וב"מ; סדו, קטו, 28 וב"מ	
יתקיימו—סאו, רא, 5; סדו, קנד, 15 וב"מ	
לקיים—סאו, קיד, 15	לקיים—סז, אב, 4
שייר—סז, צב, 9	שיר—סז, דא, 31
ביניין—מר, 213, 26; סז, גב, 10	בינין—מר, 268, 12
בניין—סאו, מו, 10; סדו, קלה, 25 וב"מ	בנין—סז, גב, 9; סאו, א, 2, 3 ועוד
הזיית—סז, גא, 16	הזית—סז, בב, 31; גא, 2, 8, 15, 21
הזיתו—סז, בב, 30; גא, 2, 10	הזיתו—סז, גא, 3, 5, 11; הב, 23
מניין—מג, 6, 7; סאו, א, 40 ועוד	מנין—מג, בב, 2 וב"מ זולת ב"פ
סדו, קטו, 46 ועוד	סז, בא, 19; סאו, ח, 2, 4 ועוד
עיניין—מר, 211, 14	עינין—מר, 209, 4; 207, 2; סבר, 2
	3 סדר, קטו, 43
עניין—סבר, 2, 22; סאו, עו, 14 ועוד	ענין—מג, גא, 39; סאו, עו, 14; סדו, קטו, 43 ועוד
עניינו—סאו, א, 12	ענינו—סאו, א, 8, 10 וב"מ זולת פ"א
בינתיים—סאו, קפג, 27	בינתים—סאו, גא, 9
טלפיים—סאו, סט, 19 וב"מ זולת ב"פ	טלפים—סאו, יו, 15; קיב, 37
ערביים—סז, הב, 12	ערבים—סאו, קבא, 38
צפרניים—סדו, קפט, 35, 41, 42	צפרנים—סדו, קפט, 40
צפורניים—סאו, ק, 40 וב"מ	
קרניים—סאו, עז, 7	קרנים* ⁵ —סאו, כו, 14 וב"מ זולת פ"א
ריחיים—סאו, רז, 43; סדו, רד, 5	ריחים—סאו, רז, 35, 47; סדו, רד, 3
קיו, 3	
שוליים—סאו, רט, 6	שולים—סאו, קה, 3, 12, 18
שיריים—סאו, קלא, 48	שירים—סאו, קמט, 20

גם על הכתיב של הו"ד הקונסוננטית⁶ בתוך המלה — כמו על הכתיב של הו"י הקונסוננטית — משפיעות אימות הקריאה הבאות אחריה. וכיוון ההשפעה בכלל הוא גם כאן כמו שם: המעטת כפילות האות, המעטה המגיעה לפעמים עד להשמטה.

אבל בפרטות יש הבדלים קטנים בין השפעת אימות הקריאה על הו"ד הקונסוננטית להשפעת על הו"י הקונסוננטית, הבדלים שיתפרשו להלן.

(1) יו"ד קונסוננטית לפני אל"ף או ה"א כאימות הקריאה. לעומת הו"י הקונסוננטית, הנכתבת במקרה זה כמעט תמיד יחידה⁷,

⁵ גם מלה זו שכיחה מאד וע"כ היא נכתבת עפ"ר ביו"ד אחת (השוה ע' 222).

⁶ ראה לעיל עמ' 3 ואילך. ⁷ עיין שם.

נכתבת היום גם יחידה וגם כפולה בלא כל הכרעה וללא כל קביעות, כמו שתראינה הרשימות הבאות:

(a) מלים רק ביו"ד יחידה:

אליה—סאו, לב, 19, 20 וב"מ; ביריה—סדו, קיד, 32; חד, 20; בריה—8—סאו, פח, 34; הודיה—מר, 118, 3; הוריה—סאו, מא, 22, 42; היה—מג, אא, 12; בא, 1; 5; סז, הב, 5 וב"מ; סאו, א, 6 וב"מ; סדו, קנא, 26 וב"מ; השתחוויה—מר, 255, 16; חוליה—סז, גב, 15; חנניה—סאו, סא, 11 וב"מ; כליא—סאו, לב, 26; כוליא—סאו, לב, 37; פג, 24; לוויה—סבר, 2, 4, 6; 8; סאו, סז, 10, 18 וב"מ; סדו, רמח, 7—9; נחמיה—סאו, כ, 52 וב"מ; נמיה—סז, הא, 28; עזריה—סאו, קיח, 50 וב"מ; סז, הא, 28; שיליא—סאו, עז, 8; צח, 9.

(b) מלים רק ביו"ד כפולה (חוץ ממקרים שאחת היודים תתפרש כאם קריאה)

דייה—מר, 106, 16, 17; סאו, קנב, 53; מתייה—סז, בב, 28.

(c) מלים ביו"ד יחידה וגם כפולה:

גוייה—סז, גב, 10; סאו, קב, 27
גוייה—סז, גב, 10
הזייה—סז, גא, 7, 8 ועוד ג"פ; סאו, קל, 39—46 וב"מ
חיה—מר, 255, 2; סז, דא, 8, 9; סאו, 30 וב"מ; סדו, קלד, 1 וב"מ

מחיה—מג, דא, 12, 13, 18

החיה—סדו, קפו, 25, 26

מחיה—סאו, ב, 28 ועוד

עבריה—מג, 11, 15, 16

עליה—סאו, כט, 32; רא, 29

תחיה—סדו, קפו, 32

מחיה—סאו, ב, 13, 19 ועוד

עבריה—סדו, קסט, 33—39, 47

עלייה—מר, 210, 2 וב"מ; סאו, קמא, 35 וב"מ זולת ב"פ

ראיה—סבר, 17, 3; סאו, סה, 38; סדו, קלב, 12, 50; רו, 17

סדו, קלב, 12, 50; רו, 17

פ"א; סדו, קעד, 11, 13

וב"מ זולת ג"פ

רצייה—סאו, כא, 25, 26

שנייה—מר, 116, 11 וב"מ; מג, 6

סאו, מ, 52 וב"מ זולת פ"א; סדו, קכו, 48 וב"מ זולת ב"פ.

רצייה—סאו, קא, 47, 48

שניה—סאו, קכא, 47; סדו, קיח, 48

קנה, 48

קרייה—מר, 318, 13; סבר, 9, 11, 18; סאו, י, 30; רלא, 14; סדו, קלב, 17 וב"מ;

ראויה—סאו, סג, 8, 11 וב"מ; סדו, קצג, 8, 10 וב"מ; רצויה—סדו, קלג, 21, 24;

תלויה—סאו, מא, 42 וב"מ; סדו, קמה, 32 וב"מ ועוד הרבה.

(2) לפני וי"ו כאם קריאה:

8 השוה את הכתיב של בירייה לעיל ע' 222.

9 צורת היחיד של כליות.

כמו וי"ו קונסוננטית לפני יו"ד כאם קריאה כך יו"ד קונסוננטית לפני וי"ו
 כאם קריאה תבוא תמיד יחידה, כלל זה כולל כמה צורות מקיפות של מלים ולכן
 כדאי אפוא לפרט:

(א) צורת הריבוי שסיומה: יות, יות ו- יות (או - יות).

אחיות—סדו, רח, 7; אריות—סאו, קצג, 24; סדו, ריט, 44 וב"מ; הודיות—
 מר, 118, 3; הוריות—סאו, מו, 40 וב"מ; סדו, ריג, 17 וב"מ; הזיות—סאו, קלו,
 37, 38; חליות—סו, גב, 14; כליות—סאו, רכב, 51 וב"מ; עריות—מר, 207,
 9 וב"מ; סאו, קסא, 37 וב"מ; סדו, קצ, 33, 35 וב"מ; ראיות—סאו, קב, 35; קדו,
 קיט, 23 וב"מ.

אותיות—סאו, קסו, 3, 6; אימרות—סאו, קלג, 31; בינוניות—סאו, קיט, 21;
 בריות—סאו, קג, 53; סדר, סדו, קטו, 19 וב"מ; חביות, לודיות, לחמיות—סאו, קו, 33;
 מדיות—סאו, נז, 15; מורביות—סאו, יו, 49; מטמוניות—סאו, רכו, 11; מרגליות—
 סדו, רמו, 48 וב"מ; נכריות—סדו, רח, 7.

בוזיות—סאו, קע, 46; בנזיות—סאו, סו, 19 וב"מ; גליות¹¹; סדר, 79, 27;
 מלכיות¹²; מר, 124, 2 וב"מ; סאו, רב, 42—52; סדו, קלד, 29 וב"מ; פורעניות¹³—
 מר, 132, וב"מ; סאו, רכו, 46; סדו, קכד, 12 וב"מ; קריות—סאו, קעג, 44; חנויות—
 סדו, קנד, 35; רשויות—מר, 130, 1 וב"מ.

(ב) השמות מופשטים המסתיימים ב-ות:

אחריותו—סאו, יד, 23 וב"מ; אחריותם—סדו, קנט, 22; אכוריות—סדו, רל,
 23; חיות—סאו, קצ, 3; נקיות—סדו, קכא, 14; עקמומיות—סדו, קכב, 25.

(ג) שמות המסתיימים ביו"ד עם כינוי לבסתר:

בוריו—סדו, קצו, 49; דיו—סאו, יו, 17 וב"מ; חציו—מר, 266, 17; סאו,
 סז, 18 וב"מ; כינויו—סדו, קנד, 35; נידויו—סבר, 11, 4; עיליו—סאו, רלב, 40.

(ד) שמות המסתיימים ב-יון או-יו וכיו"ב:

אביונים—סדו, קסח, 29; ביויון—סדו, ריט, 22; גיורת—סדו, קצג, 4 וב"מ;
 גיורת—סאו, קיד, 15 וב"מ; דיו—סאו, קפ, 49; סדו, קלב, 41 וב"מ; הדיוט—מג,
 דב, 15; סאו, ח, 11 וב"מ; סדו, קכג, 10 וב"מ; ניסיון—מג, גא, 33; סדו, קכב, 32;
 נסיונות—סדר, 79, 16; עליון—סאו, כ, 44 וב"מ; עליונה—סדו, קמב, 19;
 עליונים—מר, 296, 1; סאו, ז, 21 וב"מ; פדיון—סבר, 9, 17; סאו, ריח, 36 וב"מ;
 סדו, קנז, 24 וב"מ; פונדיון—סאו, רטו, 32—34 וב"מ; פוריון—מר, 248, 8; פיסיון—
 סאו, קיט, 52 וב"מ; שריון—סאו, קי, 18.

(ה) שמות על משקל קטול מופעלי עז"י:

פיוס—סאו, רכד, 42; ציורים—סאו, רו, 36; קיום—מר, 259, 5; סאו,
 סד, 15, וב"מ.

(ו) בינוני של בניין פועל משרשי פז"י:

מיוחד—מג, 31; סאו, מב, 51 וב"מ; מיוחדת—סדו, קנג, 10 וב"מ; מיוחדין—
 סאו, מב, 13 וב"מ; מיומנת—סאו, קלט, 19, 20; קס, 40.

(ז) מלים שונות:

היו—מג, אא, 13 וב"מ; סז, אב, 10 וב"מ; סאו, יו, 43 וב"מ; סדו, קכג, 18 וב"מ;

¹¹ את אלה אפשר לנקד גליות, מלכיות, פורעניות (השווה ע' 131).

להיות—סאו, א, 17 וב"מ; סדו, קעה, 31 וב"מ; סדר, 79, 26; לחיות—סדו, קנו, 53; להחיות—מג, דא, 12.

(3) לפני יו"ד כאם קריאה ולאחריה.

כאן נוהגים הכללים שמצאנום ביו"ו קונסוננטית בתנאים דומים¹². היו"ד נכתבת תמיד יחידה, ובהרבה מקרים באה במקום שתי יודיים — היו"ד הקונסוננטית ואם הקריאה — יו"ד אחת כמו שנהוג תמיד בתנ"ך.

אבל בדבר זה עצמו אין כל קביעות כמו שתראינה הרשימות הבאות :

(a) שמות שיש בהם שתי יודיים :

גדיים—סאו, כג, 23; גלויין—מר, 311, 2; וידויין—סאו, לט, 23; חציים—סאו, כג, 23¹³; צוויים—סאו, ת, 4, 5; רצויים—סדו, קלג, 23; תמחויין—סאו, לו, 43, 47.

(b) שמות שיש בהם יו"ד אחת :

כיננים—סאו, רי, 20, 21; שרונים—סדו, רמב, 49 וב"מ.

(c) שמות שיש בהם יו"ד אחת או שתי יודיים :

גוים—מר, 246, 8; סז, אב, 22, גויים—סאו, קעה, 11

29; סאו, ט, 4 וב"מ; זולת

פ"א; סדר, סדו, קנו, 4

דוויין—סדו, קבג, 6 דוויים—מא, מכ, 206, 11; 209, 11

לויים—מר, 262, 15; סבר, 2, 24; לויים—סדו, קצה, 42

סדו, קנב, 23 וב"מ זולת פ"א

קרויים—סאו, קפת, 36 וב"מ זולת קרויים—סאו, כו, 30; סדו, קלא, 8;

פ"א סדו, קלא, 12 וב"מ רכא, 24

זולת ב"פ

ראוים—סאו, יז, 44 וב"מ זולת ג"פ ראוים—סאו, מא, 22; פ, 4, 5; סבר,

סדו, קע, 1; קפ, 49

תלויים—סאו, קעד, 4; סדו, קבו, 43 תלויים—סאו, קסג, 19; סדו, קב, 3

בכתיב של המלים גוים, לויים, וכו' ביו"ד אחת יש בוודאי השפעת הכתיב התנכ"י כפי שהזכרנו לעיל עמ' 222.

(4) לפני יו"ד קונסוננטית או אחריה.

ראה לעיל ע' 220 ואילך.

(ד) בסוף המלה :

על יו"ד הבאה אחר פתח או קמץ מדובר כאן. כי בבוא לפניה וי"ו כאם קריאה כתיבה ממש כמו במנוקד (בתנ"ך), בלי כל שינוי.

יו"ד זו מסומנת בכח"י ובדפוסים באחד מארבעת האופנים הבאים :

(א) ע"י יו"ד אחת, כמו בתנ"ך, כגון : יוחי—מר, 101, 15

(ב) ע"י יו"ד כפולה, כגון : יוחי—מר, 326, 7

(ג) ע"י אל"ף ויו"ד אחריה, כגון : יוחאי—מר, 97, 16

(ד) ע"י אל"ף ויו"ד כפולה אחריה, כגון : עראיי—סאו, רכח, 30, 35

האופן האחרון הוא נדיר מאד, מצאתיו רק פעמיים במלה הנ"ל ופעמיים במלה

¹² השווה לעיל ע' 220.

¹³ שכיח יותר הכתיב חצאים, כגון : סאו, סז, 20 וב"מ זולת פ"א הנ"ל.

תנאי—סאו, קיג, 36; קפב, 26. לאופן השני רגילים לקרא „כתיב ירושלמי“ ולשלישי „כתיב בבלי“¹⁴. אולם גם שניהם יחד עם האופן הראשון נמצאים כמעט בכל אחד מן המקורות שבדקתי¹⁵ כמו שתראה הרשימה הבאה:

אחיי—סדו, רמה, 21; אימתי*¹⁶—מר, 260, 4; 94, 14; סאו, ריח, 5 ועוד; אימתי—מר, 258, 14; סאו, ריג, 4; אימתי—מר, 94, 3; גניי—סאו, רט, 50, 51; גנאי—סאו, קמא, 24; סדו, קסא, 49 וב"מ; החי—סז, גב, 3; החיי—סז, גב, 13; וודי—סז, אב, 23; וודיי—סבר, 13, 3, 4; ודאי—מר, 216, 15; סאו, לב, 52 ועוד; סדו, קפ, 46; וודאי—סאו, קיב, 3 ועוד; זכי—מג, 2; זכיי—סדו, קפה, 46 ועוד; זכאי—סאו, מג, 2; סדו, קבא, 11, 21 ועוד; יוחי—מר, 101, 15 ועוד; סדו, קטו, 7 וב"מ; יוחיי—מר, 326, 7; יוחאי—מר, 97, 16; 222, 18 ועוד; כדיי—מר, 99, 2; 212, 3; 10; סאו, פד, 39, 40 וב"מ; סדו, קיח, 8—11 וב"מ; מדי—סדו, רכג, 1; מדיי—מר, 236, 9; מדאי—סאו, צ, 12; נהוריי—סדו, קפג, 41; נהוראי—סדו, קעה, 29, 34; סימאי—סדו, ריח, 41, 46; ריט, 5; עזי—סבר, 24, 20; עזאי—סאו, ט, 22 וב"מ; סדו, קכט, 2; קנח, 42; עריי—סאו, רכו, 44; עראי—סאו, קפה, 31; עראי—סאו, רכת, 30, 35; פניי—סדו, רכ, 10; רשיי—סבר, 8, 5; רשאי—מר, 254, 9; סאו, רלב, 50 ועוד; סדו, קכ, 20 ועוד; שמי—סז, גב, 5, 14; דא, 15; דב, 1, 4 ועוד; סאו, ריב, 35; סדו, קצה, 53 ועוד; שמי—סז, אא, 27; הב, 3; סאו, קי, 19 ועוד; שמאי—סאו, סב, 2 ועוד; סדו, קלא, 31 ועוד; תדאי—מר, 119, 2; תניי—סאו, קצג, 28, 29 ועוד; תנאי—סאו, לב, 3 ועוד; תנאי—סאו, קיג, 36; קפב, 26.

מן הרשימה הזאת אנו למדים: (א) הכתיב = מופיע לעתים רחוקות (רק 7 פעמים בכל הרשימה!) (ב) שכיחות הכתיבים האחרים: "י" = 1; "אי" היא שווה, לאמור: בלי הכרעה לכאן או לכאן. הדברים אמורים בשמות או מלים שסיומם 'ay אבל אם ay מביע את כינוי המדבר יסומן עפ"ר רק = יי, כפי שתוכיח הרשימה הבאה:

אבותיי—מר, 129, 1; סאו, ריו, 45; סדו, קכו, 20; קכח, 7; אוהביי—מר, 227, 5; אחוריי—סדו, רכ, 11; בחיריי—סדו, רכט, 7; גיורתיי—מר, 222, 14; דיניי—סאו, רכו, 44; רכת, 35; חביריי—סאו, קעה, 2; חברותיי—סאו, צב, 16; חוקיי—סדו, קעט, 45; חוקותיי—סאו, קפב, 29 וב"מ; סדו, קעג, 14; חיטיי—סאו, ריט, 9; ידיי—סז, הא, 7; ימיי—סדו, קכג, 36, 48; כנפיי—סאו, רכת, 39; כתובתיי—סדו, ריג, 40; מעותיי—סאו, רטו, 30; נביאיי—סאו, רכת, 39; נכסיי—סדו, קיט, 12; נטיעותיי—סדו, קסא, 30; נשיי—סאו, פד, 21; עבדיי—סאו, פד, 21; רכ, 12; עדיי—מר, 234, 6; סדו, רטו, 8; רמא, 45; עסקיי—סאו, קע, 5 וב"מ; סדו, קעה, 8; פקודי—סדו, רלו, 2; צרכיי—סדו, רטו, 27; רבותיי—סאו, צג, 27; שבתותיי—סאו, רכא, 53; שנתיי—סדו, קטו, 21.

לעומת אלה מצוי בשמות מעטים גם הכתיב התנכ"י הרגיל, לאמור: רק יו"ד אחת בסוף:

¹⁴ השוה: דלה"מ ע' 83; דא"ב ע' 27, הערה.

¹⁵ השוה גם דלמן בדקדוקו עמ' 176 למטה ואילך.

¹⁶ הרשימה הזאת מכילה גם מלים שלא מצאתים אלא בכתיב אחד כגון, אחיי, אלה

שמצאתי בכתיבים שונים והבאתים ברשימה לשם השוואה סימנתי בכוכב *.

- בניי—מר, 296, 19; מג, גב, 14; בני—סאו, רכד, 48; סדו, קמה, 19, 39
 סאו, רכד, 9; סדו, קכח, 14
 לפניי—מר, 99, 19; סאו, 13, 43
 46 ועוד הרבה; סדו, קיד, 33; ריד, 24
 דבריי—סאו, 32, 13; סדו, קכו, 28
 ועוד
 חיציי—סדו, קמד, 16, וב"מ זולת פ"א
 מועדי—סאו, קצח, 33, 37, 39 וכן עפ"ר
 משפטיי—סדו, קעט, 46; סאו, קפב, 29 וכן עפ"ר
 עליי—מר, 217, 8
 עלי—מר, 217, 9; סדר, קיד, 13; סדו, קיד, 13 וב"מ

ורק בשני שמות מצאתי את הכתיב התנכ"י בלבד:
 אחרי—סדו, קכג, 36, 48; מעשי—סדו, קיו, 52.

ס י כ ו ס :

(א) יו"ד קונסוננטית נכתבת ביו"ד אחת:

(1) בתחילת המלה,

(2) בתוך המלה: (a) במלים מקראיות השכיחות מאד, כגון: אזנים, בית, זית, ידיים, מים, עין, עינים, קרנים, רגלים, שמים, שנים, שטים.

(b) בצורת נקבה של בינוני פעול מפעלי ל"ה (לו"י).

(c) לפני אימות הקריאה ו"י.

(ב) יו"ד קונסוננטית נכתבת בשתי יודיים:

(1) בתוך המלה, פרט למקרים המנויים לעיל: א, 2, c-a ולמטה: ג, 1.

(2) בסוף המלה — בצורת הריבוי של השמות עם הכינויים לגוף ראשון.

(ג) יו"ד קונסוננטית נכתבת גם יחידה וגם כפולה ללא קביעות:

(1) בתוך המלה — לפני אימות הקריאה א"ה.

(2) בסוף המלה — במלים המסתיימות ב ay פרט למקרה המנוי לעיל ב, 2.

הערה: ב"תחילת המלה" נכללים גם המקרים שלפני יו"ד תחילית באה אחת מאותיות השימוש.

בקורת וביבליוגרפיה

ספרים שנתקבלו במערכת

בולטין של המכון לחקר הכלכלה שע"י הסוכנות היהודית לארץ ישראל, כרך ו', חוב' 2, 1. ירושלים 1942.

ברגמן שמואל הוגו, מבוא לתורת ההכרה, ירושלים הת"ש, חברה להוצאת ספרים על יד האוניברסיטה העברית.

ברוצקוס דב בר, כלכלה חקלאית, שיעורים באוניברסיטה העברית. חברה להוצאת ספרים עלידי האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ב.

גויטיין שלמה דב, הוראת התנ"ך בבית הספר העממי והתיכוני, מטרות, שיטה, תכנית. חברה להוצאת ספרים עלידי האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ב.

גזית, במה ליצירה אמנותית-ספרותית בעריכת גבריאל טלפיר. כרך רביעי, חשון תש"ב.

הד החנוך, עתון הסתדרות המורים בארץ-ישראל, ירושלים כסלו תש"ב, גליון א—ב'.

המשק הזעיר, ירחון למשק החקלאי בארץ ישראל כרך ב', חוב' א—ט'.

הנוקד, יוצא ע"י אגודת הנוקדים העברים בארץ ישראל, חוברת ה' (בהקטורף), סיון תש"ב.

השדה, ירחון למשק החקלאי המעורב. כרך כ"ב, חוב' א—ג', ת"א תש"ב.

וילנאי זאב ד"ר, מדרין ארץ-ישראל, חיפה, העמקים והגליל; תל-אביב השרון והשפלה. הוצאת "תור" ארץ ישראל, תש"א.

זהרי מ. ד"ר, העשבים הרעים בארץ ישראל והדברתם. הוצאת "ספרית השדה", תל-אביב, תש"א.

טורטשינר נ. ה., ספר איוב מפורש, חלק שני, הוצאת הספרים עלידי האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"א.

טכניקה ומדע, ירחון למדע שמושי ולהשכלה, כרך 31—38.

טרדוול פ"פ, ספר למוד לכימיה אנליטית איכותית, תרגמו ד"ר ב' קורן וד"ר

א' גלאזנר בהתיעצות עם פרופ' מ' בזובטסקי, ירושלים תש"ב.

ידיעות, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה. שנה ט', חוב' א', תשרי-טבת תש"ב.

יום דוד, מסכת טבע האדם, ספר א' על התבונה, תירגם מאנגלית יוסף אור,

ירושלים תש"ב. חברה להוצאת ספרים עלידי האוניברסיטה העברית.

ילקוט המזרח התיכון, יוצא לאור ע"י המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית,

ערון ע"י ד"ר ש' הראלי מס' 42, 43.

לבני יצחק, דקדוק הלשון העברית החדשה והישגיה, הוצאת דרור, ירושלים, התש"ב.

מלמד ע"צ ד"ר, מדרשי הלכה בתלמודים, א. מדרשי הלכה של התנאים, מלוקטים

ומסודרים, (דיסרטציה לאוניברסיטה העברית תש"א).

מרגלית מרדכי ד"ר, ספר הלכות קצובות מיוחס לרב יהודאי גאון, הוציא לאור עליפי

מקורות נדפסים וכתבי יד והוסיף עליו מבוא והערות. חברה להוצאת ספרים עלידי האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ב.

משפט וכלכלה, קובץ לחקר שאלות עיוניות ומעשיות במשפט וכלכלה בעריכתו

הראשית של ד"ר שמואל איזנשטדט, תל-אביב, תש"א.

ניקלסון רינולד א' פרופ', תולדות הספרות הערבית, תירגמו לעברית יוסף יואל ריבלין, ירושלים תש"ב. חברה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה העברית. סדובסקי אריה ד"ר, תורת המילדות לפי השיעורים שבבית הספר לאחיות "הדסה" על שם הנריטה סולד. המכירה בידי הוצאת "אחיאסף", ירושלים תש"ב. סנדלר פרץ, הביאור לתורה של משה מנדלסון וסיעתו. הוצאת ראובן מס, ירושלים תש"א. סיני, ירחון דתילאומי לתורה למדע וספרות. ירושלים, סיון-מנ"א תש"א. פישר הא"ל, דברי ימי אירופה, ספר שלישי, מתקופת הרינסנס עד מלחמת שלושים השנה; ספר רביעי: ממלחמת שלושים השנה עד המהפכה התעשייתית באנגליה, תרגם ר' קופליביץ בעריכתו המדעית של פרופ' ר' קבנר. הוצאת מוסד ביאליק ע"י "מסדה", תש"ב. ציון, רבעון לחקר תולדות ישראל. בהוצאת החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה, בעריכת יצחק בערובן-ציון דינבורג. שנה שביעית, ספר א', ב, ירושלים, תש"א. קאסוטו מ"ד פרופ', תורת התעודות וסידורם של ספרי התורה, שמונה שיעורים. חברה להוצאת ספרים עלייד האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ב. קויפמן יחזקאל, תולדות האמונה הישראלית מימי קדם עד סוף בית שני. הוצאת מוסד ביאליק ע"י "דביר", תל-אביב, תש"ב.

קלוזנר יוסף פרופ', היסטוריה של הספרות העברית החדשה, שיעורים, כרך רביעי, ספר ראשון, הספרות העברית הראליסטית (1860—1881). ירושלים, תש"א. חברה להוצאת ספרים עלייד האוניברסיטה העברית.

קלוזנר י' פרופ', פילוסופים והוגידעות, מסות ומחקרים, כרך שני. הוצאת "דביר", תל-אביב, ירושלים, תש"א.

קליין ה"צ, מזיקי גדהירק בארץ ישראל. רחובות תש"א.

קריית ספר, רבעון לביבליוגרפיה של בית הספרים הלאומי והאוניברסטאי בירושלים, שנה י"ח, חוב' ב', טבת תש"ב. חברה להוצאת ספרים עלייד האוניברסיטה העברית ירושלים.

שלום ש', פנים אל פנים, שירים. הוצאת מוסד ביאליק ע"י "דביר", תל-אביב תש"א.

שניאורסון פ' פרופ', הדרך אל האדם, יסודות מדע-האדם הפסיכולוגי ותורת העצבנות.

הוצאת מוסד ביאליק ע"י חברת "מסדה" בע"מ / תש"ב.

שניידר מרדכי בצלאל, תורת הלשון בהתפתחותה כרך שני, וילנא 1939.

תרביץ, למדעי הרוח ערוך בידי י"נ אפשטיין. חברה להוצאת ספרים עלייד

האוניברסיטה העברית שנה י"ג ספר א' תשרי תש"ב.

The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Vol LVII, 1941. The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, U.S.A.

The Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine, Vol. IX Nos. 2, 3, 4, Jerusalem, published for the Government of the Palestine by Humphrey Milford, Oxford University Press. London 1942.

Sperber Alexander, New Testament and Septuagint, New-York, 1940.

(תדפיס מתוך JBL כרך 59).

Sperber Alexander, Hebrew Phonology, Cincinnati,

(תדפיס מתוך HUCA כרך 26).

הערות והצעות

למאמרי „הערות להתפתחות הדיפתונגים בעברית“
„לשוננו“, כרך זה עמ' 96 ואילך.

מר יהושע בלאו מעירני שכבר האנס באויר (Le Monde Oriental, vol. VII, p. 241, 1931) פירש בת שבביטוי „בת ציון“ וכיו"ב כלשון בי ת, ודבר זה הובא במלון גיזניוס-בוהל, מהדורה י, הוספות עמ' XV, שלצערי לא נתתי דעתי עליהן. גם מר נחמיה אלוני מודיע לי ש (Archiv für wissenschaftliche Erforschung des O. Blau, A.T. Bd. I (1869) 355) פירש כן את התיבה בת בביטוי „שער בת רבים“. פירוש זה, שעמדו עליו חוקרים שונים בלא השפעה זה על זה, מקבל ע"י כך יתה תוקף. (לעומת זאת אין לייחס חשיבות כלשהי לראייתו של בלאו שבכתבות עתיקות כתובה המלה בית חסר יו"ד כי הכתיב הזה מרמז על הגייה פית ולא פת).

מ' בראפמן

למאמרו של דר' ז' מנוטנר „לקורות הלשון העברית וכו“
ב„לשוננו“, כרך י"א עמ' 135 ואילך*.)

...הנתונים הביבליוגרפיים שבמאמר הנדון לקויים...

1. „חוש הרתת“ של דוד כ"ץ לא הופיע כחבור בפני עצמו, כי אם בתוך כתבי האוניברסיטה הירושלמית.
2. תרגום הפסיכולוגיה של Jerusalem (כך, ולא ירושלים) הופיע בשנת תרפ"ג (לא ב-1927);
3. חיבורו של ג'מס נקרא בעברית „שיחות פסיכולוגיות למורים“ (לא — שיחות פסיכולוגיה);
4. שם המחבר של „בחור ובחורה“ הודן (לא — פודן) ומתרגמו מילק גולדשטיין (לא — מלך גולדשטיין);
5. החוברת „ילדינו“ לא. בנימיני הופיעה בתרפ"ח (לא ב-1925)...

חיים אורמיאן

הערות והצעות

למאמרי „הערות להתפתחות הדיפתונגים בעברית“
„לשוננו“, כרך זה עמ' 96 ואילך.

מר יהושע בלאו מעירני שכבר האנס באויר (Le Monde Oriental, vol. VII, p. 241, 1931) פירש בת שבביטוי „בת ציון“ וכיו"ב כלשון בי ת, ודבר זה הובא במלון גיזניוס-בוהל, מהדורה י, הוספות עמ' XV, שלצערי לא נתתי דעתי עליהן. גם מר נחמיה אלוני מודיע לי ש (Archiv für wissenschaftliche Erforschung des O. Blau, A.T. Bd. I (1869) 355) פירש כן את התיבה בת בביטוי „שער בת רבים“. פירוש זה, שעמדו עליו חוקרים שונים בלא השפעה זה על זה, מקבל ע"י כך יתה תוקף. (לעומת זאת אין לייחס חשיבות כלשהי לראייתו של בלאו שבכתבות עתיקות כתובה המלה בית חסר יו"ד כי הכתיב הזה מרמז על הגייה פית ולא פת).

מ' בראפמן

למאמרו של דר' ז' מנוטנר „לקורות הלשון העברית וכו“
ב„לשוננו“, כרך י"א עמ' 135 ואילך*.)

...הנתונים הביבליוגרפיים שבמאמר הנדון לקויים...

1. „חוש הרתת“ של דוד כ"ץ לא הופיע כחבור בפני עצמו, כי אם בתוך כתבי האוניברסיטה הירושלמית.
2. תרגום הפסיכולוגיה של Jerusalem (כך, ולא ירושלים) הופיע בשנת תרפ"ג (לא ב-1927);
3. חיבורו של ג'מס נקרא בעברית „שיחות פסיכולוגיות למורים“ (לא — שיחות פסיכולוגיה);
4. שם המחבר של „בחור ובחורה“ הודן (לא — פודן) ומתרגמו מילק גולדשטיין (לא — מלך גולדשטיין);
5. החוברת „ילדינו“ לא. בנימיני הופיעה בתרפ"ח (לא ב-1925)...

חיים אורמיאן

מפעולות ועד הלשון

הצעת כללי-הכתיב

(מעבודתה של הוועדה לקביעת כללי הכתיב¹)

שאלת תיקון הכתיב העברי שימשה מכבר, מלפני עשרים שנים ויותר, נושא לדיונים מקיפים בוועד הלשון.

ב„זכרונות ועד הלשון העברית“, מחברת ה' (תרפ"א), עמ' 54—85, נתפרסמו הרצאתו של פרופ' ילין ז"ל, שהרצה בוועד על בעיית הכתיב, ותמצית הוויכוחים על הצעותיו, ובמחברת ו' (תרפ"ח), עמ' 24—30, נדפס קיצור הוויכוחים על המלא והחסר בכתיב, שנערכו בהשתתפות באי כוח ציבור המורים.

אבל דיונים אלו לא הביאו לידי הכרעה וקבלת החלטות מחייבות, וכתיב עברי מתוקן ואחיד נשאר עד היום הזה בגדר של שאיפה בלבד.

על פי בקשת מעוניינים שונים, מוסדות לחינוך ולתרבות החליט הוועד המרכזי של ועד הלשון, בישיבתו בארבעה בכסלו תרצ"ט, להמשיך בפעולה זו וכונן ועדה מיוחדת שתעסוק בשאלת הכתיב ותגיש לפני מליאת הוועד הצעות מפורטות לפתרונה.

לאחר ההכנות הדרושות נתכנסה הוועדה בארבעה באדר של אותה שנה לישיבתה הראשונה כדי לשמוע את הרצאתו של פרופ' קלוזנר על העניין. גם הפעם נתפתח ויכוח ער ומעמיק בנוגע לכיוונו של התיקון, אפיו ומטרתו; כמובן חזרו והושמעו כמה דעות והשקפות שכבר מצאו ביטוי בדיונים שבשנים הקודמות. הדי הדיונים שבוועדה הגיעו לרבים ע"י פרסום הרצאת פרופ' קלוזנר והשובתו של פרופ' טורטשינר ב„לשוננו“, כרך י', עמ' 251—261, וע"י הרצאותיו של פרופ' טורטשינר ברדיו, שתמציתן נדפסה בשעתן בעתון הרדיו.

כתוצאה מן הוויכוחים המרובים הגיעה הוועדה לענייני הכתיב להנחת היסודות שעל פיהם פעלה בהצעת כללי הכתיב המובאים להלן.

והרי אלה היסודות כפי שאפשר לנסחם על פי מהלך המשא והמתן העיוני.

א. בעיצוב הכתיב משתתפים גורמים שונים ומרובי פנים, כגון: היסטוריים, דקדוקיים-אטימולוגיים, פידגוגיים, חברתיים (למשל קדושתה של חלק מספרותנו) וגורמים מעשיים אחרים.

ב. על ועד הלשון להתחשב בכל הגורמים הפועלים בכתיב, והכתיב, שהוועד יהליט עליו, צריך להיות מבוסס על מקורות הלשון ודקדוקה וגם מותאם לצרכים הפידגוגיים והמעשיים שבימינו. מלבד זאת צריך שיהיו לו — וזה עיקר גדול! — סיכויים להתקבל על הציבור.

¹ חבריה: פרופ' י"נ אפשטיין, דר' ד"צ בנעט, דר' ח' בראדי ז"ל, פרופ' נ"ה טורטשינר, פרופ' ד' ילין ז"ל ופרופ' קלוזנר; מזכיר הוועדה: דר' ז' בן-חיים.

ג. לפיכך, סוברת הוועדה, אסור לו לוועד הלשון לקבוע תיקונים מהפכנים² קיצוניים, למשל הכנסת אל"ף ועי"ן כאימות הקריאה לתנועות מסוימות² או אותיות וסימנים חדשים לציון התנועות. תפקידו רק להסדיר את הכתיב הנהוג למעשה בעם ולכוונו לפי המגמה הכללית בהתפתחות לשוננו ובתחייתנו התרבותית.

ד. עובדה היא שזה דורות קיימים שני כתיבים זה על יד זה: הכתיב שבניקוד ושלא בניקוד. הוועדה מודה במציאות זו ואינה שואפת לבטלה, כי לכל אחד מן הכתיבים תחומי שימוש משלו. גם מבחינה פידגוגית אין הקושי של שני כתיבים גדול כל כך, ועל כל פנים קטן הוא בהרבה מן הכתיב האחד למשל באנגלית או בצרפתית.

ה. בעוד שלניקוד כללים מקובלים כיום, פחות או יותר, ואין הוא טעון אלא תיקון בפרטים שונים — הרי בכתיב הבלתי מנוקד מתרוצצות שתי שיטות מנוגדות זו לזו, החסר והמלא, הבאות לפעמים כרוכות זו בזו בתוך טכסט אחד.

ו. הוועדה קובעת שמגמת ההתפתחות של הכתיב העברי מראשיתו ועד לימינו אנו היא לקראת המלא, ומשום כך צריך להניחו כבסיס לכתיב הבלתי מנוקד שלנו ולהנהיגו בהוראה בבתי הספר על יד הכתיב המנוקד.

ז. וזאת לדעת: הכתיב המלא אינו סותר בשום פנים את דקדוק הלשון ומבטאה, כי בדרך הטבע נלמדת הלשון מן השמיעה ולא מן הכתב, ובזמננו כך הוא הדבר גם בעברית.

ח. בקביעת מערכת כללים בלבד אין לפתור את שאלת הכתיב פתרון מוחלט, שהרי אין לקבוע מראש כתיבה של כל מלה ומלה מתוך שיש להתחשב בנימוקים שונים המיוחדים רק למלה פלונית או אלמונית, כגון מלה — מילה, לו — לא וכיו"ב. קביעת כתיבה של כל מלה ומלה בלשון יכולה להיעשות רק ע"י חיבור מלון מוסמך ע"י ועד הלשון, בין שהוא מלון כללי, ובין שהוא מיוחד לכתיב כדוגמת המלון הגרמני של Duden. אבל בניסוח מערכת כללים נתון יינתן יסוד לחיבור מלון כזה, ומשום כך החליטה הוועדה לעבד את הכללים.

ט. בקביעת הכללים אין לרדוף עקיבות גמורה בכתיב שאינה גם במציאות. השאיפה בכתיב המלא היא להקל מעל הקורא ולא ללמד עברית למי שאינו יודע את הלשון. על כן במקום שהכתיב המלא עלול להטעות, חובה לוותר עליו. ההימנעות מרדיפה אחר עקיבות אינה צריכה להתפרש כוויתור על שיטתיות ויסוד מדעי לכללים (היא רק מסבירה את היוצאים מן הכלל שהחליטה עליהם הוועדה!).

היסודות הללו נתקבלו על דעת כל חברי הוועדה.

על המזכיר הוטל להכין, בהתאם להנחות הנוכרות, את החומר לשיבוט המעשיות של הוועדה, כלומר לסדר את החומר הלשוני לפי הנקודות והעניינים הבאים בחשבון בדיונים על הכתיב. הוכנה אפוא הצעת כללים מפורטת על טהרת הכתיב המלא, שהוכיחה בעליל לאיזה אבסורדום עלולים אנו להגיע אם ננקוט דרך העקיבות.

הוועדה עסקה בהכנת ההצעה של "כללי הכתיב הבלתי מנוקד" למעלה משנה (למן ד' אדר תרצ"ט ועד כ"ד בתמוז ת"ש). אע"פ שהיתה בה אחדות דעות גמורה

² כדבר הזה קרה כידוע גם בתחום הלשוניות השמיות.

ביחס ליסודות הכתיב, נחלקו הדעות בפרטים שונים, ומכיוון ששאלת הכתיב שאלה נכבדה היא, הוסכם שלא להחליט ברוב דעות אלא לרשום בהצעה גם את דעת המיעוט ולדחות את ההכרעה עד שתתקבלנה הערות או השגות על ההצעה.

ההצעה נשלחה באב אותה שנה לעיונם של שאר חברי הוועד, של אישים ומוסדות חינוך ותרבות שבארץ.

בינתיים המשיכה הוועדה בעבודתה ועסקה בהכנת הצעה ל"כללי הטרינס-קריפציה". כי מתוך שלא חתרה כלל לקראת פתרון קיצון בכתיב הבלתי מנוקד, כלומר לסימון כל תנועה ותנועה, הוכרחה לדאוג לכתיב ברור, שאינו משתמע לכמה פנים, של שמות לוועזיים, כגון שמות בני-אדם, מקומות וכדומה; הרי לגביהם אין הגורמים המקילים — ידיעתה של המלה, הבנת המשקל שהיא גזורה בו — קיימים כלל. הוועדה סברה שהכתיב העברי חייב לאפשר לקורא שיבטא את המלים הלוועזיות שבכתב העברי בדיוק מסוים.

במשך כחמישה חדשים (למזן כ"ו בכסלו תש"א ועד י"ב בניסן בה) דנה הוועדה בפרק הזה כשלפניה מחברתו של פרופ' קלוזנר על הטרינסקריפציה. הכללים המוצעים בנויים על יסודות שונים במקצת משל "כללי הכתיב הבלתי מנוקד". יסודות אלו פורטו בראש ההצעה שנשלחה אף היא לעיון שאר חברי הוועד ואחרים באייר תש"א.

באופן זה עסק ועד הלשון בשנים האחרונות בשאלת הכתיב לכל היקפה, אבל לכלל הכרעה עדיין לא הגיע משום שבינתיים עירערו חברים שונים שבוועד, בעיקר מאנשי תל-אביב, על הצעת "כללי הכתיב הבלתי מנוקד".

בהסכמת הוועד המרכזי נתכוננה בתל-אביב ועדה מיוחדת³ לבחינת ההצעה הזאת. בוועדה זו, שפעלה במשך החדשים כסלו-שבט של תש"א, לא היתה אחדות דעות בנוגע ליסודות הכתיב: היו שדרשו תיקונים מרחיקי-לכת, היו שתבעו שינויים בדקדוק לפני שיוחלט על תיקונים בכתיב, והיו שנטו אל הכתיב החסר, ומפני שבמחלוקת זו לא הושגה הכרעה, לא היתה אפשרות לנסח הצעת-תיקון משותפת; על כן החליטה הוועדה להפסיק לפי שעה את עבודתה עד שיתבררו וייקבעו היסודות לתיקון הכתיב.

באספת הוועד בט"ו בשבט תש"ב נידונה שאלת הכתיב ליסודותיה, והאספה החליטה שעל ועד הלשון לתת הזדמנות לכל חוגי הציבור, המעוניינים בתיקון הכתיב, לעיין בפרטי ההצעה ולחוות דעה עליה לפני שהוועד יקבל כל החלטה מחייבת שהיא.

האספה החליטה גם על דיגוש בכ"פ כשהן צריכות להיבטא קשות, על סימון השי"ן כשהכוונה לשי"ן שמאלית ועל כתיבת ו (שורוק) כשהכוונה לתנועה ו, וה"א מפיק כשהכוונה לקונסוננט ולא לאם קריאה.

הוועדה מפרסמת אפוא את הצעת כללי הכתיב כמצע לוויכוח פומבי. לאור התגובה על ההצעה ינסח ועד הלשון, כעבור זמן מסוים, את כללי הכתיב העברי.

זכ"ח

³ חבריה: א' אברונין, י"ד ברקוביץ, א' ברש, ד"ר יעקב כהן, ד"ר שמעוניבין, מזכיר הוועדה: ש' ייבין.

א. הכתיב הבלתי-מנוקד

הכללים שלהלן מכוונים לכתיב מלים עבריות ולא להעצקת מלים לועזיות לכתב עברי (עיין פרק ב').

§ 1 כל שדינו להיכתב מלא בניקוד, נכתב מלא אף שלא בניקוד¹, כגון: שורה, תקומה, שמור (מקור מוחלט), אור; שירה, שמירה; בית (סמיכות), איבה, ריק.

הערה: אותיות, הבאות בכתיב המנוקד, אפילו כשהן אימות קריאה שלא בתפקידן הרגיל, נשארות אף שלא בניקוד, כגון: ראש, שמאל, לא, מצוא, קנה (מקור מוחלט), כה, פה, אפה; פלא, משמאילים; ראשית, צאת; דבריך (עם כינוי הנוכח), עליך (כניל); סוסיו; שוא, גיא.

§ 2 התנועה ם (שורוק וקיבוץ) מסמנים את התנועה ם באות וי״ו, כגון: חולצה, שולחן, אומלל, אוכף, כוסמת, פקודה, שובר (בניין פועל) וכדומה.

§ 3 התנועה ם (חולם, קמץ קטן וחטף קמץ) (א) מסמנים בוי״ו את התנועה ם כשבניקוד סימנה החולם, כגון: קודש, עזו, מוח; ישמור, שמור (ציווי), לשמור, טוב, יסוב, למצוא, מלאות.

הערה (א): יוצאים מן הכלל: (1) המקור המוחלט של נחי ל״ה כגון קנה; (2) העתיד בקל של נחי ל״א, כגון: תאמר, יאבד וכדומה; (3) המלים: כל, לא, ראש, שמאל, כה, פה, אפה.

הערה (ב): מותר לכתוב קושי, יופי גם בתוך המשפט אע״פ שזו צורת ההפסק.

(ב) בדרך כלל אין מסמנים את התנועה ם כשבניקוד סימנה הקמץ הקטן או החטף קמץ, כגון: קרבן, אמנם, חכמה, תכנית, קדשים, שרשים וכדומה. (ג) חלוקות הדעות בנוגע לתנועה ם בצורות מסוימות, שאמנם בניקוד בא בהן הקמץ הקטן, אבל בצורות אחרות של אותן המלים מקביל לו החולם, כגון: קָדְשִׁי על יד קָדֵשׁ; שְׁבַלְתֶּךָ על יד שְׂבַלְתֶּךָ; יִשְׁמְרֶךָ, יִשְׁמְרֶנָּה על יד יִשְׁמַר; יִקְלְתֶּם על יד יִקְלֶה.

(1) דעת הרוב: לעולם אין וי״ו באה במקום הקמץ הקטן; לפיכך כותבים: קדשי, שיבלתך, ישמרך, ישמרנא, יכלתם.

(2) יש סוברים שנוהגים על פי הצורה היסודית, בעלת החולם, וכותבים: קודשי, שיבולתך, ישמורך, ישמרנא, יכלתם.

(3) ויש אומרים שנוהגים כן רק בשמות, אבל לא בפעלים, כגון: קודשי, שיבולתך—לעומת: ישמרך, ישמרנא, יכלתם.

§ 4 התנועה ם (חירק) מסמנים את התנועה ם ביו״ד (אפילו לפני אות דגושה או אהחע״ר המקבילה לדגושה) פרט לפני שווא נח, כגון: דיבור, גיבור, פיקה, ביקורת, סיבה, עיקר, חינם, ליבי, חינו, שיבר, תיגש, תיתן, ניתן (עתיד של קל או עבר של נפעל), תישמר, הישמר, ניהל, מיחר, דיברו, ניהלו, אלמים—לעומת: שמחה, מפעל, תשמור, שמרו (ציווי).

1 לפיכך לא הובאו בדוגמאות שבכללים הבאים אלא מלים הכתובות חסר בכתיב המנוקד.

הערה (א): בניגוד לכלל הזה אין כותבים יו"ד:

- (1) במשקל קָטֹלֶן כגון: פקדון, גליון, בזיון, דכאון.
 - (2) לפני יו"ד וי"ו הבאות זו אחר זו. כגון: דיון, קיום, חיוב, בריות (ל-ר מן ברייה), טריות (ל-ר מן טרייה ושם מופשט מן טרי).
 - (3) אחר מי"ם השימוש, כגון: מביתו, מקץ.
 - (4) בתיבות: אם, מן, עם, מלה (משורש מלל; ויש דורשים את הכתיב מילה!).
 - (5) במקרים המנויים ב § 27, הערה.
- הערה (ב): בניגוד לכלל הזה כותבים יו"ד:
- (1) בעבר של הפעלים המרובעים, כגון: פירסם, עירכב ההולכים אחר הפיעל של השלמים.
 - (2) במלים כמו: פיקחים, עיוורים, תישאו, תיקחו שמעיקרא לא היה בהן השווא נח (עי' למשל אֶלְמִים עֶקְשִׁים).

§ 5 התנועה e (צירה, סגול וחטף סגול)

בדרך כלל אין מסמנים את התנועה e ביו"ד.

(א) כשבניקוד מתאים לתנועה זו צירה, מסמנים אותה ביו"ד במקרים אלה:

- (1) לפני אהחצ"ר אם הצירה בא בהן במקום החירק המסומן ביו"ד (עי' 45). כגון: בירך, תיעשה, תיראה; גירושים, סירוב; חירש, חירשים—לעומת: ערבון, דראון, מרצונו, מעמך.
- (2) בהברה הראשונה של שמות עצם בני שתי הברות², אם הצירה שבה מתקיים בנטייה כגון: לידה, קיבה, ריאה, תיבה, איזוב — לעומת: שנה, עדה, חמה, מאה, ענב, מרוץ.

הערה (א): הרבירים אמורים בשמות עצם דווקא ולא בשמות תואר בלשון נקבה, כגון: כנה, מתה מפני שלא רצוי להפריד בכתיב בין צורת הזכר (כן, מת) לצורת הנקבה.

הערה (ב): מובן שבהתאם ל-§ 1 מסמנים את ה-י ביו"ד בכגון: ריק, חיק וכדומה.

(ב) כשבניקוד סימנה של תנועה זו סגול (לפי המבטא המקובל), מסמנים אותה ביו"ד רק במשקל היתר, היקש.

הערה: חבר אחד בוועדה סובר שאין לכתוב כאן יו"ד, ומן הראוי לבטא היתר, הקש.

§ 6 הקונסוננט w (וי"ו)

- (א) בראש המלה ובסופה מסמנים את הקונסוננט w בוי"ו אחת, כגון: ועד, ותיק, וידיו, ועידה; עליו, עכשיו, צו, קו.
- (ב) בתוך המלה מסמנים אותו בשתי וי"ם כגון: הוועד, בוודאי, הוותיק, עוול, עוולה, תווך, גוויעה, זוויט (כדי למנוע את הקריאה הוועד במקום הוועד וכדומה).

הערה: יש סוברים שצריך להוציא מן הכלל את התיבה מות, ויש אומרים שגם בתוך המלה אין כותבים אלא וי"ו אחת, כגון הועד וכדומה.

(ג) הצירוף w שבסוף המלה נכתב ביו"ד ובוי"ו חוץ ממלים בנות הברה אחת: כגון: יחדיו, סתיו (אבל: סתונית!) עכשיו עליו — לעומת: וו, צו, קו, תו.

הערה: יוצאים מן הכלל וי"ו ותי"ו בשמות אותיות, להבדיל ביניהן לבין המלים וו=קס, תו=סימן.

(ד) לעולם אין כותבים יותר משתי ווי"ם בזה אחר זה חוץ ממלים שבהן באות וי"ו החיבור או וי"ו כאם קריאה תופות לשתי ווי"ם שרשיות, כגון: וועד (עם וי"ו החיבור) ולא ווועד; כיוון ולא כיוון; מחזור ולא מחוויר; מקוות (=מקוות) ולא מקווות. לעומת זאת: ווו (תו"שלו) וברגו, ברגו ווו (והוו שלו); וכיוצא במקרים נדירים אלו.

הערה: יש ניהגים להפריד במקף בין וי"ו החיבור לבין שתי ווי"ם שרשיות שלאחריה, כגון: וויוהם כסף (ויש כותבים אף ווועד).

§ 7 הקונסוננט y (י) (י"ד)

(א) בראש המלה מסמנים את הקונסוננט y (י) ביו"ד אחת, כגון: ילד, ינשוף, יגון, ישיבה.

הערה: המושג "בראש המלה" כולל במקרה זה גם את היו"ד הבאה אחר אות שימוש, כגון: הילד, לינשוף, ביגון, כיום, משיבה.

(ב) בתוך המלה ובסופה מסמנים אותו בשתי יודיים כש אין על ידן אם קריאה, כגון: בניין, מניין, עניין; צייר (פיעל), צייר (ש"ע); עליי בניי, סוסיי, רגליים, אזניים, דבריך (עם כינוי הנוכחת), עליך (כנ"ל); לעומת זאת: קיום, איום (ש"ע), איום (ש"ת), מסוים, שינוי, גוי, מצוי; ודאי, חשמלאי, בנאי.

הערה: בניגוד לכלל הזה כותבים יו"ד אחת:

(1) ביו"ד נפרד של השמות הסגוליים משרשי ע"י, כגון: בית, זית, גים, ליל ובתיבות: מים, שמים.

(2) במקרה שתצורף לשמות המנויים בו) הסופית -ה, כמו: הביתה, לילה.

(ג) לעולם אין כותבים יותר משתי יודיים בזה אחר זה, כגון: ייסד (עתיד פיעל מן יסד) ולא ייסד; יישיר, ולא ייישיר, יימין ולא ייימין.

§ 8 אין כוחם של כללי הכתיב, המובאים כאן, יפה לגבי כתיב שמות פרטיים שייכתבו לעיתים קרובות חסר במקום שהכללים מחייבים מלא, כגון: משה, נח, שלמה, אהרן, יעקב, כהן, ירושלים.

הערה: יש אומרים שצריך לכתוב אהרון, יעקוב (כך חמש פעמים במקרא).

ב. הטרגנסקריפציה (התעתיק)

הגדרה

במושג "טרגנסקריפציה" מתכוונת הוועדה אך ורק להעברת מלים מכתב זר לכתב עברי. הדברים אמורים בעיקר בשמות בני-אדם, מקומות ומפעלים ובציטטים לועזיים. לא נכללו במושג זה מלים, שאינן עבריות במקורן, אבל כבר נעשו — או עתידות להיעשות — לנחלת לשוננו, כמו היסטוריה, פסיכולוגיה וכיו"ב. עליהן יחולו כרגיל כללי הכתיב למלים העבריות (ראה פרק א'). והוועדה עוד תוסיף לדון בהן.

יסודות

ואלה היסודות לכללים שלהלן:

(א) הכתיב העברי מביע את הגייתו של המלה (ע' להלן סעיף ד) ולא את כתיבה בלשונה, כגון: רודוס ולא רהודוס, גלאזגו ולא גלזגוב וכדומה.

(ב) על הכתיב העברי להביע כל תנועה עיקרית בסימן, שאינו משתמע לכמה פנים, שהרי אין דין מלה זרה כדין המלה העברית הידועה לעברי מן הדיבור והקריאה.

(ג) בכתיב העברי צריך לסמן את ההגיים, שאינם בעברית, בסימנים אקוויולנטיים, שאינם מורכבים, כמו: צ' ולא טש, ת' ולא תה וכדומה.

(ד) עם כל השאיפה להבעה מדויקת של המלים הזרות בכתבנו מן הנמנע להנהיג בו סימנים שיהיו מכוונים לערכים הפוניטיים שבכל הלשונות או לכל הגוונים הפוניטיים שבתחום לשון מסוימת. לנגד עיני הוועדה היתה המטרה לקבוע שיטה שיוכל העברי לכתוב בה מלים זרות בדיוק מקורב בלי תוספת סימנים גדולה ומכבידה. הכללים הללו אינם מכוונים אפוא לטרנסקריפציה פוניטית מדעית.

א. התנועות

§ 1 לכל תנועה בראש ההברה, חוץ מן au ו a , קודמת האות אלף, כגון: אוסלו (ולא וסלו), אוגנדא (ולא וגאנדא).

§ 2 התנועה a

(א) בראש המלה ובתוכה מסמנים את התנועה a באלף, כגון: אגראם, באלקאן.

(ב) חלוקות הדעות בנוגע לסימון תנועה זו בסוף המלה:

(1) יש סוברים, שמן ההכרח לנקוט כאן שיטה עקיבה, ומחייבים את

הכתיב באלף, כגון קליאופאטרא, וואלונא, ספא, קאראקאלא.

(2) יש אומרים שצריך לכתוב ה"א בכל מקום שהמלה עלולה להיחשב

בלשוננו כלשון נקבה, כמו: קליאופאטרה, וואלונה, לעומת קאראקאלא.

(3) ויש חושבים שצריך לכתוב ה"א אפילו כשהמלה מציינת שם פרטי

של זכר כמו קאראקאלא.

הערה: בעל הדעה (3) מסתמך על הארמית של ארץ ישראל שנהגו בה לכתוב היא תחת האלף שבארמית המזרחית, כמו עקיבה וכדומה

§ 3 התנועה e

(א) מבחינים בין שני גוונים של התנועה e: רווחה (סגול) וקפוצה (צירה).

מסמנים את הרווחה ביו"ד וסגול עליה (י), ואת הקפוצה ביו"ד וצירה

עליה (י), כגון: אידילמאן, בירגיר, לידיריר.

(ב) אין אפשרות לסמן את התנועה oe שעל הרוב אין יודעים להגותה כראוי.

לפיכך כותבים e רווחה בהברה סתומה ו- e קפוצה בהברה פתוחה.

כגון: קיניג, דירפליר.

הערה (א): יש סוברים שמן ההכרח לציין בסימן מיוחד את התנועה oe ומציעים וי"ו חלומה וגרש (י), כגון: קיניג, דירפליר.

הערה (ב): בזמן האחרון הוחל לסמן את התנועה e באלף סגולה (א) כגון באַרגאַר.

סימון זה מתנגד לשיטת הכתיב העברי שלנו: (א) אין האות אלף ניהגת במקורותינו כאם קריאה לתנועה e; (יב) כל e סימן מסימני הניקוד הטברני, שיושם מתחת לאות, על

4 לשעבר היו משתמשים לתפקיד זה ביו"ד צרויה (י). אלף סגולה (א) נמצאת אמנם

בטכסטים הכתובים בכתב עברי, אבל לא בטכסטים עבריים, ויסודה ae, ã הגרמנית.

5 חוץ מן הפתח הגנוב שמקומו בכתבי יד קדומים בין האותיות.

כרחו מכוון הוא לאותה האות עצמה ולא לקודמת לה. אם כותבים עד"מ את השם בֶּאֱרֶנְאָר (כך בכתיב חסר הניקוד) ישווה לֶבֶּאֱרֶנְאָר (B'erg'er) ולא לֶבֶּרְגֶּנְר (Berger). הילכך הוכרחה הוועדה לבקש אחר סימן שלא יהא סותר את הניקוד הטברני הנוהג אצלנו. ידוע שבמקורותינו משמשת האות יו"ד גם לסימון התנועה *e*, כגון הילנֵי, קליאופטרא וכיו"ב, ורבים הכותבים בכתיב מלא: נוהגים כן למעשה. אולם אנו זקוקים להבחנה מדויקת בין יו"ד, המסמנת תנועה *i*, ובין יו"ד כאם קריאה לתנועה *e* לשני גווני הנ"ל. הוועדה מציעה אפוא לסמן את היו"ד השווה לֵי בסגול או בצירה, לפי הגון הדרוש, מעל ליו"ד. צירה מעל ליו"ד בתור אם קריאה (i) נוהג בניקוד הבבלי, וסגול הוא אחד מסימני הניקוד של א"י ואחד מטעמי המקרא שדרכו לבוא מעל לאות או מעל למלה.

§ 4 שאר התנועות

זה סימונן של שאר התנועות:

- א. i ביו"ד כגון: קיל, ליר;
- ב. o בוי"ו חלומה (i), כגון טוקיו, אוסלו, אוטו;
- ג. u בוי"ו שרוקה (u), כגון רור, גור;
- ד. ue, ü בוי"ו וגרש (u), כגון: דו"מא, שו"רֵר, (וכן ניתנה האפשרות להבחין בין ריקֶרֶט הפילוסוף ל־רוֹקֶרֶט המשורר);
- ה. au באל"ף ווי"ו (au), כגון: בראון, אורֶלִיוס;
- ו. ay בשתי יודיים (יי) כמו: אינהורן, ביירוֹט, הינריך;
- ז. eu ב־יו, כגון אֵיוֹגִינוֹשׁ;
- ח. ey ב־יי כמו מאטוֹיֵי;
- ט. oy בוי"ו חלומה וביו"ד (y), כגון: אוֹיל, רוֹיטֶר;
- י. uy בוי"ו שרוקה ויו"ד (y), כגון: רוי.

ב. הקונסוננטים (העיצורים)

- (א) טרנסקריפציה מלשונות לא-שמיות
 (1) שימוש באותיות, שכל אחת מהן מסמנת שני קונסוננטים, ובאותיות של הקונסוננטים הדומים בהגייה.

§ 5 בִּי"ת רפה — וי"ו

- (א) w, v (מסמנים: 1) בבי"ת רפה לפני u ו־o, או אחריהן כגון: לבוב, סובִיִּיטִים, רובנו. (2) בכל שאר המקרים — בשתי ווים, כגון: ריוֹזִירָא, ראויץ.
 (ב) w (אנגלית) מסמנים בוי"ו את ת, כגון: וילסון, וילס.
 הערה: ב b צריכה להיות הנושה כדי להבחין בינה ובין ב = v.

§ 6 טִי"ת — תי"ו

- (א) t מסמנים בטי"ת, כגון: טולוז, טריפולי.
 (ב) th בלשונות שהיא הגויה בהן כ־t, ושיסודה ב־θ היונית, מסמנים בתי"ו, כגון: תיאודור, אבל: טִימֹז = thames.

§ 7 כ"ף רפה — חי"ת

- ch סקוטית או גרמנית (לכל גווניה, כמו למשל ich, lachen) מסמנים בכ"ף רפה ולא באות חי"ת, כגון: ארכימִדֵס, כארקוב, כארפין.
 הערה (א): בחי"ת אין משתמשים לטרנסקריפציה מלשונות לא-שמיות.

הערה (ב): יש סוברים שבמלים מהלשונות החדשות צריך לכתוב חֵית, ו־א: חארקוב, חארבין, אבל הרוב מתנגד לכך: (א) מפני שאין להנהיג שיטה כפולה בטרנסקריפציה, האחת למלים עתיקות והאחרת לחדשות, ויב) מפני שהגייתה של חֵית צריכה להיות שונה מהגייתה של ch וי.

§ 8 כ"ף דגושה — קו"ף
q, k מסמנים בקו"ף, כגון: קונגו, קארלסבאד.

הערה: בכ"ף דגושה אין משתמשים לטרנסקריפציה מלשונות לא-שמיות.

§ 9 פ"א דגושה ופ"א רפה
(א) חובה לדקדק ולדגש, גם שלא בניקוד, את האות פ"א כשהיא מסמנת p, כגון פאטריא, פאריס.
(ב) כל פ"א שאינה דגושה = f, כגון: פילאדילפּיּא, פראנקפורט;
(ג) p בסוף התיבה תסומן בפ"א כפופה (רפה), כגון: פיליפ, קאפ.

הערה (א): אין כללי הקישוי והריפוי חלים על מלים זרות, כגון: בִּירְלִין — לִבֶּרְלִין (ולא לִבֶּרְלִין). פאריס-פפאריס (ולא בפאריס).
הערה (ב): יש מחייבים פ"א פשוטה דגושה בסוף התיבה, כמו במקרא תוֹקֶף (וכן נִבְּךָ וכו'), כגון: פִּילִיפ, קאפ.

§ 10 y (j) מסמנים ביו"ד אחת (עיין 4, א).

(2) סימון הקונסוננטים שאינם בעברית

§ 11 בדרך כלל מוסיפים גרש לקונסוננט עברי לציון שינוי הגייתו בלע"ו, ואלה הם הקונסוננטים הנוספים:⁶
(א) g = ג' באנגלית, כגון ג'ורג';
(ב) th = ד' אנגלית צלילית, כגון: סאדִילִינד = Sutherland;
(ג) j = ז' צרפתית, כמו ז'אבוטינסקי;
(ד) ch = צ' אנגלית, כמו צ'ירצ'יל;
(ה) th = ת' אטומה, כמו סמית' = Smith.

§ 12 חלוקות הדעות בנוגע לסימון הקונסוננט x:

(א) יש מציעים לסמנו בכ"ף רפה וסמ"ך (כס) כנהוג על פי הרוב במקורותינו העתיקים (אכסניה, אלכסון), כגון: כסאוֹר, איִכסצִילסִיור, מאכסים, איִכספִּרִיס.

(ב) יש סוברים שהצירוף "כס" ישמש לטרנסקריפציה מן היוונית והלטינית בלבד, ואילו במלים הלקוחות מלשונות חדשות ישמש הצירוף "קס", כגון: קסאוֹר, איִקסצִילסִיור, מאקסים, איִקספִּרִיס; לעומת: כסִינֹפֹון, כסאנטיפִי.

(ג) יש חושבים שצריך לכתוב (תמיד) "קס", כי הצירוף "כס" הגוי כרגיל

6 מובן שמספר הקונסוננטים, שאינם בעברית רב יותר, אבל אין הכרח להשתדל לסמן את כולם, כדוגמת: s, c, n וכו'.⁷

בכ"ף רפה כמו אלכסון ואכסניה, והם מחייבים את הכתיב: קסיג'נ'ופון, קסאנטיפי.

§ 13 הקונסוננט dz יסומן בדל"ת וזי"ן (דז) כמו ריז.

ב. טרנסקריפציה מלשונות שמיות (ערבית בפרט)

§ 14 רצוי לשמור עד כמה שאפשר על הקרובה האטימולוגית שבין המלה הערבית למלה העברית, לפיכך:

(א) חובה לדקדק ולהבחין בין כ"ף דגושה לקו"ף, בין טי"ת לתי"ו, כגון: פוליה ולא קוליה, נאבות ולא נאבוט.

(ב) ס מסמנים בצד"י ולא בסמ"ך, אע"פ שעתה אין במבטא העברי שלנו אותו הדמיון בין שני ההגיים האלה, והצד"י הערבית נשמעת כרגיל כסמ"ך, למשל: צות (קול) ולא סות, ציראט (דרך) ולא סיראט.

הערה: יש סוברים שאין להקפיד על כך וצריך לכתוב סמ"ך במקום צד"י.

§ 15 ס מסמנים בסמ"ך ולא בשי"ן שמאלית, כגון: מוסלים ולא מושלים.

§ 16 וזה סימון האותיות הנוספות על הא"ב העברי:

(א) ט = ת, כמו ת'אבית;

(ב) ג = ג', כמו ג'אמיל;

(ג) ח = ח', כמו ח'אליפה;

אין כותבים כ"ף רפה כבטרנסקריפציה מן הלשונות הלא שמיות מתוך המנמה הנזכרת ב-§ 14.

(ד) ז = ד', כמו אלד'ביאני;

(ה) ט = ז, כמו זאריף;

(ו) ג = ע', כמו ע'אזאל;

יש סוברים שצריך לכתוב ז כנהוג במקורותינו בימי הביניים.

(ז) צ = ד, כמו קאדי.

הערה: סימון ההגאים ט = ז, צ = ד יש בו ויתור על הבעת הגוון המיוחד

לשניהם. רוב הוועדה סובר שלצרכים המעשיים לא כדאי להניח להם

סימנים מיוחדים מה שאין כן בספרות המדעית. אולם יש מתנגדים לדעה

זו ודורשים ש"טסומן בטי"ת וגרש (ט). כגון טאריף, וטי בידל"ת

ונקודה עליה (ר) כגון קאדי.

לוח הא"ב העברי לצרכי הטרגנסקריפציה

לטיני	ערבי	עברי	לטיני	ערבי	עברי
א. התנועות					
au		או	a		א
ay		יי(א)	ae		י(א) ¹
eu		י(א)	e		י(א)
ey		יי(א)	i		י(א)
oy		וי(א)	o		ו(א)
uy		וי(א)	u		ו(א)
			ü		ו(א)

ב. הקונסוננטים

ch (בגרמנית וסקוטית)	כ	h	ב	ב
l	ל	v, w	—	ב
m	מ	g	—	ג
n	נ	g (באנ' George)	ג	ג'
s	ס	d	ד, ז	ד
—	ע	th (the באנ')	ז	ד'
—	ע'	h	ה	ה
p	פ	w (באנ')	ו	ו
f	פ	v, w	—	וו
ts	צ	z	ז, ז'	ז
ch (באנ')	צ'	j (בצרפ')	—	ז'
k, q	ק	—	ח	ח
r	ר	—	ח, ח'	ח'
sh (באנ')	ש	t	ט	ס
th (=t)	ת	y, j	י	י
th (Smith באנ')	ת'	—	כ	כ

(1) אליף בסוגרים פירושה שצריך לכתבה כשהתנועה חנוונה בראש החברה.

מונחי פסיכולוגיה

(רשימה א')

ועד הלשון נענה לבקשתו של המכון לפידגוגיה של האוניברסיטה ולבקשת חברים אחדים של הוועדה למונחי הרפואה והעמיד בכ"ו תשרי תש"א ועדה מיוחדת לקביעת מערכת מונחים בפסיכולוגיה. בוועדה משתתפים: דר' י' אפשטיין, דר' צ' וויסלבסקי ודר' ב' קלאר — מטעם ועד הלשון; פרופ' בונאבנטורה ודר' מ' בריל — מומחים לפסיכולוגיה; דר' מ' ברכיהו ודר' היילפרין — רופאים; דר' ו' בן-חיים משמש מזכיר הוועדה.

בט"ז מרחשון תש"א נתכנסה הוועדה לישיבתה הראשונה והחלה לברר כמה שאלות יסודיות הנוגעות לסדר העבודה והיקפה. על פי התכנית — שעובדה בישיבות הראשונות — תקיף הוועדה את המונחים הכלליים והיסודיים שבפסיכולוגיה למקצועותיה העיקריים ולא תעסוק במונחים נדירים ובענפי פסיכולוגיה מיוחדים שהם בחינת "שביל היחיד".

המונחים ייערכו בעשרה פרקים: 3: א) מחקר וסטטיסטיקה; 4: ב) מושגים עיקריים בפסיכולוגיה כללית; ג) חוש ותחושה; ד) תפיסה (של המרחב ושל הזמן); ה) סמיכות מוצגים, זכרון ודמיון; ו) קשב, עבודה רוחנית ומחשבה (פעולות עליונות); ז) רפלקסים, אינסטינקטים ורציות; ח) רגשות, הרגשות והיפעלויות; ט) אופי, פסיכולוגיה דיפרנציאלית, תורשה-וסביבה והתפתחות; י) פסיכולוגיה פתולוגית ופסיכואנליזה. הסידור בתוך הפרקים הוא לפי א"ב המונחים האנגליים. הוועדה דנה במונחים על פי רשימות של מונחים לועזיים שמביא לפניו פרופ' בונאבנטורה. ברשימת המונחים המתפרסמת להלן עסקה הוועדה למן ו' בטבת תש"א ועד י"ב באב בה ובקרב תכין לדפוס רשימה שנייה.

הוועדה מציינת שלא הקפידה לתרגם כל מונח לועזי לעברית, מכל מקום השתדלה למצוא תמורה עברית הולמת לרוב המונחים, שהם כאמור אבות מונחים במקצוע זה.

הוועדה מודה לאדונים: דר' ח' אורמאן, דר' ש' טשרניחובסקי, ה' ש' ייבין, דר' י' כץ, דר' י' לוי ודר' ש' פאינס-גליק על הערותיהם והצעותיהם למונחים שונים.

א. מחקר

to experiment	עָרַךְ נְסוּיִים, עָשָׂה נְסוּיִים	examination	בְּחִינָה
experimenter		examen	
experimentieren,		Examen, Prüfung	
Versuche ausstellen		experiment	נְסוּי
experimental	שֶׁל נְסוּי, שֶׁבְּנְסוּי, נְסוּיִי	expérience	
experimental		Experiment, Versuch	
experimentell			

1 מכ"ז בתמוז תש"א ועד שבט תש"ב היה ה' יוסף אור חבר בוועדה והפסיק את

השתתפותו עם צאתו לחו"ל. 2 משתתף בעבודה בכתב.

3 ייתכן שתוך כדי עבודתה של הוועדה יחולו שינויים מסוימים בפרקים, וביחוד בשמותיהם בהתאם למונחים שייקבעו.

4 כיוון שמונחי הסטטיסטיקה צריכים דיון נוסף, חילקנו את הפרק הזה, והמונחים הללו יבואו כפרק בפני עצמו.

retrospection	הסתכלות בשעבר	experimentation	עריכת־נסויים
rétrospection		expérimentation	
Rückbeobachtung		Experimentieren	
research	חקירה	experimenter	נסיין
recherche		expérimentateur	
Forschung, Erforschung		Versuchsleiter	
scale	סקלם	to follow up	עקוב אחרי, אלל אחרי
échelle		suivre	
Skala		verfolgen	
study	מחקר	to introspect	הסתכל בתוכו
étude		observer soi même,	
Arbeit (wissenschaftliche)		s'observer	
subject (of experiment)	נבדק	sich selbst beobachten	
sujet		introspection	הסתכלות (אדם) בתוכו
Versuchsperson		introspection	
subject of research	נושא־החקירה	Selbstbeobachtung	
sujet de la recherche		investigation	בדיקה
Forschungsgegenstand		recherche	
system	שיטה	Untersuchung	
système		to investigate	בדוק
System		rechercher	
test	מבחן	untersuchen	
test		to study	חקור
Test, Probe		rechercher	
test scaling	דריג־המבחנים	forschen, untersuchen	
échelonnement		method	דרך, מתודה
d'épreuves		méthode	
Teststaffelung		Methode	
battery of tests	מערכת־מבחנים	observation	צפייה (פעולה), תצפית
batterie d'épreuves		observation	
Testreihe		Beobachtung	
mental test	מבחן־השכל	field observation	צפית־חוץ (עם שחיטת חוץ; כלומר מחוץ לכלי המעבדה)
test mental,		to observe	צפה
épreuve mentale		observer	
Intelligenzprüfung		beobachten	
to test	ערוך מבחן, עשה מבחן	procedure	סדר־עבודה
examiner		procédé	
testen		Prozedur, Verfahren	
tested	נבחן	questionnaire	שאלון
sujet de l'épreuve		questionary	
tester, examiner	בוחר	Fragebogen	
examineur		to retrospect	הסתכל בשעבר
Tester		regarder en arrière	
		rückbeobachten	

testing	עֲרִיכַת-מִבְחָן	testimony	עֵדוּת
examen		témoignage	
Testen		Aussage	

ב. מונחים פסיכולוגיים כלליים

clearness	בהירות	ability	כֶּשֶׁר, כֶּשֶׁר פְּעֻלָּה
clarté		habileté	
Deutlichkeit		Eignung, Befähigung	
condition	תְּנָאִי (ר', תְּנָאִים)	able	מִכְשָׁר
condition		habile	
Bedingung		geeignet, befähigt	
component	מְרִכִּיב	accuracy	דְּיוק
composant		précision	
Bestandteil		Genauigkeit	
conscious	מוֹדָע	achievement	הִשָּׁג
conscient		achèvement	
bewusst		Errungenschaft	
preconscious	סְמוּךְ לְמוֹדָע (ש"ע וש"ח)	act, action	פֶּעַל אוֹ פְּעֻלָּה (מצומצמת);
préconscient		acte	
vorbewusst		Handlung	
unconscious	לֹא-מוֹדָע	activity	מְפָעַל (תוצאה), פְּעִילוֹת
inconscient		activité	
unbewusst		Tätigkeit	
consciousness	תוֹדָעָה	adjustment, adaptation	סְגוּלָּה, הִסְתַּגְלוּת
conscience		adaptation	
Bewusstsein		Anpassung	
collective consciousness	תוֹדָעָה-קְבוּצִית	aptitude	כֶּשְׁרוֹן
conscience collective	תוֹדָעַת-הַקְבוּץ	aptitude	
Kollektivbewusstsein		Anlage, Talent	
contents of consciousness	תְּכֵנִי-	attitude, einstellung	כּוּוֹן, הִתְפֹּנְנוּת
contenus de conscience	הַתוֹדָעָה	attitude, einstellung	
Bewusstseinsinhalte		Einstellung	
field of consciousness	שָׂדֶה-	attitude	עֲמִידָה, עֲמָדָה
champ de la conscience	הַתוֹדָעָה	attitude	
Bewusstseinsfeld		Haltung	
process of consciousness	תְּהִלְכֵי-	awareness	מוֹדָעוּת
processus de conscience	הַתוֹדָעָה	Bewusstheit	
Bewusstseinsgeschehen		behaviour	הִתְנַהְגוּת
self-consciousness	תוֹדָעַת-עַצְמוֹ (של אדם)	comportement	
conscience de soi		Verhalten	
Selbstbewusstsein			
situations of consciousness	מַצְבֵּי-	capacity	יָכֻלַת
situations de conscience	הַתוֹדָעָה	capacité	
Bewusstseinszustände		Fähigkeit	

phenomenon phénomène Erscheinung	תִּסְפָּעָה	experience expérience Erfahrung	נִסְיוֹן
practice exercice Uebung	אֲמוּן, הִתְאֲמֻנוֹת	experience le vécu Erlebnis	חֲוִיָּה
process processus Vorgang	תְּהַלִּיךְ	to experience vivre, éprouver erleben	חָיָה חֲוִיָּה, הִתְנַסָּה
property propriété Eigenschaft	תְּכוּנָה	expression expression Ausdruck	מִבְּעַ
psychic, mental psychique, mental seelisch, psychisch	נִפְשִׁי, פְּסִיכִי	faculties facultés Vermögen	כֹּחוֹת-הַנֶּפֶשׁ
psychic connections connections psychiques psychische Verbindungen	קְשׁוּרִים נִפְשִׁים, קְשׁוּרִים פְּסִיכִים	foresight prévision Voraussicht	סִכָּה, רְאִית-הַנּוֹלָד
psychic elements éléments psychiques psychische Elemente	יְסוּדוֹת נִפְשִׁים, יְסוּדוֹת פְּסִיכִים	function fonction Funktion	פְּעֻלָּה (תְּהַלִּיךְ); תִּפְקִיד (מִלּוּי פְּעוּלוֹת בְּאִיבֵר מִסּוּי) פְּנֻקְצִיָּה (תְּלִיּוֹת בְּדִבְרַ אַחֵר)
psychic formations formations psychiques psychische Gebilde	תְּצוּרוֹת נִפְשִׁיּוֹת, תְּצוּרוֹת פְּסִיכִיּוֹת	impression impression Eindruck	רֶשֶׁם
psychology psychologie Psychologie	פְּסִיכּוֹלוֹגְיָה, תּוֹרַת-הַנֶּפֶשׁ	insight intuition Einsicht	בִּינָה
abnormal psychology psychologie des anormaux Psychologie der Abnormen	פְּסִיכּוֹלוֹגְיָה שֶׁל סִטִּים (לֹא נוֹרְמָלִים)	law loi Gesetz	חֻק
animal psychology psychologie zoologique Tierpsychologie	פְּסִיכּוֹלוֹגְיָה שֶׁל בְּעֵלִי חַיִּים	mental spirituel geistig	רוּחָנִי
applied psychology psychologie appliquée angewandte Psychologie	פְּסִיכּוֹלוֹגְיָה שְׂמוּשִׁית	mind âme Seele	נֶפֶשׁ
child psychology psychologie de l'enfant Kinderpsychologie	פְּסִיכּוֹלוֹגְיָה שֶׁל הַיְלָדוֹת	mind, spirit esprit Geist	רוּחַ
comparative psychology psychologie comparée vergleichende Psychologie	פְּסִיכּוֹלוֹגְיָה מְשוּוּה	orientation orientation Orientierung	הִתְמַצְאוּת
crowd psychology psychologie des foules Massenpsychologie	פְּסִיכּוֹלוֹגְיָה שֶׁל הַקְּמֻן	performance exécution Ausführung	בְּצוּעַ

rational psychology psychologie rationnelle rationelle Psychologie	פסיכולוגיה רציונלית	descriptive psychology psychologie descriptive beschreibende Psychologie	פסיכולוגיה מתארת
social psychology psychologie sociale Sozialpsychologie	פסיכולוגיה של החברה	differential psychology psychologie différentielle Differentialpsychologie	פסיכולוגיה הבדלית
theoretical psychology psychologie théorique theoretische Psychologie	פסיכולוגיה עיונית	educational psychology psychologie pédagogique pädagogische Psychologie	פסיכולוגיה חנוכית
vocational psychology psychologie des aptitudes professionnelles Gewerbepsychologie	פסיכולוגיה של מקצועות	empirical psychology psychologie empirique empirische Psychologie	פסיכולוגיה נסיונית, של נסיון, שמנפיון
psychopathology psychopathologie Psychopathologie	פסיכופתולוגיה	experimental psychology psychologie expérimentale experimentelle Psychologie	פסיכולוגיה של נסויים
psychophysiology psychologie phsiologique Psychophysiologie	פסיכולוגיה פיסיאלוגית	folk psychology psychologie des peuples Völkerpsychologie	פסיכולוגיה של העמים
reaction, reponse réaction Reaktion	תגובה	genetic psychology psychologie génétique Entwicklungspsychologie	פסיכולוגיה גנטית
situation état de chauses Tatbestand	מצב; מצב-הענינים	groups psychology psychologie des groupes Gruppenpsychologie	פסיכולוגיה של חבורות
soul âme, esprit Seele	נשמה	industrial psychology psychologie industrielle industrielle Psychologie	פסיכולוגיה לתעשייה
tendency tendance, penchant Neigung, Anlage	נטיה	medical psychology psychologie médicale medizinische Psychologie	פסיכולוגיה רפואית
vocation profession Beruf	מקצוע	psychology of the individual psychologie individuelle Individualpsychologie	פסיכולוגיה של היחיד
avocation profession, accessoire Nebenberuf	מקצוע טפל, מקצוע-לואי	psychology of work psychologie du travail Arbeitspsychologie	פסיכולוגיה של עבודה

מונחי רפואה

(רשימה ה')¹

באייר ת"ש פנה אל ועד הלשון דר' שלמה לכמן ז"ל, שהיה המנהל הרפואי של חמי טבריה. וביקש שוועד הלשון יקבע את המונחים הבלניאולוגיים הנחוצים לו לרגל מחקרו על מקומות המרפא שבארץ.

הוועדה למונחי הרפואה של ועד הלשון² נאותה לבקשתו של המנחה, ובי"ח סיוון של אותה שנה מינתה ועדת משנה מיוחדת והטילה עליה לעבד את המונחים הדרושים.

בוועדת המשנה השתתפו — מלבד הדר' לכמן ז"ל כמומחה לבלניאולוגיה — חברי הוועדה למונחי הרפואה²: דר' ל' היילפרין, דר' ישעיהו ליבוביץ, דר' א' פורת (ועד הלשון), וכמזכיר דר' ז' בן-חיים. יסוד לעבודה שימשה רשימת מונחים לועזיים והצעות שונות למונחים עבריים, שהגיש דר' לכמן.

במשך שנת ת"ש הספיקה הוועדה לדון בחומר המוגש רק בקריאה ראשונה, ועם פטירתו של דר' לכמן ביום כ' במרחשוון חלה הפסקה זמנית בעבודתה של הוועדה. בסיוון תש"א נתחדשה הפעולה, ולוועדה נצטרף כמומחה לבלניאולוגיה הדר' יהושע ליבוביץ, מנהל בית ההבראה של קופת חולים במוצא. בישיבות אחדות של הוועדה בחדשים סיוון—תמוז השתתפו גם דר' ז' מונטנר ודר' א' רבינוביץ, אף הם חברי הוועדה למונחי הרפואה.

הצעותיה של וועדת המשנה נמסרו לעיונם של שאר חברי הוועדה למונחי הרפואה, של כל חברי ועד הלשון ושל ועדת המונחים הרפואיים מטעם ההסתדרות הרפואית ע"י שני חוזרים: הראשון ב' באייר תש"א, והשני בכ"ד בתמוז שבאותה השנה. בחוזר השני סוכמו התיקונים להצעות הראשונות על יסוד העיון והדיון בהערות ובהשגות שנתקבלו במזכירות ועד הלשון.

העירו דר' א' אפרתי ודר' בוכמן מטבריה; פרופ' נ"ה טורטשינר, דר' ש' טשרניחובסקי, דר' ח' שירמן, ה' דוד שמעונוביץ, ה' נ' שפרה'ס — חברי עוד הלשון; ה' ש' ייבין וועדת המונחים הנ"ל.

מונחים כימיים שונים שברשימה זו נידונו גם בוועדה למונחי הכימיה של ועד הלשון.

דר' ש' הסטריין מן המחלקה הכימית של המכון לסרטן על יד האוניברסיטה העברית ודר' יוסף גאמן הואילו לעבור על המונחים האנגליים ולהגיהם.

¹ עיין ב"לשוננו", כרך י' עמ' 89—91; 262—266; 361—372; כרך י"א, 63—82.

² עיין בכרך הזה עמ' 63, הערה 2.

א. מונחים כלליים

alteration of the reaction	Umstimmung	שנוי-ההגבה
balneologist	Balneologe	רופא-בלנאי
balneology, medical hydrology	Balneologie	בלנאולוגיה
baths, bathing establishment	Badehaus	(בית-)מרחץ
bathing season	Badesaison	עונת-הרחצה
climatic health resort	Luftkurort, klimatischer Kurort	עיר-מרפא אקלימית, עיר-רחצה אקלימית
club-house, casino	Kurhaus, Kursaal, Casino	ביתן קזינו
covered promenade	Wandelhalle	טיילת מלכה
early season	Frühsaison	עונה מקדמת
drinking well	Trinkquelle	מעין לשקוי
hydropathic establishment, hydrotherapeutic —	Wasserheilanstalt	בית-רפוי במים
late season	Spätsaison	עונה מאחרת
manager of the baths	Bademeister,—in	בלן, נ' בלנית
medical spring	Heilquelle	מעין-מרפא
pump room	Trinkhalle	בית-שקוי
reaction, thermal crisis	Bäderreaktion	תגובת-הרחץ
seaside resort	Seebadeort	עיר-מרפא ימית
spa, watering place	Badeort, Kurort	עיר-מרפא, עיר-רחצה
spa patient	Badegast, Kurgast	מתרפא, מתרחץ
spa treatment, spa cure	Badekur	רפוי (ב)רחץ
summer (holiday) resort	Sommerfrische	קיסנה, נוה-קיץ
water cure	Trinkkur	רפוי-שקויים

ב. המעין המינרלי

encasing	Fassung	אחוז
gas bubble	Gasblase	בועת-גז
mineral spring	Mineralquelle	מעין מינרלי, מעין-מחצבים ¹
sediment	Bodensatz	משקט ²

1 במקום "עין מעדנים" שברשימת מונחי הגיאוגרפיה, "זכרונות ועד הלשון", מחברת ו', עמ' 43. מתיקוני הוועדה למונחי הגיאוגרפיה לשעבר לרשימת המונחים הנ"ל, ע"פ פרוטוקול הישיבה ביום ג' בתמוז תרצ"ב. כל תיקוני הוועדה יתפרסמו לחוד.

2 ולא משקע שפירושו Niederschlag. תיקון הוועדה למונחי הכימיה, precipitate;

sinter	Quellsinter	אֶבֶן-טֶסִית
spring	Quelle	מַעְיָן, עֵין
spring head	Zapfstelle	סִי-הַמַּעְיָן
spring salt	Quellsalz	מַלַח-מַעְיָנוֹת
thermal water	Therme	חֲמִים
to well up	zu Tage treten	פָּקַח, יָצָא, נָבֹועַ
well gas	Quellgas	גַּז-מַעְיָנוֹת
water gauge	Standglas	מִדְגָּבָה (הַחֲמִים)

ג. המעינות המינרליים למיניהם

alkaline spring	alkalische Quelle	מַעְיָן אֶלְקָלִי
arsenouse spring	Arsenquelle	מַעְיָן-וֶרְנִיךְ, מַעְיָן-אַרְסֵן
bitter springs	Bitterquelle	מַעְיָן מָר
brine	Sole	תַּמְלַחַת
bubbling spring	Sprudel	זְנוּק ⁸
calcium sulphate waters	Gipsquelle	מַעְיָן גִּבְס (מַעְיָן-גִּפְרִית-סִידֵן)
calcium chloride waters	Chlorcalciumquelle	מַעְיָן סִידֵן כְּלוֹרִי
carbonated waters	Kohlensäurequelle	מַעְיָן שֶׁל חֲמַצַת-פָּחַם
calcareous spring	erdige Quelle	מַעְיָן עֲפָרָתִי
effervescent sour spring	Säuerling	מַעְיָן-חֲמָצָה (מַעְיָן חֲמוץ תּוֹסֵסָנִי)
ferrous waters	Eisenquelle, Stahlquelle	מַעְיָן-בְּרִזֵּל
hydrogen-ion concentration	Wasserstoffionen-konzentration	רְכוּז יוֹנֵי-הַחֲמִיץ
hydrogen sulfide springs	Schwefelwasserstoff- quelle	מַעְיָן מִיָּמֶן זָפְרָתִי
iodine waters	Iodquelle	מַעְיָן-יּוֹד
low in minerals	mineralarm	דָּל-מִלְחִים
muriatic springs	muriatische Quelle	מַעְיָן מַלְחֵי-זָפְרָתִי
ordinary warm springs	Akratotherme, indiffe- rente Therme, Wildbad	חֲמִים פְּשוּטִים, חֲמִים מְצוּיִים
radio-active springs	radioaktive Quelle	מַעְיָן רַדִּיאוֹאֶקְטִיבִי
radio-activity	Radioaktivität	רַדִּיאוֹאֶקְטִיבִיּוֹת
radium-salt	Radiumsalz	מַלַח-רַדִּיּוֹם

ברשימת מונחי הכימיה ב', («לשוננו» כרך י' עמ' 376) במקום קובעת שברשימת מ' הכימיה א' («זכרונות ועד הלשון» מחברת ו', עמ' 56).

⁸ על משקל צנור, במקום מבוע שברשימת מונחי הגיאוגרפיה שם. התיקון ע"פ פרוטוקול הישיבה ביום י' בתמוז תרצ"ב.

radon	Radiumemanation	אצילת-הַרדיום
sodium sulfate springs	Glaubersalzquelle	מעין גִּפְרִית בְּתָרָן
sulphatous springs	sulfatische Quelle	מעין גִּפְרִית
sulphurous springs	Schwefelquelle	מעין גִּפְרִיתִי

ד. דרכי הטיפול במרחצאות של מים מינרליים ופשוטים

alterating shower	schottische (wechselwarme) Dusche	קלות-חלופים, קלות סְקוּטִי
after-sweating	Nachschwitzen	הזעת-סיום
bath	Bad	מִרְחָץ (מקום); רִחָץ (פעולה)
to bathe, to take a bath	baden, ein Bad nehmen	רָחַץ (רָחַץ), הִתְרַחַץ
bathing pool	Bassinbad, Gemeinschaftsbad	רִמְח־בִּרְכָּה
body pack	Stamm, Rumpfpackung	חִבִּישַׁת-הַגּוּף
calf pack	Wadenwickel	תְּכָרְכֶת-הַשׁוֹקִים
complete bath	Vollbad	רִמְחֶן שָׁלֵם
cooling coil	Herzschlauch	שְׁבִילֹל-צִנּוֹן, שְׁבִילֹל-קְרוֹר
to douche	duschen, brausen	קָלַח, הִתְקַלַּח
fango-pack	Fangopackung	חִבִּישַׁת-פִּנְגוֹ
flushing (with water)	Abklatschung	הַצְלָפָה
haemorrhoidal douche	Haemorrhoidalldusche	מִקְלַחַת שֶׁל טָחוּרִים
half-bath	Halbbad	חִבִּישַׁת-אֶמְבֵּט
half-pack	Halbpackung	חִבִּישַׁה לְמַחְצָה
hip-bath	Sitzbad	רִמְח־יִשְׁבָּה
jet-shower	Strahldusche	קלות של סילון
partial bath	Teilbad	רִמְחֶן חֲלָקִי
pool	Bassin, Piscine	בִּרְכָּה
pouring water on	Abguss	קלות
to rub	abreiben, trockenreiben, frottieren	חִפּוּף
shower	Dusche, Brause	מִקְלַחַת (מכשיר, מחקן); קלות (פעולה)
steam bath, Turkish bath	Schwitzbad	רִמְח־הִזְעָה; מִרְמֶח־הִזְעָה (מקום)
steam jet	Dampfstrahl	סילון-אדים, סילון-קִיטוֹר
steam shower	Dampfdusche	קלות-קִיטוֹר
tub bath	Wannenbad	רִמְח־אֶמְבֵּט

vaginal douche	Unterleibdusche (אצל נשים)	הַדְמַת־הַנְּרִיק
wrapping in wet sheets (pack)	Packung	חִבְשָׁה

ה. טיפול בִּמְרַחצוֹת אחרים

bath salt	Badesalz	מֶלַח־רֶחֶץ
boiler	Kessel	דוֹר־הַרְמָחָה, יוֹרָה
chain pump	Paternosterwerk	שְׂרָשֶׁרֶת־מַעְלִיּוֹת
cleaning bath	Reinigungsbad	רֶחֶץ־נְקִי
effervescent, aerated bath	kohlensaures Bad	רֶחֶץ שֶׁל חֲמַצַת־פֶּחֶם
to dig	abstechen, abgraben	חֲפּוֹר, כָּרַה
mud	Schlamm, Pelose	פִּילוּמָה ⁴
mud pack	Schlamm-packung	חִבְשַׁת־פִּילוּמָה
mud-poultice	Schlammumschlag	לְפִיפַת־פִּילוּמָה
oxygenated bath	Sauerstoffbad	רֶחֶץ שֶׁל חֲמָץ
peat	Moor	כָּבּוּל ^{4א}
peat-poultice	Moorumschlag	לְפִיפַת כָּבּוּל ^{4א}
pine-needle-extract	Fichtennadelextrakt	תַּמְצִית שֶׁל מַחְטֵי־אֶרֶן
sea salt	Seesalz	מֶלַח־יָם
stirring machinery	Rührwerk	מְכֻנַת־גְּבּוּל, מְגַבֶּלָה
tip-car	Kippwagen	קָרוֹן מִתְכַּפֶּה
tub	Bottich	עֵבִיט

ו. כלי הטיפול

air bath	Luftbad	רֶחֶץ־אֵוִיר
bath sheet	Badelaken	סָדִין
bath sprayer	Brausekopf	מִן־לֶף־הַמְקַלַּחַת
bathing gown	Bademantel	גְּלִימַת־רֶחֶץ
bathing tub	Badewanne	אִמְבָּט

⁴ במונחי הגיאוגרפיה, שם עמ' 44, הונחו למושג הזה: טין, בוץ, יוץ וברשימת מונחי הבנאות, עם עמ' 36, נדפס בוץ, רפש. בתיקוני הוועדה למ' הגיאוגרפיה (פרוטוקולים מישיבות ככ"ד תמוז ובג' אב תרצ"ב) נמחקו טין ויוץ והונחו למושגים אחרים. אבל הוועדה למ' הבלניאולוגיה לא ראתה אפשרות לקיים את המונח בוץ מחמת אבק־הגנאי שבמלה זו בלשון הרגילה ומציעה פילומה (שבת קמ"ז ע"א) השאולה מן היוניות *πυλωση*. מאותו טעם עצמו נמנעים עתה אנשי המקצוע הלועזיים מלהשתמש במלות המקובלות לעניין זה בלשוניותיהם ו ח י ד ש ו מן היונית את המונח Pelose.

^{4א} המונה הזה המשמש למושג טורף ניתן כאן בתור הצעה עד שיימצא מונח מתאים יותר. היתה גם הצעה ב צ ו (חומר ביצה).

electric light bath, radiant heat bath	elektrisches Glühlichtbad	רחץ-אור חשמלי
foot-bath-tub	Fussbadewanne	אמבט-רגלים
hip-bath-tub	Sitzbadewanne	אמבט-ישיבה
hot-air-bath	Heissluftbad	רחץ של אויר חם
mixing valve	Mischventil	שסתום מערב
rough towel	Badetuch aus Frottierstoff	סדין לחפיפה
sand-bath	Sandbad	רחץ-חול
streaming bath riverbath	Strombad	רחץ-זורמים
vapour-, steam-bath	Dampfbad	רחץ-קיטור
valve	Ventil	שסתום

ז. טיפול מיכני

effleurage	Streichmassage	עסוי 5 של מריחה
friction	Reibmassage	עסוי של שפשוף, עסוי של חכוך
massage	Massage	עסוי 5
to massage	massieren	עסה
massagist, massor, masseur; masseuse	Masseur ; Masseuse	עסין; עסנית
petrissage	Knetmassage	עסוי של לישא
tapotement	Klopfmassage	עסוי של חבוט
vibratory massage	Erschütterungsmassage	עסוי של זעזוע

ח. טיפול על ידי נשימה

coarse spray	Grobzerstäubung	רסוס גס
compressed air	verdichtete Luft	אור מעובה
droplet	Tropfchen	טיפת

5 עיין גם עמ' 69 של כרך זה. לציון המושג massage משמשות במקורותינו ובספרות הרפואית של דורנו מלים שונות (עיין למשל בספר המונחים למיזא-טשרניחובסקי). הוועדה בחרה את המלה עיסוי שאינה עמוסה הוראות מרובות ועלולה בנקל להיקלט בלשון במשמעות שייחודה לה הוועדה. המונח "משש", "אע"פ שהוא דומה בצלולו למונח הלועזי, עשוי להטעות כיוון שבשורש "משש" משתמשים להבעת palpatio. מלבד זאת אין המשקל משש מתאים לסימון פ ע ו ל ה. "חפינה" תוחלף בגזורה מן השורש "חפן" (= לקוח בחופן) ואילו כוונת המשתמשים בה לגזרה מן "חפן" שבתוספתא ב"מ ט' י"ד; אבל מכיוון שהמלה "חפן" גופא מוטלת בספק — נוסח אחר ס פ נ — אין לגזורה ממנה כל יסוד. השימוש בתיבות "לישה" או "ליוש" מתאים רק לסוג מסוים של העיסוי כמובא ברשימה. "חפף" הניח ועד הלשון לדבר אחר, ועי' לעיל עמ' 251.

to exhale	ausatmen	נְשׁוֹף
fine spray	Feinzerstäubung	רְסוּס דָק
graduator	Gradierwerk	בֵּית-אֲדוּי
impermeable cloak	undurchlässiger Mantel	גְּלִימָה אֲטִימָה, גְּלִימָה לֹא-חֲדִירָה
inhalatorium	Inhalatorium	מִשְׁאָפָה
to inhale	inhalieren	שָׁאף ⁶
inhaler	Inhalierapparat	מִשְׁאָף
inhaling room	Rauminhalatorium	חֲדַר-שְׁאוּף ⁶
to inhale	einatmen	שָׁאף
pneumatic room	pneumatische Kammer	חַבּ פְּנֹמָטִי
pneumotherapy	Pneumotherapie	טֵפּוּל שֶׁל נְשִׁימָה
rarefied air	verdünnte Luft	אָוִיר מְקַלֵּשׁ
sprayer	Zerstäuber	מְרַסֵּס
spraying, conversion into dush	Zerstäubung	רְסוּס
to steam	beschlagen mit Wassertröpfchen	הַתְּפֹסוֹת בְּאֵד

ט. טיפול אקלימי

climate at high altitudes	Hochgebirgsklima	אֶקְלִים הַרְי־מְרוֹם
climate at moderate altitudes	Mittelgebirgsklima	אֶקְלִים-הַרְי־בִּינִים
depth action	Tiefenwirkung	פְּעִילוֹת-עֲמֵק
degree of cooling	Abkühlungsgrösse	מִדַּת-הַהֲתַקְרָרוֹת
electric charge	elektrische Ladung	מְטָעַן חֲשָׁמְלִי
electric potential	elektrisches Potential	פּוֹטֶנְצִיָּל חֲשָׁמְלִי
dryness	Trockenheit	יָבֵשׁ
ground-water	Grundwasser	מִי-תַּהוֹם
heat rays	Wärmestrahlen	קַרְנֵי-חֹם
air humidity	Luftfeuchtigkeit	לְחוּת-הָאָוִיר
ion	Jon	יוֹן
ionisation	Ionisation	יוֹנָנוֹת
long-waved	langwellig	אֶרֶךְ-גִּלִּים, שֶׁל גִּלִּים אֲרָכִים
marine climate	Seeklima	אֶקְלִים יָמִי

⁶ תיקון למונחים שאוף, שאיפה שברשימת מונחי הרפואה ב"לשוננו", כרך י', עמ' 265.

midland climate	Binnenlandklima	אקלים יבשתי
permeability	Durchlässigkeit	חדירות
seaside climate	Küstenklima	אקלים חופי
sedative climate	Schonungsklima	אקלים מרגיע
short-waved	kurzweilig	קצר-גלים, של גלים קצרים
soil humidity	Bodenfeuchtigkeit	לחות-האדמה
stimulating climate	Reizklima	אקלים מגרה
surface action	Oberflächenwirkung	פעילות-שטח
ultraviolet radiation	ultraviolette Strahlung	הקרנה אולטרה סגולה
wind-shade	Windschatten	צל מרוח
wind-protection	Windschutz	מחסה מרוח

מונחים לדודי-קיטור

(מעבודתה של הוועדה למונחי התכניקה)

בחורף תש"א פנה אחד מחברי קבוצת יגור אל לשכת ועד הלשון בת"א בשאלה על-אודות מונחים אחדים לעניני דודי-קיטור שהיה צריך להם לרגל עבודתו. רשימה זו הובאה לדיון בפני הוועדה למונחי תכניקה, ולאחר שהיא דנה דיון מוקדם והשיבה לשואל מה שהשיבה (כהוראת שעה), נשלחה הרשימה לכל חברי ועד הלשון ולמומחים שונים בחזור מיוחד. לאור ההערות, שהעירו המהנדס סעדיה גולדברג וד"ר יעקב כהן — והועדה מודה להם על זאת — שבה הוועדה ודנה ברשימה. מסקנותיה מתפרסמות בזה אף-הן כהוראת שעה עד שתדון אחת הוועדות התכניות ברשימה מלאה ומקיפה של מונחים לדודי-קיטור.

heating gas, combustible gas	גז-הסקה	fire or smoke tube	צנור-האש
gaz chaud, gaz de (la)		tube de fumée,	
combustion		tube de chauffe	
Heizgas, Brenngas		Heizröhre, Feueröhre,	
		Feuerrohr	
heating surface	שטח-הסקה	(pipe) flange	אגן
surface de chauffe		bride (de tuyau)	
Heizfläche		Flansch, Rohrflansch	
high-pressure steam	קיטור גבה-לחץ	flap (valve)	מדף
vapeur à haute pression		clapet de soupape	
hochgespannter Dampf,		Ventilklappe	
Dampf von hoher			
Spannung, Hochdruck-		grate	מוקד
dampf		grille	
		Rost	
induced draught	מִשָּׁךְ	grate bar, fire bar	שלב-המוקד
tirage induit, tirage par		barreau de grille	
aspiration		Roststab	
Saugzug			

midland climate	Binnenlandklima	אקלים יבשתי
permeability	Durchlässigkeit	חדירות
seaside climate	Küstenklima	אקלים חופי
sedative climate	Schonungsklima	אקלים מרגיע
short-waved	kurzweilig	קצר-גלים, של גלים קצרים
soil humidity	Bodenfeuchtigkeit	לחות-האדמה
stimulating climate	Reizklima	אקלים מגרה
surface action	Oberflächenwirkung	פעילות-שטח
ultraviolet radiation	ultraviolette Strahlung	הקרנה אלתרה סגלה
wind-shade	Windschatten	צל מרוח
wind-protection	Windschutz	מחסה מרוח

מונחים לדודי-קיטור

(מעבודתה של הוועדה למונחי התכניקה)

בחורף תש"א פנה אחד מחברי קבוצת יגור אל לשכת ועד הלשון בת"א בשאלה על-אודות מונחים אחדים לעניני דודי-קיטור שהיה צריך להם לרגל עבודתו. רשימה זו הובאה לדיון בפני הוועדה למונחי תכניקה, ולאחר שהיא דנה דיון מוקדם והשיבה לשואל מה שהשיבה (כהוראת שעה), נשלחה הרשימה לכל חברי ועד הלשון ולמומחים שונים בחזור מיוחד. לאור ההערות, שהעירו המהנדס סעדיה גולדברג וד"ר יעקב כהן — והועדה מודה להם על זאת — שבה הוועדה ודנה ברשימה. מסקנותיה מתפרסמות בזה אף-הן כהוראת שעה עד שתדון אחת הוועדות התכניות ברשימה מלאה ומקיפה של מונחים לדודי-קיטור.

heating gas, combustible gas	גז-הסקה	fire or smoke tube	צנור-האש
gaz chaud, gaz de (la)		tube de fumée,	
combustion		tube de chauffe	
Heizgas, Brenngas		Heizröhre, Feueröhre,	
		Feuerrohr	
heating surface	שטח-הסקה	(pipe) flange	אגן
surface de chauffe		bride (de tuyau)	
Heizfläche		Flansch, Rohrflansch	
high-pressure steam	קיטור גבה-לחץ	flap (valve)	מדף
vapeur à haute pression		clapet de soupape	
hochgespannter Dampf,		Ventilklappe	
Dampf von hoher			
Spannung, Hochdruck-		grate	מוקד
dampf		grille	
		Rost	
induced draught	מִשָּׁךְ	grate bar, fire bar	שלב-המוקד
tirage induit, tirage par		barreau de grille	
aspiration		Roststab	
Saugzug			

scale, incrustation incrustation, tartre calcin, sédiments Kesselstein	אֲבִנֶת, אֲבֵן-דִּיד	low-pressure steam vapeur à basse pression niedrig gespannter Dampf, von niedriger Spannung, Niederdruckdampf	קִיטוֹר נְמוּד-לַחֵץ
steam dome dôme (de vapeur) Dampfdom, Dom	כַּפֶּת-הַקִּיטוֹר	main flue of chimney stack renard de cheminée Essenfuchs	פְּלוֹשׁ-הַמַּעֲשָׂה
steam pressure above atmospheric pression de vapeur, pres- sion effective ou ma- nométric de la vapeur Dampfdruck, Dampf- überdruck	לַחֵץ-יֵתֶר שֶׁל קִיטוֹר	manhole trou d'homme Mannloch, Einsteig(e)- öffnung	פֶּה
steam space espace de vapeur (chambre de vapeur) Dampfraum	חֶלֶל-הַקִּיטוֹר	non return valve, back pressure valve soupape de retenue Rückschlagventil	שָׁטָחוֹם חֲזָר
superheater (for steam) surchauffeur (de vapeur) Ueberhitzer (Dampf)	מַשְׁחָן, מְחַמֵּם-יֵתֶר (שֶׁל קִיטוֹר)	nozzle, orifice tuyère, ajutage Düse, Ausflussdüse	נְחִירוֹן, פִּיוֹן
water space espace d'eau (chambre de vapeur) Wasserraum	חֶלֶל-הַמַּיִם	overflow valve soupape de trop-plein Schlabberventil	שָׁטָחוֹם-בְּרוֹץ
water tube tube d'eau (tube de bouilleur) Wasserrohr, Wasserröhre, Siederohr, Siederöhre, Verdampfungsrohr	צְנִיר-הַמַּיִם	packing garniture, bourrage Packung	מְלוֹא (בְּקֶסֶה), מִסְתֵּם (פִּין אֲגָנִים)
		pressure steam vapeur à pression gespannter Dampf	קִיטוֹר לַחוּץ

מידעוֹת ועד הלשון העברית

לחבר הוותיק של ועד הלשון, המורה והסופר יהודה גרזובסקי מלאו ב' שבט תש"ב שמונים שנה.
לחבר ועד הלשון, הסופר יעקב פיכמן מלאו ב' כסלו תש"ב ששים שנה.
נשיא ועד הלשון, פרופ' יוסף קלוזנר קיבל את פרס-ביאליק של עיריית תל-אביב על ספרו „היסטוריה של הספרות העברית החדשה“.
המוכיר המדעי של ועד הלשון בתל-אביב, מר שמואל ייבין קיבל חופשה למשך שנה החל ביום 10 במאי 1942, ובמקומו נכנס לשמש בתפקיד זה מר יחזקאל קוטשר.

חבר ועד הלשון, מנהל המכון לחקר השירה העברית מיסודו של שוקן, הרב
העסקן הציוני הדר' חיים בראדי נפטר בירושלים, ביום ד', י"ט באייר תש"ב. בן ע"ד
שנה היה במותו — תנצב"ה.

לְשׁוֹנֵנוּ

רבעון לשכלול הלשון העברית
בהוצאת ועד הלשון העברית
בארץ ישראל

נערך תרס"ח-תרצ"ג על-ידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

העורך :

נ"ה טורטשינר

כרך י"א חוברת ד'

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד הסוכנות היהודית לארץ ישראל

ירושלים, תש"ג

חקירות בלשון

ג. ה. טורטשינר

שכך את האזון - שבר את האזון, המשכוכית והמסכת.

המקורות הראשונים לביטויים "שכך את האזון, שבר את האזון", שרובם כבר מגאס ב"ז באכר בספרו Exegetische Terminologie d. jüd. Traditionsliteratur כרך א', עמ' 3 וכו', אלו הם:

א) שכך את האזון: (מכילתא, הוצ' מאיר איש שלום סד ע"ב, הורביץ-רבין 21, לשמות יט, טז) "וקול שופר חזק מאד. מנהג הדיוט, כל זמן שהוא הולך, קולו עמום; אבל כאן כל זמן שהוא הולך, קולו מגביר. ולמה כך? מתחלה, לשכך את האזון, מה שהיא יכולה לשמוע.

(שם, הוצ' מא"ש סה ע"ב, ה"ר 215, 12 וכו') [והר סיני עשן כלו...] ויעל עשנו [כעשן הכבשן]² יכול כעשן זה בלבד, ת"ל כבשן. אי כבשן יכול ככבשן זה בלבד, ת"ל וההר בוער באש עד לב השמים, ומה ת"ל כבשן, לשכך האזון מה שהיא יכולה לשמוע. כיוצא בו, אריה שאג מי לא יירא. וכי מי נתן כח וגבורה בארי, לא הוא, אלא הרי אנו מכנין אותו מבריותיו, לשכך את האזון מה שהיא יכולה לשמוע. כיוצא בו, והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הדרום וקולו כקול מים רבים. וכי מי נתן כח וגבורה במים, לא הוא, אלא הרי אנו מכנין אותו מבריותיו, לשכך האזון.

(תנחומא יתרו יא) קול ה' בכת. וכי אפשר לומר והלא מלאך אחד אין כל בריה יכולה לעמוד בכחו... אלא בקול שיכול משה לסבול... (יג) ויעל עשנו כעשן הכבשן. איזה כבשן יכול ככבשן הזה. ת"ל וההר בוער באש. א"כ מה תלמוד לומר כבשן אלא לשכך את האזון מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו אריה שאג מי לא יירא וכי מי נתן כח וגבורה באריה לא הוא, אלא הרי אנו מכנין אותו מבריותיו כדי לשכך את האזון מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא... וקולו כקול מים רבים... וכי מי נתן כח וגבורה במים לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו מבריותיו לשכך את האזון. ויהי קול השופר

1 מוציאי המכילתא פיסקו בכל מקום שלא כהלכה: "ולמה כך מתחלה, לשכך" וכו', כאילו "מתחלה" שייד לשאלה. וכן טעה ברלינר, המשנה אפילו בדברי רש"י המובאים להלן ומוסיף: כך [רק] "מתחילה" ור' גם להלן.

2 עיקר הדרוש מוסב על שתי המלים האחרונות, ועל כן השלמתי אותן במקום שמעתיק יצר כדרכו.

הולך וחזק מאד ההדיוט כל זמן שהוא הולך ותוקע קולו עמה³ וכהה וכאן הולך וחזק. ולמה (רד) [כך] + לשכך את האוזן.

(ב) שבר את האוזן. תוכן הדרשות האלה שבמכילתא ובתנחומא מובא בילקוט שמעוני, בפירוש רש"י לשמות שם (וכן בפירושו לישעיה סג, א) ובמדרש לקח טוב ובמקורות מאוחרים אחרים בפועל "שבר" ת' "שכך": (ילקוט שמעוני האזינו, פס' ב) וקולו כקול מים רבים וכי מי נתן כח וגבורה במים לא הוא הרי אנו מכנים אותו מבריותיו כדי לשבר את האוזן.

(רש"י) חכבשן. של סיד. יכול ככבשן זה ולא יותר? ת"ל בוער באש עד לב השמים, ומה ת"ל ככבשן לשבר את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע, נותן לבריות סימן הניכר להם, כיוצא בו כאריה ישאג... אלא אנו מכנין ומדמין אותו לבריותיו כדי לשבר את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו וקולו כקול מים רבים... ואתה מכנה אותו לדמותו לבריותיו כדי לשבר את האוזן. הולך וחזק מאד... ולמה כך, מתחלה לשבר אזניו מה שיכולין לשמוע. (לקח טוב, שמות, הוצ' באבער טו) וקול שופר חזק מאד. מנהג הדיוט כל שהוא הולך קולו עמה אבל כאן כל שהוא הולך קולו מגביר, ולמה [כך]⁵, בתחלה כדי לשבר את האוזן שתהא יכולה לשמוע... כעשן הכבשן... אלא לשבר את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע. כיוצא בו אריה שאג... כדי לשבר את האוזן להבין..."

עד כאן המקורות העיקריים. לביטויים קרובים אחרים ר' לקמן.

שני הביטויים האלה — שפירושם האמיתי נעלם מעיני החוקרים — אינם באים אפוא בשימוש קרוב בלבד, אלא כשתי צורות של ביטוי אחד, בתוך אותם המדרשים שמקורם הראשון במכילתא. מה יחס שתי הצורות האלה זו לזו, ומה פירושן?

לכאורה מובנה היא צורת הביטוי "לשכך" את האוזן, שאפשר לבאר בה את הפועל מלשון "כשך חמת המלך אחשורוש (אסתר ב, א), וחמת המלך שככה (שם ז, י), והשכתי מעלי את תלנות בני ישראל" (במדבר יז, כ), ועוד, כלשון הרגעה, כדי להרגיע את האוזן, והרי בהוראה זו הרשו לעצמם הפייטנים לאמור "לשכך כעס וחמה" — וכך, כדעת אחרים, גם דעת באכר שם. ולכאורה קשה היא הצורה "לשבר את האוזן", בשין ימנית, ועל כן היו שהציעו את הקריאה "לשבר" בשין שמאלית, כאילו הכוונה להסביר לאוזן⁶, או שנדחקו בפירושים דחוקים אחרים.

3 נקד: עמה.

4 ברור שיש לקרוא "כך" כמו במכילתא, ואין "רך" אלא שיבוש. — בתנחומא של באבר אין הדברים.

5 גם כאן גורס המו"ל בטעות "רך" ת' כך. וכן טעה אף הוא גם בשומו פסיק אחרי "בתחילה" בלבד ולא לפניו.

6 ואביא כאן לדוגמה את הערת ברלינר לביטוי על "לשבר את האוזן": בלשון לשבר את האוזן השתמש הילקוט פ' האזינו בשם ל"ב מדות ורש"י מכות י"ב ד"ה חמוץ (וע' הנוסח ברש"י עין יעקב) וגם ר"י קרא בתוספותיו לרש"י שמות י"ג י"ח ופרוש לשבר (בשין שמאלית כלשון ואהי שבר בנחמיה ב') להסביר ולפרש ולפתור עד שתוכל האוזן לשמוע ולהבין וראיתי בספר בית יהודה ששרש התיבה הזאת היא לשון עברית ממש החלום ואת שברו

ואולם לא זו בלבד שמצד הלשון והעניין אין לקבל את הקריאה לשבר בשין שמאלית, שהרי אין "שבר" אלא ראה, צפה, "עיני כל אליך ישברון", פירושו: יצפון, ואין "סבר פנים יפות, הסברת פנים" אלא: הראית פנים יפות? ואיך אפשר לשבר, כלומר "לראות או להראות, לצפות" את האזון? והרי שורש זה "שבר", נכתב בלשון התנאים בסמ"ך ולא בשין, ועוד, אלא גם זו: אין כאמור "שבר את האזון" ו"שכך את האזון" אלא שתי צורות של ביטוי אחד בתוך אותם המדרשים, ועל כן הוראה אחת להן, ולא לשכך=להרגיע מכאן, ולשבר=להסביר(??) מכאן.

"שכך" ו"שבר" אחת הם. אמנם לא צדק באכר שחשב כי אין "שבר" אלא גירסה שבכתב (Lesart) במקום "שכך" (שהיא, בהוראת "הרגיע", עיקר), שאין לה אפוא הוראה עצמית כלל. אין לקבל דעה כזאת כנגד העדויות החשובות של הילקוט, רש"י והלקח טוב, המביאים את הביטוי לא פעם אחת אלא בכל ד' הדוגמאות. אבל נקל להכיר שאין הפועל "לשבר את האזון" אלא פועל רגיל וידוע יותר, הבא במקורות המאוחרים כמעין פירוש לביטוי הקדום שבמכילתא: "לשכך את האזון", כאילו לאמור לך: אין "שכך" אלא "שבר".

ואין "שכך" זה לשון הרגעה. אין זה מתאים מצד העניין, כפי שנראה להלן. גם "שכך" זה לשון שבירה ובקיעה הוא; כי על כוונה כזו של הפעלים מעידה צורה שלישית של הביטוי, הבאה גם היא במכילתא (שמות יט, ה הוצ' מא"ש ס"ב ע"ב, ה"ר 208, ש' 14): "והייתם לי סגלה. ר' יהושע בן קרחה אומר כדי שתבקע אוזן, כשם שהאשה מסגלת מאחר בעלה והבן מאחר אביו והעבד מאחר רבו והשפחה מאחר גברתה יכול אף אתם מסוגלין לי מאחרי, ת"ל כי לא כל הארץ". ומעין זה, בשינויים מעניינים, בפסיקתא (הוצאת מא"ש מ"ו ע"ב): "אר"י בן קרחה שמא תפקע האזן של שומע" וכו' 8.

אין אפוא "שבר" (האזון) או "בקע" (האזון) אלא מלים פשוטות, המשמשות במקום "שכך את האזון", וכפירוש לביטוי זה; בטרם משמיעים לאדם דברים הנשגבים מהשגתו, צריך לאמור לו מתחלה—כדי לשבר לבקוע, לשכך את אזנו הערלה—מה שהאזון שומעת בלבד. ואין כאן הכוונה לשמיעת אזניים ממש אלא להבנת הלב—כי מה עניין למשל לתיאור האלוהים כאריה או לאפשרות להסתגל לו ולשמיעת אזניים? אין כאן עניין אלא להבנת הלב, ועל כן בצדק בנוסחת טוביה בן אליעזר בלקח טוב: "כדי לשבר את האזון להבין... אין להגיד יותר, מיכן ואילך הבן מדעתך".

אין אפוא "שכך", אלא פועל אשר ביאורו ניתן בקירוב במלים "שבור, בקוע". אבל היום אפשר לקבוע את הוראת הפועל הזה ואת קשריו לצורות

(שופטים ד') ואם כן קריאת התיבה לשבר הוא ג"כ בשי"ן ימנית וכן בתחומא פ' וירא סופו של פסוק שובר את ראשו ר"ל מפרש ופותר וידוע כי שי"ן שבלשון הקודש מתחלפת לתי"ו או לסמ"ך בלשון ארמית וע"ג הלשון בספר חסידים בראשו ב' לשבר אזניים ולפקוח עינים ע"ש. ובאחרונה הביא את רוב הנוסחאות הרב י"ל ולוטינק בברקאי, אקטובר 1940.

7 אין גם "סבור (סברת)" אלא "ראה", כלשון "רואה אני דברי חברי, הדבר נראה (מסתבר) ל...", ומעין מעבר זה ברוב הלשונות.

8 ידידי המלומד, הרב מ. ז. חסידה, מעירני על כמה שינויי נוסח נוספים כגון "להפקיע, שתקבע, להשביע האזון" ועוד, שנתהו אף הן מתוך הנוסחאות הקדומות; אך אין בהן ביאור נוסף לביטוי הקדום.

אחרות, ובוזו גם את הוראת הביטוי ל"שכך את האוזן", ביתר דיוק. כי פועל "שכך" זה כפועל נרדף אל "שבר ובקוע", המשמש גם על יד "שבר", נמצא בדוגמאות מאלפות מאוד בלשון האכדית, לשון אשור ובבל ואחותה של לשוננו העברית.

פועל "שכך" זה משמש באכדית ביחוד כמונח בעבודת האדמה. את המקומות המראים שימוש זה צירף במיוחד ב. מייסנר, *Mitteilungen d. Vorderasiatischen Gesellschaft* משנת 1913, חוב' 2 עמ' 54 וכו'.⁹ לפיהם מורה shakāku, ובבניין פיעל shukkuku, על יד "שבר" על פעולה הנעשית בשדה אחרי הקציר.¹⁰ חווה אריסות (MAP מס' 77 8 וכו') מטיל החובה על האריס כי i-sha-ka-ak i-shi-bi-ir u i-ir-ri-ish "ישכך, ישבר ויעבד את השדה", ואותה פעולה מוטלת עליו על פי 16b, 14, II Rawl.

בחוקי חמורבי מחייב סעיף 43 בן אדם אשר קיבל שדה באריסות (a-na ir-ri-shu-tim) ואשר הביר (הוביר) את השדה, כי יתן תבואה כתבואת (שדה) שכנו וכי "את השדה אשר הביר i-sha-ak-ka-ak-ma ma-a-ri i-ma-ah-ha-as i-sha-ak-ka-ak-ma בקרדום (השווה קרא וחצינא בלשון הגמרא) ימחץ וישכך ולבעל השדה ישיב; וכן מחייב סעיף 44 את האיש, שקיבל שדה בור לשלוש שנים לשם פיתוח, והוא התרשל ולא פיתח את השדה, שהוא בשנה הרביעית, את השדה ma-a-ri i-ma-ah-ha-as i-mar-ra-ar u i-sha-ak-ka-ak-ma בקרדום ימחץ, יעדור וישכך" ועם מידת תבואה מסוימת כפי גודל השדה את השדה לבעליו ישיב. חווה אחד (II Rawl. 14, 17a) קובע שהאריס בעת הקציר (ina ūm ebāri) מלה במלה: בימי העבור) eq-la ishakkak... ishebbir, "את השדה ישכך, ישבר, וגם i-shal-la-ash "ישלש" 11 כל' אף ישלם את השליש המגיע מן התבואה לבעל השדה. שתי פעולות אלו, שיכוך (shukkuku) ושבירת השדה, חלות באותו זמן. ביום (גמר) הקציר, ועל כן נקרא זמן הקציר בתעודה אחת גם ūm sha ishākuka (מובא ע"י מייסנר שם), "יום שישכך", ולעומת זאת בתעודה מקפוטקיה (לוי-אייסר, בספר הנ"ל, חלק ב', עמ' 82, 16 b i-nu-mi sha-al-sha-am i-la-qi-ū-ni) בעת שיקחו (הבעלים) את השליש". וכן נזכר הפועל shakāku בנוגע לשדה בשרידי המלונים (סילאבאריס) האכדיים.

יש שזנכר גם הכלי המיוחד אשר בו i-sha-ak-ka-ak, ישכך, האריס את השדה; ור' לזה להלן. ור' גם אצל מ. שור *Altbab. Rechtsurkunden* חוברת 3, עמ' 99 ועוד.

לפי כל שימוש של הפועל "שכך" על יד הפעלים "מרר (=עדור) במרא, מחץ, ושב"ר" את השדה, יוצאת גם כהוראתו: מחץ ושב"ר ובקוע את האדמה כדי לפתח אותה אחרי היותה קשה ומגובשת ומלאה שרשים יבשים בימי הקציר.

(9) השווה גם פ. קרויס, *Altbabylonische Briefe* כרך II, עמ' 39 (ר' להלן), בספרם של ג. אייסר (Eisser) וי. לוי *D. altassy. Rechtsurkunden vom Kültepe (Lewy)* חלק ג' ור' ובאותו אוסף, שנת 1935 (עמ' 45 וכו') בהערה על shikkum בחילוף עם shabburum כתואר לנחושת. שבורה לחתיכות. אמנם לדעתי kaspum shikkum הוא ביתר דיוק כסף בצורת "יתדות" (shikkatu, shikku).

10 לא כטענתו התמוהה של מייסנר גם "לפני הקציר" שאין כל יסוד לה במקורות.
11 מ. מסופק בפירוש הפועל, ואולם גם בבבל הקדומה וסביבותיה נוהגת כמו בתלמוד גם אריסות בשליש, השווה את ספרי *Altbabyl. Tempelrechnungen* עמ' 6, את חוקי חמורבי,

ומכאן פירוש מלא לביטוי העברי, הלקוח בתמונה יפה גם הוא מעבודת האדמה. כשם שצריך לשכר, לשכור, לפתח ולבקע את האדמה, עד שתהיה מוכשרת לעיבוד חדש, כך צריך גם להכשיר את הקרקע שבלב. "כמו פלח ובקע בארץ" (תהלים קמא, ז).

והרי זאת צורת הביטוי הקדום, כמו שהוא בא ד' פעמים במכילתא, וכך מבנה המשפט שם, למשל: "מנהג הדיוט כל זמן שהוא הולך, קולו עמום; אבל כאן כל זמן שהוא הולך קולו מגביר. ולמה כך? מתחלה (משמיעים) לשכך את האוון (כדי לפתח את ההבנה, להכשיר את הקרקע שבלב) מה שהיא יכולה לשמוע" (=להבין). וכן בצדק בל"ב מידות: "להשמיע האוון בדרך שהיא שומעת"¹². ואין יתר הצורות, "לשכר את האוון, כדי שתבקע האוון", אלא לשון פשוטה ומובנת יותר שבאה במקום הביטוי הקדום, כעין פירוש לו. אמנם אין בפירוש זה כל הקשר לעבודת האדמה השמור בניב הקדום.

כל הביטוי המקורי "שכך את האוון" שאלו הוא בעברית מלשון בבל האכדית. על כך מורה א' שימוש המלה אוון בהוראת "לב, שכל", השכיח מאוד בלשון זו, ובאותו מובן אומר גם הנביא הבא מבבל בישעיה מה. ח: "גם לא-שמעת גם לא ידעת גם מאז לא-פתחה אזנך", לא הוכשרה קרקע לבך להבין. ועל כך מורה ב' כתיב הפועל "שכך" הזה בשין במקורות התלמודיים, כמו באכדית שאינה מבדילה בין שין לשין. פועל "שכך" זה באכדית, קשור הוא שם (השווה במלונם של בצולד-גיטצה) לשמות עצם כגון shikkatu (שכת), מסמר, יתד¹³, המקבילים בעברית למלים שך (קוץ), שפים (במדבר לג, נה), שפות (איוב מ, לא; התמלא בשכות עורו), ובכתיב התלמודי: ספה (מחט, וכדו'), ואילו היה שימוש הפועל מקורי בעברית, היו כותבים גם את הפועל בסמ"ך ולא בשין. כי עיקר מלאכת השיכוך בשדה נעשתה בכלי בעל ספאת ושיניים (ר' להלן).

הפועל העברי "שכך" (כשך חמת המלך אחשוורוש, וחמת המלך שככה) בהוראת הרגצ, אין לו כנראה כל קשר אל הפועל החדש הזה, שעיקרו: שכוך פְּשִׁים.

II

הכלי המשמש לשיכוך האדמה בבבל נקרא במקורות האכדיים "משככת" mashkakatu; השווה למשל II Rawl. 14, 10 d. לפי זה מחויב האריס כי ישכך (ishakkak) את השדה במשככת של הגינה (i-na mash-kak- (kat mu-sa-ri). כלי זה נזכר גם במקומות אחרים (השווה מייסנר במקום הנזכר), גם בכתיב הברות, וגם בכתיב תמונתי (אידיאוגרפי) GAN UR שפירושו המילולי הוא: קורת השדה, כגון למשל בחוקי חמורבי, סעיף 260: "כי יגנוב

סעיף 46 (כי יתן אדם את שדהו על מחצית או שליש, a-na mi-ish-la-ni ù lu a-na sha-lu ush לו יי-א ייסר, בספרם הנ"ל, חלק א-ב, עמ' 82, 209 ועוד. לפי המקורות הבבליים מקבל בעל השדה שליש, ושני שלישים לאריס.

12 במשנת רבי אליעזר או מדרש שלשים ושנים מדות, הוצ' ענעלאו, עמ' 10: "מדבר הנתלה בקטן ממנו להשמיע את האוון כדרך שהיא שומעת", ושם מובא גם המדרש הגדול: "...וכרך שהיא יכולה לשמוע".

13 מלה זו נמצאת גם בכתיב בסמ"ך sikkatu כמו כן נמצא גם הפועל "שכך" בהוראה אינטראנסיטיבית: היה חד ודוקר. ור' במלונם.

מחרשה (GISH. APIN. TUK. KIN.?) או משככת (GISH GAN UR) 3 שקל כסף יתן".

במלון שומירי – אכדי, המובא ע"י מייסנר, נזכרים מינים אלו של המשככת:

GISH. GAN. UR = mash-ka-ka-tu (משככת).

" (" של הגינה) " " MU. SAR = ditto mu-sha-ri-e

" (" בעלת שיניים גדולות) " " KA.GAL.GAL = " shi-ni rabûti

" (" בעלת שיניים קטנות). " " TUR. TUR = " shi-ni sibrûti

במכתב אחד (ר' קרויס, 36 II, Altbab. Briefe) מוזמן איש בין צורכי עבודה אחרים גם 16 שיניים של mashkakātu, ובמקום שיכוך האדמה נאמר גם (שם עמ' 34) eqil... shi-in-nu-um ra-ak-ba-at-ma... ma-hi-su-um shi-in-nam... u-sha-ar-ki-bu

כלו, "השדה... הורכב בשיניים... המוחצים (את השדה)... הרכיבו שיניים".

קרויס שם חושב ששיני הכלי הן משל עץ, אבל אין ראיה לכך.

מכל זה יוצא שאין המשככת משִׁדָּדָה (Egge), כדעת מייסנר וקרויס אלא קורת עץ, בעלת שיניים גדולות או קטנות, המשמשת גם בשדה וגם בגינה, כלומר מגוב, מגרפה (Rechen, Harke). מעין "מסרק ברזל", בעל שיניים וקת של עץ ל"סריקת" הקרקע. ואין השיכוך בעיקר אלא סריקה זו של הקרקע לשם ניקוי השדה לפני השבירה והמחיצה. ורק משום שעבודת הסריקה קשורה בשבירה ובמחיצה נעשה "שכך" לפועל נרדף ל"שבר ומחץ".

המלה האכדית משככת mashkakatu היא המלה התלמודית משכוכית שמרובים פירושה במקורות שלנו. התלמוד הבבלי בפרק ה של בבא קמא (סוף נא ע"ב וכו'), וכן התלמוד הירושלמי בשני מקומות, מביאים כמה דוגמאות של קנייה על ידי מסירת דבר, המשמש סמל לדבר הנקנה, כשזה לעצמו אינו ניתן לקנייה באחת הדרכים הפשוטות, כגון במשיכה וכו'. הדוגמאות, כפי שהן מובאות בבבלי, הן: "א"ר אלעזר המוכר בור לחבירו כיון שמסר לו דליו קנה... א"ר יהושע בן לוי המוכר בית לחבירו כיון שמסר לו מפתח קנה... אמר ריש לקיש משום רבי ינאי המוכר עדר לחבירו כיון שמסר לו משכוכית קנה... ומעין זה מובא עניין המשכוכית גם בירושלמי קידושין פרק א הלכה ד (בדפוס ויניציה ס ע"ב), וכן בבא בתרא, בתחילת פרק ג (דפוס ויניציה יג ע"ד), שם בצורה: "רבי יהושע בן לוי בשם ריש לקיש (בקידושין): רשב"ל בשם רבי ינאי המוכר צאן לחבירו כיון שמסר לו משכוכית קנה".

והנה גם בבבלי וגם בשני המקומות בירושלמי נוספה לדיון הענייני חקירה בהוראת המלה "משכוכית". בבלי: "מאי משכוכית. הכא תרגמו קרקשתא. ר' יעקב אומר עיזא דאולא בריש עדרא כדדרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא כד רגזו רעיא על ענא עביד לנגדא סמותא". — רש"י, הרואה את הבבלי מבלי ירושלמי ושאחריו הולכים גם המלונים, מבאר "קרקשתא" פעמון: "זוג שמקרקש בו לפני העדר והולך כולו אחריו". להוראת הפתגם ראה להלן.

אבל בירושלמי קידושין הנוסחא: מהו משכוכית. אית דאמרין חוטר אית דאמרין שרקוקיתא ואית דאמרין נגדתא. ובירושלמי בבא בתרא: מאי משכוכית אית דמרין חוטר אית דמרין פנדורא ואית דמרין תיישא רבא.

והנה ראשית כל מתברר שאין "קרקשתא" שבבבלי אלא היפוך אותיות של המלה הבאה בירושלמי "שרקוקיתא", ואין קיום עצמאי לא למלה קרקשתא ולא לפירוש הניתן לה, פעמון. ואשר למלה "שרקוקיתא" שבירושלמי, גם אותה אין לבאר אלא עם המלה "פנדורא" יחד, הבאה במקומה בבבא בתרא, כשם שבא חילוף מלים גם בפירוש "נגדתא" — תישיא רבא.

אבל לא זה עיקר השאלה. מפרשי התלמוד רואים בכל הפסקה הזאת פירוש להלכה עצמה, כאילו היתה שאלה בכך מה צריך למסור לקונה העדר, או מקל, או כלי ניגון של הרועה, או את התייש ההולך לפני העדר. אבל למעשה אין הדבר כך. אין קשר ענייני להערה הבלשנית הזאת ולהלכה. ההלכה ברורה, וכוונתה לתייש או לעז ההולכים לפני העדר. כי כך שימשה המלה בשימוש מובן למשל גם בתרגום המכונה יונתן בראשית ל, מ (והנשבים הפריד יעקב ויתן פני הצאן וכו') "וטליא אפריש יעקב ויהב בריש ענא משכוכיתא", והיתכן שלא הבינו מלה כזאת להלכה? אלא אגב מזכיר התלמוד, מתוך מסורת בלשנית, המקבילה לסלאבארים ולמלונים האכדיים, המביאים את הוראותיה השונות של המלה "משככת" האכדית, את ההוראות השונות של המלה "משכוכית" בכלל. שכך הדבר ושאין הכוונה לבאר בזה את ההלכה. ועל כך מעידה עדות מכריעה ההקבלה בירושלמי בבא קמא י, ח (דפוס ויניציה ז ע"ג). העניין שם במשנה "הגונב טלה מן העדר והחזירו מת או גנב חייב באחריותו" וכו'. רבי יוחנן וריש לקיש חולקים בכך אם צריכים הבעלים, שלא ידעו בגניבה, לידע בחזירה. ועל כך אומר ר' לעזר: "אין היה כגון הלזן ברחא אין צריכין לידע בחזירה", ואין כאן "ברחא" (תייש) ¹⁴ אלא, כמו "משכוכית", התייש הגדול ההולך לפני העדר, אשר היעדרו ניכר לבעלים בלי ספק. והנה גם כאן אותה הערה בלשנית: "מהו כגון אהן ברחא. אית דמרין חוטרא אית דמרין פנדורה אית דמרין תישיא רבא". כלום יש כאן מקום לחשוב שמדובר בהלכה על חוטרא או פנדורה? ברור שרק על התייש הגדול דובר כאן, וברור כמו כן שדובר עליו במקור הראשון בלשון "משכוכית", והיא המתבארת גם כאן כמו ביתר המקומות, ואך אחרי כן כתבו מלה אחרת (ברחא) במקום "משכוכית", כשם שהחליפו את המלים גם ביתר נוסחאות הדברים ¹⁵. אין הערה בלשנית זו אלא אחד השרידים של המלונים שבעל פה, שנהגו בימי התנאים, וכדאי לאסוף שרידים אלו, להשוותם ולסדרם בפני עצמם.

לא למשכוכית שבהלכה כי אם ל"משכוכית" כמלה במלון העברי ניתנים שלושה פירושים, שמהם לא נשמרו בבבלי אלא שנים, ובירושלמי ניתנים הם בשינויי ביטוי.

פירוש אחד, הנוגה גם להלכה, הניתן בכל המקורות, הוא נגדא או נגדתא, תישיא רבא, עיזא דאזלא בריש עדרא. משכוכית זו נקראת בשם זה לא משורש "משך" כאילו היא מושכת אחריה את העדר, אלא כפורצת ובוקעת את הדרך, כאותו כלי, הנקרא באכדית משככת, הבוקע וסורק במסרק ברזל את השדה.

14 גם בסורית משמש "ברחא" (תייש) וגם "ברחא" בהוראה זו: התייש הגדול המהלך לפני העדר.

15 מעניין ביחוד חילוף המלה בהערת הבבלי לפירוש משכוכית = "עיזא". כדי לבאר את המלה מביא התלמוד את המשל הנאמר לפני רב חסדא, ובו נאמר "נגדא" ואולם ברור כי בכל המקורות היה כתוב בעיקר משכוכית, שהרי רק כעדות להוראת המלה הזאת הובאה דרשת הגלילי ההוא.

כי כך נקרא בלשון המקרא האיל ההולך לפני הצאן, מיכה ב, יג: "הפרץ", המבקיע את הדרך: "יחד אשימנו כצאן בצרה כעדר בתוך הדברו תהימנה מאדם. עלה הפרץ לפניהם פרצו ויעברו"¹⁶.

ואשר לפירושים האחרים של המלה "משכוכית", עלינו לצאת מצורת המשככת האכדית. משככת זו, היא צורת מסרק (בעיקר מִשְׁרָק, השווה ישעיה יט, ט: ובשו עבדי פשתים שריקות וארגים חורי, בערבית شرق את שם המקום מִשְׁרָקָה) גדול. אמנם דוגמת הכלי מִשְׁרָק, בעל השניים, הראשונה, היה מִשְׁרָק או מִשְׁרָק השניים שבפי האדם, כדוגמת כלים אחרים שנוצרו כתמורת איברי האדם, יד, כף, רגל וכדומה, ונקראו בשמותם. ואין גם "שרוק" בשריקת השניים אלא שינוי מבטא דיאלקטי של שרוק – כשם שנולדה בעברית ובארמית המלה "שֶׁקֶר" (וכוז) מתוך הביטוי "טפול (או שפות) שֶׁקֶר (צבע אדום, צבע מייפה) על דבר¹⁷". והואיל ואפשר לשרוק במשך השניים, וכן שורקים הילדים גם במסרק רגלי, וגם על פי דמיון צורתם למסרק נקראו גם כלי זמר, שונים "משורוקיתא" (דניאל ג, ה וכו') או "שרוקיתא". כך נקראים גם ברומית pecten ("ז"א מסרק) גם המגרפה, המגוב (Harke, Rechen) שבשדה ובגינה וגם ה־plectrum, plectron המקל הכפוף שהיו מנגנים בו על הקיתריס; גם בערבית נקראים مِط (מִשְׁט), המסרק, גם המגרפה שבגן, וגם למשל גשר הכנור. המלה פנדורה, הבאה במקום "שרוקיתא" גם היא מסמנת כלי ניגון שאין לקבעו בדיוק. גם ברומית וביוונית לא נתברר מקור המלה¹⁸. כמו כן נקל להבין שמלה כזאת, שציינה כלי עץ שונים, קיבלה במשך הזמן גם את ההוראה חיטרא, מקל, בכלל. הרי אין גם הפלקטרון היווני-רומי בעיקר אלא מקל.

מלים בחזרות מסרק, כגון pecten ברומית, مِط בערבית, Weber kamm בגרמנית ועוד, משמשות בכמה שפות גם בהוראת מִסְכָּת האריגה. והנה שין אכדית, כשהיא באה לעברית או לארמית מבבל, היא נכתבת בשין ימנית, כגון בשמות בלשאצר, מרדכי-בלשן (Mardukbêlshunu) או בצורות הפועל, "שכלל, שיצא" וכדו'. ואולם כשמלה זו באה לישראל דרך אשור, כי אז כתיבה – כפי שינוי המבטא שבין בבל לאשור – בסמ"ך, כגון "מסכן, ערי מסכנות (mashkanāti mushkēnu), תגלת פלאסר (Tukulti-apil-Esharra) ועוד. וכך נראה שהמלה מִסְכָּת¹⁹) העברית, מסכת האורג, גם היא אינה אלא אחת

16 יאסטרוב במלונו התלמודי ערך "ברחא" מכאן גם שם זה ע"פ הפועל העברי "ברח" ובסמכו על מיכה ב, יג: one that breaks through, leader of the flock. אבל אין "ברחא" בעיקר אלא "חייש" בכלל, ורק בדרך מיוחדת התייש הגדול הפורץ את הדרך, ואין מקור השם ידוע. השם "נגדא", נגדא", הוא כמו "נגודא" בסורית "שר ונגיד" בעברית, ראשו שר בכלל, ולא דווקא "מושך". בסורית נקרא הפורץ, dux gregis, vervex גם כרוא, בערבית كرا. אגב: אין "נגודא", בתרגום הסורי למשלי כה, יא (משכיות כסף) ornaments תכשיטים כמובא אף בהוצאה החדשה של ברוקמן, מלון סורי, אלא מיוסד על קריאה "משכיות" משורש "משך" בשין ימנית.

17 ר' באחרונה את פירושי לס' איוב עמ' 169 ואילך לאיוב יג, ד (ואולם אתם טפלי שקר). 18 תלמידו ת. רוזנראויך בדק בשבילי את המקורות הקלאסיים (מן המאה השלישית והשניה לפני הספירה). לפי אלה πavidouqa ביוונית היא לאוטה (Laute, lute). בעלת 3 מיתרים, כנראה ממוצא מזרחי, pandura ברומית כלי ניגון שהומצא ע"י פאן, והשווה אולי גם באכדית pidnu לוח עץ וגם מין כלי ניגון מסוג הכינור והקיתריס.

19 "המסכה הנסוכה" (ישעיה כה, ז), הבאה בהקבלה אל "הלוט הלוט" איננה מסכת

הצורות, הצורה האשורית, של אותה מלה mashkakatu, mashakkatu האכדית. כדאי להעיר עוד על פרטים שבפתגם המובא בבבלי ב"ק נ"ב בשם ההוא גלילא. באותה צורה, "דרש ההוא גלילא עליה דרב חסדא", מובאות בבבלי גם דרשות אחרות; שבת פח ע"א: "בריך רחמנא דיהב אוריין תליתאי לעם תליתאי על ידי תליתאי ביום תליתאי בירחא תליתאי" (רש"י כאן מבאר "עליה דרב חסדא": לפני רב חסדא); סנהדרין ק"ג ע"א (למטה): "משל דאליהו למה הדבר דומה לגברא דטרקיה לגליה ואבדיה למפתחיה" (בחולין כז ע"ב "דרש עובר גלילא בהמה שנבראת מן היבשה" וכו', בשאלות מקנטרות לפני חכמים אחרים, אינו כנראה על אותו גלילאי). אמנם במקומות הנ"ל דרשת הגלילאי היא חלק מן הדין עצמו, בעוד שכאן היא מובאת לשם השוואה לשונית בלבד: "כגון דדרש", הואיל והובאה גם בה המלה העומדת לדין, בעיקר "משכוכיתא" (אין גם "נגדא" וגם "תישא רבא" אלא שינוי מאוחר). ובעוד שבמקומות הנזכרים ידוע לנו על מה נדרשה הדרשה, על מתן התורה ועל אליהו הנביא שנעל בעד עצמו שערי הגשם, נשמר כאן הפתגם בלבד בלי הנמשל, ועל כן קשה לעמוד על כוונתו הנכונה.

כי הנוסח שלפנינו "כד רגיו רעיא על ענא עביד לנגדא סמותא" (כפירוש רש"י: "לעז המושכת מנקר עיניה ונכשלת ונופלת בבורות והעדר אחריה") קשה גם מצד הלשון וגם בעניין. הרי אפילו היה כתוב "סמיותא" ת' "סמותא", כלום היו אומרים "עושה למשכוכית סמיות" במקום "מנקר עיניה דנגדא", "מסמא עינהי דנגדא" וכדומה? וכלום טבעי הוא לרועה לענוש את הצאן בדרך מחוכמת כזאת, לסמא דווקא את עיני המשכוכית כדי שעל ידה ייכשלו גם יתר הצאן?

ואמנם יש שמביאים את הפתגם שלפנינו בצורה שונה מזו של התלמוד²⁰. כך מביא למשל ק. א. פערלא. אוצר לשון חכמים, עמ' 199, מס' 3358 את הפתגם בנוסח "...עביד לנגדא סמייתא" ומבאר "ישם בראש העדר תיש עיוור אשר יוליד אותו בארחות עקלקלות", ואחריו הולכים גם ביאליק-רבניצקי בספר האגדה ואחרים²¹. אבל לא זו בלבד, שאין יסוד ל"נוסחה" כזאת, כלום בכלל טבעי הוא לרועה גם מעשה כזה, שיתחכם לצאן כדי לענשן בעקיפין ולהשחית במיוחד דווקא את הטוב שבעדר ששם אותה משכוכית וראש לכולם? אין כל הפירושים האלה אלא בדויים. ואילו היתה לפנינו גם הדרשה במקומה, עם העניין שהיא מוסבה עליו, כי אז לא היה מקום לכאלה. כי ברור שדרשה זו נאמרה לא לעצמה, אלא על יחס האל לישראל ולמשה רבנו. הקב"ה הוא הרועה, ישראל הם עדר הצאן אשר חרה אף הרועה בהם, ומשה רבנו, שלא חטא, הוא נגיד הצאן, המהלך לפני העדר, המשכוכית — שיחסה אל הרועה הוא יחס של נאמנות וחביבה, גם באודיסיה של הומירוס למשל מתואר יחס זה של הרועה לנגיד

האורג (ואין שורש "נסך" בהוראת ארג) אלא כמו בפרק כח, כ (להמסכה צרה כהתכנס) לשון כיסוי וציפוי. כי אין גם "פסלו מסכה" של האלילים אלא דמות יצוקה חלוה מבפנים, ומכאן המעבר להוראה "ציפוי, כסות, מסווה" וכדומה. — כאמור לעיל נמצא גם באכדית עצמה גם בשורש "שכך" חילוף בסמ"ך (sikkatu על יד shikkatu) וכן שם "סלם — שלם" ת' שלום בעברית, sibi ת' שבע, ועוד.

20 הערוך ערך "נגד" מביא מן הפתגם רק "כד רגיו רעיא על עניא (צ"ל ענא) עביד נגודא" ולזאת מעיר קהוט בעה"ש: "כ"ה בכ"י ק"ט חכ"ה בכ"י ש"ס ובדפ"ע נגידא ובנו"ג נגדא", ואין המלה "סמותא" נזכרת גם בערך "סם-סומא".

21 היימן, אוצר דברי חכמים ופתגמים, מביא את נוסח הגמרא ומפרש כרש"י.

הצאן. ואלה דברי הקיקלופ. שנוקרו עיניו. אל אייל זה בצאתו מן המערה. באודיסיה 9, 447 וכו' (בתרגומו של ש. טשרניחובסקי):

„למה תפגר, הוי, איל אשר אהבתי, צאתך
אחרון ממערת, הן לא התמהמהת לפני?
ראשון היית ללחך מעשב השדה במרעה,
צועד ארכות, הגעת הראשון עד זרמי מבוע,
ראשון היית משתוקק גם לבוא הביתה למכלא
לפנות ערב; אך היום תפגר, ואולי תצטער
על עינו של אדוניך“.

וכו'.

האייל והתייש ההולך לפני העדר הוא החביב על הרועה ביותר. ועל כן אין ספק בעיני שפתגם זה לא נדרש אלא על פסוק כגון שמות לב, י: „ועתה הניחה לי ויחר-אפי בהם (העדר) ואכלם, ואעשה אותך (הנגיד) לגוי גדול“. ואין כוונת הדרוש אלא זו: כשהרועה כועס על העדר, שהרגיו אותה, במי הוא מתנחם? במשכוכית הנאמנה לו. ופירוש המלים המדויק הוא: כשהרועה כועס על העדר, עושה הוא את המשכוכית תרופה ומרפא. אין כאן „סמותא“ לשון סמיות עינים כלל, אלא לשון תרופה ומרפא. אפשר להבין מלה זו כצורה מורחבת של „סם“, סם מרפא, כהוראת המלה בתלמוד וגם בסורית (medicamentum) אבל בכמה מקומות נכתב בנוסח הספרים שבידינו „סמא“ או „סמתא“, ונוסח הערוך וכתבי היד מורה, כי העיקר „סמתר“, כך בבבא מציעא קז ע"ב: „אי לא זיקא עבדי להו סמא וחיי“, גירסת הערוך „סמתר“ (ר' קוהוט ערוך השלם, ערך סמתר); וכן בבא בתרא עד ע"ב: „ההוא עישבא סמתרי הוה“ (כן גרסת הרשב"ם, והערוך: הגך עישבי סמתרי הוה), גירסת רש"י וספרים ישנים: סמתא (בש"ס וילנה, ראם, הנוסח מתוקן). והרי ביחוד רגיל הביטוי „עביד סמתר“, כגון בבא מציעא שם, ביבמות קיד ע"ב (איכא דעבד סמתרי וחיה), חולין נד ע"א: עבדי לה סמתרי (כנוסחת הרשב"ם, בהוצאות גם כאן: סמא). ועל כן נראה שגם כאן הנוסחה העיקרית היא: „כד רגיו רעיא על ענא עביד למשכוכיתא (לנגודא) סמתר“, כשהרועה כועס על צאנו, שם הוא לתרופה לו את המשכוכית, את נגיד הצאן הוותיק, החביב לו. וכן התנחם האל במשה רבנו כשהכעיסוהו ישראל במדבר²². אלא הואיל והפתגם הובא שלא בעניינו, כעדות לשונית בלבד למלה „משכוכיתא=נגדא“, לא עמדו על כוונתו והכניסו בו סמיות עינים במקום סמתר ומרפא.

חידות לשון, חידוד לשון וחידושי לשון בשיריו של אלעזר בן יעקב הבבלי

בשנת תרצ"ה פירסם חיים בראדי ז"ל בהוצאת מקיצי נרדמים, ירושלים, את דיוואן שיריו של ר' אלעזר בן יעקב הבבלי. אמנם את השירים האלה הדפיס ב. בלי ניקוד — פרט למלים בודדות שמצאן מנוקדות בכ"י או שראה צורך לנקדן — ובהערות קצרות בלבד, במקום שבא לפתור קושי או להעיר עליו, וגם כדי לרשום את מקורה של מליצה זו או זו בכתבי הקודש. ואפשר אמנם שראה את כל עבודתו בשירי ראב"י כמלאכה צדדית, טפלה לגבי עבודתו ברבי יהודה הלוי ומשה אבן עזרא, שספריו עליהם הם עיקר מצבותיו. ואולם משום כך נמצא ראב"י מקופח מקצת, והדיוואן שנדפס הוא במובן ידוע מלאכה שלא נשלמה. וראויים שירי ראב"י גם מצד תוכנם וגם מצד לשונם לטיפול נוסף. בהשלמה לעבודת רח"ב ז"ל. וביחוד עשיר ורבגוני הוא החומר הלשוני שבשירים אלו, שכוונתי כאן להעיר עליו במיוחד, ושיש בו גם תרומה חשובה לאוצר לשוננו.

מי בשירי משוררנו, המצטיינים בעושר התמונות גם במקומות שהמחבר הולך במסלול קבוע, כמו בקינותיו המרובות, מקום מיוחד לחידודי הלשון. בדרך זו ניכרת בשירתו השפעתו של ר' אברהם אבן עזרא, ואף של ר' יהודה הלוי. וחידה אחת הנמצאת בין המיוחסות לו ושנדפסה בדיוואן שיריו ח"ב עמ' 197 מספר י"א, מצא בראדי אח"כ גם בין חידותיו של ר' אלעזר הבבלי (מספר רלו, עמ' ק").

בדרך כלל הצליח בראדי לפתור את חידותיו וחידודיו של המשורר. אבל לא אחת נשאר גם לבאים אחריו מקום לבדיקה ולתיקון.
חידות לשון ממש הן למשל השירים הקצרים הבאים:

מספר רלב (עמ' קט)

ומה קלשון זהב ומחתה ולא חתה לעולם בתוכה אש ועון מכפרת
פתרון החידה "שמעון" כתוב בכ"י מעל לשיר. בראדי מוצא אותו במלים בדרך זו:
"אותיות שו"ן ממלת קלשון, מ' ממלת מחתה (מחתה ולא חתה), וע' חסרה, וכנראה נפלה בזה איזון טעות או חסר בית אחד". אך כנראה דרך הפתרון הנכונה היא זו:
הקלשון היא האות ש, שצורתה כצורת שלוש קלשון — וכן אומר למשל גם א"ע בחידתו על המלה לשון (רוזין 120) שורה 26—27: דגול בקרב חבריו ראשו כמראה דגלים (האות ל), עמו שלוש קלשון (ש) גם חכה (ו) ודג מגדולים (גון) = דג בארמית; — המחתה, אשר בה לא חתה איש לעולם אש, היא האות מ' העגולה כמחתה, ועוד יש כאן "עון" שהיא (המחתה) מכפרת, כל' האותיות "עון" של שמעון.

רלג (שם)

וזר זהב ומשה על שמאלו והשבעים זקנים על ימינו.
 „כוונת המלים „זר (זהב)“ ו„שבעים זקנים על ימינו“ ברורה „זר וע'
 בראשו=עזר“ (בראדי). אבל גם במלים „ומשה על שמאלו“ התכוון המשורר כנראה
 רק למספר 1 (=א), כשם שגם שבעים הזקנים אינם דווקא „זקנים“, ו„זר הזהב“
 רומז רק לאותיות „זר“ בלבד. ובכן הפתרון הוא ע—זר—א=עזרא. — אפשריות
 אחרות, שאינן מתקבלות, הן למשל: משה על שמאלו=ה, שמאל השם משה (אבל
 „עזרה“ בה"א אינו נראה); משה על שמאלו=„משה“ משמאל לימין=השם=יהו,
 ז"א השם הוא עזריהו (דחוק).

רלט (עמ' ק)

מה אב אשר הוא אם וארבעה יתרוצצו תמיד בתוך קרבו
 לו שם כשם אדם ועיר ושמ ידו בקרב כל ויד כל בו.¹
 בראדי, ההולך בעקבות מאן שהדפיס את השורות האלה בספרו Texts and Studies
 עמ' 290, רואה בהן חידה אחת, ועל כן הא מתקשה בפירוש השורה השניה. אבל
 למעשה שתי חידות לפנינו, ורק לראשונה מכוון הפתרון הניתן בכ"י (בערבית) „פי
 אדם“, כלומר „על שם אדם“: א+ם ובתוכם ד (ארבעה).

בשורה ב', ז"א בחידה השניה, הכיר גם בראדי את הקשר אל „פרא אדם“
 בבראשית טז, יב (איוב יא, יב אינו עניין לחידה שלנו); אבל „אדם“ אין „לו שם
 כשם אדם ועיר“ (ז"א: פרא אדם), אין שם זה ניתן אלא לי ש מ ע א ל. בוודאי
 הרגיש בכך גם בראדי, אלא שלא ראה כנראה פתרון להמשך „ו ש מ ו ידו בקרב
 כל...“. אבל המשקל הלקוי בעמוד השלישי של הדלת מראה שיש כאן שיבוש בנוסח;
 כנראה צ"ל „שם“ במקום „ושמו“:

לו שם כשם אדם ועיר, שם ידו בקרב כל ויד כל בו.
 לפי זה ברור הדבר שכאן חידה מיוחדת על שם הלואי של ישמעאל: פרא
 אדם, והמעתיק שראה כאן „שם אדם“ חיבר שורה זו לחידה הקודמת על „אדם“.

רמא (עמ' קיא), על אברהם

ושם ראשו וסופו אם אבל מ' חציתו אב והוא אב בנדבה
 ואותיות שמו היו כחברון אבל נוסף בסימן הנקבה
 והיה אז כאבריו והאמין באל שדי והגיע לחובה.
 אותיות שמו היו כחברון, ז"א היו ארבע, כקריית ארבע, עד שנוספה ה"א, ואין
 לתקן. — „כאבריו“, אברהם בגמטריא רמ"ח, לחובה, שם בראשית י"ד, ט"ו (בראדי).

רמה (עמ' קיב), על דן

התדע שם אשר ראשו כחברון ורגליו ירדו עמקי נהרים
 מאסף מחנות היה במדבר וגם שפט ומשפטיו ישרים.

1 במקום שמלה מנוקדת בתוך השירים המובאים כאן, הניקוד הוא משל בראדי או משל המקור שהלך אחריו.

ראש "דן" הוא בחברון, בקרית ארבע = ד, ואין לשנות; ורגלי השם נמצאות עמוק, ב"נהרים", באות נ.²

רנ (עמ' קיד), על השם דוד

ורצפת שש בבין שתי דלתות ומאם שפלה רצפה ושחה

ואכן הדלתות זאת חזקה ונודדת וזאת רפה ונחה

לשורה הראשונה מעיר ב: "הרצפה, רצפת שש (=ו) שפלה (ונעשה י), והכונה על דויד מלא יו"ד". ואולם על רצפה (=רצופה בתוך המלה) אחת מדובר ולא על שתיים (ו), והיא רצפת שש בלבד ולא השתנתה להיות גם רצפת עשר. כוונת המשורר היא לצורת האות וי"ו הכופפת את ראשה (הלכף כאגמון, ז"א כו"ו, ראשו), שהיא כאילו משפילה את עצמה ומשתחוה מפני הדלתות.

רנב (עמ' קיד), על גוג

התדע שם אשר תוכו כברו ומספריו כמספר השבטים

ומפלתו תהי על יד אביעד ועשה בו במצרים שפטים.

בראדי: "במצרים, אולי צ"ל כמצרים", אבל כנראה אין כאן הכוונה למצרים כלל, אלא בחידוד נאה ניקד ראבי: במצרים (ע"פ המשקל), מלשון: כל המצר לישראל נעשה ראש.

רנד (עמ' קטו), על אל עזר

ושם שם אל בראשיתו ואם כל חי באחריתו

ואם לא תדעו אותו אני כלו ומקצתו.

"ראש השם: אל; אחריתו: עזר, וד' ברא את חוה, שהיא אם כל חי... למען תהיה עזר כנגד אדם... ואמר: אני כלו, כי שם המשורר היה אלעזר, ובמ"ש ומקצתו, אולי קראו אותו בקצור השם: לעזר" (בראדי). נראה לי שבדבריו האחרונים כוונת המשורר היא: ואם לא תדעו את אלעזר, אז אני, אע"פ שאני כל השם, אלעזר, בכל זאת אני מקצתו, כלומר: אני זר לכם.

בחידות אחדות נראה חוסר דיוק בניסוח התנאים הדרושים לפתרון החידה, ויש לחשוש שלא המשורר אלא המעתיק גרם לחוסר דיוק זה. השווה למשל שיר רנה (עמ' קטו) על השם מנחם:

ושם חציו אכלוהו במדבר וחציו אל בני גבעון לצידה.

שתי נשים סביביו, זאת בתולה ונחה, אך בעולה זאת ונדה.

ולבי כאשר ינוד יהי נח, ואיה נח אשר היה לנידה.

בְּהִפְּךָ את לבבי תמצאה חן בעיני אל ועין קהל ועדה.

רוב הדברים ברורים: את ה"מן" אכלו במדבר, ובלחם "חם" הצטיידו בני גבעון, מ' פתוחה וס' סתומה מסביב לשם, אם תהפוך לב מלת מנחם (האותיות האמצעיות: נח), תמצא: חן. וכן גם בראדי. אבל יש להוסיף כי כוונת "נחה" ו"נדה" בשורה ב'.

2 בראדי: "בזאת לפי הנוסח שלפנינו אינו מובן, כי הוא מורה על השם חם (ראש חברון ח"ת, סוף נהרים מ"ס) ונראה שצ"ל: דיבון, או: דימין (ת' חברון)".

היא למ' הראשונה בשוא נע, ולשניה בנח (במבטא) של מ(נח)ם וכי גם בשורה ג' צ"ל בוודאי "ולבר" במקום "ולבי". לב המלה מנחם יהי "נח" גם כשינוד לבו של האיש מנחם. והמשורר מוסיף ושואל: וכלום יש דבר שינוד בשעה שהוא נח?

וכן בשיר רמ (עמ' קיא), על נח

מה לך אחי־שכל תיגע נפשך למצוא אשר בקשו יגיעי כח
קח נא יהושע ואליו חברה שני כנען תמצאה בם נח.

יגיע כח ינקשו נח (=מנוחה ור' איוב ג, יז); אבל לא אל יהושע יש לחבר ח' (חת), שני לכנען (בראשית י טו) אלא אל אביו, גון (=ג'), כדי למצא נח. ואולי כתב המשורר "ואביו חברה" ולא "אליו" או: "קח אב יהושע" במקום "קח נא...".

בשיר רמז (עמ' קיג), על השם ג ד

קחה לך גון והפקהו ותוציא לאורה תעלומי תעלומות
ותמצא ראש כראש כשדים בפשטם ורגלים כרגלי תבהמות.

הגון שאותו עלינו להפוך הוא, כמובן, המלה "דג", להפך: "ג ד". רגלי המלה — ד — הן כמספר רגלי תבהמות; אבל ראש המלה אינה כראש כשדים (כך בראדי). אלא כמספר ראשי הכשדים באיוב א, יז: "כשדים שמו שלשה ראשים ויפשטו...", וכאן אין משקל השיר מרשה תיקון כמו "ראשי" במקום "כראש". ותמהים אנו אם באמת התכוון המשורר ברמזו לאות ג', לשלושת הראשים האלה ולא לשלל אשר אותו מצאו כשדים בפשטם, ככתוב: "ויפשטו על הגמלים ויקחום", שהרי בהם רמז יותר מכוון לאות "גמל", ועל פי זה גם ההמשך "כרגלי תבהמות" פירושו "כרגלי אותן תבהמות" אשר עליהן כבר דיברנו. אמנם כתוב שם "גמלים" בריבוי; אבל כידוע משמשת המלה "ראש" ("ראש גבר", "ראש בקר") בהוראת היחידה. ועל כן כוונתן המדויקת של המלים, ותמצא ראש כראש כשדים בפשטם" היא: ותמצא בראש השם יחידה אחת (ראש) ממה שמצאו הכשדים בפשטם, כל' ראש גמל, גמל אחד, גימל.

מעין חידה סתומה הוא למשל גם השיר מס' רעג (עמ' קיט)

אט לי כרוב ממשח ואל תשפך דמי פני ותפילם! ולא נפלו
בשאל בעוד אישים אשר לא שאלו מקצת אנשים שכבר שאלו.

בראדי אינו מעיר אלא למלה "בעוד": "בראש צ"ל: בעד". אבל לאמיתו של דבר שתי הוראות לדברי השיר: מהן אחת גלויה, שאינה באה אלא להטעות את הקורא. על מופלים שלא נפלו לשאל, ועל אנשים, שכבר שאלו לעומת אחרים שלא שאלו; ומהן הוראה אחרת צפונה, שאליה התכוון המחבר ואשר לפיה פיסוק השיר הנכון הוא:

אט לי, כרוב ממשח, ואל תשפך דמי פני ותפילם! ולא נפלו
בשאל, בעוד אישים אשר לא שאלו מקצת, אנשים שכבר שאלו.

כלומר: לאט לי, אהובי, ואל תפיל את פני ריקם (=אל תדחה את בקשתי)! הרי לא נפלו פני שואלים (לא נדחו ריקם) בשאלו (=כאשר שאלו, ביקשו) אשר

שאלו (דרשו) כ בר (כביר, הרבה)³, בעוד כאן (אנו) אישים אשר לא שאלו אף מקצת, אלא אהבתך בלבד.

כי כך, בהוראת הרבה, למכביר, יש להבין "כבר" גם במקומות אחרים בשירי ראב"י, כגון ט, יז:

זבול עלו ואלמנות נשיהם כ בר (= לרוב) עזבו וילדיהם יתומים

שג, טז:

וישראל נדיב לב איש חמודות אשר שם טוב כ בר (לרוב) לקח וקנה.
גם יתר שיריו ופתגמיו של ר' אלעזר הבבלי מלאים הם שעשועי לשון, רמזי דקדוק ודרשות במלים — ואין להבינם מבלי לעמוד על כאלה. כך למשל מורכב כל השיר מט ('עמ' כו) ממלים המכילות את ההגה ס (=ש), ובראדי, הואיל ולא עמד על כך, על כן לא הרגיש למשל גם בביטוי התמוה "סעיף משרה" שבחרמו הראשון ובהוראתו. אבל לפי ההקבלה: "סעיף משרה שביס שכל ומוסר" כוונתו: צעיף משרה (המסורת, תורה), ושני ביטויים אלו באים (ר') ישעיה ג, יח: תפארת העכסים והשביסים) בהוראה: תפארת בכלל, אלא משום שכל השיר בנוי ע"פ האות ס' בלבד, הרשה לעצמו לכתוב "סעיף" כמבטא הערבי-ספרדי של הצד"י.

באופן דומה מורכב שיר מג ('עמ' כד) כולו ממלים בנות הברה אחת, והוא בנוי מקמות חורזות:

— כלו': בוא, ומלוד	שֵׁר יָקָר, סוֹר יָשׁוּר
— והתרומם מעלה כאשר יאור האור	יָרוֹם רוֹם כְּאוֹר אוֹר
— מהר, דוש את העמים האויבים	יְחוּשׁ, עוֹשׁ, יַעוֹשׁ וְכוּשׁ דוֹשׁ
— כגון יעוש וכוש	יִצְרֵ צֵר
— ואת הצר צרור	עוֹץ יְרוֹץ דוֹץ וּפּוֹץ
— קח עצה ורוץ, שמח והתרחב	וְעוֹז בּוֹ וְהוֹד שוֹד
— קח ביזה ושוּד מבעלי העוז וההוד	בֵּין יְדִין [בְּחֶק חֶק]
— בין ושפוט בחוק אשר חקק האל	דוֹר יְגוֹר בְּחֶק חֶק,
— ושכון בחיק החוק	לְדוֹר דוֹר
— לדור דור	

ואנו מכירים בזה גם את מבנה השיר, שאין להכירו בכתיבת השוטפת וחסרת פיסוק שבדיוואן. בשורה ז' השלמתי כפי העניין את האותיות "בחק חק" שהושטמו לדעתי משום שנראו ככפולות; אבל אין קריאה אחת יוצאת ידי כל הפעלים, שהרי אף מבינים ודגים בחיק, ואין דרים וגרים בחוק.

והנה שיר תח ('עמ' קטז) אשר בו מתחלפת אות מאותיות בגדכפ"ת באות מזולתן:

ידיד קדח בעד לבי בעת נד את שביב הב הב⁴.

3 כלשון הכתוב איוב לא, כה: "וכי כביר מצאה ידי".

4 כך, בשתי מלים, כתובות אותיות אלו בכ"י, ור' להלן.

בעפעפי כשפעת עב.

וגם פֿלג רביבי דם

בהערה, שסימנה בין המלים „בעת נד“ שבשורה א', מעיר ב: „המלה הזאת (לפי זה: בעת) חסרה בכ"י והוספתיה מדעתי“, ואולם בנוסח זה קשה ליישב את הלשון. „את שביב הבהב“ בלי כינוי או ה"א הידיעה אינו עולה יפה בדקדוק, ואם „הבהב“ הוא הפועל שבמשפט (בעת שנד, הבהב הידיד את השביב), כי אז אין מושא (אובייקט) לפועל „קדח“ שבמשפט הראשון. ועל כן חוששני שכוונת ההערה לא למלה „בעת“ אלא לתיבת „נד“ שאחריה ושהיא שנוספה ע"י בראדי ושאין מקומה כאן ⁵. וכמו כן שכוונת המשורר לא היתה כלל לידוד קודח, אלא: ידוד קדח בעד לבי, ז"א כידוד, לפיד, נדלק בתוך לבי. כי לא זו בלבד שכמה מחכמי ספרד — החל במנחם בן סרוק — פירשו „כידודי אש“ (איוב מא יא) „כמו לפידים“ (לשון ראב"ע) וראו כעיקר המלה „ידוד“ בלבד, אלא גם הפיטנות הקדומה השתמשה כך במלה זו. ר' למשל בסידור רסע"ג (הוצאת מקיצי נרדמים) תי"ט:

ידודי מערכת הסקנו לו יראנוהו.

והואיל ואין כאן „ידיד“, אין גם מקום לפועל „נד“, כאילו נד הידיד למרחקים, ובכ"י שלפני בראדי לא היה כנראה אלא — בחוסר הברה במשקל — „בעת את שביב הב הב“. ואין כנראה כוונת המשורר אלא זו: כידוד נדלק בלבי — ודומה הוא ממש לברק שבגשם; כי בעת אשר הבריק ברק השביב, והנה גם פילג תעלה לגשם, של דם דמעות עיני, ממש כשפעת הענן המשלח גם ברק וגם גשם; השווה למשל גם שיר רסח ב: „יחשף נוזלים מלהבותיו“, ורבות כאלה; ומכאן שבמקום „את“ דרושה מלה בהוראת ברק; ואם נביא בחשבון את המשקל ואת הצורה, המחליפה בשיר אות מן בגדכפ"ת עם זולתה, ואת העובדה שאין מלה מתאימה בעברית המסתיימת באותיות „באת, גאת, דאת“ וכו', כי אז נראה שגם המשורר לא מצא אלא את השם „אנ[ב]ח[ת]“ (=ברק), ע"פ „אבחת חרב“ (יחזקאל כא, כ), שהמשכה בפסוק עצמו: „אח עשויה לברק“ הביא את המפרשים לידו הפירוש: „ברק החרב ולהטו“ (לשון ריב"ג בס' השרשים) ⁶.

וגם זו: האותיות „הב הב“ בשורה א' כתובות (נגד תיקונו של ב.) בשתי מלים; אינן אפוא לשון „המהבהב שבולין באור“ בשפת החכמים אלא לשון יתיבה, נתינה, כפולה, כדבר הכתוב במשלי ל טו: „לעלוקה שתי בנות הב הב“, וזה פירוש כל השיר: כידוד קדח בלבי, אשר בעת ברק אבחת שביב אשו נתן כפליים, וגם פילג גשמי דם.

5 בראדי לא פרסם את הדיוואן אלא כעשרים שנה אחרי העתיקו את השירים. ניסיתי למצוא את העתקת בראדי אחר פטירתו, אך לא עלה הדבר בידי, ואין בארץ תצלום של השירים.
6 אגב: קדמונים וחדשים מבארים „אבחת חרב“ כאילו היה כתוב „טבחת“, ואין זה נראה מצד הכתב והעניין, ולדעתי אין „אבחת חרב“ אלא א נח ת חללי החרב, וגם „אח“ כאן קריאת אנחה היא מפני החרב העשויה לברק, וגם „ברק“ זה אינו אש אלוהים משמים, אלא לשון טביחת טבח, קרובה אל פרק, וכן באיוב כ, כה: „שלף ויצא מגוה וברק ממררתו“ ור' בפירוש.

והנה כמה דוגמאות הטעונות ביאור נוסף:

כו (עמ' יט) — כז (עמ' כ), שני פתגמי לעג על ר' יוחנן בן חדיד

כו: אקרא ליוחנן ולא ישיב ולו יוחן קראתיהו אוי ענגי

פניו חברברות כנמר אך שער לחיו כחטאתיו כחוט השני.

כו: שאלוני בעת השליך עפרים לתוך חלב ושם אותו לפוקה

השיבותים ואיך לא תדעו את אשר הרע והוא ר' פקיקה.

בשיר הראשון מעיר המו"ל למלה יוחן: "נראה שרמזו על ישעיה כו. י: יחן רשע", ואולם. אין זה מסתבר כלל. בשני למלה "בעת": "אולי צ"ל: בעד", ולמלים הקשות שבסוף הפתגם ("והוא ר' פקיקה": "פוקק את האור וסותמו?").

ואולם בפתגם השני ברור הדבר א) כי בראשונה מסופר מעשה שהיה: קרה הדבר שמדעת (מחשש איסור?) או שלא מדעת השליך ר' יוחנן עפר לתוך חלב, ועל ידי כך שם את החלב הזה "לפוקה ולמכשול" לכל הבאים לשתות, כלשון הכתוב שמואל א כה, לא (ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני), ועל כן אין כאן לשון פקיקה בפסק. ב) כי "בעת" (כך נכון) שקרה מקרה זה, מצא המשורר רמז וטעם לדבר בעובדה ש"הוא ר' פקיקה", ועל כן זהו תוארו או כינויו של ר' יוחנן, הידוע לכל. ולפי דעתי אין כאן אלא ראשי תיבות, הוא רבי פה קהלה קדושה, כדוגמת הביטויים "חופק(ק)" חונה פה קהלת (קודש). עתה נתברר לי, אומר המשורר, למה תוארו "פקיקה", הרי הוא השם את מאכלנו לפוקה. ואפשר שלצורך החרוז נתן המשורר לראשי תיבות "פק"ק את הצורה "פקיקה" שלא היתה נוהגת דווקא כך.

ולפי זה נראה, שדומה הדבר גם בפתגם הראשון. ר' יוחנן, שהיה רב בקהלה, לא ענה כשקראו לו סתם "יוחנן" כשמו; רוצה הוא להיקרא בתואר של כבוד, אולי "יוח"ן. בהוראת "יודע חן"?, יודע חכמה נסתרה. ומכאן, בלעג מיוסד על המלה "חן" בהוראת יופי, בא המשורר לתאר את "חן יופיו": אמנם פניו אינן חורורות, לבנות כשגל, אלא מלאות חברברות, אבל שערותיו אדומות כחוט השני, ממש כעונותיו.

נא (עמ' כו)

אל תתמהו עת תחזוהו טהור אם מתעודת אָם ודת אב והור

חכם יכנוהו והוא לץ וכן עור יכנוהו בשגיא נהור.

בראדי מעיר למלה "וכן": "נראה שצ"ל: "לכן". לפי זה לא ירד ב. לסוף כוונת

הדברים שהיא: אל תתמהו בעת שתחזוהו — הוא שיכנוהו טהור או (אם) אב והור חכם של תעודת אָם (=תורה) ודת — והנה אינו אלא לץ; והרי כן (וכן, לא: לכן) יכנו גם עיור בשגיא נהור.

7. מ. הילפרין, הנוטריקון (מהדורת מ. רבינוביץ, ירושלים תר"ץ), רושם רק את הקיצורים "י"ח, י"ח אבל כאן עיקר ההדגשה על המלה "חן".

פו (עמ' לד)

לך הרוזנים פֿשָׁנא וּאָמנֶם כּמו שבע נְקֻדּוֹת אֶתְּ בּמִלִּים
וְנִסְפָּה כּמו חֵלֶם וְדָגְלִי מִקְנֵאִיךְ כּמו חֶרֶק שְׁפִלִים
ויד בלתיך כּמו שֶׁרֶק וידך לִכֵּל שׁוֹאֵל כּמו פֶּתַח לְדִלִים.⁸

בראדי מעיר: "הנראה בכונתו הוא: כמו ששבע הנקודות הן לאותיות ביחס הנשמה לגוף... כך הנך גם אתה כנשמה לרוזני הזמן והמה כגופות. ואחד הקוראים כתב על גליון הכ"י: "נ"ל שתי נקודות לבד לפי שכתבם פה (ר"ל בחרוז ב' וג') במספר שתיים לשבח ושתיים לגנאי". ובסוגרים מביא ב. את הערתו של אלחנן אדלר: "שבע נקודות הם שבעה מלכים כדעת חיוג וראב"ע".

אמנם ביאור השיר המלא הוא זה: לך הרוזנים שוויים ("כשוא") במעלה; ובאמת, כמו שבע הנקודות הנקראות מלכים, המולכים במלים, כך אתה מלך; דגלך רם כחולם ודגלם שפל כחירק; יד בלתיך קפוצה כקבוץ (אינן שורק בעיקר אלא שם נרדף לקבוץ), וידך פתוחה כפתח.

או שיר נח (עמ' כח)

גבר כִּיחַש גַּעִיָּה יִחְשׁוּ אֲכַן עֲלֵי רֹאשׁוֹ דְּמוֹת פֶּאָזִיר.⁹
סובא ביין נסך אבל מיין קדוש והבדלה לבד נזיר
יקח ולא יחזיר אבל אשתו תִּקַּח וְאַחֵר לִקְחָהּ תַּחֲזִיר.

בראדי מעיר: ענין הגעיה והפאזיר ידוע, ואולם המשורר רמז בגעיה על געית הבקרים, ובפאזיר רמז כנראה על זר ועטרה (ואולי על סודרא דת"ח)... ומביא גם הערת אלחנן אדלר: "עיין במקנה אברהם 5. "מפור הקול" כלומר הוא בעצמו קורא את יחסו, וכן געייא".

אין זה נכון, אשר למלים "גבר כיחש געיה יחשו" כוונתן פשוטה: כשם שהגעיה, המתג, הוא טעם שפל, שמקומו מתחת לאות, כך שפל ייחוסו של איש זה. אמנם ראשו של איש זה, כך ממשיך השיר, מורם ע"י כך כי "עלי ראשו דמות פאזיר" (הפזר, הבא מעל לאות), אבל אין זאת לכבוד לו. כי כוונת הדברים האלה מתבארת ע"י השיר נט, הבא אחרי זה, אשר המו"ל השאירו בלי כל הערה, וז"ל:

אם נפשך תקריב לאל שדי הלא צריך לעשרוֹזִנים שנים אתה
כי מעשה אשת נעורִיך עלי ראשך כלית חן וכבוד תתה.

"שני עשרונים" נחוצים להקרבת איל (במדבר כח, כ ועוד), ואתה כמוהו כי אשתך שמה לך קרנים; וכן אין הפזר אלא צורת קרן האיל הדומה לו. שימוש זה של המלה קרן נמצא כבר אצל היוונים¹⁰, ומהם קיבלוהו ערבים¹¹ ויהודים¹².

8 השווה שיר קיד, ב: סביום נדיבים קפצו כפם אינן ביד ימין ובשמאל שנה.

9 הוא סימן הנגינה פזר הידוע לעומת הגעיה=מתג.

10 כפי דברי חברי פרופ' מ. שובה ידוע לו שימוש זה מן התקופה ההלניסטית.

11 הביטוי נמצא למשל גם באלף לילה ולילה. ר' הערת ליטמן בתרגומו III, 571.

12 ידידי דר. ח. שירמן רשם לו כמה וכמה מקומות כאלה בשירת ספרד, נוסף על

וכך נהרא לפרש גם את השורה ג' בשיר נח: אמנם כשהוא לוקח איננו מחזיר, אבל אתה, אילו לקחת, כלו' נשאת, את אשתו, אחר לקחה היית מחזיר אותה!

מעניין גם הרמז הדקדוקי בשיר קנט (עמ' נא)

היה ראש או היה זנב בתבל ובינוני חדל מהיות לעולם

קצות קם כל זמן הנה שלמות וביניהן לעולם נח ונעלם.

אמנם בראדי, המעיר "קצות קם", כך הנוסח בכ"י, ואחד המגיהים הגיה "קצות הם", מביא את המלה קצות בניקוד "קָצוֹת", מוחק "קם" ומעיר: "ולפי הנקוד שלפנינו המלה מיתרת והכונה: האותיות הקצות הנה שלמות ומרגשות במבטא, ובין שתי אותיות כאלה יש לעולם (אחר תנועת האות א) נח נעלם...". אבל הנוסח הנכון הוא בלי ספק כמו בכ"י: קצות קם, בכיונה כפולה, לאיש הקם בקצות וגם לקצות המלה "קם": שתי האותיות הקיצוניות של המלה "קם" הן תמיד נראות ושלמות, אבל אות השורש האמצעית (ו) נחה ונעלמת.

נוסף עוד כמה הערות למקומות שונים בשירים: ד, ח: ורפו הרפאים כרפאים. בראדי מזכיר לזה את הפסוקים דבר' ב, יא (רפאים יחשבו אף הם כענקים) וישעי' כו, יד (רפאים בל יקמו), אבל העיקר בפירושו המתחלף של המלה רפאים: גבורים (לשון ר' יונה בס' השרשים: זכרתי המלה הזאת מפני שפרשו בה¹³ גבורים) — מתים.

ט, ו: אנשים פשטו בגדי תמונות והעבירו גלמים לעלמים.

בראדי מעיר: "אנשים, אשר פשטו בגדי החמר והעבירו את גלמם (ר"ל את גופם) לנשמה הנעלמה". פירוש כזה היה יכול להסתמך על שיר פו (עמ' לד): "אשר מכרו ביוםם מחרתם... והעבירו יחידתם (=נפשם) לגופם", אבל שירנו מדבר כאן על חכמת האנשים שמתו, וגם אין ניגוד מכוון בין "גלמים" ו"נשמה נעלמה" (הניגוד המכוון הוא: גולם — צורה), ונ"ל שצ"ל: אנשים פשטו בגדי תמונות והעברו גלויים לעלמים, כלו': אשר פשטו את הבגדים המכסים על הדברים והפכו לגלויים את הנעלמים. השוה שיר ו, מב: "והוציאה לאורה תעלומות ושמה הגלויים נעלמים", גם שם בכיונה: שמה הנעלמים גלויים.

י, ח: לא שברה צמאנו אבל דחתה מימי מנוחות ברגליה ודולחת.

במקום דחתה צ"ל אולי: פָּתְתָה (ב.: אולי: רפסה).

יא, יד: היחיה איש עלי תבל אשר לא יהי לובש ליום מות פחדות

קשה קצת הביטוי "לובש ליום מות פחדות", ואולי הרשה המשורר לעצמו לשם המשקל לנקד ...: (אשר לא) יהי לו בשליוֹם מוֹת (במקום: בשל יום מות) פחדות, כלו' בדבר יום המות.

יא, נג: ...והמעלה ועצה בו יחידות.

המקום היחיד שהזכירו י. דודזון בספרו על הפרודיה בספרות העברית.

הכוונה מאוחדות יחד, ואולי צ"ל: יחודות.

מה, ג: תעגב עלי אורים בהודך ובנדבתך על מי אפיק תגאה.

בראדי מעיר: "תחת תעגב אולי צ"ל: תעדף" ואולי אין כאן אלא טעות דפוס כי הכוונה כנראה: "ת ע ר פ ע ל י אורים", ז"א גשמים, כפירוש הספרדים למלת "אור" באיוב לו—לו.

ע, ב: אם שוב ישיבך הזמן אלי... או תמצאה חיים...

צ"ל: אז אמצאה.

עב: הוי נודדים האספו טרם יבוא 14 נדוד אין אחריו שלוח

אמות ותקותי 15 לחברתכם בי חוברות תקוה עלי תקוה.

שורה ב' טעונה פירוש. כנראה הכוונה: שובו נודדים טרם יפרידנו המות לעולם, ואמות גם אני וגם תקויתי (יחיד או רבוי) להיותכם בחברה אתי כהתחברות חוטים (תקות חוט השני) חוט אל חוט.

פב: לא אבגדה בכם אבל אשמר ברית דודים בעת אסע ועת אגורה

אם תשנאו אהב ואם תנשו אני אוזכר ואם תזרו ברית אחבירה.

בלתי מובנת לי הערתו של בראדי למלה תזרו: "קרי: תפרו (קל ע"מ ידמו)?" הרי אין כוונת המשורר אלא: אם אתם תפזרו (תזרו משורש זרה) את המאוחדים בברית, אני אחברם יחד. השווה שיר סו, ב: "תזרו דודי ודודיכם אחבירה בתוך לבי". קא, ב: לו יספגו תוגות כתנור נכמרו מעי...
כלום אפשר להבין חרוז כזה מבלי כל רמז למפרשים אלו (ר' למשל רד"ק) המבארים "סוכנת" במלכים א א, ב: מחממת? הרי הכוונה: אילו יכלו תוגות לחמם, כי אז נשרפו מעי. גם אצל בן-יהודה לא נזכרה הוראה זו.

קט, ו: בזכרו את ימי חברה ולילות לרוב שמחה וחדות לה קצרים.

כלום לא היה מן הראוי להעיר דבר על המלה "חידות" כאן. איננה כאן חידות כלל, אלא לשון חידות שפירושה חדוה ע"פ "חדותא" בארמית (חדותא בניקוד הסורים), hidāta באכדית, וכן קוראים התימנים לסוג שירים חידויות.

שם, ש' יג: ירוה את פני ארץ בחסדו ביום אחי זבול יהיו עצורים.

ב. מעיר: "מתנגד למשקל השיר 16, והנקל היה להגיה: עבי זבול, לולי ראינו

שהשתמש המשורר במבטא שלפנינו גם במ"א, שיר קסה חרוז ח'. — ושם כתוב:

מימינך ארבע נהרות נפרדו ואחי שחקים משמאלך למדו.

ותמוה הדבר איך לא ראה שאין כוונת המשורר אלא למלה "אחי" (ותרעינה באחו) שהשתמשו בה גם בריבוי: "אחים, אחי" ובהוראת יאורי שחקים, יאורי זבול, בהקבלה אל "ארבע נהרות". ויש מפרשים מעין זה בהושע יג, טו: "כי הוא בין אחים יפריא".

14 בכ"י: יביא. אבל צדק בראדי בערתו: "קרי יבוא?".

15 כך מנקד בראדי (ע"פ כ"י?).

16 שהרי מן "אח" צ"ל "אחי" שאינו יוצא במשקל,

קסגא: אחלי לך אחרי עלה במחשבך זכרו ואשריו אשר הובא במליך.

בראדי: כ"ה בכ"י, ואם הוא קל הבאור, בכל זאת נ"ל לקרא: ואשרי". ואינו נראה, שהרי הכוונה: "אחרי אשר עלה במחשבך ואחרי אשר הובא זכרו ותהילתו (אשריו, כל' אמירת "אשרי" עליו) במליך" ולא כאשר הבין כנראה ב. "אשריו" או "אשרי". המלה "אחלי" באה גם היא בהוראת "אשרי", למשל גם בש' 16: "אחלי לך הגביר אחלי ואשרי עבדיך".

קסד, ח: יציק יסודם כאפיק לו חום ושלום קמטו.

בראדי: "ראה איוב כב טז, אבל כונתו במלות חום ושלום נעלמה ממני". אבל ב. לא עמד על פיסוק המשפט והוא: "יצוק(?) יסודם כאפיק לו חום", כל' נשטף יסודם (איוב שם: נהר יצק יסודם) כנחל מים בשעת החום (איוב ה, טו—יח: כאפיק נחלים יעברו... בחמו נדעכו ממקמם), ושלום (כל' ומשלום) קומטו. קסב, ד: וימי עלומיך להחליף נוסדו.

ב: "ישעיה מ, לא, ור"ל ליתן נפשם תחת נפשך". הנכון (בהמשך לרעיון: הימים, הבוגדים באחרים, לך נאמנים הם כעבדים נרצעים): וימי נעורריך נועדו להחידש. השוה ישעיה שם, וכן איוב כט, כ: כבודי חדש עמדי וקשתי ביד תחליף, ועוד. שם, ח: ויעלו אישים אלי מרום ומ' בין כוכבי שחק הדרך נאדרו.

סימן השאלה שב. מסמן בה את המלה "נאדרו" אינו במקומו. שיעור המשפט הוא: ומבין כוכבי השחק נאדרו הם מהדרך.

קסז, ה"ו: ויגורו כפירים מִצֵּאָתוֹ כגור מני יְהוֹשֵׁעַ בני עי

ינחמו בה ומורי אחשבמו ומִשְׁנֵי באמת המה ומתְעִי.

בצדק מעיר ב.: "והכוונה במלות ינחמו בה נעלמה ממני, ולדעתי ט"ס נפל בזה". יש לגרוס "יִנְחָמוּ (הכפירים) ומורי אחשבמו", בעוד שבאמת אינם אלא משגים ומתעים. האותיות "בה" מיותרות הן ע"פ המשקל, ואולי אינן אלא הערה האומרת שתחת "ינחמו" יש לקרא כנכון: ינחמו בה' (בה"א).

קסט, א: "בטרם תצרה חוג [ומרומות]". צ"ל: חוג [על תהומות], השוה משל ח, כז "בחקו חוג על פני תהום. — שם ש' ד "ועורר שְׁעָפִי משנתם בתמונות" צ"ל ע"פ החרוז: "בתנומות".

קע, ט: "תהיה כדניאל מקוראך", בשיר אל דניאל בן אבי אלרביע.

כאן משתמש המשורר במלה "מקורא" (ישעיה מח, יב: וישראל מקראי) בהוראה החדשה: הנקרא בשמך, namesake, Namensvetter, וכדאי לקבוע את המלה במשמעות זו.

שם, יז—יח: וכך נעלינו לראש צרים כתר ומצנפת שְׁרוּכְנוֹ
אחר היותנו עבדים לך לא יוכלו צרינו לערכנו.

אף חרוזים כאלה נשארו ללא הערה מבארת. פירושים: וכך צוררים (צרים) אנו אף את נעלינו לראש, לכתר ולמצנפת את שרוכנו. אחר היותנו עבדים לך, לא

יוכלו צרינו לערוך נגדנו מלחמה (ר' איוב ו, ד).

קצו: ו: והבאים לחצרותיו רעבים בעת"ם יצאו מנהו שבעים.

לשימוש זה מעיר ב: "כן בכ"י והוא כמו עתות בספרות העברית הספרדית,

ור"ל: בעוד רגעים; וכפ: בעתה (שיר רא, יא). והלשון שם: "תרע לַמַּרְעָה, ואם תזמום לְהִטִּיב לוֹ בְּעֵתָהּ (במפיק בה"א) תהיה נמלכת". וכשימוש הזה יש גם בשירו המפורסם של אל-צ'אהרי (עיבוד מורחב של "יגדל") "אפְטִיר בשיר שפה" VII, א (ר' אידלזון-טורטשינר, שירי תימן עמ' 27): "כולם בעתם (כך כמעט כל כתיבי היד המרובים) ירעדו רעוד לא עצרו כח ולא מעמוד", ולפי כל המקומות אין הוראתו אלא: בבוא העת, בבוא הזמן, ואולי גם כאן צ"ל "בעתם" ת' "בעתים". וכן גם "בעת" בלי כינוי בשיר רח, ב (אשר דמו בעת מטות חטובות).

ר, יד: ויעשו מדברי פיהו בדעות כמו יעשו בפותים מי ענבים.

פירוש הדברים לפי ב: "מדברי פיהו ינעמו לחך כמו מי ענבים (יין). במקום: בפותים נראה שצ"ל: בשותים". ולא היא, אלא: מדברי פיו יעשו בדעות האנשים ממש כמו שעושה היין בפותים, בפתאים, כלו': ישפירו אותם כמוהו.

רא, ו: קירות לבבי נגעה היום והן חוזה בצלעותי ומסתבכת.

על "חוזה" מעיר ב: "ואולי צ"ל: חונה, או: אחזה". ואולם המליצה בנויה על הכתוב איוב ח, יז: "על גל שרשיו יסבכו בית אבנים יחוזה", והכוונה יחוזה לו מקום בצלעותי.

רא, כג: חכמה משכתהו. אין להבין ביטוי זה אלא בהשפעת איוב כח, יח "ומשך חכמה מפנינים", וכנראה שם בהבנה: דבר זה שהחכמה מושכת את האדם, יקר הוא מפנינים.

רטז, יא"ב: איך תחשוב איש התבונות כי עצי דעת ועץ חיים כך תרביע איכה וזאת תמית אבל זאת תחיה זאת תעלה לזבול וזאת תציע.

ב. מודה: "ואינני יודע למה הוא משתמש בשם עץ בלשון נקבה". אבל כוונת הדברים אינם ל"עצים" אלו שהאדם כאילו נוטע לו אלא לכל חכמה שהאדם חושב עליה כי זאת תעלהו לשמים וזאת תציע בשאול בית לו, וכנראה הושפע הביטוי מן הכתוב ביחזקאל כא, לא: "זאת לא זאת השפלה הגבה והגבה השפיל".

רכג, ב: יִשְׁוּ מושלים לכל עבר משלים ושרים יעבדים לעבדים.

כך בנוסחו של בראדי "עדה" כ יחזקאל יד, ח. בכ"י היה הנוסח: לכל עבד ומשולים, ואחד המגיחים תקן את הטעות. אבל אין בכתוב הנ"ל (והשימתיהו לאות ומשלים) כדי להוכיח את התיקון, ועל כל פנים נראה יותר לגרוס "משולים" ככ"י: "יִשְׁוּ מושלים לכל עבר (או עבד) מְשֻׁלִּים", כלו' הופך את השולטים המשועבדים, למשועבדים, שימשלו בם.

רכד, ג, אחרי "הפניך ואם כוכבי מעונים ועיניך ואם חצים שנונים וכו' :

ואור לחיך ואם שמש צדקה ועיניך ואם קשר פנינים.

בראדי הרואה את הקושי בתמונה ואת כפילות עיניך, מציץ לתקן "ומליך"

וזה רחוק. אין ספק שצ"ל "ושניך", כי השינים דומות לחרוזי פנינים.
 רכד, ט: והן אבכה לפרודה בדמע כים או יד כליל שרים ורוזנים.
 אין כל מובן למלים "או יד כליל שרים", ובלי ספק אין זו אלא ט"ס תחת: "אויה
 כליל שרים ורוזנים", כל' "אוי, נזר השרים", כלשון הכתוב "אויה לי כי גרתי משך"
 (תהלים קכ, ה). וכן משתמש גם המשורר עצמו בצורה "אויה" לאותיות "אהוי"
 בחידוד השיר רנט:

משכיל, עוזב חנף, ועם כל תם היה תמים, ועקש עם אנשים נעקשו,
 כבג"ד כפ"ת: אם יפגעו אויה; יהו רפים, וקשים אם בבלתם יפגשו¹⁷.
 רכת, יד: גביר בו נמלכו מלכי זמן וע' צתו כמו נפש בתוך הגוף ורוחות.
 לחרוז זה מעיר בראדי: כן בכ", נגד המשקל ובלי ענין, ואולי טעה המעתיק
 והרכיב שני חצאי בתים והיו לאחדים בידו". ואמנם נכון הוא שנפל כאן שיבוש
 בנוסח, שהרי לפי המשקל (— — — | — — — | — — —) צריך הסוגר
 (א) לפתוח ביתד ולא בתנועה — ליקוי זה ניתן לתיקון על נקלה, אם נעביר "ע"
 של "עצתו" לסוגר¹⁸; (ב) סוגר זה "עצתו כמו נפש בתוך הגוף ורוחות" הוא ארוך
 מכפי משקלו; ומכאן שנוספו מלים. וברור שגם מצד המשקל וגם על פי הענין
 אין לראות כהוספות אלא את המלים המבארות "(כ)מו, בתוך, ו". ואם ננקד מה שנשאר
 כפי המשקל, הנה יוצא לנו:

גְּבִיר בּוֹ נְמָלְכוּ מַלְכֵי זְמַן וְ עֲצָתוֹ כְּנֶפֶשׁ הַגּוֹף רְנָחוֹת
 כל' גבר אשר בו נתייעצו מלכי זמנו ועצתו היתה כמרפא לבשרם, ובה
 ינפש הגוף ורוחו לו, כלשון "ורוח לשאול טוב לו", השווה משלי ד, כב, ועוד.
 אלא שנקל היה לטעות ולקרא "כנפש", ועל ידו: "רוחות", והואיל ובקריאה זו לא
 היה קשר בין המלים, הרחיב אחד המעתיקים וכתב: כמו נפש בתוך הגוף ורוחות
 כאילו היה המובן: כנפש ורוח בתוך הגוף.

רמב, ב: "לכבדו צח כמו חלב". ב. מעיר: "בכ": דמ", ונראה שאין צורך בתיקון,
 כי "דמי חלב" הוא: דומה לחלב. ואין גם "דמי" בהוראת "חצי" בכתוב:
 "בדמי ימי אלכה בשערי שאול" (ישעיה לח, י) אלא: אחד מן (החלקים) הדומים,
 וכן גם mashlu באכדית (הוא "משל" בעברית) פירושו חצי, מחצה, וכן
 הקשר בין Pars (חלק) אל Par (שווה וגם זוג) ברומית, ועוד.

רסב, ג, על אהוב מסרב: אך אני עמו כאיל בברית אך הוא עלי ירד והוא צולע.
 למלים האחרונות (והוא צ') מעיר ב.: "ר": אשר הוא, ונראה שלא עמד על כונת
 הדברים, שהיא: אני רץ כצבי לבוא בברית אתו, כדי שהוא ירד (= ירכד) עלי,
 והוא כאילו צולע ואינו בא לקראתי. ויש במלים "אך הוא עלי ירד והוא צולע" גם
 הכוונה השנייה: (משום כך) אכהו על ירכו והוא צולע" כלשון הכתוב "והוא
 צלע על ירכו" (בראשית לב, לב).

רסג, ב: מריד שאול מורד ומעביר בערים.
בראדי: בכ"י "מריד". ואין צורך בתיקון, כי "מריד" מלשון הכתוב: "והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך" (בראשית כז. מ).

רסד: הן אם ספרי ממך נמנעו. ויקר משנאיך בלי שָׁבְעוּ
על הזמן אקרא חמסי כי זמן מרב הציקני דברי לעו.

גם ב' מעיר על "משנאיך": "אינני יודע כונתו". ואולם העניין ברור למדי: המשורר מצטדק כי רק משום שהציק לו דוחק הזמן, על כן לעו דבריו (ר' איוב ו. ג), והצטדקות כזו אינה באה הואיל וספריו "נמנעו" ממקבל השיר ולא באו לידו, אלא הואיל וספרים אלו נמנעו (כלו' לא מצאו) חן (כך צ"ל לדעתי ת' "הן") יקר מלפניך (ממך), ולפני סופריך, ורבותיך, ונראה שאין משַׁנְיָךְ כאן אלא שינוי (של מעתיק?) ת' מְשַׁנֵּיךְ, מלשון סופרים ומשְׁנִים, כי כך יש לבטא כשימוש הפועל "צריך הדיין לשנות טענותיהן" וכדומה, ולא "משנים" שהרי אין הפעיל "השנה" במציאות.

רצט: יְדַמְוֹהוּ לִירָח בַּהֲלוּ וכרדת עב ברדתו יד ימינו
ומאין למטרות עז בדעתו בעת תתו ולסחר כהונו.

בראדי מודה: "בנוסח שלפנינו אינני מבין את דברי השיר". אבל הנוסח הוא כתיקונו, אלא שהחרוז ב' הוא בשאלה. וזה פירוש השיר: מדמים אותו לירח, ואת מטר (=רדת) הנדבות של יד ימינו לרדת העב ברדתו (ע"פ "וברד ברדת היער" ישעיה לב, יט); ואולם מאין יהי למטרות עז חלק בדעתו, ובעת תתו (בנדבה), ומנין יהיה לסחר הון כהונו! ואמר "בדעתו" ולא "כדעתו", כי גם מלה זו וגם "בעת תתו" רומזות על הכתובים "בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג, כ), לקול תתו המון מים בשמים" (ירמיה י, יג; נא, טז).

ש. ד: כקורא יגנבו שירים ויעשו תפלים מבלי טעם יקרים (צ"ל וקרים!). למלה הראשונה מעיר ב.: אינני מבין את המלה הזאת. ואולם אינה אלא רמז לירמיה יז, יא: "קרא דָּגֶר ולא ילד" (ת"י: הא כקוראה דמכנש בעין דלא דיליה).

שם, ט: ואולם כי חכמים הם להרע ואמורים ודעתם כחמורים.

ב. מגיה: "וכמורים", ואין צורך. הנכון: "וְאִמּוֹרִים", כלו' ואמוראים.

שם, יד: אשר החיה לכל החי ומטרים.

בראדי: "ומערים כן נ"ל להגיה ת' ומטרים שאצל מ[אן]. והכוונה: מחכים". אך הנכון ככתוב: "וּמְטָרִים", כלו' "ומטרה אותם" עושה אותם טריים ורע־ננים; כי כן משמש גם בערבית הפועל שממנו נגזרה המלה "טרי", בבנין פיעל בהוראה זו.

שם, זו: עליהם כתבו מְנִדָּה ושטנה. צ"ל מְנִדָּה, בחי"ת=מדוחים.

שם, ה: אשר מיום ילדוה בחיק ה־אמונה וַעֲדָן היתה אמונה.

בראדי כותב: המשקל מכריח לנקד כן את היחיד, ובמקרא לא נמצא רק הרבים:

עֲדָנִים. ואולם אין כאן כל עניין ל"עֲדָן ועֲדָנִים" אלא: מיום שילדוה, היתה בחיק האמונה, וכן היתה אמונה (ז"א מחונכת) עֲדָן, (= עדיהן, אצלן! כלשון "ואהיה אצלו אמון" (משלי ח, ל).

מעניינים גם — נוסף על אלה הנזכרים לעיל — כמה צורות מלים, שימושי לשון והוראות מלים מיוחדות, בין שבראדי מעיר עליהם — כגון "בעד" בהוראת "בתוך" (ו, מט; ט, יז. לא, ותכופות)¹⁹, "מצופות" במובן: מים צפים (רסח, ב), "שואל" בהוראת "אדמה" (קמו, א, ועוד) — ובין שלא העיר עליהם, כגון: פָּבָה = עין. מב, ד: תביט פָּבָבוֹת (ז"א בעיניך) כדמות חרבות. פָּגַד ע"מ גָּנַב (ו, כג. כך מנוקד בכ"י) = בוגד, ואין מקום לשינוי (ב, מתקן: פָּגַד).

חוזרות חלילות ת' חלילה, לשם החרוז (קט, יט).
ביום, בהוראת "בעוד" לניגוד: "תתן ללא שואל ביום בלתך עינו באחיו עד מאד תרע" (קכב, ג).
השחק, הפעיל מן "שחק": יג, ב "ויבז לי עלי השחק" כלו' גרם לכך שישחקו עלי, ועוד.

גם שירי ר' אלעזר בן יעקב, ככל שירת ספרד וההולכים בעקבותיה, תורה היא שצריכה לימוד. עדיין אין לנו אף מלון השירה הרחבה הזאת שיקיף מלבד המלים והוראותיהן גם את המליצות והצירופים המרובים שהעשירו בהם את לשוננו.

19 מעניין שימוש המלה בס' השעשועים של זבארה "וישלח בעד האיש", "וישלח השופט בעד העבד" (שם פרק ה, הוצ' דודזון עמ' 50. 52) ועוד, כנראה ע"פ הערבית.

להרחבת הלשון ולתיקונה

יוסף קלוזנר

דעת-יחיד בעניינים לשוניים

לא בתור אחד מנשיאיו של ועד-הלשון ולא בתור פילולוגן מקצועי, שלא הייתי מעולם, אני בא לחוות דעה בפרטים הלשוניים הבאים, אלא בתור אדם, שעבודתו המדעית הראשונה לפני חמישים שנה היתה בשאלות התלויות בתחיתה של הלשון העברית¹ ושלא פסק מלעסוק בשאלות לשוניות לסירוגים במשך חמש עשרות-שנים אלו.

אין אני אומר: "קבלו דעתי", דעת-יחיד; אבל שקידה על לשונות-שם ולשונות אירופיות הרבה וחקירה בדרכי-התפתחותן, דיבור עברי מימי-הילדות ממש והמון מלות מחודשות, שנתקבלו בדיבור העברי החי וששום אדם שוב אינו יודע מי היה המחדש אותן (מי יודע כיום, למשל, שהמלות "עפרון", "ירחון", "חולצה", "צנימים", "מנוף", "מטען", "זקיפה", ועוד לעשרות, הן חידושי של כותב הטורים הללו?), – כל אלו נותנות לי רשות לבקש שלא יתיחסו ה"פילולוגים המושבעים" בקלות-ראש אל ההצעות הבאות ושלא ידחו אותן מתוך ביטול רגיל בתוכנו: לצערי הצעתי אחדות מן ההצעות הללו, אבל בלא המשא-והמתן המדעי, במאמרים שונים ובספרי "דקדוק קצר של העברית החדשה"² ולא זכיתי שידונו עליהן בכובד-ראש ובלא ביטול למפרע. כאן ניתן גם האפאראט המדעי שמבסס כל הצעה והצעה ביסוס מדעי; ועל-כן יוכל הדין עליה.

(א) על יסוד השם "הַשְׁפָּל", שאינו רק מקור בהפעיל אלא גם שם-עצם ("דעה, בינה והשכל"), אני מציע לומר: "הַבְּדִל", "הַסְּכֵם", "הַכְּשֵׁר", "הַתֵּר", "הַכְּרַח", בפתח, במקום "הַיִּבְדֵּל", "הַיִּסְכֵּם", "הַיִּכְשֵׁר", "הַיִּתֵּר" ו"הַיִּכְרַח" בסגול. אני חושב, שהיו"ד לאחר "הה"א, שיש בכל המלות הללו בכתב-ידי ישנים, אינה אלא כיו"ד של "עָנִיו" בתנ"ך או של "לִיף" לנקבה (במקום "לָף" לזכר), שבאה בתלמוד רק כדי שלא יקראו "עָנו" ו"לָף", או כיו"ד של אות "וּיּו", כדי שלא יקראו "וּי". ויש לי הוכחות הרבה לכך: ר' זאב ווילף הייך נהיים (הרו"ה),

(1) במאמר "מלים מחודשות וכתיבה תמה", ב"המליץ" מיום י"ג וי"ט באדר, תרנ"ג, ובמחברת "שפת-עבר – שפה חיה", שהפך הראשון שלה נדפס בירחון "השרון" לגרשון באדר, קראקה, תרנ"ג.

(2) הוצאה ב' תל-אביב תרצ"ח.

שהיה אחד מגדולי המדקדים בדורו ושהוציא את ה"סידור" ואת ה"מחזור" על-פי כתב-יד עתיקים מנוקדים ובלתי-מנוקדים, ניקד את המלות שב"איוהו מקומן" (ממשנת-זבחים): "וטעונה הפשט ונתוח" ולא "הפשט". ובתפילה שלאחר "ברכת כהנים", שאומר הקהל אחר שעולים הכהנים לדוכן, ניקד: "בְּהִתֵּר ולא באיסור" ולא "בְּהִיתֵר". והרי אפילו לפי הברת-האשכנזים אומרים "בְּהִיתֵר" בדגש של התי"ו, מה שהיה בלתי-אפשרי אילו היתה הה"א מנוקדת בסגול ממש. וכמרכן ניקד הרו"ה בפיזטים מלות ממין זה תמיד בפתח ולא בסגול. למשל: בקרובות ליום שני של ראש-השנה לעמידה (שמונה-עשרה) של שחרית, בפיזט "תמים פעלך" לר' שמעון בר יצחק, ניקד: "שיחנו יושפר פֶּהקָטֵר ובלולה", ולא "כֶּהקָטֵר". וכיוצא בזה הרבה.

(ב) אני חושב, שצריך לומר בעברית "גון" ולא "גוון" ("גון" או "גון"). בסורית וארמית הוא "גונא", והרי זה כמו "יומא"; וכשם שבעברית אומרים: "יום" במקום "יומא" כך צריך לומר "גון" במקום "גונא". והראיה: "גון" בסמיכות ולא "כגוון" ("גִּנּוֹנָא" שבתפילת ליל-שבת לספרדים הוא ניקוד מאוחר ומשובש במקום גִּנּוֹנָא). ואסמכה ידועה לכך היא גם המלה "סִסְגִּנָא", שהתלמוד מפרש אותה: "שֶׁשֶׁשׁ (או, כפי הערוך: "שֶׁשֶׁס") בגוונים הרבה"³. "גוון", על משקל "פָּעַל", הוא דבר שאי-אפשר, שהרי משקל זה ("גנב", "חייט", "נפח") מציין פועל תמידי במלאכה ידועה ואי-אפשר שיציין צָבַע. אומרים, שצריך לקרוא "גון" כמו "און", ובסמיכות "גון", כמו "און", ומכאן "כגון". אבל משקל "פָּעַל" הוא יקר-המציאות והוא מן העתיקים ביותר, וקשה להאמין, שמלה מאוחרת כ"גון", שאינה מצויה בתנ"ך, תהא ממשקל נדיר וקדום זה. מספר-רבים מן "גון" יכול להיות לא רק "גונים" אלא גם "גונים", כמו מן "שור" – "שונים", ואפשר, שמכאן באה בכתב-יד ובדפוסים הוי"ו הכפולה גם ביחיד. שמות-התואר המורכבים משם זה יהיו "חַגְגִּנִי" ו"רַבְגִּנִי" ולא "חדגוני" ו"רבגוני", כמו שאני שומע בדיבור ורואה במאמרים וסיפורים נדפסים.

(ג) אני קורא "אָפֶשֶׁר" ולא "אָפֶשֶׁר", על משקל "אָכֹב", "אָכָר". אין שום יסוד לקריאה "אָפֶשֶׁר" בסגול. גם "אי אפשי"⁴ צריך לקרוא בפתח: "אִי-אָפֶשֶׁי" ולא "אִי-אָפֶשֶׁי" בסגול, שהרי זהו ביטוי עממי מקוטע מן "אין נפשי", כמו ששער ג' י"ג⁵, ולא כדעתם של רוב המלונים, שזהו מן "אָפֶשׁ" – חפץ בסורית⁶.

(ד) אני קורא "חַנּוּנִי" בחי"ת קמוצה ולא "חֲנוּנִי" בחי"ת סגולה מפני שמלה זו נגזרה מן "חֲנוּת" ("חֲנוּת" היא רק בסמיכות, ובתנ"ך רק ברבים

(3) שבת, כ"ח ע"א.

(4) "אי אפשי לאכול בשר חזיר" (ספרא, קדושים, פ"א, הוצאת ווייס, דף צ"ג ע"ד).

(5) עיין: Jüdische Zeitschrift, VIII, 182.

(6) גם יאסטרוב במלוגו התלמודי-האנגלי ניקד "אפשי" בפתח, M. Jastrow, Dictionary.

„חַנְיֹות“⁷. ואף בסורית הוא: „חַנְנָא“ ו„חַנְיָא“. וכבר צָנַח על הקריאה המשובשת בסגול הֶלְכְסִיקוֹגְרַאף הגדול יַעֲקֹב לֹוִי⁸, ואין מי שישגיח בדבריו.

(ה) אני קורא „מֶמֶשׁ“ ולא „מֶמֶשׁ“, שהרי שם זה בא מן הפועל „מִמַּשׁ“, ו„מֶמֶשׁ“ הוא כמו „מֶמֶר“⁹, שהוא מן הפועל „מִמַּר“. היה מי שהשיג על זה והעיר, שמן „שֶׁקֶק“ יש השם „מֶשֶׁק“, וכך יכול להיות מן „מִשַּׁשׁ“ – „מֶמֶשׁ“. אין אני מכחיש אפשרות זו; אבל המדקדק הגדול והדייקן המעולה רווה, שכבר הזכרתיו למעלה, ניקד ב„שיר היחוד“ ליום חמישי בשבוע על-פי כתב-יד: „לֶמֶשׁ וגודש לא נשערהו“, ולא „לֶמֶשׁ“. וכן כותב ומנקד ש״ר באחת מאגרותיו לשד״ל: „וזה נראה בשם ממר ליולדתו, שהוא מן מרר, ובדברי חז״ל מֶמֶשׁ (מנוקד בגוף אגרתו של ש״ר) אין ספק מן מִשַּׁשׁ ור״ל כמו נמשש ביד (האנדגרייפליך), וכבר ראה זאת ר' בנימין בעל המוסף“¹⁰. וכן ניקד „מֶמֶשׁ“ קִזְהוּס¹¹.

(ו) אני קורא „סֶגֶן“ (ברבים „סֶגְנִים“¹²) ולא „סֶגָן“ אף לא „סֶגָן“, שכן מנוקד בכל המחזורים, שיש בהם „הושענות“ לחג-הסוכות, בהושענא „למען איתן“ (הקפה ז' בהושענא רבה): „למען והוא לך כְּסֶגֶן באראליאש“. וכבר שיער אָמִיל שוֹרֶר¹³, שבתואר המדיני, שקיבל שמעון בן מתתיהו לאחר שחרורה של יהודה, יש למצוא באותיות היווניות εν σαραμελ את המלה סֶגֶן – σεγεν; וכך יש לנו בתעודה המדינית שבחשמונאים א', י״ד, כ״ז, התואר העברי השלם של שמעון: „כהן גדול“, „סֶגָן“ ו„שר-עם-אל“. וכך מנקד גם עמנואל ליהף¹⁴.

(ז) אני אומר וכותב: „חילוני“ ולא „חילוני“, מן „חול“, ברבים „חולין“ („חִלְיִן“). „חילוני“ הוא בארמית („חילוני“ ו„חילונָא“). אמנם, מראים על „חיצוני“ מן „חוי“; אבל, ראשית, בין „חול“ ובין „חוי“ יש הבדל ידוע; ושנית, מן „חוי“ יש בתנ״ך ובתלמוד לא „חיצוני“ אלא „חיצון“. וכלום נסכים לומר „חילון“?

(ח) אני אומר בעברית „אַמְשָׁלָה“ ולא „אמתלא“, שהרי „אמתלא“ בארמית היא מן „מתלא“ = מָשַׁל בעברית בתוספת „א“ מוקדמת (Aleph prostheticum). ובכן יש לנו לקחת בעברית את המלה „משל“ ולהוסיף לפניה א' מעין זו

(7) ירמיה, ל״ז, ט״ז.

(8) עיין מלוגו לתלמודים ומדרשים, 80b, II.

(9) „וממר ליולדתו“ (משלי, י״ז, כ״ה).

(10) אגרות ש״ר, I, 31.

(11) ערוך השלם, 52, 165.

(12) ישעיה, מ״א, כ״ה; ירמיה, נ״א, ג״ז; עזרא, ט, כ״; נחמיה, ב, ט״ו.

(13) E. Schürer, Geschichte d. Jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi, עיין:

Is. 249, Anm. 17.

(14) E. Löw, Orientalistische Literaturzeitung, XV, 174 עיין:

שב, אכזב, מן, כזב, ותצא לנו מלת „אַמְשָׁלָה” כמו „אַכְזָבָה”. וכך אני אומר גם „אַמְשָׁקָה” במקום „אסמכתא” בארמית, „אַתְחָלָה” במקום „אתחלתא”, ועוד. (ט) אני אומר „שְׁנִים תוֹשְׁבוֹת” ולא „שנייִם תוֹתבוֹת”, שהרי המלה „תותבות” היא מן „יתב” בארמית, שהיא „ישב” בעברית; וכן „תותבא” בארמית ובסורית הוא „תושב” בעברית.

(י) אני מטה את תואר-הפועל „לגמרי” עם הכינויים: לְגַמְרִי, לְגַמְרָךְ, לְגַמְרוֹ, לְגַמְרָה, לְגַמְרָנוּ, לְגַמְרְכֶם, לְגַמְרָם, שהרי תואר-פועל עברי זה מושפע מארמית: „לְגַמְרָ” שהוא מן „גַּמַר” בתוספת למ”ד. בעברית באות רוב המלות (ודאי, לא כולן) שהן על משקל „פָּעַל” בארמית, על משקל „פָּעַל”. ובכן במקום „גַּמַר” בארמית נאמר בעברית „גַּמַר”. ויש להטות את השם עם תוספת הלמ”ד בכל שם-עצם. השנה: „לְבַד” מן „בַד” בתוספת למ”ד: לְבַדִּי, לְבַדְךָ, לְבַדִּי, לְבַדְנוּ, וכו’. וכן אני אומר לא „מעיקרא” אלא: מַעְקָרִי, מַעְקָרְךָ, מַעְקָרֵנוּ, מַעְקָרְכֶם, מַעְקָרָם.

(יא) אני אומר „מוֹפְשָׁט” ולא „מְפָשֵׁט”, „מוֹרְכָב” ולא „מְרַכֵּב”, „מוֹשְׁפָע” ולא „מְשַׁפֵּעַ”, שהרי יש בתנ”ך: „מְדַבֵּק מִלְּקוֹחֵי”¹⁵, „מְרַדֵּף בְּלִי חֶשֶׁן”¹⁶, „רָאוּ מִשְׁלַךְ אֵלֶיךָ”¹⁷, „נִבְלָתוֹ מִשְׁלָכָת”¹⁸. ובתלמוד ובספרות המאוחרת באה תמיד צורה זו עם וי”ו. יש חושבים, שו”ו. זו היא סימן של קמץ קטן. אבל הרי יש יסוד יותר חזק להחליט, על-פי הדוגמאות המובאות מן התנ”ך, שו”ו זו באה במקום שורוק. ובפעלים, שאינם מגזרת-שלמים, בא בצורה זו תמיד „ו” ולא קמץ קטן – „מוֹגֵשׁ”, „מוֹקֵס”, „מוֹצֵג”, „מוֹסֵד”, „מוֹסֵר” – ולמה לנו להוסיף צורה דיקדוקית מיותרת? – אף בלא זה אין הצורות הדיקדוקיות העבריות מועטות וקלות ביותר.

(יב) אני אומר וכותב: „מוֹחֵשׁ”, „מוֹחֶשֶׁת”, „מוֹחֵשִׁים”, „מוֹחֶשֶׁת” ולא „מוחשי” (ביו”ד), „מוחשית”, „מוחשיים” ו„מוחשיות”. אין דבר זה צריך לבירור מיוחד, שהרי אין שום יסוד לתוספת זו של יו”ד בבינוני פעול של הופעל מן „חוש”. בספרות הפילוסופית שלנו מבדילים בין „מוחש” ל„מוחשי”: זה האחרון הוא מה שמתיחס אל המוחש¹⁹). ואולם בספרותנו החדשה ובעתונתנו כותבים תמיד „מוחשי” בלא שום יסוד.

(יג) אני אומר: „סוֹפִים ודוויים” ולא „סוֹפִים ודוויים”, שהרי כך היא הגירסה הנכונה בתלמוד²⁰), והגירסה „סופים” אינה אלא שיבוש. וכבר

(15) תהלים, כ”ב, ט”ז.

(16) ישעיה, י”ד, ו’.

(17) שמואל ב’, כ’, כ”א.

(18) מלכים א’, י”ג, כ”ד.

(19) עיין: קלאצקין – צובל, אוצר המונחים הפילוסופיים, II, 159–160.

(20) יבמות, מ”ז ע”א והמקבילות.

העירותי על זה במקום אחר 21).

(יד) אני מבדיל בין „עצמות“, שהיא *essentiality, Wesenheit*, ובין „עצמיות“ (ביו"ד), שהיא אנוכיות (אָגואיסמוס), אף-על-פי שיש מערובים שני מושגים אלה אף בספרות הפילוסופית 22).

(טו) כמו-כן יש לדעתי להבדיל בין „מלים“ שבמשפט שלם – *Worte* – ובין „מלות“ – מלות בודדות במלון, בספר-דיקדוק, וכיוצא באלו – *Wörter*. וכדאי היה גם לקבוע במלות-הגוף את הצורה „אלה“ לזכרים ו„אלו“ לנקבות, שהרי עכשיו משתמשים סופרינו ב„אלה“ ו„אלו“ בערבוביה. ואת הצורה המשונה „אֵי-אלו“ במקום „אֵילו“ ביו"ד, כמו שהיא מצויה במשנה 23), יש להוציא מן השימוש לגמרה.

(טז) ויש להבדיל בין „מטרה“ ובין „תכלית“: „מטרה“ היא לחץ ו„תכלית“ היא כיוון, *end, aim, Ziel, Zweck*.

(יז) יש להבדיל בין „לרוב“ ובין „על-פי רוב“, שהם שני ביטויים שונים, ואילו רוב הסופרים העבריים כותבים „לרוב“ במקום שכוונתם לומר „על-פי רוב“.

(יח) אני מבדיל בין „הוביל“ – בעגלה, בַּנְפֶּת או באוטו, ובין „הולִיךְ“ – ברגל; אף-על-פי שבמקרא יש: „יובילוה רגליה מרחוק לגור“ 24), הרי בתלמוד בא פתגמו של הלל הזקן: „במקום שלבי אוהב שם רגלי מוליכות אותי“ 25). וההפעיל מן „יבל“ – „הוביל“ – משמש במשנה ניגוד להליכה ברגליים: „אפילו מובל, אפילו כפות“ 26), ופירש' עובדיה מברטינורה: „מובל – שאינו יכול לילך אלא אם כן מובילים אותו“. ומאחר שאני מאמין, שגם בלשון, כְּבָקֶל דבר קיים, יש התפתחות, אני חושב, שצריך לקבל את הצורה המאוחרת, שנתפתחה ברבות הימים, אם רק אינה משובשת ויש טעם לשינוי שחל בצורה הקדומה.

(יט) אני בונה משם-העצם „חברה“ את שם התואר „חברותי“ ולא „חברתי“ (כמו „שנתי“). כדי להבדיל בין שם-תואר ובין שם-עצם עם כינוי של גוף ראשון. וכבר מצאנו בתלמוד „שְׁמוֹתֵי“ 27) – מתלמידי בית-שמיאי, ולא מוחרם, מן „שמתא“ 28). ובספרות העברית מימי-הביניים יש „מלאכותי“, „הלכותי“ –

21) י' קלוזנר, הרעיון המשיחי בישראל, הוצאה ב' ירושלים תרפ"ז, עמ' 308 והערה 7.

22) עיין: קלאצקין-צובל, שם, III, 160-161, ושם, שם, עמ' 163.

23) „אילו מציאות שלו ואילו חייב להחזיר?“ (משנה, בבא מציעא, פ"ב, מ"א).

24) ישעיה, כ"ג, ז'.

25) תוספתא, סוכה, ז', ג'; בבלי, שם, נ"ג ע"א. ועיין גם-כן: אבות של רבי נתן, נ"א.

מ"ב, ונ"ב, פכ"ז, הוצאת שכטר, דף כ"ח.

26) סהרות, פ"ז, מ"ה.

27) בבלי, שבת, ק"ל ע"ב; ירושלמי, גזיר, סוף פ"י, דף נ"ה ע"ד.

28) וכבר התנגד לפירוש האחרון ר' יעקב לוי, במלון שלו לתלמודים ומדרשים.

583b, VI. וכפירוש הראשון פירשו התוספות בבבלי, שבת, ק"ל ע"ב.

מן „מלאכה“, „הלכה“⁽²⁹⁾.

(כ) אני אומר: „הַאֵיךְ“ ולא „הֵאֵיךְ“. הה"א הנוספת על „אֵיךְ“ היא הרחבה בדיבור העצמי; והרי יש בתלמוד גם „הֵיךְ“ במקום „אֵיךְ“. הו"ד אחר הה"א באה בתלמוד במקום יו"ד אחר האל"ף, אך לא כדי שיקראו את האלף בפתח: הקריאה הנכונה של „אֵיךְ“ – „הַאֵיךְ“ אינה צריכה להשתנות על-ידי יו"ד זו, שבאה אחר הה"א ולא אחר האל"ף, וצריך לקרוא ולכתוב כיום „הַאֵיךְ“.

(כא) כדי להבדיל בין זכר לנקבה אני אומר: „אוֹתָךְ“, „עֲמָךְ“ לנקבה למרות מה שבתנ"ך יש „אוֹתְךָ“ ו„עֲמָךְ“, שהרי בספרות המאוחרת משמשים ב„ךָ“ לזכר.

(כב) אני אומר וכותב: „מֶן“ לפני ה"א הידיעה ו„מִמֶּנּוּ“ בסמיכות או בכלל בלא ה"א הידיעה: „המוציא לחם מן הארץ“, „המוציא אותך מארץ-מצרים“ או „מֵאֶרֶץ אֶל אֶרֶץ“, „מִחוּט וְעַד שֶׁרוֹךְ נֶעֱלָה“, אף-על-פי שבתנ"ך אין עיקביות בנידון זה.

(כג) אני אומר: „יֵשׁ שֶׁ-“ ולא „יֵשׁ ׀-“, שהרי „יֵשׁ שֶׁ-“ בא במקום „יֵשׁ אֲשֶׁר“ שבתנ"ך, ובכן בקיצור „יֵשׁ שֶׁ-“ ולא „יֵשׁ ׀-“.

(כד) אֵינִי רגיל להשתמש בצורות: „יֵשְׁנוּ“, „יֵשְׁנָה“, „יֵשְׁנִים“ במקום „יֵשׁ“ בלא נטיה, אף-על-פי שצורה זו מצויה בתנ"ך, ולעתים רחוקות גם במשנה: „כֹּל שֵׁשְׁנוֹ בַּמִּקְרָא וּבַמִּשְׁנָה וּבַדֶּרֶךְ אֶרֶץ“⁽³⁰⁾, ואף בספרות הפילוסופית („ועשה אֵינוֹ יֵשְׁנוֹ“⁽³¹⁾). זהו ארכאיסמוס, ובלשון חיה אין משתמשים בארכאיסמוס אלא בתפילה ובשירה ובחיקוי של דיבורים עתיקים.

(כה) כמו-כן אֵינִי משתמש לעולם בארכאיסמים מעין „אִזִּי“ במקום „אִז“, „אֲחֵרִי“ במקום „אֲחֵר“, או „לֵאחֵר“, „זולתי“ במקום „זולת“ (וב„זולת“ אני משתמש תמיד במקום „בלעדי“), כל אלה יצאו מן השימוש בלשון המאוחרת, כמון שבימי-המשנה ולאחריה פסקו מלהשתמש בצורות „מִנְחִיכִי“, „עֲלִיכִי“ או „חִיתוֹ טֶרֶף“, וכיוצא באלו⁽³²⁾.

(כו) מטעם זה לא אכתוב לעולם „הֵמָּה“ במקום „הֵם“ ו„שִׁמָּה“ במקום „לָשָׁם“, ועל אחת כמה וכמה לא „שִׁמָּה“ במקום „שָׁם“, כמו שנוהגים לכתוב הרבה מסופרינו. וכלל גדול יש בידי: מה שהיה בשימוש בלשון-המקרא ופסק שימוש בלשון שאחריה, סימן הוא, שההתפתחות המאוחרת לא קלטה אותו. ולפיכך לא אומר לעולם: „יָצָא אֶת הָעִיר“ במקום „יָצָא מִן הָעִיר“, „וְאֵנִי תְּקוּהָ“ במקום „וְאֵנִי מְקוּהָ“, „דּוֹנָג“ במקום „שְׁעוּהָ“, „אֲנִיהָ“ במקום „סְפִינָה“, „מִלַּח“ במקום „סִפֵּן“, תְּזוּנָה מִסְפִּיקָה במקום „תְּזוּנָה מִסְפִּקָה“, „דַּעָה“

(29) עיין: אחר-הצם, על פרשת דרכים, 12, 206.

(30) קידושין, ס"א, מ"י.

(31) ספר יצירה, ב', ו'.

(32) עיין: י. קלוזנר, עניות במקום עשירות, לשוננו, XI (תש"א), 104-105.

מכריעה" במקום "דעה מכרעת", "אנחנו" במקום "אנו", "למען" במקום "כדי ש-", "אשר ל-" במקום "בנוגע ל-", וכיוצא באלו.

כז) אני אומר: "מראָה", כמו במשנה⁽³⁵⁾ ובתוספתא⁽³⁴⁾, ולא "רָאִי"⁽³⁵⁾, שהרי יש לפקפק, אם "ראי" פירושו אספקלריה של זכוכית או פירושו דמות ומראָה (Aspect), כמו בתלמוד: "לא ראי זה כראי זה"⁽³⁶⁾.

כח) במלה "בפרוס" אני משתמש רק כשאני מדבר על מחציתו של איזה זמן, שהרי "בפרוס הפסח" או "בפרוס החג"⁽³⁷⁾ משמעותו חצי-חודש קודם הפסח או קודם החג, כמו ש"פרס" הוא חצי-מנה. שהרי התלמוד הירושלמי אומר בפירושו: "כל הן דתנינן פרס-פלגא, פלגא דשלשים יום" (כל מקום ששנינו כאן פרס - מחצה, מחצה של שלשים יום)⁽³⁸⁾, ובכן טעות גמורה היא לומר: "בפרוס המלחמה" במובן של בערב המלחמה או סמוך לימי-המלחמה.

כט) כשם שאי-אפשר לומר "חתיכת-לחם" ויש לומר "פרוסת-לחם" כך אי-אפשר. לומר "חתיכת-סוכר" ויש לומר "פְּסִיגַת-סוכר", שהרי הסוכר "העֵבָה" שלנו (בהבדל מן הסוכר "הדק") אינו מתחַתֵּךְ אלא מְתַפְּסֵג.

ל) אחד מ"סימני-המיתה" בלשוננו החיה הוא - אי-קביעותם של כמה מלות וביטויים. עד היום יש "מלחמה" בין המלות "בְּסִיּוֹת" ו"כַּפּוֹת", אף-על-פי שועד-הלשון קבע את המלה "בְּסִיּוֹת". וכמרכן נלחמים ביניהם הביטויים "נקודת-ראות", "נקודת-השקפה" ו"נקודת-מבט". אני בוחר ב"נקודת-מבט" מטעם זה: "ראות" היא ארכאיזמוס, שהוא מצוי רק פעם אחת ויחידה בתנ"ך⁽³⁹⁾, ואף שם הכתיב הוא "ראית-עיניו" - רָאִיתָ-עֵינָיו; ומה שנוגע ל"נקודת-השקפה" - הרי אם נצטרף לשני שמות-עצם אלה שם-תואר, למשל, "אמיתית", ונאמר: "נקודת-השקפה אמיתית", קשה יהא לדעת, מהי "אמיתית", ה"נקודה" או ה"השקפה". בכתב אפשר היה להינצל מן הטעות על-ידי מקף בין "נקודת" ובין "השקפה"; אבל המסדרים משמיטים את המקף. לא כן "נקודת-מבט אמיתית" או "נקודת מבט אמיתית" - כאן אין מקום לטעות.

לא) בתנ"ך יש: "אֶחָד העם"⁽⁴⁰⁾, "אֶחָד הָרָקִים"⁽⁴¹⁾, ועוד; אבל בספרות המאוחרת לתנ"ך אין צירוף כזה. ועל-כן לא הייתי כותב: "אֶחָד הסופרים", "אֶחָד החכמים", אלא "אֶחָד מן הסופרים", "אחד מן החכמים", וכיוצא באלה.

(33) כלים, פ"ד, מ"ו.

(34) שבת, י"ג (י"ד), ט"ז; עבודה זרה, ג', ה'.

(35) איוב, ל"ז, י"ח.

(36) עין: ג'ה טורצ'ובר, ספר איוב, ירושלים תש"א, II, 430.

(37) משנה, שקלים, פ"א, מ"ג.

(38) ירושלמי, שקלים, ראש פ"ג, ה"א, דף מ"ז ע"ב.

(39) קהלת, ח', י'.

(40) בראשית, כ"ו, י'; שמואל א', כ"ו, ט"ו.

(41) שמואל ב', ו', כ'.

הרי לא במקרה פסק שימושה של צורה זו במשנה ובמדרש: ההתפתחות המאוחרת לא קלטה אותה ופלטתה אותה, – ולמה נבוא כיום לחדש שימוש, שנראה בלתי־טבעי עוד בימי־המשנה? – אילו היה לנו צורך גדול בצורה זו, אפשר היה לקבלה למרות מה שנדחתה בזמן מן הזמנים, אבל הרי אין צורך בה כלל.

(לב) שם־העצם „אגף“, שמרבים להשתמש בו בימי־המלחמה, צריך להיות ממין נקבה: „האגף הימנית“, „האגף השמאלית“, ולא כמו שאומרים בראדיו וכותבים בעתונים: „האגף הימני“, „האגף השמאלי“, שהרי „האגף“ היא חלק מן „הכנף“ שהיא נקבה⁽⁴²⁾. ובמדרש יש בפירוש: „קופצת באחת מאגפיה“⁽⁴³⁾. (לג) בכל לשון, תהא חיה בדיבור או תהא לשון ספרותית בלבד, יש ביטויים, שנקבעו פעם אחת על־ידי קובע בלתי־ידוע ודורי־דורות משתמשים בהם. וכך נקבע גם בלשון העברית, שאם מביאים כתוב מן התנ"ך ואין מסיימים אותו כותבים: „וגו“, וכשמביאים מאמר תלמודי, מדרשי או מאוחר ואין מסיימים אותו כותבים: „וכו“. והטעם ברור: בתנ"ך הכל בקיאים, חוץ מעמי־הארץ, ועל־כן כל אחד ואחד יודע לגמור את הכתוב, שהובאה רק תחילתו, ואילו בספרות שלאחר המקרא לא הכל בקיאים, ועל־כן אין לדרוש מן השומע או הקורא את תחילת־המאמר, שיגמור את המאמר המותקל; ומשום־כך כותבים אחר מאמר בלתי־גמור מן התלמוד ומן הספרות שאחריו: „וכו“ (כלומר, „וכולהו“) או „וכולי“ בארמית, „וכולם“ בעברית). ואולם בימינו התחילו כותבים „וכו“ אף אחר כתוב בלתי־גמור מן התורה, הנביאים והכתובים – וזוהי טעות. כמו־כן נקבע בעברית לפני שנות־מאות לומר „עיין בספר פלוני“ או „עיין ספר פלוני“. ואולם התחילו כותבים „ראה“ – תרגום מלוחי מלועזית. ואני שואל: אלף שנים, לכל הפחות⁽⁴⁴⁾, מימי ר' נתן בעל „הערוך“, כתבו וכותבים „עיין“ – ומה טעם מאסו סופרינו במלה זו והחליפוה ב„ראה“?

(לד) אני כותב לעולם „סוֹאֵן“ אלא „שוֹאֵן“. הרי הכתוב: „כי כל סאון סוֹאֵן ברעש“⁽⁴⁵⁾ פירושו: כל סנדל צבאי צועד ברעש, מן „ערקתא דמסאנא“⁽⁴⁶⁾ ומן „ושרת סיניה מעל רגלוהי“⁽⁴⁷⁾, ואין לו שום יחס אל רעש ורועש. רק מן „שאון“, שפירושו רעש והמולה, אפשר לבנות שם־תואר או בינוני פועל, אף־

(42) עיין במלון לתלמודים ומדרשים של ר' יעקב לוי, I, 23a.

(43) בראשית רבה, פל"ט.

(44) שהרי במובן קרוב לזה כבר משמש הפועל „עיין“ במדרש (תנחומא חקצר, כי תשא, ל"ד – כך מביאים יאסטרוב, II, 1053b, ובן־יהודה, X, 4447 ב'; כתנחומא השלם, הוצאת ב. בר, אינ.).

(45) ישעיה, ט', ד'.

(46) סנהדרין, ע"ד ע"ב.

(47) יבמות, ל"ט ע"ב.

על-פי שהנו"ן של "שאון" אינה יסודית, כמו "תורם" מן "תרומה", אף-על-פי שהתינו"ן של "תרומה" אינה יסודית.

(ה) אני אומר: "יִישָׁר כּוּחוֹ" ולא "יִישָׁר כּוּחוֹ", שהרי זהו קל, עתיד, נחי פִּי, ולא פיעל: אילו היה כאן פיעל היה צריך להיות מי יִישָׁר; ושהכוונה להקדוש-ברוך-הוא, שלא נזכר בפירוש, אינו אלא דוחק; בעוד ש"יִישָׁר כּוּחוֹ" בקל, כפועל עומד, כוונתו בפשטות: "יִחְזַק כּוּחוֹ".

(לו) אני אומר: "אני יו עץ אותך" ולא "אני מַעַץ אותך", כנהוג אצל מדברינו וסופרינו, שהרי בעבר לא יאמר אדם: "יַעֲצִיךָ" (בפיעל) ובעתיד לא יאמר אדם "אֶעֱצֶךָ" במקום "אֶעֱצֶךָ".

(לז) מכיון שבמקום "הִחַל" שבתנ"ך יש בספרות המאוחרת "התחיל", איני משתמש לעולם בצורות הישנות: "החילתי", "אֶחַל", אלא בצורות המאוחרות: "הִתְחַלתי", "אֶתְחַלל". ובמקום "הִחַל בבראשית וְכָל־הַדְּבָרִים" אני אומר: "פָּתַח בבראשית וְסִיִּים בְּדִבְרֵי-הַיָּמִים", כמו בתלמוד: "פָּתַח בְּכַד וְסִיִּים בַּחֲבִית"⁽⁴⁸⁾. (לח) הפועל "הופיע" יש בו משום חגיגות: "הופיע מהר פארן"⁽⁴⁹⁾, אֶל נקמות הופיע"⁽⁵⁰⁾ וְאֶל תּוֹפֵעַ עָלָיו נִהְרָה"⁽⁵¹⁾. ולפיכך איני אומר לעולם: "הספר הופיע", אלא אומר אני בפשטות: "הספר יָצָא (לאור)".

(לט) ברבריסמוס גמור הוא לומר בעברית: "אני מביט על אדם זה כעל גיבור" במקום: "אני רואה גיבור באדם זה", או "אני רואה אדם זה כגיבור". (מ) וברבריסמוס קשה מזה הוא אופן-הביטוי: "הרעיון הגדול של קאנט הוא כזה (או: רעיון כזה) שאין לערער עליו", "ספרים טובים הם כאלה שמחנכים את האדם למוסריות". זהו תרגום מלועזית. בעברית צריך לומר: "הרעיון הגדול של קאנט הוא רעיון שאין לערער עליו", "ספרים טובים הם הספרים (או: אותם הספרים) שמחנכים את האדם למוסריות".

(נא) ורוסיציסמוס או פולוניסמוס הוא הביטוי הרוֹנֵחַ כיום בארץ-ישראל: "איך שלא יהיה", "איך שלא תתנצל", בעברית צריך לומר: "איך שיהיה", "איך שתתנצל". בביטוי הידוע "על כל צרה שלא תבוא"⁽⁵²⁾ באה המלה "שלא" משום "אֶל תפתח פה לשטן".

(מב) ולעומת זה, "עֲבָרָנוֹת" יתרה היא אופן-הכתיבה "בלתי-האמיתי" במקום "הבלתי-אמיתי". הרי צורה זו שאולה מערבית ("אֶלְעִיר"), והתיבונים, ששאלוה מערבית, כותבים תמיד "הבלתי-אמיתי", ולמה נשנה ממטבע, שטבעו הם?

(48) בבא קמא, כ"ז ע"א.

(49) דברים, ל"ג, ב'.

(50) תהילים, צ"ד, א'.

(51) איוב, ג', ד'.

(52) פסחים, קי"ז ע"א; תענית, י"ט ע"א.

(מג) סופרינו רגילים להטעים את שייכות-הקניין על-ידי מלות-הגוף: „אני“, „אתה“, „הוא“, „אנו“, „אתם“, „הם“: „דעתי אני“, „ספרך אתה“, „השקפותינו אנו“ וכו'. ואמנם, כך הוא כמה פעמים בתנ"ך. ואולם המלות הלועזיות *own, eigen* אינן מוטעמות כל צרכן על-ידי מלות-גוף אלו. יש בתנ"ך: „כרמי של לא נטרתי“⁵³. ומכיון שהמלה הקצרה „של“ מצויה בספרות המאוחרת הרבה, מן הראוי להשתמש לשם הטעמתה של שייכות-הקניין במלות: „שלי“, „שלך“, „שלו“, „שלנו“, „שלכם“, „שלם“: „דעתי שלי“, „ספרך שלך“. „השקפותינו שלנו“, וכו'. זוהי הטעמה נמרצת הרבה יותר. מד) אני חושב, שצריך להימנע משני נסמכים לסומך אחד, אף אם יש מעין זה בתנ"ך, מפני שבמשנה ובספרות שאחריה משמשת „של“ במקום הסמיכות לעתים קרובות ביותר: „תפילין של יד“, „תפילין של ראש“, „ייסורים של אהבה“⁵⁴. ואפילו יש במשנה: „חמור של ריחים של יד“⁵⁵. — שתי מלות „של“ במשפט אחד. ודאי, צריך להמנע גם ממלת „של“ כשהיא באה תכופה יותר מדאי, וכבר קבעתי כללים ברורים בנידון זה במקום אחר⁵⁶. ביחוד אין להסמך מלות עבריות אל מלות זרות ולהפך; וכן אין להסמך מלות זרות זו לזו. למשל, אין לומר: „אספורט-הקיץ“ אלא יש לומר: „האספורט של הקיץ“. אין לומר „פרופיסור-האוניברסיטה“ אלא יש לומר: „הפרופיסור של האוניברסיטה“. (מה) ליקוי גדול בספרותנו היא השימוש בשמות-עצם פרטיים של ארצות זרות, שלא נזכרו בתנ"ך ובתלמוד. סופר אחד כותב „שווייץ“ וסופר שני — „שווייצאריה“ ושלישי — „שווייציה“. האחד כותב „פולין“ והשני — „פולניה“, האחד „הולאנד“, „פינלאנד“ ו„זילאנד“, והשני — „הולאנדיה“, „פינלאנדיה“ ו„זילאנדיה“. אני חושב, שיש להתנגד בכל תוקף לחיקוי של הלשון הרוסית או הפולנית בנידון זה. בתנ"ך ובתלמוד אין שמות-הארצות מסתיימים תמיד ב-„יה“: פרס, מדי, יוון, כוש, הודו, ערב (רק בתלמוד ומדרש יש גם „ערביא“ או „ערביה“ מתוך השפעה יוונית ורומית) אינן מסתיימות ב-„יה“. ולמה נאמר „הולאנדיה“, „פינלאנדיה“ ו„זילאנדיה“ מפני שכך ברוסית או בפולנית? ומה יסוד לצורה „שווייצאריה“ מפני שכך ברוסית ובפולנית ובמקצת גם באיטלקית (Svizzera)? — רק בנוגע ל„פולניה“ אני חושב, שצורה זו היא יותר נכונה מן „פולין“, שאינה אלא כתיב עברי של השם הגרמני *Polen*, בעוד שבספרותנו מימיה-הבינים באה, בצד „פולין“, גם „פולניה“ (בצירוף לשון נופלת על לשון: „פה-לן-יה“, כמו ש„פולין“ היא: „פה-לין“) ו„פולוניה“, כמו בלאטינית *Polonia*.

(53) שיר-השירים, א', ו'.

(54) ברכות, ה' ע"א.

(55) זבים, ס"ד, מ"ד.

(56) עיין: י. קלוזנר, דיקדוק קצר של העברית החדשה, הוצאה ב', תל-אביב תרצ"ח.

ובצרפתית Pologne, ומכאן שם-התואר „פולני“ ולא „פוליני“. על כל פנים, מן הראוי לנהוג קביעות בדבר כמו בכל לשון חיה. (מו) אני כותב „ציטאט“, וברבים „ציטאטים“, ולא „ציטאטה“ וברבים „ציטאטות“, שהרי בלאטינית היא Citatum ובגרמנית das Zitat, ואין לחקות בעברית את הלשון הרוסית דוקה, שבה אומרים „ציטאטה“.

(מו) אני כותב ומנקד „אַרְצִישְׁרָאֵלִי“ (ולא „אַרְצִישְׁרָאֵלִי“) מפני שאני יוצא בזה בעקבותיו של התנ"ך: „צדקיהו“ אין הוא: „צדקי“ הוא „יהו“, אלא „צדק“ הוא „יה“.

(מח) אני משתמש תמיד ב„הרי“ במקום „הלא“ שבתנ"ך, על-פי השיטה של „תפוס לשון-אחרון“ (במובן של לשון מאוחרת). אבל אלה שכותבים „הלא“ שוכחים, שיש כאן ה"א השאלה: האם לא? – בדיוק כמו בצרפתית: N'est ce pas? וכן צריך לבוא בסוף-המשפט, שמתחיל ב„הלא“, סימן-שאלה. וכן צריך, לדעתי, לבוא סימן-שאלה אחר הביטוי „לא כל שכן“, שהרי יש כאן תמיהה⁵⁷: „לא כל שכן?“ – כלומר, לא הכל הוא כן? –

(מט) אני אומר „פורים-שושן“ ו„אשכנזית יהודית“ ולא „שושן-פורים“ ו„יהודית אשכנזית“, שהרי „שושן-פורים“ הוא גרמניסמוס כמו „ישיבה-בבכור“ (הספרדים אומרים: „פורים-שושן“), ו„יהודית אשכנזית“ היא „יהודית“, שהיא „מְאוֹשְׁכְנֻזָּה“ או מגורמנת, בעוד ש„יידיש דייטש“ היא גרמנית מיוהדת. וכן אני אומר: „חול-המועד של פסח“, „חול-המועד של סוכות“ ולא „חול המועד פסח“, „חול המועד סוכות“, שהרי שם-עצם עם ה"א הידיעה אינו יכול להיות נסמך. ולהופעות לשוניות כאלו קראתי: „סימני-מיתה בעברית החיה“⁵⁸.

(נ) ואחד משאר סימני-המיתה בעברית החיה היא הכתיבה של הספֶּרָה 1: 1. קילר, 1. לירה“ במקום „קילו א“, „לירה א“, וכן אופן-הכתיבה של מספרים משמאל לימין: 1942 – 1932, במקום לכתוב אותם מימין לשמאל: 1932–1942, כדרך הכתיבה הכללית בעברית ובשאר לשונות שמייות. השפעה לועזית בולטת יש כאן.

(נא) והשפעה לועזית בולטת יש גם באופן-כתיבה זה של סופרינו: „ספר זה מהווה תקופה חדשה בספרותנו“, „שיטה זו היוותה התחלה למעשים חדשים“, במקום לכתוב בפשטות: „ספר זה הוא תקופה חדשה“, „שיטה זו היתה התחלה“. בספרות הפילוסופית שלנו משמש פועל „הָיָה“ במקום „הָיָה“ לעתים רחוקות ותמיד במובן של יצירה מופשטת (generatio)⁵⁹. בתלמוד בא פועל זה רק פעם אחת, ורק במובן השייכות: „במִהְרָה עצמה“⁶⁰.

57) שצריך לומר „תמיהה“, „כמיהה“ ולא „תמיהה“, „כמיהה“ למרות שהה"א היא יסודית – עיין י' קלוזנר „עניות מתוך עשירות“, לשוננו, XI (תש"א), 106.

58) עיין במאמרי בשם זה ב„הארץ“, תרצ"ג, גיליון 4051.

59) עיין: קלאצקין-צובל, אוצר המונחים הפילוסופים, I, 160–161.

60) עיין: כתובות, מ' ע"ב, ופירש רש"י שם.

(נב) אחד מן הַקְשָׁיִים (לא הַקְשָׁיִים!) של הַעֲתָק המלות והשמות הזרים לעברית הוא חוסר אות כדי לציין בה את אות-הקול הלוועזית e. לאות-הקול o יש לנו „ו“, לאות-הקול u יש לנו „ו“, לאות-הקול i יש לנו „י“, לאות-הקול a הורגלנו מימי-הביניים להשתמש באות „א“, כמו במלות זרות בערבית. ולעומת זה, אות-הקול e אין לה אות עברית מתאמת כשכותבים ומדפיסים עברית בלא ניקוד. בימי-התלמוד ובספרות שאחריה היו משתמשים גם לשמה באות „י“: „נירוֹן“—Nero. אבל שימוש זה מביא לידי אי-בהירות: אינך יודע אם „י“ זו מסמנת e או i לוועזית. העתון „דבר“ הציע והעתון „הארץ“ קיבל להשתמש לשם כך ב־אָ (א' סגולה). לשימוש כזה אין שום יסוד בספרות העברית משום תקופה. ואם זה בא רק לשם נוחיות, למה לא נשתמש באות „ע“, כמו שכתבו אבותינו את המלות הלוועזיות בעברית („בערגער“), ובפרט שְׁלֶשְׁמוֹשׁ זה דוקה יש יסוד כלשהו בכנענית או בפונית החדשה? (61) — ולפיכך אני מציע הצעה פשוטה וקלה: להוסיף קו עליון לכל יוֹד, שמִשְׁמַשׁת במלה זרה במקום e: נִירוֹן, בִּירְגִיר, צִירְצִיל, דֶּאנְטִי, בִּירְגֶּמָן, בִּירְגֶּמָן; אבל: שִׁילָה, חִיסִין, סְטֶאלין — בלא קו עליון, וכבר הצעתי לִסְמֵן את אות-הקול y ואת האות u בצרפתית, u בגרמנית, עִלִּידי קו עליון על „ו“: פֶּסוֹכּוֹלוֹגִיָה, שׁוֹרִיר, מוֹסִי— והרבה קיבלו את הצעתי זו.

.

ודאי, כל מה שהצעתי בנ"ב הסעיפים הללו אינו אלא דעות-יחיד בעניינים לשוניים. ואני חוזר על מה שאמרתי בתחילת-המאמר ואומר: חלילה לי לדרוש: קבלו דעתי! — יוֹדְעִי ויודעני, שכמה וכמה מדבְּרֵי אלה על מלות וביטויים עבריים יעוררו התנגדות נמרצת, ואני נכון לדון עם כל מתנגד לדעתי בנחת וברצינות על כל טענה וטענה. אני רק דורש, שכל מתנגד ישים אל לבו, שדעות אלו בעניינים לשוניים הן פְּרִים של חקירות לשוניות ושל ניסיון לשוני כמעט במשך חמישים שנה, ועל־כן אין מן הראוי לדחותן בקלות יתרה ומתוך ביטול (*).

ירושלים-תלפיות, כ"ח במרחשוון, תש"ג.

61 עיין: P. Schröder, Die Phönizische Sprache, Halle 1869, SS. 97—99.

Anm. 7.

(*) [בדעתי לדון בשאלות חשובות אלו, שלא כולן דעת יחיד הן, כחוברת הבאה העורך].

ללשון הילדים והעם

א. העתיד הסובייקטיבי בפי ילדינו

לעתים קרובות אנו שומעים מפי ילדים ובני הנוער בארץ ביטויים כגון "שילך בעצמו!", "שיקרא המורה!", "שלא אשמע דברים כאלה מפיך!", מה תפקידה של הש' במשפטים כאלה?

זמן העתיד משמש בעברית לציון פעולה בשתי הוראות: הוא קובע שעובדה מסוימת תהיה או לא תהיה בלי להביע אליה יחס מיוחד מצד המדבר — עתיד אובייקטיבי, או הוא מביע אליה יחס מסויים — עתיד סובייקטיבי. העתיד הסובייקטיבי מביע זירוז, בקשה או משאלה או הסכמה, פקודה או איסור. להבטת עתיד אובייקטיבי משמש עתיד רגיל ולהבטת עתיד סובייקטיבי — עתיד מוארך או עתיד מקוצר. מדרכו של האדם להאריך כשהוא מבקש ולקצר כשהוא מצווה. לכן משמש על פי רוב בעברית המקראית העתיד המוארך להביע זירוז, בקשה, משאלה או הסכמה, והעתיד המקוצר להביע פקודה או איסור. והנה כמה דוגמאות: "ואמר משה: אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה" (שמות ג, ג) — הבה אסור ואראה (זירוז); משה פנה למלך אדום: "נעברה נא בארצך" (במדבר כ, יז) — בבקשה ממך תן לנו לעבור בארצך (בקשה); ישראל אמר ליוסף: "אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך כי עודך חי" (בראשית מו, ל) — עכשיו אני מוכן למות (משאלה או הסכמה); "יהי רקיע בתוך המים!" (בראשית א, ו) — פקודה; "איש אל יִרָא בכל ההר!" (שמות לד, ג) — איסור. ויש שמשאלה מובעת בעתיד מקוצר, כגון דברי שמשון: "תָּמַת נפשי עם פלשתים! (שופטים טו, ל) — הלוואי ואמות עם פלשתים.

העתיד המוארך והעתיד המקוצר קיימים רק בלשון המקרא. בלשון התלמודים והמדרשים מובע העתיד הסובייקטיבי בעתיד רגיל, כגון: "מי יגלה עפר מעיניך!" (סוטה ה, ב) — משאלה — ולא: מי יגל (י' בשוא, ג' בפתח); "אל תשתה!" (מכות ג, ז), ולא: אל תשת, כמו: "יין ושכר אל תשת" (ויקרא י, ט); "האומר: נלך ונעבוד" (סנהדרין ז, י), ולא: נלכה ונעבדה, כמו: "נלכה ונעבדה אלהים אחרים!" (דברים יג, ז). העתיד המוארך אינו קיים כלל בלשון התלמודית, והעתיד המקוצר נשתמר במשפטים מעטים מאד וגם בהם הוא מוטל בספק, כי בנוסחאות אחרות בא העתיד הרגיל (סגל, דקדוק לשון המשנה, ע' 120), כגון: אל תאמן — אל תאמין בעצמך (אבות ב, ד), אל תחזיק — אל תחזק טובה לעצמך (שם ב, ח), יוצא רק הפועל ה"ה, כגון: "יהי ביתך בית ועד לחכמים" (שם א, ד), ואשר למשאלה בלשון התלמודית, הרי היא מודגשת לפעמים קרובות בביטויים מיוחדים, כגון: מי יתן (מהמקרא), יהי רצון, הלוואי, ולואי, למשל: "יהי רצון שתגיע לחצי ימי!" (מגילה כח, ע"א).

הסופרים בתקופת ההשכלה, שלשונם מבוססת על לשון המקרא, השתמשו

בעתיד הסובייקטיבי של המקרא. מאפו, למשל, מרבה לגוון את לשון גיבוריו בעתיד מוארך ובעתיד מקוצר. ב"אהבת ציון" פרק ו', למשל, מדברת תמר לתרצה אמה כדברים האלה: "אס' ע'ד ה' - נא לבי בממתקים ובעיסים רמונים אחר אלה - נא עם מעכה בשווקים וברחובות לראות בבני הערים האחרות, באי מועד, ואשובה בצהרים".

בימינו אלה אנו מבחינים בקיום הדקים שבלשונו העתיקה להלכה, אך לא למעשה, ואיננו מנצלים את הרכוש הלשוני שנוצר ונתגבש לצרכים מיוחדים. וכן אין אנו משתמשים לא בעתיד מוארך ולא בעתיד מקוצר (על פרוזה הכתוב מדבר). אולם אנו מבחינים במחשבתנו בין עתיד לעתיד, ואנו מרגישים צורך בצורה מיוחדת להבעת עתיד סובייקטיבי. צורך זה מורגש ביותר משום שהשתמשנו בו כשחשבנו ודיברנו שנים רבות בלשונות לועזיות שבהן הוא קיים. ומכיון שיש צורך בצורה כזאת, מנסים הילדים ובני הנוער לנצל בלשון הדיבור למטרה זו את האות *ש* המקשרת את המשפט הטפל בפועל הראשי שבמשפט העיקרי והמשמשת פתיחה להבעת משאלה, כגון: אני רוצה *ש* תקרא ספר זה, אני מבקש *ש* תלך, ולכן אנו שומעים את המשאלה "שילך בעצמו" או "שיקרא המורה" ואת האיסור "שלא אשמע דברים כאלה מפיו!".

ההבחנה בין העתיד האובייקטיבי לעתיד הסובייקטיבי בחוש הלשון של הילדים ובני הנוער היא כה מפותחת עד שלפעמים נפלטת מפיו ילד *ש* בודדת בלי קשר לפועל. ולדוגמה מעשה שהיה. ילדים משחקים על יד עץ גבוה. אחד מהם מטפס עליו ומגיע לצמרתו. הענף, שהוא נשען עליו בכל גופו, מתכופף ונוטה להישר. הילד נמצא בסכנה ואחד מחבריו קורא: הוא יפול! חבר אחר, רגיש, מתרגז מעקשנות המטפס, חושב את הנפילה מעל העץ לעונש מתאים וקורא בהתרגשות: שיפול! כלומר: הלאוי יפול! או: לא איכפת לי שיפול! וכשהמטפס אינו מושפע מדרישות חבריו לרדת וכשהתרגשות העומדים למטה מגיעה לשיאה והקריאות גוברות והולכות, גובר גם רוגז החבר הרגיש והוא קורא מתוך התרגזות והתרגשות: *ש*! (במקום: שיפול!), כלומר ביטוי איחול במקום "הלאוי" בלי כל פועל. קריאה זו מתאימה ברוסית לביטוי *nyemb*, בגרמנית לביטוי *möge (mag) er* ובאנגלית לביטוי *may he*.

ואם הצורך בעתיד סובייקטיבי גדול וצורת העתיד המוארך והעתיד המקוצר אינה קיימת בלשון ימינו, האם נוכל לקבל את יצירת הילדים ובני הנוער כמטבע לשונית ולאשרה ככונה? לא! אין צורך הכרחי ביצירה זו, משום שבלשון ימינו יש ביטויים כתחליף לצורת העתיד המוארך והעתיד המקוצר שבלשון המקרא ואלו הם: המלה נא להבעת בקשה והמלה אל להבעת איסור. הדוגמאות המובאות לעיל נוכל אפוא להביע כדלקמן: "ילך בעצמו" או "ילך לו בעצמו" או "ילך נא בעצמו" (לבקשה); "יקרא נא המורה!" "אל אשמע דברים כאלה מפיו!" ואשר לזירז ולמשאלה או להסכמה, כגון בדוגמאות דלעיל "אסורה נא ואראה", "אמותה הפעם!", "תמת (מ' בחולם חסר) נפשי עם פלשתים!" — הרי הסובייקטיביות שבהם מובעת בלשון ימינו בעתיד רגיל בתוספת ביטוי הזירז המקראי *הב' ה'*, ביטוי המשאלה המקראי *לו* או *מי יתן*, אחד מביטויי המשאלה שבלשון התלמודית *יהי רצון*, הלאוי, ולואי או בתוספת פועל עזר. המשפטים הנידונים יובעו אפוא כדלקמן: "הב' ה' אסור ואראה", "הפעם אוכל למות!" "מי יתן (הלאוי, ולואי) ותמות (מ' בשורק) נפשי עם פלשתים!" או "יהי רצון שתמות נפשי עם פלשתים!". ויש שבא עתיד

רגיל בלי כל תוספת והמשאלה מובעת בהטעמה מיוחדת, כגון: „אמות הפעם!!!“, כי גדול, כידוע, כוחה של ההטעמה בלשון והיא באה לפעמים במקום צורה דקדוקית.

ב. ביודעים ובלא יודעים וכיו"ב

כדי לציין עשיית דבר מתוך הכרה או שלא מתוך הכרה, משתמשים בעברית בביתויים ביודעים, בלא יודעים. ביתויים אלו השתרשו בלשון במידה כזאת, שהם נחשבים כמעט לתוארי פועל, ומשתמשים בהם גם ביחס לנושא במספר יחיד, כגון: פלוני עשה את הדבר ביודעים או בלא יודעים. אולם מניין סיום הריבוי בביתוי זה? האם נכון הוא?

הביתוי ביודעים הוא תיאור מצב, המתאר את הנושא בשעה שהוא פועל או נפעל, כמו תיאורי המצב במשפטים אלה: נחנו נעבור חלוצים (במדבר לב, לב) — כשאנו חלוצים; נמצאו חמשת המלכים נחבאים במערה (יהושע י, יז) — כשהם נחבאים; אני מלאה הלכתי (רות א, כא) — כשאני מלאה; המלך קורא יושב (סוטה ז, ח); הם מושלכים לחמה רעבים וצמאים (איכה רבה א).

יש שלתיאור המצב נוספת ב', כגון: [הם] אורגים בין בעומדין בין ביושבין (זבים ג, ב); הבא בין בשוגג בין במזיד (יבמות ו, א); נכנס ר' טרפון בלא מתכרין (עירובין ד, ד); על חטא שחטאנו לפניך ביודעים ובלא יודעים (תפילה) — כשאנו יודעים וכשאין אנו יודעים.

בינוני כתיאור מצב מתאים לנושא במין ובמספר, כפי שנראה מהדוגמאות דלעיל. היוצאים מן הכלל מעטים מאד במקורותינו העתיקים. תואר המצב ביודעים, שהוא בריבוי, מתאים אפוא לנושא בריבוי, ולנושא ביחיד מתאים הביתוי ביודע. וכן נמצא גם ברש"י בשבת קנ"ו, ע"ב: קָצְצו בלא יודע (העירני על כך מר אברונין). התאמת ביודעים לנושא במספר יחיד באה, כנראה, בהשפעת התפלה הידועה הנזכרת לעיל „על חטא שחטאנו לפניך ביודעים ובלא יודעים“, כשלא שמו לב למין ולמספר של הנושא.

גם הביתויים בשוגג, במזיד הם תיאורי מצב, כפי שנוזכר לעיל — בנגוד לביתויים בשגגה, בזדון. שהם תיאורי אופן ממש, כגון: נפש כי תחטא בשגגה (ויקרא ד, ב), והאיש אשר יעשה בזדון (דברים יז, יב). ולכן יש להתאים גם את הביתויים בשוגג, במזיד לנושא במין ובמספר ויש לומר, למשל: הוא עשה את הדבר בשוגג או במזיד, היא עשתה את הדבר בשוגג, הם עושים את הדבר במזידים וכו'.

ג. ישב — התישב, עמד — נעמד

תכופות אנו שומעים, בייחוד מפי ילדים ובני הנוער, את הביתוי „פלוני התישב על כסא“. אנו נוהגים לתקנו ולומר „פלוני ישב על כסא“, משום שהפועל התישב משמש בהוראה „קבע ישיבה על קרקע“, כגון: כל ארץ, שגזר עליה אדם הראשון לישב, נתישבה (ברכות לא, ע"א). וכן אנו מתקנים את הביתוי „השעון נעמד“ ואומרים „השעון עמד“, משום שהפעל עמד אינו קיים במקורותינו העתיקים בבניין נפעל. אולם ניתן את דעתנו על כך, מניין באו ביתויים אלו, כלומר אולי הם נובעים מתוך צורך מיוחד, מפני שאין להם תחליף בלשון.

הפעלים העומדים י ש ב, ע מ ד מציינים בעברית גם התחלה של מצב וגם המשכו. כגון: וישם כסא לאם המלך ותשב לימינו (מלכים א ב, יט) — התחלה של ישיבה; ועלי הכהן יושב על הכסא (שמואל א א, ט) — המשך של ישיבה; בן אדם, עמד על רגליו! (יחזקאל ב, א) — התחלה של עמידה; ואנכי עמדתי בהר ארבעים יום וארבעים לילה (דברים י, י) — המשך של עמידה. אולם לפעמים יש צורך לציין במיוחד את הישיבה או את העמידה כהתחלה או כהמשך. בדרך כלל רואים בפועל י ש ב המשך של ישיבה. כדי לציין התחלה של ישיבה, יש צורך בצורה מיוחדת, ולשם כך נוצרה בלשון העם הצורה ה ת י ש ב — כפעולה חוזרת בבניין התפעל.

הפועל ע מ ד מציין בדרך כלל המשך של עמידה. לציון התחלה של עמידה לגבי אדם נוצר פועל מיוחד והוא ק ו מ. ומכיון שפועל זה אינו קיים לגבי חפץ, כגון שעון, ומכיון שגם כאן יש צורך בצורה מיוחדת לציון התחלה של עמידה, נוצרה בפי העם הצורה נ ע מ ד, כגון: השעון נעמד בשעה שש. כל תחליף לפועל זה, כגון "פסק מלכת" וכדומה, הוא ארוך ומלאכותי. ויפה בניין נפעל לציון התחלה, שכן זהו אחד מתפקידיו — שינוי גמור במצב.

יוצא אפוא כי שני הפעלים הנדונים ה ת י ש ב, נ ע מ ד נוצרו מתוך צורך מיוחד, משום שאין להם תחליף בלשון, ובבניינים הנכונים המתאימים לתכנם. ומשום כך עלינו לקבלם ולאשרם כביטויים נכונים, גם בלשון הדיבור וגם בלשון הכתב.

ד. כמו כן

רבים משתמשים בצירוף כמו כן להשוות עובדה אחת לעובדה אחרת. ולדוגמה יובא כאן משפט ממאמר של סופר ותיק, שנתפרסם באחד העתונים מ"ד ניסן תש"ב, וזו לשונו: "שני זרמים הם העוברים דרך כל שירתנו הלאומית וכמו כן דרך כל המדרשים העתיקים".

אולם צירוף זה אינו אלא כפל עניין בשתי מלים ללא צורך. כל אחת משתי מלות ההשוואה כמו כן היא עצמאית, וזכות קיומה בלי הצטרפות למלה אחרת אינה מוטלת בספק, כגון: ירדו במצולות כמו אבן (שמות טו, ה), מי זאת הנשקפה כמו שחר? (שה"ש ו, י), ואני לא עשיתי כן מפני יראת אלהים (נחמיה ה, טו), כן תעשה לשורך (שמות כב, כט), המלה כן משמשת בספרות התלמודית וגם בלשון ימינו לא רק כתואר פעל לשם השוואה, אלא גם כמלת קישור לציון תוספת, בהוראת "כך גם", כגון: שלשה שאכלו כאחד אינן רשאים ליחלק (שלא יתבטל הדימון) וכן ארבעה וכן חמשה (ברכות ז, ד); שור שנגח את הפרה ונמצא עוברה בצידה וכו' משלם (בעל השור) וכו', וכן פרה שנגח את השור ונמצא ולדה בצידה וכו' משלם (בעל הפרה) וכו' (ב"ק ה, א); ומלשון ימינו: הגיעו לרוסיה שני המשלוחים הראשונים שנאספו בא"י לטובת פליטי פולין. כן נתקבל המשלוח מארצות הברית ("דבר" ח' בניסן תש"ב). המשתמשים בביטוי כמו כן מתכוונים למלה כן בהוראה זו, כלומר במשמע "כך גם". המשפט דלעיל צריך אפוא להיות מנוסח כך: "שני זרמים הם העוברים דרך כל שירתנו הלאומית וכן דרך כל המדרשים העתיקים".

המקור לטעות בביטוי כמו כן הוא במקרא שבו הוא נמצא פעם אחת — בפסוק "ויושביה כמו כן ימותון" (ישעיה נא, ו). רש"י לא פירש את הביטוי כמו

כן, ותרגום יונתן הוא: ויתבהא אף אינון הכן ימותון. ונראה שרש"י תפס את הצירוף הזה כתואר פעל בלבד, כביטוי השואה, כי השתמש בו בהוראה זו («כך גם») או בהוראה «כך» בכמה וכמה מקומות (גם בפירושים שיחוסם לרש"י מוטל בספק, כגון בפירוש לדברי הימים), למשל: אף על פי שנתנו לבני קהת ע"פ הגורל נפל גם להם הגורל לתת כמו כן לגרשום (דה"א ו, נו); היה מציר ציור כעין שרשרת שמדביקין בו כל דבר כמו כן היה עושה כאן בין ציור לציור (דה"ב ג, ה); אל תאמר: הואיל ואבא חכם גדול היה אף אני אהיה כמו כן בלי שום טורח (אבות ב, יב); הנושא את האשה ופסקה עמו לזון את בתה חמש שנים וגירשה בתוך חמש שנים ונשאת לאחר ופסקה עמו כמו כן (גיטין נא, ע"ב). ואולם רבים מהאחרונים מפרשים את הביטוי הזה «כמו כנים», מהם: שטראק, קניג, גזניוס, קאוטצש, מרטי, צונץ, בובר, טורטשינר. ופירוש זה מתקבל על הדעת כי לפיו יש בביטוי זה השוואה המקבילה הקבלה מקראית לשני הצירים הקודמים «שמים כעשן נמלחו, והארץ כבגד תבלה», ואילו הפירוש «כן», כלומר תואר-פועל בלבד, פוגם בתקבולת והופך את השירה לפרוזה.

אין אמנם לפסול בהחלט את הביטוי כמו כן במשמע כך או כך גם מפני שהוא נמצא ברש"י, אבל יש להימנע משימוש — משום שהוא מבוסס על פסוק אחד במקרא שפירושו מוטל בספק ומשום שאין בו צורך כלל וכלל.

הערות והצעות

אוריה פלדמן

שבששת כיון דעל על

ידעו חכמינו מה שאמרו בקבעם שהשיבושים כיון שהיכו שרשים עלולים הם לחדוד ולהתפתח כהנה וכהנה. בימינו אלה, כשהרכב האוכלוסיה העברית בארץ אינו קבוע ומשתנה משנה לשנה, מתפתחים והולכים מפעם לפעם שיבושים חדשים; ומהם היכו אחדים שרשים במידה מבהילה כזאת, שהם סכנה אמיתית לטהרתה של לשון-החיים ובמידת-מה אף של לשון הספרות.

על אחדים מהשיבושים האלה, הנוגעים למדעי הטבע, ברצוני לעמוד בזה.

(א) «מלון». — במלה זו החלו להשתמש בשנים האחרונות, כדי לסמן בעברית את הצמח הירוע בשמו המדעי Cucumis melo, ברוסית בָּשֶׁם — Дыня (דִּינְיָה), ובכמה שפות אירופיות בשם «מלון» (Melon). לא נעמוד כאן על האסון שבטרנסקריפציה (מכת-מדינה היא!) — שהרי בעתונות ובמספרים בלתי-מנוקדים אין הבדל בין «מלון», «מלון», «מלון»... על הראשונים אנו בוכים, ולמה לנו להוסיף עוד את השלישי?... ואולם העיקר הוא לא בזה, אלא בהכנסת שרשים לועזיים, שהם זרים ללשונו ומכערים אותה. משום מה נכניס לשפה העברית דווקא את השורש הלטיני «מלון», ולא את הסלבי «דִּינְיָה»? במה עדיף הראשון מן השני? ואם נרשה להכניס היום מלים לטיניות חדשות לשפה, מי יערוב לנו שמחר באמת לא יכניסו לנו מלים

כן, ותרגום יונתן הוא: ויתבהא אף אינון הכן ימותון. ונראה שרש"י תפס את הצירוף הזה כתואר פעל בלבד, כביטוי השואה, כי השתמש בו בהוראה זו («כך גם») או בהוראה «כך» בכמה וכמה מקומות (גם בפירושים שיחוסם לרש"י מוטל בספק, כגון בפירוש לדברי הימים), למשל: אף על פי שנתנו לבני קהת ע"פ הגורל נפל גם להם הגורל לתת כמו כן לגרשום (דה"א ו, נו); היה מציר ציור כעין שרשרת שמדביקין בו כל דבר כמו כן היה עושה כאן בין ציור לציור (דה"ב ג, ה); אל תאמר: הואיל ואבא חכם גדול היה אף אני אהיה כמו כן בלי שום טורח (אבות ב, יב); הנושא את האשה ופסקה עמו לזון את בתה חמש שנים וגירשה בתוך חמש שנים ונשאת לאחר ופסקה עמו כמו כן (גיטין נא, ע"ב). ואולם רבים מהאחרונים מפרשים את הביטוי הזה «כמו כנים», מהם: שטראק, קניג, גזניוס, קאוטצש, מרטי, צונץ, בובר, טורטשינר. ופירוש זה מתקבל על הדעת כי לפיו יש בביטוי זה השוואה המקבילה הקבלה מקראית לשני הצירים הקודמים «שמים כעשן נמלחו, והארץ כבגד תבלה», ואילו הפירוש «כן», כלומר תואר-פועל בלבד, פוגם בתקבולת והופך את השירה לפרוזה.

אין אמנם לפסול בהחלט את הביטוי כמו כן במשמע כך או כך גם מפני שהוא נמצא ברש"י, אבל יש להימנע משימוש — משום שהוא מבוסס על פסוק אחד במקרא שפירושו מוטל בספק ומשום שאין בו צורך כלל וכלל.

הערות והצעות

אוריה פלדמן

שבששת כיון דעל ע

ידעו חכמינו מה שאמרו בקבעם שהשיבושים כיון שהיכו שרשים עלולים הם לחדוד ולהתפתח כהנה וכהנה. בימינו אלה, כשהרכב האוכלוסיה העברית בארץ אינו קבוע ומשתנה משנה לשנה, מתפתחים והולכים מפעם לפעם שיבושים חדשים; ומהם היכו אחדים שרשים במידה מבהילה כזאת, שהם סכנה אמיתית לטהרתה של לשון-החיים ובמידת-מה אף של לשון הספרות.

על אחדים מהשיבושים האלה, הנוגעים למדעי הטבע, ברצוני לעמוד בזה.

(א) «מֶלֶוֹן». — במלה זו החלו להשתמש בשנים האחרונות, כדי לסמן בעברית את הצמח הירוע בשמו המדעי Cucumis melo, ברוסית בָּשֶׁם — Дыня (דִּינְיָה), ובכמה שפות אירופיות בשם «מֶלֶוֹן» (Melon). לא נעמוד כאן על האסון שבטרנסקרי-פציה (מכת-מדינה היא!) — שהרי בעתונות ובמספרים בלתי-מנוקדים אין הבדל בין «מֶלֶוֹן», «מֶלֶוֹן», «מֶלֶוֹן»... על הראשונים אנו בוכים, ולמה לנו להוסיף עוד את השלישי?... ואולם העיקר הוא לא בזה, אלא בהכנסת שרשים לועזיים, שהם זרים ללשונו ומכערים אותה. משום מה נכניס לשפה העברית דווקא את השורש הלטיני «מֶלֶוֹן», ולא את הסלבי «דִּינְיָה»? במה עדיף הראשון מן השני? ואם נרשה להכניס היום מלים לטיניות חדשות לשפה, מי יערוב לנו שמחר באמת לא יכניסו לנו מלים

סלביות, ומחתיים — הודיות, יפניות וכו' והרי המלה „דגיה“ דומה במדת־מה במשקלה לנחי ל"ה, לשליה, לקריה, לבגיה וכו'! הרי משקלה — „משקל עברי“ ממש!

מאידך גיסא הרי יש לנו שם עברי, שנוהגים להשתמש בו זה שנים רבות, והוא — אבטיח זהב, שם המתאים לשמו של הצמח בשפה הקרובה לשפתנו ביותר, בערבית — בטִיח' אַצְפֶּר *بطيخ اصفر*. בשם זה משתמש „המגדיר לצמחי א"י“ לאגי, זהרי ופינברון, אשר המונחים העבריים שלו עברו בזמנו תחת שבט הביקורת של ועדת מומחים, שחבריה היו ביאליק וז"ל, פ' אורבוכ, מ' אורחי וכו'. בשם זה משתמש ועד הלשון גם בחוברת שהוצאה על־ידו בשם „ילקוט צמחים“ (תל־אביב, תר"ץ). בספרי הדרכה לגידול ירקות שחזברו ע"י אל. יפה (בשנת תרפ"א וע"י פפולר (בשנת תרצ"ו) נזכר רק השם: „אבטיח זהוב“. וכן אם נעיין במלונים הגדולים ובמחקרי היסוד (ב„מלון השפה העברית“ ל. גרובסקי, ב„מלון הלשון העברית“ לבן־יהודה, ב־ „Flora der Juden“, לחכם עמנואל לעף) — ככולם נמצא ל־Melon, ל־Дыня שלנו, רק את השם העברי: „אבטיח זהוב“.

אמנם השם הזה אינו נוח ביותר לשימוש מפני היותו מורכב משתי מלים, וביותר קשה להוסיף לו את כינויי־השייכות (והלא הם הכרח בחיי יום־יום!) — אעפ"כ צרה זו מצויה בעברית במלים רבות עד מאד (ועוד יותר מזה בגרמנית!), ועלינו להשלים אתה מאין מוצא אחר!

ב) „קולרָבִי“ (Kohlrabi). — הכנסת מלה זו לשימוש בדיבור העברי היא חטא לא קטן מן הקודם, ואולי גדול ממנו. כי מלים לטיניות עברו במשך מאות ואלפי שנים לכל השפות, וגם שפתנו אנו קלטת בימי בית שני כמה מונחים מהלטינית, כגון אספרגוס, קנבוס ועוד. אבל להכניס לשפתנו מלים גרמניות ולהעמיד פנים כאילו הכל כאן בסדר, — הרי זה חטא לא יכופר! והמלה Kohlrabi מלה גרמנית היא, מורכבת משתיים מ־Kohl (כרוב) ומ־rabi (לפת), והצרפתי קורא לאותו צמח (ובצדק!) Chou-rave. על־סמך זה קבעתי עוד לפני שנים רבות את השם העברי „כרוב לפתי“ ל־Kohlrabi, ואין להשתמש באותיות מרובעות ב„קולרבי“. בעברית פירושה של מלה זו היא „קולו של הרבי“...

ג) „מֶקֶק“. — מלה זו, אשר מורי הלשון הצליחו להרחיקה משפת־הדיבור (בסוף המאה הקודמת היו לפעמים משתמשים בה), שבה לתפוס מקום למרות הכיעור שבה ולמרות אי־הדיוק שבה (בספרותנו הקדומה נזכר רק „מקק דספרי“). כיום הזה נוהגים לסמן בה את בעה"ח הידוע ברוסית בשם Таракан או Цуцесак בגרמנית בשם Prusse או Franzose, ובצרפתית — בשם Prussien. שמו המדעי (יש ממנו מינים אחדים בארץ) הוא Periplaneta orientalis, והנה בספרו של י' אהרני „הארבה“ (ירושלים, תר"פ), שנערך ע"י ד"ר יצחק אפשטיין, נקבע לבע"ח זה ע"י המחבר וע"י העורך השם העברי: „תִּיקָן“, על־יסוד צורת התיק של הביצים, אשר הנקבה מטילה. שם זה מובן ללבו של כל חוקר־טבע ומורה וללבה של כל בעלת־בית. הוא בהחלט ברוחה של השפה העברית, נוח לנטיית, להוספת כינויים וכו', וכבר השתמשו בו רבים **, מהם גם כותב השורות האלה בתרגום מאמרו של בודנהימר על „החריקים מישירי־הכנף“ שפורסם במאסף סופרי א"י בשנת תרפ"ו.

* ועד הלשון קבע כרוב־הקלה (מלון למונחי המטבח, עמ' 24). המערכת.

** ר' לשוננו, כרך ה, 37. המערכת.

לשם מה אפוא נשתמש במלה "מקק"? ... שמא צלצולה מקסים את אזנו של השומע?

ויש בתי-מסחר (ודוקא מהרציניים שבהם, מהמטים אוזן להתפתחות השפה העברית) אשר קבעו לתשכירי-המלחמה שלהם נגד התיקנים את השם: "מקזול" וכדומה. והרי באותה הצלחה ממש אפשר היה קבע: "תיקזול" או "תיקזול", או משהו מעין זה, והכל אתי שפיר...
נותרה מן הכיעור! נרחיק את הגטע הזר מכרמנו!

ב' צ'יזיק

על הקישות והמלפפון

כל היודע להעריך את חשיבות ההגדרה הנכונה של שמות הצמחים המוזכרים בספרותנו, לא רק ביחס אל הלשון העברית אלא גם ביחס למדע העברי, לתולדות החקלאות והתרבות הכללי, יצטער בוודאי כמוני על זאת, שלא באה שום הערה מצד המערכת למאמרו של ש"ד יפה "מלפפון — מה פירוש", שנדפס בלשוננו, כך זה עמ' 42 ואילך. קרה מקרה ואחד מבני הישוב הישן בפתח-תקוה, שמואל כהן לפשיץ, הוציא לאור בשנת תרע"ב חוברת קטנה לגידול ירקות בא"י; המחבר התקשה לקרוא שם למין דלעת *Cucurbita pepo* מקבוצת *giramontia* הנזכר במשנה בשם "דלעת יונית" (כך קוראים למין זה גם היום ברוסית (Греческий кабачек) וקרא אותו בשם "קישוא" שיש מעין דימוי לשם הערבי "כוסה" كوسی ומכיון שלא נשאר לו שם לפרי של *Cucumis sativus* קרא לאחרון בשם מלפפון. ואולי סמך ל' על פירושו של הרמב"ם למלפפון "חיאָר — خيار.

המחבר לא היה בקיא בגידולי הדילועים בארצות השכנות לא"י והכניס שלא מדעת שגיאה אשר השתרשה בלשון ההמון שידיעתו בעברית בכלל דלה מאד וחושו בנידון זה לקוי.

מאלפת היא הפרשה הנאה על הקישות והמלפפון של ר' יודן בר מנשה שבה תיאור קל של הכוחות הטמירים בטבע לא בנוסח המיתוס היוני, כי אם בנוסח מיצ'ורין הרוסי ותלמידיו (תורת הטרנספלנטציה). האחרונים הצליחו להרכיב מלפפונים, קישואים ואבטיחים על דילועים ואין שום סתירה בדברי ר' יודן לאור המדע בימינו אנו.

"אדם נוטל מעה אחת מפטימה של קישות ונוטעה והיא נעשית מלפפון. ר' יהודה אומר עקרו (כנתו) כלאים אדם נוטל מעה אחת מפטימה של אבטיח ומעה אחת מפטימה של תפוח (מין דילוע) (Melo) ונותן בתוך גומה אחת והן נתאחין ונעשין כלאים לפום כן צווחין ליה בלישנא יונה מלפפון (ירושלמי כלאים א, ב).

בנוגע לזיהוי השמות של הדילועים יש לדעת כי בשפה הערבית אין לדילועים אף שם מקורי אחד והשמות החיים היום בפי הערבים הם ירושת המזרח העתיק. השמות "כוסה ופקוס" מקורם יוני (בעברית יש פועל "משיפקסו") השם חיאָר היא מלה הודית או פרסית. בפרס מסמנים בו גם את הזנים השייכים ל *Cucumis flexuosus*

לשם מה אפוא נשתמש במלה "מקק"? ... שמא צלצולה מקסים את אזנו של השומע?

ויש בתי-מסחר (ודוקא מהרציניים שבהם, מהמטים אוזן להתפתחות השפה העברית) אשר קבעו לתכשירי-המלחמה שלהם נגד התיקנים את השם: "מקזול" וכדומה. והרי באותה הצלחה ממש אפשר היה קבע: "תיקזול" או "תיקזול", או משהו מעין זה, והכל אתי שפיר...

נותרה מן הכיעור! נרחיק את הגטע הזר מכרמנו!

ב' צ'יזיק

על הקישות והמלפפון

כל היודע להעריך את חשיבות ההגדרה הנכונה של שמות הצמחים המוזכרים בספרותנו, לא רק ביחס אל הלשון העברית אלא גם ביחס למדע העברי, לתולדות החקלאות והתרבות הכללי, יצטער בוודאי כמוני על זאת, שלא באה שום הערה מצד המערכת למאמרו של ש"ד יפה "מלפפון — מה פירוש", שנדפס בלשוננו, כך זה עמ' 42 ואילך. קרה מקרה ואחד מבני הישוב הישן בפתח-תקוה, שמואל כהן לפשיץ, הוציא לאור בשנת תרע"ב חוברת קטנה לגידול ירקות בא"י; המחבר התקשה לקרוא שם למין דלעת *Cucurbita pepo* מקבוצת *giramontia* הנזכר במשנה בשם "דלעת יוגית" (כך קוראים למין זה גם היום ברוסית (Греческий кабачек) וקרא אותו בשם "קישוא" שיש מעין דימוי לשם הערבי "כוסה" كوسى ומכיון שלא נשאר לו שם לפרי של *Cucumis sativus* קרא לאחרון בשם מלפפון. ואולי סמך ל' על פירושו של הרמב"ם למלפפון "חיא" — خيار.

המחבר לא היה בקיא בגידולי הדילועים בארצות השכנות לא"י והכניס שלא מדעת שגיאה אשר השתרשה בלשון ההמון שידיעתו בעברית בכלל דלה מאד וחושו בנידון זה לקוי.

מאלפת היא הפרשה הנאה על הקישות והמלפפון של ר' יודן בר מנשה שבה תיאור קל של הכוחות הטמירים בטבע לא בנוסח המיתוס היוני, כי אם בנוסח מיצ'ורין הרוסי ותלמידיו (תורת הטרנספלנטציה). האחרונים הצליחו להרכיב מלפפונים, קישואים ואבטיחים על דילועים ואין שום סתירה בדברי ר' יודן לאור המדע בימינו אנו.

"אדם נוטל מעה אחת מפטימה של קישות ונוטעה והיא נעשית מלפפון. ר' יהודה אומר עקרו (כנתו) כלאים אדם נוטל מעה אחת מפטימה של אבטיח ומעה אחת מפטימה של תפוח (מין דילוע) (Melo) ונותן בתוך גומה אחת והן נתאחין ונעשין כלאים לפום כן צווחין ליה בלישנא יונה מלפפון (ירושלמי כלאים א, ב).

בנוגע לזיהוי השמות של הדילועים יש לדעת כי בשפה הערבית אין לדילועים אף שם מקורי אחד והשמות החיים היום בפי הערבים הם ירושת המזרח העתיק. השמות "כוסה ופקוס" מקורם יוני (בעברית יש פועל "משיפקסו") השם חיא"ר היא מלה הודית או פרסית. בפרס מסמנים בו גם את הזנים השייכים ל *Cucumis flexuosus*

var. adgur. הפירות של הזנים האלה נאכלים חיים ומצד הבוטני קרובים הם למלפפון *Cucumis melo* (מספר הכרומוזומים הוא 24). (עיין במאמרי הגרש שבא בהמשכים בגליונות הבוטנאית לשנת תרצ"ח). זנים אלה מגדלים מזמן במצרים ולהם התכוון הרמב"ם בפירושו.

והנני נותן מפתח לשמות מיני הקישות והמלפפון בעברית לפי הסדר

והמיון המדעי.

Cucumis קשות — (חסוג)

Cucumis sativus קשות תרבותית —

(כרבים "קישואים") (מין הנאכל חי) 14 כרומוזומים.

Cucumis flexuosus גֶרֶש —

C. f. var. tarro טרוזא —

(נזכר בתלמוד) (גון הנאכל חי) 24 כרומוזומים.

C. f. ar. adgur קִטְהָ או אגור —

(השמות נזכרים בתלמוד) (גון הנאכל חי) 24 כרומוזומים.

Cucumis microcarpus? בוצין —

מין אגור לבישול, בלתי ידוע בספרות המדעית, מתאימה ההגדרה התלמודית: "בוצין בוצין מקטפיה ידיע", "בוצינא טב מקרא".

(תיאור מפורט בצירוף צילומים יבוא ב"אוצר-הצמחים" בערך "בוצין").

Cucumis melo מֶלֶפֶפֹן = קשות-תפוח —

C. m. proles:

1) *Adana* } הִטְרִיָּה —

2) *Chandaljak* } מֶרְחֶפֶת —

3) *Cassaba* } (מוזכרות בתלמוד ובתוספתא).

4) *Ameri* — מלפפון-אֶבְטִיחִי —

5) *Zard* — חִפִּירָה —

6) *Cantalupa* — קנטלופה —

Cucurbita pepo giromantia דלעת יוֹנִית —

(בערבית כוסה — کوسه).

לשתי חידות לשון סתומות

אחד מחכמי ירושלים הביא לפני נסיון לפתור את חידת ר' יהודה הלוי, הסתומה עד כה והמובאת לקמן, נסיון שהצריך תיקון חמור ובנוסף השיר ועל כן לא יכולתי לקבלו. בהזדמנות זו עיינתי עוד פעם בשיר והנה החידה (כפי הוצאת בראדי ח"ב 210, מו) ומה שנראה לי פתרונה:

בראש השם תְּשֻׁנָּה כף כְּפֹלָה
 וְדַע כִּי כָּף כְּפֹלָה אֲחֵרִיתָ
 וְתִזְכֹּר כָּף כְּפֹלָה הִיא וְיֵשׁ בּוֹ
 חֲמִישִׁית כָּף וּמִי יִשִּׁיג קֶצֶתוֹ
 וְאִמְצָעוּ בְּמַחְצִית כָּף וְגַם מִי
 עֲשִׂירִית כָּף תִּגְרַע מִחְצִיתוֹ.

פתרון החידה הוא השם מכיר. בראש השם הזה מ=כף כפולה (2×20). באחריתו כ"ף ($20 = 80$) כפולה: ר ($200 =$). תוכו כ"ף כפולה = שתי כפיים, כ"ף ויו"ד (=יד)! ויש בו חמישית כף, כלו' $4 = 20/5$ אותיות. ומי ישיג קצתו, האותיות מי הן קצתו (חלקו, חציו) של מכיר. ואמצעו במחצית (=מחציתו שבאמצע, כלו' כי) הוא גם (האות) כף, וגם מעשירית כ"ף ($100/10 = י$), מן האות יו"ד תגרע (תקח לך) למחציתו זו של השם. ויפה החידוד המביא למשל "כף כפולה" בשלוש הוראות שונות: $2 \times 20 = מ$; $2 \times 100 = ר$; כפיים=כף, יו"ד. אנב אעיר גם על החידה הקצרה של אברהם בן כלפון, שפירסמה דודון ב"ציונים" לזכר שמחוני עמ' 78, וז"ל:

אֲשֶׁר יֵאמַר בְּשִׁיר זֶה שֵׁם
 וְאֵם לֹא תִאֲמִינֶהוּ
 כְּפֹל אַרְבַּע עָלֵי אַרְבַּע
 הֵלֵא יִצְדָּק בְּמֵאֲמָרוֹ
 וְלֹא תוּכַל עָלֵי חֲקָרוֹ
 וְיִגְלֶה לָךְ סוּרוֹ.

נסיגות הפתרון שהוצעו (דיידון: מאיר, ד' אותיות של יאמר; אחרים: 4×2) (ד) של יצדק= יצחק; 2. 4. 4. 4. $4 = 512$, שהוא שרי, ועוד) דחוקים כאחד. הרי אין "כפול ארבע עלי ארבע" אלא $4 \times 4 = 16$ בלבד. ואולם פתרון החידה הוא קל ופשוט, אם אך נבין שאין כוונת הדברים האמיתית לאמור: (ה א י ש) אשר יאמר (ש י ש) בשיר זה שם (איש) הלא יצדק — אין זאת אלא כוונה מדומה, הבאה להטעות את הפותר. הפתרון הוא י"ו, שם האל, והכוונה האמיתית היא זו: (ה שם) אשר (אותו) יאמר (ה א ו מ ר, ה מ ח ב ר), כדוגמת ויגד ליעקב ויאמר, בראשית מח, (ב) הוא שם (כוה, אשר הוא) הלא יצדק במאמרו (תמיד), ואם לא תאמינהו ולא תוכל עלי חקרו (הרי חוטא אתה). כפול ארבע עלי ארבע ($4 \times 4 = י"ו$, שם האל) ויגלה לך (אצלך) סורו (סור ממנו, או היות סורר בו).

בשולי "חידושי לשון בכתבי ביאליק" ליעקב בניאל

(לשוננו, כרך י"ה, חוברת ב')

בחידושי הלשון לביאליק מונה מר בניאל את הצורה "אשות-החיל", לשבת, במקום "נשי-החיל". האמת היא ש"ל" ג קדם לביאליק בשימוש בצורה זו בשירו המפורסם "במצולות-ים", שבו הוא אומר:

וכמו השחר עלה להדף ליל
 ותקמנה כלבאות אשות החיל

(כל שירי יל"ג, ספר ג', שירי עלילה, עמ' 201, וילנא, תרנ"ח).

בכלל יש לבדוק את כל חידושי ביאליק בתקופת חייו הראשונה לאור שירתו של יל"ג.

לשתי חידות לשון סתומות

אחד מחכמי ירושלים הביא לפני נסיון לפתור את חידת ר' יהודה הלוי, הסתומה עד כה והמובאת לקמן, נסיון שהצריך תיקון חמור ובנוסף השיר ועל כן לא יכולתי לקבלו. בהזדמנות זו עיינתי עוד פעם בשיר והנה החידה (כפי הוצאת בראדי ח"ב 210, מו) ומה שנראה לי פתרונה:

בראש השם תְּשׁוּהַ כֶּף כְּפֹלָה
וְדַע כִּי כֶּף כְּפֹלָה אַחֲרִיתוֹ
וְתוֹכּוֹ כֶּף כְּפֹלָה הִיא וְיֵשׁ בּוֹ
חֲמִישִׁית כֶּף וּמִי יִשִּׁיג קֶצֶתוֹ
וְאִמְצָעוֹ בְּמַחְצִית כֶּף וְגַם מִי
עֲשִׂירִית כֶּף תִּגְרַע מִחְצִיתוֹ.

פתרון החידה הוא השם מכיר. בראש השם הזה מ=כף כפולה (2×20). באחריתו כ"ף ($20 = 80$) כפולה: ר ($200 =$). תוכו כ"ף כפולה = שתי כפיים, כ"ף ויו"ד (=יד)! ויש בו חמישית כף, כלו' $4 = 20/5$ אותיות. ומי ישיג קצתו, האותיות מי הן קצתו (חלקו, חציו) של מכיר. ואמצעו במחצית (= מחציתו שבאמצע, כלו' כי) הוא גם (האות) כף, וגם מעשירית כ"ף ($100/10 = י$), מן האות יו"ד תגרע (תקח לך) למחציתו זו של השם. ויפה החידוד המביא למשל "כף כפולה" בשלוש הוראות שונות: $2 \times 20 = מ$; $2 \times 100 = ר$; כפיים = כף, יו"ד. אנב אעיר גם על החידה הקצרה של אברהם בן כלפון, שפירסמה דודון ב"ציונים" לזכר שמחוני עמ' 78, וז"ל:

אֲשֶׁר יֵאמַר בְּשִׁיר זֶה שֵׁם
וְאֵם לֹא תִאֲמִינֶהוּ
כְּפֹל אַרְבַּע עָלֵי אַרְבַּע
הֵלֵא יִצְדָּק בְּמִאֲמָרוֹ
וְלֹא תוּכַל עָלֵי חֻקּוֹ
וְיִגְלֶה לָךְ סוּרוֹ.

נסיגות הפתרון שהוצעו (דיידון: מאיר, ד' אותיות של יאמר; אחרים: 4×2) (ד) של יצדק = יצחק; 2. 4. 4. 4. $4 = 512$, שהוא שרי, ועוד) דחוקים כאחד. הרי אין "כפול ארבע עלי ארבע" אלא $4 \times 4 = 16$ בלבד. ואולם פתרון החידה הוא קל ופשוט, אם אך נבין שאין כוונת הדברים האמיתית לאמור: (ה א י ש) אשר יאמר (ש י ש) בשיר זה שם (איש) הלא יצדק — אין זאת אלא כוונה מדומה, הבאה להטעות את הפותר. הפתרון הוא י"ו, שם האל, והכוונה האמיתית היא זו: (ה שם) אשר (אותו) יאמר (ה א ו מ ר, ה מ ח ב ר), כדוגמת ויגד ליעקב ויאמר, בראשית מח, (ב) הוא שם (כוה, אשר הוא) הלא יצדק במאמרו (תמיד), ואם לא תאמינהו ולא תוכל עלי חקרו (הרי חוטא אתה). כפול ארבע עלי ארבע ($4 \times 4 = י"ו$, שם האל) ויגלה לך (אצלך) סורו (סור ממנו, או היות סורר בו).

בשולי "חידושי לשון בכתבי ביאליק" ליעקב בניאל

(לשוננו, כרך י"ה, חוברת ב')

בחידושי הלשון לביאליק מונה מר בניאל את הצורה "אשות-החיל", לשבת, במקום "נשי-החיל". האמת היא ש"ל" ג קדם לביאליק בשימוש בצורה זו בשירו המפורסם "במצולות-ים", שבו הוא אומר:

וכמו השחר עלה להדף ליל

ותקמנה כלבאות אשות החיל

(כל שירי יל"ג, ספר ג', שירי עלילה, עמ' 201, וילנא, תרנ"ח).

בכלל יש לבדוק את כל חידושי ביאליק בתקופת חייו הראשונה לאור שירתו של יל"ג.

שהשפעתה עליו היתה מכרעת בתקופה זו. במקרה שלנו בולטת ההשפעה גם בשם "בתי"שוע" (גבורת-השיר "קוצר-שלי"ד"). אם יל"ג הוא בעל חידוש זה או שמא קדם לו אחר בספרות ההשכלה, קשה לקבוע כל זמן שאין בידינו מלון לחידושי-הלשון של המשכילים. הדברים אמורים אף לגבי כל חידושי-הלשון של ספרותנו החדשה הטעונים בדיקה מעולה בספרות-ההשכלה. יתודה רצהבי

תיקון ל"מונחי כביסה" ב"לשוננו" כרך זה עמ' 169

מר שפרה"ס מעמיד אותנו על טעות מצערת שבהצעתו "למונחי כביסה" במקום אָטֶפּ, אָטֶפִּים צ"ל אָטֶב, אָטֶבִּים ע"פ מנתות לב ע"א "כמלא אטבא דסיפרי" ופירש"י שם: עץ סדוק הנושק דפי קונטרס שלא יכפלו.

המצרכת

ש' ורדי

לזכרו של מדקדק גדול

מרדכי בצלאל שניידר איננו!

בימים טרופים אלה הגיעה הידיעה המחרידה על הילקוה מאתנו. הלך לעולמו אחד משרידי דור המעפילים והסוללים בנתיבי התחיה העברית, אחד מחשובי החוקרים והבלשנים שלנו, מדקדק גדול ומובהק ואין לנו תזמורתו. מ"ב שניידר נולד ביום הכיפורים תרכ"ו (1865) בעיירה ליגום עלייך שאחול במדינת ליטא, במשפחה של בעלי-מלאכה, אצלם ידע-ספר.

כרוב ילדי-ישראל בימים ההם שקד על לימודי התורה ועוד בילדותו הצטיין בבקיאותו ובחריפותו כאחת. עד מהרה יצאו לו מוניטין כ"עילוי", ועתיד גדול ניבאו לו. נוסף לידיעותיו המקיפות בתנ"ך, בתלמוד ובדקדוק נכנס גם לפני ולפנים של הספרות הקלאסית בלשונות רוסיה ואשכנז, כמורכן התעניין בכל ענפי המדע הכללי. ולא אמר די, ועוד עסק גם בחקירת הלשונות הלטינית והיוונית, ולסוף התמסר במיוחד לשפות-שם. בשנת 1889 התחיל להוציא ספר-לימוד בארבעה חלקים "בית הספר" — ללימוד התנ"ך, השפה העברית ודברי ימי ישראל.

הספר כולל חמשת חומשי התורה, נביאים ראשונים, מגלות רות ואסתר, קטעים מפירוש רש"י, פרקיאבות, תלמוד ומדרש (בשתי מהדורות). אח"כ הוציא גם ספר-לימוד לעברית בשביל מתחילים "בית-מקרא", כריסטומתיה "ספורים ומכתבים", ספר לימוד "המאלף" (בשתי מהדורות).

הספרים הללו זכו להצלחה מיוחדת והם הופיעו בעשרות אלפי טפסים והופצו בכל חלקי העולם.

עד כמה גדלה הפופולאריות של ספרים אלה תוכיח העובדה, שהם הועתקו גם בלי רשות המחבר בארצות הברית של אמריקה. קשה כמעט למצוא אדם מהדור הקודם שלא נתחנך על ספריו של מבי"ש.

מבי"ש לקח חבל פעיל במשך למעלה מיובל שנים בעתונות העברית ופירסם שורת מאמרים, מסות ומחקרים על נושאים מדעיים, ספרותיים, היסטוריים וכיו"ב.

מאמרו הראשון נדפס ב"הצפירה" תרמ"ח על הנושא "שאלת החנוך" ומאז פירסם מאמרים ורשימות בכל כתבי-העת העבריים: "הצפירה", "הזמן", "השלוח", "התקופה", "תרבות", "היום", "העולם", "סנה", "כתובים" ועוד ועוד.

הוא לא הניח ידו גם מן העריכה והוציא עתונים בשם "שאלות-היום" (ווילנה, תרע"ח), "זרמים" (שברוען מדעיספרות-ימדיני, ווילנה תרצ"ב).

שהשפעתה עליו היתה מכרעת בתקופה זו. במקרה שלנו בולטת ההשפעה גם בשם "בתי"שוע" (גבורת-השיר "קוצר-שלי"ד"). אם יל"ג הוא בעל חידוש זה או שמא קדם לו אחר בספרות ההשכלה, קשה לקבוע כל זמן שאין בידינו מלון לחידושי-הלשון של המשכילים. הדברים אמורים אף לגבי כל חידושי-הלשון של ספרותנו החדשה הטעונים בדיקה מעולה בספרות-ההשכלה. יתודה רצהבי

תיקון ל"מונחי כביסה" ב"לשוננו" כרך זה עמ' 169

מר שפרה"ס מעמיד אותנו על טעות מצערת שבהצעתו "למונחי כביסה" במקום אָטֶפּ, אָטֶפִּים צ"ל אָטֶב, אָטֶבִּים ע"פ מנתות לב ע"א "כמלא אטבא דסיפרי" ופירש"י שם: עץ סדוק הנושק דפי קונטרס שלא יכפלו.

המצרכת

ש' ורדי

לזכרו של מדקדק גדול

מרדכי בצלאל שניידר איננו!

בימים טרופים אלה הגיעה הידיעה המחרידה על הילקוה מאתנו. הלך לעולמו אחד משרידי דור המעפילים והסוללים בנתיבי התחיה העברית, אחד מחשובי החוקרים והבלשנים שלנו, מדקדק גדול ומובהק ואין לנו תזמורתו. מ"ב שניידר נולד ביום הכיפורים תרכ"ו (1865) בעיירה ליגום עלייך שאחול במדינת ליטא, במשפחה של בעלי-מלאכה, אצלם ידע-ספר.

כרוב ילדי-ישראל בימים ההם שקד על לימודי התורה ועוד בילדותו הצטיין בבקיאותו ובחריפותו כאחת. עד מהרה יצאו לו מוניטין כ"עילוי", ועתיד גדול ניבאו לו. נוסף לידיעותיו המקיפות בתנ"ך, בתלמוד ובדקדוק נכנס גם לפני ולפנים של הספרות הקלאסית בלשונות רוסיה ואשכנז, כמורכן התעניין בכל ענפי המדע הכללי. ולא אמר די, ועוד עסק גם בחקירת הלשונות הלטינית והיוונית, ולסוף התמסר במיוחד לשפות-שם. בשנת 1889 התחיל להוציא ספר-לימוד בארבעה חלקים "בית הספר" — ללימוד התנ"ך, השפה העברית ודברי ימי ישראל.

הספר כולל חמשת חומשי התורה, נביאים ראשונים, מגלות רות ואסתר, קטעים מפירוש רש"י, פרקי-אבות, תלמוד ומדרש (בשתי מהדורות). אח"כ הוציא גם ספר-לימוד לעברית בשביל מתחילים "בית-מקרא", כריסטומתיה "ספורים ומכתבים", ספר לימוד "המאלף" (בשתי מהדורות).

הספרים הללו זכו להצלחה מיוחדת והם הופיעו בעשרות אלפי טפסים והופצו בכל חלקי העולם.

עד כמה גדלה הפופולאריות של ספרים אלה תוכיח העובדה, שהם הועתקו גם בלי רשות המחבר בארצות הברית של אמריקה. קשה כמעט למצוא אדם מהדור הקודם שלא נתחנך על ספריו של מבי"ש.

מבי"ש לקח חבל פעיל במשך למעלה מיובל שנים בעתונות העברית ופירסם שורת מאמרים, מסות ומחקרים על נושאים מדעיים, ספרותיים, היסטוריים וכיו"ב.

מאמרו הראשון נדפס ב"הצפירה" תרמ"ח על הנושא "שאלת החנוך" ומאז פירסם מאמרים ורשימות בכל כתבי-העת העבריים: "הצפירה", "הזמן", "השלוח", "התקופה", "תרבות", "היום", "העולם", "סנה", "כתובים" ועוד ועוד.

הוא לא הניח ידו גם מן העריכה והוציא עתונים בשם "שאלות-היום" (ווילנה, תרע"ח), "זרמים" (שברוען) מדעיספרותי-מדיני, ווילנה תרצ"ב.

שהשפעתה עליו היתה מכרעת בתקופה זו. במקרה שלנו בולטת ההשפעה גם בשם "בתי"שוע" (גבורת-השיר "קוצר-שלי"ד"). אם יל"ג הוא בעל חידוש זה או שמא קדם לו אחר בספרות ההשכלה, קשה לקבוע כל זמן שאין בידינו מלון לחידושי-הלשון של המשכילים. הדברים אמורים אף לגבי כל חידושי-הלשון של ספרותנו החדשה הטעונים בדיקה מעולה בספרות-ההשכלה. יתודה רצהבי

תיקון ל"מונחי כביסה" ב"לשוננו" כרך זה עמ' 169

מר שפרה"ס מעמיד אותנו על טעות מצערת שבהצעתו "למונחי כביסה" במקום אָטֶפּ, אָטֶפִּים צ"ל אָטֶב, אָטֶבִּים ע"פ מנתות לב ע"א "כמלא אטבא דסיפרי" ופירש"י שם: עץ סדוק הנושק דפי קונטרס שלא יכפלו.

המצרכת

ש' ורדי

לזכרו של מדקדק גדול

מרדכי בצלאל שניידר איננו!

בימים טרופים אלה הגיעה הידיעה המחרידה על הילקוה מאתנו. הלך לעולמו אחד משרידי דור המעפילים והסוללים בנתיבי התחיה העברית, אחד מחשובי החוקרים והבלשנים שלנו, מדקדק גדול ומובהק ואין לנו תזמורתו. מ"ב שניידר נולד ביום הכיפורים תרכ"ו (1865) בעיירה ליגום עלייך שאחול במדינת ליטא, במשפחה של בעלי-מלאכה, אצלם ידע-ספר.

כרוב ילדי-ישראל בימים ההם שקד על לימודי התורה ועוד בילדותו הצטיין בבקיאותו ובחריפותו כאחת. עד מהרה יצאו לו מוניטין כ"עילוי", ועתיד גדול ניבאו לו. נוסף לידיעותיו המקיפות בתנ"ך, בתלמוד ובדקדוק נכנס גם לפני ולפנים של הספרות הקלאסית בלשונות רוסיה ואשכנז, כמורכן התעניין בכל ענפי המדע הכללי. ולא אמר די, ועוד עסק גם בחקירת הלשונות הלטינית והיוונית, ולסוף התמסר במיוחד לשפות-שם. בשנת 1889 התחיל להוציא ספר-לימוד בארבעה חלקים "בית הספר" — ללימוד התנ"ך, השפה העברית ודברי ימי ישראל.

הספר כולל חמשת חומשי התורה, נביאים ראשונים, מגלות רות ואסתר, קטעים מפירוש רש"י, פרקיאבות, תלמוד ומדרש (בשתי מהדורות). אח"כ הוציא גם ספר-לימוד לעברית בשביל מתחילים "בית-מקרא", כריסטומתיה "ספורים ומכתבים", ספר לימוד "המאלף" (בשתי מהדורות).

הספרים הללו זכו להצלחה מיוחדת והם הופיעו בעשרות אלפי טפסים והופצו בכל חלקי העולם.

עד כמה גדלה הפופולאריות של ספרים אלה תוכיח העובדה, שהם הועתקו גם בלי רשות המחבר בארצות הברית של אמריקה. קשה כמעט למצוא אדם מהדור הקודם שלא נתחנך על ספריו של מבי"ש.

מבי"ש לקח חבל פעיל במשך למעלה מיובל שנים בעתונות העברית ופירסם שורת מאמרים, מסות ומחקרים על נושאים מדעיים, ספרותיים, היסטוריים וכיו"ב.

מאמרו הראשון נדפס ב"הצפירה" תרמ"ח על הנושא "שאלת החנוך" ומאז פירסם מאמרים ורשימות בכל כתבי-העת העבריים: "הצפירה", "הזמן", "השלוח", "התקופה", "תרבות", "היום", "העולם", "סנה", "כתובים" ועוד ועוד.

הוא לא הניח ידו גם מן העריכה והוציא עתונים בשם "שאלות-היום" (ווילנה, תרע"ח), "זרמים" (שברעון מדעיספרות-ימדיני, ווילנה תרצ"ב).

אולם גולת הכותרת של עבודתו הספרותית היתה תמיד החקירה בשטח הלשון. מבין ספריו המפורסמים ביותר יש להזכיר את „דקדוק עברי“ — ספר-לימוד לכיתות העליונות של בתי-הספר התיכוניים ו„תורת-הדקדוק“ לבתי-ספר עממיים, וביחוד את ספרו העניק והמיומנטאלי „תורת הלשון העברית בהתפתחותה ההיסטורית“, שיצא לאור בפעם הראשונה בוויילנה בשנת 1923—25. ספרו זה הוא פרי עבודה מאומצת ושקדנית במשך עשרים שנה ויותר, תוצאת מחקר עמוק ויסודי בלשון העברית על כל מבואיה ומוצאה ועיבודה המדעי בהשוואה עם הלשונות השמיות.

כותב הטורים הללו אינו מוסמך לתת הערכה לספר זה, אולם מחובתו להזכיר, כי גדולים וטובים מבין סופרינו ומשוררינו החיים אתנו כיום שחו בצמא את תורת הלשון העברית מתוך ספרו של מב"ש אפילו ה. נ. ביאליק ז"ל העיד, כי למד בחשק מתוך ספריו והם שימשו לו כמעין לא אכזב לחקירת לשוננו.

לא הסתפק מב"ש בכך א' של „תורת הלשון העברית בהתפתחותה ההיסטורית“ (אגב — שיכלל ותיקן יצירתו לאור חקירותיו החדשות), שם לילת כימים, ישב על התורה ועל העבודה ולפני שנה זכה להוציא, אחרי עמל אין קץ ותלאות אין מספר, גם את הכרך השני של ספרו הנ"ל. הוא הכין את החומר הדרוש גם לכרך ג', שעתידי היה לשמש כספר-עזר, כמדריך וכמורה לכל סופר ומורה בישראל, אולם — כאן נפסקה שירתו.

הגורל האכזרי חטף אותו מאתנו באמצע עבודתו, עבודת הקודש. מי שראה את מב"ש שניידר בעת עבודתו, מי שהכיר אותו מקרוב, ידע מה נאמן וקשור היה אל הלשון העברית, מה רבה היתה חיבתו ואהבתו אל שפתנו. הוא היה משכים בבוקר ומתיחד עם אהובתו: העברית, עד שעה מאוחרת בלילה, היה חוקר כל תו ותג בלשון, שכל שביליה היו לו כלכך נהירים. רבה היתה צרת-נפשו על השיבושים והשגיאות הנפוצים בשפה ומלחמה עזה נלחם בכל המקילים והפורצים את גדר העברית.

חיי צער ודוחק, כמובן, חי האיש, ביחוד בשנותיו האחרונות, אולם סירב לקבל תמיכת מישתו, או להינות מסיועו של איזה מוסד ציבורי אף על פי שבעצמו קירב כל כשרון ספרותי צעיר ומפורטותיו הספרות העניק לא לאחד מהם בשעת דחקו.

ביחוד נתן את לבו לסופרים עבריים ולציונים נאמנים (היה מיסדו וגשיאו של סניף התאגדות הסופרים והעיתונאים העברים בפולניה בעיר מושבו ווילנה).

לארץ-ישראל — ארץ כיסופי וחלומותיו לא הגיע, כי לא רצה בתמיכתו של מישתו, אלא שעם פלישת הבולשביקים כבר התפלל לכך ותפילתו לא עמדה לו... על אף שיבתו וזקנתו לא נס ליחו עד ימיו האחרונים ועוד נתגלה בעוצם כוחו כאחד הצעירים.

מי יודע אם לא למראה שריפת ספרית-שטראשין פקע לבו? גדול היה סבלו, של אדם הרואה כל עולמו חרב והאידיאלים שכלכך התמסר להם — נרמסים.

„גדול חורבנה של יהדות פולין מחורבן ירושלים!“ הפליט לא אחת באוזני — ואכן, חורבן יהדות פולניה היא שהיתה גם בעוכרי הנפש האצילה הזאת.

* * *

מחובתנו להקים מזכרת חיה לשמו בארצנו. יתנו מהלכים לספריו בהוצאה פופולארית וינציחו בזה את שמו של אחד מחוקרינו המעולים בשטח תרבותנו העברית, גם לתועלת התרבות העברית עצמה.

מפעולות ועד הלשון

מונחי כימיה

(רשימה ג' 1)

א. כלים

safety bottle, trap flacon de sûreté Sicherheitsflasche	בָּקְבוּק-בִּטְחוֹן	casing, frame, holder cadre, encadrement Fassung	אֲחוּז (של מחבת וכדו')
round-bottomed flask ballon à fond ronde Rundkolben	בָּקְבוּק בְּדוּרִי	water bath bain-marie Wasserbad	אֲמִבַּט-מַיִם
absorption flask flacon d'absorption Aufnahmeflasche	בָּקְבוּק-קְלִיטָה ²	amiant amiante Amiant	אֲמִינְטוֹן
distillation flask ballon à distiller, à distillation Destillierkolben	בָּקְבוּק לְזֻקוּק	asbestos asbeste Asbest	אֲסֶבֶסְטוֹס
screw cock robinet à vis Schraubhahn	בָּרֹז-בְּרִיגָה	factory usine Fabrik	בֵּית-חֶרֶשֶׁת
regulating cock robinet de regulation Regulierhahn	בָּרֹז-וְסוֹת	desiccator, drying chamber exsiccateur, éagère de dessiccation Exsikkator, Desikkator, Trockenschrank	בֵּית-יָבוֹשׁ
precision stop cock robinet de précision Präzisionshahn	בָּרֹז מְדַקְדָּק	container réceptacle, récipient Behälter	בֵּית-קָבּוּל
glass beaker with lip (outlet) bêcher avec bec Becher mit Ausguss	גְּבִיעַ בַּעַל שִׁפְתָּה	flask flacon, ballon Kolben	בָּקְבוּק, בָּקְבוּק-בִּשּׁוּל

- (1) עיין בזכרונות ועד הלשון, מחברת ו' עמ' 53 — 58, וב„לשוננו“ כרך י' עמ' 373 — 377.
מחברי הוועדה שזכרו ב„לשוננו“ שם לא השתתפו בעיבוד הרשימה הזאת: פרופ' א' אפטוביצר ז"ל ופרופ' א' פודור. ד"ר ר"צ בנעט השתתף בחלק משיבות הוועדה. לוועדה נצטרף כחבר-קורספונדט ד"ר ג' שפירא, מורה בבית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה „מכלל“ שבתל-אביב.
הערות העירו-נוסף על חברי הוועדה-ד"ר ש. טשרניחובסקי, וה' ג' שפרה"ס.
את המונחים האנגלים הגיה במיוחד ד"ר ש' הסטריין.
(2) אין הכוונה לבטל במונח קליטה את המונח „בליעה“ שהונח מכבר ומתאים לתפקידו. בצירוף כזה פירושה של המלה Aufnahme = absorption וישב ר הוונח קליטה („לשוננו“, כרך י' עמ' 377).

hand balance	מאזני־שמוש (אין הכוונה לטורטן)	draining board égouttoir Abtropfbrett	דף־יבוש
Handwage		device, mecanism mécanisme, appareil Vorrichtung	התקן
incineration tube	מבחנת־להט	gas pressure regulator régulateur de la pression gazeuse	נפת ללחץ־הגז
tube à incandescence		Gasdruckregulator	
Glühhörhchen	מדוכה	quartz glass verre de quartz Quarzglas	זכוכית־קורצה
mortar		ground joint rodage Schliff	חבור־לטוש
mortier		filter cone cone de filtration	חרוט־המסנן
Reibschale	מדקדק	Filterkonus	
precision-, precise de précision		nozzle bec	חרטום (ר' שטחה)
Präzisions-		porcelain, -china porcelaine Porzellan	חרסינה
rubber policeman, rubber wiper	מחקן	to suck off, to filter with suction essorer (à la trompe) abnutschen, absaugen	ינק
balai de caoutchouc Gummiwischer	מטחנת־כדורים	hearth, range foyer Herd	פיכה
ball mill		absorption vessel vase d'absorption Aufnahmegefäss	כלי־קליטה ¹
broyeurs à boulets Kugelmühle	מינק	stand statif Stativ, Gestell	גן
suction filter entonnoir à filtrer Nutsche	מכשיר־קליטה ¹	horn spoon cuiller de corne Hornlöffel	כף (של) קרן
absorption apparatus appareil d'absorption, appareil absorbeur Aufnahmeapparat	מכשיר־זקוק	rim, brim (of a beaker) bord (d'un bécber), rebord Rand (d. Bechers)	כרבל (של גביע)
appareil à distillation appareil à'distillation Destillierapparat	מכשיר־מצוי	analytical balance, precision balance balance d'essayeurs Präzisionswage	מאזני־דיוק
extractor appareil à extraction Extraktionsapparat	מכשיר־עבוי, מעבה		
condensator, condenser condensateur Kondensierapparat	מלחץ		
pinchcock pince Quetschhahn	מלחץ־בריגה		
screw pinchcock pinchcock pince à vis Schraubenquetschhahn	מלקט, מלקטת		
forceps, pincette pincette Pinzette	קנוע		
motor moteur Motor			

bulb condenser réfrigérant à boules Kugelkühler	מקרר כדורי	glow lamp, incandescent lamp lampe à incandescence Glühlampe	מנורת-להט
reflux condenser réfrigérant à reflux Rückflusskühler	מקרר מחזיר	filtration apparatus appareil de filtration Filterapparat	מסנן
spiral condenser réfrigérant serpentin Schlangenkühler	מקרר נחשוני	filter (כגון נייר זכוכית או חרסינה) filtre Filter	מסננת (כגון נייר זכוכית או חרסינה)
air condenser réfrigérant à l'air Luftkühler	מקרר (של) אויר	filter press filtre-presse Filterpresse	מכש-סנון
water condenser réfrigérant à l'eau Wasserkühler	מקרר (של) מים	fluted filter filtre plié, filtre à plis Faltenfilter	מסננת מקפלת
mercury pump pompe à mercure Quecksilberpumpe	משאבת-סילון (בספית)	mixer mélangeur Mischmaschine	מערבב
jet vacuum pump trompe à eau Wasserstrahlpumpe	משאבת-סילון (מים)	decomposition mixer mélangeur à décomposition	מערבב פורט
vacuum pump pompe à vide Vakuumpumpe	משאבת-ריק	set (של משקלות) série Satz	מערכת (של משקלות)
high vacuum pump pompe pour grand vide, pompe pour vide poussé Hochvakuumpumpe	משאבת ריק מפלג	blast, bellows, blow-torch soufflerie Gebläse	מפח-אש
measuring vessel cylinder gradué Mensur	משורה	gas generator (appareil) générateur de gaz, gazogene Gasentwicklungsapparat	מפלג-גז
overheater surchauffeur Ueberhitzer	משחן	accumulator, storage battery accumulateur Akkumulator	מצבר
dehydrator déshydrateur, appareil de déshydration Entwässerungsvorrichtung	נוטל-מים	receiver, recipient recepteur, receptacle Vorlage	מקבל
attachment appendage Ansatz	נקפחת	cork borer perce-bouchons Korkbohrer	מקדח לפקקים
glassblower souffleur de verre Glasbläser	נפח-זכוכית	condenser, cooler réfrigérant (Liebig) Kühler	מקרר

safety valve soupape de sûreté Sicherheitsventil	שִׁטְמוֹם-בְּטָחוֹן	scale échelle Skala	סֵלֶם
reducing valve soupape de reduction Reduzierventil	שִׁטְמוֹם-צְמֻצוֹם, צְמֻצָּם	mesh maille Masche	עֵינִית (של רשת...)
wax pencil crayon gras Fettstift	שַׁעוֹן	shaft, furnace, kiln fourneau à cuve Schachtofen	פְּרָנֶס
size of mesh, number- grandeur de maille, nombre- Maschengröße, Maschenzahl	שַׁעוּר-הָעֵינִית	shaft puits Schacht	פִּיר
	שִׁפְתָה ר' חרטום	brass laiton Messing	פְּלִיז
insertion insertion Einsatz	תּוֹתָכַת	inlet tube tube d'introduction Einleitungsrohr	צְנוּר-מְבּוּא
support support Untersatz	תַּחְתִּית	capillary tube tube capillaire Kapillarrohr	צְנוּר נִימִי
contents, capacity contenu Gehalt	תְּכוּלָּה	evaporating dish capsule (à évaporation) Abdampfschale	קַעֲרַת-נְדוּף
normal, standard normal normal	תְּקִנִּי (1) ; פְּתִקְנוֹ	quartz quartz Quarz	קְוֶרְצָה
muffle furnace four à mouffle Muffelofen	תְּנוּר-פּוֹם	head piece chapiteau Aufsatz	רוֹכֶכֶת
four à réverbère Flammofen	תְּנוּר-לִהְבוֹת	fractionating attachment, head (—) chapiteau de fractionnement Fraktionieraufsatz	רוֹכֶכֶת לְקַטוּעַ
annular kiln four annulaire Ringofen	תְּנוּר עִקְנָאִי	mantle manchon Glühnetz, Glühstrumpf	רֶשֶׁת-לֶהֶט
tube furnace four tubulaire Röhrenofen	תְּנוּר-צְנוּרוֹת	shaking apparatus appareil à secouement, appareil agitateur Schüttelapparat	שִׁכְשֻׁכַּת

(1) גזור מן "תִּקְנוֹ" (בזמן שהשנים כתיקנו) ויוחדה לו ההוראה: לפי הנורמה, לפי הכלל
כי במלת תִּקֵּן (= נורמלי) משתמעת ה ע ר כ ה.

ב. שונות

filter cake	גִּפְת־הַסֵּנוֹן	to bring to red heat	אָדָם (לֹהֵט חוֹמֶר עַד שִׂיאִידִים)
gâteau de presse		rotglühen	
Presskuchen			
fineness of grinding	דְּקוּת־הַטְּחִינָה	incandescent light	אור־לֶהֶט
finesse de mouture		lumière à incan descence	
Mahlfeinheit		Glühlicht	
method, procedure	דְּרֶךְ־פְּעֻלָּה	to adjust	אָזֵן, עֵין
méthode		ajuster, mettre au point	
Prozedur, Verfahren		justieren	
detection, proof of	הוֹכַחַת־מַצִּיאוֹת	enamel	אֵימָל
preuve	הוֹכָחָה (שֶׁל חוֹמֶר מְטוּיָם)	émaille	
Nachweis		Email	
to add (on), take up	הַטָּפֵל (פִּי); הַטָּפֵל (פִּי)	to etch	אָפֵל
ajouter, déposer		corroder	
anlagern		ätzen	
addition (תהליך)	הַטָּפָּלָה (פעולה); הַטָּפָּלוֹת (תהליך)	esterification	אֶסְטֵר
addition, depôt		étherification	
Anlagerung		Veresterung	
deliquescent, hygroscopic	הִגְרוֹסְקוֹפִי	ester	אֶסְטֵר
déliquescent, hygroscopique		éther-sel	
zerfließlich, hygroskopisch		Ester	
to heat	הָחָם	aluminium acetate	אָצֵט־הַחֲמָדָן
échauffer		acétate d'alumine	
erhitzen		essigsäure Tonerde	
to impregnate	הַסָּבֵג	to test, examine	בְּדוֹק
imprégner		examiner, essayer	
imprägnieren		prüfen	
firing, heating (coke)	הַסָּקָה (בְּקוֹסֶט)	to test for	בְּדוֹק דָּבָר פְּלוֹנִי לִי, (כְּגוֹן:)
chauffage (au coke)		faire l'essai de	בְּדוֹק חוֹמֶר מְטוּיָם (לְבָרִיל)
Feuerung (Kokse)		auf etwas prüfen	
gas heating	הַסָּקַת־גָּז	massive	מַקְשִׁי, מָלֵא
chauffage au gaz		massif	
Gasfeuerung		massiv	
to split off, to separate	הַפְּרָשׁ	detonating gas	גִּזְרִינֶפֶץ
éliminer, séparer		gaz détonnant	
abspalten, eliminieren		Knallgas	
to open up, to unlock (to convert into non-refrac- tory form), to decompose	הַפְתָּח ⁽¹⁾	prepared chalk	גִּיר מְפֻלָּם
mettre en solution		blanc de Mendon	
aufschliessen		Schlammkreide	

(1) הוועדה מבטלת בזה את ההצעה פתח לעניין זה, שנתסרסמה ב"זכרונות" שם עמ' 57 כיון

.to develop, entwickeln : שנתמייחדה למלה זו המשמעות:

peat	קבול	decomposition	הַפְתַּח ¹
tourbe		mise en solution,	
Torf		décomposition	
adjustment to zero	כוון לאפס	Aufschluss	
fixation du zéro		configuration	קוֹנְפִּיגוּרַצְיָה, הַתְחָזוּת
Nullpunkteinstellung		configuration	
brique	לְבִנַת-פָּחֶם	Konfiguration	
brique		regulation	וְסוּת
Brikett		régulation	
to bring to white heat	לְבִן (להט חומר עד שילבין)	Regulierung	
weissglühen		initial material, starting material	חֶמֶר-מוֹצֵא
to calcine, to incinerate	לְהַט	matière première	
calciner, faire rougir		Ausgangsmaterial	
glühen		fill material, filler	חֶמֶר-מְלִי
candescence	לְהַט	matière de remplissage,	
chaleur, incandescence,		charge	
calcination		Füllmaterial	
Glut		seeping, leaching	הֶלְחוּל
(construction,) structure	מְבִנָּה	suintement	
constitution, structure		Sickern	
Konstitution, Struktur		hot	חֶם
gradated	מְדֻרָּג	chaud, brûlant	
gradué		heiss	
graduirt		warm, tépid	חֻמִּים
heated	מוֹחָם	chaud	
échauffé		warm	
erhitzt		to warm, to heat	חֻמִּים
clearing agent	מְזַכֵּךְ	chauffer	
moyen de purification		erwärmen	
Läuterungsmittel		loam	(חֶמֶר-)טֵיט
warmed	מְחַמֵּם	terre glaise, argile	
chauffé		Lehm	
erwärmt		clay	טֵין
topwater	מִי-צְנֻרוֹת, מִי-בָּרוֹ	argile	
Leitungswasser		Ton (weisser)	
ground water	מִי-תְהוֹם	to cement, to glue	טָפוֹל
eau souterraine		luter, mastiquer, cimenter	
Grundwasser		verkitten	
liquifying agent, flux	מְנַתֵּךְ	complex ion	יוֹן מְצָמֵד
flux, custine		ion complexe	
Flussmittel		Komplexjon	
		suction	יִנְיָקָה
		suction	
		Saugen	

to alloy alloyer legieren	סגיסג	filtration residue résidu de filtration Filterrückstand	מסנן
dull, mat mat matt	עמום	works usine Betrieb	מעבד
calorific value valeur calorifique Heizwert	ערוך-ההסקה	mining process méthode minière bergmännisches Verfahren	מעשה-מכרה, מעשה-מכרות
activated carbon charbon de gaz Gaskohle	פחם-גז	extraction extraction Extraktion, Auszug	מצוי (פעולה)
brown coal, peat-coal houille Braunkohle	פחם חום	glass beads perles de verre Glasperlen	מרגליות-זכוכית
briquette briquette Presskohle	פחם כבוש	sizing of paper collage du papier Leimen von Papier	מריקת-נייר
	פחם רזה	to polish polir polieren	מרט
Magerkohle	פחם שמן	putty, cement, lute mastic, ciment Kitt	מרק, טפלת
Fettkohle	פלוט (כגון: הגוף פולט מתוכו), שחרר (כגון: התהליך משחרר גז), חולל	superheated surchauffé überhitzt	משחן
to elutriate, wash, levigate laver schlänmen	פלם	decolourizing agent, decolorant moyen décolorant Entfärbungsmittel	נוטל-צבע
dye stuff, dye colorant Farbstoff	חמר-צבע	decolourized, bleached décoloré, blanchi entfärbt	נטול-צבע
pigment, colouring body pigment Farbkörper	גוף-צבע, צבען	sized paper papier collé geleimtes Papier	נייר מרוק
hard rubber ébonite Hartgummi	צמג קשה, הבנית	yield, crop rendement Ausbeute	נצלת (= דריגת-נצול)
to corrode décaper (metallurg.) mordancer (couleur) beizen	צרוב	free from water anhydre wasserfrei	נקי ממים

process procédé Prozess	תְּהִלִּיךְ	to tare faire la tare tarieren	קָזַז (כלי או אריזה)
blust furnace process procédé de haut fourneau Hochofenprozess	תְּהִלִּיךְ-הַכֶּבֶשָּׁן	gum, (India) rubber caoutchouc, gomme Gummi	קוּמוֹס, צָמָג
label etiquette Etikette	תְּוִית	boring forge Bohrung	קְדוּחַ
preparation préparation Präparat	תְּכָשִׁיר	high vacuum, vide poussé, grand vide Hochvakuum	רִיק מְפֻלָּג (1)
brine eau mère Salzlauge, Sole	תְּמַלַּחַת	turnings tournure Drehspäne	חֲרֻטָּה
filtrate filtrat Filtrat	תְּסִנִּין	agate agate Achat	אַכְטִיס, אָכֶט
explosive gas mixture mélange gazeux explosif explosives Gasgemisch	תַּעֲרִבַת-גָּזִי-נֶמֶץ	overheated, overhot surchauffé überheiss	שָׁחוֹן
complex complexe Komplex	תַּצְמִיד	to overheat surchauffer überhitzen	שָׁחַן
norm, standard norme Norm	תִּקְוָה (3), נֹרְמָה	to decant décanter dekantièren	שָׁפָה (2)
to attack attaquer angreifen	תְּקוּף	sirup sirop Syrup	שֶׁרֶף-סֶפֶר, שֶׁרֶף (בכימיה)
		reaction réaction Reaktion	תְּגוּבָה

(1) הוועדה מבטלת בזה את ההצעה ריק גבוה ("לשוננו" ט', עמ' 146, מ' רדיו).

(2) תיקון למה שנתפרסם בזכרונות שם עמ' 56.

(3) ר' עמ' 310 הערה.

מונחי ארכיאולוגיה

(רשימה א')

בראשית שנת תרצ"ד מינתה החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה — לפי הצעת מר' ש' ייבין — ועדה מיוחדת לקביעת מונחי ארכיאולוגיה, שנתאשרה אחר כך ע"י ועד הלשון שלמעשה השתתפו בה כמה מחבריו. חברי הוועדה היו אז האדונים: פרופ' נ"ה טורטשינר, ש' ייבין, פרופ' דוד ילין ז"ל, פרופ' ל"א מאיר, ד"ר ב' מיזלר, מ' נרקיס, י' פרס, פרופ' י' קלוזנר ופרופ' ש' קליין ז"ל.

הוועדה נתכנסה במשך שתי השנים הראשונות לקיומה אך לעתים רחוקות, ובשנת תרצ"ו, עם פרוץ המאורעות בארצנו והכרות העוצר הממושך בירושלים, נפסקה פעולתה לגמרי. בשנת תרצ"ח נתחדשה עבודתה של הוועדה, שחלו בינתיים שינויים בהרכבה, ומאז היא פועלת בקביעות. ואלה חבריה עתה: ד"ר ע' בן-דור, פרופ' נ"ה טורטשינר, הא' ש' ייבין, פרופ' ל"א מאיר, ד"ר ב' מיזלר, פרופ' א"ל סוקיניק*, והא' י' פרס. מזכירה ד"ר זאב בן-חיים.

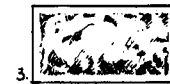
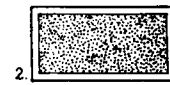
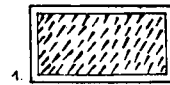
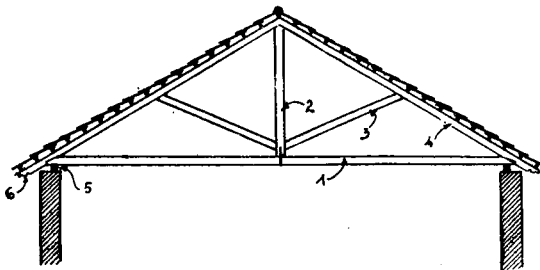
מקצת מן החומר הנידון הביא לפני הוועדה ד"ר בן-דור, ורובו — מר' ייבין, ועליו הוטלה עריכתו המקצועית.

הרשימה המתפרסמת להלן, נידונה גם בוועדה למונחי הבניין של ועד הלשון, היושבת בתל-אביב. חברי הוועדה הזאת הם ה"ה: א' ברש וט"ז מילר — מטעם ועד הלשון; ד"ר ב"צ קרוגליאקוב וי' שטיינבוך — מטעם אגודת האינזיגרים והארכיטקטים. ה' ש' ייבין היה אז מזכירה.

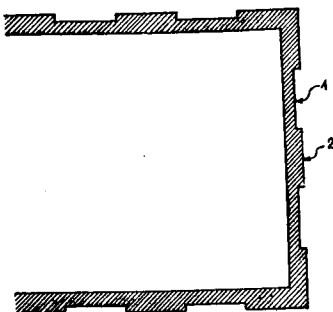
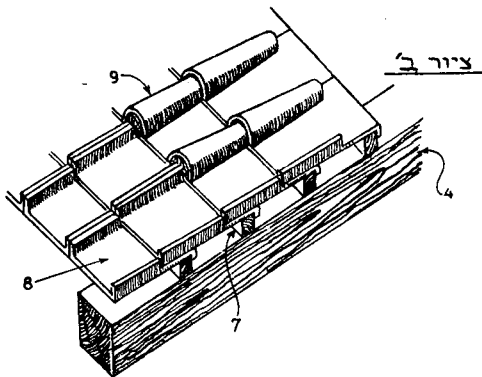
בשלוש ישיבות של הוועדה למונחי הארכיאולוגיה השתתפו כמומחים ד"ר מ' אבני מלך (מינרלוגיה), ד"ר מ' שטקליס וד"ר נ' שלם (ארכיאולוגיה פריהיסטורית).

הרשימה נשלחה לפני מסירתה לדפוס לעיונם של בלשנים ואנשי מקצוע. הערות והצעות למונחים המציאו חברי ועד הלשון האדונים: פ' אוירבוך, מ' אזרחי, ד"ר ש' טורניחובסקי ונ' שפרה"ס. ד"ר ח' פלאום הואיל לבדוק בדיקה יסודית את המונחים הגרמניים והצרפתיים; הארכיאולוג, האב הדומי-ניקני, L. R. de Vaux, P.O. אף הוא עבר על החלק הצרפתי של הרשימה. הארדיכל ה' אדלר מתל-אביב העמיד לרשות ועד הלשון את ספרייתו לשם בדיקת המונחים הגרמניים. לכל אלה מחזיקה הוועדה טובה מרובה.

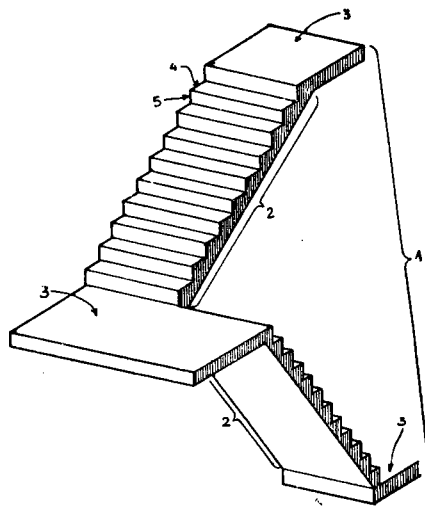
רשימה זו, אע"פ שהיא מכוונת בראש וראשונה לארכיאולוגים, ימצאו בה מהנדסים, ארדיכלים וכל העוסקים במלאכת הבניין הרבה מן הדרוש לחפצם. בקרוב תסיים הוועדה את דיונה ברשימת מונחים שנייה הכוללת את מלאכת הקדרות.

ציר א

ציר ד

ציר ג

ב נ י י

drawing	שְׁרִטוּט, סְרִטוּט (שם הפעולה)	(א) מונחים כלליים	
dessin	תְּשְׁרִיט, תְּסְרִיט (שם העצם)	archaeology	אַרְכֵּיאוֹלוֹגְיָה
Zeichnung		archéologie	
to draw	שְׁרִט, סְרִט	Archaeologie,	
dessiner		Altertumskunde	
zeichnen		debris	שְׁפָד (עֵינִים)
outline	מִתְאָר	débris, décombres	
(tracé), contour		Schutt	
Umriss		deposit, accumulation	מַצְבֵּר
to outline	תְּאֹר	dépôt, amoncellement,	
tracer le contour de...		agglomération	
in Umriss zeichnen,		Ablagerung, (An-)Häufung	
umreißen		buried walls	חומות טמונות
building	בְּנֵינ	murs enfouis, cachés	
bâtiment		verborgene Wände	
Gebäude		plan	תְּכְנִיט
construction	בְּנִיָּה, בְּנִיָּה	plan	
construction		Grundriss	
Bauen		model	תְּכְנִיט
construction	מִבְּנָה	modèle	
construction		Modell	
Bauform, Konstruktion		to plan	תְּכַוֵּן תְּכְנִיט, עֲרוֹךְ תְּכְנִיט
to build, to construct	בְּנָה	projeter, dresser un plan	
bâtir, construire		einen Plan entwerfen	
bauen		survey	מְדִידוּת, מְדִידָה
to erect	תָּקַם (בניין), תָּקַם (מצבה)	relevé	
ériger, elever		Aufnahme, Feldmessung	
errichten		to survey	מְדוֹד
mason	בְּנָאִי	relever	
maçon		vermessen, ausmessen	
Maurer		to plot	צִיַּן מְדִידוּת, קְבוּעַ מְדִידוּת
stone mason	סִתָּח	piqueter	
tailleur de pierres		(Messpunkte) auftragen	
Steinmetz		sketch	מִתְנָה
stone-mason's mark	תוֹ-סִתָּחִים	croquis, épure	
marque de tailleur, marque		Skizze	
du tailleur de pierres		sketching	תוּי
Steinmetzzeichen		tracé	
		Zeichnen, Entwerfen	
		(einer Skizze)	
(ב) חמרי בניין			
stone	אֶבֶן	to sketch	תְּנָה
pierre		tracer, faire un croquis	
Stein		skizzieren	

quartzite	קוֹרְצִית (ש"ת : קוֹרְצִיתִי)	ashlar	אֶבֶן-גִּזִּית
quartzite		pierre de taille	
Quarzit		Quaderstein	
marble	שֵׁשׁ (אע"פ שמלה זו היא מצרית	dressed stone	אֶבֶן מְסַתֶּחֶת
marbre	והוראתה: אלבסטר)	pierre de taille	
Marmor		Werkstein	
alabaster	בֶּהֱט	drafted stone	אֶבֶן-שׁוֹלִים
albâtre		bloc emmargé, pierre à	
Alabaster		refend marginal	
breccia	בִּרְקִיָּה	Quader mit Randschlag	
brèche		bossed stone	אֶבֶן מְזִיזֹת
Breccia, Breccie		pierre en bossage	
opus reticulatum	מְבִנֵּה-תִשְׁפֵּץ	Bossenquader, Quader mit	
		erhöhten Spiegel	
brick(s)	לְבִנֵּה, ר' לְבָנִים	rubble, undressed stone	אֶבֶן-גִּזִּיל
brique(s)		pierre brute, moëllon	
Ziegel		roher Stein	
mud brick(s),	לְבִנֵּת-טִיט, לְבִנֵּי-טִיט	boss	זִיז
adobe		bosse	
brique(s) crue(s)		Bossen	
Lehmziegel			מִיֵּבִי הַזִּיזִים :
baked brick(s)	לְבִנֵּה שְׂרוּפָה, לְבָנִים	musamsam	מְסַמְסָם (ציור א', 1)
brique(s) cuite(s)	שְׂרוּפוֹת	mutabba'	מְטַבֵּעַ (ציור א', 2)
gebrannte Ziegel		mukarras	מְכַרֵּס (ציור א', 3)
square bricks	לְבָנִים רְבֹעִיּוֹת	to dress	סַתֵּחַ
briques carrées		tailler	
Quadratziegel		behauen	
round bricks	לְבָנִים עֲגֻלּוֹת	limestone	אֶבֶן-גִּיר
briques rondes		calcaire	
runde Ziegel		Kalkstein	
half-round brick(s)	לְבָנִים עֲגֻלּוֹת לְמַחְצָה	sandstone	אֶבֶן-חֹל
brique(s) demi-ronde(s)		grès	
halbrunde Ziegel		Sandstein	
plano-convex bricks	לְבָנִים שְׁטוּחוֹת-	basalt	בִּזְלֵת, ר' בִּזְלֹת
briques plano-convexes	קְמוּרוֹת	basalte	
plano-konvexe Ziegel		Basalt	
mortar, cement	מָלֵט (ואינו ביטון)	granite	שֶׁחַם, צִרְעָנִית
mortier, ciment		granit	
Mörtel, Zement		Granit	
timber, wood	עֵץ	prophyry	פְּרִפְרִיָּה (ש"ת : פְּרִפְרִי)
bois		porphyre	
Holz		Porphyr	
beam	קוֹרָה (ציור ב', 5)	quartz	קוֹרְצָה (ש"ת : קוֹרְצִי)
poutre		quartz	
Balken		Quarz	

gold or Gold	זָהָב (ע' לשוננו ז', ע' 47 - 52)	wattle-and-daub torchis, bousillage Lehmflechtwerk	סָרְג טוֹחַ, מְלִיטָה
gold leaf feuille d'or Goldblech	רִקְע־זָהָב	reed, common roseau (commun) Rohr, Teilrohr, Deckrohr	קָנָה
gold foil or laminé Blattgold	עֲלֵה־זָהָב	bulrush jonc d'eau Binse	אֲגָמוֹן
electrum electrum Elektrum	כֶּסֶף־פָּז	palm leaf (leaves) (של דקל) rameau(x) de palmier; palme(s) Palmzweig	חֲרִיט, חֲרִיטוֹת (של דקל)
ingot barre, lingot Barre	מָטִיל	mat natte Matte	מַחְצָלָה, ר' מַחְצָלוֹת
ivory ivoire Elfenbein	שֵׁנֶהָב	thatch [וע' ב"מ קיז ע"ב גירסת הערוך] (toit de) chaume, (toit de) roseaux Rohr-,Strohdach	מַעֲזִיבָה
bone os Bein, Knochen	עֶצֶם	iron fer Eisen	בְּרוֹזֶל
glass verre Glass	זָכוּכִית	copper cuivre Kupfer	נְחֹשֶׁת
(ג) הַבֵּית, בְּנִינּוֹ וְחִלְקֵיו		tin étain Zinn	בְּדִיל
foundation fondement, fondations Fundament(e)	יִסוֹד	zinc zinc Zink	אֶבֶן
foundation deposit dépôt de fondation Bauopfer	מִנְחַת־יִסוֹד	lead plomb Blei	עוֹפֶרֶת
in situ	בְּאַתְרָא	bronze bronze Bronze	בְּרוֹנְזָה
layer couche Schicht	שִׁכָּה	brass laiton, cuivre jaune Messing	פָּלִיז
level niveau Niveau	מַפְלָס	silver argent Silber	כֶּסֶף
ramp rampe Rampe	כְּבֶשׂ		

batter talus, talutage Böschung	שפייע	causeway chaussée, voie élevée Dammweg	מסלה רמה
angle angle Winkel	זוית	course (s) assise (s) Lage (n), Satz, Schicht	נדבך, ר' נדבכים
corner coin Ecke	פנה	concave course assise concave konkave Lage	נדבך קעור
edge arête Kante	מקצוע	convex course assise convexe konvexe Lage	נדבך קמור
roof toit Dach	גג	header (s) and stretcher (s) boutisse (s) et panneresse (s) Binder und Läufer (Strecker)	אריח ולבנה (בלבנים); ראש ופתין (בעצים) (ובאבנים)
flat roof toit plat Flachdach	גג שטוח	uneven course (s) assise (s) inégale (s) unebene Lage (n)	נדבך עקל, ר' נדבכים עקלים
saddle-roof toit à double pente, toit à pignon Satteldach	גג-גמלון	joint joint Fuge	משק, ר' משקים
gable comble, pignon, faite Giebel	גמלון	horizontal joint joint horizontal Lagerfuge, Bettungsfuge	משק אפקי, - מאון
parapet parapet Brustwehr	מעקה	vertical joint joint vertical Stossfuge	משק מאונך
eaves (6) (ציור ב', 6) larmier Dachtraufe	(מדלפת-גג), (מדלפות-גג) (ציור ב', 6)	diagonal joint joint diagonal Diagonalfuge, schiefe Fuge	משק מלכסן
gutter (on roof) gouttière, chéneau Dachrinne	מזחילה	broken joint joint brisé gebrochene Fuge	משק שבור
waterspout, acroterium gargouille, acrotère Wasserspeier, Akroterion הצינור שדרכו יורדים מי הגשמים מן הגג לארמה)	מרב (ובשימוש מורני: צינור המרב, הוא הצינור שדרכו יורדים מי הגשמים מן הגג לארמה)	juggled joint joint irrégulier unregelmässige Fuge	משק עקמקם, משק עקלקל
tile (roofing) tuile (de toit) Dach-Ziegel	רעף (ציור ב', 8)	bonding, (inner) jointing (of courses) liaison Anfügung	חבור
joint-tile tuile d'emboîtement Verbindungsziegel, Mönch	רוכב (הרעף המחבר שני רעפים שטוחים) (ציור ב', 9)	bonded, interlaced courses assises liées zusammengebundene Lagen	נדבכים שלוכים

orientated (building)	מְכַנֵּן (כניין)	tie beam	מְרִישׁ (ציור ב' 1)
orienté (bâtiment)		entrait	
orientiert, gerichtet (Bau)		Dachbindebalken,	
space	מְרָב	Bindebalken	
espace		post (King and Queen)	זָקִיף וְעִיקְרִי
Raum		poinçon (simple, double)	צִדְדִי
space division, division of space	תְּכוֹנֵת-הַמְּרָב	Giebelsäule, Hängesäule	(ציור ב' 2)
disposition du local		(einfache, doppelte)	
Raumgestaltung		rafter	רְהִיט, ר' רְהִיטִים (עִיגְרֵט הַעֲרוֹךְ לַחֲגִיגָה)
open court	(חֲצֵר) קְטוֹרָה (יחז' מ"ו כ"ב)	chevron, arbalétrier	ט"ז ע"א ורש"י (ס)
court en plein air	מִידוֹת מ"ב מ"ה	(Dach-) Sparren	(ציור ב' 4)
offener Hof		strut	שְׁתִּיטָה (ציור ב' 3)
drain	בֵּיב	étrésillon, contrefiche	
égout		Strebe, Spreize	
Abflusssrinne, Kanal		lath	פְּסִיס (ציור ב' 7)
fence	גָּדֵר (נ'), ר' גְּדֵרוֹת	latte	
enceinte		Latte	
Zaun		house	בֵּית
entrance	פֶּתַח, כְּנִיסָה	maison	
entrée		Haus	
Eingang		substructure	בְּנֵי-שֶׁתִּין
storey, floor	קִמָּה, דִּישָׁה	substructure, soubassement	
étage		Unterbau, Grundbau	
Stockwerk, Etage	קִמַת-מְרָבִי	front (of the house),	חֲזִית, ר' חֲזִיתוֹת
basement, under-ground floor		façade	
sous-sol		façade	
Souterrain, Kellergeschoss		Fassade	
cellar	מְרָבִי	apsidal house	בֵּית אֶפְסִידִי
cave		maison absidale	
Keller		Apsidalbau	
mezzanine floor	קִמַת-בִּינִים	gamma house	בֵּית גָּמָמָה
entresol		maison en gamma	
Mezzanin, Zwischengeschoss		Gammahaus	
ground floor	קִמָּה רְאשׁוֹנָה, קִמַת-קֶרֶקֶע	megaron house	בֵּית-מֶגֶרוֹן
rez-de-chaussée		maison à megaron	
Erdgeschoss, Parterre		Megaron-Haus	
first floor	קִמָּה שְׁנִיָּה	central-court house	בֵּית-חֲצֵר (פְּנִימִית)
premier étage		maison à court centrale	
erster Stock		Hofhaus	
exedra, loggia	אֶבְסִידָה	hut	בִּקְהָה
exèdre		cabane, hutte	
Halbrund		Hütte	
		wattle-and-daub hut	בֵּית-חֲמֶר (1)
		hutte en torchis	
		Lehmhütte	

granary grenier Speicher	אָסם	porch porche, vestibule Vorhalle	פּרוֹזדור
silo silo Silo	מְגוּרָה	balcony balcon Balkon	גִּזְזִירָה
floor plancher Fussboden	רִצְפָּה, ר' רִצְפוֹת	room chambre Zimmer	חֶדֶר
mud-floor, beaten mud-floor aire en argile, aire en pisé Lehmfussboden	רִצְפַת-טִיט	appurtenances, outhouses dépendences Nebengebäude, Hintergebäude	נִסְפָחוֹת
pavement (ריצוף רצוף של שטח) pavement, dallage (ביחוד בדרכים ובחצרות) Pflaster	מִרְצָפֶת	stable (for draught animals) écurie Pferdestall	אָרָה
tile (flooring) carreau Kachel, Fliese	רִצְף, ר' רִצְפִים	cattle-shed (for large cattle) étable Kuhstall	רֶפֶת, ר' רֶפֶתִים
to lay a pavement, to pave paver, carreler pflastern, Fliesen legen	רִצּוֹף	cot (הבניין שבמכלה) étable (à brebis, à chèvres, etc.) Kleinviehstall (Ziegenstall, Schafstall, etc.)	דִּיר
mosaic mosaïque Mosaik	פֶּסֶפֶס, ר' פֶּסֶפְסִים	pen (הצר גדורה הסמוכה למכלה) enclos Pferch	סֶהַר
pattern dessin, pencif, type Muster	דָגֵם, ר' דָגְמִים	fold; a general term embracing the two preceding terms (lit.: enclosure) שם כולל	מִכְלָה
tessera tessère Tessera	אֶבֶן-פֶּסֶפֶס	well puits Brunnen	בְּאֵר
ceiling plafond Decke	תִּקְרָה	basin bassin Bassin	בִּרְכָה
to cover with a ceiling, to roof plafonner decken	קָרָה	cistern (מְרֻבֵּעַ) citerne (עִי בִּיב מִיב מִ"א) Zisterne (ופירוש רש"י לגמרא שם י"ז ע"א)	בּוֹר (עגול ומקורה); ומתוח; ע"י בִּיב מִיב מִ"א ופירוש רש"י לגמרא שם י"ז ע"א
flat ceiling plafond plat Flachdecke	תִּקְרָה שְׁטוּחָה	trough auge Trog	שֶׁקֶת
		storage-shed, warehouse magasin, entrepôt Magazin, Lager	מִחְסָן

dado lambris d'appui, plinthe (untere Wand-) Bekleidung	רְבוּד	vaulted ceiling plafond voûté gewölbte Decke	תַּקְרָה קְמוּרָה
orthostat orthostate Orthostat	אֲבָן־רְבוּד	vault voûte Gewölbe	קְמוּרִין, קְמוּר
inclination inclinaison Neigung	נִטְיָה	groined vault voûte en arête Kreuzgewölbe	קְמוּר מְצָלָע, קְמוּר־צִלְעוֹת
inclined wall mur incliné geneigte Wand	קִיר נָטוּי	barrel vault voûte en berceau Tonnengewölbe	קְמוּר גָּלִילִי
bulge renflement Ausbauchung	גִּחְיָה	dome coupole, dôme Kuppel	כֶּפֶה
bulging wall mur bombé vorspringende Wand, gewölbte Wand	קִיר גִּזְחָה	domed à coupole, couronné d'une coupole mit einer Kuppel gedeckt	בַּעַל־כֶּפֶה
tumbling wall mur délabré, mur qui croule baufällige Wand, hängende Wand	קִיר מָט (לְנִפּוֹל)	corbelled dome coupole en encorbellement	כֶּפֶת־מִדְרָגוֹת
retaining wall mur de soutènement Stützmauer	קִיר סוּמֵךְ	corbelled vault voûte en encorbellement	קְמוּר־מִדְרָגוֹת
plaster crépi, enduit Bewurf, Putz	טִיחַ	wall mur Wand	קִיר
mud plaster crépi ou enduit d'argile Lehmputz	טִיחַ־טִיט	recess rentrant, retraite Rücksprung	נִכְסָה (ר' צִיור ג', 1)
lime plaster crépi ou enduit de chaux Kalkputz, (Kalk-)Bewurf	טִיחַ־סִיד	projection, ajutment saillant, saillie Vorsprung	קִדְמָה (ר' צִיור ג', 2)
to plaster crépir verputzen	טוּחַ	panelling, wainscoating panneaux, lambrissage Täfelwerk	מְלֶאכֶת־סֶפֶן
whitewash lait de chaux, badigeon (weisse) Tünche	טִיד	panel (in wall) panneau Paneel	סָפִין *
		to panel lambrisser paneelieren, täfeln	סָפוּן

arch	קֶשֶׁת	to whitewash	סוּד (פעם אחת), פִּיד
arc, vouûte		blanchir à la chaux,	(כמה פעמים)
Bogen		badigeonner	
arched	קֶשֶׁת, נִי קֶשֶׁתָּה	weissen, kalken	
cintré		paint	צָבַע
bogenförmig		couleur, enduit	
door-frame	מִלְבֵּן-הַדֶּלֶת (מְרֻבֵּעַ), מִסְגֵּרֶת	Farbe	
chambranle, dormant	(בְּקוּיִים עֲקוּמִים)	colour	צָבַע
Türrahmen		couleur	
door	דֶּלֶת	Farbe	
porte		nuance, shade	גִּוֹן
Tür		nuance	
		Schattierung, Nuance	
single-leaved door	דֶּלֶת אֶלְמָנָה, דֶּלֶת שֶׁל	niche	גִּמְחָה
porte à un vantail ou	דֶּרֶךְ אֶחָד	niche	
battant		Nische	
einflügelige Tür		cupboard niche	גִּמְחַת-אֲרוֹן
double-leaved door	דֶּלֶת-רִפְיִים, דֶּלֶתִּים	niche de placard	
porte à deux vantaux ou		Schränknische	
battants		decorative niche	גִּמְחַת-קֶשׁוּט
Flügeltür		niche décorative	
swinging door	גֵּל (עִי שֶׁבַח פ־א ע־א	Dekorationsnische	
porte battante	לְפִי הָעֲרוֹךְ רוּבֵּן הַמַּפְרָשִׁים)	shell	קוֹנֶכָה
Pendeltür		conque	
trefoil (adj.)	תִּלְתָּנִי	Muschel	
trèfle		rectangular niche	גִּמְחַת-מִלְבֵּן
dreiblatt-, kleeblatt-		niche rectangulaire	
förmig		rechtwinkelige Nische	
cross-piece	(לוח)-עֲרֵב	rounded niche	גִּמְחָה מְעֻגָּלָה
travers		niche ronde	
Querstück		runde Nische	
stud	כִּפְתּוֹר	corner niche	גִּמְחַת-פִּנָּה
clou d'ornement		niche de coin	
Beschlag-nagel		Ecknische	
pivot	צִיר	moulding	פִּיר
pivot, gond		moulure	
Türangel		Sims, Leiste	
pivot-shoe	בֵּית-הַצִּיר	cornice	כִּרְכָב
virole		corniche	
Angelzwinge		Kranzgesims	
door-socket	פּוֹתָה	(door) way	פֶּתַח (הַדֶּלֶת)
crapaudine		pertuis, ouverture	
Türpfanne		Eingang, (Tür-)Oeffnung	

key clef Schlüssel	מפתח	door-jamb, door-post montant de porte, poteau Türpfosten	מזוזה
stairway, staircase escalier, cage d'escalier Treppenhaus, Treppe, Stiege	בית-המדרגות, המעלות מערכת-מדרגות, מעלות (ר' ציור ג, 1)	lintel linteau Türsturz	משקוף
flight of steps volée d'escalier Treppe	טור-מדרגות, טור-מעלות (ר' ציור ג, 2)	threshold, door-sill seuil, pas de la porte Türschwelle	סף, מפתן
step marche, degré Stufe	דרגה, מעלה	window fenêtre Fenster	חלון
rise contre-marche Futterstufe	רום (ר' ציור ג, 5)	window frame dormant (de fenêtre) Fensterrahmen	מלבן-החלון (מרובע), מסגרת (בקווים עקומים)
tread marche Auftritt	שלח (ר' ציור ג, 4)	window sill appui, rebord Fensterlehne	סף-החלון
landing palier, repos Treppenabsatz	רִבּוּד (ע"י מידות ט"ג מ"ו) (ר' ציור ג, 3)	sloping sill appui incliné geneigte Lehne	סף משפּע
ladder échelle Leiter	סלם	lattice work treillis, treillage Gitter	סרג, ר' סרגים
rung échelon Sprosse	שָׁלֵב, שְׁלָבִים	bars (in a window) barres (d'une fenêtre), grille Gitter (stangen)	שְׁבָכָה
terrace terasse Terrasse	מִדְרֵגָה (בהרים)	shutter volet Laden, Fensterladen	תָּרִיס
architectural fragments fragments architecturaux architektonische Bruchstücke Breithaus	שְׁבָרִים אַרְכִּיטֶקְטוֹנִיִּים בית רחבי	bolt verrou Riegel	ברית
Langhaus	בית אָרְכִּי	to bolt verrouiller verriegeln, zuriegeln	הִכְרָם
palace palais Palast	אַרְמוֹן	lock serrure Schloss	מנעול
men's quarters, androgon appartement des hommes Männersaal, Männerhaus	בית-הַגְּבָרִים	to lock, to lock up fermer à clef verschliessen, zuschliessen	נְעוּל

baptistery	בית-טבילה	women's quarters, gynaecon,	בית-הנשים
baptistère		harem	
Taufkapelle, Baptisterium		gynécée, appartement des	
baptismal font	אגן-טבילה	femmes, harem	
fonts baptismaux		Frauengemach, Harem	
Taufbecken		hall	אולם
chapel	קפלה	salle	
chapelle		Halle, Saal	
Kapelle		audience hall, throne room	אולם הנכסא
apse	אפסיס	salle d'audience, salle	(ע' מלכ'א ז' ו')
abside		du trône	
Apsis		Thronsaal	
basilica	בסיליקי (בסיליקה)	private apartments	חדרי-דירה
basilique		appartements privés	
Basilika, Hallengebäude		Wohnräume, innere	
basilica with (central)	בסיליקי של (בת)	Gemächer	
nave and two aisles	שלושה אולמות,	public building	בנין צבורי
basilique à une nef		édifice publique	
et deux collatéraux		öffentliches Gebäude	
dreischiffige Basilica		temple, sanctuary	מקדש, בית-מקדש
nave	אולם-תוך	temple, sanctuaire	
nef		Tempel, Heiligtum	
Hauptschiff, Mittel-		temenos	תחום-המקדש
schiff	סטרה, ר' סטראות	portico	סטו, סטיו
aisle		portique	
collatéral, bas-côté	שלשי	Portikus, Säulenhalle	
Seitenschiff		forecourt	עזרה
tripartite	מסגד	avant-cour	
tripartite		Vorhof	
dreiteilig		holy of holies	דביר
mosque	מקאם	saint de saints, sanctuaire	
mosquée		Allerheiligstes, Hochheiligstes	
Moschee	מחראב	synagogue	בית-כנסת
maqam		synagogue	
mihrab	בימה	Synagoge	כנסיה
niche de prière		church	
Gebetnische	מזבח	église	
pulpit, almemar		Kirche	
chaire		cathedral	קתדרלה
Kanzel		cathédrale	
altar		Kathedrale	
autel			
Altar			

Corinthian column, column of the Corinthian order colonne corinthienne korinthische Säule	עמוד קורינתי caravanserai, khan	פנדק, ח'אן עמוד
Proto-Ionic capital chapiteau protoionique protojonisches Kapitäl	כותרת פרוטו-יוני fallen column colonne éroulée umgestürzte Säule	עמוד נפול
book-roll capital chapiteau à rouleau Buchrollen-Kapitäl	כותרת-מגלה pier, pillar pilier Pfeiler	אימנה, ר' אימנות
Byzantine capital chapiteau byzantin byzantinisches Kapitäl	כותרת ביזנטית row file, rangée Reihe	סור
abacus abaque, tailloir Abakus, Kapitäldeckplatte	אבקוס shaft (of a column) fût (d'une colonne) (Säulen-) Schaft	גזע (העמוד)
disengaged, freestanding (column or pier) (colonne ou pilier) libre, détaché(e) freie(r), freistehende(r) (Säule oder Pfeiler),	(עמוד או אומנה) חפשי(ת), בדל (בדלה), נפרד(ת)	חליה
engaged (column or pillar), pilaster (colonne au pilier) engagé(e) eingelassene(r) (Säule oder Pfeiler) Wandpfeiler	(עמוד או אומנה) דבוק (דבוקה), אחוז (אחוזנה) (בקר) Postament, Sockel	אדן (העמוד)
semi-engaged (column or pillar), half-column (colonne ou pilier) engagé(e) à demi, demi-colonne halbeingelassene(r) (Säule oder Pfeiler), Halbsäule	(עמוד או אומנה) דבוק (דבוקה), אחוז (אחוזנה) למחצה sculptured capital chapiteau sculpté verziertes, ausgemeisseltes Kapitäl	כותרת מפסלת
double column (or pillar) colonne (ou pilier) double Doppelsäule (oder -pfeiler)	עמוד-או אומנת- תאומים	רוח
fluted column colonne cannelée kannelierte Säule	עמוד יוני Doric column, column of the Doric order colonne dorique dorische Säule	עמוד דורי
	עמוד יוני Ionic column, column of the Ionic order colonne ionique jonische Säule	עמוד יוני

cutting (in hard material) gravure Gravieren, Einschneiden	חטוב	tapering column colonne diminuée sich verjüngende Säule	עמוד מצר
cutting (stone), hewing taille Hauen, Aushauen	חציכה	obelisc obélisque Obelisk	חירה
cutting (in stone) taille Meisseln	חצוב	hypocaust hippodrome	בית-מוקר הפודרום, כפר-מרוץ, כפר-סוסים
to cut (in relief) tailler (en relief) (Relief) gravieren, aushauen	גלוף	(ד) ק ש ו ט to decorate décorer dekorieren, verzieren	קשט
relief relief Relief	תבליט	decorative décoratif dekorativ	קשטני
low-relief, shallow relief bas-relief Flachrelief	תבליט שטוח	ornamentation ornementation Ornamentierung	עטור
high relief haut-relief Hochrelief	תבליט נשא	to ornament ornementer ornamentieren	עטר
sunk relief relief en-creux Relief en-creux, Hohlrelief	תבליט משקע	to sculpture sculpter schnitzen, ausmeisseln, aushauen	פסל
triglyph triglyphe Triglyphe, Dreischlitz	טריגליף	sculpture (in the round), statue ronde bosse, statue Rundplastik, Statue	פסל, רפסדליק,
metope métope Metope	מטפי (מטפה)	to carve tailler, graver schneiden, schnitzen meisseln	גלוף, פחח
frieze frise Fries	אפריז	to cut (in hard material) graver gravieren, einschneiden	חטב
to incise inciser einschneiden (eingravieren)	חרות	to cut (stone), to hew tailler, extraire behauen	חצוב
incision incision Einschneiden	חריטה	to cut (in stone) tailler aushauen, meisseln	חצב
graffito graffitto, sgraffite Graffito	חריחת		

<i>mastaba</i>	מצטבה	<i>dipinto</i>	רשמת
pyramid pyramide Pyramide	פירמידה	inscription inscription Inscription	כתבת
bee-hive tomb tombeau en ruche Bienenstockgrab	קבר-פירות	dedicatory inscription inscription dédicatoire Weihinschrift	כתבת-הקדשה
dromos tomb tombeau à dromos Dromosgrab	קבר-דרומוס	to paint peindre (an) streichen	משהו, מרוח
vaulted tomb tombeau voûté Gewölbegrab	קבר-קמור	to colour colorer färben	צבוע
catacomb catacombe Katakombe	מערכת קברים, קטלמפה	to paint peindre malen	צייר (בצבעים)
rock-cut tomb tombeau de roche Felsengrab	קבר חצוב	painting (ציור (בצבעים) peinture, tableau Gemälde	תמונה (בצבעים), ציור (בצבעים)
<i>kokh</i> tombe en four Schiebengrab	כוח	scene scène Szene	הרכב-תמונות
<i>arcosolium</i> arcosole Bogengrab	מקמר	plaque plaque Tafel, (verziertes) Plättchen	לוחית
pit fosse Grube	מהמרת	naos	בית-פסילים, נאוס
roll-stone rouleau Grabverschlussstein	גולל	stele stèle Stele	אסטילה, גללה (ר' מלים שמיות, שפתנו קובץ ב')
small stone that supports the roll-stone pierre de soutienement (pour le rouleau) Stützstein (für Grab- verschlussstein)	דופק		(ה) קברות
shaft puits Schacht	פיר	cemetery cimetière Friedhof	בית-עולם, בית-עלמין, בית-קברות
		superstructure superstructure Ueberbau	בנין-על, "אהל"

(1) [בהוראה זו שימש במקורות התלמודיים פועל שנכתב: (א) פיה (אין מכיירין ואין מסייחין), (ב) סיה (בית מסויה), (ג) סית (בית מפורית), וכתוב אחרון זה הוא הנכון. פועל זה פית, נגזר מן פות, פוקא בארמית (בעברית: פואה), אולם הצבעים, במשמע ציר וקסט ובצבעים, כשם שנגזר צית, ציר בדיות (א), כדיר, והוא שנשתבש ל-פיה או פיה, וכדאי לחדש פועל זה המשמש במקורות ביחוד לסירות של בתים וחצרות, —העורך.]

ramp (thrown up by besiegers)	סוללה	columbarium	קבר שוככים
rampe (d'assaut)			
Rampe			
glacis	חלקלקה	monument (funerary) monument (funéraire) (Grab-)Denkmal	ציון-קברות, יד
terre pisée (terre) pisé(e)	עפר פבוש	mausoleum mausolé Mausoleum	נמס
Stampferde			
tower	מגדל	cenotaph cénotaphe Kenotaph	קבר-זכרון
tour			
Turm			
gate	שער		(ו) בצורים
porte		fortress forteresse Festung	מבצר
Tor			
postern (gate)	פשפש	fort fort Fort	מבצר, ר' מצודות
poterne			
Hintertür, Ausfall- pförtchen			
fosse (dry moat)	חפיר	blockhouse blockhaus Blockhaus	ברגה, ר' ברגין
fossé			
Graben			
to mine, to undermine	חתור (תחת), פלה (תחת)	citadel citadelle Zitadelle	מצודה, ר' מצודות
miner, saper			
unterminieren, untergraben			
to countermine	חתור (נגד)	acropolis acropole Akropolis	עפל, אקרה
contre-miner			
konterminieren			
battering-ram	איל (איל-ברגל), פר	wall (of city) muraillles	חומה
bélier			
Sturmbock, Mauerbrecher		Mauer, Stadtmauer	
to batter (with a ram)	נגח (את החומה), בחומה	circumvallation circonvallation	דיק, פרקום
battre (en brèche)		Umwallung, Umschanzung	
rammen			
ballista	פלסטרה	crenellation crénélures Zinnen	שנה, שנות
baliste			
Wurfgeschütz			
projectile (for ballista)	אבן-פלסטרה	embrasure embrasure, créneau Schiessscharte	חרו (חרו-ידיה), ר' חרבים
projectile (pour une baliste)			
Geschoss (für e. Wurfge- schoss)		rampart rempart (Festungs-) Wall	חל

מונחים למכשירי קירור והסקה חשמליים

(מעבודתה של הוועדה למונחי התכניקה)

על פי בקשתה של חברת תומפסון-הוסטון הבריטית דנה הוועדה למונחי תכניקה של ועד הלשון, היושבת בתל-אביב, במונחים שלהלן שהיו נחוצים לאותה חברה לרגל סחרה בארץ.

רשימה זו אינה באה אפוא למצות את הענף הזה של התכניקה — בודאי חשוב הוועדה למונחי התכניקה לעסוק בו במרוצת הזמן — אלא מכוונת היא לשמש את הקהל במלים הנצרכות ביותר בתחום הנידון. אע"פ שרשימה זו עברה את כל מדורי הדיון הנהוגים בוועד הלשון, הרי היא מתפרסמת כאן כהוראת-שעה בלבד, ועלולים לחול בה שינויים בשעת קביעת המונחים במקצוע זה בקנה מידה רחב.

instalation	מתקן	condensing unit	יחידת-עבוי
installation		groupe condenseur	
Installation		Kühlungseinheit	
cooker (רק בעל בית-שפיתה אחד)	כופח	evaporateur	מאדה
réchaud		evaporateur	
kleiner Herd		Verdampfer	
range	פירה חשמלית	finned coil	נחשתן (של) צלעות
cuisinière électric		evaporateur à ailettes	
elektrischer Herd		Rippenkühlrohr	
oven	תנור	cooling equipment	ציוד-קרור
four		matériel de réfrigération	
Backofen		Kühlanlage	
air conditioning equipment	ציוד למזוג-אוויר	rotary converter	מחליף מסתובב
équipement de condi-		groupe convertisseur	
tionnement de l'air		Umformer	
Klimatkühlungsanlage		oil immersed starter	מתנע משקע בשמן
air conditioning	מזוג-אוויר	démarrreur dans l'huile	
conditionnement de l'air		Oelschalter	
Klimat kühlung		lamp socket	גביתת-מנורה
cabinet	תבה, ארנז	douille	
meuble		Lampenfassung	
Schrank		starter	מתנע
cooling unit	יחידת-קרור	démarrreur	
groupe frigorifique		Starter (Anlasser)	
Kühlmaschine		ply wood	עץ לביר
thermostatic (temperature)	נפת	contre-plaqué	
control	הסמפרטורה	Sperrholz	
vanne thermostatique		display case	מקרת-ראוה
thermische Kontrolle		frigo-vitrine	
pressure control	נפת-הלחץ	Vitrine	
vanne de pression		compressor	מדחס (קמפרסור)
Druckkontrolle		compresseur	
outside finish	מרוק-בר	Kompressor	
finissage extérieur		piston	בכנה
Ausführung		piston	
		Kolben	

ice-cream cabinet	מַקְרֵת-גְּלִידָה	expansion valve	שְׁסֵתִים-הָאָדוּי
conservateur pour crème glacée		régleur de détente	
Eiscremekonservator		Expansionsventil	
heat interchanger	מַחְלִיף-חֹם	rectifier bulb	מְנוֹרֶת-יִשּׁוּר
échangeur de température		lampe redresseuse	
Wärmeausgleicher		Gleichrichterlampe	
to defrost	הַפְּשֵׁר	condenser (radiator)	מַעֲבָה
décongélér		condenseur	
abtauen		Kondensator (Verflüssiger)	
slip ring screen protected motor	מְנוּעַ שֵׁל	single pole magnetic	מַפְסֵק מְגֻנָּטִי
moteur à bagues grillagé	טַבְּעוֹת-סְכוּךְ	overload trip	יְחִיד-קֵטֵב
abgeschirmter Schleifring-motor		déclencheur unipolaire	
		à maxima	
		einpoliger Ueberstromschalter	

תיקונים למונחי רפואה, רשימה ד' (כרך זה עמ' 63-82)

עם הדפסה חדשה של מינחים אלו ב"תורת המילדות" לד"ר אריה סדובסקי עמדנו על כמה טעויות וסירוסים מצערים ברשימה שנדפסה ב"לשוננו".

צ"ל	נדפס	ע' מונח עברי	מ' מונח לועזי
הִפֶּרְטְרוֹפִיָּה, גָּדוֹל יָתֵר	hypertrophia	הִפֶּרְטְרוֹפִיָּה, דֶּלְדוֹל יָתֵר	68
ileum= os ilei (ileum= מעי עקום)	ilium= os ilii	עֲצָם-הַפֶּסֶל	69-68
os occipitale	os parietale	עֲצָם-הָעֶרֶךְ	69
os parietale	os occipitale	עֲצָם-הַקֶּדֶךְ	69
הַקֶּהֱהָ דֶרֶךְ הַשְּׁדֵרָה	spinal anaesthesia	הַקֶּהֱהָ כָּל לֵית דֶּרֶךְ הַשְּׁדֵרָה	71
[ע' שם עמ' 64 הבחנה בין הקהיה (מקומית) ובין הרדמה (כללית)]			
רַחֵק שְׁבִין תִּלְיָה	distantia trochanterica	רַחֵק שְׁבִין תִּלְיָה-הַיֵּרֶךְ	73
הַיֵּרֶכִים			
שְׁלֻפּוֹחֵית-הַקְּרוֹמִים או שְׁלֻפּוֹחֵית-הַשְּׁפִיר	bag of membrans bag of waters	שֶׁק-הַקְּרוֹמִים שֶׁק-מֵי-הַשְּׁפִיר	73
(בקיזור: שלפוחית-המים)			
bag of membrans or bag of waters =			
(שני המונחים מביעים מושג אחד).			
Geburtsstillstand	Stillstandgeburt	שְׁבִיתַת-הַלָּדָה	81

ice-cream cabinet	מַקְרֵת-גְּלִידָה	expansion valve	שְׁסִתִּים-הָאָדוּי
conservateur pour crème glacée		régleur de détente	
Eiscremekonservator		Expansionsventil	
heat interchanger	מַחְלִיף-חֹם	rectifier bulb	מְנוֹרֶת-יִשּׁוּר
échangeur de température		lampe redresseuse	
Wärmeausgleicher		Gleichrichterlampe	
to defrost	הַפְּשֵׁר	condenser (radiator)	מַעֲבָה
décongélér		condenseur	
abtauen		Kondensator (Verflüssiger)	
slip ring screen protected motor	מְנוּעַ שֵׁל	single pole magnetic	מַפְסֵק מְנוֹטִי
moteur à bagues grillagé	טַבְּעוֹת-סְכוּךְ	overload trip	יְחִיד-קֵטֵב
abgeschirmter Schleifring-motor		déclencheur unipolaire	
		à maxima	
		einpoliger Ueberstromschalter	

תיקונים למונחי רפואה, רשימה ד' (כרך זה עמ' 63-82)

עם הדפסה חדשה של מינחים אלו ב"תורת המילדות" לד"ר אריה סדובסקי עמדנו על כמה טעויות וסירוסים מצערים ברשימה שנדפסה ב"לשוננו".

צ"ל	נרמס	מונח עברי	מונח לועזי	צ"ל
68	הַפְּרִטְרוֹפִיָּה, דִּלְדוּל	hypertrophia	הַפְּרִטְרוֹפִיָּה, גְּדוּל	יָתֵר
68-69	עֲצֵם-הַפֶּסֶל	ilium = os ilii	ileum = os ilei	(ע' שם עמ' 64 הבחנה בין הקהיה (מקומית) ובין הרדמה (כללית))
69	עֲצֵם-הָעֶרֶךְ	os parietale	os occipitale	
69	עֲצֵם-הַקֶּדֶךְ	os occipitale	os parietale	
71	הַקֶּהִיָּה כָּלִית דֶּרֶךְ	spinal anaesthesia	הַקֶּהִיָּה דֶּרֶךְ הַשְּׁדֵּרָה	(ע' שם עמ' 64 הבחנה בין הקהיה (מקומית) ובין הרדמה (כללית))
73	רַחֵק שְׁבִין תַּלִּי-הַיֶּרֶךְ	distantia trochanterica	רַחֵק שְׁבִין תַּלִּי-הַיֶּרֶךְ	
73	שֶׁקֶט-הַקְּרוֹמִים } שֶׁקֶט-מֵי-הַשְּׁפִיר }	bag of membrans bag of waters	שֶׁלְּפּוֹחֵית-הַקְּרוֹמִים או שֶׁלְּפּוֹחֵית-מֵי-הַשְּׁפִיר	(בקיצור: שלפוחית-המים)
		bag of membrans or bag of waters =		(שני המונחים מביעים מושג אחד).
81	שְׁבִיתַת-הַלֶּדָה	Stillstandgeburt	Geburtsstillstand	

תיקונים והוספות למונחי הדקדוק

באדר תש"א הציעה מחלקת החינוך של כנסת ישראל לוועד הלשון לחזור ולבדוק את מונחי הדקדוק שקבע (ע' "לשונו" כרך ז' עמ' 404—410, כרך ח' עמ' 227—237) לאור נסיון המורים בשנים האחרונות.

ועד הלשון הסכים להצעה זו וביקש ממחלקת החינוך שתביא לפניו את שאלותיה והצעותיה, מנומקות ומוסברות, כדי שתעיין בהן הוועדה למונחי הדקדוק ותדון בהן בישיבותיה.

באב תש"ב מסרה מחלקת החינוך לוועד הלשון תזכיר מפורט של מר חנוך ילון — נדפס בינתיים בקונטרס "עניני לשון" עמ' 40—45 — והוא בצירוף הערותיהם של דר' גויטיין, חבר הוועדה הנ"ל, ושל דר' י' פרץ שימש יסוד לדיוני הוועדה בחדשי שבט — תמוז תש"ב. הוועדה הצטמצמה לפי שעה בבדיקת המונחים שבתורת הצורות והתחביר, שהם בעיקר כלולים בחומר הנלמד בבתי הספר, ועוד תוסיף לעיין במונחי ההגייה.

בוועדה השתתפו: מטעם ועד הלשון — פרופ' נ"ה טורטשינר, פרופ' מ"צ סגל, פרופ' מ"ד קאסוטו; מטעם מחלקת החינוך — דר' יהושע גוטמן, דר' י' פרץ ודר' ב' קלאר (חבר ועד הלשון). מזכיר הוועדה היה דר' ז' בן-חיים.

מונח עברי	מונח לועזי	עמ'	צ"ל
גְּזִירָה (במובן אקטיבי)	etymology	405	גְּזִירָה; שם המדע:
גְּזִירוֹת (במובן פסיבי)			תִּרְת הַגְּזִירָה
חִירָג	irregular	"	חִירָג ¹
כְּנוֹי חִבּוּר	pronomen inseparatum	"	כְּנוֹי דְּבּוּק
כְּנוֹי גּוּמְלִי — גּוּמְלִין	pronomen reciprocum	"	כְּנוֹי הִדְדִי
כְּנוֹי סִתֵּם	pronomen indefinitum	"	כְּנוֹי מְסִתֵּם
תּוֹת סוֹתֶמֶת	indefinite article	"	תּוֹת מְסִתֶּמֶת
מָצָב סְתוּם	status indeterminatus	406	מָצָב מְסִתֵּם
מוֹסָפִית	affix (prae-, in-, suffix)	405	טְפוּלָה (כולל:)
מְסַפֵּר זּוּגִי	dualis	406	(מספר) זּוּגִי
הוֹסֵף עַל הַעֲרָכָה = comparatio		"	הַדְרָכָה = gradatio
			דְּרָכָה = gradus

(1) אין הוועדה מתנגדת להבעת העניין בדרך השלילה, כגון: לא-סדיר, שאינו סדיר, אבל עדיף ממנו המונח הפשוט, וכדי שיהא המונח מקביל לניגודו בצורה, נקבע: חריג לעומת סדיר.

צ"ל	ע"מ	מונח לועזי	מונח עברי
דְּרָגַת־הַפְּשׁוּט	406	positivus	עֲרֶךְ־הַגִּדּוּת
דְּרָגַת־הַיּוֹתֵר	"	comparativus	עֲרֶךְ־הַיִּתְרוֹן
דְּרָגַת־הַמְּפֹלָג	"	superlativus	עֲרֶךְ־הַעֲלִיוֹנוּת
דְּרָגַת־הַמַּעֲלָה	"	elativus	עֲרֶךְ־הַמַּאדוּת
מַלְתָּ (2)־חַיִּיב	"	particula affirmationis	מַלְתָּ־חַיִּיב
מַלְתָּ (2)־שְׁלִילָה	"	particula negationis	מַלְתָּ־שְׁלִילָה
תֹּאֲר־הַפֻּעַל (8)	"	adverbium	(מַלְתָּ־) תֹּאֲר־הַפֻּעַל
תֹּאֲוֹר־הַפֻּעַל (3)	408	adverbial adjunct	תֹּאֲר־הַפֻּעַל
מִשְׁפַּט־תֹּאֲוֹר־הַפֻּעַל (3)	"	adverbial clause	מִשְׁפַּט־תֹּאֲר־הַפֻּעַל
פֻּעַל מְפָרֵשׁ	407	verbum finitum	פֻּעַל מְסִים
פֻּעַל לֹא־מְפָרֵשׁ	"	verbum infinitum	פֻּעַל לֹא־מְסִים
פֻּעַל פְּתוּחִי	"	verbum inchoativum	פֻּעַל דְּרָגְנִי
פֻּעַל חֲזוּרִי	"	verbum iterativum	פֻּעַל כְּפֻלְנִי
דְּרָךְ־אֲוִי	"	modus optativus	דְּרָךְ־חוֹל
מְקוֹר מִתְחַבֵּר (4)	"	infinitivus constructus	מְקוֹר נְטוּי
שֵׁם־פֻּעַל = nomen verbi			הוּסָף:
שֵׁם־פֻּעַלָּה =			וּסָף:
nomen actionis			
עֲבָר (שְׁ)בַעֲתִיד		plusquamperfectum	עֲבָר בְּעִתִּיד, נִשְׁלֵם
			בְּעִתִּיד
צִרוּף (מְלִים)	408	phrase	פְּסוּקִית
לְנֹאִי	"	attribute	סֶפֶח
שֶׁל לְנֹאִי, לְנֹאִי	"	attributive	סֶפְחִי
מִשְׁפַּט־אֲוִי	"	optative clause	מִשְׁפַּט־אֲחוּל
מִשְׁפַּט־חֲוִי	"		הוּסָף:
affirmative sentence			
מִשְׁפַּט־צִוִּי	"		הוּסָף:
imperative clause			
מִשְׁפַּט־תְּכָלִית	"	final clause	מִשְׁפַּט־תְּכָלִית, - כְּוִנָּה
בְּרָרָה	409	disjunction	הֶפְרֵד
מִשְׁפַּט־בְּרָרָה	408	disjunctive clause	מִשְׁפַּט־הֶפְרֵד

(2) מלית תשמש רק במשמעות "מלה זעירה", ולא כשם סוג דקדוקי.

3 ובצירופים תושמט מלת "הפועל", כגון תואר-הזמן, תואר-המקום; תיאור-האופן וכיו"ב.

(4) מבחינים מקור מתחבר נפרד, כגון: אוהב לשמוע, ומקור מתחבר נסמך כגון:

בנסוע הארץ, בשכנו וכדומה.

מונח עברי	נ ד ס	מונח לועזי	צ"ל
אֶחָיָהּ	409	coordination	אָחוי
הוֹסֵף:			אָחָה = to coordinate
מִשְׁפָּט אָחוי	408	coordinate clause	מִשְׁפָּט מְאָחָה
מחוק: שוֹרֵר	410	überordnen	
מִשְׁפָּט שוֹרֵר	409	subordinating clause	מִשְׁפָּט מְשַׁעֲבֵד
מִשְׁפָּט מְשַׁעֲבֵד, - תְּלוּי	"	subordinate clause	מִשְׁפָּט מְשַׁעֲבֵד
הִיָּה תְּלוּי ב', הִיָּה	"	abhängen; subordinate	הִיָּה מְשַׁעֲבֵד } to be subordinate = הִיָּה תְּלוּי to depend to subordinate = שַׁעֲבֵד
הוֹסֵף:	409	compound-, complex clause	מִשְׁפָּט מְחַבֵּר compound clause, Satzreihe
מִשְׁפָּט מְרַכֵּב			מִשְׁפָּט יַחְדוּד - מִשְׁפָּט שחלק ממנו מבודד, עומד בראש. החלק העומד בראש ייקרא חלק יחוד, כגון: ה ח כ עיניו בראשו.
הוֹסֵף:			אֵיבָר - משפט שהוא חלק של משפט מקיף אחר, כגון של משפט מורכב או מחובר או של מחזורת.
הוֹסֵף:			תְּנָאי קִים real condition
הוֹסֵף:			תְּנָאי בְּטָל irreal condition
סְרוּס	409	inversion	הַפּוּךְ (סְדֵר-) הַמְלִים
וּכְן סְרוּס	"	metathesis	הַפּוּךְ (-הִגְיִים)
חֲסוּר, הַחֲסָרָה	"	ellipsis	חֲסוּר
הַעֲצָם	"	substantivieren	הַפּוּךְ לְשֵׁם-עֲצָם
הַמַּעַל	"	verbalisieren	הַפּוּךְ לְמַעַל

מונח עברי	נ ד ס	עמ'	ציל
מונח לועזי			
התיחסות	correlation	409	זָקָה רְמוּזָה
מלת־ההתיחסות	correlativum	"	רֹמֵז־זָקָה
הוסף:			משלים־הזָקָה = Beziehungswort ; ^{אין}
			(כגון: אלו דברים שאין להם שיעור).

מידעוֹת ועד הלשון העברית

- לחבר ועד הלשון, הד"ר יצחק אפשטיין, מלאו שמונים שנה.
- לחבר ועד הלשון, הפרופ' נחום סלושץ, מלאו שבעים שנה.
- הפרופ' נחום סלושץ זכה בפרס ביאליק לשנת תש"ג בעד ספרו "אוצר הכתובות הפיניקיות", שיצא לאור ע"י ועד הלשון וחברת "דביר" בסיוע מוסד באיליק.

— מלאו עשרים שנה לפטירת נשיאו הראשון של ועד הלשון, אליעזר בן יהודה ז"ל. החוברת הקרובה של "לשוננו" תוקדש לזכרו.

— מלאה שנה לפטירת נשיא ועד הלשון, הפרופ' דוד ילין ז"ל.

— נפטר בירושלים חבר ותיק של ועד הלשון, ה' יוסף בר"נ מיוחס ז"ל.

— נפטר בירושלים חבר ועד הלשון, הפרופ' אביגדור אפסטיב ז"ל.